

VARSTVO SPOMENIKOV XXIII

UDK
UDC 719

VARSTVO SPOMENIKOV

REVIJA ZA TEORIJO IN PRAKSO SPOMENIŠKEGA VARSTVA

MONUMENT CONSERVATION

A PERIODICAL FOR RESEARCH AND PRACTICE
OF MONUMENT CONSERVATION

XXIII

LJUBLJANA

1981

VARSTVO SPOMENIKOV — revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva.
S podporo Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije ga
izdaja Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine

VARSTVO SPOMENIKOV (MONUMENT CONSERVATION) — a periodical with
studies in monument and site conservation, research and practice. It is published
by the Institute of the SR Slovenia for the Monument Conservation with the financial
assistance from the Slovene culture Community and the Interdisciplinary Slovene
Research Community.

Revijo ureja
glavna in odgovorna urednica
Chief Editor

dr. Iva Curk, Ljubljana z uredniškim odborom
and Editorial Board

in s pomočjo Davorina Vuge in Jane Kranjec-Menaše (prevodi)

Uredništvo in uprava
Editors and Administration

Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne
dediščine
YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, p. p. 176

Naslovna stran: Ljubljana, Zaloška cesta, spomenik padlim železničarjem, kipar
Boris Kalin, restavrirano 1980.

Cover:

Za strokovne podatke in mnenja odgovarjajo avtorji.

Revija Varstvo spomenikov je po mnenju Republiškega sekretariata za prosveto
in kulturo št. 421-L/74 z dne 19. avg. 1974 oproščena temeljnega davka od prometa
proizvodov.

Natisnila tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani v letu 1981 v 850 izvodih.

VSEBINA
 ČLANKI

CONTENTS
 ARTICLES

I. Komelj: Varstvo kulturnih dobrin v vojni	9	I. Komelj: Protection of Cultural Goods in Wartime
I. Sedej: Metodološka izhodišča in etnološki vidiki preнове starih mestnih in vaških jeder	25	I. Sedej: Methodological Starting-Points and Ethnologically Founded Renovation in Towns and Villages
I. Mikl-Curk: K oblikovanju nekaterih definicij iz varstva kulturnih spomenikov	47	I. Mikl-Curk: Towards the Forming of some Definitions from Cultural Monuments Conservation
N. Štupar-Šumi: Metoda konserviranja gradov in dvorcev	55	N. Štupar-Šumi: The Method for Conservation of Castles and Manor-Houses
M. Žvanut: Nekaj misli o zgodovinskih spomenikih in njihovem varstvu	67	M. Žvanut: Some Thoughts about Historical Monuments and their Conservation
I. Bogovčič: Konserviranje in restavriranje likovnih umetnin	71	I. Bogovčič: Preserving and Restoring the Works of Arts
I. Mikl-Curk: Teorija varstva arheoloških spomenikov v naši praksi	81	I. Mikl-Curk: Theory of Archaeological Monuments Conservation in our Practice
D. Vuga: Prispevki k teoriji in praksi zaščitnega arheološkega izkopavanja	95	D. Vuga: Contributions to the Theory and Practice of Archaeological Rescue Excavations
T. Kurent, L. Muhič: Opečni modul rotunde v Selu	101	T. Kurent, L. Muhič: The Brick Module of the Rotunda at Selo
M. Slabe: Vrednotenje arheološke dediščine v Ljubljani	105	M. Slabe: Evaluation of Archaeological Patrimony in Ljubljana
I. Mikl-Curk: Arheološko konservatorstvo na naših tleh v 19. stoletju	111	I. Mikl-Curk: Archaeological Conservation Work on Our Grounds in the 19 th Century
V. Šribar: Zanimivosti iz zamejstva	115	V. Šribar: Points of Interest from Abroad
V. Šribar: Izpopolnitev opreme za izkopavanje	117	V. Šribar: Improvements on the Equipment for Archaeological Excavations
M. Slabe: Iz 35-letne dejavnosti spomeniškega varstva v Dolenjski regiji	121	M. Slabe: 35 Years of Monument Conservation of Dolenjska
F. Vardjan: Metodološke smernice za obravnavanje daljnovoda v prostoru slovenske krajine	137	F. Vardjan: Methodological Directions for the Treatment of the 380 KW Transmission Line within the Space of the Slovene Countryside
F. Curk: Metoda ugotavljanja pomembnosti posameznih parametrov za trajnost tkanega temeljnika	167	F. Curk: Method of Stating the Importance of Separate Parameters for the Durability of Film-Woven Fundament
V. Koren: Ljudska arhitektura v mestu Murska Sobota	189	V. Koren: Folk Architecture in the Town of Murska Sobota
Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih	195	Preliminary Research and Work Reports

**Ta letnik posvečamo spominu
Helene Menaše**

22. oktobra 1980 smo nenadoma izgubili Heleno Menaše, urednico publikacij Zavoda SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ta bridka resnica je hudo prizadela pomembno delovno področje v varstvu naravne in kulturne dediščine in naši delovni skupnosti je prizadejala rano, ki smo se je šele počasi ovedeli. Žal je tako, da nam najpogosteje šele slovo vелеva, naj prikažemo vlogo in delo sodelavca; tako tudi zdaj. Vlogo Helene Menaše v varstvu naravne in kulturne dediščine želimo prikazati prav na tem mestu, kajti prav naša revija nosi jasen in trajen pečat njenega dela.

Bila je iz narodno zavedne in napredne družine prizadevnih pedagoških in družbenih delavcev. Po izobrazbi je bila slavistka, njena velika ljubezen pa je bilo pedagoško delo v srednji šoli, kjer je takoj po vojni tudi začela poučevati. Šolsko delo je imela rada in je vzgojna prizadevanja nadvse spoštovala. Toda njena delovna usmeritev se je kmalu obrnila drugam, kajti tudi uprava je potrebovala dobrih sposobnih moči. Po specializaciji v polonistiki v Krakowu je prišla na tedanje Ministrstvo za kulturo in prosveto in tam je delala na različnih referatih več kot deset let. Pri tem se je dodobra seznanila tudi z varstvom spomenikov in z njegovimi organizacijskimi, pa tudi strokovnimi problemi. Vedno je želela videti globlje, prenikniti v notranjost pojavov in oblik. Prizadeto je spremljala glas dejavnosti varstva v javnosti in se veselila vsakega odmeva. Vedela je, da je naše spomeniško bogastvo v javnosti še mnogo premalo znano, da ljudje še zelo malo vedo o tem, kaj imamo.

Z željo, da bi prav na tem področju storila nekaj več, je prišla leta 1964 na Zavod in prevzela uredništvo publikacij, revij Varstvo spomenikov in Varstvo narave ter Vestnika. Ime njenega delovnega mesta se je, kot smo že vajeni, že nekajkrat spremenilo. Sama je vselej poudarjala predvsem tehnično plat svojega urednikovanja, toda v resnici je dala našim publikacijam mnogo mnogo več.

Prav zaradi njenega osebnega prizadevanja se je rodila zbirka Vodniki po kulturnih in naravnih znamenitostih Slovenije. Skozi vse težave jo je vodila z največjo osebno zavzetostjo, od iskanja založnika, primerne likovne podobe, pridobivanja avtorjev pa do boja za finančna sredstva. Na dan, ko je odšla z zavoda, ne vedoč, da je ne bo nazaj in da je dva dni kasneje ne bo več med živimi, so ostale na njeni delovnimi mizi dokončane zadnje korekture za 106. knjižico iz zbirke, ki si je že zdavnaj pridobila naklonjenost ljubiteljev naše naravne in kulturne dediščine in je postala že nepogrešljiva v našem kulturnem življenju.

Tudi ostale publikacije o varstvu spomenikov in varstvu narave so pod njenim vplivom bistveno dopolnile in izpopolnile svojo podobo in vsebino. Ko se je zaradi nakopičenih podatkov pokazala potreba po bibliografskih pregledih, so kakor sami od sebe ugledali luč sveta v naši reviji, prav tako knjižne ocene. Nikoli pa se ni mogla Helena sprijazniti s tem, da več regij v Varstvu spomenikov vztrajno molči in da je krog njegovih avtorjev ozek. Kako je prosila in opominjala, da bi se to spremenilo! Ta letnik lahko štejemo skoro v

celoti za njeno delo. Vsekakor pa je šlo skozi njene roke dvanajst letnikov naše revije, dvanajst Varstva narave, več Vestnikov in že to dovolj zgovorno priča o njeni vlogi v slovenski spomeniškovarstveni publicistiki. Poleg tega pa je opravila še prvo redakcijo desetih besedil za Vodnike, ki bodo izšli šele drugo leto.

O drugi razsežnosti njenega javnega delovanja, o njeni prevajalski dejavnosti, tu ne bomo posebej govorili. Pripomnimo le, da je bila njena vnema za zahtevna besedila iz kulturne in umetnostne zgodovine in umetnostne teorije pomembna tudi za varstvo spomenikov.

V naši strokovni službi pa je znala postoriti in pojasniti še marsikaj, kar je bilo včasih daleč od njenega rednega dela. To ji je omogočalo njeno široko znanje in njena pretanjena osebna kultura. Njena kritična misel je bila zelo dragocena in je morda večkrat, kot se tega zavedamo, usmerila tok stvari na pravo pot. Vse to pa je podaljševalo in podaljševalo njene delavnike.

Poštenost ji ni bila fraza, nikoli ni iskala lagodne poti. Vsakomur je povedala, kar mu je šlo. Prevevala pa jo je iskrena ljubezen do ljudi, mladine, socializma, do domovine in vsega lepega. Prav z ljubeznijo do lepote je morda najbolj obogatila vse, ki smo delali z njo. Še vedno enako močno občutimo vrzel, ki je ostala za njo, in strahoma se vprašujemo, ali bomo znali nadomestiti prav to izgubo ali pa bomo dalj zdrsnili v strokovnjakarstvo in v formalnosti ter dopustili, da bosta prva vsebina našega dela in čustvena zavzetost ugasnila pod pepelom formalistične navlake.

Ko se s takimi mislimi spominjamo pokojne Helene Menaše, si iskreno želimo, da bi gradili dalje na tem, kar je dala naši dejavnosti, in tega je mnogo.

Uredništvo

VARSTVO KULTURNIH DOBRIN V VOJNI

(osnutki do sprejetja konvencije 1954 leta)

Ivan Komelj

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

PROTECTION OF CULTURAL GOODS
IN WARTIME

POVZETEK

Sestavek opisuje historiat mednarodnih prizadevanj do sprejetja Konvencije o varstvu kulturnih dobrin med oboroženimi spopadi l. 1954.

The article describes the historical course of international endeavours until the Convention on the Protection of Cultural Goods during Wartime was accepted in 1954.

Leta 1954 je bila dokončno izoblikovana in sprejeta Konvencija o varstvu kulturnih dobrin med oboroženimi spopadi (Convention pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé). Načela konvencije so starejša, opirajo se namreč na obsežno delo generacij uglednih pravnikov, ki so znali prisluhniti kulturnikom in ustvarjalcem, človekovi vesti in zavesti in vse to preliti v mednarodne pravne norme.

Ob tem je dobro vedeti, da niso zanemarjali starejših pobud, osnutkov, načrtov, dogovorov, izjav in podobnih besedil in da so danes nekatere še vedno veljavne formulacije v bistvu le dopolnitev ali smiselno preoblikovanje prejšnjih pozitivnih stališč. Tako se je vse bolj uveljavljalo spoznanje o »univerzalni lastnini« kulturne dediščine, odgovornosti vseh držav za njeno ohranitev ne glede na to, katera država je njen »hranilec — depozitor«. Pravočasnost in učinkovitost mirnodobnih priprav, sestavljanje seznamov stavb pod posebnim varstvom, zaznamovanje zavarovanih stavb, gradnjo posebnih zaklonišč, mednarodno kontrolo in drugo so obsegali že prejšnji načrti, tako kot npr. tudi prepoved izvoza, izdelavo seznama svetovne kulturne dediščine. Z razširjenim obsegom varstva so nastopali tudi novi izrazi za predmet varstva ali zavarovanja: vrednota, dragocenost, bogastvo, umetniško delo, umetnina, dediščina... Načelno gre vselej za eno in isto stvar, vendar utegne tako različno izrazje povzročati težave pri prevajanju. Zato bi morda kazalo osvetliti zgodovino prizadevanj za mednarodno varstvo tudi s stališča terminologije ali pa v tem smislu razčleniti besedila, ki jih imamo v tej zvezi.

Ko govorimo prav o Konvenciji o varstvu kulturnih dobrin med oboroženimi spopadi (ne v vojni!), pa si ob izrazu »kulturna dobrina« — kljub naši veljavni ali samo predlagani terminologiji ali nacionalni zakonodaji — ne moremo prdstavljati ničesar drugega, kot nam pove omenjena konvencija. Tudi si ne moremo zamišljati drugačnega varstva, kot je mišljeno v tej konvenciji: spoštovanje in preprečevanje. To pomeni predvsem spoštljiv in prizanesljiv

odnos do dobrin in preprečevanje kakršnihkoli škodljivih dejanj zoper te dobrine.

Ko že govorimo o varstvu, kaže vendarle opozoriti na nekatere razlike v izvorih in izhodiščih nevarnosti, ki grozijo takim dobrinam. Nevarnosti, s katerimi računa mirnodobno spomeniško varstvo, so uničenje ali povzročanje škode zaradi staranja, iztrošenosti materiala, spremembe ali opustitve namembnosti, urbanističnih ali podobnih posegov. Seveda gre tudi za najrazličnejše oblike namernih uničevanj, poškodovani, odtuževanj. Ko govorimo o varstvu, kot ga določa konvencija, grozi nevarnost zaradi bolj ali manj nepredvidenih pojavov ali dogodkov, ki jih prinašajo vojna, vojno stanje ali točneje oboroženi spopad. Takrat nikoli ne vemo zanesljivo, kdaj in kako pride nevarnost, kar velja tudi za naravne nesreče. V prvem primeru se uničevalnemu procesu lahko upiramo z ustreznimi ohranjevalnimi, vzdrževalnimi ukrepi, tudi s primerno politiko zagotavljanja možnosti za take ukrepe. Skratka, ukrepe lahko načrtujemo. Tudi v drugem primeru lahko ukrepe načrtujemo, vendar gre v prvi vrsti za preprečevalno-zavarovalne ukrepe, ki temeljijo na že omenjenih izhodiščih, kot je priznavašanje dobrinam in preprečevanje namernih sovražnih dejanj zoper dobrine. Poleg tega pa je seveda treba izvajati tudi potrebne tehničnozaščitne ukrepe, ki pa so v bistvu le preventivne narave.

Prav tako je dobro vedeti, ko govorimo o zgodovini prizadevanj za mednarodno varstvo, da je imel človek v vseh časih, kulturah ali deželah povsem določen odnos do premičnih ali nepremičnih dragocenosti. Predvsem je različno cenil take predmete. Sovražnikove je plenil, ropal in tudi uničeval. Znan je mit o trofejah! Svoje je varoval in tudi branil. Taki predmeti, stavbe ali celo prostori so namreč neredko pomenili in ponekod še danes pomenijo plemensko ali narodnostno identiteto. Odtod so izvirale maščevalne akcije, ki so se znašale nad prav takimi »nacionalnimi svetinjami«. Odrekli se jim niso celo »razsvetljeni« vladarji v novem veku.

Tja do 19. stoletja so v vojno zapletene države kot tudi okupacijske oblasti obravnavale kulturne spomenike kratko malo kot predmet kraje ali vojnega plena. Še več, z dragocenimi kulturnimi spomeniki, umetninami, slikami, kipi in podobnimi deli so se celo plačevale vojne odškodnine, ne glede na dragocnost materiala. Neredko so veliki muzeji »bogatili« svoje zbirke prav na ta način.

Razsvetljenstvo 18. stoletja je že nasprotovalo takemu ravnanju s kulturnimi spomeniki. Poudarjalo je pravico vsakega naroda oziroma države do neodtujljivosti takih dobrin, zagovarjalo je nedeljivost in skupno lastništvo dobrin, zato nobena država ne bi smela z njimi svojevoljno ravnati.

V 19. stoletju, predvsem po velikih napoleonskih vojnah, pa se je izoblikovala bolj natančna pravna določitev varstva spomenikov, najprej z nacionalnimi zakonodajami v celi vrsti držav, v drugi polovici 19. stoletja pa je bil dan predlog in končno tudi uresničeno mednarodno varstvo. V začetku je bilo to še v sklopu vojnega prava. Prva svetovna vojna je z novo razsežnostjo uničevanja sicer opozorila na problem, vendar so začetna prizadevanja na mednarodni diplomatski ravni zaspala in spala vse do soočenja s posledicami španske državljanske vojne za kulturno dediščino (tudi) najvišje kategorije. Šele na podlagi spoznanj v drugi svetovni vojni pa so končno izoblikovali in

sprejeli mednarodni dogovor o varstvu kulturnih dobrin med oboroženim spopadom. Temu zgodovinskemu procesu je tudi posvečen pričujoči sestavek, ki bo pri nas prvič poizkušal na kratko orisati vsa prizadevanja do sprejetja mednarodne konvencije 1954. leta.

Misel o varstvu, pravilneje o spoštovanju kulturnih dobrin v vojni, je stara. Porodila se je že v antiki, čeprav tedaj niso poznali posebnih določb o varstvu oziroma spoštovanju kulturnih dobrin nasprotne sovražnikove strani. Tako npr. zgodovinar Polibij v tretjem poglavju IX. knjige *Historia generalis* nasprotuje ropanju sovražnikovih umetniških del v vojni.

V srednjem veku se je izoblikovala misel — kar zadeva filozofsko ozadje vojne — da je vojna dovoljena le pod določenimi pogoji, da je dovoljena le pravična vojna (*bellum iustum*). Tako je Tomaž Akvinski uporabil Avguštinovo misel: »*Nocendi cupiditas, ulciscendi crudelitas, impactus et implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, et si qua sunt similia, haec sunt quae in bellis iure culpantur.*«

V renesansi se je pomen umetniškega dela povečal, povečalo pa se je tudi zanimanje zanj v negativnem smislu: umetniško delo ali spomenik je postalo predmet ropanja, zaplembe in tudi maščevanja ali ponižanja. Naravne dokaze za to nam dajeta obe francoski intervenciji v Italiji pod Karlom VIII. in Ludvikom XII. v 15. stoletju in zloglasni »*Sacco di Roma*« nemške cesarske vojske 1527. leta. Tedaj so znova uporabili že preizkušeni način poniževanja in uničevanja sovražnika s »čiščenjem zemljišča«. Tako je ravnal tudi Ludvik XIV. Da bi se maščeval Nemcem, se je spravil nad nemško svetinjo, stolnico v Speyerju, porušil tamkajšnji Pfalz in oskrunil grobove nemških cesarjev. Ta njegova »maščevalna akcija« je zbudila ogorčenje ne le Nemcev, temveč tudi ostalega sveta, in obžalovanje uničenih spomenikov.

Na začetku novega veka je prav odkritje in osvajanje Amerike tudi glede varstva izročil in dediščine načelo novo poglavje, to pot v prid podjarmljenim ljudstvom in njihovi kulturni dediščini. Izoblikovala se je namreč misel o omejevanju pravic osvajalcev in ravnanju okupacijskih sil nasploh. Tako je npr. Francisco de Vittoris (1483—1546) v knjigi *De Indis et de iure belli rerelectones* zagovarjal pravice Indijcev, njihovo pravico do samoodločbe in določal osvajalčeve obveznosti v korist domačega prebivalstva. Tudi Francisco Suarez (1548—1617) se je zavzemal za pravice podjarmljenih ljudstev in uvajal »*ius inter gentes*« namesto »*ius gentium*« (*De Legibus de Bello et Indis, Difinsio Fidei*).

Se dalje je šel Hugo Grotius (Huigh de Groot, 1583—1645), ko je v delih *De iure praedae* in *De iure belli ac pacis* poudarjal štiri načela:

— nobena država in noben posameznik ne sme napasti druge države ali sočloveka,

— si prisvojiti njenega ali njegovega premoženja,

— kršiti dogovorov in

— delati zločinov.

Te ideje je prevzel in jih še dopolnil Švicar Emer de Vattel (1714—1767) v knjigi *Le droit de gens* (1758). V njej je razvil svoje svobodoljubne ideje, ki so neposredno vplivale na oblikovanje zgodnjega ameriškega pojmovanja vojnega prava in kasneje tudi splošnega mednarodnega vojnega prava. Med

drugim je že izrecno zahteval, naj se spoštujejo kulturne dobrine in izdela seznam takih kulturnih dobrin, ki bi jih morali v vojni spoštovati!

Tudi v drugi polovici 18. stoletja so se ukvarjali z mislijo na nedotakljivost zasebne lastnine, napuščanje zaplembe in zahtevo po vračanju zaplenjene ali drugače odtujene lastnine John Locke (1632—1704), Jean Jacques Rousseau (1712—1789) in George Friedrich von Martens (1756—1821). Tako je npr. versajska mirovna pogodba med ZDA in Anglijo 1783. leta že upoštevala vračanje arhivalij.

Proti koncu 18. stoletja se je s francosko revolucijo in predvsem z Napoleonovimi osvajalnimi pohodi stanje varstva bistveno poslabšalo: začelo se je obdobje zavestnih uničevanj, velikih ropanj in odtujevanj kulturnih dobrin, vendar se je ob tem hkrati oblikovala tudi misel o splošni in občečloveški pripadnosti kulturnih dobrin. Tako je npr. Castlereagh v svoji znameniti noti 11. septembra 1816 poudaril v zvezi s kulturnimi dobrinami, da so »neločljive od dežele, ki ji pripadajo« (»inseparable from the country which they belonged«). Quatremère de Quincy (1755—1849) se je v svoji poslanici generalu Mirandu 1796. leta odločno uprl ropanju umetniških predmetov. Bolj pomembni kot njegovo načelno stališče proti ropanju so argumenti, s katerimi je upravičeval to zadevo. Ti argumenti se pogosto navajajo kot začetek širšega, to pot že mednarodnega interesa za zavarovanje kulturnih dobrin med oboroženim spopadom: »Umetnost in znanost tvorita v Evropi že od nekdaj posebno skupnost (republiko), v skupni ljubezni do lepote in resnice povezani člani se manj oddaljujejo od svoje domovine, kot se približujejo splošnemu bratstvu. Nihče, ne država ne posameznik nima pravice prisvajati si ali se svojevoljno ponašati s tem, kar pripada vsemu človeštvu.« Tako je zakoličil misel o splošni in občečloveški pripadnosti kulturnih dobrin.

Šele dunajski kongres je prispeval uradno priznanje načela o preprečevanju odtujevanja kulturnih dragocenosti, čeprav se tedaj še niso pogajali o zavarovanju kulturnih dobrin pred vojno nevarnostjo. Za razumevanje tedanjega razpoloženja je pomenljivo ravnanje sil protinapoleonske zveze: kljub že izoblikovani misli v prid varstvu in neodtujevanju kulturnih dobrin v 18. stoletju so na teh pogajanjih uveljavljali tudi predloge, naj se spomeniške dragocenosti, ki jih je Napoleon zaplenil v zasedenih evropskih deželah in nakopičil v Parizu, razdelijo med zmagovite protinapoleonske sile, če že ne v celoti, pa vsaj deloma. Na koncu je bila vendarle načelno sprejeta odločitev, naj se kulturne dobrine in tudi arhivsko gradivo vrnejo oškodovanim deželam.

Na usodo kulturnih dobrin med vojno in po vojni so nedvomno vplivali vse te humanistične ideje in druga stališča posameznikov. Te pobude pomenijo izhodišča za nadaljnji razvoj ne samo v teoriji, marveč tudi v praksi. Za razvoj mednarodnega vojnega prava v 19. stoletju so bila odločilna tudi ta prizadevanja. Pot od ideje ali doktrine prek preizkušnje do dogovorjenega ali napisanega vojnega prava in predvsem do njegove uradne potrditve je bila razmera dolga. Bolj kot vsa ta načela so postajali za uresničevanje idej odločilni drugi razlogi, in sicer: močan gospodarski razvoj, posebno razvoj industrije in prometa, oblikovanje velikih evropskih držav z močnim vojaškim aparatom, pomemben razvoj same vojaške organizacije, izpopolnjevanje orožja, prostorska razširitev prizorišč vojaških spopadov, časovno podaljšanje vojaških operacij, povezanost in odvisnost bojišč od zaledja, vse večja škoda, ki jo je vojna

lahko povzročila na eni ali drugi strani. Vsa ta dejstva so prisilila države, da so določile vojaška pravila, predvsem pravila o vodenju vojne in ravnanju v vojni. S tem pa so se posredno dotaknili tudi odnosov do kulturnih dobrin. Taka načrtna prizadevanja opažamo že od srede 19. stoletja dalje.

Med prvimi takimi akti, ki se nanašajo tudi na vojno pravo oziroma ravnanje v vojni, se navadno navajajo pariška deklaracija o pomorskem pravu iz leta 1865, ženevska konvencija o usodi ranjencev v kopenski vojni iz leta 1865 in petrograjska deklaracija o omejevanju uporabe eksplozivnih izstrelkov iz leta 1868.

Obenem so se v šestdesetih letih 19. stoletja, torej razmeroma zgodaj, pojavili tudi že prvi vojni pravni predpisi v zvezi z varstvom oziroma zavarovanjem kulturnih dobrin. Na prvem mestu je Navodilo za kopenske enote iz časa ameriške državljanske vojne 1863. leta. 34. člen Navodila določa, da se dobrine kulturnih ustanov ne morejo šteti za predmet prisvajanja po vojskujočih se straneh, 35. člen pa že posebej določa obveznost varovanja »umetnin, knjižnic, znanstvenih zbirk tudi tedaj, ko so v utrjenih naseljih, ki se oblegajo ali obstreljujejo«. Vendar je le obstajala razlika med zasebnim in državnim premoženjem. Zasebno je bilo v celoti in načelno zavarovano, državno pa ne, razen v zbirkah muzejev, univerz, akademij znanosti, v observatorijih in podobnih ustanovah. Potemtakem je bil poudarek na zavarovanju kulturnih dobrin pred uničenjem ali poškodovanjem. Kar zadeva premeščanje premičnih kulturnih dobrin — ne glede na to, čigave so bile, — tedaj varstvo ni bilo zagotovljeno v celoti. Okupacijske oblasti so lahko določile, da se kulturne dobrine premestijo, če ni nevarnosti, da bi se poškodovale, vendar se ne smejo prodati ali drugače odtujiti. Biti morajo dostopne javnosti, dokler se vprašanje lastništva ne reši dokončno z mirovno pogodbo.

Čeprav je to navodilo iz obdobja, ko Združene države Amerike še niso bile v mednarodnih vojaških spopadih in pomeni v bistvu le notranji pravni akt iz časa državljanske vojne, je imelo s svojimi načeli izredno daljnosežen pomen za nadaljnji razvoj mednarodnega vojnega prava. Tudi v Evropi lahko sledimo vzporedno s temi zunajevropskimi poskusi podobnim prizadevanjem za obvarovanje kulturnih dobrin pred odtujevanjem ali uničevanjem v vojni: v mirovni pogodbi med Nemčijo, Avstrijo in Dansko iz 1864. leta so bile prvič omenjene in v mednarodnem dogovoru narave zajete tudi kulturne vrednote. Dve leti kasneje, 1866. leta, je zahtevala Prusija od Hessenskega velikega vojvodstva, naj vrne knjižnico kölnski stolnici. Istega leta se je tudi Avstrija obvezala, da bo vrnila deželam, ki so se ločile od nje, predvsem velja to za Lombardijo, arhiv in razne predmete z umetniško vrednostjo. 1870. leta, med znano francosko-nemško vojno, je tudi Bismarck v posebni noti naročil, da se smejo obstreljevati izključno le vojaški objekti.

Prva pomembna prizadevanja za priznanje splošnega mednarodnopravnega varstva kulturnih dobrin so se pokazala na konferenci v Bruxellesu 1874. leta (od 27. 7. do 27. 8.). Konferenca je imela namen kodificirati vojno pravo. Končni rezultat te mesec trajajoče konference je bil Osnutek mednarodne deklaracije o zakonih in pravilih ravnanja v vojni (*Actes de la Conférence Réunion à Bruxelles du 27 juillet au 27 août 1874 pour régler les lois et coutumes de la guerre*). Načrt ni stopil v veljavo, ker ni bil ne sprejet ne ratificiran. Čeprav se je omejeval samo na pravila vojne na kopnem, je 58 nje-

govih členov vendarle imelo velik pomen in vpliv na nadaljnji razvoj mednarodnega vojnega prava. Njegove temeljne zamisli so prevladovali v teoriji in praksi vse do sprejetja haške konvencije o zavarovanju kulturnih dobrin med oboroženimi spopadi 1954. leta. Zato bi nekatera pomembnejša načela, ki posredno zadevajo tudi kulturne dobrine, vseeno navedli:

— zakoni vojne vojskujočim se strankam ne dajejo neomejenih pooblastil pri izbiranju sredstev, s katerimi lahko sovražniku povzročajo škodo;

— uničevanje ali požiganje nasprotnikovega (sovražnikovega) premoženja je prepovedano, če ni to neogibno za vodenje vojaških operacij;

— napadajo se lahko samo utrjena naselja;

— ob napadu je treba poskrbeti za vse potrebne ukrepe za zavarovanje stavb, ki so namenjene bogoslužju, umetnosti, znanosti, človekoljubnim namenom, dalje bolnišnic, zbiranic za bolnike in ranjence, pod pogojem, da se take stavbe ali prostori ne izrabljajo v vojaške namene;

— zavarovane stavbe mora napadena stran zaznamovati s posebnim vidnim znakom in o tem že vnaprej opozoriti napadalca;

— okupacijska stran lahko zapleni samo gotovino, denarne sklade in tisto premoženje, ki lahko koristi pri vojaških operacijah;

— zasedbena oblast je samo upravljavec in uporabnik javnih stavb, nepremičnin, gozdov ali kmetijskih dobrin in mora to premoženje varovati;

— premoženje občin, ustanov, ki se ukvarjajo z veroizpovedovanjem, človekoljubnimi deli, izobraževanjem, umetnostjo, znanostjo, se obravnava kot zasebno premoženje, čeprav pripada državi; vsako zaplembo, uničenje ali namerno poskodovanje teh ustanov, zgodovinskih spomenikov, umetniških del in znanstvenih predmetov morajo pristojne oblasti preganjati.

Osnutek iz leta 1874 razlikuje kulturne dobrine v zasebni in kulturne dobrine v državni lasti. Dobrene v zasebni lasti so zavarovane pred vsakim uničenjem in zaplembo, ki ne bi bila neizogibna za izvajanje vojaških operacij. Premične dobrine v državni lasti lahko okupacijska oblast zapleni le, če so »primerne za uporabo v vojnih operacijah«, to pa ne velja za kulturne dobrine verskih, umetniških, znanstvenih, človekoljubnih ustanov, ker so take dobrine enako zavarovane kot zasebne, čeprav so lahko državne. Na ta način so se zavarovale pred odtujevanjem muzejske, cerkvene in arhivske spomeniške vrednosti. Osnutek je določal tudi kazenske sankcije zaradi uničevanja, poškodovanja ali ropanja kulturnih dobrin.

Skupina strokovnjakov za mednarodno pravo je leta 1880 izdelala predlog v 86 členih: Priročnik zakona o vojni na kopnem, ki je znan kot *oxfordski priročnik* (Manuel d'Oxford). Priročnik v glavnem ne vsebuje novih načel varstva. Tudi po njem so zavarovane kulturne dobrine, ki služijo verskim, umetniškim, znanstvenim ustanovam, ne glede na to, ali so v zasebni ali državni lasti. Priročnik je, kakor že prej bruseljska izjava, ostal le predlog.

Odtlej pa so se že pogosteje vrstile pobude za zavarovanje kulturnih dobrin v vojni. V vrsti prireditvev ob svetovni razstavi 1889. leta v Parizu je bil pod pokroviteljstvom Inštituta za mednarodno pravo (L'Institut de droit international) v dneh od 24. do 29. junija tudi mednarodni kongres za varstvo umetnin in spomenikov. Poleg kulturnih delavcev in umetnikov so se ga udeležili tudi ugledni pravniki. V sklepih kongresa se poudarja zlasti: »Ko ugotavljamo, da spomeniki umetnosti pripadajo vsemu človeštvu, kongres zahteva

od vlad držav, naj določijo svoje predstavnike z nalogo proučiti in zaznamovati v svojih državah tiste spomenike, katerih varstvo v času vojne se zagotavlja z mednarodno konvencijo.« Sočasno pa je potekal tudi svetovni kongres za mir in ustanovljena je bila medparlamentarna unija. Tik pred začetkom razprave v Parizu pa je Rusko arheološko društvo objavilo poziv za ustanovitev mednarodnega Rdečega križa za varstvo spomenikov.

Pomembnosti teh pobud ne bi smeli videti samo v nastopih vrste kulturnih delavcev, ki so se zavzemali za spoštovanje in varovanje kulturne dediščine, temveč predvsem v zavestnem poudarjanju načela o obči in človeški vrednosti kulturnih dobrin in s tem tudi prizadevanju za izdelavo in sprejem posebne mednarodne konvencije. Te in druge podobne pobude ali konkretni predlogi so utirali pot in olajšali priznanje tistih pravil za zavarovanje kulturnih dobrin v vojni, ki so bila leta 1889 prvič zabeležena v sklepih prve h a a š k e k o n f e r e n c e (Conférence internationale de la Paix, 1889).

Na konferenci so sodelovali predstavniki šestindvajsetih držav. Od tedanjih evropskih niso bile zastopane Andora, Lichtenstein, Monaco in San Marino. Od neevropskih so sodelovale Mehika, ZDA, Kitajska, Japonska, Perzija in Tajska. Ker so ZDA nasprotovale temu, da bi jih povabili, južnoameriške države sploh niso bile povabljene, razen Brazilije, Anglija je nasprotovala udeležbi Egipta; papeža niso vabili, ker je temu nasprotovala Italija. Bala se je namreč, da bi se na tako ugledni mednarodni konferenci zastavilo vprašanje o ponovni vzpostavitvi cerkvene države. Bolgarija je sodelovala, čeprav se je temu upirala Turčija. Črno goro pa je zastopala Rusija. Glavni temi razprave sta bili:

— sredstva in način za omejevanje nenehnega večanja vojaškega oboroževanja,

— preprečevanje vojaških spopadov z mirnim reševanjem medsebojnih sporov.

Podoben program je obsegal predvsem vprašanja mednarodnega vojnega prava. Med njimi so bila tudi pravila vojne na kopnem, ki so bila v glavnem sistematizirana in pripravljena v osnutku deklaracije bruseljske konference 1874. leta in v oxfordskem priročniku iz leta 1880. Vendar je bilo to pot v vojno pravo zajeto še načelo spoštovanja kulturnih dobrin.

Sklepi prve h a a š k e mirovne konvencije so poudarili zahtevo, naj se čimprej nadaljuje delo za potrditev mednarodnega vojnega prava. V naslednjih letih je tudi mednarodna parlamentarna unija vztrajala, naj se začeto delo dokonča in kodificira. Tako je prišlo do druge h a a š k e k o n f e r e n c e od 15. 6. do 18. 10. 1907. To pot je sodelovalo že 44 držav. Zastopane so bile vse evropske, ameriške, razen Hondurasa in Kostarike, ter azijske, razen Afganistana. Program konference je obsegal: 1. predelavo prve konvencije iz leta 1899 o mirnem reševanju mednarodnih sporov, 2. dopolnitev konvencije o vodenju vojn na kopnem, 3. razširitev konvencije o položaju ranjencev in bolnikov v pomorski vojni.

Tudi ta mirovna konferenca je dala pomembnejše določbe, ki se posredno nanašajo na zavarovanje kulturnih dobrin v vojni. Tako npr. konvencija o začetku sovražnosti obsega tudi obvezo, da je v prihodnje treba nasprotniku poprej objaviti začetek vojne. Vendar je stvar ostala nedorečena, ker ni prišlo do soglasja o določitvi roka, v katerem je treba napovedati začetek sovražnosti:

Sicer pa konvencija o obstreljevanju po pomorskih silah v vojnem času obsega določbe, ki so zelo podobne določbam o vodenju vojne na kopnem. Prepoveduje obstreljevanje nezavarovanih oziroma nebranih naselij, obvezuje v vojno zapletene strani, da z obstreljevanjem kar najbolj prizanašajo stavbam, namenjenim bogoslužju, umetnosti, znanosti, dobroti, bolnicam in podobnim; določa poprejšnje zaznamovanje takih stavb, poprejšnjo napoved obstreljevanja in prepoved ropanja naselij, ki jih zavzame vojska.

Mednarodnopravno urejanje varstva kulturnih dobrin, kot jih določa ta konvencija iz leta 1907, v primerjavi s prejšnjimi poskusi nedvomno pomeni napredek. Malo pa je prispevalo k preprečevanju velike škode na spomenikih, kar se je pokazalo v prvi svetovni vojni. Tedaj so bili poškodovani veliki spomeniki, med njimi tudi najdragocenejše umetnine iz seznama svetovne kulturne dediščine.

Vzrok takega uničevanja in povzročanja velike škode nikakor ni samo v tem, da v vojno vpletene strani niso ratificirale haaških pravil o vodenju vojne, temveč ga moramo iskati čisto drugje. Rušilna moč bojnih sredstev se je bistveno povečala in vodenje vojaških operacij je postalo bolj brezobzirno. Imperialistične sile so začele v praksi razvijati zasnovo totalne vojne. Haaška pravila o vodenju vojne iz leta 1907 taki praksi niso bila kos, izkazala so se za nepopolna za uspešno zavarovanje kulturnih dobrin. Prav zato je bilo tudi med prvo svetovno vojno nekaj novih pobud in predlogov za izboljšanje mednarodnopravnega varstva kulturnih dobrin. Švica, ki sicer ni bila zapletena v vojno, je že v drugem letu vojne, 1915., predlagala oblikovanje mednarodne organizacije Zlati križ (Croix d'or) po zgledu človekoljubne organizacije Rdeči križ.

Posebne pozornosti je vreden nizozemski poizkus še pred koncem vojne, marca 1918. leta. Pobudo je dalo Nizozemsko arheološko društvo. Svoji vladi je predlagalo, da obdela vprašanja varstva spomenikov v vojni, vlada za sklice predstavnikov nevtralnih držav na dogovor o skupni akciji. Društvo je vladi predložilo vprašalnik s potrebnimi pojasnili. Z njimi naj bi izvedli mednarodno anketo, nato pa bi to problematiko obdelali na mednarodni konferenci. Vprašalnik se je sicer omejil na zavarovanje »umetnin«, a je hkrati zajel tudi druga pomembna in pereča načelna vprašanja splošnega varstva kulturnih dobrin v vojni. Ta akcija Nizozemcev ni bila uspešna, vendar je skušala dovolj sistematično razčleniti izkušnje pri zavarovanju med prvo svetovno vojno in na tej podlagi predlagati nove rešitve, ki bi kasneje vplivale na varstvo spomeniških dragocenosti v vojni. V vrsti novih zamisli je treba posebej poudariti:

— posebno skrb je treba posvetiti predčasnemu mirnodobnemu izvajanju varstvenih ukrepov;

— izdelavi in javni razglasitvi tiska zavarovanih spomenikov z razvrščanjem po vrednosti;

— zavarovanju nekaterih izbranih naselij kot celot s posebno spomeniško vrednostjo;

— izdelavi mehanizma mednarodnega nadzora nad uporabo dogovorjenih pravil za zavarovanje spomeniških dragocenosti.

To je bil zadnji poizkus v času, ko je divjala prva svetovna vojna. Ker smo bili tedaj pod Avstro-Ogrsko, nas mora zanimati, kako je reagirala. Obe konvenciji iz Haaga na podlagi mednarodnih konferenc 1899 in 1907 sta bili

objavljeni v Uradnem avstrijskem listu in celo vključeni v avstrijsko pravo 1913. leta. Med vojno so bile v rednih enotah organizirane posebne službe, ki naj bi skrbele za kulturne dobrine. Vse kaže, da so na fronti sistematično fotografsko dokumentirali stanje spomenikov (vrsta foto negativov z območja Furlanije se hrani v arhivu Zavoda SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine!). Znani so tudi pozivi tedanje centralne komisije za varstvo spomenikov na Dunaju v zvezi z bombardiranjem Devina in Gorice. Podobno je ravнала tudi italijanska stran, saj je bilo 1931. leta mogoče vojno škodo objaviti, tudi škodo na spomenikih v Posočju in na Krasu (I danni ai monumenti e alle opere d'arte delle Venezie nella guerra mondiale, Venezia 1931).

Ker se je v prvi svetovni vojni pojavilo letalstvo kot nova oblika oborožitvene tehnike in z njim bombardiranje iz zraka, je postalo zračno bombardiranje nov problem, ki ga je bilo treba zajeti v vojna pravila. Zato je bila že 1922. leta v Washingtonu ustanovljena posebna pravniška komisija, da bi izdelala predloge vojnih pravil za bombardiranje iz zraka. Komisija se je sestajala v Haagu in oblikovala temeljna izhodišča za nove predloge tudi v zvezi z zavarovanjem kulturnih spomenikov. Tako npr. iz teh izhodišč izhaja načelo, da vodenje vojne zunaj prizorišč vojnih operacij nasprotuje vesti človeštva; splošna želja je, da se vojskovanju določijo meje; ni pomembno razlikovanje med branjenimi in nebranjenimi kraji, temveč, kaj se šteje za »vojaški objekt«; pri tem je predvsem odločilna namembnost in uporaba objekta. To pojasnjuje 24. člen predloga: »Zračno bombardiranje je zakonito dotlej, dokler je usmerjeno proti vojaškemu objektom, to je objektom, katerih celotno ali delno uničenje pomeni za vojskujočo se stran vojaško korist.« 25. člen določa, kateri spomeniški objekti so pod varstvom in pod kakšnimi pogoji. Težišče je seveda na nepremičnih spomenikih; zanje se določa zaznamovanje s posebnim znamenjem podnevi in posebnim ponoči.

Novost pomenijo določbe 26. člena. Tu gre prvič za poizkus podrobnega urejanja varstva spomenikov velike vrednosti. Že v uvodu govori člen, da bo poseben pravilnik omogočal državam učinkovito zavarovanje »spomenikov velike zgodovinske vrednosti« pod pogojem, da se taki spomeniki kot tudi njihova okolica ne uporabljajo za vojne namene in da se sprejme poseben režim njihovega nadzora. V podrobnostih se to ureja takole:

1. država lahko, če meni, da je potrebno, določi varstveno cono za take spomenike;
2. seznam spomenikov z varstveno cono se mora že v mirnodobnem času po diplomatski poti sporočiti drugim državam;
3. varstvena cona obsega poleg površine spomenika ali skupine spomenikov pas 500 metrov od roba spomenika oziroma od skupine spomenikov;
4. znamenje mora biti dobro vidno;
5. znamenje se namesti na spomenik;
6. država se mora vzdržati uporabe zavarovanih spomenikov in varstvene cone za svojo vojaško organizacijo.

Proglasitev spomenika velike zgodovinske vrednosti ni odvisna v celoti samo od enostranske odločitve, marveč je treba pridobiti soglasje drugih strank.

Komisija je končala svoje delo 1923. leta, njeni predlogi še niso postali mednarodnopravna norma, vendar so imeli kasneje velik vpliv pri nadaljnjih poizkusih za uveljavitev mednarodnopravnega varstva spomenikov. Pri tem

kaže opozoriti na troje izhodišč, ki jih bomo kasneje, 1954. leta, našli tudi v haški konvenciji:

- kategorizacija spomenikov,
- posebno varstvo za spomenike najvišje vrednosti,
- mehanizem mednarodnega nadzora.

Tudi ta akcija iz leta 1923 ni bila zadnja. Celo desetletje so se vrstile podobne akcije za varstvo spomenikov v vojni. To pot ni dalo pobude samo Društvo narodov oziroma njegovi organi in organizacije. 1926. leta je bil ustanovljen Mednarodni muzejski urad. (Office international des Musées). Ta je med prvimi dal pobudo za sprejetje mednarodne konvencije o varovanju kulturnih dobrin v vojni. Vendar te nove pobude Društvo narodov ni sprejelo. Odklonilo jo je z dovolj zanimivim razlogom, češ da si Društvo narodov prizadeva za odvracanje vojne nasploh in za splošno razorožitev; ker društvo vztraja pri teh zahtevah, je nespametno ob teh zahtevah zastavljati vprašanje omenjene konvencije, ki ne izključuje možnosti nadaljnega vojskovanja. Potem pa je Generalna skupščina Društva narodov izdala priporočilo o stalni in temeljiti skrbi, da bi se mladina — kot tudi vsa javnost — s pomočjo izobraževalnih ustanov v vsaki državi zavzemala za spoštovanje spomenikov in umetnin, ne glede na to, kateri civilizaciji ali obdobju pripadajo.

Mednarodni muzejski urad pa se je začel ukvarjati tudi z drugimi problemi, ki zadevajo kulturne dobrine. Nekatera izmed teh vprašanj so postala kasneje izhodišča za nove konvencije oziroma sporazume, npr. izdelava organizacijskih in tehničnih ukrepov varstva spomeniških, v prvi vrsti umetnostnih dragocenosti, ustanovitev Mednarodne komisije za zgodovinske spomenike in priprava mednarodne konvencije o vračanju predmetov umetniškega, zgodovinskega ali znanstvenega pomena, ki so bili ukradeni ali nezakonito odtujeni oziroma odpeljani. Kar zadeva varstvo spomenikov v vojni, se je delo v glavnem še naprej omejevalo na tiste preventivne zavarovalne ukrepe, ki naj bi jih vsaka država izvajala še v mirnodobnem času. Tako se je npr. priporočala gradnja zaklonišč zunaj naseljenih krajev, na lokacijah, ki so oddaljena od vsakršnih vojaškostrateških ciljev, oziroma naj se kratko malo določi tak kraj (naselje), ki bi bil popolnoma nevtraliziran in bi se uporabljal za hrambo tistih premičnih dragocenosti, ki jih je mogoče brez škode prevažati.

ZDA so bile tudi to pot, kot že v 19. stoletju, najbolj aktivne. Tamkaj so najprej sprejeli vrsto konkretnih rešitev. Na podlagi akcije Roerichovega muzeja v ZDA in s podporo VII. mednarodne konference ameriških držav 16. 12. 1933 v Montevideu je bil 15. aprila 1934 sklenjen Dogovor o varstvu umetniških in znanstvenih ustanov ter zgodovinskih spomenikov (Roerichov pakt). Podpisale so ga vse članice Vseameriške zveze, torej 21 držav. To je dejansko tudi prvi mednarodni dogovor, ki je izključno posvečen varstvu kulturnih dobrin v vojni nevarnosti. Ker so ga podpisali 1935. leta v Washingtonu, ga navadno imenujejo tudi washingtonski pakt. Temeljna načela tega prvega mednarodno priznanega dogovora o varstvu kulturnih dobrin v vojni so naslednja:

— v vsakem času se morajo obvarovati pred nevarnostjo vsi nepremični spomeniki, tako v javni kot v zasebni lasti, ki sestavljajo kulturno bogastvo države, kot so zgodovinski spomeniki, muzeji, znanstvene, umetniške, izobraževalne in kulturne ustanove;

— takemu kulturnemu bogastvu »pripada enako spoštovanje in varstvo tako v mirnem kot v vojnem času«, to bogastvo se šteje za nevtralnno dobrino in ga zato morajo »spoštovati in varovati vojskujoče se države«;

— enako spoštovanje in varstvo velja tudi za osebe omenjenih ustanov;

— kulturno bogastvo, ki je pod varstvom, se zaznamuje z zastavo, kot je prikazana v prilogi tega sporazuma.

Dalje sporazum določa popis spomenikov in ustanov. Popisa je treba obvezno poslati vsem podpisnicam; ugodnosti varstva, ki jih priznava sporazum nehalo veljati za spomenike in ustanove, »če se bodo uporabljale za vojaške namene«.

Pri tem je treba opozoriti še na nekatere druge značilnosti tega sporazuma: predvsem se omejuje na nepremične spomenike, na drugi strani pa v kulturno bogastvo vključuje vrsto ustanov, od kulturnih do izobraževalnih, in obsega tudi osebe teh ustanov. Z varstvom teh ustanov so, razumljivo, zajete tudi premičnine, ki jih take ustanove hranijo.

Evropska doktrina pa je ugovarjala temu paktu, češ da ne upošteva »nespornih vojaških interesov«. Vojaški poveljniki jih kljub najbolj slovesnim obljubam, gotovo ne bodo zanemarjali, ko se bodo znašli v vojaški meji. Pakt tudi zajema preveč zavarovanih objektov, kar je za Evropo nesprejemljivo, ker je že tako bogata s kulturnimi spomeniki. Ti so večkrat v zelo naseljenih krajih v neposredni bližini vojaških objektov. Zadnji ugovor pa je bil, da ne določa mednarodnega nadzora, in je zato ta akt slabša rešitev, kot so bili predlogi pravniške komisije iz leta 1923.

V Evropi so še naprej čakali in razmišljali o najbolj primerni »realistični« rešitvi varstva spomeniških dobrin v vojni. Medtem se je splošna politična situacija ne samo v Evropi, marveč tudi na svetu, slabšala; na pragu je bila druga svetovna vojna: najprej je 28. marca 1933 izstopila iz Društva narodov Japonska, 14. oktobra 1933 Nemčija, v začetku februarja 1935 je dala Francija proste roke Italiji v Etiopiji, 7. marca 1935 je Nemčija ponovno militarizirala Porenje; dober teden nato je enostransko zavrnila vse vojaške omejitve, ki so ji bile naložene z versajskim mirom, in uvedla splošno vojaško obveznost; potem je podpisala še pomorski sporazum z Britanijo, ki ji je dovolil povečati vojno mornarico prek določb versajskega miru. 3. oktobra je Italija začela vojno z Etiopijo in 9. maja 1936 je proglasila njeno priključitev k »italijanskemu imperiju«. V noči od 17. na 18. junij 1936 se je začela vojna v Španiji z vse večjim sodelovanjem Nemčije in Italije. 5. oktobra 1936 sta Nemčija in Italija ustanovili »os Rim—Berlin«. Šele ko so vojaške akcije v španski državljanski vojni ogrozile tudi kulturno bogastvo v Španiji in se je svet lahko ponovno soočil s posledicami vojne, tudi z uporabo letalstva, za kulturno dediščino, so se tudi v Evropi ponovno začele akcije za mednarodno varstvo kulturnih dobrin v vojni.

To pot se je prvo Društvo narodov na pobudo nekaterih svojih teles in še posebej zaradi pritiska kulturne javnosti odločilo začeti akcijo za sprejetje mednarodnega dogovora o varstvu kulturnih dobrin v vojni. Mednarodni muzejski urad je lahko spet začel s svojim delom in je zato zaprosil znanega strokovnjaka za mednarodno pravo Charlesa Visscherja, da bi obdelal vprašanja varstva spomeniške dediščine z mednarodnopravne plati. Pri svojem delu ni zanemarjal prejšnjih prizadevanj in dotlej izdelanih izhodišč, kot so jih že

ponujale zasnove Nizozemskega arheološkega društva iz leta 1919 in predlogi pravniške komisije iz leta 1923. Razvil je naslednje teze: ne izvajati varstva, ker si ne želimo vojne, pomeni odreči se spomeniškem bogastvu; posploševanje kršitve vojnih pravil v preteklosti ne pelje k rešitvam in zato tudi ni sprejemljivo, prav tako pa ni sprejemljiv dvom o praktični vrednosti omejevanja vojnih pravil v vojno zapletenih strani; kot obstajajo vojaške nujnosti, obstajajo tudi kulturne dobrine in druge dragocenosti, njihovo varstvo pa ne more biti v nasprotju z nujnostmi vojaških operacij, kot ni npr. varstvo ujetnikov ali ranjencev; dejstvo je, da je v moderni vojni težko zavarovati ogromne množice prebivalstva v zaledju, to največje bogastvo, vendar iz tega ne smemo narediti sklepa, da bi se odpovedali varstvu spomeniških dragocenosti; z ogroženega ozemlja je torej treba evakuirati prebivalstvo in premične spomeniške dragocenosti in čemu bi se odpovedali zavarovanju spomeniških dobrin na ozemljih, ki še niso ogrožena z vojno. Bistvo problema je v tem, da se realno oceni, v kolikšni meri je mogoče zagotoviti varstvo spomenikov in umetnin tudi, ko jim ne grozi uničenje zaradi vojaških spopadov. Visscher je upošteval tudi težave praktične narave, kot so bližina vojaških objektov, velik domet sodobne artilerije, rušilno delovanje zračnega bombardiranja. Zato so haaška pravila iz leta 1907 že zastarela, prav tako tudi washingtonski pakt iz leta 1935 ni bil dovolj stvaren in je bil praktično neizvedljiv, ker je upošteval preveliko število spomenikov oziroma spomeniških vrst (vse šole, cerkve in sploh kulturne in izobraževalne ustanove), ker je terjal absolutno nevtralnost za nekatere spomenike in predvsem zato, ker ni predvideval mednarodnega nadzora uporabnosti dogovorjenih režimov.

Mednarodni muzejski urad in Komisija za mednarodno intelektualno sodelovanje sta načelno sprejela Visscherjeve zamisli in sta zato posebnemu komiteju strokovnjakov zaupala obdelavo pravnih in tehničnih vprašanj ter izdelavo osnutka mednarodnega dogovora o varstvu spomenikov in umetnin v vojni. Komite je po dveh zasedanjih (23. do 24. novembra 1937 in 28. do 29. aprila 1938) predložil Osnutek mednarodnega dogovora o varstvu spomenikov med oboroženimi spopadi. Osnutek ima dva dela. Prvi del je konvencija v ožjem pomenu z uvodnim besedilom, drugi del pa obsega pravilnik o izvajanju. Ta osnutek je bil dotlej najobširnejši skupek pravil o varstvu kulturnih dobrin v vojni. Poglavitne njegove značilnosti so: načelno izhajajo določbe iz haaških konvencij iz let 1899 in 1907; razvoj vojaške tehnike vse bolj ogroža spomeniško bogastvo, zato dogovor ne more biti uspešen, če akcije za zavarovanje niso pripravljene že v mirnem času v narodnem in mednarodnem merilu; temelj nove zasnove ni le omejevanje delovanja vojske, kot je bilo še v prejšnjih določbah, temveč v odsotnosti vojaškega interesa za uničevanje spomenikov nasploh. V nadaljevanju so posebej poudarjene obveznosti, ki jih mora država sprejeti že v mirnodobnem času, npr. konkretni materialno-tehnični ukrepi na spomenikih. Varstvo kulturne dediščine je skupen interes vseh držav, države imetnice spomenikov so samo »depozitarke«, hranilke dediščine na svojih ozemljih, in so v duhu solidarnosti soodgovorne skupnosti držav za dediščino, ki jo upravljajo. Ideja o skupni svetovni kulturni dediščini in vzajemni skrbi zanjo, ki postaja ponovno aktualna v zadnjem času, se je s tem odločno potrdila. Prenos poudarka na nacionalne varnostne ali zavarovalne ukrepe že v mirnodobnem času je bil potreben. Španska državljanska vojna, in še bolj

druga svetovna vojna, je pokazala, kako malo so bili v večini držav dejansko pripravljeni za izvajanje takih zavarovalnih ukrepov.

Med temeljne nacionalne ukrepe po tem osnutku sodi tudi določitev »omejenega števila« primernih zaklonišč za hrambo spomeniškega bogastva. Izbira jih vsaka država zase, vendar je potrebno mednarodno priznanje še v mirnodobnem času. Zaklonišča, ki jih določa osnutek, morajo biti oddaljena vsaj 20 kilometrov od verjetnih prizorišč bojov, vojaških objektov in predvsem od pomembnih prometnic. Ne smejo jih uporabljati ne posredno in ne neposredno za nacionalno obrambo; le takim zakloniščem, ki ustrezajo pogojem iz osnutka, se priznava nedotakljivost.

Za spomenike v večjih in gosto naseljenih krajih določa dogovor splošno varstvo. To pomeni, da se obe strani vzdržujeta kakršnihkoli akcij, ki utegnejo poškodovati spomenike, in da jih na noben način ne uporabljata v vojaške namene ter da se tudi vojaški objekti ne postavljajo v njihovi bližini. Dogovor določa še več; možno je tudi posebno varstvo za posamezne spomenike ali skupino spomenikov pod pogojem, da so vsaj 500 metrov od vojaških objektov in da ne služijo nobenemu takemu namenu, ki bi imel karkoli skupnega z vojaško obrambo ali vojaško organizacijo nasploh. Predvsem jih morajo že v mirnodobnem času priznati tudi druge države in v vojnem času morajo biti pristopni za mednarodni nadzor.

Spomeniki in umetnine ne smejo biti predmet represalij. Dalje se določa razvidno znamenje za vse spomenike, muzejske stavbe, s čimer se opozarja na bližino stavb, katerih ohranitev je interes vse mednarodne skupnosti. Posebno razvidno znamenje velja za objekte, ki so še pod posebnim varstvom. Pravilnik o izvajanju, ki je sestavni del osnutka konvencije, razčlenjuje praktične naloge, ki zadevajo seznam tako imenovanih komisarjev, sestavo mednarodne nadzorne komisije, obveznosti osebja v zvezi z zavarovanjem spomenikov in drugo.

Osnutek je bil poslan Društvu narodov, generalna skupščina pa ga je dala na dnevni red septembra 1938. leta. Države so različno odgovarjale. Najbolj prizadevna je bila ponovno Nizozemska. Ponudila se je, da se bo poprej posvetovala z drugimi državami, in je bila celo pripravljena sklicati diplomatsko konferenco. Društvo narodov je sprejelo nizozemski predlog. Naslednjega leta, februarja 1939, se je Nizozemska obrnila na vlade 62 držav. Do srede leta je že več kot 30 držav potrdilo sodelovanje na konferenci, nekaj se jih ni obvezalo za sodelovanje, soglašale pa so z načeli, na katerih temelji osnutek konvencije. Velika Britanija se ni izrazila v prid konferenci, ker je menila, »da v sedanjih okoliščinah ne bo mogoče doseči splošnega soglasja o dogovoru take narave«, če pa se bo le pokazalo, da članice in nečlanice Društva narodov sprejemajo konvencijo, potem je tudi sama pripravljena ponovno proučiti svojo odločitev. Švicarska vlada je pozdravila pobudo, vendar s pripombo, da ni za sklicevanje take diplomatske konference, ki bi razpravljala o »ožjem problemu« v razmerah, ko mnoga druga pomembna in tudi pereča vprašanja še niso rešena. Nemčija je sicer obljubila odgovor, a ga ni poslala. Italija sploh ni odgovorila. Japonska je izjavila, da ne namerava sodelovati na konferenci. ZDA so ugodno sprejele temeljne zamisli konvencije in so obljubile, da bodo s simpatijami proučile svoje sodelovanje na konferenci, če jo bo Nizozemska sklicala.

Nadaljnji dogodki so potekali tako, da so morali prekiniti vse priprave za konferenco. Fašistične sile se niso hotele pogovarjati o ničemer v korist miru, najmanj pa še o zavarovanju kulturnih dobrin. Sicer pa je tudi ostala Evropa zamujala tako pri pripravah na obrambo pred fašistično agresijo kot tudi pri ukrepanju za zavarovanje. 13. decembra 1937 je tudi Italija zapustila Društvo narodov, 13. marca 1938 je Nemčija razglasila priključitev Avstrije, sledil je Münchenski sporazum, marca 1939 je Nemčija zasedla Češko, aprila 1939 je Italija napadla in priključila Albanijo, 1. septembra 1939 je Nemčija napadla Poljsko; začela se je druga svetovna vojna. Mednarodnopravno varstvo spomeniškega bogastva na svetu, razen na ameriški celini, je ostalo v glavnem pri starih haaških pravilih iz let 1899 in 1907.

Vendar je Mednarodni muzejski urad že prve dni po vdoru Nemcev na Poljsko, 4. septembra 1939, objavil svojo Izjavo, v kateri je razglašal, da so umetniški krogi sveta z olajšanjem sprejeli vest, da sta vladi Velike Britanije in Francije, zavedajoč se svoje odgovornosti za skupno »umetniško in zgodovinsko dediščino« in prepričani, da uničenje ene same umetnine pomeni kulturno osiromašenje za vse človeštvo, soglasno izjavili svojo odločenost, da bodo v vojaških operacijah »prizanašali spomenikom človeške civilizacije«. Ob tej priložnosti je Mednarodni muzejski urad opozoril organe in ustanove, ki imajo na skrbi umetniška dela, na svoja prejšnja priporočila o varstvu spomenikov in umetnin in posebej poudaril, da je treba:

— »umetniško bogastvo«, ki ga je mogoče prepeljati, prepeljati v zaklonišča, ki so oddaljena od možnih krajev vojaških spopadov, od vojaških objektov, pomembnih prometnih žil in industrijskih objektov;

— »zgodovinski spomeniki in stavbe«, v katerih so nanje vezane nepremične umetnine, se morajo zavarovati na kraju samem, pri tem pa je treba upoštevati izkušnje, na katere je že prej opozarjal Mednarodni muzejski urad.

»Če bodo uvodoma omenjena plemenita stališča Velike Britanije in Francije sprejele vse vojskujoče se stranke, kar se lahko pričakuje, in če se bodo povsod izvajala priporočila Mednarodnega muzejskega urada, bo škoda na spomenikih gotovo mnogo manjša,« je bilo dalje rečeno v Izjavi. Mednarodni muzejski urad je nato ponovno skušal ukrepati tako, da je izdelal in vladam ponudil osnutek Deklaracije o varstvu spomenikov in umetnin med oboroženimi spopadi. Deklaracija obsega 10 členov, ki vsebujejo naslednja načela:

— vlade podpisnice Deklaracije štejejo, da je dolžnost vsake države organizirati materialno zavarovanje spomenikov in umetnin na njenem ozemlju proti uničevalnemu delovanju oboroženih spopadov;

— vlade podpisnice bodo v mejah možnosti ukrepale, da zgodovinskih spomenikov in stavb, posvečenih umetnosti, ne bodo poškodovala s svojimi vojaškimi operacijami, takih stavb in njihove okolice ne bodo uporabljale v namene, ki bi mogli izzvati spopad; vlade podpisnice priznavajo spomenikom imuniteto pred represalijami;

— vlade podpisnice bodo izdale svojim enotam taka priporočila in navodila, ki zagotavljajo spoštovanje spomenikov in umetnin med vojaškimi operacijami, in bodo sprejele tudi potrebne ukrepe za preprečevanje ropanja, plenitve ali zaplembe spomenikov in umetnin v vojnem času;

— vlade podpisnice bodo prepovedale vsakršna sovražna dejanja zoper zaklonišča za umetnine pod pogojem, da so locirana daleč od možnih vojnih

spopadov, velikih prometnih žil in da se ne uporabljajo posredno ali neposredno v vojne namene;

— vlade podpisnice zagotavljajo pripravljenost proučiti možnosti za uskladitev posebnih sporazumov z vsako drugo državo glede priznanja posebnega varstva v času sovražnosti za »določene spomenike, skupine spomenikov ali urbanistične celote, katerih ohranitev je izrednega pomena za mednarodno skupnost«;

— razvidno znamenje, s katerim se bodo zaznamovale stavbe, posvečene umetnosti, in zgodovinski spomeniki, tvori bel krog s svetlo modrim trikotnikom; postaviti se sme le na omejenem številu stavb posebnega pomena;

— kadar je katera država v oboroženem spopadu z drugo in oceni, da mora umakniti vsa ali le del umetnin na ozemlje druge države, ji bodo države podpisnice pri tem dale vso pomoč;

— na ozemlju, ki je pod vojaško zasedbo, morajo biti zaznamovani spomeniki, muzeji in druge stavbe umetnostnega ali zgodovinskega pomena, da bi okupacijske oblasti opozorili, da je varstvo takih stavb pomembno za vso mednarodno skupnost; za čas okupacije mora osebje spomeniške službe, ki je zaposleno v zakloniščih, muzejih, spomeniških ali drugih stavbah umetnostnega ali zgodovinskega pomena, ostati na svojih mestih, razen če gre za upravičeno vojaško nujnost; odgovorne okupacijske oblasti morajo ukrepati za konserviranje morebiti poškodovanih spomenikov; taki ukrepi smejo biti samo zasilni zavarovalni ukrepi;

— vlade podpisnice soglašajo, da bo ugotavljala škodo na spomenikih posebna komisija, v kateri bosta poleg članov države, ki prijavlja škodo, tudi dva člana nasprotne strani;

— vlade podpisnice se bodo dogovorile o medsebojni pomoči za izvrševanje določb Konvencije.

Končno je Mednarodni muzejski urad izdal jeseni 1939 še priručnik Zavarovanje spomenikov in umetnin v vojnem času (*La protection des monuments et oeuvres d'art en temps de guerre*). V prvem delu daje praktična navodila o tehničnem zavarovanju premičnih spomenikov in stavb, v drugem delu pa obsega besedila, ki zadevajo mednarodno varstvo, in predvsem dokumentira prizadevanja Muzejskega urada za izdelavo osnutkov za mednarodne dogovore z objavami celotnih besedil in pojasnil k njim.

Pri vseh teh, deloma tudi že zakasnelih poizkusih tik pred vojno ali na njenem začetku je ostala haaška konvencija o pravilih vodenja in ravnanja v vojni iz leta 1907 edina pravna osnova za zavarovanje spomenikov, četudi so poizkusi, ki so se začeli po prvi svetovni vojni s pobudo Nizozemskega starinoslovskega društva 1919. leta in končali že med oboroženim spopadom 1939. leta z Izjavo Mednarodnega muzejskega urada, z marsičim prispevali k razjasnitvi doslej še neznanih ali še ne razčiščenih pojmov in pojavov.

Vendar so se prizadevanja za zavarovanje kulturne dediščine človeštva nadaljevala tudi med vojno, v prvi vrsti pri zaveznikih. 1943. leta je bila v ZDA ustanovljena Ameriška komisija za varstvo in reševanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov na vojnih prizoriščih (*The American Commission of the Protection and Salvation of Artistic and Historical Monuments in War Areas*). Organizirana je bila tudi posebna služba v vojski, ki je imela znak MFAA (*Monument's Fine Art and Archives Officers*). Naloga te službe je bila pred-

vsem izvajanje varstvenih ukrepov v vojni, bila pa je tudi posvetovalno telo vrhovnega poveljstva glede organiziranja in izvajanja praktičnih varstvenih ukrepov. Dokaz, kako je vojska spoštovala varstvena načela in kako daleč je segal vpliv te službe, je tudi znameniti ukaz vrhovnega poveljnika zavezniških sil generala Eisenhowerja 29. decembra 1943 ob izkrcanju v Evropi, ki zadeva tudi problem varstva kulturnih spomenikov na eni strani in vojaške nujnosti na drugi: »Nič se ne more staviti po robu vojaški nujnosti. To je splošno znano načelo. Toda beseda vojaška nujnost se večkrat izrablja, posebno tam, kjer bi pravilneje govorili o vojaški ali še boljše o osebni lagodnosti«. Varstvo kulturnih spomenikov, ki je bilo tudi v tem ukazu poudarjeno, je bilo nesporno politično utemeljeno. Izhajalo je namreč iz »opredelitve« vojnega cilja zaveznikov, »ki branijo tisto civilizacijo, ki jo najbolj vidno prav kulturni spomeniki izražajo in so tudi njen simbol«.

Še prej, 5. januarja 1943. leta, pa je v Londonu 18 držav podpisalo posebno izjavo, prepovedi ropanja kulturnih dobrin (Joint Declaration). Opira se sicer na haaško konvencijo iz leta 1907 o pravih vodenja in ravnanja v vojni, vendar razširja določbe tudi na tiste na videz legalne oblike odtujevanja brez »prisile«. Še dalje pa je šla moskovska izjava 30. oktobra 1943 o preganjanju vojnih zločinov, ki ropanje kulturnih dobrin šteje za vojni zločin.

Tudi najvišji organ na slovenskem osvobojenem ozemlju, predsedstvo SNOS, je že 27. januarja 1945. leta sprejel Odlok o zaščiti bibliotek, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitosti, da bi se taki objekti ali predmeti zavarovali pred uničenjem, poškodovani pa po možnosti obnovili in zavarovali.

6. marca 1945. leta pa je Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije razglasil v že osvobojenem Beogradu podoben odlok o zaščiti in varstvu kulturnih spomenikov in starin. Posebno je poudaril tisto določilo, ki preprečuje izvažanje takih predmetov iz države, bodisi s prodajo, zamenjavo kot darilo ali podobno.

Odlok je obvezoval tudi štabe Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije: po prihodu na osvobojeno ozemlje oziroma v mesta naj zavarujejo predmete oziroma stavbe, npr. stavbe zgodovinske ali umetniške vrednosti, javne spomenike, kipe, slike, knjižnice, arhive. Stavbe, v katerih so umetniški in znanstveni predmeti, starine, arhivi, knjižnice, muzeji in drugi kulturni spomeniki, se ne smejo uporabljati v nobene druge namene. Tako se je tudi naša oblast še pred koncem vojne pridružila prizadevanjem zaveznikov za varstvo kulturne dediščine. V sklopu Komisije za vojne zločine je delovala še posebna komisija za popis škode na kulturnih spomenikih. Naslednji akt, ki je bil sprejet že po osvoboditvi, pa je bil 31. 7. 1945 objavljeni zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti demokratične federativne Jugoslavije (Ur. l. DFJ, št. 54-498/45 z dne 31. 7. 1945 — slovenski ponatis v Posebni prilogi Ur. l. SNOS, št. 39 z dne 25. 8. 1945), ki je pomenil tudi prvi tak zakon na ozemlju Jugoslavije.

METODOLOŠKA IZHODIŠČA IN ETNOLOŠKI VIDIKI PRENOVE STARIH MESTNIH IN VAŠKIH JEDER

Ivan Sedej

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

UDK 728.6

METHODOLOGICAL
STARTING-POINTS AND
ETHNOLOGICALLY FOUNDED
RENOVATION IN TOWNS AND
VILLAGES

POVZETEK

Avtor razpravlja o metodoloških izhodiščih za vrednotenje in intenziteto tehničnih posegov na spomenikih in tistem stavbnem tkivu v mestih in vaseh, ki sodi v nižje vrednostne kategorije. Ugotavlja, da je značaj stavbnega gradiva v slovenskih naseljih tak, da lahko formuliramo nekatere splošno veljavne prijeme za njegovo prenovu in obnovo, upoštevaje seveda spomeniško, to je arhitekturno in pričevalno vrednost. Zato v tekstu nakaže nekaj skic možnih prenovitvenih modelov, ki jih konfrontira z etnološko fundiranimi izsledki o stavbni dediščini.

The author discusses methodological starting-points for the evaluation and intensity of technical interventions in monuments and the kind of building tissue in towns and villages that belongs to the lower categories of value. He states that the character of edifice material in Slovene settlements is such as to enable the formulation of a number of generally valid handlings for its renovation and restoration, by all means taking into account its monumental, i. e. architectural and testifying value. In the text he therefore indicates a few sketches of possible renovation patterns which he confronts to ethnologically founded results of researches concerning architectural patrimony.

Etnološki in sociološki vidiki preнове nas v našem razpravljanju zanimajo le obrobno, saj skušamo ugotoviti predvsem odnos med zahtevami, ki jih določa tako imenovana spomeniška vrednost objektov in prostorov, in med zahtevami, ki jih narekujejo tehnika in tehnologija sanacije oziroma rekonstrukcije stavbne dediščine. Zato smo morali poudariti nekatere izrazitejše likovne in umetnostne sestavine, ki pa jih ne pojmujejo ozko kot vprašanje estetskega vrednotenja in percepcije, ampak kot vprašanje reševanja materialnega tkiva, ki je nosilec kvalitete. Obenem pa moramo ugotoviti, da so ekonomske razsežnosti problema in dokazila, ki operirajo z ekonomskimi vrednostmi in vrednotami, za naša razpravljanja sicer pomembni, vendar jih rešujejo na drugih ravneh in v drugih kontekstih — saj gre za splošno sprejeto izhodišče o vrednosti stavbne dediščine (in podedovanih stvaritev urbanističnega urejanja), ki ima poleg osnovnih funkcij (stanovanje, poslovni prostor, proizvodnja itd.) tudi najširši kulturni pomen in vrednost. Ne smemo pa pozabiti na stavbno dediščino kot eno izmed izredno pomembnih, vendar zelo pogosto zanemarnjenih sestavin zdravega in kulturnega okolja. Zato se ekološki vidik ohranjanja in

prenove stavbne dediščine kaže v posredno izraženi obliki tudi v njenem praktičnem vrednotenju. Z usposabljanjem historičnega stavbnega fonda in naselij (starih naselbinskih jeder, kvalitetnih aglomeracij in ambientov, kulturne krajine itd.) ohranjamo tudi kvaliteten prostor. Novo vrednotenje starega stavbnega fonda pa nas navaja tudi k iskanju novih, varčnejših ter čistejših tehnik in tehnologij.

Konservatorska izhodišča prenove temelje v stalnicah stroke in v njenih mejah, kar pomeni, da nas poseg na stavbnem tkivu ali v historičnem prostoru zanima predvsem kot možnost za ohranitev neokrnjenosti in izvirnosti kulturnega spomenika ali arhitekture (prostora), ki ima poleg temeljnih namembnostnih vrednot tudi višjo ali svojevrstno zgodovinsko, umetnostno, pietetno ali drugo vrednost.

Prenova poteka po načelih, ki jih določajo vrednost stavbne dediščine (nepremičnega arhitekturnega spomenika, objekta z določenimi pričevalnimi ali estetskimi sestavinami itd.), tehnična struktura, ohranjenost in uporabnost. Pri manj pomembnih objektih je zato možnost radikalnejših tehničnih posegov večja kot pri kulturnih spomenikih in spomenikih največje vrednosti. Pri arhitekturi in stavbah, ki imajo status in vrednost kulturnega spomenika, so pogosto predmet varstva tudi čisto konstrukcijske sestavine: ostenje, ometi, ostrešje, stopnišča, oporniki, stropovi itd.

Načelna ugotovitev o taki odvisnosti pa ni dogma. Glede na izrabljenost objekta in njegov pomen so možni tudi pri najpomembnejših objektih zelo strogi tehnični ukrepi, ki se kažejo tudi na zunanjščinah. Hkrati pa veljajo sorazmerno strogi varstveni režimi tudi za revitalizacijo (prenovo) objektov, ki imajo le ambientno vrednost. Določnejše pravilo, ki sledi iz teh ugotovitev, je le, da je treba pred kakršnikoli prenovitvenim posegom v tkivo objekta v starem mestnem ali vaškem jedru (pa tudi pri izoliranih starejših objektih) opraviti podrobno analizo in valorizacijo.

Spomeniki in stavbno tkivo v starih naselbinskih jedrih in aglomeracijah so kot predmet varstva in ohranjanja vidnih sestavin na dveh ravneh:

— kot objekti, ki jim varujemo predvsem zunanjščino ali notranjščino (ali samo nekatere vidne sestavine);

— kot objekti, ki jih varujemo kot celoto z vsemi detajli.

Večina kulturnih spomenikov in starejšega stavbnega tkiva¹ zahteva varovanje določenih vidnih sestavin na zunanjščini in v notranjščini. V mnogih primerih pa imajo poseben »spomeniški« pomen tudi konstrukcijske rešitve, ki pričajo o historičnih tehnikah in tehnologijah. V nasprotju z umetnostnim in stilnim izrazom arhitekture kot celote, pri kateri varujemo objekt kot vizualizirano arhitekturno stvaritev, kot dokument o arhitekturnih, umetnostnih in drugih dogajanjih v preteklosti, je pri tehničnih elementih, ki jih varujemo kot spomenik (dokument), stvar nekoliko drugačna. Arhitektura, tudi če gre za skromnejše vezno tkivo v vaseh in mestih, je individualizirana, tehnične rešitve pa lahko z dokumentaričnega vidika vedno ocenjujemo kot določen tip (z možnimi variantami).

Za primer vzemimo dvoje baročno učinkujočih objektov iz približno istega časa in istega stilnega kroga v poljubnem starem mestnem jedru. Čeprav gre za tipizirane okenske okvire, skoraj enako okrasje in ostale sestavine arhitekture (višina, naklon strehe itd.), se objekta vendarle razlikujeta, hkrati pa imata

tudi kot »par« natanko določeno funkcijo v prostoru (ambientu ulice ali trga). Strešni stoli približno enako velikih objektov iz istega časa so tudi približno enako veliki in tudi njihova konstrukcija je enaka. Ker gre za strogo tehnično strukturo (sicer tudi z določeno estetsko vrednostjo), ki navzven ni vidna (prekrita je s strešnim plaščem), lahko po spomeniškovarstvenih načelih ohranimo le nekaj primerov kot dokument (in spomenik določeni historični tehniki). V ostalih primerih pa lahko uporabimo nove rešitve, ki ne vplivajo na zunanji videz objekta (leseno konstrukcijo nadomestimo z železobetonsko itd.). Na tak način smo v slovenski spomeniškovarstveni praksi že reševali nekaj objektov na Krasu, posebno tistih, ki so pokriti s kamnitimi ploščami.

Načelo, ki smo ga oblikovali ob primeru, velja tudi pri drugih sestavinah stavbnega tkiva oziroma stavbne dediščine tiste stopnje, ki je ne upoštevamo zgolj kot »prenovitevno maso«, marveč kot objekte, ki jih v določenih sestavinah varujemo in ohranjamo njihovo izpovedno moč in pomen. Zato lahko na podoben način obravnavamo tudi probleme v zvezi z nosilnimi in predelnimi stenami, stropovi, različnimi nosilci in drugimi elementi.

Posebno dragoceni stavbni spomeniki pa zahtevajo celostno varstvo, ki vsebuje tudi sanacijo tehnične zasnove in konstrukcije v izvirni in neokrnjeni obliki. Če je tak objekt zelo poškodovan ali pa če ga hočemo sanirati tudi protipotresno, moramo vse nove posege (konstrukcijske člene, vezi, plošče itd.) oblikovati tako, da vidnih sestavin spomenika ne prizadenejo — prizadeti pa ne smejo niti starih konstrukcij in razmerij (ki so rezultat konstrukcijskih in likovnih načel, veljavnih v času nastanka spomenika — arhitekture). V takih primerih stara konstrukcija sicer nima več (vsaj v celoti) svoje prvotne funkcije — vendar ohranja pričevalno in likovno (pogosto tudi antikvarično) vrednost v celoti, kar je tudi namen.

Poseben pristop k varovanju konstrukcij in za likovni učinek manj pomembnih skritih sestavin (ki pa so kljub temu sestavni del objekta in največkrat tudi ena izmed pomembnih prvin za določanje likovnega, umetnostnega in stilnega izraza) pa se kaže v specializirani dejavnosti varstva etnoloških spomenikov in varstva tehničnih spomenikov. Podobno, kot se pri varovanju arhitekture kot likovnega pojava ocenjuje vsak objekt kot individualna stvaritev, se tudi konstrukcijske posebnosti v arhitekturi ocenjujejo kot individualne različice, kadar jih ocenjujemo z vidika varstva etnoloških ali tehniških spomenikov. K temu pa moramo dodati dvoje — etnološki vidik, kot smo ga opisali, sodi v že preživelo metodologijo, pri varstvu tehničnih spomenikov (kamor sodijo nedvomno tudi tipični ali izraziti in izjemni primeri konstrukcij vseh vrst) pa gre vendar predvsem za izbiranje tipov, ki nato reprezentirajo večji skupino oblik in pojavov.

Z ožjega vidika prenove pa je kljub vsemu najpomembnejši prostorski in arhitekturni vtis — zato tudi vsi posegi izhajajo pretežno iz takega vrednotenja, ki ima tudi najdaljšo tradicijo. Pomeni pa tudi bistveno izhodišče za prenovo — humane razsežnosti pozidanega ambienta so namreč določene predvsem z vidnimi sestavinami arhitekture in z njeno temeljno in izpovedno funkcijo.

Kot načelo, ki pa ga seveda opredeljujejo in potrjujejo izjeme, se v prenovi največkrat uveljavlja prednost varovanja zunanjsčin in arhitekturnega izraza (oblika streh, fasade z vsemi detajli). Pri obravnavanju notranjsčin pa največkrat spoštujemo in poudarjamo temeljne črte prostorske zasnove in detajle,

kot so: stopnišča, prostori, opremljeni z boljšo slikarijo, štukom ali drugim okrasjem, leseni rezljani ali kako drugače ornamentirani stropovi, drobno okrasje itd. To pomeni, da pri ocenjevanju zunanjsčine in notranjsčine izhajamo iz istih osnov — vendar gledamo na notranjsčino prožneje in včasih tudi bolj krivično. Tudi različni kompromisi med funkcijo, novimi zahtevami in sporočeno obliko so pogostejši pri varstveni (ali prenovitveni) obravnavi notranjsčine. Temu pojavu pravzaprav sledimo od začetkov organiziranega varstva naprej. Iz tega pa lahko naredimo tudi historični sklep, da se nenapisana in pogosto intuitivno uporabljana načela prenove pri arhitekturi uveljavljajo že dolga desetletja — saj pri objektu (njegovi notranjsčini) izhajamo iz njegove funkcije in namembnosti. K temu sklepu nas navaja tudi starejša praksa v drugih deželah in okoljih, kjer so kot eno od možnosti za varovanje kvalitetnih ambientov uporabili dokaj strog način. V celoti in z vsemi detajli so ohranili fasado — vendar samo kot kuliso, ki je prilepljena na sodoben in v sodobnih materialih izveden objekt (Trst, primeri iz Lugana, Varšava itd.). Ta, lahko zelo sporna rešitev pa ima nekatere prednosti, saj daje povsem sodoben bivalni (poslovni itd.) standard, hkrati pa ohranja prav vse kvalitete ambienta in konkretne fasade, ki vsaj v mestih največkrat velja za pglavitno določilo kvalitete arhitekture.

Načelno sta zunanjsčina in notranjsčina (dosegata vse elemente, od vidnega ostenja in strehe do konstrukcijskih detajlov, poleg likovnih in pričevalnih elementov) nedotakljivi, če gre za objekt, ki ima status in vrednost spomenika.

To izhodišče narekuje tudi izbiro namembnosti za posamezne objekte te vrste. Pri stavbnih enotah prve kategorije oziroma pri objektih, ki imajo izjemen pomen za slovensko kulturo in druge vidike družbenega življenja, je izbira funkcije (namembnosti) povezana:

a) s kategorijo (vrednostjo),

b) s širino možnih oziroma zahtevanih posegov za statično sanacijo.

Nekatere vrste spomenikov najvišje vrednosti zahtevajo prezentacijo, ki je zelo blizu muzejski predstavitvi in poprejšnji obravnavi — to pomeni, da je zelena in dovoljena dejavnost naglašena predvsem s kulturnim interesom. V tej kategoriji so:

— »čisti« spomeniki — to so objekti, katerih funkcija in namembnost izvirata iz njihove celostne spomeniške strukture. Kot primere lahko navedemo nekatere kvalitetne vrtno paviljone, paviljon srečanja dveh cesarjev, poslikane ali kako drugače ornamentirane kapele v sklopu stanovanjskih ali rezidenčnih objektov, monumentalna stopnišča in holi ali pa prostore z občutljivo opremo (premično in nepremično), ki zaradi svoje vrednosti ne dopušča namenske uporabe, to je uporabe v prvotne namene (pohištvo);

— spöleniki, ki zaradi svoje vrednosti in hkrati občutljivosti prenesejo le specializirane muzejske ali sorodne dejavnosti. V to kategorijo sodijo tudi objekti ali posamezni prostori, pri katerih ima največji pomen njihova pietetna vrednost (rojstne in z velikimi ljudmi kako drugače povezane hiše, interierji in prostori). Tu lahko kot primer navedemo rojstni hiši Franceta Prešerna in Josipa Jurčiča, pri katerih gre navidezno za »nečisto« rešitev ali za mešanje normalne namembnosti (stanovanje) in muzejske funkcije (prezentirani interierji in predstavitev zbirke, vezane na veliko osebnost). V obeh objektih se srečujemo z arhitekturo, ki jo prezentiramo kot etnografski spomenik in hkrati

kot muzejsko zbirko, obenem pa rabi del hiše oskrbniku za stanovanje. V takih primerih je spomeniški interes upoštevan na zunanjščini v celoti, pri urejanju notranjščine pa deloma. Upoštevati moramo bistveno razliko med muzeološko in konservatorsko prezentacijo — druga namreč pomeni v najstrožji obliki vzpostavitev določenega, historično ali likovno natanko definiranega stanja, ki je šele lupina ali posoda za funkcijo.

Pomembna vrsta spomenikov pa so tisti objekti in skupine objektov najvišje (umetnostne, zgodovinske, arheološke, etnološke itd.) vrednosti, ki so ohranili primarno funkcijo in služijo bodisi kaki dejavnosti, bodisi za stanovanje, kot poslovni objekti itd. V takih primerih je imperativ konservacije tudi vzpostavitev funkcije in namembnosti.

Iz nakazane delitve gradiva izhaja tudi vrednotenje posameznih objektov in skupin objektov s širšega historično-urbanističnega vidika, ki v veliki meri upošteva likovne, estetske in funkcionalne sestavine. Tudi skromnejša fasada ima v kvalitetnem mestnem ali naselbinskem jedru (vas, trg) vrednost »konstante«, torej strukture, ki jo ohranjamo v njeni izvornosti in neokrnjenosti, ker se njena vrednost kaže v kontekstu najpomembnejših objektov kot bistvena sestavina njihovega učinkovanja. Po drugi strani pa se skromna (po likovni plati) arhitektura izraža kot visoka kvaliteta, kadar jo gledamo kot bistveni del višjega urbanističnega (prostorskega) organizma.

Za primer vzemimo kmečko naselje v slovenski Istri — Koštabono. Stanovanjske hiše in domačije v vasi so po likovni in arhitekturni plati preprosti stavbni objekti, ki izražajo predvsem stavbarsko kulturo in način življenja kmečkega prebivalstva v času od 15. do 19. stoletja — pretežna večina arhitektur pa izhaja iz 19. stoletja, ali točneje, zunanjščine nosijo pečat tega obdobja. Na teh objektih ni atraktivnejšega kamnoseškega okrasja. Likovno zanimivejše so predvsem primitivne in hkrati monumentalne rešitve domačij in nizov objektov, kjer gre za plastično izražanje par excellence. Vsaka kmečka arhitektura zase pa nima posebne spomeniške vrednosti — vsaj ne po uveljavljenih, pretežno umetnostnih in likovnih kriterijih. Izjema so najstarejši objekti, ki imajo višjo in visoko spomeniško vrednost zaradi starosti.²

Že oblikovanje domačij (skupine objektov, ki sodijo v eno gospodarsko enoto) pokaže na višjo vrednost, saj je niz ali pa plastično členjena skupina sicer zelo preprostih objektov že organizem višje vrste z večjimi likovnimi in pričevalnimi vrednostmi. Kompletno staro naselbinsko jedro z dvema cerkvama, kapelo in številnimi domačijami pa se z lego na pomolu in z ovalno obliko ter trdno strukturo izkaže kot izjemna kvaliteta — tako po likovno-umetnostni plati kot po svoji pričevalni vrednosti in pomenu za poznavanje oblik in razvoja urbanistične kulture na Slovenskem.

Za naše razpravljanje pa je pomembno predvsem vprašanje o varovanju, ki je hkrati tudi kompleksna prenova oziroma revitalizacija objekta in naselja. V teh primerih so posamezne skromne kvalitete gradbeni kamni celote, ki jo upoštevamo predvsem kot zunanji videz objekta — enote.

Za varstvo in prenavo takih organizmov izbiramo predvsem varovanje vidnih sestavin in celot, ki skupaj ustvarjajo urbanistično strukturo in višjo obliko naselja. To pa pomeni, da je s tehnično-konstruktivskega vidika pomemben poseg na fasadi, oziroma tisti posegi, ki se ne kažejo na fasadah. Interierje v takih spomeniških naseljih prezentiramo le v redkih primerih.

Izhajajoč iz stare stavbne zasnove, katere odsev je tudi fasada, pa vendar ohranjamo temeljne črte prostorske zasnove kot prvino, ki po etnološki in sociološki plati pomeni vez s še ne pozabljenim načinom življenja, in hkrati kot prvino, ki je vredna varstva zaradi svoje večje kvalitete.³

Široko vrednotenje starih mestnih in vaških jeder ter starejše stanovanjske in druge arhitekture, ki ima bodisi veliko kulturnozgodovinsko, bodisi uporabno vrednost, zahteva tudi vrednotenje posegov na stavbni dediščini. V našem primeru, ko nas zanimata predvsem širina in pomen tehničnih posegov v strukturo urbane aglomeracije in v posamične arhitekture, smo ugotovili, da potekajo na dveh ravneh, ki v skrajni posledici določata tehnično sanacijo v dveh oblikah — kot čisti prenovitveni poseg, ki rešuje zgolj uporabno vrednost stavbe, in kot poseg, ki upošteva spomeniško (kulturno, znanstveno, zgodovinsko itd.) vrednost objekta in izhaja iz nje.

Tako imenovane čiste rekonstrukcijske in prenovitvene posege lahko uporabimo le pri stavbnem tkivu in v okolju, ki nima večjih kvalitet, ali pa v manj pomembnem okolju,⁴ ki je zaradi izrabljenosti, nefunkcionalnosti, prevelikih stroškov ali drugih vzrokov tolikšno breme, da minimalne pričevalne in likovne kvalitete ne odtehtajo drugih vidikov. Vendar je pri načrtovanju potrebna previdnost — šele široka strokovna valorizacija, ki mora upoštevati tudi sociološke, etnološke, likovne, zgodovinske in druge sestavine bivalnega okolja, lahko do neke mere loči tiste dele naselij, ki jih bomo obravnavali v načrtu preнове, in tiste dele naselij, za katere bodo veljali drugačni postopki.

Ekonomski vidik, ki kaže na videz najbolj objektivno sliko, se izkaže kot nasilje predvsem v starejših, navadno pavperiziranih okoljih. V mnogih primerih so izračuni pokazali, da je najcenejše reševanje urbanističnih vprašanj rušenje in graditev popolnoma novih sosesk. Hkrati pa ni nihče upošteval ljudi, ki so se navadili živeti v nekem okolju, ki jim omogoča ugodno življenje, ceneno stanovanje, standard, kakršnega so vajeni, itd. Problem je v starih jedrih še tem večji, ker je tudi starostna struktura prebivalstva taka, da povzroča (včasih tudi pozitivno) inertnost. Navsezadnje se moramo tudi tej inertnosti zahvaliti, da smo ohranili nekatere nesporne vrednote (Ptuj, Piran itd.), ki bi jih drugače izgubili. Hkrati pa je določitev kvalitete starih jeder kot bivalnega in poslovnega okolja dokaj enostranska. Nimamo namreč ustreznih etnoloških raziskav, ki bi odgovorile na dvoje temeljnih vprašanj: kaj pomeni za uporabnika historične arhitekture in ambienta beseda prenova in kaj si predstavlja s pojmom humano okolje. Tu bi opozorili le na zanimivo psihološko poanto pri vrednotenju starih naselij in ambientov — ljudje, ki smo jih anketirali v vaseh, so se vedno zavzemali za spremembe in izboljšave, le redko pa so se zavedali, kakšen je njihov učinek. Zato se večinoma niso strinjali z že zastavljenimi spremembami. To pa tudi pomeni, da se prebivalec historičnega ambienta ne zaveda toliko časa, dokler ne doživi kvarne spremembe. Tedaj začne razmišljati in ocenjevati — klasičen je zgled tako imenovanega Novega Breginja.

Pri prenovi izhaja tudi iz takih ugotovitev in ocen — vsaj deloma pa jih moramo kot podtekst upoštevati tudi pri ožjih konservatorskih izhodiščih za tehnične posege. V teh mejah lahko ugotovimo, da so ljudje v veliki meri zagovorniki historicističnih rešitev — kar se spet kaže najbolj na podeželju. Na širokem območju od Škofje Loke do Rateč je povprečen graditelj stanovanjske

hiše trdno prepričan o upravičenosti zahtev po upoštevanju regionalnih stalnic pri novem oblikovanju, zato bomo skoraj v vseh primerih dobili odgovor, da je treba na tem območju graditi v »gorenjskem stilu«. Žal pa so predstave o tem stilu silno različne, o čemer najbolje pričajo nove in adaptirane kmečke arhitekture na tem območju (da niti ne omenjamo počitniških hišic in hiš).

Zavest o »stilu«, ki naj obvladuje tudi novo stavbarstvo na določenem območju, je nedvomno pozitivna, vendar jo (po izkušnjah s terena) ne spremlja zadostna prostorska osveščenost. Spet pa gre v isti sapi za protislovje. Kot so pokazale ankete,⁵ povprečen graditelj dokaj dobro ve, kaj v prostor sodi in kaj ne, vendar bi zase naredil izjemo (gradnja na dominantnih mestih, predimenzionirani objekti v vaškem okolju itd.).

Prenova mora izhajati tudi iz načina življenja sedanjih in prihodnjih prebivalcev. Domnevamo lahko, da bo v starih jedrih (na vasi in mestu) ostal del starega prebivalstva, predvsem ljudi v zrelih in poznih letih, ki so ambienta vajeni, priselil pa se bo del prebivalstva z višjimi kulturnimi in bivalnimi zahtevami. Zato po tej plati ni nepremagljivih ovir, saj obe skupini populacije živita v določenem ambientu in arhitekturi zaradi njene specifične vrednosti, lepote, svojevrstnih razsežnosti itd. Prav zato prenovljena hiša v starem naselbiinskem jedru ne sme nikoli postati priložnost za reševanje stanovanjskih problemov. Prenova namreč sodi z vsemi posledicami (in stroški) v kategorijo novega vrednotenja bivalne kulture in kulture življenja v večjih skupnostih.

Tako lahko ugotovimo, da je pri kvalitetni stavbni dediščini in v ambientih, ki imajo specifično spomeniško vrednost,⁶ eno izmed izhodišč za prenovno vedno tudi konservatorski vidik, ki je teoretično že utrjen.⁷ Za razumevanje našega nadaljnjega razpravljanja pa moramo ugotoviti, da konservatorski vidik izključuje dobesedno razlago besede. Ne gre za konserviranje stanja in oblike, marveč za vrednotenje, tehtanje in odločitev ter hkrati za upoštevanje stalnic, ki jih na vizualni ravni vsebuje oblikovana ali pa dokumentarično pomembna aglomeracija ali posamična arhitektura. V obliki je namreč, vsaj retrospektivno, zajeta tudi funkcija z vsemi ekonomskimi, socialnimi, kulturnimi in drugimi determinantami. V skrajni posledici pa ne smemo pozabiti na kompleksno vrednotenje in opredelitev današnjega pomena stare arhitekture in urbanizma.

Konservatorski odnos do stavbne dediščine pa mora prežemati prenovno tudi, kadar gre za manj pomembne ali navidez nepomembne objekte. Če jih obravnavamo kot sestavino urbanističnega organizma, potem na tej ravni ni nepomembnih sestavin. Tako kot dominantna ima svojo ceno tudi anonimno vezno stavbno tkivo. V mnogih primerih (vasi, skromni trgi itd.) pa tvorijo kvalitetno urbanistično zasnovo samo nepomembni objekti — če jih seveda gledamo posamič kot kulturne spomenike.

Prav zaradi tega bo treba precej pazljivo obravnavati tudi arhitekture in objekte, ki so nastali v polpretekli dobi — med obema vojnama in nekaj, ki jih je nastalo tudi po osvoboditvi. V mnogih primerih gre za pomembne tipe socialno določenega stavbarstva, ki je na isti konsumni ravni kot ljudsko stavbarstvo iz starejših obdobj — vzemimo le značilno predmestno proletarsko arhitekturo na Galjevici pri Ljubljani,⁸ stavbarstvo proletarcev v Zeleni jami ali pa kompleks stanovajskega naselja iz leta 1860 v Mariboru, ki ga je za svoje

delavce zgradila Južna železnica. V tem primeru gre sicer za suhoparno uradniško stanovanjsko stavbarstvo, ki pa ima tudi nekatere večje kvalitete, predvsem na pričevalni ravni.⁹

Poseben problem, ki kljub vsemu zahteva tudi konservatorski pristop, so večje stanovanjske hiše, ki so nastajale na robu mest med obema vojnoma. Največkrat gre za nastavke urbanističnih zamisli, ki pa niso bile nikoli uresničene (hiše ob ljubljanski Celovski cesti od Pivovarne proti severu). Tu opazamo različna pričevanja o socialni razslojenosti in o povprečni ravni arhitekturnega oblikovanja v Sloveniji. Zato tudi v teh primerih prenova ne pomeni radikalne spremembe strukture objekta — če ne drugega, mora upoštevati njeno mesto v urbanističnem tkivu. Tu mislimo tudi na radikalno negativno vrednotenje, ki predpostavlja popolno prilagoditev takega objekta morebitnemu boljšemu novemu okolju.

Po letu 1945 smo na novo ovrednotili nekaj novih obdobij. Še v petdesetih letih je secesija pomenila oznako za neživiljenjski in večinoma nekvaliteten arhitekturni design, prepoln ornamentike. Hkrati pa je umetnostna veđa in ob njej teorija arhitekture pri vrednotenju Plečnikovega opusa odkrivala tudi velike urbanistične in likovne kvalitete (v sitejevskem pomenu besede) Fabianijevega popotresnega regulacijskega načrta in njegove arhitekture. Ni naključje, da sodijo objekti, kot so Urbančeva hiša v Ljubljani, poslopje hotela Union, Bambergova hiša, hiša Slovenijašporta in vrsta drugih objektov, nastalih okoli leta 1900, med najpomembnejše arhitekturne spomenike v Sloveniji.¹⁰

Zato je prenova skromnejšega in mlajšega stavbnega tkiva enako občutljiv poseg kot revitalizacija renesančne ali baročne arhitekture v starem historigradnem jedru. S tega vidika je treba gledati tudi na renovno v novih mestnih karejih, kjer tudi navidezno nepomembna arhitektura soustvarja posebno mestno vzdušje (Tabor, Resljeva cesta, prostor med Erjavčevo ulico in ambientom Pod lipco itd.). Žal pa so prav ti ansamblji hudo prizadeti z neustreznimi interpolacijami, ki povzročajo nadaljnja rušenja in preoblikovanja večjih mestnih predelov.

Pomembne škrbine v mestnem tkivu Ljubljane, Celja, Maribora in kranjskega obrobja ostajajo nepozidane. Gradnja se po eni strani seli na bolj oddaljeno obrobje in naččenja dragocen prostor, po drugi strani pa nepremišljena rušenja in postavljanje kolosov v stare ambiente pogojuje nadaljnja rušenja in vnovično nastajanje škrbin.

Prenova v najširšem pomenu besede, ki sta jo vendarle pobudila skrb za ohranitev urbanih aglomeracij večjega pomena in skrb za humanizacijo življenja v starih mestnih jedrih, je zato privedla k novemu vrednotenju stavbne in urbane dediščine. Zato so svojevrsten problem kvalitetnejše secesijske arhitekture (v Ljubljani, Mariboru in drugih mestih ter manjših središčih — vzemimo Krško, kjer opazamo odmeve zagrebške secesijske arhitekture). Objekti, ki so nastajali v mestih — največkrat v urbanistično dosledno izpeljanih ambientih — so organizmi, v katerih se časovni stil z vsemi vidnimi sestavinami (ornamentika, toniranje, keramične obloge, razmerja oken in vrat, ornamentirana stekla itd.) kaže tako na zunanjsčini kot v notranjsčini. Hkrati pa so ti objekti v povojnih letih prestali vrsto prenovitvenih posegov, ki pa niso upoštevali kvalitete arhitekture. Ker so ti objekti zrasli na najbolj drago-

cenem mestnem prostoru (navadno v sosesčini starega mestnega jedra), je bil tudi pritisk nanje največji.

S socialnega vidika gre za posledice, ki so popolnoma enake v dveh nasprotujočih si primerih — kvaliteta objektov je namreč trpela (prezidave, iskanje novih rešitev v prostorskih zasnovah, odstranjevanje organske ornametike, zamenjavanje detajlov s sodobnimi tipskimi podrobnostmi: vrati, okni, opremo itd.) tako zaradi posegov, ki so jih opravljali gmotno najboljše stoječi prebivalci, kot zaradi posegov socialno šibkejših slojev, ki so v dobršni meri zasedli tudi tisti del mesta, ki je v času pred osvoboditvijo veljal za elitnega. Kvarni vplivi pa so stavbno tkivo degradirali. Ker smo imeli v secesijski arhitekturi (Ljubljana) ohranjene celote z vsemi detajli in celo s secesijsko premično opremo,¹¹ je škoda še tem večja.

Revitalizacija teh ambientov, za katere obstaja izreden poslovni interes (saj gre za najzanimivejši in najbolj živahni del mesta), je zato lažje izvedljiva — hkrati pa nalaga tudi vrsto novih, dosti težjih rešitev predvsem na tehnični ravni. Tu se namreč srečamo z nekaterimi teoretičnimi konservatorskimi postavkami glede obravnave najstarejše, starejše in razmeroma mlade stanovanjske (in druge) arhitekture.

Ker so ta izhodišča, izoblikovana pretežno v praksi,¹² pomembna tudi za čisto tehnične posege v strukturo stavbne dediščine, bomo vprašanje nakazali ob primerih.

V stari Ljubljani v mejah nekdanjega obzidja (kamor štejemo tudi Novi trg) imajo pomen kulturnega spomenika tudi objekti, ki po naključju ali zaradi drugih vzrokov niso bili proglašeni za najdragocenejši del kulturne dediščine. Hkrati moramo ugotoviti, da je pojem »spomeniška Ljubljana« širši, saj obsega tudi secesijske ambiente, ki so nastali po potresu v prvih letih našega stoletja. V praksi se je uveljavilo pravilo, da je prezentacija arhitekture izrazito dokumentarična, kadar gre za najstarejše spomenike. V celostnost likovnega učinkovanja je prezentacija usmerjena pri kvalitetnejših arhitekturah. Stavbarski spomeniki iz 19. stoletja učinkujejo kot sestavine ambientov in kot konservatorske enote, predvsem s fasadami, pri nekaterih secesijskih in mlajših spomenikih (Fabianijeva in Plečnikova arhitektura) pa spet varujemo celostnost in neokrnjenost objekta — v nekaterih primerih celo s premičnim inventarjem.

Historicistična arhitektura (in historicistični posegi na starejših objektih) ima potemtakem najnižjo ceno. Tu se na enak način kot pri najstarejših spomenikih uveljavljajo lapidarijski prijemi z različno intenzivnostjo, ki izhajajo iz dveh diametralno nasprotujočih si izhodišč. Pri najstarejši arhitekturi gre za izrazito dokumentarični prijem — tu so na enem objektu prikazane različne stavbne faze. Likovni učinek celote pa je sekundarnega pomena in izhaja iz našega branja — gre namreč za učinek historičnega kolaža. Na takem objektu nazorno predstavimo zgodovino konkretne arhitekture. Pri objektih, ki so bili adaptirani v 19. stoletju, pa je lapidarijsko načelo bolj odsev prevladujoče likovne mode — s poudarjanjem starejših ohranjenih detajlov na sicer celostni fasadi historicističnega tipa opravljamo likovno korekturo. Navidezno nezanimiv objekt bogatimo z novimi elementi, ki dokumentirajo stavbno zgodovino in hkrati uvajajo nove likovne vrednote. Na teh objektih je tudi največ modernizacijskih posegov, ki se kažejo na zunanjščinah in pomenijo formalni-

stični način »obnove«. Tak primer poznamo iz (približno) leta 1947, ko so obnavljali današnjo šolo Frana Levstika na Levstikovem trgu, delo arhitekta Maksa Fabianija. Pred intervencijo kulturne javnosti so že »očistili« obe stranski pročelji, deloma pa je bil že uničen tudi dekor na vhodnem pročelju. Primer navajamo zato, ker težnje po »čiščenju« še nismo zatrli, izhaja pa spet iz dveh osnov: po eni strani gre za primitivni ekonomski vidik, saj je vzdrževanje neornamentiranih, gladkih fasad brez historičnega »balasta« cenejše. Po drugi strani pa gre za deformirano predstavo o modernizaciji, ki si predstavlja sodobno arhitekturo kot stavbarstvo brez likovnih elementov. K temu izhodišču lahko dodamo še (v anketah ugotovljeno) težnjo,¹³ ki je značilna predvsem za zasebne imetnike in uporabnike objektov. Obnovo in preново hiše si namreč predstavljajo največkrat kot nadomestek za novo gradnjo. Iz reprezentativnih pa tudi nujnih življenjskih potreb skušajo star objekt preoblikovati tako, da bo videti kot nova hiša. Pri teh posegih (podobno kot pri uničevanju Fabianijevih fasad) navadno ne opazimo kvalitetnega reševanja bivalnega standarda in uporabnosti.

S tehničnega vidika je prenova novega tipa izredno zahtevna in zahteva tudi prilagoditev življenjskih navad in odnosa do bivalnega okolja. Gre za mešanje različnih socioloških in tehnoloških pogojev in vzrokov, mnogokrat pa za skorajda iracionalne povode (kadar gre za »spontane« obnove). Hkrati pa namembnost starih arhitektur in širokih urbanističnih prostorov zahteva resnično spremembo prostorske zasnove (osvetljenost, ogrevanje, prezračevanje, sanitarni vozli itd.) in prevrednotenje posameznih delov objekta (ali prostora). Vendar je možno prestrukturiranje namembnosti v mejah dane prostorske zasnove, ki jo največkrat določajo nosilni zidovi, ugotovljene historične, likovne ali drugačne kvalitete, prostorska funkcija (ulica, trg itd.).

Na več mestih je bilo že ugotovljeno, da bivalne razmere v starejši prenovljeni hiši niso povsem enakovredne bivalnim razmeram v sodobnih novih hišah. Hkrati pa drži tudi ugotovitev, da nekatere pomanjkljivosti takega stanovanja (delovnega ali poslovnega prostora itd.) odtehtajo druge kvalitete (likovne, »antikvarne« kvalitete interierjev in arhitekture nasploh, humano okolje, manj hrupa, prrsrčnejši stiki med prebivalci itd.). Zato so radikalnejši posegi v objekt ali ambient praviloma nezaželeni, če obstaja najmanjša možnost za primerno rešitev v danih prostorskih in stavbnih okvirih — to velja tudi za tehnične izboljšave in nujne sanacijske posege (protipotresna zaščita, horizontalne in vertikalne povezave, zamenjava dotrajanih konstrukcijskih sestavin, rešitev sanitarnih vozlov, nove toplovodne in druge napeljave itd.).

V tem primeru gre tudi za teoretično vprašanje. Spoštovanje arhitekture in poudarjanje njene historične, pričevalne, etnološke ali likovne kvalitete ne pomeni omejevanja posegov na zgolj skrite interpolacije in intervencije. Poznamo vrsto kvalitetnih rešitev z vidnimi prijemi, pa naj gre za prezentacijo arheoloških ostalin (»streha« nad mozaiki pri šoli Majde Vrhovnik, Ravnikarjeva rešitev Jakopičevega paviljona, rešitev instalacijskih vozlov v vidni obliki v mnogih starejših, kvalitetnih objektih itd.) ali pa za sanacijo historično pomembnih arhitektur in prostorov (razsvetljava v starih mestnih jedrih, kioski, druga ulična oprema).

V prenovno naselja sodi tudi kompletiranje rastra. Čeprav so tudi vrzeli v sicer enovitem naselbinskem tkivu pomemben dokument,¹⁴ to vrednost odteh-

tajo druge koristi in ne nazadnje tudi zasnova določenega ambienta (naselja), ki nam vsiljuje rekonstrukcijo, ali točneje: zapolnitev škrbine, ki navadno moti dojemanje celote. V takih primerih so načela dokaj jasna — gre za poseg, ki nikakor ne more biti tipiziran, marveč zahteva individualno obravnavanje na vseh ravneh. Hkrati pa gre za dogovorjene norme o obliki interpoliranega objekta (ali oblikovanega prostora), ki mora izhajati iz strukture celote. Poenostavljeno povedano — novi objekt mora upoštevati vse gabarite, ki jih določa historično okolje. Določamo pa jih od primera do primera, in sicer na podlagi podrobnega proučevanja ambienta.

Tudi glede uporabe materialov v takih primerih ni natančnih določil. Spreminjajo se v skladu s sočasno likovno-arhitekturno in konservatorsko usmeritvijo. V sodobni konservatorski praksi pa se dokaj enakovredno uveljavljajo tri načela:

- anastiloza in rekonstrukcija po starem načrtu ali upodobitvi;
- historicistična rešitev (sodobna arhitektura z likovnimi prvini, ki posnemajo stilne prvine sosednjih arhitektur ali prevladujoči stil v ambientu);
- izrazito sodobne rešitve.

V zadnjem primeru je možnih več različic — od oblikovanja, ki temelji na izrazitih kontrastih, do oblikovanja, ki v novih gradivih povzema historična načela. V vseh primerih pa poznamo vrsto prehodov in rešitev, ki so odvisne od kvalitete arhitekta (oblikovalca) in seveda od značaja, pomena in funkcije ambienta, v katerem smo interpolacijo uresničili. Zelo pogoste so bile izrazito »inženirske« funkcionalistične rešitve, ki pa včasih načnejo težko opredeljivi humani in poetični značaj ambienta.

S strogega dokumentaričnega vidika je najboljša radikalna rešitev, ki jo navajamo na tretjem mestu. Največkrat jo spremlja tudi drzna uporaba kontrastnih sodobnih gradiv in prijemov. Kot najbolj slikovit primer lahko navedemo restavraco kölnske katedrale. Tu pa se srečamo z zanimivim paradoksom, ki tudi nakazuje meje teh načel in prijemov. V prvih letih po rekonstrukciji, ko je bil kontrast med starim tkivom in interpoliranimi novimi konstrukcijami in materiali še ves prežet z drznostjo in svežino, je rešitev učinkovala kot nova kvaliteta. Po nekaj desetletjih, ko se je likovna moda spremenila in ko so interpolirani deli dobili patino, pa je učinek takrat nove arhitekturne sestave (lepljenke) dosti bolj skromen in v mnogih pogledih tudi vprašljiv. Po drugi strani pa tudi ta primer ni dovolj dober argument proti takim rešitvam, saj v Ljubljani poznamo eno najlepših rešitev tega tipa na Mestnem trgu. Tam so namreč v najbolj občutljivem okolju (omenimo le Magistrat in Souvanovo hišo) postavili za začetek 20. stoletja (popotresna sanacija Ljubljane) izredno drzno arhitekturo v steklu in novih materialih. Z upoštevanjem gabaritov in prevladujočih ritmov v oblikovanju fasad jo je arhitekt vključil v okolje tako, da prostor bogati in hkrati dopolnjuje na izredno diskreten način. Kot urbanistična kvaliteta so se kasneje izkazale tudi izrazito historicistične rešitve (Samčeva hiša). Pomenijo sicer malce zakasnel odmev dunajskih francjožefinskih arhitekturnih idealov, imajo pa vse kvalitete, ki jih zahteva historično okolje.

Problem interpolacij in gradnje v starem naselbinskem jedru pa ima poseben pomen v vaseh in starih trških naselbinah. Tam so večje vrzeli sestavni del naselja in izraz njegove funkcije, saj gre za aglomeracije, ki so združevale

kmete (kmečka proizvodnja) ali pa skromne obrtnike, ki so se prav tako ukvarjali s kmetijstvom. Vrzel v takem naselju je potemtakem del obdelovalne zemlje, odsev funkcije in pomemben dokument. Zato zakonitosti, ki veljajo za oblikovanje (in prenovo) mest, ne moremo mehanično prenašati na podeželje in v oblikovanje vasi, kjer so razmerja med pozidanimi in nepozidanimi površinami ter razmerja med dominantno in stavbnim tkivom drugačna — posebno če upoštevamo pomen, ki ga ima v takem naselju gospodarsko poslopje. Za vizualni (in s tem tudi spomeniški, dokumentarični) izraz marsikaterega zaselka ali vasi so namreč pomembnejša monumetalna gospodarska poslopja kot pa skromne pritlične stanovanjske hiše in oblikovane kašče (Pohorje, Koroška, območja samotnih kmetij na loškem in cerkljanskem ozemlju itd.). Prav v teh primerih pa ima odločujoč pomen gradivo in s tem povezana tehnika gradnje. Hkrati pa je rešitev dosti težja kot v mestu — zaradi preslojevanja in zaradi novih produkcijskih načinov izgublja stara gospodarska poslopja svojo funkcijo in zato postaja tudi oblika zaselka anahronizem, ki ga je mogoče rešiti le z novo funkcijo in uporabnostjo.

To pa narekuje popolnoma spremenjen odnos do stavbne dediščine. V naseljih, ki so izgubila prvotno produkcijsko osnovo, je oblika (urbanizem, arhitektura) kljub svoji arhitekturni, umetnostni izpovednosti zgolj muzejski pojav. Zato uporabljamo načelo izbire najpomembnejših in najbolj tipičnih objektov — za ostale objekte (manjše vrednosti) pa moramo uporabiti (če hočemo obdržati temeljne urbanistične črte naselja in njegovo vizualno vrednost) načelo ohranjanja stavbnih gmot. To pomeni, da dobi star gospodarski objekt novo funkcijo ali pa da na njegovem mestu zraste objekt (s približno enakimi razsežnostmi), ki ob novi funkciji povzema temeljna likovna načela starega. Kot primer navedimo: višino strehe in naklon, kritino, ki naj se navezuje na staro v barvi, uporabo klasičnih materialov na zunanjščinah itd. Z vidika funkcionalistične, pa tudi regionalistične sodobne arhitekture sta oblika in funkcija gospodarskega objekta (vzemimo le različne oblike kozolcev ali razgibanih skednjev s privozi, mostovži, velikanskimi vratnimi odprtini, sistemi zračnikov itd.) lahko odlično izhodišče za sodobno ustvarjanje in hkrati za ohranjanje »historične« naselbinske podobe.

Tehnične in strukturalne rešitve teh problemov izhajajo iz namena. Če gre za vas in domačijo, ki imata status ali vrednost spomenika (spomenik ljudske arhitekture, etnološki spomenik, bistvena sestavina spomeniške aglomeracije itd.), izhajata intenzivnost tehničnih posegov in uporaba materialov (vse to pa seveda obsega interpolacijo sanitarnih vozlov, ureditve interierjev v skladu s sodobnim bivalnim standardom itd.) iz same opredelitve objekta. V našem primeru bi to narekovalo uporabo klasičnih gradiv (les, ometane stene) in klasična razmerja med nošenimi in nosilnimi deli ter na fasadah ohranitev razmerij med ostenjem in odprtini. Drobne forme so v tem primeru manj pomembne — saj gre za učinek celote in za funkcijo objekta v naselju (prostoru, ambientu, krajini).

Primeri spontanih adaptacij in prilagoditve starih objektov novi funkciji (Trenta, Bovško, deloma Kras) kažejo, da imamo tudi kvalitetne primere neorganizirane prenove. Izkazalo pa se je, da gre večinoma za adaptacije, ki so jih izvedli kmetje v skladu z zahtevami lastne proizvodnje in na način, ki koretni v izročilu ljudskega stavbarstva. Za to stavbarstvo pa je značilna likovna

»brezobzirnost«, saj se oblika redno podreja funkciji, ali točneje, funkcija je oblika. Nujna konstrukcijska prvina je zaradi svoje koristnosti in rabe pač postala likovna prvina — postala je oznaka za lepo. Zato se v ljudskem stavbarstvu najbolj kaže vrednost klasičnega izreka o lepem in koristnem.¹⁵

Kmečko stavbarstvo se v prizadevanjih za preново stavbne dediščine kaže kot specifičen problem. Ker gre zvečine za objekte v zasebni lasti, je zajemanje in združevanje sredstev (kot v mestnih jedrih) nemogoče ali pa združeno s tolikšnimi organizacijskimi težavami, da se tega ni še nihče lotil. Ne glede na ta vidik možne preнове pa moramo imeti pred očmi ogromna sredstva in delo, ki ga vsako leto vložijo imetniki starejše kmečke arhitekture v preново in obnovo pa tudi v gradnjo novih objektov. Ves ta potencial je slabo izkoriščen, poteka ka tudi popolnoma neorganizirano, zato so rešitve največkrat slabe, predrage in končno tudi škodljive, če jih ocenjujemo s širšega urbanističnega vidika.

V to problematiko se ne bomo spuščali in smo jo nakazali zgolj kot uvodno razmišljanje. Poleg kvalitete starega stavbnega fonda na podeželju pa nas zanima tudi njegova uporabna vrednost. Izhaja pa iz stalnic, ki jih določa regionalna stavbna tipika.

Glede preнове in revitalizacije podeželske stavbne dediščine sta gorenjska in primorska regija v posebnem položaju. Stavbno tkivo na teh območjih je sestavljeno pretežno iz zidanih objektov. Hiše so sorazmerno velike (mnogo je tudi kar predimenzioniranih objektov), prostorsko pa so zelo slabo izkoriščene, ker je v času po osvoboditvi nastal kratek stik med staro arhitekturno lupino in njeno funkcionalno zasnovo ter novimi predstavami o sodobnem stanovanju. Ker sta se uveljavila načelo bivalne kuhinje (ki jo pozna zgolj kraška in istrska regionalna stanovanjska arhitektura) in načelo o uporabnosti večjega števila manjših prostorov, je stara prostorska shema z veliko vežo, »hišo« in kamro (tudi kadar gre za ponovitev tlorisa v etaži) postala »nemoderna« in nepriljubljena. Graditelji v vaseh so jo razumeli kot simbol zaostalosti in spominov na preteklost. Upoštevati pa je treba, da je velika večina ljudi sprejemala tudi staro hišo kot določeno materialno vrednost, zato so se lotili rušenj le poredkoma. Največkrat so skušali staro arhitekturo prilagoditi svojim zamislim o kvalitetnem stanovanju. Ker pa sta si bila konstantna prostorska zasnova (ki je omejena in opredeljena tudi po konstrukcijski plati) in nov prostorski ideal diametralno nasprotna, lahko kvalitetne rezultate predelav in prezidav pretežem skoraj na prste. Taki posegi so imeli vedno dvojni vpliv — v mnogih primerih je šlo za uničenje kvalitetnih etnoloških spomenikov, skoraj vedno pa za rušenje kvalitetnih urbanističnih meril. Poleg uvajanja novih razmerij, ki so tujek tako v krajini kot v naselju, in uvajanja novih materialov smo se srečali tudi z zgrešenim oblikovanjem novih gradenj ter z neustrezno lokacijsko politiko, ki je spremljala adaptacije stare arhitekture.

Gre torej za vseslovenski pojav, ki pa se v akutnejši obliki kaže prav na območjih s kvalitetnejšo stavbno dediščino. Drugače se kaže problem preнове na območjih, kjer prevladuje gradnja v lesu in slabših materialih. Do neke mere sta izjema le Koroška (v SR Sloveniji) in Pohorje, kjer je stanovanjska arhitektura v lesu tudi po konstrukcijski in materialni plati izredno solidna, saj gre za gradnjo v odličnem lesu in hkrati tudi za izredno velike stanovanjske in gospodarske objekte, ki prenesejo tudi adaptacijo v sodobno stanovanj-

sko ali gospodarsko enoto z vsemi pridobitvami sodobnega standarda. Seveda pa je treba upoštevati nekatere posebnosti — od požarne varnosti do statičnih momentov in elementov.

Stanovanjsko stavbarstvo tradicionalnega tipa, kot ga poznamo v Beli Krajini, na Dolenjskem ob spodnjem toku Krke, na Bizeljskem in Kozjanskem, v Slovenskih goricah in Prekmurju, pa prihaja v poštev za prenovu le v skromnejšem obsegu. V nasprotju s prevladujočo solidno zidano stanovanjsko arhitekturo v zahodni Sloveniji prevladuje tam nizka, prostorsko zelo skromna pritlična hiša iz lesa in slabih materialov. Večinoma so lesene hiše na tem območju krite s slamo, zunanjščine pa so ometane z debelo plastjo blata. Na izrazito suhih legah je mogoče tako hišo še vedno uporabljati v stanovanjske namene in ji dati tudi višjo bivalno vrednost — večinoma pa je taka adaptacija neizvedljiva ali pa še dolgo ne bo privlačna za večino ljudi na teh območjih.

Zato se ponuja prenova v dveh smereh — kot urejanje starih lesenih panskih hiš za potrebe kmečkega turizma in kot počitniška bivališča ter kot urejanje starejših, konstrukcijsko kvalitetnejših objektov v stanovanjske namene, kadar gre za manjše ali ostarele družine, ki so čustveno vezane na objekt ali kraj. Kot pravila za urejanje naselij in prostorov prenove teh objektov ne moremo upoštevati. Zato bo šlo tudi na tem območju pretežno za revitalizacijo solidno grajenih objektov, ki jih je sorazmerno manj, izvirajo pa iz novejših obdobj — tu bi opozorili na skupino kmečkih hiš v Prekmurju, ki bi jih lahko označili kot svojevrstno različico kmečkega historicizma in secesije.¹⁶

Poleg stanovanjskih hiš pa nastopijo kot pomembna osnova na vseh območjih gospodarski objekti, ki imajo precejšnje možnosti za primerno adaptacijo v stanovanjske, poslovne ali druge namene. Obenem pa sta ohranjanje in refunkcionalizacija gospodarskih objektov, ki imajo izjemen pomen v urbanistični strukturi podeželskih naselij, imperativ. Stanovanjska hiša kot reprezentativni del domačije je namreč le del, ki je polnovredno udeležen v oblikovanju prostora (ambienta) šele kot sestavina domačije. Za neokrnjeno podobo naselij je torej pomembno sorazmerje med gmotami, hkrati pa je domačija kot celota tudi jedro, ki vsebuje v radikalizirani obliki vsa načela, ki uravnavajo oblikovanje naselja kot višje socialne in funkcionalne enote. Podobno kot v mestih pa tudi pri oblikovanju vasi zadenemo na vprašanja stilnega izraza, obliko in zahteve, ki izhajajo iz konservatorskega vrednotenja.

Urejanje ali oblikovanje naselja, ki zanemarja posamične prvine (tudi fasadni dekor!), lahko po konservatorski plati naredi precejšnjo škodo, skratka, pripomore k uničenju dragocene ljudske ali stilne arhitekture. Samo ohranjanje gole urbanistične sheme (tudi če ima dokumentarično in deloma tudi večjo likovno-funkcionalno vrednost) je namreč zasilna rešitev, ki problemov varstva ne rešuje. Ko smo omenili Koštabono kot naselje, v katerem se večja likovna in urbanistična kvaliteta kaže kot sestava manj atraktivnih, izrazito utilitarnih arhitektur in domačij, smo hkrati poudarili pomen varovanja najbolj izpostavljenih prvin — fasad z (morebitnim) dekorjem in nujnimi konstrukcijskimi členi (portali, okenski okviri, vogalne zveze, konzole, vidni deli konstrukcije itd.). To so namreč prvine, ki soustvarjajo značaj in (današnja) vrednost starejše ljudske arhitekture, hkrati pa tudi dajejo bivanju v starem

naselbinskem jedru večjo vrednost. Nekoliko poenostavljeno lahko rečemo, da je naselje kot celota spomenik, da ga pa ljudje (uporabniki) dojemajo in sprejemajo kot dragoceno oblikovano okolje — kot kvalitetno opremljen prostor. »Lepota« ambientov je recimo v Istri ali na Krasu tem pomembnejša, ker se tudi družabno življenje dokaj intenzivno dogaja zunaj hiše — na trgu ali »klancu« (vaški ulici).

Tako kot za reševanje problemov revitalizacije v mestih so navodila in tehnični postopki za urejanje konstrukcijskih vprašanj potrebni tudi za podeželsko arhitekturo, predvsem za prenovo kmečkih hiš. Taka receptura mora obsegati načela za reševanje vseh možnih problemov, od drenaže in osuševanja do izolacije, utrjevanja in plombiranja zidov, protipotresne sanacije, prenove oblikovanih detajlov in konstrukcijskih delov objekta (stropovi, vrata, stopnišča, strešna konstrukcija). Navodila pa je treba uveljaviti in speljati po določenih dogovorjenih kategorijah, ki upoštevajo likovno in spomeniško vrednost objekta, njegovo uporabno vrednost in program, ki ga daje uporabnik oziroma imetnik.

Pri kulturnih spomenikih visoke kategorije, ki so pomembni za slovensko kulturo in znanost, ločimo tri skupine:

- objekte, pri katerih varujemo stavbno gmoto in zunanjščino;
- objekte, pri katerih varujemo zunanjščino in bistvene dele interierja;
- objekte, pri katerih varujemo le posamezne sestavine na zunanjščini in v notranjščini.

Varovanje zunanjščine (kjer gre za višino, stavbno gmoto, naklon in obliko ter kvaliteto strehe, kvaliteto sten in detajle na fasadah) poteka po dveh načelih:

- varovanje celotne zunanje podobe;
- lapidarijsko varovanje posameznih pričevalnih in likovno pomembnejših detajlov po merilih, ki veljajo za naselje (gabariti, materiali itd.).

Tako varstvo se navezuje na varovanje celotnega naselbinskega organizma, ki deluje kot spomenik (spomeniško območje, urbanistični spomenik), ali pa gre za varovanje nekaterih temeljnih likovnih načel, s katerimi dosežemo, da ohranja naselje kvalitetno sporočeno obliko, ki jo vnovič sprejemamo kot sodobno urbanistično stvaritev s poudarkom na smiselno izraženi namembnosti in likovnih kvalitetah.¹⁷

Konservatorska in oblikovalska (organizatorska, načrtovalska) raven se tu izenačita. Načelo, ki ga uvaja sodobna prenova, je vendarle ohranitev dela dediščine, čeprav ne gre za nasilno konserviranje tradicionalnih stanj. Skratka, gre za vnovično vzpostavitev višje bivalne kulture in kvalitete bivanja (dela, komuniciranja itd.), ki ga bogati prav struktura in funkcija kulturne dediščine.

Objekti, pri katerih so poprejšnje analize pokazale, da jih varujemo predvsem kot sestavino ambienta s poudarkom na zunanjščinah, zahtevajo sorazmerno preproste sanacijske prijeme, saj je možno vse posege izvesti brez škode za zunanjščino. Hkrati pa lahko vrsto prvin na fasadah (razen slikanega ali plastičnega dekorja) tudi dopolnimo, obnovimo ali rekonstruiramo. Poseg torej lahko načne tudi nekatere dele fasade, saj jo po opravljenem posegu restavriramo. Seveda pa pri kvalitetnih stilnih pročeljih ali pa pri izrazitejši dekorirani fasadi kmečke hiše tak način dela ne pride v poštev. Slej ko prej ostaja v veljavi načelo, da je treba izbrane prvine ali pa celotno ploskev obravnavati

kot organizem, ki ima svojo vrednost, pomen in izpovedno razsežnost v izviranosti in nekrnjenosti.

Objekti, pri katerih smo se po poprejšnjih analizah odločili le za varstvo nekaterih pomembnejših sestavin notranjščine ali zunanjščine, so iz različnih vzrokov najmanj problematični, čeprav je prav tu možnost napak in degradacijskih posegov največja. Portal, okenske okvire, slikarijo ali druge pomembnejše prvine (ki smo jih opredelili kot predmet varstva) ohranjamo v kontekstu bolj ali manj radikalne rekonstrukcije, upoštevajoč merila okolja in merila, ki jih določajo fragmenti. Gre torej za lapidarijsko prezentacijo kvalitetnih pričevalnih in umetnostnih (likovnih ali tudi kako drugače pomembnih) prvin, ki pa presega klasično vzdavanje spolij! Poseg se namreč navezuje na mesto in pomen, ki ga ima v historičnem ambientu celotni objekt, nanj pa vplivajo tudi bližina pomembnejše arhitekture ali spomenika drugačne vrste in kvaliteta celotne aglomeracije.

Celostno varovanje se posamičnih arhitektur (stanovanjskih hiš v mestnih ali vaških naseljih) se v prenovi uveljavlja predvsem kot problem oživljanja in iskanja primerne funkcije, saj poteka obnova in prilagajanje objekta po strogih konservatorskih načelih, ki jih v normativni obliki vsebujejo vsi zakoni in konvencije, posvečeni kulturni dediščini oziroma varstvu kulturnih spomenikov.

Kot sledi iz našega razpravljanja o nekaterih konservatorskih vidikih tehnične sanacije oziroma prenove, ki pomeni najbolj konkreten in hkrati tudi usoden poseg v spomenik ali starejšo arhitekturo, stavbo ali prostor, je izbira primernih operacij za rešitev objekta (za prenavo in ponovno vzpostavitev funkcije) v veliki meri odvisna od kvalitete objekta in od kvalitete ambienta, v katerem živi. To pa narekuje tudi uporabo tehnologij in materialov v širokem razponu, od uporabe starih izvornih gradiv in tehnik (iz časa nastanka objekta, ki ga obravnavamo) do uporabe najsodobnejših prijemov in materialov.

Konkretno uporabo tehnike ali materiala pa določa individualno oblikovan program prenove, ki mora že v smernicah, ki veljajo za večjo naselbinsko enoto ali za določen kare v mestu, nakazati smer posegov in njihovo intenzivnost. Ta pa je odvisna od namembnosti objekta in ne nazadnje od njegove ohranjenosti (materialne in pričevalne).

V zvezi s tehničnimi posegi na starem stavbnem tkivu v mestni ali vaški aglomeraciji se zato postavlja kot imperativ zahteva po obveznem sondiranju objekta (po konservatorskih metodah) in po ponovni valorizaciji vseh sestavin arhitekture. Sondiranja namreč mnogokrat pokažejo bistveno drugačno sliko o objektu, kot smo jo imeli. Za Ljubljano lahko domnevamo, da bi v kletnih in spodnjih nivojih našli tudi vzdane antične spolije in srednjeveške prvine, na katere moramo biti pozorni predvsem v najstarejšem delu naselja (staro jedro pod Gradom).

O nujnosti sondiranja ostenja in še posebej ometov pričajo tudi novejša najdbe pomembnih pričevalnih sestavin na objektih, za katere je veljalo, da o njih vemo vse, ali pa so veljali za arhitekture enega liva. Pri sondiranju sten na veznem traktu na gradu v Škofji Loki se je na primer izkazalo, da so vanj vzdani malodane vsi boljše oblikovani kamnoseški detajli, ki so krasili malo pred letom 1900 podrti osrednji stolp (donjon). Prav tako so se pokazale

odlične renesančne freske z mitološko in profano tematiko na gradu v Brestanici v prostorih, kjer jih ni nihče pričakoval. Prav zaradi takega prepričanja so zidarji del teh slikarij popolnoma uničili!

Pri poglavju o sondiranju je treba ugotoviti tudi naslednje — po vsej logiki pričakujemo najstarejše ohranjene in skrite detajle predvsem na arhitekturah (vseh kvalitetnih ravni) v starem mestnem jedru. Kljub temu pa se tako v mestih kot v vaseh pogosto izkaže, da so tudi navidez novejše arhitekture na naselbinskem robu pogosto potencialni spomeniki velike vrednosti. Na Krasu se je v mnogih primerih pokazalo, da so hiše na robu vasi (torej izven najstarejšega jedra) ohranile mnogo več pričevalnih elementov iz gotskega in renesančnega obdobja kot hiše v središču. To bi lahko do neke mere razložili tudi s sociološkimi vzroki.

Posegi, s katerimi zagotavljamo predvsem protipotresno varnost, so pomemben poseg v tkivo starega objekta, posebno če se odlikuje z boljšimi interierji. Med manjšimi poudarki, ki jih je treba v starejši spomeniški arhitekturi strogo upoštevati, so najbolj pogosti stropovi — bodisi da gre za lesene ornamentirane stropove ali pa za take, ki so sicer izvedeni v ometu in štuku (pogosto tudi poslikani), vendar je nosilec les. Prenova (izdelava stropnih plošč, vezi, nosilcev itd.) se v teh primerih zelo podraži in zaplete, ker je treba sanacijski tehnični poseg izvesti tako, da ne prizadenemo kvalitete stropa (ali kakega drugega pomembnega detajla). Poenostavitve postopkov ali pa (mnogokrat) cenejša varianta z odstranitvijo starega nosilca in ornamentike, ki ju kasneje nadomestimo z repliko ali kopijo, pa pridejo v poštev le pri manj pomembnih likovnih sestavinah.¹⁸

Drug problem zadeva sodobna merila o kubaturi stanovanjskih in poslovnih prostorov — starejše hiše v mestih imajo zelo visoke stropove, kar je precejšnja pomankljivost pri ogrevanju, pa tudi neprijetno deluje na stanovalce, kadar gre za manjše prostore. Zato je treba upoštevati dve izhodišči:

Pri kvalitetnih prostorih, katerih kvaliteta je odvisna tudi od razmerij med višino in širino, ostajajo ta razmerja nedotaknjena. Vse tehnične posege za konsolidacijo objekta in njegovo adaptacijo v določene namene je treba izvesti diskretno in skrito, hkrati pa tako, da prostor, ki ga obravnavamo, ne izzveni kot kopija nekdanje prostornine.

V primerih, ko gre za večje višine prostorov, kjer ni pomembnejših likovnih in pričevalnih elementov, lahko rešujemo statične, konstrukcijske in funkcionalne probleme bolj odkrito — z nadomeščanjem lesa z betonom, z interpolacijo galerij itd.

Vsi ti problemi pa se v strogi obliki pokažejo pri spreminjanju funkcije celih arhitektur ali pa posameznih prostorov. Čeprav je zaradi specifične tipike, ki je odsev historične rasti objekta ali časa, v katerem je arhitektura (prostor, aglomeracija) nastala, talna zasnova dokaj stalna — se bodo zaradi novih zahtev po osončenosti, zračnosti itd. spreminjale funkcije. Nekdanji stanovanjski prostori v tistih delih stavb (kar velja predvsem za srednjeveška mesta), kamor nikoli ne posije sonce in kjer ni primernih oken, komunikacijskih povezav in drugih nujnih prvin, morajo zato dobiti novo funkcijo. Sprostiti pa je treba tudi nekdanje velike prostore v elitnih delih stavb, ki so danes največkrat s predelnimi stenami razdrobljeni v množico sobic in prostorčkov z neprimerno funkcijo (kopalnice, stranišča, delovni prostori itd.). Sproščanje ta-

kih prostorov pa zahteva tudi povezavo z nekdanjimi servisnimi in pomožnimi prostori in vnovično vzpostavitev stanovanja v nekdanji kvadraturi (piano nobile v povprečni meščanski hiši v Ljubljani je praviloma eno samo stanovanje).

Tak poseg, ki se pri sanaciji kmečke hiše ne razlikuje bistveno, zahteva torej tudi socialno prestrukturiranje starih naselbinskih jeder. Za ohranjanje najprimernejše starostne in socialne strukture v starem mestu (v manjši meri vasi) pa je pomembna tudi izraba podstrešij. En vidik problematike smo nakazali že pri razpravljanju o varovanju zanimivih, značilnih, izjemnih ali lepih konstrukcij. Poenostavljeno gre za dvoje prijemov — ureditev stanovanjskega prostora v okvirih, ki jih določa stara strešna konstrukcija (s hkratno prezentacijo konstrukcije) in ureditev stanovanja v okvirih, ki jih določa strešni plašč (konstrukcija se v tem primeru zamenja ali nadomesti).

Posledica urejanja podstrešnih stanovanj so novi problemi. Poleg horizontalnih povezav sten je treba na novo ojačiti tudi pode — to je zelo resen poseg v stropove prostorov pod podstrešjem, saj jih je treba primerno zavarovati in ohraniti ali pa celo odstraniti. O rešitvi pa seveda odloča vrednost spomenika (arhitekture).

Iz konservatorskega vidika je lahko odpiranje lin in večjih svetlobnih odprtih v strešnem plašču dokaj tvegano dejanje, ki lahko z nekaterih razgledišč degradira arhitekturo. Zato je tudi določanje namembnosti in nove funkcije za sicer neizkoriščena (ali slabo izkoriščena) podstrešja bistvena sestavina preštudirane programa oziroma izhodišč za programiranje in poseganje v tkivo objekta.

Podoben vpliv imajo tudi posegi in nove namembnosti v kletnih in pritličnih nivojih, to je v prostorih oziroma v delu stavbe, kjer je praviloma (skritih) največ starih sestavin, sledov stavbne zgodovine. Tu so navadno tudi dragoceni oboki in pomembne, statično vse prej kot zanemarljive sestavine. V večjih mestih, kot so bila v srednjem veku Ljubljana, Škofia Loka, Kranj in Koper, so klasične trgovske hiše v pritličjih oblikovane dokaj ambiciozno — tam je največ stilno oprijemljivih kamnoseških podrobnosti (portali, podboji, vratna krila, niše, line, stebri, slopi) in oblik, ki so zasidrane v stilu in načinu življenja tistega časa. Hkrati pa so stebri, oboki in podobne prvine tudi izrazito funkcionalne konstrukcijske vrednote — dokumenti.

Poseg v tem nivoju večkrat sproži verižne predelave in posege, ker se zaradi izrabljenosti celega objekta pokažejo že pri najmanjši motnji usodne posledice (razpoke, ugrezanje itd.). Te pa lahko sproži tudi sicer blagodejna intervencija — vzemimo le izsušitev vlažnih sten, ki povzroči razkroj veziv in pulverizacijo ometov (ki so lahko nosilci kvalitetne dekoracije). Podobne posledice ima lahko tudi neprimerna dejavnost (posledice vibracij, prevelikih obremenitev itd.).

V kletnih nivojih, ki so pogosto najstarejši del objekta, in v pritličjih gre torej za koncentracijo pričevalnih prvin in arhitekturnih sestavin, ki pomenijo posebno kvaliteto. Zato so posegi določeni z vrednostjo teh sestavin in izhajajo iz načela, da je pritličje tisti del objekta, ki pomeni tudi najpogostejše in najbolj reprezentativno mesto, kjer se srečamo z učinkom arhitekture. V Ljubljani in drugih slovenskih mestih ugotavljamo tudi pri historicistični arhitekturi iz konca 19. stoletja zelo pogosto prav v pritličjih starejše sledove in tudi

celostno oblikovane starejše prostore. Hkrati pa so pritličja tudi najbolj zanimiva za poslovno in proizvodno izrabo. Ugotavljamo torej, da se dejavnosti v pritličnih partijah posameznih stavb pogosto konfrontirajo s spomeniško vrednostjo. Funkcionalnost poljubnega poslovnega prostora ima namreč svoje zakonitosti, določene tudi s strogimi predpisi, ki so najpogosteje v nasprotju z arhitekturno lupino. Zato prav v poslovnem nivoju srečamo največ predelav in prezidav starejšega datuma. Bolj kot stanovanjski nivoji (prvo in drugo nadstropje), ki večinoma ohranjajo temeljne prostorske črte, so se spreminjali poslovni prostori, pač v skladu s sočasnimi zahtevami. Kljub tveganjem zaradi spreminjanja statičnih razmerij so prav tam opravili najbolj korenite popravke, ki so pogosto spremenili stilni značaj arhitekture (velike izložbe, odstranitev obokov itd.). To pa je bila posledica uvajanja neprimernih dejavnosti ali pa uporabe normativov in tipskih načrtov za prostore v arhitekturi, ki takega posega ne prenese.

Prenova kot metoda za rešitev starega stavbnega fonda (stavbne dediščine) in za rešitev starih mestnih jeder (načelo pa velja tudi za vaška jedra in arhitekturo) pa izhaja iz izročeni kvalitete. Novo kakovost in novo raven bivalne kulture (tudi kulture dela) dosega torej v okvirih kvalitetne spomeniške, kulturne dediščine. Taka usmeritev pa zahteva tudi lastno tehnologijo in posebne posege, pri katerih gre za uporabo in pogosto tudi za kombiniranje sodobnih in zgodovinskih prijemov, polindustrijske in industrijske tipske produkcije (okna, vrata, konstruktivni členi itd.) ter starih, v mnogih pogledih že izumrlih obrti in dejavnosti (streharstvo, tesarstvo, štukaterstvo, kamnoseštvo, zidarstvo). Pomembna pa je tudi vključitev restavratorjev za posege na najdragocenejših sestavinah arhitektur in prostorov.

Iz orisane ugotovitve pa izhaja načelo, da lahko tudi pri prenovi mnoge postopke tipiziramo in tako tudi pocenimo, vendar pa ostaja obravnava posameznih objektov praviloma individualna in zahteva v zahtevnejših primerih poseben konservatorski program, pri manj zahtevnih primerih in posegih pa poteka tako delo na podlagi splošnih pogojev, ki jih predpiše pristojna služba za varstvo kulturne in naravne dediščine.

OPOMBE

¹ Starejše stavbno tkivo ali stavbna dediščina, kamor štejemo po konservatorskih (spomeniškovarstvenih) merilih in metodiki tiste starejše objekte, ki imajo funkcijo veznega tkiva v kvalitetnejših urbanističnih ansamblih ali pa imajo sami po sebi nekatere likovne, pričevalne in druge kvalitete, smo po dosedanji praksi opredeljevali kot »spomenike III. kategorije«. S prenavo in novimi pogledi na obravnavo starih mestnih (in vaških) jeder je postala ta terminologija neustrezna. V grobem bi lahko ugotovili, da imamo na tem področju a) kulturne spomenike in b) ostalo kulturno dediščino (kamor sodi večina tako imenovane stavbne dediščine). Glej: Ivan Sedej: Metodika in metodologija varstva kulturnih spomenikov, Elaborat, Zavod SRS za spomeniško varstvo, Ljubljana, 1971 (81 strani).

² Pri vrednotenju kulturnih spomenikov (arhitekture itd.) je izredno pomembna starost objekta — predvsem kadar gre za spomenike iz časa pred 16. stoletjem, saj se je na Slovenskem ohranilo sorazmerno malo civilne oziroma stanovanjske arhitekture iz starejših obdobj. Zato je vsaka taka najdba dragocen dokument, ki nam pomaga razsvetliti še neraziskana obdobja. Pri takih objektih je arhitekturna ali likovna vrednost povsem drugotnega pomena.

³ Primerjaj: I. Sedej: Etnološke raziskave in delež etnologije v raziskovanju pogojev za ohranjanje starih mestnih in vaških jeder, Stalna konferenca mest Jugoslavije, Tržič 29. 6. 1978, referat na posvetovanju; P. Fister: Metodologija i kriteriji za obnovu i revitalizaciju starih gradskih jezgri u Sloveniji, prav tam, referat.

⁴ Kvaliteta pomeni v tem kontekstu tako imenovano »spomeniško« vrednost, ki ni istovetna z likovno ali arhitekturno vrednostjo, saj je pglavitna struktura takega vrednotenja dokumentaričnost, redkost, tipika ipd.

⁵ Glej: Andrej Pogačnik: Strukturalizem našega prostorskega okolja in njegov pomen, Prostor št. 11/1979, Glasilo Urbanistične zveze Slovenije, stran 17—23.

⁶ Kot smo nakazali že v opombi 4), izhaja specifična spomeniška vrednost nekega objekta tudi iz iracionalnih plasti našega dojetanja okolja. Vzemimo le pietetni odnos do nekega objekta ali območja, ki je povsem spremenjeno — varujemo pa ga zaradi spominov na kakšno veliko osebnost ali dogodek, ki se je tam odigral. Prostor sam ima zveze z osebnostjo ali dogodkom na izrazi' o nematerialni ravni, saj originalnega objekta (prostora) ni več. Ker se je stanje bistveno spremenilo, objekt (prostor) nima več nikakršne dokumentarične vrednosti, vendar smo ga zaznamovali in »zavarovali«.

⁷ Temeljne smernice za odnos do kulturnih spomenikov, to je do materialne kulturne dediščine, dajejo predvsem mednarodne konvencije in tako imenovane karte, ki v suhi legalistični obliki zakonskih besedil in navodil predpisujejo varstvo in negovanje materialne kulturne dediščine. V vsakem trenutku je tako besedilo odsev trenutno veljavne konservatorske teorije — z uvedbo prenove in z amsterdamsko deklaracijo je namreč že dana možnost za spremembo znamenite beneške karte.

⁸ Skupina študentov in diplomantov PZE je obdelala predmestno naselje Galjevica (Rakovnik — Ljubljana) kot skupnost s svojevrstnimi vidiki načina življenja, od navad do oblikovanja stanovanjskih hiš in interierjev.

⁹ Glej: Brenc Andrej: Način življenja v Železniški koloniji v Mariboru od nje-nega nastanka leta 1963 do danes, diplomatska naloga, Maribor, oktober 1978 (nalogo hranijo v arhivu Zavoda za spomeniško varstvo Maribor v Mariboru).

¹⁰ Poleg Fabianija, ki je oblikoval najlepše prostore v secesijski Ljubljani in vrsto arhitektur (hiša Slovenija-športa, Bambergova hiša itd.), je mesto odprlo vrata tudi nekaterim odličnim tujim arhitektom — vzemimo le Čeha Vancaša, ki je oblikoval znamenito Urbančevo hišo, arhitekta Kocha, Smielowskega, našega kiparja Bernekerja itd.

¹¹ Okrog leta 1950 so v Ljubljani izvedli pravi masakr nad secesijsko opremo v javnih objektih, sledilo pa mu je spontano čiščenje zasebnih stanovanj in hiš. Avtor te razprave je pomagal odvažati na Odpad secesijske kandelabre, nočne lučke, telefone (!), pepelnike, pisalni pribor, umivalnike, različna stojala, kljuke itd., ki so jih izločili iz opreme hotela Union leta 1948 (ali 49) — prodali so jih kot odpadno medenino.

¹² V praksi se metode varstva in z njim tesno povezana oblikovanja kažejo na več primerih — Rimski zid kot rekonstrukcija in sodobna parkovna ureditev (torej nova funkcija), romanska cerkev v Šiški kot primer »strukturalnega« obravnavanja fasade (»slačenje ometov«), pisano barvanje fasad v Stari Ljubljani (pred letom 1960) kot potrjevanje teorij o prehodnosti slovenskega ozemlja itd.

¹³ Glej: Terenski zapiski — Posočje 1976, Idrija in Cerkljansko 1977, vse v Dokumentaciji Zavoda SRS za spomeniško varstvo.

¹⁴ I. Sedej: Prispevek h konservatorski metodologiji in teoriji (Arhitektura), Vestnik št. 4, Ljubljana 1978, Zavod SRS za spomeniško varstvo (izvleček iz obsežnejšega elaborata v tipkopisu — Dokumentacija ZSRSSV).

¹⁵ Primerjaj: I. Sedej: Problemi likovne in socialne opredelitve slovenske ljudske umetnosti, Pogledi na etnologijo, Pogledi 3, Ljubljana, stran 444 in 451.

V kratkem lahko ugotovimo, da se utilitarne, funkcionalne oblike v ljudskem okolju z dolgo rabo spremenijo v likovne sheme — zaradi koristnosti postanejo »lepe«.

¹⁶ Sezonski delavci iz Prekmurja so iz tujih krajev (predvsem z Madžarskega) prinesli v prvih desetletjih našega stoletja v svoje okolje, secesijske stilne sheme. Cepili so jih na regionalno stavbarstvo in tako ustvarili svojevrstno različico ljudske secesijske arhitekture (ki jo sicer poznamo tudi v Vojvodini, Sloveniji in v madžar-

skih vaseh). Pri nas se je nekaj izjemnih primerov ohranilo v Turnišču, v Polani, Lipi in drugod.

Primerjaj: I. Sedej: Subpanonska kmečka hiša, *Obzornik* 1973 št. 5, stran 340—344.

¹⁷ Po vseh konservatorskih načelih sanirano in konservirano naselbinsko jedro (staro mesto ali trg) je hkrati spomenik in nova urbanistična (oblikovna) stvaritev. Gre namreč za prezentacijo starejših atraktivnih arhitektur in detajlov v novem kontekstu — grobo povedano: gre za sodobni aranžma, ki enako intenzivno pripoveduje o zgodovinskih razsežnostih ambienta kot o sodobnih pojmovanjih urbanizma, arhitekture in likovnosti. Hkrati se v novih namembnostih odkrivajo tudi ekonomsko-socialne razsežnosti sodobnosti. Tako bi lahko rekli, da živo mesto ne more biti muzej.

Prim.: I. Sedej: Prispevek ...

¹⁸ Problem replik in kopij, ki naj bi nadomestile uničen detajl na arhitekturi, rešujejo različne spomeniške službe različno. Praviloma pa vsi izhajajo iz t. i. beneške karte, ki zahteva pri takih posegih največjo možno občutljivost in pojmuje takšno reševanje kot izjemo, nikakor pa ne kot pravilo. V praksi se uveljavlja načelo, da pri manj pomembnem fasadnem dekorju pogosteje posegamo po anastilozii in kopijah. Mnogokrat se namreč tehtajo stroški za restavracijo in stroški za izvedbo novega — zato se je pri (pretežno) historicistični arhitekturi uveljavila v bistvu cenejša in hkrati trajnejša rešitev — izvedba starega detajla nanovo.

LITERATURA

1. Peter Fister: *Obnova in varstvo kulturne dediščine*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1979.
2. Ivan Sedej: Prispevek h konservatorski metodologiji in teoriji, *Vestnik* št. 4, Ljubljana 1978, Izd.: Zavod SRS za spomeniško varstvo.
3. Ivan Sedej: Problemi likovne in socialne opredelitve slovenske ljudske umetnosti, *Pogledi na etnologijo*, *Pogledi* 3, Ljubljana 1978, stran 409—454.
4. Nace Šumi: *Prenova Ljubljane*, Spomeniškovarstveni postopki pri izdelavi sanacijskih načrtov, Ljubljana 1978, Izd.: Partizanska knjiga.
5. Ivan Sedej: Varstvo etnoloških spomenikov, problem metode in teorije, *Etnološki pregled* 12/1974, stran 135—144, Etnološko društvo Jugoslavije, 1974.
6. Ivan Sedej: Varstvo spomenikov v luči varovanja stavbne dediščine, *Varstvo spomenikov* 20 (1976) 1975, stran 235—336.
7. Iva Curk, Marjan Zadnikar, Ivan Komelj, Ivan Sedej, Nataša Štupar-Šumi: *Gradivo za metodologijo varstva kulturnih spomenikov*, *Vestnik* št. 4, Ljubljana 1978, Izd.: Zavod SRS za spomeniško varstvo.
8. Ivan Sedej: Etnološki spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah, *Topografsko gradivo*, Ljubljana, Zavod za spomeniško varstvo 1974.
9. Ivan Sedej: Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin, *Topografsko gradivo*, Ljubljana, Zavod za spomeniško varstvo SRS 1974.
10. Skupina študentov PZE za etnologijo (vodja Janez Bogataj): Etnološka anketa, *Glasnik SED*, leto 19/1979, št. 1, stran 1—10, in *Etnologija v načrtu prenove (revitalizacije) Izole*, prav tam, stran 11—25.

K OBLIKOVANJU NEKATERIH DEFINICIJ IZ VARSTVA KULTURNIH SPOMENIKOV — KONSERVATORSTVA

Iva Mikl Curk

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

UDK 719

TOWARDS THE FORMING OF SOME
DEFINITIONS FROM CULTURAL
MONUMENTS CONSERVATION

POVZETEK

Misli iz prispevka so rezultat večletnih strokovnih razprav med sodelavci Zavoda SRS za spomeniško varstvo in so prikaz stopnje razvoja. Prispevek se najprej pomudi pri pojmih kulturni spomenik, kulturna dediščina in vrste kulturnih spomenikov, pri pomenu in vsebini teh pojmov ter pri dilemah, s katerimi se srečujemo, ko izraze uporabljamo v tem ali drugem smislu v konservatorski praksi. Sestavek na enak način razčleni potem pojem varstvo spomenikov in osnovna načela, kako ga izvajamo. Pojem varstvo mora stroka rabití v najširšem smislu, kot oznako dejavnosti in vseh njenih opravil. Govora je o strokovnih delovnih metodah, o vrednotenju, o določanju varstvenega režima, o stalnosti analitičnih opravil, pa tudi o načelih, ki se po njih pri nas ravnamo ob izvedbi neposrednega posega v snov spomenika.

The ideas featuring in the article are the result of professional discussions lasting several years among the collaborators of the Institute for Monument Conservation of the S. R. of Slovenia, and show the degree of development. The article first stops at the terms, such as cultural monument, cultural heritage and sorts of cultural monuments, at the meaning and substance of these terms and at the dilemmas we encounter when using expressions in this or that sense in conservation practice. In the same manner, the article analyses the term of monument conservation and the basic principles of how we execute it. The profession must use the term conservation in its widest sense, as a designation of the activity and all its functions. The article reports on professional working methods, valuation, determination of the conservation régime, permanency of analytical functions, and also on principles we follow in our country when executing a direct intervention into the material of a monument.

Misli, ki jih bom zapisala v tem prispevku, nikakor niso plod individualnega dela ali spoznanja. Dozorele so v večletnih strokovnih razpravah med vsemi strokovnimi sodelavci Zavoda SRS za spomeniško varstvo in so prikaz stopnje razvoja ter nekakšen uvod v skupino ostalih prispevkov o metodologiji in teoriji varstva.¹

Kulturni spomenik, kulturna dediščina,
vrste kulturnih spomenikov

V materialu dokumentirano človekovo delo, snovanje in bivanje, ki smo ga podedovali od preteklosti, vse z delom ustvarjene vrednote nam pomagajo

do raznih spoznanj danes, so gradivo za zadovoljevanje človekovih intelektualnih (torej v najširšem pomenu besede kulturnih) potreb in pomagajo človeku, da se zave samega sebe. Mogoče ni najbolj posrečeno, a odločili smo se, da bomo vsemu temu gradivu pravili kulturna dediščina. Ta dediščina vsebuje, brž ko se do nje opredelimo, tudi bolj ali manj stopnjevano težnjo varovanja. Vsaka tvorba iz človekove preteklosti pa za njegov včeraj, danes in jutri ni enako pomembna in temu primerno je različno močna tudi želja, zavarovati tvorbe preteklosti. Kadar je opredeljena tvorba iz preteklosti pomemben vir o nekem dogajanju in kadar je priča in materializacija nekega opaznega hotenja in snovanja, tedaj postane kulturni spomenik. Ime spomenik uporabljamo v njegovem širšem pomenu, ki je utrjen tudi v mednarodni stroki in praksi že dokaj dolgo. Kulturni spomenik je opredeljen edinole v dvogovoru z družbo. Po tem, kako družba na neki razvojni stopnji gleda na spomenik, iz katerega zornega kota in s kakšnim namenom, se ravnaajo številne različice definicij pojma kulturni spomenik in skupin kulturne dediščine pa tudi celotne kulturne dediščine preteklosti. Teh različic se danes jasno zavedamo in pred začetkom kakršnega-koli prikaza dediščine in pojavov v zvezi z njo moramo pojasniti, v katerem smislu bomo rabili osnovne oznake, sicer se pri interpretaciji strokovnih prizadevanj pred širšo javnostjo ne moremo izogniti vrsti usodnih nesporazumov. Se zdaleč ni vseeno, ali govorimo o kulturnem spomeniku kot o ožji pravni kategoriji, o širokem strokovnem pojmu. To ime namreč ne pomeni vselej istega niti v mednarodnih dokumentih, ki zato — in tako je prav — vselej najprej opredelijo pojem. Kulturni spomenik je za varstvo spomenikov oziroma konservatorsko stroko, ki skuša združiti v enotno definicijo kar največ pogledov na spomenik, materialna priča iz preteklosti človeške družbe in vir za spoznavanje preteklosti človeške družbe v njenih najširših razsežnostih. Odnos do kulturnega spomenika je celo poskus odgovoriti na minevanje časa. Kulturni spomenik je izrazita družbena vrednota. V primeri z drugo dediščino, tudi kulturno, je zanj značilno stopnjevanje njegovih pozitivnih, nikakor ne samo umetnostnih ali estetskih lastnosti.

Tako kot ima pojem kulturni spomenik za razne oblike družbenega življenja vrsto različic, tako različne so v kulturnem spomeniku vsebovane vrednote: zdaj je povsem materialna vrednota (ali le vidimo v njem predvsem njo), zdaj je estetska vrednota, zdaj je dokument in vir za proučevanja, zdaj čustvena vrednota. Kulturni spomenik je skupno z ostalo materialno kulturno dediščino tista vrednota v človekovem okolju, ki ni potrebna za človekovo najbolj preprosto biološko eksistenco, bistveno pa sodeluje pri njegovem dobrem počutju in duševnem ravnovesju.

Materialno je kulturni spomenik, pa tudi vsaka posamezna enota iz materialne kulturne dediščine, navadno umetna, včasih pa lahko tudi naravna tvorba (npr. zemljišče, na katerem se je v preteklosti zgodilo kaj pomembnega). Je iz najrazličnejših gradbenih in dekorativnih materialov, je pa tudi zemljišče s skupkom zemeljskih plasti ali le površina in z njo omejen prostor. Kulturno dediščino, še bolj pa kulturni spomenik, družba navadno dojema šele na podlagi neke raziskovalne dejavnosti. Zato zelo pogosto razvrščamo kulturne spomenike po temeljnih akademskih strokah, ki raziskujejo spomenike in dediščino. Tako spomenike včasih delimo na zgodovinske (v ožjem pomenu

besede), kulturno- in umetnostnozgodovinske, etnološke, arheološke, tehniške, urbanistične, krajinske spomenike itd.

Posamična prvina v kulturni dediščini ali kulturni spomenik je lahko premičen ali nepremičen. Pri premičnem kulturnem spomeniku njegovo prvotno mesto ni bistvenega pomena za njegovo izpoved in vrednost. Premični kulturni spomenik ima navadno skromnejše razsežnosti, gre lahko tudi za posamezen predmet, likovno stvaritev, del opreme, zbirko. Zavedati pa se moramo, da lahko enaki predmeti, kadar je izpoved prvotnega mesta bistvenega pomena za spomeniške lastnosti, sodijo kot sestavina k nepremičnemu spomeniku. Premični kulturni spomeniki so tudi predmet muzejske in galerijske ter arhivske dejavnosti in knjižničarstva, če omenimo konservatorstvu sorodne strokovne dejavnosti.

Nepremični spomenik pa je vezan na prostor, na prvotno mesto. V materialnem smislu gre tu predvsem za posamezne stavbe in druge arhitekture, za naselja (zelo pomembno je vsakokrat točno definirati, kaj razumemo s posameznim naseljem), za prostore gospodarske in druge dejavnosti, za krajinske enote (tudi tu je zelo pomembno v praksi dosledno omejiti enoto) in zemljišča. Dimenzije lahko postanejo precejšnje, kadar je pomembna ali celo bistvena sestavina spomenika njegova okolica, izbor lokacije, vizualni prostor ali kadar gre za krajinsko in naselbinsko strukturo v dediščini.

Kulturna dediščina je za razliko od skupka kulturnih spomenikov lahko kdaj definirana tudi le kot tkivo; pomembni so edinole njeno mesto, njena gostota ali njena povezanost z geografskimi ali drugimi naravnimi osnovami v okolju. Njena neposredna snov je lahko v takem primeru celo drugotnega pomena in v procesih varovanja celo zanemarljiva. Kulturna dediščina ponuja možnost za prihodnjo rabo in soustvarja popolno okolje.

Varstvo spomenikov

Želja po zavarovanju je vsebinski sestavni del pojma kulturni spomenik — enega brez drugega ni. Deloma, čeprav v nekoliko manjši meri, velja to tudi za pojem kulturna dediščina. Kulturni spomenik pa tudi kulturno dediščino opredelimo, ker ju hočemo zavarovati, prav tako pa ju hočemo tudi razumeti, ker hočemo ohraniti in zavarovati njuno vsebino in izpoved. Varstvo je v človekovem bistvu vsebovana težnja, da bi zavarovali minljive vrednote, dobrine in spoznanja, varstvo je tudi težnja, da bi dokumentirali prehojeno pot, razvoj in ohranili estetske in čustvene vrednote.

Varstvo spomenikov je tudi posebna humanistična stroka — konservatorstvo — ki naj z analitično-raziskovalnimi in sintetično-načrtovalskimi opravili pomaga družbeni skupnosti doseči zgoraj naštetje cilje. Sodobno varstvo spomenikov se vse bolj jasno zaveda tega, da je pri varovanju kulturnih spomenikov in kulturne dediščine poleg stare želje po materialni ohranitvi čutiti tudi prav tako staro željo po duhovni aktivnosti, po razumevanju, po razmišljanju, po tem, da bi postale izročene tvorbe aktivni dejavniki danes in tu, ob vsem tem pa še želimo vsa ta doživetja in spoznanja sporočiti rodovom, ki pridejo. Tako želi varstvo spomenikov ohranjati nekatere kulturne spomenike kar najbolj nespremenjene, da bi ostali kot stalen dokument najbolj zna-

čilnih pojavov preteklosti in drugih vrednot, hkrati pa skuša poiskati kar najboljše načine sožitja sodobne družbe z njeno kulturno dediščino iz preteklosti.

Varstvo spomenikov je družbena dejavnost, ki se včasih prepleta tudi z drugimi vrstami zavarovanja družbenih interesov. Varstvo spomenikov je tako upravno-pravna, programerska, kulturna in prosvetna dejavnost, raziskovalna dejavnost in dejavnost, ki izvaja varstvo z neposrednimi posegi na snovi kulturnih spomenikov. Slednji dve dejavnosti sta sestavini varstva spomenikov v ožjem pomenu besede, sta sestavini protektologije, ali kot pri nas raje pravimo, konservatorstva v ožjem pomenu besede. Vsekakor pa konservatorstva v ožjem pomenu besede ne more biti brez drugih dejavnosti iz širšega varstva spomenikov, pa tudi obratno ne.

Varstvo spomenikov je upravno-pravna dejavnost, ker ji pomagajo dosežati zastavljene cilje pravni in upravni akti v najširšem pomenu besede,² programerska dejavnost pa je, ker sodeluje pri načrtovanju mesta kulturnih spomenikov in kulturne dediščine v sodobni družbi in pri valorizaciji družbenih interesov. Varstvo spomenikov je kulturna in prosvetna dejavnost, ker ohranja dokumente in spodbuja razvoj znanosti, duhovnih dejavnosti, seznanja z vrednotami, pomaga pri osveščanju itd. Raziskovalna dejavnost je, ker pri pripravljanju gradiva za konservatorski poseg v ožjem pomenu besede proučuje snovne in vsebinske sestavine kulturnega spomenika in kulturne dediščine in proučuje posledice namernih in nenamernih sprememb v snovi in vsebini spomenika ali dediščine.

Jasnih razmejitev med raznimi vrstami družbenih dejavnosti v varstvu spomenikov ni, vsem pa je skupni cilj zavarovati in razumeti spomenik in prav uporabiti kulturno dediščino.

Kako izvajamo varstvo spomenikov

Varstvo spomenikov izvajamo na podlagi pozitivne zakonodaje ter domačih in tujih izkušenj, ki so deloma narekemale tudi pripravo posebnih priporočil. Vsak kulturni spomenik, mnogokrat pa tudi sestavine kulturne dediščine, je lahko povsem ali pa v dobršni meri individualno tkivo, tako da ima lahko vsak varstveni ukrep ali poseg v sebi nekaj novega, poskusnega, za kar ni mogoče uporabiti preizkušenih receptur. To novo, nepreverjeno v varstvu je zakonitost, ki se moramo nanjo vselej ozirati, in vselej moramo ravnati tako, da po najboljši vesti izključimo kakršnekoli negativne posledice varstvenega ukrepa ali posega.

Varstvo izvajamo v občasnih in stalnih akcijah. Občasne, razumljivo, izraziteje delimo na pripravljalna in analitična dela. Na podlagi te priprave delo preide v programsko fazo, sledi neposredna izvedba. Stalne akcije pa so predvsem razna analitična dela in opravila, ki spremljajo izpoved in življenje kulturnih spomenikov in kulturne dediščine, pa tudi širša planerska dela.

Po osnovnih vodilih se varstvo kulturne dediščine ne razlikuje od varstva spomenikov: strokovne izkušnje ga usmerjajo in oplajajo, v podrobnostih pa so varstveni posegi in ukrepi včasih lahko različni, bolj svobodni.

Stalno izvajamo varstvo tako, da kulturno dediščino in kulturne spomenike neprestano spoznavamo in s spoznanji tudi seznanjamo kar najširši krog družbenih dejavnikov. V okviru varstva spomenikov kot stroke služi temu cilju priprava evidenc ter vseh vrst razvidov in dokumentacij. Sestavni del priprave takega gradiva je raziskovalno, znanstveno delo, ki s poglobljeno analizo evidentiranih objektov in značilnosti pripravlja inventarje kulturne dediščine in kulturnih spomenikov. Povzetek inventarja je register in kataster dediščine in spomenikov. Stalno analitično, deloma tudi raziskovalno delo mora v večji ali manjši meri spremljati tudi vse programske predloge in akte. Dosedanja praksa je tu naredila še premalo: vsaj osnovni rezultati trenutnega spoznanja iz analitičnega dela morajo biti stalno dostopni javnosti v obliki ustreznih publikacij, sicer varstvena prizadevanja izgube svoj bistveni smisel — prikažejo le lupino, ne pa vsebine. Varstvo izvajamo z izobraževanjem in z obveščanjem na vse načine in stalno. Tako krepimo bazo odločanja, družbeno varstvo vrednot itd.

Na podlagi inventariziranja in analitičnih del opravljamo valorizacijo dediščine in še posebej valorizacijo spomenikov. Tu ugotovimo tudi vrsto izpovedne vrednosti spomenika pa tudi njegove vsebinske in snovne razsežnosti.

Kulturna dediščina in tudi kulturni spomeniki se med seboj, po vrstah in posamič, vsebinsko in fizično zelo razlikujejo. Stopnjevanje vrednosti izpovedi objekta ali območja za posamezno stroko je narekovalo kot pripomoček za delovno prakso uvedbo treh vrednostnih kategorij za kulturne spomenike. V prvo kategorijo uvrščamo spomenike, ki so pomembni za nacionalni in širši prostor, v drugo spomenike regionalnega pomena in v tretjo spomenike lokalnega pomena. Ostali kriteriji za kategorizacijo spomenikov so zgodovinska vrednost, izjemnost, pričevalnost ali pristnost, individualnost in izvorna opredeljenost, čustvena in estetska vrednost, mesto v znanosti in prostorska vrednost.

Osnova programskega oziroma planerskega dela sta predlog in določitev varstvenega režima za kulturno dediščino ali za kulturni spomenik. Pri stalnih varstvenih opravilih se zadovoljujemo z bolj splošnim definiranjem varstvenega režima, pri planiranju na čas vezanih akcij pa program režima oziroma načina varstva ali konservatorskega ukrepa podrobneje določimo, tja do načrtov gradbenega posega in recepture za poseg v snov. Tudi pri okvirnem opisovanju varstvenih režimov si pomagamo s trojnim stopnjevanjem. Prvi režim je najstrožji in tretji najblažji. Prvi narekuje vrževanje izročene stanja, dovoljuje predvsem kulturne in druge funkcije, ki so prvotni blizu, in le posege, ki podpirajo in ohranjajo vse spomeniške lastnosti. Blažji, drugi režim sicer dopušča spremembo funkcije in stanja spomenika, zahteva pa ohranitev spomeniških lastnosti. Tretji, najblažji režim pa dopušča drugorodne posege, v številni popolno prestrukturiranje spomenika, le da se zavarujejo bistvene spomenikove lastnosti. To je mogoče doseči celo samo s časovno omejeno analizo in, seve, z dokumentacijo. Kriteriji za določanje varstvenega režima so: vrednostna stopnja, kategorija spomenika z vrednotenjem spomenikovih lastnosti in njegove izpovedne vrednosti, fizična ohranjenost spomenika in njegova vrednost v prostoru. Po tem vidimo, da je stopnja strokovne vrednostne kategorije le pripomoček, ki pri določanju režima ne odloča, le pomaga. Pri predlugu programa moramo imeti pred očmi okoliščine, ki zanje in v njih progra-

miramo, videti pa moramo tudi cilj akcije — to določa končno obliko strokovnega predloga za plan. Tudi v mednarodni seznam naravne in kulturne dediščine bodo gotovo sodili le objekti, izbrani v I. kategorijo; v seznam v skladu s konvencijo o varstvu ob oboroženem spopadu pa bi mogoče lahko sodil ozek izbor objektov iz I. in II. kategorije. Pri gospodarjenju z dediščino pa mora odigrati pomembno vlogo njena struktura in verjetno manj tkivo posameznega objekta. Zakonsko določeni posegi in ukrepi bodo manj številni kot tisti, ki so priporočljivi in zaželeni s strokovnih stališč, kadar je dediščina spodbudna za družbeni razvoj.

Pri določanju varstvenega režima za premično dediščino se zavedamo, da pomenita v praksi večja vrednost in strožje varstvo predvsem to, da določimo objektu tako mikroklimo, da je v skladu z muzeološkimi strokovnimi spoznanji, in omogočimo dostop do objekta širši javnosti. Blažji režimi dopuščajo večjo svobodo pri rabi objekta, vedno pa je potreben nadzor nad premiki in prenosi, zlasti pri morebitnem prenosu v tujino.

Varstvo izvajamo še z vrsto varstvenih ukrepov. Mednje sodi najprej vrsta pravnih aktov, izdajanje odločb, prepovedi, soglasij itd. Ti sodijo deloma med stalna opravila, deloma med občasna, se pravi v neposredno, izvedbeno fazo varstvenih del.

Varstvo pa izvajamo tudi z vrsto neposrednih varstvenih posegov. Mednje sodijo v dobršni meri konservatorska dela v ožjem pomenu besede. Programerska in planerska dela že deloma izločijo vplive, ki uničujejo snov spomenika, deloma pa jih lahko izločijo le neposredna, praktična, visoko strokovna konservatorska dela. Vselej se moramo zavedati (s tem pa ne zmanjšujemo vrednosti vseh drugih opravil in prizadevanj, saj so vsa organsko povezana) pomena neposrednega posega v tkivo kulturnega spomenika ali objekta dediščine: tu navadno najbolj ustavimo ali pospešimo procese razpadanja spomenika, bistveno pa lahko spoznamo, a tudi prizadenemo izpoved spomenika. Zato je to delo, konservarstvo v ožjem pomenu besede, samostojna stroka.

Praktični varstveni poseg mora snovi spomenika ali tkivu dediščine vrniti sestavine, ki so kar najbližje tistim, ki jih je uničil čas. Pri posegu pa je treba spoštovati tudi sestavine, ki jih je prispeval čas. Dodajanje uničenih sestavin naj se načeloma konča na meji, kjer je konec dokazanega, kjer se začne hipoteza. Ta meja pa se z razvojem znanosti spreminja, tako da že danes na splošno trdimo, da je možna popolna konservacija stanja ali popolno varstvo, kot pravijo temu pri obravnavi arhitekturnega spomenika. To delo obsega tudi rekonstrukcijo dokazano prvotnih ali anastilozo zanesljivo ugotovljenih prvin snovi, predmeta, območja ali strukture. Prav tako je možna in dopustna rekonstrukcija in restavracija dokaj zanesljivo znanih prvin, kadar nam gre predvsem za zaokrožanje podobe, za razumevanje in kulturno vlogo objekta, območja ali strukture. Restavracija in rekonstrukcija je dopustna, kadar moramo objekt snovno ali statično utrditi, kadar moramo zaokrožiti kulturni, spomeniški ambient. Splošna norma za dodajanje sodobnih prvin in snovi, ki so potrebne za fizični obstoj ali za razumevanje objekta, pa je, da morajo biti spoznavne in nevsiljive, nikakor pa ne smejo posnemati historične podobe in s tem potvarjati vsebine. Poseg sestavljajo restavratorsko-konservatorska pa tudi gradbena in zemeljska dela. Vsa pa spet spremlja izvedbena dokumentacija. Spoznanja ob teh delih spet koristijo stalnemu toku varstva in infor-

macija o njih sodi spet v javnost. Obravnavani spomeniki ali drugi objekti iz dediščine so šele tako ustrezno prezentirani, saj je prezentacija dopolnitev neposrednega varstvenega posega z nekaterimi vzgojnimi in popularizacijskimi posegi ali ukrepi. Prav tako so obravnavani spomeniki, zlasti tisti, ki morejo opravljati poleg kulturne še drugo praktično funkcijo, ustrezno revidirani — tako so spet zaživi oziroma so doživeli popolno prenovo svoje funkcije in kvalitete.

Varstvo spomenikov kot stroka ima več stičnih in mejnih področij. Njegovo metodologijo uporablja tudi varstvo stavbne dediščine. Po drugi strani se zlasti na planskem področju varstvo spomenikov mnogokrat vključuje v varstvo okolja. Konservatorstvo v ožjem pomenu besede ima mnogo skupnih del z muzeologijo, obravnava dokumentacije se podreja normam arhivistike in knjižničarstva itd.

Težo strokovnega konservatorskega dela v vseh opisanih procesih nosijo delavci konservatorji, ki se šolajo na Filozofski fakulteti, Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo, na Fakulteti za arhitekturo ali na Akademiji za likovno umetnost in se dokončno oblikujejo s specializiranim podiplomskim študijem in v praksi. Ti delavci proučujejo vse razsežnosti kulturnega spomenika in kulturne razsežnosti dediščine, pripravljajo ukrepe in posege za varstvo, deloma pa posege tudi opravijo. Pomembno je, da so vsaj v minimalnem obsegu raziskovalci, da obvladajo znanstveno delovno metodo skupno z objavljanjem spoznanj, tako da morejo opravljati stalna strokovna dela varstva. Dalje je zelo pomembno njihovo povezano skupinsko delo in redno izmenjavanje izkušenj in spoznanj.

Človek, ki dobro pozna zanemarjenost nekaterih spomenikov v naši deželi, ki ve, da je denarja in delavcev za spomenike vselej premalo, bo skomignil z rameni nad poskusi, da bi tudi v slovenskem tisku predstavili nekaj norm iz konservatorstva in izoblikovali slovensko konservatorsko teorijo. V dobršni meri ima prav. Toda vsaj kdaj bo žrtev v prid kakemu spomeniku ali starini lažja, če bomo vedeli, zakaj je potreben tako zapleten poseg, zakaj ne gre bolj preprosto — in to upravičuje naše pisanje.

OPOMBI

¹ Stališča so že leta zapisana v vrsti elaboratov Zavoda SRS za spomeniško varstvo. Del takih elaboratov je izšel v Vestniku Zavoda SRS za spomeniško varstvo št. 4 v letu 1977. Skoraj sočasno so izšla tudi Navodila za popis kulturne in naravne dediščine, Metodološko gradivo 19/77 Zavoda SRS za statistiko, Ljubljana 1977. Nomenklatura te metodologije je prilagojena dediščini vse Jugoslavije in — to lahko trdim kot arheolog — izhaja iz sredozemskih izkušenj. V letu 1978 je izšla razprava N. Šumija Prenova Ljubljane s splošnim uvodom, k ga je bilo mogoče takoj koristno uporabiti za preverjanje pravilnosti rezultatov, ki smo jih dobili verjetno po različni poti. Leta 1979 pa je izšla razprava F. Fistra Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Tudi to delo izpričuje vsebinsko skladnost metod obravnave kulturne dediščine, čeprav je prilagojeno zahtevam specifične stroke. Nekatere razlike v poimenovanjih nas verjetno ne smeje zmeti, pomenski odenki v terminologiji bodo morali ostati, kot jih zahteva kontekst in že ustaljena raba besed na raznih delovnih področjih. Vse bolj se bomo morali navaditi na to, da aktivno in pasivno varstvo pomeni nekaj le kot terminus technicus, v splošni konservatorski teoriji pa ne dosti. Konservacija arhitekture in sploh konservacija v tehničnem smislu (npr. konservacija

stroja, rudnika) pomeni nekaj drugega kot konservatorju in restavratorju; beseda konservator je oznaka strokovnega profila, ne pa le pojem iz zgodovine itd. Zaradi takih razlik v teoretičnih delih, ki so nam že na voljo v tiskani obliki, razlik, ki so po naši sodbi do neke mere nujne, smo tudi danes naše besedilo oblikovali v organski povezanosti z dosedanjimi izdelki našega zavoda.

² Zakonodajalec v zadnjem času »varstvo« vse bolj rabi samo v smislu upravno-pravne dejavnosti. V konservatorski strokovni teoriji za strokovno prakso temu verjetno ne bomo nikoli povsem pritegnili. Tudi tu moramo imeti pred očmi dejstvo, da so posamezne definicije različno rabljene v razne namene in da bo tako do določene mere vedno.

METODA KONSERVIRANJA GRADOV IN DVORCEV

Nataša Štupar-Šumi

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

UDK 728,82

POVZETEK

Članek o metodoloških postopkih pri obravnavanju grajskih arhitektur obsega uvodni del, ki opredeljuje pojem gradov in dvorcev potem analitični del obsega vrsto analitičnih postopkov od zbiranja zgodovinskih podatkov, dokumentacije fizične podobe, arheoloških raziskav s stavbno zgodovinskimi raziskavami in ugotovitvami sedanjega stanja spomenika. Sklepni del analitične faze obravnave gradov je valorizacija, ki temelji na znanih kriterijih, poleg tega pa je pri gradovih treba upoštevati zlasti velikost zasnove in pomembnost v prostoru. Nadaljnje faze metodološke študije je oblikovanje konservatorskega in funkcionalnega programa.

Namen ožjega konservatorskega programa je v določitvi tistih sestavin, ki jih je treba v skladu z dognano valorizacijo obnoviti v vsej spomeniški pričevalnosti. V širši konservatorski program pa sodijo še elementi funkcionalnega programa. Funkcionalni program naj bi omogočil nadaljnje življenje gradu in dvorca, zakaj zgodovinska funkcija teh arhitektur je preminila. Pri iskanju novih funkcij pa ugotavljamo, da smo priče dolgotrajnemu nezanimanju in celo odporu od te vrste naše spomeniške dediščine. Na drugi strani pa se zdi, da smo premalo storili za to, da bi te spomenike vključili v našo kulturno zavest. Temeljna naloga spomeniške službe v prihodnjih letih mora biti sistematično preučevanje kvalitete fevdalne arhitekture in preko družbenega in prostorskega vrednotenja teh kvalitete nenehno seznanjati družbene dejavnike s perspektivami za potrebno revitalizacijo.

THE METHOD FOR CONSERVATION OF CASTLES AND MANOR-HOUSES

The article on methodological procedures in dealing with castle architecture contains an introductory part defining the notion of castles and manor-houses, and an analytical part containing a series of analytical procedures, including the collecting of historical data, the documentation of the physical image, the archaeological investigations with the constructional historical investigations, and the present situation of the monument. The final part of the analytical stage of the treatment of castles is the valorization, based upon the known criteria, and, in addition, concerning castles there should be taken into consideration also the size of the conception and the significance in the space. A further stage of the methodological study is the formation of the conservation and functional programme.

The purpose of a programme is in determining those component parts that should be, in their entire evidence. A broader programme, however, includes also the elements of the functional programme. The functional programme should enable the castle for a further life, for the historical function of these architectural works has passed away. And in looking for new functions we find out to witness a many year long lack of interest and even of the resistance to our monument heritage of this kind. On the other hand, it seems that it has been done too little to include these monuments in our cultural consciousness. In the years to come there should be a basic task of the monument service to examine systematically the qualities of the feudal architecture and, through social and environmental valorizing of these qualities, to continually acquaint the social factors with the perspectives of a necessary revitalization.

UVOD

Pojem gradov in dvorcev

Gradovi so po sprejeti terminologiji praviloma srednjeveške utrjene fevdalne postojanke na naravno zavarovani legi in zaradi varnosti še dodatno utrjene arhitekture. Za razloček od gradov pa označujemo kot dvorce tiste fevdalne arhitekture, ki so praviloma pozidane brez utrdbenih sestavin, navadno tudi na odprtem svetu. Taka ostra delitev označb pa je v našem gradivu težko uporabna posebno takrat, kadar imamo opraviti s kombinacijo stanovanjsko-reprezentativnih in utrdbenih sestavin. Res je, da so pogosto zelo razviti stanovanjski trakti že v sklopu srednjeveških gradov. Proti koncu srednjega veka — v drugi polovici 15. stoletja — je po raziskavah dognano, da imamo opraviti s splošno težnjo po razvoju stanovanjskega elementa znotraj grajskih zasnov. Turški vpadi in na zahodni slovenski meji avstrijsko-beneške vojne so zavrli tak organski razvoj in se je ponovno okrepila obrambna (trdnjavska) plat te vrste arhitekture. Seveda pa okrog leta 1500 in po njem trdnjavske sestavine niso oblikovali več po srednjeveških (gotskih), marveč po renesančnih zgledih.

Po drugi strani pa moramo računati z ohranjanjem nekaterih trdnjavijskih grajskih sestavin tudi daleč v čas, ko so take sestavine postale funkcionalno nepotrebne, so pa ohranile vlogo simbola fevdalne arhitekture. Take prvine najdemo v novi arhitekturi dvorcev tudi prek sintez stanovanjskega in trdnjavskega v 16. stoletju prav do konca 17. stoletja. Obenem pa so s takimi arhitekturami vred vse 17. stoletje nastajali primerki čistejših reprezentančno-stanovanjskih dvorcev, ki so postali izključna oblika fevdalnih prebivališč v baročnem 18. stoletju. Ves ta čas pa seveda ne smemo opazovati dvorcev samo v njihovem zidanem obsegu, marveč so zidani dvorci jedra širših zasnov z vrtovi in parki, praviloma urejenih v enotnih oseh.

Z barokom se je sicer končalo obdobje fevdalnih dvorcev, vendar moramo sem prišteti tudi vse tisto, kar je prineslo klasicistično in romantično 19. stoletje. Tu ne gre samo za adaptacije in dopolnitve starejših fevdalnih arhitektur, marveč prav tako za prave nove postavitve, ki sodijo kot celota v nepogrešljivi fond arhitekture 19. stoletja, prav posebej zato, ker je uporaba historičnih vzorcev povezana s starejšimi stilnimi epohami same grajske fevdalne arhitekture. Znano je seveda, da obstajajo vidni razločki med starejšimi stilnimi zasnovami in novim historičnim valom oblikovanja. Nove historične arhitekture namreč po svojih oblikah niso tehnično nujne, so pa oblikovno simbolične, zato so tudi praviloma bolj dosledno izpeljane in bogatejše od izvirnih (srednjeveških, renesančnih, baročnih), na katere se opirajo. To historično-romantično obdobje arhitekture dvorcev hote posebej upoštevam, ker je minil čas, ko so jo tudi pri nas kratko malo črtali iz konservatorskih programov in prešli v analitičnem delu takih programov kot sestavino druge vrste, ki jo praviloma kaže zanemariti ali celo odstraniti. Upoštevanje historičnih oblik fevdalne arhitekture je tembolj potrebno zaradi tega, ker je pogosto prav to obdobje za našo predstavo te vrste arhitekture prispevalo odločilne sestavine.

ANALITIČNI DEL

Zgodovinski podatki

Kakor za druge vrste spomenikov je treba tudi za gradove in dvorce zbrati vse dosegljive zgodovinske viре, ki se nanašajo na čas nastanka ali predelav, na vlogo spomenika v svojem času in prostoru, poleg tega pa upoštevati tudi vse vrste ilustrativnega gradiva.

Ta zgodovinski del dokumentacije je pri omenjeni vrsti arhitektur izredno pomemben, posebno pri gradovih, ki sodijo med najstarejše srednjeveške arhitekture sploh; te so odigrale pomembno vlogo v strateških, gospodarskih in političnih ozirih. Glavnina teh podatkov je vsaj za slovensko gradivo — za srednji vek — zbrana v Kosovem Gradivu za zgodovino Slovencev. Treba je poudariti, da naj bi zbrali zgodovinske podatke čimbolj popolno. Torej ne samo prve omembe ali omembe odločilnih predelav ali razširitev, marveč vse podatke, ki kakorkoli zadevajo obseg in podobo gradu ali dvorca, hkrati pa vse dosegljive podatke o lastnikih, ki lahko postanejo zelo zgovorni pri razlagah njihovega oblikovanja.

Dokumentacija fizične podobe

Med zgodovinskimi viri nahajamo od 16. stoletja sem sorazmerno sklenjeno vrsto upodobitev gradov in dvorcev, ki so se izkazale za zelo pomemben vir o fizični podobi teh arhitektur. Natančnejše meritve so razkrile, da so te upodobitve — kadar ne gre za skrajšane sheme — praviloma zelo blizu resničnim pojavom in se pogosto skladajo z dejanskim stanjem v času upodobitev.

Posebno pa so te upodobitve pomembne takrat, kadar so edini dokumenti kasneje spremenjenih, razrušenih ali deloma ohranjenih spomenikov. Kajpak moramo biti vselej dovolj kritični pri uporabi te vrste gradiva. Med upodobitvami seveda nimamo samo grafičnih ali slikanih dokumentov, semkaj štejemo tudi vse mlajše fotografsko gradivo.

Temeljni dokumenti fizične podobe gradov in dvorcev pa so seveda sodobne izmere in fotografska dokumentacija spomenikov. Ni mogoče dovolj poudariti, kako morajo biti posnetki natančni, če hočejo rabiti tudi kot izhodišče za študij morebitnih starejših gradbenih faz spomenikov. To je tembolj pomembno zaradi tega, ker glavnina naših gradov in velik del dvorcev vsebuje po več stavbnih faz. Obenem je treba na tem mestu tudi na posnetkih jasno opredeliti obseg meritvenega območja. To območje se namreč nikoli ne končuje z mejami objekta ali pozidanega kompleksa, marveč obsega tudi večji ali manjši okoliš arhitekture. Za srednjeveške gradove mora dokumentacija (v tlorisu, prerezhih, fotografskih posnetkih) vselej upoštevati vse tisto območje, ki pomeni naravno varovano pozicijo gradu na višini ali ob vodi. Pri dvorcih (in hkrati tudi pri ustrezno predelanih starejših gradovih) pa je treba vselej zajeti v dokumentacijsko območje vrtno oziroma parkovno okolje teh stavb, zakaj jasno je, da je двореc šele s tako prirejeno okolico polnovreden spomenik. Zaradi tega je čimbolj natančno dokumentiranje take historične podobe tega umetnega ali naravnega zelenega okolja kakor tudi evidentiranje

ohranjenih starih drevnin nujna naloga. Kar zadeva metodologijo meritev, moramo zaradi natančnosti uvajati geodetske posnetke na najsodobnejše načine.

Izkazalo se je namreč, da so samo tako zastavljeni posnetki zares primerni za nadaljnjo rabo. Ne samo da iz njih razbiramo ali vsaj zaslutimo starejše stavbne faze, hkrati nam rabijo za vse dopolnilne meritve do pogosto potrebnih detajlnih fotogrametričnih posnetkov zidov, fasad, konstrukcij in arhitekturnih detajlov.

Te meritve kot risarski del dokumentacije fizične podobe gradov in dvorcev morajo spremljati ustrezni popisi stanja celote in posameznih delov spomenika.

Konservatorske preiskave

Kakor je bilo rečeno, velik del naših gradov in mnogi dvorci niso zrasi naenkrat, ampak je mogoče pogosto dognati več stavbnih faz. Posebno pri gradovih praviloma ugotavljamo, da imajo ne samo več stavbnih faz, vidnih nad zemljiščem, marveč so lahko nastali tudi na starejših lokacijah, zlasti v okviru prazgodovinskih gradišč, antičnih postojank ali lokalitet iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Naj samo iz zadnjih let svojega dela navedem taka razkritja na gradu Rihemberku, Štanjelu ali na Starem gradu v Celju. Te postojanke navajam zato, ker se je z njimi potrdila nujnost arheoloških preiskav v naši spomeniškovarstveni praksi. Take preiskave nam prinašajo dvojno korist. Po eni strani nam razkrivajo stavbno zgodovino tja do najstarejših ugotovljenih arheoloških plasti, z logiko zaporednih horizontov bistveno olajšajo in spreminjajo tudi interpretacijo konstrukcij nad zemljiščem. Po drugi strani pa prinašajo drobno kulturno-zgodovinsko gradivo, ki nam nenadomestljivo ilustrira življenje v teh postojankah. Za zgled takih uspešnih raziskav je treba omeniti vsaj bogato razstavo o najdbah na celjskem gradu leta 1977.

Seveda pa pomen arheoloških raziskav ni samo v pojasnjevanju nastajanja fevdalnih arhitektur samih, marveč nam te raziskave lahko razkrivajo tudi ohranitve vredne ostanke prednikov grajskih spomenikov; na ta način se odpirajo bistveno pomembne zgodovinske razsežnosti fevdalnih arhitektur. Ta moment je posebno pomemben tedaj, kadar gre za starejše utrjene postojanke, ki so lahko po obsegu prav tako velike kot grajski kompleksi sami. Na ta način se smotrno brišejo vsebinsko škodljive meje med prazgodovinskim in zgodovinskim oziroma med arheološkim in umetnostnozgodovinskim gradivom.

Po tej poti se nam torej kaže nujnost sodelovanja različnih zgodovinskih znanstvenih strok.

Prav posebno pomembna je uporaba arheološke metode pri dokumentiranju grajskih zasnov pri velikih grajskih kompleksih, ki so v resnici cela naselja, močno diferencirana po funkcijah posameznih sestavin.

Arheološke raziskave in raziskave zidov ter ostalih konstrukcij nad zemljiščem nam omogočajo vpogled v včasih zelo zapleteno sestavo stavbnih faz. Te preiskave so zelo redkokdaj mogoče brez razkrivanja ometov in celo delov zidovja, tako da so ugotovitve največkrat popolnoma nedvoumne šele pri obsežnejših gradbenih posegih; prav tako pa je seveda študij stavbnih faz olajšan pri razvaljenih ali opuščenih objektih.

S temi postopki lahko zajamemo fizično podobo spomenika v zidanih sestavinah in v ustreznem varovanem ali prirejenem okolju. Taka dokumentacija pa je seveda slabo čitljiva in neperspektivna zlasti za vse prenovitvene programe, če nismo dokumentirali tudi funkcije prostorov. Na podlagi dosedanjih izkušenj in temeljne zgodovinske vloge posameznih tipov fevdalne arhitekture ter njenih sestavin lahko vsaj okvirno izluščimo dve temeljni funkciji, stanovalniško-reprezentativno in obrambno.

Znotraj grajskih prostorskih celot je prav tako vselej sorazmerno lahko ugotoviti tudi pri razvaljenih spomenikih sakralni del v profani celoti.

Pri skromnejših zasnovah je seveda treba upoštevati, da so poprej omejene funkcije manj razčlenjene. Pri večjih spomenikih pa je program stavbnih gmot in prostorov zelo razčlenjen in diferenciran. Če so izvirne funkcije posameznih sestavin gradov in dvorcev čim bolj popolno določene, so ustvarjeni dobri temelji za vse nadaljnje postopke, tako za valorizacijo spomenika, za izdelavo ožjega konservatorskega programa kot tudi za oblikovanje tistih funkcionalnih programskih pobud, ki naj omogočijo nadaljnje življenje spomeniške celote pri možnih preureditvenih posegih.

Stanje spomenika

Opis stanja spomenika sodi med temeljne sestavine dokumentacije, zakaj od stanja je najbolj odvisno programiranje vsakršnih posegov, poleg tega pa vpliva že na zaključni postopek analitičnega dela, na valorizacijo. Kolikor bolj je iz različnih razlogov spomenik okrnjen, toliko bolj je problematična tista stopnja valorizacije, ki bi jo imel spomenik v idealnem, neokrnjenem obsegu. V enaki meri se lahko v razmerju z ohranjenostjo spomenika večja ali manjša upravičenost do stopnje rekonstrukcije; pri tem seveda igra pomembno vlogo tudi obseg dokumentacije o celostni podobi spomenika.

Popisi stanja morajo zajeti ves register fizične podobe spomenika od zidov in drugih konstrukcij do najmanjših nadrobnosti stavbnih členov, obrtniških detajlov in opreme. Ob tem so pomembne tudi analize stabilnosti stavbe, morebitne deformacije konstrukcij, po drugi strani pa tudi sistemi konstrukcij, analize ometov, beležev in morebitnih poslikav. Skratka, prav vse, kar lahko govori o stopnji dotrajanosti spomenika, in vse, kar lahko sodeluje in usmerja morebitno rekonstrukcijo spomenika, četudi samo v idealnih načrtih. Poleg tega so za opis stanja spomenika pomembne vse ugotovitve o tistih napravah, ki jih danes označujemo kot civilizacijsko in komunalno opremljenost (voda, razsvetljava, odplake). Posebej je treba ponoviti, da nas poleg zidanih sestavin pri opisu stanja spomenika zanima tudi njihovo naravno in prirejeno okolje pri gradovih in parkih. Kar zadeva gradove, je treba pri tem zaznamovati razloček med prvotno goloto ali zaraščenostjo prizadetega branjenega okolja in današnjim stanjem. Ta dokumentacija, ki jo je mogoče pridobiti zlasti z upoštevanjem starejših upodobitev, pomeni temelj za potrebne ureditvene načrte. Pri dvorcih z vrtovi in parki velja isto.

Ni odveč poudariti, da je komaj mogoče precenjevati koristnost vsega, kar je treba storiti v analitskem delu, da bi dobili čim širšo osnovo za vse nadaljnje postopke.

Valorizacija

Sklepni del analitične faze obravnave gradov in dvorcev je valorizacija teh spomeniških kompleksov. Valorizacijo je mogoče uspešno opraviti le tedaj, če so čimbolj vestno izpolnjene vse zahteve dosedanjih postopkov dokumentacije in analize.

Slehera opredelitev spomenika pa seveda terja ne le izrabo zbranih podatkov o spomeniku, marveč je nujno treba pritegniti tudi primerjalno gradivo. Kar zadeva gradove in dvorce na Slovenskem ter tistem širšem zaledju, ki prihaja v poštev za utemeljene opredelitve in ocene, je mogoče reči, da še nimamo dovolj razporejenih in dovolj poglobljenih študij, ki bi omogočale brezhibno valorizacijo posameznih spomenikov. Vselej je treba sproti opraviti vrsto študijskih postopkov v sicer grobo zarisanih okvirih. O današnjem stanju proučenosti te vrste gradiva govori že okoliščina, da je bila za silo opravljena groba valorizacija spomenikov prve kategorije.

Cela vrsta razvaljenih spomenikov pa seveda lahko pričakuje utemeljeno oceno šele po poprejšnjih terenskih preiskavah. Kategorizacija gradov in dvorcev v obe nižji kategoriji, v drugo in tretjo, je še popolnoma nerešeno vprašanje. Kakor za druge vrste spomenikov velja tudi za gradove in dvorce, da je ocena vrednostne stopnje poleg drugega odvisna tudi od pričevalnosti bližnjega ali daljnega okolja spomenikov, od tako imenovanega konteksta (Dolina gradov).

Valorizacijo gradov in dvorcev je treba opraviti iz več zornih kotov. Spomenike najprej ocenjujemo po njihovi zgodovinski pomembnosti, potem po oblikovanem potencialu in nazadnje kot krajinske spomenike. Kar zadeva zgodovinski pomen spomenikov, je jasno, da lahko spoštujemo in ohranjamo tudi skromne zasnove, kadar so z njimi povezana posebna zgodovinska dogajanja ali kadar je spomenik zelo star ali redek. Res pa je, da je vrsta zgodovinsko pomembnih gradov in dvorcev tudi likovno ugledna. Likovni potencial je poleg zgodovinskega vidika gotovo temeljni kriterij za oceno. S tega vidika nas posebej zanimata celovitost zasnove in kvaliteta oblikovanja. Če kje, je treba ravno pri gradovih in dvorcih upoštevati tudi vlogo spomenikov v ožjem ali širšem krajinskem okviru. Gradovi so bili sploh najvidnejše točke v pokrajini, dvorci pa pogosto odločilno sodelujejo v prostorski ureditvi širših okolišev kot oblikovane postojanke s prirejenim zelenim okoljem. Ta moment se pri ocenjevanju navadno dosti premalo upošteva, kakor je današnje stanje zaradi dolgoletnega zanemarjanja zelenega okolja komaj kje dokument prvotnih zasnov.

Poleg teh kriterij je treba pri gradovih upoštevati tudi velikost zasnov, kar po svoje odseva zgodovinsko pomembnost teh spomenikov. Vsekakor pa je treba na tem mestu posebej opozoriti na vprašanje ocenjevanja posameznih stilnih plasti gradov in dvorcev in dežela posameznih obdobj.

Kar zadeva ocenjevanje spomenikov, ki jim je ohranjeno podoba dalo oblikovanje več stilnih obdobj, je treba odkrito priznati, da v praksi pri nas daje mo prednost nekaterim stilnim plastem, druge pa zanemarjamo ali hote spregledujemo.

To je seveda izrazito nezgodovinski vidik, s katerim pogosto nevede priznavamo pri gradovih in dvorcih samo tiste sestavine, ki so povezane z našo predstavo o gradu ali dvorcu. Tako npr. kar vztrajno mižimo pred včasih zelo odločilnim prispevkom pobaročnih stilnih dob. V prvo kategorijo zaradi teh

stališč spočetka ni bil sprejet niti en dvorec iz časa historičnih slogov, kar je nedvomno popolnoma nedopustno.

Podobno se zapletajo naše ocene v primerih, ko je temeljno podobo gradu ali dvorca iz določenega časa kasneje obogatila mlajše stilno obdobje. Ta vprašanja niso akademska, saj valorizacije spomenikov, ki nas tu zanimajo do vseh nadrobnosti, neposredno vplivajo na usodo teh sestavin v konservatorskem programu. Zelo pomemben vozel za presojo teh problemov je razmerje do stilno čistih in celovitih zasnov. Mnoga razsojanja so se včasih neustrezno ravnala po tem sicer pomembnem vidiku. Na vsak način pa velja, da omenjeni vidiki praviloma ne morejo biti osnova za nekakšno avtomatično ocenjevanje.

Kjerkoli gre za zapletene zasnove, je vselej treba argumentirano bodisi spoštovati celoten mozaik različnih funkcionalnih in stilnih sestavin, bodisi pretehtano omogočiti tisto selekcijo, ki bo lahko uporabna pri oblikovanju konservatorskega programa.

Kakorkoli so ti kriteriji jasno razvidni, končna ocena navadno ni seštevek uporabljenih vidikov, zakaj v visoko kategorijo uvrščamo gradove tudi po posebno izrazitih posameznih pomembnih vidikih.

Namen valorizacije pa seveda nikakor ni zgolj iskanje neke skupne ocene, ki je lahko osnova za kategorizacijo spomenika in za vpis v register. Za nadaljnjo strokovno obravnavo spomenika v programsko-projektivni fazi pa je temeljno pomembna nadrobna valorizacija gradov in dvorcev kot kompleksnih spomenikov.

Za ta namen je treba kategorizirati spomeniško pričevalnost posameznih delov gradu ali dvorca. Treba je ugotoviti, katere so tiste sestavine, ki grad ali dvorec in prvi vrsti reprezentirajo in ki naj jih zato posebej upoštevamo v vseh nadaljnjih obravnavah; manj pomembni deli spomenikov pa bodo praviloma tisti, ki jih bo mogoče kasneje upoštevati manj togo in si dovoliti celo nekatere spremembe, da bi jih približali zahtevam sodobnih funkcij.

II. IZDELAVA KONSERVATORSKEGA PROGRAMA

1. Ožji konservatorski program

Konservatorski program je vselej aktualen šele tedaj, ko je treba iz različnih razlogov (propadanja, neustrezne izrabe, rekonstrukcije) s spomenikom nekaj storiti.

Namen ožjega konservatorskega programa je najprej določiti tiste sestavine, ki jih je treba v skladu z dognano valorizacijo ohraniti v vsej spomeniški pričevalnosti, obenem pa se odločiti za morebitno rekonstrukcijo manjkajočih delov in končno določiti tudi tiste sestavine, ki bi jih bilo treba opustiti (purizacija objekta). V širši konservatorski program pa sodijo seveda tudi elementi funkcionalnega programa. Ta del programa je pogosto tudi pobudnik za oblikovanje ožjega konservatorskega programa, ker je treba pri vseh konservatorskih posegih, ki presegajo zgolj varovalne ukrepe, računati s konkretnim namenom spomeniškega objekta.

Ob soodločanju s kakršnikoli funkcionalnim programom je oblikovanje ožjega konservatorskega programa tisti sistem ukrepov in načrtov, ki naj zagotovi obstoj spomeniškega potenciala obravnavanega gradu. Pri tem je treba izhajati iz dveh temeljnih izhodišč. Prvo zajema vidno celoto spomenika, kakor je pred našimi očmi v sedanjem trenutku; to izhodišče omogoča odločitve tudi brez študija sestavin, ki so očem prikrite, ki jih je torej dosedanja zgodovina oblikovanja in adaptacij privedla do današnje podobe gradu ali dvorca. Drugo izhodišče pa je rezultat študija posameznih stavbnih faz fevdalne arhitekture, začenši z arheološkimi obdobji ali z arheološko pridobljenimi sestavinami. Končna smer, ki jo narekuje to izhodišče, je tehtanje vloge posameznih sestavin v spomeniški celoti s tistim namenom, ki mu pravimo prezentacija spomenika. Kadarkoli imamo torej opraviti s spomenikom, ki ni nastal v celoti v enem samem konceptu, bo rezultat prezentacije v ožjem spomeniškem programu vselej vsaj deloma drugačen od podobe spomenika v kateremkoli časovnem pre-rezu. Temeljna dilema sleherne prezentacije je v vsakem primeru takšno obravnavanje posameznih raznorodnih sestavin kompleksnega fevdalnega objekta, da ne razbijamo celote in prav tako posameznih sestavin z nadrobnostmi. Praktično to pomeni, da je treba »arheološke« sestavine obravnavati dovolj diskretno.

Podobno velja za sklop vprašanj, ki se zastavljajo ob rekonstrukcijskih posegih. Predvsem je treba že odločitev za rekonstrukcijo posameznih sestavin gradu ali dvorca trdno argumentirati. Zanja se odločimo samo tedaj, kadar imamo na voljo neoporečno dokumentacijo za porušene ali manjkajoče dele gradu ali dvorca. Obseg rekonstrukcij pa je poleg tega odvisen tudi od presoje, da z njimi ne nastajajo sestavine, ki konkurirajo tistemu temeljnemu nivoju stavbnega razvoja, ki ga z valorizacijo izberemo za izhodišče celotnega konservatorskega programa.

Enake težave so tudi pri presoji, katere elemente, ki jih je nanese čas nad odločilno fazo za prezentacijo, bomo odstranili. Namen takih posegov je zagotoviti »čistost« za prezentacijo gradu ali dvorca na podlagi dognanj valorizacije odločilne zasnove ali odločilnih zasnov. (V ta namen so za samo valorizacijo zelo koristni čimbolj zaokroženi modeli rekonstrukcij za posamezne faze.)

Vsekakor moramo opozoriti, da imamo opraviti z gradivom, ki se a priori različno »vede« do prej navedenih postopkov. Srednjeveški gradovi imajo zaradi svoje zazidave, prilagojene za obrambo primernemu zemljišču, praviloma zasnove, katerih zazidalna logika je povezana z zemljiščem in zato so pri njih pravilne zasnove le izjeme. V renesansi pa se je začel tisti znani proces novega načrtovanja, ki je zaradi pravilnosti zasnov lahko uspeval na zemljiščih, na katerih ni bilo ovir, za snovanje pravilnih, simetrično oblikovanih stavbnih gmot in v baroku s stavbami dvorcev tesno povezanih prav tako osno usmerjenih zelenih arealov. Rekonstrukcija dvorcev zaradi tega v temeljnih obrisih ni nikoli problematična, ker nam ohranjeni deli stavbe ali analogije ponujajo zadostno dokumentacijo.

Kakor je znano, je mogoče vsakršne rekonstrukcije manjkajočih delov opraviti na prvoten oblikovni način, kar označujemo s pojmom anastilozo. Tak postopek je dopusten tedaj, kadar je na voljo zadostna dokumentacija. To velja zlasti za nadrobno razčlembno sestavin gradov ali dvorcev.

Sicer pa obnavljamo take pomanjkajoče dele na sodoben način v merilih starih gmot. Naj za prejšnje dileme o tehtanju in upoštevanju sestavin različnih

stavbnih faz navedem nekaj primerov obravnavanja gradov in dvorcev iz prakse.

Med srednjeveškimi gradovi se mi zdijo posebno zgovorni Stari grad nad Celjem, Rihemberk (Branik) in Štanjel. Za *Celjski grad* je treba reči, da so zlasti arheološke raziskave odkrile toliko dotlej neznanih sestavin in po drugi strani pomagale pojasniti stavbni razvoj tudi po ožjem arheološkem obdobju, da so se pokazala prav za ilustracijo obravnavanega problema zelo poučna izhodišča. Najprej gre za razkritje zgodnesrednjeveškega razvoja, ki je v celoti viden zgolj v substrukcijah pod nivoji kasnejših srednjeveških plasti in objektov. Renesančno obdobje je na Celjskem gradu prineslo obsežna planiranja poprej neravnih delov dvorišča in medgradij, kjer lahko sledimo razvoj tja do poznega 16. stoletja. Upošteva je obrambne in stanovanjske objekte, ki jih je bilo mogoče rekonstruirati v načrtih, se je bilo treba odločiti za renesančno nivojsko plast. Taka odločitev seveda onemogoča prezentiranje s to plastjo zakritih starejših faz, kar velja tako za terenske nivoje kakor za stilno oblikovanost nekaterih ključnih sestavin, npr. zaključkov obrambnih zidov.

Obenem se je ob Celjskem gradu pokazalo, da se je treba pri objektih s podobnimi lokacijskimi pogoji in možnostmi dokončno posloviti tudi od romantične teorije, po kateri naj bi v imenu gesla o konserviranju varovali tudi razvaljene sestavine gradov. Spoznanje, da je vsaj zastrešenje stavbnih sestavin hkrati najboljši način konserviranja, je narekovalo načrtovanje strehe tudi nad zelo razvaljenim starim obrambno-stanovanjskim stolpom.

Štanjelski grad je zanimiv zgled za kontinuirano oblikovanje od pozne gotike do baroka. Pri tem seveda ne štejem vrhnje utrbe in morebitnih starejših sestavin gradu, ki jih ta trenutek še ne poznamo.

Neproblematična je temeljna usmeritev, da je treba rekonstruirati danes zelo razvaljeno gradbeno obdobje gradu — palače, ki je zasedla dva terenska nivoja z osrednjim dvoriščem; prav tako ni problematična vključitev in rekonstrukcija renesančnega obrambnega stolpa z obzidjem vred in seveda tudi rekonstrukcija najstarejšega gotskega stolpa s stopniščem na najvišji točki grajske zasnove. Popolnoma nemogoče pa je seveda dokumentirati prvotno padajoče zemljišče v baroku splaniranega dvorišča in vključiti v ta stari nivo deloma že odkrite prostorske sestavine pod baročnim palacijem.

Grad Rihemberk (Branik) je pomemben za naš problem še po neki drugi plati. Na območju samega gradu je videti vrsto starejših, morda poznoantičnih sestavin in celo dokumentov prazgodovinskega gradišča, po drugi strani pa je na gradu odlično dokumentirano tudi 19. stoletje z romantičnimi dodatki na zidnem obhodu in celo na osrednjem okroglem stolpu ter seveda tudi drugod. Ena najvidnejših sestavin tega časa — obsežno gospodarsko poslopje — je bila, žal, odstranjena.

Če naj ti trije primeri na kratko ponazorijo probleme, ki se zastavljajo ob prezentacijah različnih stilnih prispevkov na srednjeveških gradovih, naj ob dveh dvorcih, Vogerskem in Betnavi, opozorim na posebne probleme prezentacij fevdalne arhitekture novega veka.

Dvorec Vogersko je po še ne dokončanih raziskavah baročni dvorec podkvastega tipa z osrednjim razglednim dvoriščem na terasi, ki pa je očitno nastal deloma na starejših renesančnih temeljih oziroma okrog renesančnega dvorca, šele sredi 18. stoletja pa so dokončno zaokrožili simetrično zasnovo te arhi-

tekture. O starejši renesančni fazi lahko prezentiramo zgolj že obnovljeni obrambni stolpič, naglaševanje drugih starejših prvin ali posameznih faz dvorca pa bi nujno razdrlo celovito podobo baročne arhitekture.

Podobno velja za dvorec *Betnava*. Tu je s starimi grafikami in z ohranjeno zasnovo ter posameznimi sestavinami izpričana renesančna zasnova iz 16. stoletja, ki jo je barokizacija samo prekrila. Na dvorišču je videti, da so nameurali podobno kot vhodni trakt preoblikovati tudi dvoriščina poslopja. Kvaliteta in celotnost baročnega oblikovanja preprečujeta vsakršno večjo rekonstrukcijo renesančne faze, obenem pa se zastavlja vprašanje o dopolnitvi začetega arkadnega dvorišča.

ELEMENTI FUNKCIONALNEGA PROGRAMA

Doslej smo govorili o ožjem konservatorskem programu, ki pa sam po sebi seveda še ne omogoča perspektivnega življenja gradu ali dvorca, niti tedaj ne, če bi bilo pri nas mogoče varovati gradove ali dvorce samo zaradi spomeniških lastnosti. Pri tistih spomenikih, v katere je kakorkoli mogoče vnesti sodobnemu življenju prilagojen program, ki torej niso opuščeni, moramo poiskati najprimernejšo funkcijo. Zakaj zgodovinska funkcija teh spomenikov je preminila, restavracija zgodovinskega življenja pa seveda sploh ni mogoča. Temeljni problem je torej poiskati rednega investitorja, čigar funkcionalni program naj bi omogočil kar najbolj celostno nadaljnje življenje gradu ali dvorca, seveda s kar najmanj spremenjeno prostorsko zasnovo v najbolj bistvenih sestavinah teh spomenikov. Treba je spomniti na neko zelo pomembno oviro, ki preprečuje, da bi naše spomenike — gradove in dvorce — lahko obravnavali predvsem kot spomenike zgodovinskega življenja. Samo izjemoma so namreč te arhitekture ohranile vsaj del starejše opreme in prav tako imamo le pri redkih spomenikih na voljo primerno dokumentacijo o tej opremi.

S kakšnimi težavami smo se srečevali pri iskanju primerne namena gradov in dvorcev, naj nam ponazori kratek historiat povojnega dogajanja v tem oziru. Pokazati je mogoče pisano paleto nove namembnosti gradov in dvorcev po osvoboditvi.

Najbolj celostno je bilo mogoče spoštovati kvalitete teh arhitektur, ko so dobile muzejsko funkcijo, vendar so taki gradovi in dvorci izjeme (Ptuj, Zaprice, Kromberk, Maribor, Celje, Brežice). Prav tako izjemno so poskušali ohraniti bogastvo opremljenih arhitektur za reprezentančno hotelsko rabo (Štatenberg, Otočec, Mokrice, Borl, Bled). Izredno srečo smo imeli, kljub nedoslednostim v prezentaciji, z dvorcem Zemono, ki ga je spomeniško velikopotezno preuredila za svoj razstavni salon Lipa iz Ajdovščine. Nekatere fevdalne arhitekture so postala upravna poslopja kmetijskih organizacij, nekatere pa slabe stanovanjske kasarne za tiste stanovalce, ki jim delovne organizacije niso mogle preskrbeti drugih stanovanj. Dolgo časa je bilo na terenu čutiti — in to se dogaja še danes — nekakšen odpor, distanco do teh spomenikov fevdalne kulture. Skupina zelo pomembnih spomenikov (Dornava, Hrastovec, Begunje, Novo Celje, Šenek itd.) se popolnoma neustrezno uporablja za umobolnice in domove ostarelih; neustrezno zato, ker je zelo težko računati na primerno prezentacijo glavnih prostorov in na obisk teh spomenikov.

Podobno kakor nismo znali primerno in spoštljivo najti pametnih funkcij za obravnavano reprezentančno arhitekturo, smo se ponavadi še bolj nepri- merno vedli do spomenikov vrtne in parkovne arhitekture kot sestavine naših dvorcev.

Vse te okoliščine ne govore le o gmotnih težavah za ohranitev in prezen- tacijsko teh pomembnih spomeniških kompleksov, marveč prav tako pričajo o dolgoletnem nezanimanju in celo odporu do te naše dediščine. Distanco je sicer mogoče razložiti z zgodovinskimi okoliščinami, vendar smo storili mnogo pre- malo za to, da bi te spomenike nujno vključili v našo kulturno zavest.

In tako ostaja problem iskanja primernih funkcij in redkih investitorjev popolnoma odprt. Te okoliščine in preozko obravnavanje fevdalnih arhitektur v okviru spomeniškega varstva in ožjega kulturnega področja so doslej tudi po- gojevale izoliranost tega spomeniškega gradiva v razmerju do širših družbenih in prostorskih planov. To pa pomeni hkrati tudi nenehno propadanje tega dra- gocenega gradiva, ki ostaja v resnici preveč na robu dogajanja. V zvezi s tem je treba spomniti na akcijo, ko smo gradili motele in hotele ter pri tem zavestno puščali revitalizacije sposobni fond fevdalne arhitekture z odličnimi rekreativ- nimi možnostmi ob strani. Za čuda se tako razmerje uveljavlja tudi še danes.

Temeljna naloga spomeniške službe v prihodnjih letih mora biti sistema- tično proučevati kvalitetne potenciale fevdalne arhitekture z okoljem vred in s poprej nakazanimi možnostmi družbenega in prostorskega vrednotenja teh kvalitet nenehno seznanjati družbene dejavnike z možnostmi za potrebno revi- talizacijo. Če želimo, da bi se taki načrti kdaj uresničili, je treba bistveno okrepiti populariziranje obravnavanega gradiva, seznanjati družbeno skupnost na vseh stopnjah odločanja in ne nazadnje doseči zaželeno premike že v šolski vzgoji.

Ob taki široki družbeni akciji pa je seveda treba, kakor je bilo že naka- zano, pospešeno pripravljati projektne oblikovane modele — ponudbe možnim ali zaželenim interesentom. Šele tako dobijo ožji konservatorski programi vso svojo upravičenost. Na ta način lahko upravičimo prispevek kulturnega dinarja za najnujnejša dela pri fizičnem ohranjanju spomeniškega gradiva, saj bo po tej poti ta dinar pobudil širše investicijske akcije v družbenem interesu.

NEKAJ MISLI O ZGODOVINSKIH SPOMENIKIH IN NJIHOVEM VARSTVU

Maja Žvanut

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

POVZETEK

Članek obravnava pojem zgodovinskih spomenikov, ki združuje zelo raznolike objekte kot vir za poznavanje in spoznavanje nacionalne zgodovine. Govori o merilih, ki določajo, kateri spomenik je zgodovinski, o problemu evidence in dokumentiranja ter o tem, kakšen je njihov položaj v današnjem času.

SOME THOUGHTS ABOUT HISTORICAL MONUMENTS AND THEIR CONSERVATION

The article discusses the term of historical monuments which relates very heterogeneous objects as sources of knowledge and perception of the national history. It deals with measures that determine which monument is a historical one, with the problem of evidence and documentation and what their present-day situation is like.

Seznam kulturnih spomenikov Slovenije prve kategorije vsebuje tri vrste zgodovinskih spomenikov: a) spomenike delavskega gibanja in ljudske revolucije, b) spomenike pomembnih ljudi, c) spomeniške knjižnice. Ne glede na to, da so se avtorji zavedali nedorečenosti take delitve, je ta vendarle značilen odsev stanja v slovenskem spomeniškem varstvu, ki že desetletja vrednoti spomenike zvečine po umetnostnozgodovinskih kriterijih. Po vojni so dobili besedo še arheologi, etnologi in arhitekti, ki so prevzeli v obdelavo vsak svojo skupino spomenikov, razporejenih po merilih, ki niso vedno logična. Tako smo dobili kategorije umetnostnih, etnoloških, tehničnih in arhitekturnih spomenikov in v te predalčke je bilo mogoče prav lepo uvrstiti večino spomenikov. Nekaj pa jih nekako ni spadalo in sem ne tja, zato smo jih, skupaj s »spomeniki NOB in ljudske revolucije«, ki so kdove zakaj posebna kategorija, stlačili pod naslov »zgodovinski spomeniki«.

Vsiljuje se torej misel, naj z zgodovinskimi kriteriji ocenjujemo in vrednotimo le spomenike NOB, rojstne hiše slavnih mož in zaščitene knjižnice, ostalo naj se vrednoti predvsem po arheoloških, etnoloških in umetnostnozgodovinsko-estetskih kriterijih, zgodovina pa naj bo le občasna pomočnica. Ta delitev po strokah je bila nemara kdaj praktična, danes pa je popolnoma zastarela, seveda ne v tem pomenu, da bi moral biti vsak konservator strokovnjak za vse spomenike, napak pa je, če se zabubi v »svoje« spomenike in jih vidi le skozi očala svoje stroke. Čas je, da začnemo vrednotiti celotno kulturno dediščino tudi s stališča nacionalne zgodovine, kar bo gotovo povzročilo prevrednotenje nekaterih spomenikov.

Spomenike vrednotimo po njihovem zgodovinskem, umetniškem in znanstvenem pomenu, vsi po vrsti pa so vir za zgodovino svojega časa: za priselje-

vanje in preseljevanje ljudstev in narodov, za politično in upravno ureditev, za razvoj družbe in prava, za umetnostne in verske tokove, za razvoj gospodarstva, prometa, tehnike, za kulturni razvoj naroda itd. Če hočemo do kraja spoznati spomenik in kar najbolj izkoristiti njegovo sporočilnost, ga mora obravnavati skupina strokovnjakov s humanistično in tehnično izobrazbo. Časi ljubiteljskega varovanja najlepših spomenikov so minili, naša doba hoče natančno vedeti, *zakaj* spomenik ohraniti in varovati in kakšnemu namenu naj služi.

Če se sedaj vrnemo k v praksi še vedno veljavni skupini zgodovinskih spomenikov, ki, kot rečeno, niso ne arheološki, ne etnološki, ne umetnostni ali arhitekturni, ugotovimo, da gre za silno pisano zmes preostankov iz preteklosti: že omenjene spomenike iz časa NOB, zaščitene knjižnice in domove znamenitih Slovencev, poleg njih pa še za ostanke vojn iz prejšnjih dob (vojaška pokopališča in grobovi, nagrobniki in figuralni spomeniki, utrdbe, sklop ostankov soške fronte), najrazličnejše napise na raznih lokacijah, spomenike ali znamenja, postavljena v spomin na kak dogodek ali za zaznamovanje zgodovinskega prostora (obisk vladarja, komunalna dela, tabori), ostanke starih teritorialnih ureditev (obmejni objekti, mejniki), poleg domov pomembnih Slovencev in oseb tujega rodu, pomembnih za našo zgodovino, tudi za njihove grobove in spomenike ter druge iz zgodovinskih razlogov pomembne nagrobnike in plošče po cerkvah in gradovih pa še za najrazličnejše zgodovinsko pomembne objekte (gledališča, čitalnice, konference) in prostore (tabori, kraji sojenja).

Pri zgodovinskih spomenikih naj bi bil torej najpomembnejši kriterij njihova zgodovinskost. Ker je velika večina teh spomenikov, razen spomenikov revoluciji, redkih, dostikrat edinstvenih, odpadejo kriteriji starosti, oblikovne vrednosti in ohranjenosti. Ohraniti in varovati jih moramo, ker so pomemben vir za zgodovino našega naroda in prostora, kjer živi. Njihov največji sovražnik je dejstvo, da so dostikrat zelo neugledni ali jih sploh ni v naši zavesti, *zakaj* povprečen Slovenec nima dosti smisla za našo starejšo zgodovino, še manj pa ve o njej. Spomeniško varstvo se je doslej z njimi — tu so spet izjema spomeniki NOB — ukvarjalo bolj ali manj naključno, po potrebi, za njihovo sistematično obravnavo ni imelo ne časa ne ljudi.

Razmeroma najmanj ogroženih je petero spomeniško zaščitene knjižnic: v strokovnih krogih so znane, proučene in imajo skrbne varuhe, ki poznajo njihovo vrednost. Spomeniško so zaščitene zato, ker so se ohranile kot enoten fond in celo v prvotnem okolju, ki ga je dalj časa ustvarjal posameznik ali ustanova. Pri njihovem vrednotenju že po tradiciji sodeluje več strok, naloga spomeniške službe pa je, da jih čim popolneje dokumentira, se pravi sporoči stanje in obseg knjižnega fonda in morebiti objekta, v katerem je nameščen (lastništvo, topografski opis, fotografije, stopnja ohranjenosti in ogroženosti, popoln seznam knjižnega fonda, zgodovinski podatki in literatura, akti o zavarovanju).

Rojstne hiše, hiše, delovne in spominske sobe znamenitih Slovencev in za našo zgodovino pomembnih oseb tujega rodu so videti enotna kategorija, v praksi pa se nam reševanje njihove problematike kaže kot vrsta improvizacij. Spomeniška služba skoraj praviloma ni pobudnik za obnovo in opremo teh objektov, navadno so to razna društva in krajevni dejavniki, ki imajo največ smisla za postavljanje plošč in spomenikov, in potem se zgodi, da dobijo z leti

te plošče in spomeniki značaj spomenika, resnični zgodovinski spomenik, objekt sam pa se preziduje. Ker je iluzorno misliti, da bi lahko v bližnji prihodnosti uredili položaj vseh takih objektov, bi se morala spomeniška služba bolj zavzeti za to, da bi jih vsaj evidentirala in dokumentirala stanje, v kakršnem so.

Težave nastopijo gotovo že pri merilih. Kdo je sploh znamenit Slovenec? Zdi se, da je to še najbolj razjasnjeno pri literatih, politikih, umetnikih in tistih pionirjih tehničnih znanosti, ki so nam v zavesti še iz šolskih knjig. Pred leti so nekatera strokovna društva poslala takratnemu zavodu za spomeniško varstvo sezname zaslužnih predstavnikov njihovih strok, ki bi si zaslužili spominsko ploščo. Te sezname bi bilo treba dopolniti še z drugimi strokami, evidentirati in dokumentirati (po možnosti pa tudi varovati) objekte, ki so povezani z njimi, pa tudi njihove grobove.

Teh grobov spomeniška služba ni nikoli sistematično iskala, na dnevni red so prihajali le tu in tam. Tudi z večjimi grobnimi kompleksi se mačehovsko ravna, da ne govorimo o največjem »zbiralniku« grobov pomembnih Slovencev, ljubljanskih Žalah, ki sploh še niso dokumentirane, tako z zgodovinskega kot z umetnostnega stališča. Pri vojaških pokopališčih in grobovih iz obeh svetovnih in vseh prejšnjih vojn naj bi bilo vse jasno: njihov status je pravno opredeljen, skrb za evidenco pa je prevzel Republiški komite za vprašanja borcev NOV in vojaških invalidov in dela se je lotil sistematično. Vzdrževanje grobišč iz druge svetovne vojne je urejeno, hud problem pa pomenijo zanemarjena grobišča na območju soške fronte: ureditev teh nekdanj vzdrževanih in dostikrat velikih kompleksov je draga, vendar bo z njimi treba nekaj narediti. Pri ureditvi ne bi smelo biti dvomov: če že obnavljamo tako pokopališče, potem mora ohraniti prvotni obseg in videz, ostati mora dokument svojega časa.

Soška fronta je pustila na naših tleh še obilico drugih sledov in objektov, ki jim naš čas ni prijazen. Ti ostanki so prvovrsten spomenik za zgodovino Evrope in Slovencev, pravilno odbrani in prezentirani pa bi bili poleg drugega tudi imenitna turistična atrakcija.

Nekoliko bolj zamotano je vprašanje zgodovinskih javnih spomenikov, med katere uvrščam tudi spomenike revoluciji. V praksi enotno obravnavano kategorijo spomenikov delavskega gibanja in NOB namreč sestavljata dve vrsti nikakor ne enako pomembnih spomenikov: a) spomeniki revolucije, ki so pravi zgodovinski spomeniki (vsi tisti objekti ali prostori, ki so se ohranili v prvotni obliki — tiskarne, bolnišnice, najrazličnejši bunkerji, napisi, objekti ali prostori konferenc, zborovanj, bitk ali ustanovitev enot, prehodi čez komunikacije, taborišča, mesta streljanj talcev, okupatorjevi zapori itd.), in b) spomeniki revoluciji, postavljeni po vojni v spomin na kak dogodek ali v počastitev žrtev, ki imajo značaj javnega spomenika. Javni spomeniki iz prejšnjih dob, posebno tisti likovno kvalitetnejši, veljajo za »umetnostne« spomenike, čeprav je bil vzrok, da so jih postavili, največkrat kakšen zgodovinski dogodek. Nagibi za postavitev in funkcija javnih spomenikov iz preteklih in polpretekle dobe, ki traja še v naš čas, so torej enaki ali podobni, kontinuiteto med njimi pa pomeni Plečnikova šola, ki je pojmovala spomenik revoluciji izrazito kot znamenje, spomin na nesrečen dogodek. Zatorej bi kazalo prenehati s prakso, da starejše javne spomenike ocenjujemo le po oblikovnih, umetnostnozgodovinskih kriterijih, spomenike revoluciji pa izključno skozi očala zgodovine.

Kar zadeva zgodovinske spomenike iz časa NOB, pa je paradoks, da so prav ti najbolj ogroženi. Medtem ko so spomeniki revoluciji kot okras naselij nedotakljivi in se navadno vzdržujejo, so spomeniki revolucije, ki jih začnemo pravilno vrednotiti šele v zadnjem času, venomer na udaru. Mnogo jih je v prvih časih po vojni zaradi nevednosti izginilo ali so bili »polepšani«, nekateri pa so stalno ogroženi in mora spomeniška služba vedno znova dokazovati njihovo vrednost.

Pri tem kratkem pregledu nam ostane še vrsta večjih ali manjših objektov, pomembnih za narodno zgodovino, ki jih je težko uvrstiti v katero izmed večjih skupin. Zanje velja, da jih je treba po večini šele poiskati in dokumentirati, po možnosti pa tudi ohraniti. Zgodovinar vidi tu obilo možnosti za prezentacijo: v takih objektih bi lahko predstavili posamezen zgodovinski dogodek, dobo ali človeka (hiša v različnih dobah, mestna uprava, vaška samouprava in sodstvo, čitalnica itd.). Možnosti, kot rečeno, ne manjka, vendar bi se moralo najprej nekaj v temeljih spremeniti: spomeniška služba ne bi smela več samo gasiti požarov in reševati izpod bagrov, pri reševanju spomeniške problematike bi morala pokazati več lastne pobude.

KONSERVIRANJE IN RESTAVRIRANJE LIKOVNIH UMETNIN

Ivan Bogovčič

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

UDK 75.025.052

SUMMARY

POVZETEK

PRESERVING AND RESTORING THE WORKS OF ARTS

Tukaj objavljeno gradivo je delo posameznika in se mora tudi tako sprejemati in obravnavati. Nastalo je na podlagi praktičnih izkušenj pri konserviranju in restavriranju likovnih stvaritev, z izmenjavo mnenj in izkušenj z domačimi in tujimi strokovnjaki oziroma s študijem strokovne literature.

Namen te obravnave je izdelati ne ravno metodologijo restavratorstva (mešanice umetnosti in znanosti), pač pa neka osnova in vodila, ki naj bi bili enotni za vse strokovnjake v našem nacionalnem prostoru, nekaj, kar presega temeljna načela iz mednarodnih listin oziroma jih dopolnjuje z našo specifikjo.

Gradivo ni dokončno obdelano in ni razvrščeno po nekem sistemu. Nekatere teme so obdelane v več poglavjih, ker bi bilo sicer težko izraziti nekatere misli. Vsako poglavje bo treba posebej obdelati, kot je bilo storjeno že z vprašalniki (VS XX).

The material published here is the work of the individual and shall be accepted and treated as such. It has been prepared on the basis of practical experience in preserving and restoring art creations, through the exchange of opinion and experience with domestic and foreign specialists or by studying the specialized literature.

The paper is intended for preparing, not exactly the methodology of restoring (a mixture of art and science), but rather some bases and directions to be uniform for the specialists within our national space, something beyond the range of the fundamental principle and international instruments, or supplementing them with our specific features.

The material has not been definitely dealt with and arranged according to a system. Some themes have been treated in several chapters, for, otherwise, it would be difficult to express some thoughts. Each chapter should be treated separately, as it has been done through the questionnaires.

Tudi za konserviranje in restavriranje likovnih del veljajo ista temeljna načela kot za vsa ostala poseganja v materialno kulturno dediščino. Predvsem imam v mislih dve osnovni izhodišči, in sicer problem dokumentarnosti (zgodovinske pričevalnosti) ter estetske sestavine obravnavanega dela. Pri tem skoraj praviloma težimo k temu, da ne bi dajali prednosti eni sestavini na račun druge. Seveda je izhodišče odvisno od spomeniške vrednosti, obsežnosti posega, predstavitve (lokacija), do neke mere pa tudi od želje imetnika (naročnika). O tem ne more odločati posameznik, pač pa strokovna komisija.

Ti dve temeljni načeli sta dokaj podrobno obdelani v mednarodnih dokumentih. »Beneška karta« izhaja iz izkušenj z arhitekturnimi spomeniki, vendar velja tudi za ostale vrste spomenikov. Mogoče se zdi po petnajstih letih nekoliko toga. To pa samo dokazuje, da se dejavnost razvija in prav tako odnos človeka do svoje in tuje dediščine.

V praksi se dogaja, da odstopajo od enega izmed temeljnih načel — reverzibilnosti uporabljenih materialov pri posegih v spomenike. Seveda le izjemoma. Strokovnjak se mora včasih odločiti: ali naj ohrani spomenik in mu podaljša obstoj z nekim nepovratnim materialom ali naj ga pa prepusti usodi. V takih primerih, če je umestno, lahko gradivo le delno konserviramo in prepustimo v reševanje zanamcem, v upanju, da bodo oni z razvojem znanosti znali in zmogli ustrezneje ukrepati. To načelo prav tako ne sme postati pravilo, ker bi s takim odnosom zavrli razvoj stroke, ker bi jo pasivizirali.

Interdisciplinarnost je tako rekoč imperativ celotnega področja ohranjanja dediščine (kulturne in naravne). Danes lahko ugotovimo, da to prepotrebno sodelovanje ne poteka tako, kot bi želeli. Vzroki tega so objektivne in subjektivne narave. Celotna spomeniškovarstvena dejavnost se ne razvija v skladu s temi zahtevami. Ta ugotovitev enako velja tudi za konserviranje in restavriranje. Objektivne težave se kažejo v neenotnem izobraževanju strokovnega kadra, v slabih gmotnih temeljih za razvoj sodelovanja (raziskovalna dejavnost, laboratoriji, sodobna delovna oprema, pripomočki...), vse to pa dopolnjujejo še subjektivne težave (nasprotja med posamezniki in celo posameznimi strokami, strokovna ljubosumnost...). Lahko se tolažimo (če se smemo), da je podobna situacija, vsaj kar zadeva subjektivne težave, tudi drugod po svetu. O prepotrebni interdisciplinarnosti ne bi posebej govorili, naštejem naj le nekatere profile oziroma stroke, ki naj bi bolj ali manj redno sodelovale pri praktičnem poseganju v likovna dela. Poprej pa moram seveda naštetati še likovne zvrsti, ki so predmet poseganja v našem primeru. Med dolgoletno dejavnostjo restavratorskega ateljeja pri Zavodu SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani se je izoblikoval izbor del naslednjih likovnih zvrsti: slike na platnu, slike na lesu, stenske slike, redkeje slike na drugih nosilcih (steklo, kovine, sintetične snovi...), mozaiki, kamnita polihrolirana in nepolihromirana plastika ter vrsta dekorativnih likovnih del v sklopu arhitekture ali notranje opreme (stilno pohištvo, cerkvena oprema...).

Kot temeljna povezovalna strokovnjaka nastopata slikar in kipar konservator. Okrog njiju bi moral nastati krog (team) strokovnjakov, kot so arheolog, arhitekt, etnolog, umetnostni zgodovinar, zgodovinar, biolog, gradbenik, kemik, fizik, hidrolog, meteorolog, geolog, sociolog, ožji specialisti, kot mineralog, petrograf... Seveda je mogoče ta izbor še širiti glede na specifične zahteve posameznih posegov. Problemu interdisciplinarnosti bi bilo treba posvetiti v nadaljnji obdelavi posebno pozornost. Vedno večji poudarek skupinskemu delu je zelo opazen v svetu; ustanavljajo nove inštitute (Ciudad Mexico, Lima, Cuzco...), ali krepijo že obstoječe (Rim, Amsterdam, Bruxelles, Moskva...). Sem sodijo še občasne akcije v okviru Unesca ali nacionalnih inštitutov (Mohendžo Daro, Asuan, Angkor Vat, Borobudur...). Vse te akcije bi ne bile smotrne in upravičene brez aktivnega sodelovanja vseh vrst strokovnjakov.

Organizacijske osnove so zelo pomembne za obvladovanje nekega območja. V našem primeru je to nacionalni prostor z materialno kulturno dediščino (likovna dela) znotraj meja ožje domovine. Danes že velja novi sprejeti zakon o naravni in kulturni dediščini, ki bo gotovo prispeval k preoblikovanju znotraj spomeniškovarstvene dejavnosti. Danes še nimamo izdelanega koncepta organizacije restavratorske dejavnosti za Slovenijo. To, kar zdaj obstaja, ni nikomur v čast. Vse je skoraj praviloma samoniklo in je ostalo nepovezano.

Sledijo neenotne metode in postopki pri praktičnih posegih na likovnih spomenikih, neenotno dokumentiranje teh posegov in raziskovalnega dela skorajda ni. Tudi dogovori, sprejeti na podlagi izdelanega koncepta o organiziranju dejavnosti, so padli na izpitu, ki mu pravimo realizacija. Vendar je nujno treba uresničiti ustrezen koncept, ki bi bil strokovno in ekonomsko utemeljen in opravičljiv ter bi zmozel slediti razvoju stroke in ustrezno posegati v spomenike, da bi jih ohranili kot del občečloveške dediščine.

Materialne osnove. Za obstoj in razvoj neke dejavnosti so potrebni zadovoljivi materialni pogoji. Prvič: delovni prostori, ki naj zadostijo vsem strokovnim zahtevam in zakonskim predpisom. Zadnja leta je bil na tem področju dosežen viden napredek, vendar je zamujeno skoraj nemogoče nadomestiti v krajšem obdobju. Za to pa slej ko prej manjka trden dogovor o obsegu dela in ustrezni delitvi dela med posameznimi ustanovami. Drugi pogoj je zagotovljena oprema in pripomočki za nemoteno, kvalitetno in odgovorno strokovno delo. Tudi za to veljajo v celoti ugotovitve, našete v zvezi z delovnimi prostori. Tretji pogoj je primerno izobražen in vzgojen strokovni kader. Na našem področju (likovna dela) z izobraževanjem ni takih problemov kot pri ostalih strokah v okviru spomeniškovarstvene dejavnosti. Omogočeno je redno strokovno izobraževanje, ki bi ga kazalo vsebinsko popestriti in obogatiti. Pomanjkljivosti se kažejo predvsem pri organiziranju posegov, dokumentiranju in še kje. To tudi ne sme biti izključno problem izobraževalne institucije, ampak v dobru meri tudi vseh ostalih strokovnjakov v zavodih, galerijah in muzejih.

Tudi pravilno *načrtovanje* je eden izmed pogojev za uspešno izvajanje posegov. V praksi ugotavljam mnoge pomanjkljivosti in slabosti, ki so posledica slabega načrtovanja. Izhodiščno načrtovanje je tisto v samoupravnih interesnih skupnostih oziroma regionalnih zavodih, kjer smo kot izvajalci dostikrat potisnjeni ob stran. Iz tega sledi, da ni mogoče načrtovati svojega lastnega restavratorskega programa dela (v letu). Zato prihaja pogosto do nujnih posegov tam, kjer jih sploh ne bi smelo biti. Okrnjena je temeljna sestavina restavratorskega programa posameznega posega — raziskava spomenika z ugotovitvami kot temeljem za izdelavo dokončnega programa posega. Velik del posegov se opravi s pripravami »ad hoc« in seveda tudi temu primernimi rešitvami. V takih razmerah ni mogoče razvijati ustrezne gnotne osnove dejavnosti.

Etika je na tem delovnem področju prav tako potrebna kot v zdravstvu. Predstaviti in sprejeti kaže lastni kodeks, kot ga imajo že v Združenih državah (samo tega poznam). Ta naj bi urejal medsebojna razmerja v strokovnih krogih, strokovne obveznosti in pravice, dostopnost vseh ugotovitev strokovnjakom in obveznost objavljati izsledke. Na našem področju ne sme biti nobenih patentov, ker to ne bi bilo v skladju z našo etiko. Vendar opozarjam, da velja javnost podrobnih podatkov o metodah in postopkih le za strokovne kroge.

PRAKTIČNI POSEGI KONSERVIRANJA IN RESTAVRIRANJA LIKOVNIH DEL

— *Organizacija praktičnega posega.* Delimo jo na tehnični in strokovni del. V tehnični del sodi sprejemanje dopisov in obvestil, pisanje in odpošilja-

Sledijo neenotne metode in postopki pri praktičnih posegih na likovnih spomenikih, neenotno dokumentiranje teh posegov in raziskovalnega dela skorajda ni. Tudi dogovori, sprejeti na podlagi izdelanega koncepta o organiziranju dejavnosti, so padli na izpitu, ki mu pravimo realizacija. Vendar je nujno treba uresničiti ustrezen koncept, ki bi bil strokovno in ekonomsko utemeljen in opravičljiv ter bi zmožal slediti razvoju stroke in ustrezno posegati v spomenike, da bi jih ohranili kot del občečloveške dediščine.

Materialne osnove. Za obstoj in razvoj neke dejavnosti so potrebni zadovoljivi materialni pogoji. Prvič: delovni prostori, ki naj zadostijo vsem strokovnim zahtevam in zakonskim predpisom. Zadnja leta je bil na tem področju dosežen viden napredek, vendar je zamujeno skoraj nemogoče nadomestiti v krajšem obdobju. Za to pa slej ko prej manjka trden dogovor o obsegu dela in ustrezni delitvi dela med posameznimi ustanovami. Drugi pogoj je zagotovljena oprema in pripomočki za nemoteno, kvalitetno in odgovorno strokovno delo. Tudi za to veljajo v celoti ugotovitve, našete v zvezi z delovnimi prostori. Tretji pogoj je primerno izobražen in vzgojen strokovni kader. Na našem področju (likovna dela) z izobraževanjem ni takih problemov kot pri ostalih strokah v okviru spomeniškovarstvene dejavnosti. Omogočeno je redno strokovno izobraževanje, ki bi ga kazalo vsebinsko popestriti in obogatiti. Pomanjkljivosti se kažejo predvsem pri organiziranju posegov, dokumentiranju in še kje. To tudi ne sme biti izključno problem izobraževalne institucije, ampak v dobru meri tudi vseh ostalih strokovnjakov v zavodih, galerijah in muzejih.

Tudi pravilno *načrtovanje* je eden izmed pogojev za uspešno izvajanje posegov. V praksi ugotavljam mnoge pomanjkljivosti in slabosti, ki so posledica slabega načrtovanja. Izhodiščno načrtovanje je tisto v samoupravnih interesnih skupnostih oziroma regionalnih zavodih, kjer smo kot izvajalci dostikrat potisnjeni ob stran. Iz tega sledi, da ni mogoče načrtovati svojega lastnega restavratorskega programa dela (v letu). Zato prihaja pogosto do nujnih posegov tam, kjer jih sploh ne bi smelo biti. Okrnjena je temeljna sestavina restavratorskega programa posameznega posega — raziskava spomenika z ugotovitvami kot temeljem za izdelavo dokončnega programa posega. Velik del posegov se opravi s pripravami »ad hoc« in seveda tudi temu primernimi rešitvami. V takih razmerah ni mogoče razvijati ustrezne gnotne osnove dejavnosti.

Etika je na tem delovnem področju prav tako potrebna kot v zdravstvu. Predstaviti in sprejeti kaže lastni kodeks, kot ga imajo že v Združenih državah (samo tega poznam). Ta naj bi urejal medsebojna razmerja v strokovnih krogih, strokovne obveznosti in pravice, dostopnost vseh ugotovitev strokovnjakom in obveznost objavljati izsledke. Na našem področju ne sme biti nobenih patentov, ker to ne bi bilo v skladju z našo etiko. Vendar opozarjam, da velja javnost podrobnih podatkov o metodah in postopkih le za strokovne kroge.

PRAKTIČNI POSEGI KONSERVIRANJA IN RESTAVRIRANJA LIKOVNIH DEL

— *Organizacija praktičnega posega.* Delimo jo na tehnični in strokovni del. V tehnični del sodi sprejemanje dopisov in obvestil, pisanje in odpošilja-

nje dopisov, sestavljanje pogodb, organizacija prevozov, zavarovanj in morebitnih posegov na terenu (delovni odri, zaščita, postavitve priključkov — električna, voda...). Sem sodijo tudi formalni prevzem in predaja dela, pisanje zapisnikov...

V strokovni del sodijo pogovor z naročnikom, ogled dela in ugotavljanje poškodb ter sprememb na delu, priprava programa posega, sodelovanje pri nekaterih fazah tehničnih priprav (dopisi, pogodba, delovišče, transporti — predvsem kot navodila), oblikovanje ekipe (teama), delo s komisijami, organizacija priprave in izdelave končnih poročil in restavratorske dokumentacije...

— *Program posega.* Poznamo dve osnovni vrsti programov posega. Tako imenovani začasni ali preliminarni program nastane po prvem ogledu dela in minimalnih raziskavah. V tem programu so zajeti raziskovalni del ter osnovne smernice in kalkulacije za neposredni poseg in prezentacijo dela.

Drugi oziroma dokončni program nastane po sintezi izsledkov raziskav v raziskovalni fazi začasnega programa. Ta program je mogoče iz upravičenih razlogov med posegom dopolnjevati in spreminjati.

— *Odgovornost vodenja in izvajanja posega.* Najprej bi bilo vselej treba ugotoviti kategorijo, težavnostno stopnjo (vprašanje kriterijev) posega in šele na podlagi tega določiti vodjo posega. Vodja posega prevzema izredno veliko odgovornost za pravilen način in izvedbo posega. Neposredno je udeležen pri posegu od njegovih začetkov (organizacija) do zaključka in kolavdacije ter izdelave končnega strokovnega poročila oziroma dokumentacije. Odgovoren je za delovanje delovne skupine, za nastope v javnosti v zvezi z izvajanjem posega, za stike z naročnikom in drugo. Tudi vsak sodelavec je posebej odgovoren za svoj delež pri posegu. To je posebno pomembno pri ekipah, sestavljenih iz zunanjih sodelavcev (študenti...).

— *Izvajanje posega.* Poseg se izvaja po vnaprej določenem programu, izjemoma s sprotnimi spremembami in dopolnitvami.

Poglavitni člani pri pri izvajanju so vodja posega, sodelavci (ekipa) in strokovna komisija, ki spremlja poseg. Izvajanje posega se ne sme motiti, prekinjati ali odlagati, razen v izjemnih primerih. Strokovna komisija se sestaja na delovišču ali zunaj njega in odloča na podlagi izdelanega predloga programa posega in ogleda posega. Komisija je lahko interna ali zunanja oziroma kombinirana glede na zahtevnost in obseg posega ter spomeniško vrednost predmeta obdelave. Sodelovanje komisije ni nujno pri manjših nezahtevnih posegih. Smotno je imeti (če vzamemo naš atelje) strokovni kolegij, ki sodeluje tedaj, ko se ne sklicuje komisija. Komisija mora sodelovati pri kolavdaciji dela.

Delovno ekipo praviloma sestavi nosilec posega. Pri sestavi mora upoštevati težavnost posega, likovno zvrst, obseg dela, časovne roke in zahteve (upravičene) naročnika.

— *Izjemne okoliščine.* Konserviranje in restavriranje, ne samo likovnih del, je specifična dejavnost oziroma stroka. Združuje umetniško in znanstveno plat, terensko in ateljejsko obliko dela in še mnoge druge specifičnosti, ki se kažejo od primera do primera. Vsak poseg je soroden ali podoben drugemu le po organizacijski plati, po drugem (metoda, postopki, materiali...) pa se skoraj vedno med seboj razlikujejo. Naša stroka zelo čuti posledice sprememb

v okolju, posledice naravnih in drugih nesreč. Nemalokrat so potrebne dislokacije fragmentov nekega dela ali celote.

Zaradi teh izjemnosti moramo biti ustrezno opremljeni in pripravljene za pravilno, hitro in nemoteno ukrepanje. Potres v Posočju je razkril dosti pomanjkljivosti, ki izvirajo bodisi iz subjektivnih ali objektivnih težav (slaba opremljenost, pomanjkanje primernih materialov...).

Za te posebne potrebe moramo ustvariti pogoje kar se da kmalu, da nas ne zaloti nepripravljenih podobna ujma. Treba je pripraviti preglednico najnujnejših materialov in pripomočkov za razne vrste posegov v različnih okoliščinah (potres, poplave, požar, vojna, plazovi, udori...), posebej za nepremični in posebej za premični likovni fond.

— *Spremljanje dela po posegu.* Praviloma ne bi smeli opravljati praktičnih posegov na delih, ki so pozneje brez nege in vzdrževanja prepuščena sama sebi.

Ne glede na to pa mora strokovna služba bedeti nad restavriranimi ali konserviranimi deli tudi po opravljenem posegu. Vzroka sta dva. Prvič, da se ob morebitnih škodljivih spremembah takoj ukrepa. Drugič, da se iz opazovanja sprememb učimo in morebiti storjene napake ne ponavljamo pri drugih delih.

Dokumentiranje v restavraciji. Dokumentacija je sestavni in obvezni del vsakega konservatorsko-restavratorskega posega. Hrani se kot trajni dokument o določenem posegu na določenem objektu v določenem času. Je dokončna beseda o stanju nekega dela pred posegom, o programu posega, o finančah, metodah in postopkih, uporabljenih materialih in drugih sestavinah posega.

Takoj moram opozoriti na to, da dokumentiranje restavratorskih posegov ni poenoteno. Ne pri nas ne v svetu. Tiskovine so si različne že po obliki, ločijo pa se tudi po kvaliteti, debelini in obarvanosti papirja. Tudi vsebina, razen nekaterih najpomembnejših podatkov, je po obsegu in razporeditvi različno zastavljena. Raznoličnosti tiskovin se pridružuje neenotna fotodokumentacija, njej pa še grafična dokumentacija. Uporabljamo, na primer, različne grafične simbole, ki imajo pri vsakem avtorju svoj pomen, pojasnjen z legendo. Barva kot pomagalo pri dokumentiranju odpade, ker je današnja razmnoževalna tehnika še ne more reproducirati.

Vse našete težave in neenotnosti pa ne zmanjšujejo vrednosti in temeljnega smotra dokumentiranja.

Vrste restavratorske dokumentacije. Pravzaprav se le po nekaterih posebnostih razlikuje od dokumentiranja na drugih področjih človekovega delovanja in ustvarjanja.

Prva vrsta ali oblika dokumentiranja je vsekakor najpogostnejša in najpreprostejša. To je *pisana, tekstualna dokumentacija*. V to vrsto restavratorske dokumentacije sodijo predvsem temeljne tiskovine, ki pa so pri nas v Sloveniji še vedno neenotne. Nove osnutke pravkar preverjamo v praksi. Poleg tiskovin štejemo k pisani dokumentaciji še morebitne prevozne dokumente, zavarovalne dokumente, zapisnike, morebitne arhivske podatke in podobno.

Druga vrsta je *grafična dokumentacija*, ki dopolnjuje pisano. Te oblike ne moremo zadovoljivo nadomestiti ne s pisano ne s fotodokumentacijo. Na primer

grafični prikaz slike ali plastike z vrisanimi okvarami pove več, kot nam more pokazati fotoposnetek v katerikoli znani tehniki. Grafično dokumentacijo sestavljajo risbe v merilu, skice, sheme, grafikoni, tabele in diagrami.

Osnova grafične dokumentacije so risbe v merilu, ki nazorno kažejo razsežnost nekega dela (pri stenskih slikah poslikane površine sten, obokov, kupol...), okvare, poškodbe, obolele površine, v drugi fazi postopke, metode posega in v tretji fazi prezentacijsko obliko dela (retuše, rekonstrukcije, vložke...).

Žal tej vrsti dokumentiranja posvečamo premalo pozornosti. Kot sem že omenil, so možnosti razmnoževalne tehnike omejene, zato barvo kot dokumentarni element le redko uporabljamo. Ta problem kaže reševati z grafičnimi simboli, ki jih je mogoče pojasnjevati s priloženo legendo. Če bi bili mednarodno priznani, teh legend sčasoma ne bi bilo več treba risati. Za začetek bi simbole potrebovali vsaj za območje naše republike.

Fotodokumentacija je najmlajša oblika dokumentiranja in se še vedno (razmeroma naglo) razvija. Od klasičnih črno-belih fotoposnetkov je fotografija zelo napredovala. Barvna fotografija je zelo izboljšala možnosti za popolnejše dokumentiranje, posebno še z različnimi osvetlitvami (infrardeča ali ultravijolična luč), ali z rentgenskimi žarki, fotogrametričnimi posnetki in podobnim. Res, brez fotografskih izdelkov bi bila dokumentacija danes zelo osiromašena.

Materialna dokumentacija. Ta oblika je po obsegu najmanjša, čeprav ne moremo trditi, da je tudi najmanj pomembna. Le praksa je taka, da se ta oblika ne uporablja tako pogosto in toliko, kot bi zaslužila. Pri tem moram takoj opozoriti na pomen različnih vzorčnih primerkov materialne dokumentacije, ki bi jih bilo treba hraniti ne le kot del dokumentacije, pač pa kot sestavni del učnega gradiva pri vzgoji, izobraževanju in izpopolnjevanju strokovnega kadra. Naj naštejemo nekaj primerov te oblike dokumentacije: košček originalnega platna neke slike, košček neke slike z vsemi sestavinami (nosilec, podsnova, barvna plast, zaščitna plast, preslikave...), mozaični kamenček z ostankom originalne malte, košček lesa s podsnovo, barvno plastjo, pozlato...), košček kamnine kamnite plastike...

Prvi namen je arhivirati vzorce v dosjeju, ki ostane izvajalcu. Drugi namen pa je sistematično zbirati in inventarizirati vzorce in podatke o njih (analize, preiskave...), da bi izdelali pregledno karto za območje SR Slovenije z označbo materialov, ki so se na določenem območju in v določenem obdobju uporabljali za določeno likovno zvrst. Neprecenljive vrednosti takih podatkov za stroko in širšo dejavnost ni treba posebej utemeljevati.

Obseg dokumentacije. Dokumentacija mora biti vselej narejena v treh izvodih, ki pa so po vsebini različni. Najkompletnejši in najpopolnejši (z materialno dokumentacijo) ostane izvajalcu, drugi izvod se shrani v osrednjem registru spomeniške službe, tretjega, ki naj vsebuje podatke brez podrobnosti, dobi naročnik posega. Obseg je poleg tega odvisen tudi od pomembnosti obravnavanega dela, od obsega in zahtevnosti posega ter specifičnih potreb po dodatnem ali temeljitejšem dokumentiranju.

Pomen in vloga dokumentiranja v restavraciji. Vsako dokumentiranje ima glavni namen iztrgati pozabi neki dogodek, postopek, metodo. Tudi naša stroka mora dajati velik pomen dokumentiranju naših posegov, kajti opraviti

imamo s spomeniškim gradivom, ki je v svoji prvotnosti in izvornosti nena-domestljivo.

Pomen in vloga dokumentiranja sta mnogokratna. Najprej je to zapis o postopkih, torej o samem poteku posega. Drugi pomen je zgolj pravni — zava-rovanje izvajalca ob morebitnih sporih v zvezi s posegom na spomeniku. Tretji pomen je vloga dokumentacije pri sekundarnih posegih na istem objektu. Četrtič, dokumentacija kot vir proučevanja postopkov in metod ter uporabe materialov v restavratorstvu in s tem njena vloga v vzgojnoizobraževalnem procesu in izpopolnjevanju strokovnega kadra. Ne bi posebej poudarjal katere izmed omenjenih vlog dokumentiranja v restavratorstvu, vendar menim, da je primarna naloga dokumentacije pomagati strokovnjakom pri sekundarnih po-segih.

Terminologija v restavratorstvu. Pomen poenotene strokovne terminolo-gije je zelo dobro znan na vseh področjih človekovega delovanja. Enotno izra-zoslovje je pomembno tudi v restavratorstvu. Na tem področju je bilo storjeno zelo malo. Mogoče je vzrok to, ker so teorijo restavratorstva (in jo še) potiskali vedno na slepi tir s prepotrebno dokumentacijo vred. Slednja namreč temelji na enotni terminologiji. Ni naključje, da dostikrat prihaja do nesporazumov, ki se v neposrednem pogovoru hitro izgadijo, težave pa so pri dopisovanju med strokovnjaki, še pogosteje pa pri prevajanju v tuje jezike. Nekatere med-narodne ustanove in združenja se trudijo, da bi sestavili večjezični strokovni slovar, a so le malo napredovali. Terminološke težave so značilne tudi za isto jezikovno področje. Naj naštejemo le nekaj primerov, ki delajo preglavice nam v Sloveniji. »Podsnova«, »temeljnik« ali celo tujka »grund« — več izrazov za eno stvar. Problem je z izrazom za »podlaganje z novim platnom«. Danes upo-rabljamu predvsem dve tujki — »rentoaliranje« ali »dubliranje«. V tujini upo-rabljaajo ta dva izraza za dve različni operaciji, pri nas pa za eno. Dalje izraza »podlaga« in »nosilec«. Nekateri ju uporabljajo za eno stvar: nosilec nekega dela, drugi spet uporabljajo izraz »podlaga« tudi za podsnovo, se pravi vmesno plast med nosilcem in barvno plastjo. So tudi takšni problemi: »injicirati« — »injektirati«. Osebnost raje uporabljam »injektirati«, ker se »injicirati« v govoru dostikrat slišno močno približa besedi »inicirati« (iniciativa).

Še večji problemi so, kot že rečeno, s sporazumevanjem v mednarodnem merilu. Prevaja običajno prevajalec, ki ne more poznati ustreznih strokovnih izrazov v tujem jeziku. Dodatne težave nastopijo še zaradi množice sinonimov v matičnem jeziku.

Pri nas v Sloveniji se pripravlja slovar za področje likovne umetnosti (SAZU, ALU...) in iskreno upam, da bo zajel vsaj pogloblitve izraze tudi s področja restavratorstva. Še bolj pa upam, da bodo pravilno izbrani in tol-mačeni.

Raziskovalno delo v restavratorstvu. Zopet izhajam iz gradiva, ki mi je najbližje — iz likovnih spomenikov. Pri raziskovanju na področju restavrator-stva do danes še nismo dosegli vidnejših ali celo pomembnih rezultatov in uspehov. Vzrok je predvsem v nenačrtnosti teh raziskav in v tem, da spome-niška služba ni dajala potrebne podpore. Pobudniki so bili praviloma posamez-niki, ti pa so sčasoma omagali. Zadnje čase si lahko obetamo premike na tem področju, vendar je treba raziskave zastavljati bolj dolgoročno in na področju vseh likovnih zvrsti.

Vrste raziskav. Omejujem se zgolj na delitev po obsegu oziroma želenem smotru raziskav. Osnovne raziskave so tiste, ki jih opravljamo za neposredne posege na spomenikih. To so po obsegu različne raziskave, vendar je njihov namen skupen — na podlagi teh raziskav izdelati najboljše metode in postopke ter izbrati najprimernejše materiale za praktični poseg na nekem likovnem delu.

Tematske, dolgoročne raziskave imajo dva smotra. Prvi cilj je preglednica tehnično-tehnoloških značilnosti likovnih del na območju SR Slovenije glede na obdobje nastanka, kraj nastanka (če je znan), likovno zvrst, avtorja. Drugi smoter je preglednica vrst okvar in poškodb v različnih krajih (klima, industrializacija, katastrofe...) na vseh likovnih zvrsteh iz vseh obdobj ter iskanje splošnih smernic za saniranje oziroma preventivo. Tudi poglavje o raziskovalni dejavnosti terja širšo obdelavo, ki bi postavila nujne kriterije in pogoje predvsem za tematske raziskave. Obenem pa je treba pospešiti tudi osnovne raziskave ob posameznih posegih.

Na koncu naj za ilustracijo navedem nekaj izsledkov (nalog). Poznavanje geoloških vplivov pri obravnavi stenskih poslikav je izrednega pomena. Ti vplivi so potresi, plazovi (ne vselej geološkega izvora), udori tal (lahko tudi umetno povzročeni), neposredni vpliv podtalnice in podobno. Ti vplivi so torej naravnega ali umetnega izvora. Za pravilne pristope k praktičnim posegom na stenskih slikah, mozaikih, kamniti plastiki (spomenikih, ki jih zdaj postavljajo) je nujno imeti zemljevid s takimi podatki za območje republike. Sem sodi še poznavanje klimatskih in mikroklimatskih razmer, v katerih živijo spomeniki, vrste mikroorganizmov, ki napadajo posamezne likovne zvrsti na določenih geografskih območjih. Seznaniti se je treba s pogoji za obstoj in razvoj teh mikroorganizmov ter z ukrepi za preprečevanje njihovega vpliva na spomeniško gradivo, sestaviti je treba pregledno karto z lokalizacijo območij pod vplivom umazane industrije, s podatki o vrstah odpalk ali odpadkov, o zračnih tokovih ter povprečnih koncentracijah onesnaženosti v posameznih letnih časih in dnevnih obdobjih.

Tako smo »ad hoc« našteli nekatere naloge, katerih izsledki bi precej pomagali poiskati ustrezne prezentacijske rešitve za ogroženi spomeniški fond.

Vloga restavratorske prakse v vzgojno-izobraževalnem procesu. Pri tem mislim na vzgojo strokovnih kadrov za ožjo stroko. S to vlogo je tesno povezan tudi razvoj teorije restavratorstva in javnost dela oziroma dostopnost izsledkov. Nedvomno se stroka tako naglo razvija (tehnologija), da je povezava z vzgojnoizobraževalnim procesom nujna in smotrna. Sodelovanje pri tem procesu je lahko neposredno s predavanji ali pa s sodelovanjem pri praktičnih posegih na spomenikih.

Sodelovanje. Posebnost restavratorske dejavnosti na tem področju je v tem, da moramo težiti k čim tesnejšemu medsebojnemu strokovnemu sodelovanju zaradi naše maloštevilnosti in velikih strokovnih problemov. Prav zaradi tega sta potrebna javnost dela (v strokovnih krogih) in ogibanje vsakršnemu zapiranjju ter poklicni ljubosumnosti. Le tako je v tej stroki mogoč skladen napredek. Delujemo na področju kulture, ki ni gmotno nikoli zadosti podpirana. Zato so vse oblike povezovanja pri našem delu imperativ, ki bi ga morali spoštovati vsi strokovnjaki in ga sprejeti za svoj moto.

TEORIJA VARSTVA ARHEOLOŠKIH SPOMENIKOV V NAŠI PRAKSI

Iva Mikl Curk

Posebnost arheološkega konservatorstva

UDK 75.025

THEORY OF CONSERVATION
OF ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS
IN OUR PRACTICE

POVZETEK

Sestavek naj bi bil osnutek priročnika za teorijo arheološkega konservatorstva na Slovenskem. Utemeljuje potrebo po posebni teoriji arheološkega konservatorstva, nato govori o definiciji arheološkega spomenika, o njegovi vrednosti, o posegih za varstvo snovi in o posegih za varstvo vsebine. Ob posegih za varstvo snovi govori predvsem o konservatorstvu v ožjem pomenu besede, ob posegih za varstvo vsebine pa o pravilnosti izkopavanja, o prezentaciji, o rabi arheološke metode nasploh v zgodovinskem raziskovanju itd.

The treatise is meant to be a draft for a compendium for the theory of archaeological conservation in Slovenia. It proves the need of a specific theory of archaeological conservation and, subsequently, discusses the definition of an archaeological monument, its value, the interventions designed for the preservation of material and those for the preservation of substance. As to the interventions for the preservation of material it mainly discusses conservation work in the narrower sense of the word while, as to interventions for the preservation of substance it talks about the correctness of digging, about presentation about the application of archaeological method in historical research generally, etc.

Arheologija, z gledišča javnega življenja veda, ki ima le malokdaj širšo odmevnost v tem življenju, navidez ne potrebuje še posebne konservatorske teorije in metodologij. Toda prav zato, ker se z njeno dejavnostjo nasploh srečamo poredko, morajo biti teoretična vodila za njeno ravnanje še toliko bolj izčiščena, jasna in tudi znana. Že površen poznavalec kulturne dediščine naše dežele ve, da je arheološka dediščina tako specifična, da moramo vedno znova potrjevati pravilnost dosedanje klasifikacije spomenikov in dediščine, klasifikacije, ki si pomaga pri razmejevanju tudi z akademskimi strokami. Arheologija, ki je ponekod predvsem označitev za posebno raziskovalno metodo v zvezi z dediščino preteklosti, drugje za kulturno in umetnostno zgodovino sredozemskega starega veka, je pri nas v Jugoslaviji označitev za splošno in kulturno zgodovino vseh starih zgodovinskih obdobij, katerih spoznanje je v dobršni meri odvisno od arheološkega raziskovanja v zemlji ohranjenih sledov. Ti sledovi pa mnogokrat niso spoznavni na prvi pogled, predvsem pa navadno ni mogoče brž oceniti njihove prave starosti, zato je arheologija mnogokrat tudi pomožna veda pri proučevanju mlajših pojavov in jo zanima mnogo zgodovinske dediščine, ohranjene v zemeljskih plasteh.

Taka narava arheološke dediščine kot vira za proučevanje preteklosti močno določa specifičnost arheološkega konservatorstva. Za arheološko vedo je življenjsko pomembno zavarovati arheološke vire kar najbolj celotno. Te vire je namreč že časovna odmaknjenost tako zdesetkala, da ne moremo več napraviti nobene interpretacije in vsebinske rekonstrukcije, če bi dovolili proučevanju le do izbranega dela še ohranjene dediščine, in ne do celote. Že ta celota je namreč le majhen del tistega, kar je ustvarilo v materialu neko preteklo obdobje. Temu se pridružuje še dejstvo, da pojavov iz preteklosti skoraj nikdar ne razumemo povsem, zlasti ne v njihovih skrajnih vsebinskih potankostih. Zato so se v svetu pa tudi pri nas razvile specifične arheološke varstvene metode. Ugotoviti moramo še, da je zaradi ustreznosti in dostopnosti nekaterih (zlasti gradbenih) materialov v nekaterih deželah arheološka dediščina tudi oblikovno mnogo bolj oddaljena od kulturne dediščine mlajših obdobij kot v drugih. Ob vseh teh spoznanjih se varstvene metode razvijajo vsak dan in posebna naloga služb v nacionalnih mejah je najti prostoru in dediščini najbolj ustrezne delovne metode. Odtod tudi naša prizadevanja.

Strokovnjaki za delo z arheološkimi najdbami in najdišči so med vsemi zaposlenimi v Sloveniji tako maloštevilni, pri tem pa še tako enotno šolani, da se nam vsiljuje vprašanje, zakaj govorimo o arheologu konservatorju, ali bolje, zakaj bi moral to ali ono strokovno delo opraviti prav arheolog konservator. Posebnost strokovnega varstvenega dela, torej konservatorstva nasploh, je prav v tem, da proučuje vzroke propada materialne dediščine in pogoje za njeno ohranitev. Vse konservatorstvo je torej stroka, ki mora zelo hitro odgovarjati na sprotne zahteve družbe in ki mora prav usmerjati nenehni dvogovor družbe in spomenika oziroma celotne dediščine. Za to obliko dela pa mora biti arheolog prav gotovo došolan. Doslej nas je pri nas v pretežni meri došolala praksa, zdaj pa je že nekaj možnosti, da v obliki sporazumno dogovorjene tovariške izmenjave spoznanj in institucionaliziranih tečajev skrajšamo ta proces izobraževanja ob lastnih izkušnjah. Zato moramo govoriti o arheologu konservatorju tudi v naši praksi. Vrsto posebnih varstvenih opravil mora torej res opraviti arheolog konservator, ne arheolog, ki je po naključju za kratek čas v Zavodu ali pa je čustveno prizadet zaradi usode dediščine, marveč tisti, ki je že preveril svoje izkušnje. Zapisali smo že, in praksa je to potrdila, da arheolog konservator dela predvsem z nepremično terensko arheološko dediščino (ne samo s spomeniki), in sicer tako, da jo obravnava kot pojav v okolju in kot aktivno kategorijo v vseh družbenih interesih in za te interese.

Arheološki spomenik, arheološka dediščina

Arheološki spomenik je tvorba, ki ima poseben pomen za našo družbeno stvarnost, je vsak materialni arheološki sklop, ki je priča in vir spoznanja o nekem zaokroženem dogajanju v človekovi stari zgodovini in ki ga obenem želimo tudi deloma ohraniti v njegovem neposrednem materialnem tkivu za prihodnost. S tem pojmom označujemo vse, od nedotaknjene arheološkega najdišča z ohranjenim inventarjem (drobnimi arheološkimi predmeti) in z zaporedjem zemeljskih plasti prek posameznih delov takega najdišča, zbirk arhe-

oloških predmetov z znanimi najdiščnimi podatki ali drugimi posebnostmi pa do posameznega arheološkega predmeta z opaznejšo izpovedno vrednostjo. Spomenik je torej gradivo tudi za jutrišnjo vedo, za rodove, ki prihajajo. Povezan arheološki sklop pa je najdišče z zemeljskimi plastmi in v njih ohranjenimi sledovi zavestnega delovanja človeka v stari zgodovini, pa tudi le del takega najdišča, ki še omogoča vsebinsko rekonstrukcijo dogodka ali pojava. Spomenik je tudi vsak predmet ali skupina predmetov, ki omogoča razlagati kakšen družbeni pojav iz preteklosti. Pomembno pa je, da za spomenik proglašene objekta nočemo niti z raziskovanjem povsem uničiti ali spremeniti.

Iz arheoloških dob pa so ohranjene še druge materialne tvorbe in sledovi, ki z njimi ne nameravamo tako ravnati, ki gornji zahtevi ne ustrezajo ali pa imajo druge vsebinske razsežnosti, ki so za nas pomembne toliko, da jih poznamo. V tem primeru govorimo o arheološki dediščini. Dediščina je najprej gradivo za današnje arheološko proučevanje, je tkivo poselitve v posameznih obdobjih stare zgodovine, je sled rabe naravnih dobrin in sozvočje vseh teh sledov s komunikacijami in prostorom.

Snovno so arheološki spomeniki lahko zemljišča in topografske enote skupaj z ohranjenimi zemeljskimi plastmi in včasih tudi z ustreznim prostorom, lahko pa so le posamezen ruševinski arheološki objekt in arheološki predmet. K dediščini pa sodijo mnogokrat še nekatere strukturalne značilnosti v prostoru.

Arheološka dediščina pomeni obenem z arheološkimi spomeniki za našo družbo vrsto vrednot. V spomenikih in dediščini nasploh vsebovane vrednote pozitivno vplivajo na človekovo počutje in prispevajo k njegovemu snovanju, čeprav niso najbolj potrebne za njegovo najbolj preprosto, biološko življenje, ugodno delujejo na človekovo delo, stanovanje in preživljanje prostega časa. Arheološka dediščina, tako kot druga, predvsem aktivira človekovo duševno življenje, saj vsebuje vrsto trajnih podatkov, virov za raziskovalno delo, vsebuje tvorbe, ki ustrezajo človekovemu naravnemu in pridobljenemu estetskemu čutu, je dokument povezanosti s preteklostjo, dokument poti, ki jo je človeška družba prehodila v svojem razvoju, je dokument o preverjanju vrednot z rabo in dokument o načinu rabe naravnih dobrin. Poleg vsega tega pa pomeni arheološka dediščina kot prostor, zemljišče ali kot predmet zbiranja tudi precejšnjo materialno dobrino.

Neposredno tkivo arheološkega spomenika zaradi fragmentarnosti in časovne odmaknjenosti nima praktične funkcije. Ta trditev pa kaj lahko povzroči nevarnost, da bo kdo gledal na arheološki spomenik kot na tujek v okolju, kot na neko ekskluzivno posebnost, ki ovira razvoj prostora. V resnici pa je arheološki spomenik, se pravi najdišče, bodisi v izročeni, bodisi v deloma raziskani in tudi za boljše razumevanje opremljeni obliki, pomembna vsebinska in likovna obogatitev okolja, determinanta ožjega prostora, javen kulturni objekt, obogatitev tudi za delovno okolje, točka za turizem in rekreacijo.

Vse to pa ne sme zabrisati osnovne težnje varstva arheoloških spomenikov, da mora dobro in pretehtano izbran del teh spomenikov ostati predvsem rezervat za raziskovanje, ki le njegovi zemeljski površini (krovna plast nekako do globine 0,8 metra) in prostoru lahko namenimo še drugo, a primerno začasno sodobno funkcijo.

Ukrepi za varstvo arheoloških spomenikov in dediščine

Valorizacija

Najprej spregovorimo o nepremični dediščini, saj je v dobršni meri bolj problematična, terja več prizadevanja v procesu družbenega in prostorskega planiranja itd.

Gotovo je osnova vsakega uspešnega ukrepa njegovo primerno načrtovanje. Dobro izdelana teoretična izhodišča omogočajo vsem nosilcem odločanja pravilno odločanje. Taka teoretična izhodišča so prav gotovo najprej kar najbolj točna strokovna arheološka označitev območja, objekta ali materialne tvorbe na podlagi natančnega površinskega rekognosciranja, ki mu v izjemnih primerih, ko gre za izredno pomembne enote ali povsem neproučene objekte, pridružimo še nekaj orientacijskega arheološkega izkopavanja, ali bolj sondiranja. Na podlagi arheološkega strokovnega raziskovanja ugotovimo, ali moremo tvorbo šteti za spomenik in jo tudi pravno uvrstiti med spomenike. Ta pot je, kot smo že ugotovili, zaradi narave stvari same pri arheološki dediščini dokaj preprosta.

Vrednote posameznega arheološkega objekta se med seboj močno razlikujejo in tako se seve močno stopnjuje tudi vrednost posameznega arheološkega spomenika in objekta iz dediščine. Zaradi praktičnosti vezemo to stopnjevanje na tri vrednostne kategorije. Če v okviru strokovnega dela pri uvrščanju v katero od teh vrednostnih kategorij upoštevamo za kulturne spomenike nasploh njihovo zgodovinsko vrednost, izjemnost, pričevalnost ali avtentičnost, individualnost ali izvorno opredeljenost, čustveno, estetsko, dokumentarno in prostorsko vrednost ter mesto v znanosti, si pri strokovnem delu z arheološko dediščino pomagamo predvsem s teritorialno odmevnostjo izpovedi arheološke dediščine. V prvo kategorijo so tako uvrščeni, kot je že bilo večkrat zapisano, tisti kompleksni arheološki spomeniki, katerih izpoved je pomembna za staro zgodovino vse Srednje Evrope in severnega Balkana. V drugo kategorijo sodijo republiško in regionalno odmevni spomeniki in sestavine dediščine, v tretjo pa lokalno pomembni spomeniki in sestavine dediščine. Pribijmo pa slej ko prej, da uvrščamo v te tri kategorije zlasti z vidika arheološke vede in proučevanja in da je tako uvrščanje samo eden od pripomočkov za delo, nikakor pa to ni popolno vodilo za dokončno usodo spomenika ali dediščine.

Kot vsi drugi družbeni pojavi morata biti tudi varstvo in raba dediščine vključena v vedno znova obnavljano družbeno planiranje. Pri tem so pa zelo pomembne vse v dediščini vsebovane vrednote, ne le tiste, ki so nam pomagale pri strokovnem določanju treh vrednostnih kategorij. Zaradi vsega tega je treba pomenske komponente dediščine vedno znova razčlenjevati in poglobljati spoznanja o njenem pomenu za današnji čas. S tem, da smo znano nepremično dediščino že pred časom uvrstili v tri vrednostne kategorije, smo dosegli, da ne bo treba ob vsakem posegu spet primerjati objektov iz približno 3000 topografskih enot, v katerih na slovenskih tleh obstaja arheološko tkivo.

Arheolog konservator pa bo v okviru valorizacije opravil predvsem tisti del strokovnih opravil, ki nastajajo zaradi nuje po zavarovanju, znanstvene arheološke osnove za ta opravila pa mu bodo v večini (ne vseh!) primerov prispevali drugi arheološki strokovni delavci.

Gotovo moremo kategorizirati po izpovedni vrednosti tudi premično arheološko dediščino, toda za praktično varstveno delo, razen za delo v okviru varnostnih načrtov muzejev, ta kategorizacija ni tako pomembna, da bi se kazalo z njo pri teoretičnih osnovah kategorizacije dalj ukvarjati.

Določanje varstvenega režima

Določanje varstvenega režima, ali bolje oblikovanje strokovnih osnov za varstveni režim, je prav gotovo temeljno strokovno konservatorsko delo. Ta delovni proces daljnosežno in dokončno vpliva na življenje spomenika in dediščine. Določanje varstvenega režima je pomemben element družbenega planiranja, tisti element, ki daje snov za našo časovno, prostorsko ali kar zgodovinsko ozaveščenost.

Za praktično rabo smo že pred časom oblikovali kriterije za tri različno stroge varstvene režime in razčlenili, kako se med seboj razlikujejo. Za stopnjo smo se odločali in se še odločamo na podlagi vrednosti spomenika, njegove prostorske kvalitete in njegove fizične ohranjenosti. Predlog novega Zakona o naravni in kulturni dediščini prenaša zdaj v skladu z ustavnim besedilom stopnjevanje varstvenega režima celo v definiranje spomenika: spomenik in dediščino bomo poslej vse bolj obravnavali glede na to, kaj nameravamo z njima. Slej ko prej narekuje najstrožji varstveni režim, naj se ohrani spomenik kar najbolj v izročnem stanju. Na spomeniku so dovoljeni le posegi za tako ohranitev — raziskovanje, konservacija, prezentacija. Nekaj originalne snovi spomenika pa naj vsekakor ostane (na nepremičnem spomeniku so to tudi zemeljske plasti vsaj v pomenu kontrolnega bloka) čim bolj nedotaknjene. Tudi obravnavanje pravih arheoloških rezervatov štejemo za prvi režim. Drugi, blažji varstveni režim, dopušča spremembo na spomeniku in dediščini, vendar tako, da ohranjamo njegove spomeniške lastnosti. Pri arheološki dediščini to pomeni, da zavarovalno izkopavanje celotnega kompleksa reši drobne najdbe in strokovne podatke, nepremične sestavine pa lahko tvorijo element v na novo oblikovanem okolju ali objektu. Pri tretjem, najblažjem režimu so dopustni vsi drugorodni posegi na dediščini, tudi popolno prestrukturiranje tkiva, le da moramo stanje v objektu pred uničenjem, včasih tudi ob drugorodnem posegu, dokumentirati.

V praktičnem arheološkem delu izvajamo prvi režim tudi tako, da zavarujemo in uredimo v obliki arheološkega parka vse na površini vidne sledove (zid, gomila, nasip, trasa, groblja, kamnolom itd.) in čim več naravnih jam — arheoloških najdišč. Pri oblikovanju arheološkega parka v arheoloških točkah na izrazitih višinskih postojankah upoštevamo tudi optično povezavo točke z drugimi sorodnimi v bližini (npr. skupina gradišč). Gozd in travniki na višinskih arheoloških točkah so navadno prav kvalitetna opora varstvenemu režimu. Kadar predlagamo prvi režim za površine starega naselja na višini, naselja, ki je celo ohranilo tlorisno ali fortifikacijsko izročilo iz starih dob (npr. Kortina pri Pridvoru), skušamo tako situacijo ohraniti prav tako čim manj spremenjeno. Če je naselje skozi zgodovino spremenilo svojo prvotno podobo, se prvi režim nanaša na ohranjeno zidovje itd. Arheološki park je kaj lahko tudi sestavina oblikovanja v ravninskih naseljih, mnogokrat pa moramo za realizacijo prvega režima v teh naseljih predlagati tudi prezentacije ostalin v javnih ali celo zasebnih objektih, saj je dinamika izrabe prostora tu navadno večja. Prizadevamo si, da bi ohranili ali celo rekonstruirali mrežo komunikacij in parcel, če

je tudi ta spomeniška sestavina. Gotovo pa morajo soditi vse s prvim režimom zavarovane površine v program kulturnega življenja vsaj ožje teritorialne enote.

Drugi varstveni režim izvajamo v praksi največkrat tako, da pred spremembo ali pred uničenjem opravimo zavarovalna izkopavanja, nepremičnine pa le tu in tam v skladu z možnostmi, tudi z dokaj svobodnimi oblikovanji, vključimo v sodobno rabo prostora. Zavarovalna izkopavanja štejemo za pomemben konservatorski poseg. Opravimo jih po vseh normah arheološkega izkopavanja, le omejimo jih na iskanje povezanih podatkov, in sicer znotraj prostora, ki bo spremenjen ali uničen. Pri teh izkopavanjih igrajo pomembno vlogo sonde, le na nujnih sklopih opravimo ploskovno izkopavanje.

Ob napredku gradbene tehnike je treba danes vse bolj misliti, na to, da pri tretjem varstvenem režimu skoro ni več mogoče tako spremljati gradbenega dela, da bi hkrati razbirali arheološki podatek. Arheolog bo lahko rabil le profile strojnih izkopov. Zato je treba predvideti nekaj kratkotrajnih, dobro lociranih ročnih izkopov v okviru gradbenega dela in se dogovoriti zanje. To je še vedno tisto, čemur pravimo arheološki nadzor, in je seve tudi konservatorski poseg.

V praksi obravnavamo navadno eno samo obsežnejšo tvorbo iz arheoloških dob z več, neredko celo z vsemi tremi varstvenimi režimi.

Določanje varstvenega režima je, kot rečeno, izrazito planiranje, priprava strokovnih osnov zanj pa svojevrstno strokovno delo, ki ga štejemo za jedro arheološkega konservatorstva.

Pri tem nam koristijo še naslednja spoznanja. Arheološki varstveni poseg se v raznih delovnih fazah vključuje v gradbeno delo. Pri posamezni graditvi je treba faze vnaprej določiti, da bi odpadli še mnogi konflikti, ki so se porajali v praksi v zadnjem času. Pri načrtovanju je dalje treba upoštevati, da je nekaj pomembnejših arheoloških območij v Sloveniji (gotovo jih bo moralo potrditi že regionalno načrtovanje) še tako malo pojasnenih, da njihove usode ni mogoče v podrobnostih določati vnaprej. Nujno bo treba, da se bosta pred dokončnim urbanističnim načrtovanjem in izdelavo projekta objekta investitor in imetnik dogovorila tudi z vsemi drugimi interesenti o izvedbi arheološke raziskave, ki bo ena izmed osnov za dokončno načrtovanje. Pa tudi sicer mora soditi interpretacija arheološke dediščine na prostoru med osnove za načrtovanje. Arheolog konservator se mora ustrezno izobraziti za to vrsto dela.

Kjer se varstvo arheološke dediščine srečuje s kmetijstvom, velja ugotovitev, da mnogi intenzivni načini obdelave in melioracije arheološko dediščino prav tako uničujejo kot gradbišča. Pravno so ta problem v naši praksi do sedaj nekoliko manj urejali, zlasti ker za te posege ni treba posebnih dovoljenj. Zato je tudi na tem področju jamstvo za dobre rešitve le kvalitetno družbeno načrtovanje. Mogoče bo arheološko dediščino najlaže varovati, če si bomo prizadevali, da bi posamezne površine intenzivne obdelave razmejili prav tam, kjer so v zemlji arheološki sledovi, pa tudi stare parcelne meje in komunikacije. Tako se starina mnogo laže ohrani in aktivira, kot če je tujek sredi intenzivno obdelanega polja, ki ga plug vsako leto tesneje obkroža, dokler ga »po nesreči« ne uniči.

Kjer se varstvo arheološke dediščine srečuje z gozdarstvom, pa ugotavljamo, da že to dejstvo širše načrtovalsko reši vrsto problemov. Gozd lahko npr. v

krajini zelo primerno poudari mesto arheološkega spomenika ali območja, varuje pa tudi, če z njim prav gospodarimo (brez radikalnih posegov v tla, torej po gozdarski metodologiji na tradicionalni način), mnoge detajle spomenika. Le ponekod je treba predvideti dodaten konservatorski ukrep, da ustrezno zavarujemo ali prezentiramo del arheološkega stavbnega spomenika, ki mu je gozdna vegetacija načela vezivo in ga sploh fizično ogroža.

Arheologu konservatorju narekuje pripravljanje osnov za načrtovanje, da se ustrezno pouči o osnovnih normah prostorskega in ekonomskega načrtovanja in da svojo izkušnost tudi dokaže s poskusnimi deli. Ne moremo dovolj svariti pred seznama sicer skrbno opisanih in z raznimi drugimi arheološkimi podatki razloženih arheoloških najdišč. Ti so v naši dosedanji praksi tu in tam nadomeščali prave spomeniške rede oziroma plane za rabo, varstvo in, če hočete, celo razvoj arheološke dediščine.

V vsako načrtovanje, torej tudi v priprave osnov za določanje varstvenih režimov, vsekakor sodi tudi ocena finančnih možnosti. Dosedanja praksa je kaj drastično poučila tako strokovnjake kot imetnike spomenikov, da so osnove načrtovanja virov financiranja tudi strokovno varstveno delo. Že nekaj časa nam je jasno, da je arheološko zavarovalno delo v interesu investitorja na zemljišču in da mora investitor nositi del stroškov ali celo vse stroške izkopavanja. Toda prav tako nam je jasno, da je varovanje arheološke dediščine pomembna obogatitev narodove kulture in znanosti. Varstvenega posega, ki bi služil le enemu družbenemu interesu, skoroda ni. Zato je druga zelo pomembna sestavina strokovnega konservatorskega dela v okviru planiranja, ožje gledano v določanju varstvenega režima, da pravočasno ugotovimo in predstavimo vse interese in vse interesente za posamezno varstveno delo, pokažemo pa tudi možnosti za ustrezen dogovor in za ustrezno združevanje sredstev. Sodimo, da bo to treba narediti vsaj za vsak večji arheološki kompleks posebej.

Določanje varstvenega režima za premično dediščino je v naši praksi lažje: praviloma je zanjo predvidena muzeološka ali njej ustrezna obravnava. Kaj pomeni neposredno varstvo snovi v tem sklopu, bomo še govorili. Pomemben varstveni ukrep v zvezi s premično dediščino pa je kontrola nad prenosom in premeščanjem te dediščine. Toda tu gre že bolj za varstvo vsebine še vedno v okviru enotnega režima za varstvo premične dediščine, zato tudi o tem pozneje.

Dokumentacija

Na prvi pogled je dokumentacija nekega stanja ali posega le spremljevalka konservatorskega dela. V resnici pa je nemalokrat dobra dokumentacija edino jamstvo, da bomo mogli ohraniti vsaj nematerialne (včasih pa tudi materialne) vrednote dediščine.

Že po naravi vede in vira za raziskovanje je arheolog vzgojen tako, da skrbno dokumentira vsak detajl, ki se pokaže pri izkopavanju. Tako mora ravnati tudi ob vseh drugih spremembah na dediščini, še posebno ob konservatorskih posegih. Tudi ob konservatorskem posegu se nam včasih za kratek čas pokažejo taki sklopi v snovi, kot jih nikoli več ne bomo mogli videti, prav tako kot pri arheološkem izkopavanju. Vse tisto, česar ob taki priložnosti ne zapišemo, se kaj lahko pozabi in izgubi za vselej.

Grafična dokumentacija se ravna deloma po vodilih gradbeniške dokumentacije, deloma pa je arheologija razvila svoja vodila. To in ono bo gotovo še treba dopolniti. Gotovo pa drži, da je grafična dokumentacija narejena, kot je treba, če je narejena v dokaj obstojnem materialu in če je tudi nekajkrat kopirana, če je v priročnih in preglednih formatih, če prikazuje načrtovane in izvedene spremembe, če daje ustrezne interpretacije in če jo more čez leta brati tudi drug uporabnik. Zato je koristno, da grafična dokumentacija uporablja kar največ že sporazumno dogovorjenih in tudi v tisku uporabljenih znakov, hkrati pa morajo biti vsaj vse skupine grafičnih listov dokumentacije opremljene z dobro legendo.

Podobno velja, seve mutatis mutandis, za besedno in fotografsko dokumentacijo. Pri slednji moramo še upoštevati staranje materiala in moramo posebno pomembno gradivo pravočasno prefotografirati.

Skrb za dokumentacijo seve ni nič specifičnega pri delu arheologa konservatorja, marveč je sestavina vsakega arheološkega dela. Vendar pa se dejstvo, da prav skrbimo za dokumentacijo, prav usodno ujema z varstvenimi interesi: od mnogih sestavin arheološke dediščine ne bo ostalo drugega kot objave in dokumentacija, ki jo bo mogoče uporabiti za dodatne analize.

Še nekaj je treba reči v zvezi z dokumentacijo in z arheološkim konservatorskim delom. Dokumentacijo moramo zbirati prav v interesu varstva tudi za objekte, kjer se (navidez) nič ne dogaja. Ta dokumentacija je pomemben varstveni ukrep za morebitne izjemne in hitre spremembe stanja, npr. ob naravni nesreči.

Gotovo ne moremo arhivirati vse dokumentacije na enem kraju. Vsekakor pa moramo težiti k temu, da bo kar najbolj široko uporabna, za čim več raziskovalnih in varstvenih ter popularizacijskih opravil, težiti moramo pa tudi k temu, da bi vse organizacije vselej vedele, kje lahko dobe vse, kar potrebujejo za svoje delo.

Vemo, da še tako dobra dokumentacija ne more nadomestiti objave. Če javnosti ne sporočimo tega, kar je javnosti (pa četudi le strokovni) namenjeno, je strokovno delo zgrešilo svoj namen.

Razmnoževanje, pravilno arhiviranje in objavljanje dokumentacije je torej eno izmed temeljnih jamstev za uspešno varstvo dediščine. Zato je spremljanje in usmerjanje pripravljanja in shranjevanja dokumentacije tudi strokovno varstveno delo in vsaj nekaj tega sodi med konservatorjeva strokovna opravila.

Neposredni ukrepi za varstvo snovi

Te ukrepe štejejo za konservacijo v ožjem pomenu besede. Konserviranje arheološkega spomenika kaže nekaj posebnosti, ki jih narekuje narava teh spomenikov. V naših krajih (in drugje po naši zemljepisni širini) ni arheološki spomenik nikoli, tudi ko so njegove nepremične sestavine raziskane in predstavljene, vsebinsko blizu ruševinam iz mlajših dob. Zato moramo šteti tudi pripravo zavarovalnega izkopavanja za neposredni ukrep za varstvo snovi arheološkega spomenika.

Za nekatere arheološke najdbe je sprememba okoliščin ob izkopavanjih slej ko prej taka nesreča, da ti predmeti lahko v najkrajšem času povsem razpadejo in ni mogoče ovrednotiti v njih vsebovanega podatka. Zato mora imeti

vsako izkopavanje, tudi zavarovalno, pred začetkom trdno dogovorjeno zvezo z enim od konservatorskih laboratorijev, ta pa mora imeti stalno ali improvizirano komoro, v kateri bo mogoče vsaj za nekaj časa shraniti izredno občutljive najdbe v podobni mikroklimi, kot je bila v zemlji. Za to smo pri nas do sedaj iz raznih vzrokov mnogo premalo naredili. Gotovo bo izboljšanje tega stanja ena od prvih organizacijskih nalog v varstveni službi, ne pa skrb, ali bo morebiti stala ta ali ona organizacija za pol stopničke previsoko.

Neposredno konservacijsko delo na nepremičnih in premičnih arheoloških spomenikih lahko precej usmerjamo po mednarodnih normah, ki so jih izoblikovali v desetletjih.

Nepremični arheološki spomenik je pri nas skoraj vedno, premični pa mnogokrat v zelo fragmentarni podobi, v njem je včasih ohranjene le nekaj odstotkov prvotne snovi. Zato vedno znova velja, da skušamo kar najbolj izločiti negativne kemične in fizične vplive na neposredno snov, vplive, ki povzročajo razpad prvotne snovi. Ruševini ali predmetu nato skušamo vrniti nekaj izlužene in razpadle snovi in veziva, a vselej le do tiste mere in v taki sestavi, kot nam narekuje ohranjena prvotna snov. Naposled je treba ruševino ali predmet skoro vedno še zavarovati pred novimi poškodbami z impregnacijo ali z drugače ustrezno mikroklimo. Pri tem pa se vedno zavedamo, da smo nekaj procesov zadržali, povsem ustavimo jih le izjemno, zelo možno pa je, da smo z delom sprožili nove procese. Tako skoro nikoli ne moremo šteti konservacije snovi za popolno, dokončno — to delo je trajen proces.

Ta dela in teoretične osnove zanje so predmet cele vede — konservatorstva v ožjem pomenu besede, ki mu rečemo tudi restavratorstvo. V svetu, sčasoma tudi pri nas, se s konservatorstvu posvečenimi raziskavami ukvarjajo inštituti. To in ono v delovnih metodah je še pod vplivom ekskluzivnosti obrtniškega izročila in v interesu varstva patentov zavito v molk. V naši družbeni stvarnosti za tak molk ni vzroka — vsi posegi in načini dela morajo biti javni in dostopni preverjanju na vsakem koraku.

Kot je vsak spomenik tudi individualno tkivo, tako je mnogokrat individualna tudi njegova snov, še posebej pa procesi njenega razpadanja, tudi pod vplivom posebne usode spomenika in posebnih okoliščin. Zato zahtevajo vsi obsežnejši posegi in tisti na posebno občutljivem tkivu res svoj raziskovalni proces, ki iz njega izvira recept dela.

Zelo poenostavljeno lahko opišemo, kaj navadno pomenijo v praksi zgoraj naštetá dela. Objekt ali predmet najprej mehanično in kemično čistimo. V objektih izločimo škodljivi vpliv talne in meteorne vlage oziroma zmanjšamo njeno osciliranje na minimum. To naredimo s primernimi drenažami, izolacijami in s pokrivanjem. Izlužene snovi in veziva dodajamo na mehanski, pa tudi kemični način. Na mehanski način dodajamo v stavbne ostaline zidarska veziva in statične opore (in sicer na tradicionalni način zidanja ali pa z injektiranjem pod pritiskom), na kemični način pa fiksiramo oziroma spremenimo kemično sestavino sčasoma nastalih kvarnih snovi v stavbni ostalini ali predmetu. Kemični način pospešimo s fizikalnimi vplivi (vakuum, pritisk, temperatura). V objekte vračamo tudi nekatere uničene elemente, o katerih smo povsem prepričani, da so v njih tudi bili. Mednarodna norma, ki jo spoštujemo tudi pri nas, pa je, naj vsi dodatki veziva po svojih lastnostih vsebinsko ne bodo dosti različni od prvotne snovi, pa čeprav nosijo pečat svojega časa. To velja

za vse snovi, od raznih kemikalij prek cementne malte pa tja do kamna in opeke za zidavo.

Seveda je stvar določitve varstvenega režima in gospodarjenja z dediščino, da določi obseg in intenzivnost konservacije. Gotovo pa moramo posebno intenzivno obravnavati vsaj vse objekte, ki jim določimo prvi varstveni režim, in vse pomembno gradivo v muzejskih zbirkah.

Samo po sebi je umevno, da vsak poseg spremlja dokumentiranje, saj se nekateri elementi v spomeniku ob delih povsem spremenijo.

Nenadna naravna ali druga nesreča lahko v hipu poruši razmerja tudi v konservirani in zavarovani dediščini. Tak objekt (pa naj bo porušen ali poplavljen spomenik ali police muzejskega depoja) zavarujemo najprej tako, da skušamo preprečiti dodatne poškodbe. Ko se pozneje v deloma normaliziranih razmerah lotimo dela, moramo slediti predvsem logiki poškodbe. Arheološki spomeniki in situ so morda zaradi narave stvari same manj ranljivi kot spomeniki drugih vrst. Prav posebnih delovnih procesov, ki bi jih ne poznali z izkopavanjem in s konservatorskih del, ne vidimo, pa najsi bo treba poškodovani spomenik sanirati ali povsem odstraniti.

Gotovo konservacija ni delo arheologa konservatorja. Je enakovredna sestavina arheološkega muzejskega in spomeniškovarstvenega dela. Ena izmed najhujših pomanjkljivosti naše prakse je pomanjkanje specializiranih delavcev in materialnih možnosti za njihovo delo. Toda spremljanje, kako se držimo varstvenih načel v vsakem neposrednem konservacijskem posegu, kdorkoli že ga izvaja, mora soditi in sodi med delovne naloge konservatorja.

Ukrepi za varstvo vsebine

Z golo konservacijo snovi še zdaleč nismo opravili vsega konservatorskega dela in vsega, kar določajo varstveni režimi. Nematerialna vrednostna komponenta je naposled tisto, kar označuje naravno in kulturno dediščino. Strokovno delo v zvezi z ukrepi za varstvo vsebine arheološke dediščine in spomenikov je najprej konservatorska priprava osnov za družbeno planiranje z dediščino in spomeniki. Podrobneje smo že govorili o tem v posebnih razčlenitvah valorizacije in določanja varstvenega režima (gl. zgoraj!). Pozornost bomo posvetili le še nekaterim posebnostim.

Tudi vsebino spomenika varujemo po podobnih načelih kot snov: izločimo kvarne vplive, dodamo za razumevanje potrebno in ustvarimo najprimernejše vzdušje za dojetje spomenika. V tem smislu moramo predvsem razmišljati o načinih prezentacije spomenika. Gotovo pa je pomemben in za arheološke spomenike brezpogojno obvezen način prezentacije spomenika objava arheološkega spoznanja.

Arheološki spomenik je v izročeni obliki, tudi po arheološkem raziskovanju navadno tak, da ga še strokovnjak, ki se z njim ni intenzivneje ukvarjal, na prvi pogled zelo težko »bere«. Še mnogo težje je to za ljubitelja. Zato moramo arheološki spomenik, ki smo mu namenili kulturno in rekreacijsko vlogo za širše občinstvo, prezentirati — predstaviti javnosti — tako, da celoto ali najbolj opazno ali najbolj pomembno sestavino spomenika poudarimo in komentiramo. Pri poudarjanju in komentiranju spet zadenemo ob možnost in nemožnost rekonstrukcije. Gotovo najmanj pogršimo, če se s preudarkom ravnamo po

aksiomih »Ne rekonstrukcija, le anastiloz« in »Arheološkemu spomeniku je treba dodati za razumevanje nujen element«. Za anastilozo štejemo tudi popolno rekonstrukcijo nekega elementa, o katerem jasno vemo, da je bil prav tak. Pri anastilozu igrata zelo pomembno vlogo pozitivno spoznanje z raziskovalnimi procesi arheološke vede in pravilna interpretacija arheološkega izsledka. Dodajanje raznih veznih členov pa je ustvarjalno dejanje, ki terja poleg popolnega razumevanja spomenika tudi kvalitetne oblikovalske sposobnosti, tako da bo dodatek v duhu objekta, da ga ne bo motil in da bo hkrati spoznaven. Vsako odločitev naj zatorej pripravlja strokovni team. V tem teamu morajo biti zagotovo tudi raziskovalec objekta, konservator, ki spremlja usodo dediščine v ožji regiji, in drugi konservator, ki bedi nad dediščino v nacionalnem merilu. Kriteriji končne strokovne odločitve pa naj bodo spet dostopni tudi v tisku — le tako bodo možne poznejše korekture.

Ker je arheološko izkopavanje raziskovanje, ki spreminja izročeno obliko spomenika, in po drugi strani konservatorski poseg, ki mora rešiti vsebino spomenikov (čeprav je ob spremembi prvotnega zemljišča snov deloma zgubila svojo vrednost), je med ukrepi za varstvo vsebine arheološke dediščine tako zelo pomembno prizadevanje za pravilnost arheoloških izkopavanj.

Vselej se moramo zavedati, da danes slabše izkopavamo, kot bi nam razvoj tehnike in stroke dopuščal jutri. Izkopavajmo torej tam, kjer moramo, trudimo se, da bo ostalo še dovolj zemljišč, kjer bo mogoče izkopavati tudi v prihodnosti.

Za celo knjižnico je razprav, ki so jih v svetu posvetili problemom pravilnega izkopavanja. Pravilno moduliranje norm je slej ko prej še vedno odvisno od znanja vodje izkopavanj in od njegove izkušnosti, da predvidi vse, kar bo potrebno za interpretacijo. Zato tudi posvečamo tako pozornost vodstvu izkopavanja. Izkopavanje poteka tako in izsledek dokumentiramo tako, da je mogoče situacijo v najdišču tudi pozneje idejno rekonstruirati, in sicer v vseh treh razsežnostih. Obvezen zaključek izkopavanja je šele publikacija izsledka. Pravica do izkopavanja je vezana na organizacijo in na arheologa. Organizacija mora biti taka, da redno opravlja ustrezno arheološko delo, arheolog pa mora dokazano obvladati načine interpretacije in poznati problem najdišča, tematsko ali teritorialno. Arheologov neposredni delež pri interpretaciji izsledka ščitijo tudi pravice t.i. arheološkega avtorstva. Tako je arheologu na voljo razumno določen termin za pripravo osnovne publikacije izsledka, sicer pa je njegovo delo, tudi v okviru izkopavanj, last skupnosti, ki mu je to delo po načelih menjave dela omogočila. Ker se ta tematika obravnava tudi sicer v vsak dan dostopnem tisku, se nam tu ne zdi potrebno več povzemati.

Gotovo moramo spregovoriti v zvezi z izkopavanji še nekaj besed o varstvu materiala oziroma najdb pri izkopavanjih. Tematika je sicer v dobršni meri muzeološka, kadar pa gre za zavarovanje izpovedi najdb, je naloga konservatorja, da ukrepa skupno s kustosom. Tako ne bomo več posebej govorili o konservaciji in hranjenju arheoloških najdb v primerni muzejski oskrbi in prav tako ne o varnosti v muzejskih zbirkah in depojih. Posebej pa moramo spregovoriti o gradivu, ki ima le dokumentarno vrednost, po obdelavi izsledka pa navadno zelo obremenjuje muzejski skladiščni prostor. To je minorno, stereotipno gradivo, opeka, hišni lep, deli žebeljev, drobci kovin in vse tiste množine predvsem rimske in srednjeveške keramike, ki imajo statistično, ne pa

oblikovne vrednosti. V preteklosti so to gradivo sprva zametavali že med izkopavanjem, ne da bi ga upoštevali. Danes je nepogrešljiv vir za raziskovanje. Terenski zapisniki, kartiranja itd. ga upoštevajo v celoti. Od tod dalje pa gradiva ne obravnavajo po enotnih vodilih; po tem se razlikujejo med seboj še velika, vzorčna in vzorna izkopavanja po svetu. Za našo rabo bi lahko rekli, da se ravnamo po možnostih izkopavanja, predvsem pa po kvaliteti in vrednosti najdišča. Gradivo kaže do priprave prvih izsledkov shraniti kar najbolj v celoti. Kadar je ekipa izurjena, delamo lahko mnogo oblikovnih analiz že ob izkopavanju. Pozneje bomo pa morali del gradiva, ki nima muzeološke in druge individualne znanstvene vrednosti in ki ga ne inventariziramo, je pa kot količina in kot material popolno popisano v besedni in po potrebi tudi grafični dokumentaciji izkopavanja, odstraniti iz skladišča. To še vedno storimo najboljše tako, da ga spoznavno označenega zakopljemo na kraju izkopavanja.

Tudi nadzor nad prometom s starinami sodi med ukrepe za varstvo vsebine. Tu je gotovo malo razlik med posameznimi vrstami dediščine. Strokovnjaki po svetu ugotavljajo, da je edini način za boj proti temu, da bi zbiralci spominkov uničevali najdišča tak, da ponudimo zbiralcem možnost, priti na zakonit način do spominkov. V mnogih deželah namenjajo del ob izkopavanjih izločenega gradiva za spominke in povsod vse bolj pritegujejo tudi ljubitelje k delu ob izkopavanjih, anketiranjih itd. Mnogo je del, ki jih lahko ljubitelj s pridom opravi, in mnogo je načinov, da arheološka veda bolj neposredno spregovori ljudem in da arheološka dediščina prav neposredno opravi del svoje vloge. Gotovo pa pri tem ne gre in nikoli ne bo šlo brez kratkih stikov. Žal, ali pa k sreči, ne mislimo vsi ljudje enako. Tudi v zvezi s tem ima konservator nekaj delovnih nalog.

Vsi predvideni ukrepi za varstvo snovi ob naravni ali drugi nesreči so hkrati tudi ukrepi za varstvo vsebine. Arheološko dediščino najboljše zavarujemo, kot smo rekli, v obliki dobre, pravočasno zbrane dokumentacije. Vsi načrti o vlogi spomenikov pa naj bi privedli že med odločanjem o tem, ali bi spomenik, če bi prišlo do katastrofalnega uničenja, zaradi njegove čustvene vrednosti pozneje rekonstruirali ali ne.

Potrebno se nam zdi obravnavati še ukrepe na delu dediščine, ki ni iz tistih zgodovinskih dob, ki jih interpretira pri nas arheologija. Kot je staro arheološko izkopavanje, tako je star pojav, da z arheološko raziskovalno metodo raziskujemo tudi ruševine iz mlajših obdobj, o katerih nam mnajkajo potrebni viri. Tudi za to obravnavo je praksa oblikovala nekaj splošnih in nekaj našemu gradivu prilagojenih norm. Najprej nam gre za arheološko strokovnost metode raziskovanja. Pravila razbiranja sledov v zemeljski plasti so zmerom enaka. To mora delati arheološko šolan človek. Pravilno sestavljen team za interpretacijo pa skrbi za strokovnost interpretacije izsledka. Prvo vodilo za začetek take raziskave je, da zagotovimo primerno sodelovanje med arheologom in kulturnim ali umetnostnim zgodovinarjem in drugimi potrebnimi specialisti. Prav tako je treba določiti, kdaj bomo začeli novejši objekt raziskovati z arheološko metodo. Sledovi življenja, ki se nabirajo v zemeljskih plasteh, so številni. Vsi lahko dajo kakšna spoznanja, toda širši družbeni interes gotovo velja le za nekatere. Tako lahko zagovarjamo raziskovanje »nearheološkega« objekta z arheološko metodo le na objektu ali na delu objekta, kjer pričakujemo kompleksno ali pomembno spoznanje, pa do njega z drugimi raziskovalnimi me-

todami ne moremo. Ko raziskujemo »nearheološki« objekt z arheološko metodo, najdemo mnogo predmetov še dokaj pogoste rabe in serijske izdelave. Predmeti so navadno zanimivi le v kontekstu izkopavanja, ne pa po svoji oblikovanosti. Zato se je treba pri obravnavi gradiva iz novejših dob, ki smo ga našli v zemlji, prej kot pri gradivu iz starih dob odločiti za pametno selekcijo v skladu s splošnimi načeli selekcije gradiva z izkopavanja. Muzejske oskrbe je torej z izkopavanj nearheoloških objektov deležno le izjemno gradivo. Tako arheološko raziskovanje štejemo le izjemno za samostojeni konservatorski ukrep. Pretežno je tako arheološko delo raziskovalno in znastveno in ne sodi med specifična dela arheologa konservatorja.

Pripomočki za merjenje nekaterih arheoloških varstvenih opravil

Za združevanje sredstev, za dogovarjanje o izvedbi vsakega varstvenega dela postaja vse bolj aktualno, da pripravimo kar najbolj objektivni opis načina in dinamike arheološkega dela in stroškovnike za to delo. Tudi pri tem mora arheolog konservator opraviti mnogo strokovnega dela. Nekaj informacij in navodil, ki so bila pripravljena v Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, kroži v službi in so deležna zdaj pohval, zdaj posmeha. Res je, da je vsaka srednja mera krivična skrajnostim, a navodila so vendarle nastala na podlagi poglobljenega večletnega strokovnega dela in preverjanja številnih lastnih in tujih izkušenj. Zato se jih prav nič ne sramujem in se ne bojim morebitnih škodljivih posledic. Da bi preprečila dodatne, svojevoljne interpretacije, navajam ob povzetku teorije arheološkega konservatorstva glavne stvari iz teh navodil — prepričana sem, da v skupno korist.

Načela našega družbenega sistema uvrščajo v skupno porabo materialnih sredstev redno delo arheologa v zavodu za spomeniško varstvo: njegovo spoznavanje spomenikov in njihovega stanja, njegovo strokovno rast, njegovo sodelovanje pri načrtovanju in vodenje varstvenih posegov. Zraven sodi tudi pedagoško in popularizacijsko delo, obseg vsega tega pa seve sproti določajo objektivne in subjektivne možnosti. V skupni porabi so zajeti tudi stroški za delo muzejskega strokovnjaka, le da je njegovo temeljno delo bolj posvečeno razlaganju in predstavljanju izsledkov ter še nekoliko bolj kot delo konservatorja, proučevanju arheoloških najdišč. Zavarovalna izkopavanja so torej delo tako konservatorja kot kustosa v muzeju in seve tudi sodelavca v inštitutu. Delo si najbolje delijo tako, da vsak izkopava najdišče, ki mu je teritorialno in tematsko najbližje in za katero ima tudi največ izkušenj. To je bilo že večkrat zapisano in dogovorjeno, zato zdaj o teh normah sodelovanja ne bomo govorili.

Popolnoma jasno pa je, da je del zavarovalnega izkopavanja povsem v interesu investitorja in povzročitelja spremembe, zaradi katere izkopavamo. V takem primeru navadno izkopavanje edino sprosti zemljišče za spremenjeno rabo. Ko zagotavljamo možnosti za ta del zavarovalnega izkopavanja, je torej jasno, da moramo zagotoviti te možnosti po načelu neposredne menjave dela in sredstev. Zato mora investitor spremembe na zavarovanem zemljišču poravnati stroške za delo kopačev, za terensko delo ekipe, za material, za pripravo

vse potrebne dokumentacije ter stroške za osnovno čiščenje in prvo konservacijo najdenega arheološkega gradiva. Osnovno financiranje strokovne ekipe torej normalno ne sodi med sredstva, združena neposredno za zavarovalno izkopavanje.

Cenik neposrednih terenskih stroškov sestavljamo vsako leto na podlagi izkušenj v preteklem letu. Stroške kar najbolj različnih izkopavanj seštejemo in jih nato razdelimo na kvadratne metre strnjeno prekopane površine. Ugotavljamo, da je v naših krajih nekako najbolj »povprečno« izkopavanje izkopavanje naselbine z menjavo do treh gradbenih faz in z nivojskimi razlikami do 50 cm ali, redkeje, žganega grobišča. Množina organskih ostalin, tenke, hitro menjajoče se kulturne plasti, velika gostota žganih in seve tudi skeletnih pokopov pa prav tako kot teren z velikimi višinskimi razlikami ali debelimi plastmi terjajo več sredstev in več dela.

Tempo dela je mnogokrat še bolj odvisen od raznih neznank, pa vendar so že pred leti, tudi za rabo v Jugoslaviji, normirali, da arheolog v normalnih okoliščinah, ko mu je na voljo občasno še delo dokumentarista, usmerja in spremlja delo 6 do 10 kopačev, ti pa, ki jih pri izkopu preusmerjamo, ker morajo paziti na najdbe itd., povprečno skupno izkopljejo 10 do 15 m³ na dan. Risanje situacij v izkopišču sicer lahko dela zelo zavleče, toda z dobro organizacijo dela lahko (ko gledamo na končana izkopavanja kot celoto) na naših terenih dosegamo rezultate, ki so blizu izračunanim povprečjem.

Gotovo pa danes že mnogo ljudi pobliže pozna arheologovo delo. Tako je tudi prav, saj mnogi odločajo o njem. Ko akcijo načrtujemo in pripravljamo dogovore z investitorji, na vsak način najprej kar najbolj podobno razčlenimo vsa opravila akcije in opozorimo na predvidena odstopanja od pravil. Delo bo tako mnogo lažje in boljše. Mnogo delovanja arheologa konservatorja in tudi pisanje tega sestavka pa služi temu namenu.

PRISPEVKI K TEORJI IN PRAKSI ZAŠČITNEGA ARHEOLOŠKEGA IZKOPAVANJA

Davorin Vuga

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

UDK 719:930

POVZETEK

Avtor razčlenjuje teoretično in praktično plat zaščitnega arheološkega izkopavanja, in sicer navaja možne načine financiranja, obravnava potek zaščitnega dela za razliko od sistematičnega izkopavanja, dalje postopek za izdajo dovoljenja za izkopavanja, pristojnosti strokovnih ustanov glede zaščitnih posegov, topografijo kot metodo evidentiranja še neznanih spomenikov na zemljišču in popularizacijo stroke ter spomeniškega varstva v družbi. Poleg gradbenih in drugih posegov človeka uničuje arheološke spomenike tudi narava; temu bi se lahko postavili po robu prav z oblikovanjem posebnih skladov za takšne poškodbe najdišč. Poseben problem pomenijo spomeniki na priobalnem morskem dnu, v rekah in jezerih, ker lahko ob regulacijskih ali drugih posegih pridejo na dan stara plovila ali druge za zrak občutljive najdbe; za uspešno reševanje takšnih nepredvidenih primerov bi morali pritegniti pomoč vse družbe.

CONTRIBUTIONS TO THE THEORY AND PRACTICE OF ARCHAEOLOGICAL RESCUE EXCAVATION

The author analyses the theoretical and practical aspect of archaeological rescue excavation, stating possible ways of financing, discusses the process of rescue work as differing from systematical excavation, further, the proceedings for issuing excavation permissions, competences of professional institutions concerning rescue interventions, topography as a method for evidence of monuments yet unknown on the site, and the popularisation of the profession and monument conservation in the society. Besides building — and other man-made alterations, nature too, destroys archaeological monuments; we could resist this just by forming special funds for such site damages. A specific problem appears when monuments are located on the coastal sea-bottom, in rivers or in lakes, where old vessels or other findings, sensible to air, can emerge during amelioration or other interventions; for successful solving of such unforeseen cases the support of society as a whole should be drawn in.

Zaščitno izkopavanje je strokoven poseg na zemljišču, ogroženem zaradi dejavnosti človeka in narave. Spomeniški zakon iz leta 1961 (cf. *Ur. list LRS*, št. 26, 1961) ne omenja izrecno obveznosti financiranja zaščitnega izkopavanja. Iz izkušnje pri reševanju grobišča iz obdobja preseljevanja ljudstev v Dravljah (cf. M. Slabe, *Varstvo spomenikov* 15, 1970 [1972], 25; odslej VS) sledi, da investitor gradnje ni obvezen financirati zaščitne akcije, vendar ne more zemljišča uporabiti za gradnjo, če ni bilo poprej strokovno raziskano. V obojestransko korist je, da skleneta investitor in spomeniška služba pogodbo o obsegu in trajanju zaščitnega arheološkega posega ter o višini potrebnih denarnih sredstev. Takšna pogodba velja za investitorja iz družbenega sektorja in bi teoretično morala veljati tudi za zasebnika. Pri zasebnih investitorjih obstaja

problem zaščitnih akcij predvsem zaradi gradnje stanovanjskih hiš. Dosledno varovati ni mogoče niti strnjениh spomeniških kompleksov, zato je z lastniki mogoče dogovor le za ročni izkop. Tako lahko arheolog, ki v konkretnem primeru nadzoruje ročni izkop, sledi kulturnim plastem in izkopišče dokumentira. Ne moremo pa pričakovati, da bi lastnik zasebnega zemljišča, ki je določeno za gradnjo, tudi z denarjem podprl zaščitno akcijo. Zasebniku ustreza izkop v obsegu podkletenja stavbe, nikakor pa ne širši izkop na njegovi gradbeni parceli. Kljub nekaterim uspešnim posegom pri zasebnih novih gradnjah bo za arheološko stroko za dalj časa nedostopen večji areal najdišča. Teoretično bi moral imeti izvajalec zaščitnega posega na zasebnem zemljišču na voljo poseben rezervni sklad, da bi lahko ogroženo površino raziskal v celoti.¹ Nekateri zasebniki namreč nimajo interesa za večje poglobitve izkopa glede na možni obseg nove gradnje, za katero so se odločili. Dalje je problem, kdo naj financira zaščitne posege na zemljiščih, ogroženih od narave. Tudi za takšne primere bi morali imeti tako muzeji kot zavodi za spomeniško varstvo poseben rezervni sklad.

Zaščitno izkopavanje lahko poteka samostojno in se ob koncu vsake akcije tudi izteče, lahko pa je tudi sestavni del širšega raziskovalnega projekta na nekem zemljišču. Samo zaščitno izkopavanje lahko zaradi izjemnega pomena rešenih najdb preraste v načrtno raziskovanje, ker bi drugače zaradi omejene vrednosti izsledkov trpela končna strokovna obdelava. Obratno se lahko zgodi pri načrtnem izkopavanju, ko trenutna ogroženost na območju najdišča zahteva nujen zaščitni poseg. Ne moremo strogo ločevati zaščitnih izkopavanj od načrtnih, obenem jih ne moremo istovetiti na še tako pomembnem najdišču. Zaščitno izkopavanje poteka glede na okoliščine:

- a) enako kot načrtno izkopavanje, če je na voljo dovolj sredstev in časa;
- b) izrazito reševalno: v časovni stiski, ob neugodnem vremenu in z razmeroma malo denarja (z namenom, da bi rešili čim več; tedaj je dokumentacija omejena na najnujnejše).

Zaščitni poseg na znanem najdišču poteka po ustaljenem načinu: določimo obseg ogrožene površine, nato se odločimo (glede na sredstva in čas) za odpiranje površine ali posameznih odsekov, ločenih med seboj s pasovi neprekoopanega zemljišča. Če se izkaže, da gre za strnjeno skupino arheoloških ostalin na ogroženem območju, moramo prekopati vse zemljišče. Če gre za razmetane arheološke sledove po večjih površinah, jih je treba najprej locirati s sondiranjem in potem posamezne skupine ostalin izkopati eno za drugo. Potek dela, dokumentiranja itd. naj bo tudi pri zaščitnem izkopavanju čim bolj vzoren, po možnosti prav tak kot pri načrtnih raziskovanjih. Le tako je mogoče kdaj pozneje odpirati še nedotaknjene dele najdišča. Okoli ogroženega prostora izkopišča je treba začrtati poseben varovalni pas. S tem ko ga raziskujemo, pomagamo ohranjovati tudi tiste dele najdišča, ki še niso ogroženi. Varovalni pas okoli prostora, na katerem poteka reševalno izkopavanje, je pogoj, da lahko ogroženo zemljišče po predhodnih raziskavah postopoma sproščamo za gradnjo ali v druge namene.

Zaščitni poseg na verjetnem najdišču poteka nekoliko drugače. Najprej moramo, glede na topografske podatke, izkopati sonde v takšni sistematski razporeditvi, da jih lahko pozneje po potrebi povežemo v večje celote. Če so izsledki negativni ali so arheološke ostaline picle, moramo po določenem

sistemu sondirati vse ogroženo območje spomenika. Če gre za malo verjetno najdišče, celo brez izpričanega ljudskega izročila o njem, odpravimo nejasnosti le s sondiranjem. Pri negativnih izsledkih v več kontrolnih jarkih proglasimo zemljišče za arheološko nezanimivo in ga sprostimo v gradbene ali druge namene.

Dovoljenja za zaščitna — kot tudi sistematična — izkopavanja izdaja Komisija za dovoljenja za arheološka izkopavanja, ki jo sklicuje Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo pred začetkom vsakoletne izkopavalne sezone. Komisija obravnava vloge, ki morajo biti oblikovane v skladu s pogoji za izdajo dovoljenj za arheološka izkopavanja (cf. VS 21, 1977, 384—387). Vsak kandidat za dovoljenje mora za tekoče leto predložiti program zaščitnih posegov. Če pride do nepredvidenega zaščitnega izkopavanja, mora vodja posega spremembo sporočiti članom komisije, ki v takšnih primerih izdajo dovoljenje pozneje. Avtorstvo zaščitnega izkopavanja si delita izkopavalec (arheolog konservator ali arheolog kustos) in matična ustanova (muzej ali zavod za spomeniško varstvo). Avtorske pravice nad znanstvenimi ugotovitvami trajajo po jugoslovanskih normah deset let (cf. P. Petru, VS 15, 1970 [1972] 27). Izkopano gradivo hrani pristojni muzej. Po en izvod dokumentacije hranita muzej in zavod za spomeniško varstvo (če koplje zavod, pripada en izvod dokumentacije obvezno muzeju kot ilustracija izkopanega drobnega gradiva).

Pri zaščitnem delu je vedno aktualno vprašanje razmejitev pristojnosti in dela. Glede na ogroženost posameznih spomenikov morata konservator in kustos delovati skupno (cf. M. Slabe, VS 20, 1976, 118 op. 7). Zastavlja se tudi problem kako posamezna ogrožena območja čimbolj uspešno nadzorovati. Ne glede na trenutno zasedbo delovnih mest v arheološki stroki bi morali težiti k specializaciji arheologov za zaščito manjših pokrajinskih enot, pomembnih zaradi svojevrstnih najdišč in kulturnih ostalin (predvsem območij z izpričano stalno naselitvijo). Sicer bi načelno morali težiti k zaščitnemu delu arheologi konservatorji iz regionalnih zavodov za spomeniško varstvo, s sodelovanjem in pomočjo arheologov kustosov iz pokrajinskih muzejev. Republiški zavod bi si tedaj pridržal vodstvo zaščitnih posegov v zvezi z gradbenimi projekti republiškega pomena in v zvezi z območji, za katera sicer skrbi arheolog konservator iz regionalnega zavoda za spomeniško varstvo, ki pa nimajo svojega muzeja. Hkrati bi moral republiški zavod priskočiti na pomoč v »konicah«, ko bi zaradi preobsežnega dela morali razširiti sodelovanje pri zaščitni akciji in pritegniti še pedagoško-znanstveno enoto za arheologijo na Filozofski fakulteti in Inštitut za arheologijo SAZU. Republiški zavod za spomeniško varstvo bi si moral pridržati pravico sodelovanja pri zaščitnih izkopavanjih spomenikov prve kategorije v dogovoru s pristojnimi regionalnimi zavodi in pokrajinskimi muzeji, skupaj z Inštitutom za arheologijo, pokrajinsko znanstveno enoto za arheologijo in Narodnim muzejem. Takšna vprašanja sodelovanja bi morali reševati tudi v prihodnje z dodatnim dogovarjanjem (za splošno razmejitev dejavnosti republiškega in regionalnih zavodov za spomeniško varstvo cf. Sporazum o zavarovalnih delih na arheoloških spomenikih, VS 21, 1977, 381—384). Ne glede na ustanove in raziskovalce, ki so na nekem najdišču že prej delovali, ima vodja zaščitnega posega pravico do objave rešenega gradiva (na splošno o avtorstvu v arheologiji cf. P. Petru, o. c. 27, 29). Če je avtor v konservatorski službi, bo po poprejšnjem dogovoru z muzejem gradivočasno depo-

niral v matični ustanovi, po obdelavi pa ga bo oddal pristojnemu muzeju. Če je avtor zaščitne akcije ali rešene najdbe diplomirani arheolog brez zaposlitve v matični stroki (ali sodeluje s strokovnimi ustanovami honorarno), mora oddati najdbe pristojnemu muzeju, vendar ima pravico do dogovora glede pogojev in načina obdelave, kar mu muzej mora omogočiti. Gradivo z zaščitnih izkopavanj pripada izključno pristojnim pokrajinskim muzejem.

Najučinkovitejši način za zbiranje podatkov o stanju arheoloških spomenikov na zemljišču je načrtna topografija. Če hočemo doseči zadovoljive rezultate, moramo povprašati za arheološke podatke čim več ljudi na nekem območju. Pri statistični obdelavi zbranega gradiva se izkaže, za kakšno vrsto spomenika obstaja ljudsko izročilo, za katere spomenike domačini vedo iz svojih izkušenj (ob poljedelskih delih, gradnji). Negativni odstotki pri anketi po svoje prispevajo k poznavanju stopnje (ne)zainteresiranosti ljudi za spomeniško dediščino. Vzporedno z natančno anketo mora arheolog topograf pregledati vse obdelovalne površine, ravninski gozd, položna pobočja in vrhove vzpetin. Za naselitev neprimerno zemljišče je treba pregledati v grobem. Zbrani podatki iz prve faze arheološke topografije se nato med izvajanjem ostalih dveh faz (meritev, sondiranje) še dopolnjujejo. Topografski izsledki so neposredno uporabni za spomeniško službo in omogočajo pregled nad stopnjo ogroženosti posameznih spomenikov. Posebno ogrožena zemljišča je treba obiskovati v enakomernih časovnih presledkih tudi še potem, ko opravimo topografski ogled, in spoznavati novo stanje spomenikov. Priporočljivo je že med topografsko akcijo ustvarjati si mrežo krajevnih zaupnikov, ki bi se po svojih močeh trudili za čim uspešnejšo zaščito s pravočasnim sporočanjem zlasti naključnih in posameznih najdb.² Za arheologa je priporočljivo, da v nenehnem stiku s posameznimi najdišči vodi dobro fotografsko dokumentacijo, pripravlja poročila o obhodih za dopolnjevanje spomeniških dosjejev, pregleduje arhivsko gradivo in ureja kartoteko literature o posameznih spomenikih (novitete in še neznane stare objave, ki dopolnjujejo Arheološka najdišča Slovenije [Ljubljana 1975]). Arheolog mora na svojem delovnem območju tudi popularizirati arheološko stroko in varovati arheološke spomenike. Gre za pripravo vodnikov o posameznih spomenikih, za prirejanje predavanj in manjših razstav na krajevnih skupnostih (predstavitev izbora fotografskega in grafičnega gradiva).

Zaščitna izkopavanja zbujaajo v okolju, kjer potekajo, pospešeno zanimanje za najstarejšo spomeniško dediščino. S sodelovanjem občinskih kulturnih skupnosti in občanov na arheološko zanimivem območju mora težiti spomeniška služba k čim večji popularizaciji varovanja izkopanin. Drobne najdbe ohranijo svojo najglobljo izpovednost prav v okolju, kjer so bile izkopane. Zato si moramo prizadevati za ustvarjanje čim večjega števila krajevnih arheoloških zbirk (tako z originalnimi predmeti kot z odlitki), ki bodo trajno pritegovale ne le pozornost strokovnjakov, ampak predvsem domačinov. Za namestitev zbirk so v prvi vrsti primerni ohranjeni in urejeni gradovi. Proučiti moramo tudi možnosti, da bi manjše arheološke zbirke dopolnjevale kulturno izpovednost sakralnih in etnografskih spomenikov na nekem območju (z izpričano tradicijo starinoslovja). Dosledno bi se morali zavzemati za to, da lapidarijskih spomenikov ne bi odstranjevali iz prvotnega okolja in jih grmadili v muzejskih skladiščih, ampak naj bi zanje poskrbeli na kraju drugotne najdbe same (kam-

ne, vzdane v zunanjih stenah starih cerkva, bi morali prestaviti v notranjost itd.) oziroma naj bi jih pridružili krajevnim zbirkam.³

Arheološki spomenik na zemljišču ogroža tudi narava. Škoda lahko nastane zaradi:

- a) tekočih voda, ki na svojih bregovih izpodkopavajo spomenike;
- b) zaradi izpiranja zemeljskih plasti, ki ga povzročajo hude padavine na spomenikih z izrazitimi višinskimi legami;
- c) zaradi zmrzali, ki povzroča škodo na kamnitih spomenikih in situ in sub divo (lahko tudi na drugotnem kraju);
- d) zaradi preperevanja šotne odeje, ki varuje lesene ostaline in sploh kulturno gradivo iz arheoloških obdobij (samo na Ljubljanskem barju).

Posebno mesto pripada zaščiti spomenikov na priobalnem morskem dnu, v rekah in naravnih jezerih. Poleg nedovoljenih posegov na takšnih najdiščih lahko postane usoden dejavnik tudi preveliko onesnaževanje okolja, ki ogroža arheološko drobno gradivo, prej zavarovano s čisto vodo. Zaradi možnosti najdb starih plovil v vodnih tokovih in obalnem morju bo morala posamezne zaščitne akcije, glede na njihov pomen, podpreti vsa družba. Ob večjih regulacijskih posegih v vodnih tokovih se lahko v vsakem trenutku zastavi problem podvodnih, na zraku hitro propadajočih najdb.

OPOMBE

¹ Za take predloge cf. I. Mikl-Curk, VS 15, 1970 (1972), 17. T. Knez, ibid. 20. M. Slabe, ibid. 25.

² Zakon o varstvu kulturnih spomenikov varuje tudi takšne najdbe (cf. Ur. list LRS 236 61, čl. 33). Prav periodično objavljane podatkov o naključnih najdbah (cf. I. Mikl-Curk, VS 10, 1965 [1966], 160) je dragocen napotek pri organiziranju zaščitnih posegov v bližnji in daljni prihodnosti glede na načrtovane gradnje na nekem območju.

³ Za navodila za varovanje vzdanih rimskih kamnov cf. I. Mikl-Curk, VS 13—14, 1968—1969 (1970), 283. Avtorica se zavzema med drugim za nadomestitev izvirnika s kvalitetno kopijo, če je bil izvirnik prenešen v muzej, oziroma za ohranitev spomenika na drugotnem najdišču, »kjer izpovedna vrednost antike v okviru stavbnega objekta prevladuje nad njegovo arheološko vrednostjo«.

Članek smo oddali uredništvu v septembru 1979, torej precej pred sprejetjem novega zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine (Ur. list SRS, št. 1, 1981). Ker menimo, da smo izvedli poizkus sinteze praktičnih in teoretičnih spoznanj o zaščitenem arheološkem izkopavanju v določenem času nekaterih danes zastarelih navedb nismo spremenili.

OPEČNI MODUL ROTUNDE V SELU, PRAŠKI ČEVELJ IN RAZMERJE 22 : 7

Tine Kurent, Lojze Muhič

Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo

UDK 719:930

THE BRICK MODULE OF THE
ROTUNDA AT SELO, THE PRAGUE
FOOT AND THE RATIO 22 : 7

POVZETEK

Rotunda v Selu je sezidana iz opeke, katere modularna dolžina meri 1 praški čevelj ali 301,73 mm. Njen premer in obod merita 7 ali 22 modulov po 4 čevlje. Modul, dolg 4 opeke, se še vidi v osnem ritmu lizen ob interkolumnijah A, B, C in D. Razmerje 22 : 7 je dober približek iracionalnemu številu π . Modularno načelo in izbrana števila, značilna za kompozicijo svetišča, bo treba upoštevati pri obnovi rotunde.

The Rotunda at Selo, Slovenia, is made of brick, the length of which is 1 Prague foot equal to 301,73 mm. Its diameter and circumference equal 7 and 22 modules of 4', respectively. The module of 4 bricks is still evident in the axial rhythm of intercolumnia A, B, C and D. The ratio 22 : 7 is a good approximation of π . The modular principle and the preferred numbers, used as modular multiples in composition of shrines, are to be taken in account for the restoration of Rotunda.

Rotunda v Selu je glede merske kompozicije zanimiva iz dveh razlogov:

1. Cerkev je sezidana iz opeke, katere modularna dolžina meri 1 praški čevelj.¹ Vse dolžine v tlorisu in prerezu zgradbe, v detajlu in v celoti se skladajo s opečnim modulom.² Ritmi, ki se v kompoziciji največkrat ponavljajo, ali moduli, merijo 1, 2, 3, 4 in 5 čevljev.

2. Zgradba je zasnovana na načelu racionalne aproksimacije števila π . Njen premer meri 7, obod pa 22 modulov po 4 opeke. Z modulom 4 čevljev je v skladu ritem lizen na obodu. Interkolumniji A, B, C, D in G imajo osno širino po 4 čevlje. Pri interkolumnijah I, J, K, L, M, N, O in P pa meri 4 čevlje svetla razdalja med lizenami. Ker so lizene široke po 1 čevelj, merijo osni interkolumniji od I do P po 5 čevljev.

Na ohranjenih temeljih pozneje prizidana polkrožna apsida meri v premeru 7 modulov po 2 čevlja. Odprtine med lizenami na njeni fasadi, označene z a, b, c, d in e, so široke po 4 čevlje, lizene same pa po 1 čevelj, torej so v istem ritmu kot interkolumniji od I do P na rotundi.

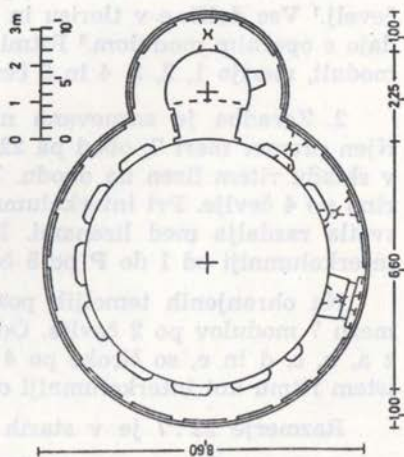
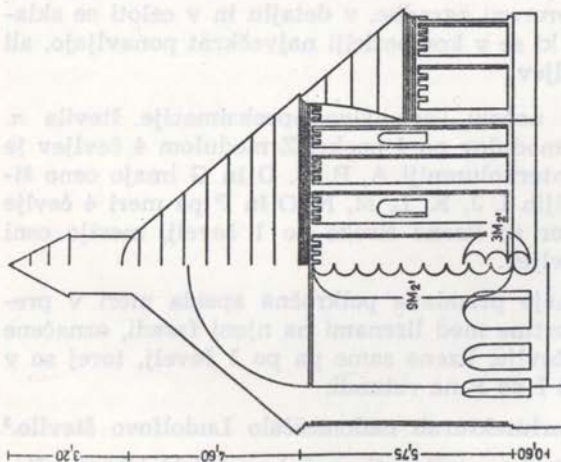
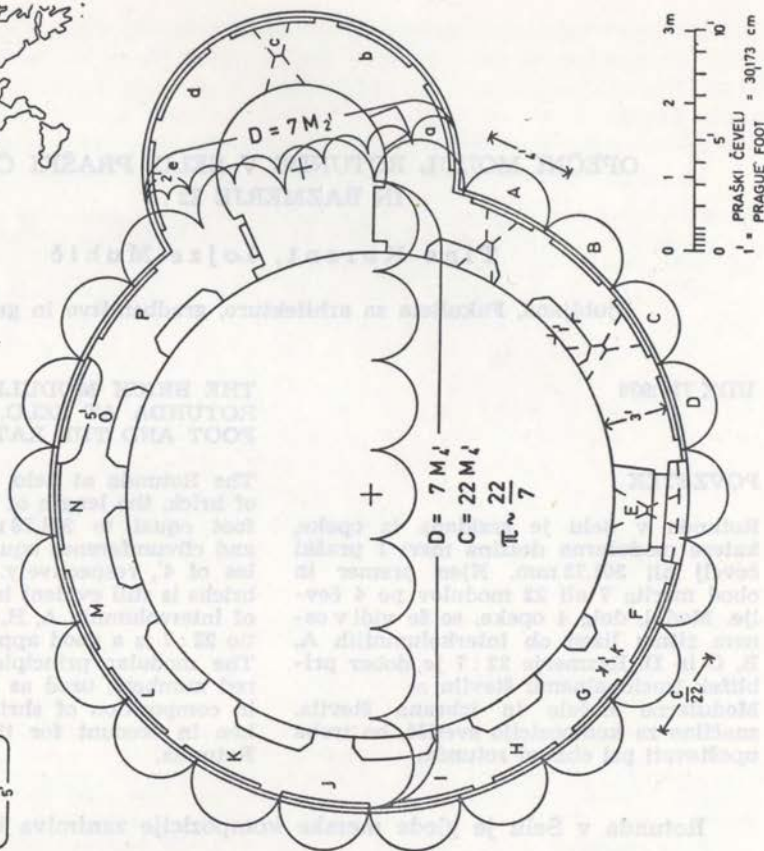
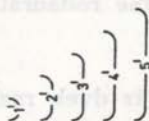
Razmerje 22 : 7 je v starih arhitekturah nadomeščalo Ludolfovo število.³

Tudi pri obnovi rotunde⁴ bo treba upoštevati opečni modul in izbrana števila, ki so bila značilna za njeno arhitekturno obdobje.

ROTUNDA - SELO
 CERKEV SVETEGA NIKOLAIA
 ZGRAJENA OKOLI LETA +1250
 THE CHURCH OF ST NICOLAUS
 SLOVENIA - YUGOSLAVIA
 BUILT ABOUT 1250 AD.

MODULI
 MODULES

OPOMBE

¹ Velikost praškega čevlja ($1' = 30,173$ cm) je vzeta iz knjige:

— E. Wedepohl, *Eumetria. Das Glück der Proportionen*, Verlag Richard Bacht GmbH, Essen 1967, str. 303—304. Obstaja še druga velikost za praški čevlj (1' = 29,6398 cm), in sicer v knjigi:

— J. Auböck, *Hand-Lexikon über Münzen, Geldwerthe, Tauschmittel, Zeit-, Raum- und Gewichtsmasse der Gegenwart und Vergangenheit aller Länder der Erde*, Commissions-Verlag von Leopold Weiss, Wien 1894, str. 102—104.

² O opečnem modulu glej:

— T. Kurent, *Metrication: The Change to the Metric System in Slovenia from the Point of View of Modular Coordination*, *The Modular Quaterly*, No. 1, London 1967.

³ O racionalni aproksimaciji razmerja med obodom in premerom glej:

— T. Kurent, *The Modular Composition of Roman Water-Wheels*, *Archaeometry*, vol. 10, Oxford University 1967, str. 29—34.

— T. Kurent, L. Muhič, *Dubrovački lakat i racionalizacija broja π u modularnoj kompoziciji rozete Svetog Spasa, Čovjek i prostor*, ČiP 9, god. XXV, br. 306, Zagreb 1978, str. 20—21.

L. Muhič, *Število π v kompoziciji babilonskega gledališča*, v katalogu *Babilonska, sirska in mezopotamska umetnost*, Narodni muzej, Ljubljana 1980, str. 32—33.

⁴ Primerjaj:

— M. Zadnikar, *Romanska rotunda v Selu in njena restavracija*, *Varstvo spomenikov XXII*, Ljubljana 1979, str. 167—172; in

— N. Štupar-Šumi, *Rekonstrukcija romanske rotunde v Selu*, *Varstvo spomenikov XXII*, Ljubljana 1979, str. 173—177.

Naloga št. 13 je podaljšek v arheološki terenski spomeniki — območjih se nahaja celotnega območja zdajšnje Ljubljanske Center, ki ga je Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo izvedel po svoji iniciaciji, tudi danes tako spomeniško varstvo predpisan ali bi raziskarje in bi raziskarje, v bi spomeniškega arheološkega terena, pa tudi podaljšek območji, na katerih

VREDNOTENJE ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE V LJUBLJANI (OBČINA CENTER)

Marjan Slabe

Ljubljana, Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo

UDK 719:930

EVALUATION OF ARCHEOLOGICAL
PARTIMONY — LJUBLJANA

POVZETEK

Načrtno zbiranje podatkov o arheoloških območjih v občini Ljubljana Center nam danes omogoča precej pregledno sliko že raziskanega in še neraziskanega, a že ugotovljenega arheološkega terena, pa tudi podobo območij, kjer lahko še pričakujemo arheološko najdišče. To nam omogoča, da se držimo temeljnih načel zakonodaje in drugih pravnih določb in iz tega izhaja tudi ustrezno vrednotenje arheološke spomeniške dediščine na obravnavanem prostoru. Logični sklep vsega pa je, da je treba zaščitne raziskovalne posege in predstavitve arheoloških terenskih spomenikov in situ zajeti v vseh ureditvenih in zazidalnih načrtih, skratka, v družbenem planu.

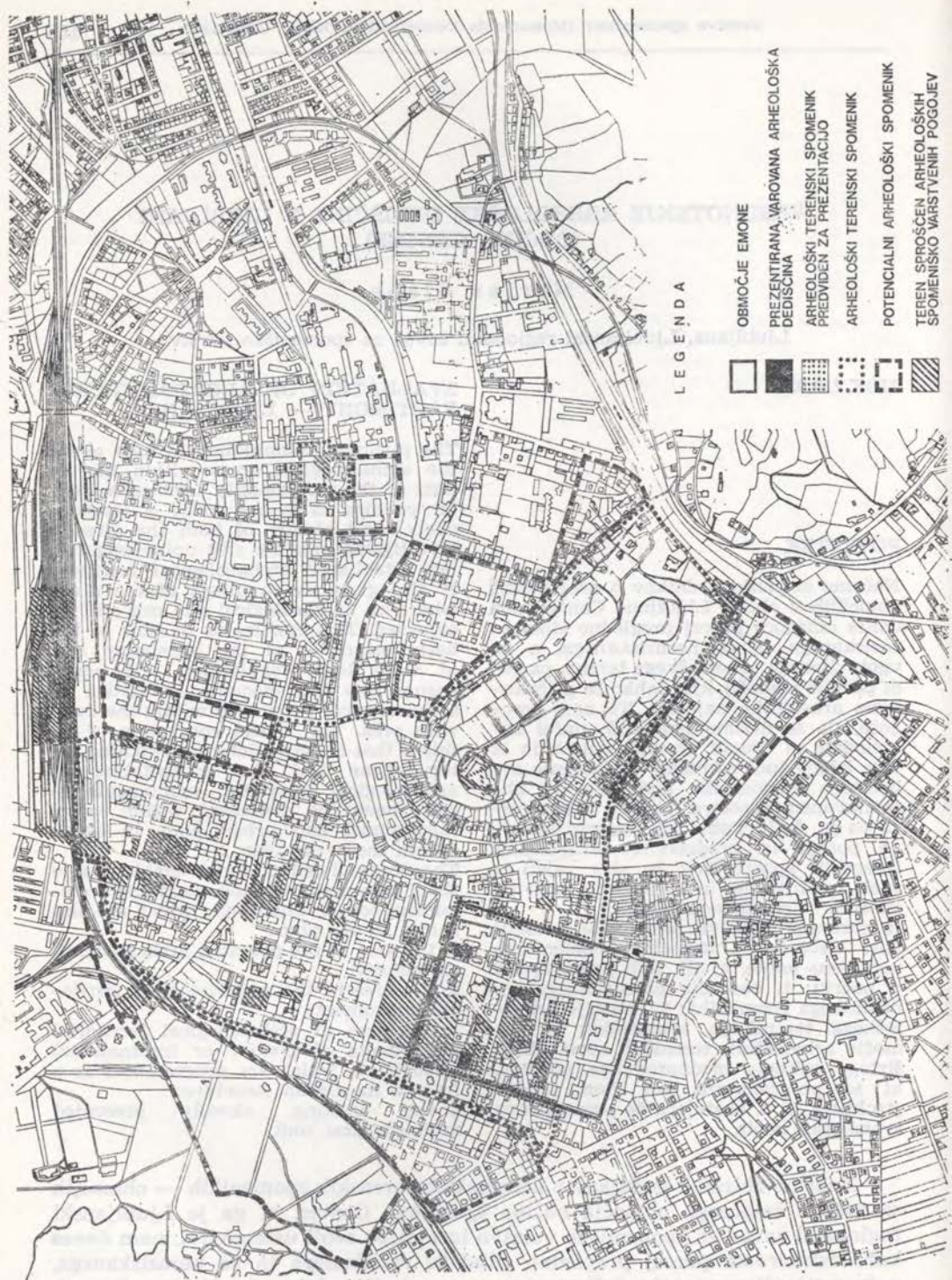
Iz zbranega gradiva je mogoče izluščiti štiri bistvene in smiselne spomeniško-varstvene enote, ki jih tudi prikazujemo v načrtu: 1. območje potencialnega arheološkega spomenika; 2. območje arheološkega terenskega spomenika; 3. območje arheoloških terenskih spomenikov širšega oziroma mednarodnega pomena, ki so programirani kot člen urbane strukture, in 4. obstoječa že prezentirana arheološka enota.

The planned accumulation of data about the archaeological areas within the limits of the municipality Ljubljana Center enables us to see today a considerably lucid picture of both the already investigated and the still uninvestigated, but established archaeological territory. It also gives us an image of the areas where an archaeological site can still be expected. This enables us to stick to the basic principles of the legislation and of other legal regulations, and hence ensues also the adequate evaluation of archaeological patrimony within the dealt with area. The logical conclusion of all this is that conservational researching interventions and the presentation of archaeological territorial monuments in situ should be contained within every regulational and urban plan, in short, within the social plan.

The accumulated material enables us to shell four essential and significant monument conservation units which are also shown in our plan:

1. the area of the potential archaeological monument;
2. the area of the archaeological territorial monument;
3. the area of archaeological territorial monuments of greater or international importance, which are programmed as a link of the urban structure;
4. the existing, already presented archaeological unit.

Načrtno zbiranje podatkov o arheoloških terenskih spomenikih — območjih za zaščito celotnega območja občine Ljubljana Center, ki ga je Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo izvajal po svoji ustanovitvi, nam danes kaže razmeroma precej pregledno sliko že raziskanega in še neraziskanega, a že ugotovljenega arheološkega terena, pa tudi podobo območij, na katerih

LEGENDA

- OBMOČJE EMONE
- PREZENTIRANA, VAROVANA ARHEOLOŠKA DEDIŠČINA
- ▨ ARHEOLOŠKI TERENSKI SPOMENIK PREDVIDEN ZA PREZENTACIJO
- ⋯ ARHEOLOŠKI TERENSKI SPOMENIK
- POTENCIALNI ARHEOLOŠKI SPOMENIK
- ▨ TEREN SPROŠČEN ARHEOLOŠKIH SPOMENIŠKO VARSTVENIH POGOJEV

Sl. 1 Varovalni režimi za arheološko dediščino v Ljubljani (Lj. Center)
 Fig. 1 Conservation regimes for archaeological patrimony in Ljubljana (Lj. Center)

lahko morebiti še pričakujemo arheološko najdišče. To dejstvo pa nam tudi omogoča, da pri nadaljnjih obravnavah zadostimo temeljnim načelom, ki jih predpisujejo spomeniška in druga zakonodaja ter nekatere določbe generalnega urbanističnega plana za mesto Ljubljana na eni in ustrezno vrednotenje arheološke spomeniške dediščine na obravnavanem območju na drugi strani.

Tako je mogoče na podlagi dosedanjih ugotovitev določiti zaščitne ukrepe (praviloma že predpisane) in izvajati iz njih temu primerne smernice, pa naj gre za ureditev posameznih karejev ali širših območij, v katerih je morebitna vključitev že prezentiranega ali kdaj v prihodnosti odkritega arheološkega terenskega spomenika v novo okolje nujna in pglavitna naloga pri programski obravnavi posameznega predela, ali pa gre le za raziskavo terena, zavarovanje najdb in izdelavo dokumentacije ter se teren sprostí spomeniških pogojev. Z drugimi besedami, izhajajoč iz takega vodila, lahko prezentiramo osnovna izhodišča za pravilno vrednotenje arheološkega terenskega spomenika oziroma se nam ponudijo tudi možnosti za smiselno vključevanje spomenika v prostor in sploh programiranje posamezne prostorske ureditve z arheološkim spomeniškim potencialom. Ne nazadnje te temeljne osnove s svojim varstvenim značajem omogočajo nedotaknjenost arheoloških terenov, saj so le taki, neokrnjeni, zagotovilo za vsakršna znanstvena vrednotenja pri proučevanju človekove navzočnosti na naših tleh.

Na podlagi omenjenih izhodišč smo si torej, skladno z zakonskimi in drugimi pravnimi akti, ne samo zagotovili varovanje arheološkega terenskega spomenika, marveč smo tudi smiselno naglasili nekatere bistvene prvine za pravilno planiranje s prostorom, ki ga vrednotimo kot arheološko najdišče.

Okvirna valorizacija arheoloških ostalin

Prikazati arheološki potencial na območju občine Ljubljana Center je mogoče le, če poskušamo iz zbranega gradiva izluščiti štiri bistvene in smiselne arheološke spomeniškovarstvene enote. Te temeljijo predvsem na vrednosti doslej znanega arheološkega potenciala, ki določa tudi bistvene stopnje varovanja.

Arheološko spomeniško dediščino bi lahko prikazali z naslednjimi bistvenimi značilnostmi. To narekujejo posamezna pretekla obdobja, ki so pustila za seboj svoje sledove in katere sta čas ter preobrazba mesta ohranila bodisi zaradi njihovega izjemnega položaja v območju, v katerem se je mesto razvijalo, bodisi zaradi namernega oziroma zavestnega ohranjanja arheološke in zgodovinske dediščine v tem prostoru. Kot najpomembnejši arheološki ostalini sta vsekakor območje antične Emone s svojo naselbino ter pripadajočimi suburbanimi ožjimi predeli in pokopališči ter vanjo segajoče starejše prazgodovinsko grobišče ob vzhodnem obrambnem obzidju. Nato sledita zgodnesrednjeveški prostor na območju današnjega sakralnega objekta Sv. Peter in Ljubljanski grad s celotno površino ter svojim podnožjem, starim mestnim predelom.

Način varovanja vsakega izmed teh spomeniških terenov narekujejo vsakokrat njihove posebne lastnosti. Treba je opraviti vrsto med seboj odvisnih nalog, da bi lahko pravilno vrednotili tudi njihove sodvisnosti z današnjim soočanjem v prostoru. Razumljivo je, da vsak arheološki terenski spomenik

lahko morebiti še pričakujemo arheološko najdišče. To dejstvo pa nam tudi omogoča, da pri nadaljnjih obravnavah zadostimo temeljnim načelom, ki jih predpisujejo spomeniška in druga zakonodaja ter nekatere določbe generalnega urbanističnega plana za mesto Ljubljana na eni in ustrezno vrednotenje arheološke spomeniške dediščine na obravnavanem območju na drugi strani.

Tako je mogoče na podlagi dosedanjih ugotovitev določiti zaščitne ukrepe (praviloma že predpisane) in izvajati iz njih temu primerne smernice, pa naj gre za ureditev posameznih karejev ali širših območij, v katerih je morebitna vključitev že prezentiranega ali kdaj v prihodnosti odkritega arheološkega terenskega spomenika v novo okolje nujna in pglavitna naloga pri programski obravnavi posameznega predela, ali pa gre le za raziskavo terena, zavarovanje najdb in izdelavo dokumentacije ter se teren sprostí spomeniških pogojev. Z drugimi besedami, izhajajoč iz takega vodila, lahko prezentiramo osnovna izhodišča za pravilno vrednotenje arheološkega terenskega spomenika oziroma se nam ponudijo tudi možnosti za smiselno vključevanje spomenika v prostor in sploh programiranje posamezne prostorske ureditve z arheološkim spomeniškim potencialom. Ne nazadnje te temeljne osnove s svojim varstvenim značajem omogočajo nedotaknjenost arheoloških terenov, saj so le taki, neokrnjeni, zagotovilo za vsakršna znanstvena vrednotenja pri proučevanju človekove navzočnosti na naših tleh.

Na podlagi omenjenih izhodišč smo si torej, skladno z zakonskimi in drugimi pravnimi akti, ne samo zagotovili varovanje arheološkega terenskega spomenika, marveč smo tudi smiselno naglasili nekatere bistvene prvine za pravilno planiranje s prostorom, ki ga vrednotimo kot arheološko najdišče.

Okvirna valorizacija arheoloških ostalin

Prikazati arheološki potencial na območju občine Ljubljana Center je mogoče le, če poskušamo iz zbranega gradiva izluščiti štiri bistvene in smiselne arheološke spomeniškovarstvene enote. Te temeljijo predvsem na vrednosti doslej znanega arheološkega potenciala, ki določa tudi bistvene stopnje varovanja.

Arheološko spomeniško dediščino bi lahko prikazali z naslednjimi bistvenimi značilnostmi. To narekujejo posamezna pretekla obdobja, ki so pustila za seboj svoje sledove in katere sta čas ter preobrazba mesta ohranila bodisi zaradi njihovega izjemnega položaja v območju, v katerem se je mesto razvijalo, bodisi zaradi namernega oziroma zavestnega ohranjanja arheološke in zgodovinske dediščine v tem prostoru. Kot najpomembnejši arheološki ostalini sta vsekakor območje antične Emone s svojo naselbino ter pripadajočimi suburbanimi ožjimi predeli in pokopališči ter vanjo segajoče starejše prazgodovinsko grobišče ob vzhodnem obrambnem obzidju. Nato sledita zgodnesrednjeveški prostor na območju današnjega sakralnega objekta Sv. Peter in Ljubljanski grad s celotno površino ter svojim podnožjem, starim mestnim predelom.

Način varovanja vsakega izmed teh spomeniških terenov narekujejo vsakokrat njihove posebne lastnosti. Treba je opraviti vrsto med seboj odvisnih nalog, da bi lahko pravilno vrednotili tudi njihove sodvisnosti z današnjim soočanjem v prostoru. Razumljivo je, da vsak arheološki terenski spomenik

ali kompleks ne more biti enako izpovedno kvaliteten kakor tudi ne enako ohranjen. Zato je treba naglasiti prav ti dve bistveni poanti, na podlagi katerih je mogoče izluščiti vrednosti posameznega areala v obravnavanem prostoru.

V zvezi s tem pa je poleg »običajnega varovanja«, ki mu kot rečeno, lahko sledijo posamezni varstveni ukrepi, še prezentacija. Ljubljana kot prizorišče nenehnih zgodovinskih sprememb je dolžna v svojem prostoru ohraniti najbolj bistvene in smiselne ostaline posameznih stadijev družbenega razvoja in jih kot pričevalne elemente tudi predstaviti. S tem pa bi zadostili tudi glavnim pogojem, ki jih narekujejo mednarodne konvencije, katerih podpisnica je tudi naša država.

Samo nekaj bistvenih točk in izhodišč za programsko usmerjanje varovanja arheološke dediščine smo našli in že je mogoče izoblikovati sklep, da je treba zaščitne raziskovalne posege in predstavitev arheoloških terenskih spomenikov zajeti v vseh ureditvenih in zazidalnih načrtih, skratka, v družbenem planu.

Razlaga dokumentacijske predstavitve

1. S črticami so omejena vsa območja, ki jim pravimo potencialni arheološki spomeniki. Na teh predelih so že bile ugotovljene nekatere arheološke najdbe, vendar so bile predvsem naključne. Po dosedanjih gradbenih ali zemeljskih posegih pa še ni bilo mogoče dokumentirati ohranjenega sklenjenega oziroma kontinuiranega arheološkega terena. Omenjeni kompleks obsega:

— prostor zahodno od Prešernove ceste s Tivolijem in Vrtačo ter predel med Celovško in Titovo cesto, na katerem so ostanki raznovrstnih antičnih suburbanih tvorb, del tega območja, označen s črtkami, je sproščen arheoloških spomeniškovarstvenih pogojev;

— prostor, ki ga omejujejo Komenskega ulica, Ulica Moše Pijadeja, Trg OF in Resljeva cesta in na katerem so ostanki raznovrstnih antičnih suburbanih tvorb;

— prostor vzhodno od vznožja Ljubljanskega gradu med Gruberjevim prekopom, Roško cesto, Šaranovičevo in Zarnikovo ulico, Poljanskim nasipom, Kopitarjevo in Streliško ulico; to območje vsebuje raznovrstne ostanke antičnih suburbanih tvorb, poleg tega pa še prazgodovinske in srednjeveške ostaline;

— prostor, ki ga omejujejo Levstikov trg s Karlovško cesto, Gruberjev prekop in Ljubljana, vsebuje nekatere antične in srednjeveške ostaline;

— širše področje Šentpetra, ki ga omejujejo Rozmanova ulica, Ljubljana, Lipičeva ulica, zahodni del Kliničnih bolnišnic, severna stavba Onkološkega inštituta in Hrvatski trg; ta predel vsebuje nekatere antične in zgodnjersrednjeveške ostaline.

2. Arheološki terenski spomenik, omejen s pikčasto črto, vsebuje visoko ovrednoteno arheološko dediščino. Ta arheološki terenski spomenik se razteza prek dveh območij:

— Prvo je prostor med Aškerčevo cesto, Gruberjevim prekopom, Streliško ulico, Resljevo cesto, Kopitarjevo in Komenskega ulico, ulico Moše Pijadeja, Trgom OF in Prešernovo cesto.

Tu je bila doslej opravljena že vrsta arheoloških raziskav, katerih območja so označena s črtkami in sproščena arheoloških spomeniškovarstvenih pogojev.

ali kompleks ne more biti enako izpovedno kvaliteten kakor tudi ne enako ohranjen. Zato je treba naglasiti prav ti dve bistveni poanti, na podlagi katerih je mogoče izluščiti vrednosti posameznega areala v obravnavanem prostoru.

V zvezi s tem pa je poleg »običajnega varovanja«, ki mu kot rečeno, lahko sledijo posamezni varstveni ukrepi, še prezentacija. Ljubljana kot prizorišče nenehnih zgodovinskih sprememb je dolžna v svojem prostoru ohraniti najbolj bistvene in smiselne ostaline posameznih stadijev družbenega razvoja in jih kot pričevalne elemente tudi predstaviti. S tem pa bi zadostili tudi glavnim pogojem, ki jih narekujejo mednarodne konvencije, katerih podpisnica je tudi naša država.

Samo nekaj bistvenih točk in izhodišč za programsko usmerjanje varovanja arheološke dediščine smo našli in že je mogoče izoblikovati sklep, da je treba zaščitne raziskovalne posege in predstavitve arheoloških terenskih spomenikov zajeti v vseh ureditvenih in zazidalnih načrtih, skratka, v družbenem planu.

Razlaga dokumentacijske predstavitve

1. S črticami so omejena vsa območja, ki jim pravimo potencialni arheološki spomeniki. Na teh predelih so že bile ugotovljene nekatere arheološke najdbe, vendar so bile predvsem naključne. Po dosedanjih gradbenih ali zemeljskih posegih pa še ni bilo mogoče dokumentirati ohranjenega sklenjenega oziroma kontinuiranega arheološkega terena. Omenjeni kompleks obsega:

— prostor zahodno od Prešernove ceste s Tivolijem in Vrtačo ter predel med Celovško in Titovo cesto, na katerem so ostanki raznovrstnih antičnih suburbanih tvorb, del tega območja, označen s črtkami, je sproščen arheoloških spomeniškovarstvenih pogojev;

— prostor, ki ga omejujejo Komenskega ulica, Ulica Moše Pijadeja, Trg OF in Resljeva cesta in na katerem so ostanki raznovrstnih antičnih suburbanih tvorb;

— prostor vzhodno od vznožja Ljubljanskega gradu med Gruberjevim prekopom, Roško cesto, Šaranovičevo in Zarnikovo ulico, Poljanskim nasipom, Kopitarjevo in Streliško ulico; to območje vsebuje raznovrstne ostanke antičnih suburbanih tvorb, poleg tega pa še prazgodovinske in srednjeveške ostaline;

— prostor, ki ga omejujejo Levstikov trg s Karlovško cesto, Gruberjev prekop in Ljubljana, vsebuje nekatere antične in srednjeveške ostaline;

— širše področje Šentpetra, ki ga omejujejo Rozmanova ulica, Ljubljana, Lipičeva ulica, zahodni del Kliničnih bolnišnic, severna stavba Onkološkega inštituta in Hrvatski trg; ta predel vsebuje nekatere antične in zgodnjersrednjeveške ostaline.

2. Arheološki terenski spomenik, omejen s pikčasto črto, vsebuje visoko ovrednoteno arheološko dediščino. Ta arheološki terenski spomenik se razteza prek dveh območij:

— Prvo je prostor med Aškerčevo cesto, Gruberjevim prekopom, Streliško ulico, Resljevo cesto, Kopitarjevo in Komenskega ulico, ulico Moše Pijadeja, Trgom OF in Prešernovo cesto.

Tu je bila doslej opravljena že vrsta arheoloških raziskav, katerih območja so označena s črtkami in sproščena arheoloških spomeniškovarstvenih pogojev.

Omenjena območja so: severni del železniške postaje v okolici kurilnice, cestni podvoz na Titovi cesti, predel Bavarskega dvora in »Kozolca«, vogal med Titovo cesto in Pražakovo ulico, predel med Pražakovo ulico, Titovo cesto, Trdinovo in Cigaletovo ulico, območje Supermarketa, Figovca, zahodni del stavb med Trdinovo ulico, Titovo cesto in Tavčarjevo ulico, Ploščad Borisa Kraigherja, območje novega hotela Holiday Inn, del Leninovega parka, območje Osnovne šole Prežihovega Voranca, stavba Republiškega komiteja za kulturo v Župančičevi ulici, Titova cesta ob vogalu Pošte, današnji Trg revolucije z območjem Kulturnega doma Ivana Cankarja, predel Plečnikovega trga, Osnovne šole Majde Vrhovnik, vogal med Gregorčičevo in Igriško ulico, del Trga mladinskih delovnih brigad, območje Korzike na Prešernovi cesti, Ekonomske srednje šole, novega oddelka Strojne fakultete, območje Ferantovega vrta, obeh prizidkov k Drami in Šumija, del Aškerčeve ceste nasproti Filozofske fakultete, dvorišče SAZU, vogal Vegove in Turjaške ulice, polovica Križevniške ulice, del Ciril-Methodovega trga in Poljanske ceste, vzhodni del Karlovške ceste, posamezni predeli na Ljubljanskem gradu, območje hotela Turist, parkirni prostor ob hotelu Turist na Komenskega ulici in dvorišče stavbe Komenskega 12.

Celotno omenjeno območje vsebuje pretežni del antične Emone s pripadajočimi pokopališkimi areali, ki se raztezajo ob Titovi, Gosposvetski in Resljevi cesti, Ulici Moše Pijadeja, Komenskega ulici, na širšem kompleksu današnjega sodišča in Ajdovščine, na Prešernovi in Tržaški ter Karlovški cesti. Dalje vsebuje suburbani kompleks, ki ga sledimo na Trgu mladinskih delovnih brigad, dvorišču SAZU in drugod, poleg tega pa obsega v glavnem tudi vso srednjeveško arheološko dediščino z Gradom itd.

— Drugo je prostor ob današnjem sakralnem objektu Sv. Peter, to je območje Hrvatskega trga in okolice cerkve. Omenjeni prostor vsebuje antične in zgodnesrednjeveške ostaline.

Del tega območja je sproščen arheoloških spomeniškoarhivskih pogojev, in sicer prostor obnovljenega križišča na Hrvatskem trgu.

3. Iz sklopa arheološkega terenskega spomenika smo posebej izvzeli areale, o katerih, po današnjih arheoloških opažanjih, ugotavljamo, da so na njih izjemne arheološke najdbe mednarodnega pomena, in ki jih za prihodnost predvidevamo kot člen obstoječe urbane strukture oziroma kot neposreden element bodočega vključevanja v prostor. Ta območja so izpolnjena s pikicami. Prezentirana naj bi bila v prostoru kot ostaline in situ ali izjemoma ponekod predstavljena v talnih površinah.

Območja, namenjena za prezentacijo, so: predeli ob Osnovni šoli Majde Vrhovnik, Strojni fakulteti, Filozofski fakulteti in Šolski polikliniki, že izkoptano območje Šumi, predel ob Aškerčevi cesti nasproti Filozofske fakultete, okolica Emonca na Trgu osvoboditve, del Knafljevega prehoda in celotno obzidje antične Emone.

4. Obstoječa in že prezentirana arheološka varovana dediščina je v načrtni dokumentaciji izpolnjena s črno barvo in obsega le antične ostaline.

Antični prezentirani spomeniki so na območju Trga osvoboditve, nekdanjega Kongresnega trga, na novem Trgu revolucije, in sicer v predelu zgradbe Kulturnega doma Ivana Cankarja, ter nekdanje Veselove ulice, na delu dvorišča osnovne šole Majde Vrhovnik, v prostoru Likovnega razstavišča Riharda

Jakopiča in v podhodu Severna emonska vrata. Nekateri členi kulture oziroma profane antične arhitekture, tudi z reliefnimi upodobitvami ali napisi, pa so vzdani v zunanjih fasadah Stolnice, semenišča v Dolničarjevi ulici 4, na Mestnem trgu št. 3, na zunanjščini in v notranjščini Ljubljanskega gradu. Z antičnimi ostalinami pa je oplemeniten tudi vrt okoli Narodnega muzeja.

ARHEOLOŠKO KONSERVATORSTVO NA NAŠIH TLEH V 19. STOLETJU

Iva Mikl Curk

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

UDK 719:930

ARCHAEOLOGICAL CONSERVATION
WORK ON OUR GROUNDS IN THE
NINETEENTH CENTURY

POVZETEK

V sestavku je govora o konservatorskih delih na obeh mitrejih v Ptuj, kot značilen dokument dobe pa predstavlja sestavek še uporabo staroegipčanskih nagrobnikov v Vipavi in ureditev lapidarija — vrta pri muzeju v Trstu. Poslednji spomenik sicer ni na ozemlju SR Slovenije, vendar je redkost v srednji Evropi in za arheološko konservatorstvo 19. stol. tako značilen, da je tu prikazan. Razne tendence v konservatorstvu 19. stol. so dale namreč vse skupaj tisto zdravo osnovo, ki danes v konservatorstvu še vedno gradimo na njej.

The article deals with conservation work on both of the Mithraeums at Ptuj, and represents, as a characteristic document of the age, the application of Old Egyptian tombstones at Vipava and the setting of a lapidary-garden at the museum in Trieste. The latter, though, is not situated on the territory of the S. R. of Slovenia, but being a rarity in Middle Europe and so characteristic of archaeological conservation work of the nineteenth century, it is presented here. Various tendencies in the nineteenth century conservation work have, namely, altogether formed that sound basis on which the conservation work of today is still building upon.

Na prvi pogled je dejavnost, ki jo želim predstaviti, za slovensko umetnostno in kulturno zgodovino komaj zanimiva. Pa vendar moramo nekatere sestavine konservatorstva šteti za ustvarjalno oblikovanje in za sestavino kulturne ozaveščenosti, nekega okolja, čeprav je nezavedna. Tako ustvarjalno oblikovanje nosi na sebi vselej pečat svojega časa. Danes nas torej zanima pečat, ki ga je 19. stoletje vtisnilo zavestnim predstavitvam arheoloških najdb v slovenskem prostoru in v njegovi neposredni sosesčini.

Arheološka dediščina na naših tleh ni nepomembna in je bila dovolj zgodaj predmet raziskav tudi v evropskem merilu pomembnih raziskovalcev. Tudi na naših najdiščih je nastajala sodobna evropska prazgodovinska veda. O tem dovolj zanimivem poglavju splošne kulturne zgodovine lahko beremo drugje,¹ v našem prikazu ga omenimo le za uvod. Prav tako je prikazano drugje, kako so konservirali (v najširšem pomenu besede) arheološke starine naše dežele.² Povzemimo glavne značilnosti dejavnosti: skrb za arheološke starine je bila sprva posvečena le zbiranju predmetov. Z zbiranjem je bilo povezano tudi nastajanje in širjenje pravih in javnih muzejev, deloma kot odgovor na oblikovanje, deloma pa kot naslednik oblikovanja zasebnih zbirk.³ Razmeroma zgodaj so nastale tudi nekatere trajnejše, v stavbe vzdane zbirke napisnih in drugih kamnitih spomenikov. Za nekako najbolj značilno tako zbirko vedno šte-

jemo lapidarij v Mestnem stolpu v Ptuju.⁴ Take zbirke so bile vendarle navadno blizu kraja najdbe kamnitih spomenikov in tako so bile eden od aktivnih, čeprav še na moč preprostih konservatorskih posegov.

Tako je bil dobršen del stikov z arheološkimi starinami posvečen le raziskovanju, spoznavanju. Izobraženec iz naših krajev se je v 19. stoletju zvečine šele zavedel obstoja prič davnega zgodovinskega izročila. Virov je bilo še v izobilju, ni bilo še strahu, da bodo prehitro usahnili, torej tudi skrb za arheološke starine v sedanjem smislu ni bila vsepovsod in vedno živa. Seve pa tudi spoznavanje drobcov arheoloških starin, zlasti na začetku prejšnjega stoletja, še ni vodilo k obsežnejšim idejnim rekonstrukcijam življenja; arheološki predmet je govoril kot zanimiv drobec, dosti manjkrat pa kot del celote.

Prav gotovo tudi spočetka v prizadevanju po spoznanju arheološke dediščine ne moremo videti snovanja, ki je zraslo iz ljudskega izročila ali pod njegovim vplivom. Tako izročilo je bolj opazno vplivalo šele na raziskovalno delo V. Šmida.⁵ Ker se pa ne želimo ukvarjati z zgodovino raziskovanja, marveč le s smermi zgodnjega arheološkega konservatorstva v naših krajih, omenjamo V. Šmida le, da bi omejili našo obravnavo.

Do neposrednih aktivnih in ustvarjalnih konservatorskih posegov v sedanjem pomenu besede je pri nas prišlo šele konec 19. stoletja in v letu pred začetkom svetovne vojne. V letih 1899 in 1913 so namreč v Ptuju po izkopavanju prezentirali za ogled na kraju najdbe dva od treh tedaj raziskanih mitrejev, posebnosti v kulturnem izročilu rimskega imperija na naših tleh.⁶ Ruševine obeh objektov so na terenu zavarovali s stavbo tako, da jih je mogoče videti

Sl. 2 Trst — lapidarij muzeja (Museo civico di storia ed arte, Trieste)
Fig. 2 Trieste — lapidarium of the museum (Museo civico di storia ed arte, Trieste)

v takem stanju, kot so jih izkopali. Obenem pa lahko zaradi razsežnosti lupine zavarovalne stavbe doživimo nekaj prvotnega vtisa prostora. Zavarovalna lopa tretjega mitreja na Zg. Bregu je šla korak dalj. Stavba je, čeprav skromno, vendar opazno oblikovana s pridihom historicizma in ob vstopu v prostor naj nam namesto v antiki uničenega glavnega reliefa kopija tistega iz Osterburkna ob Renu ustvari podoben vtis, kot ga je dobil obiskovalec mitreja, ko je ta še opravljal svojo vlogo, torej nekako v 3. stoletju. Oba posega na ptujskih mitrejih pa sta tako podrejena pristnosti najdbe, da v celoti in z ilustrativnimi dodatki vred zadoščata tudi sodobnim teoretičnim zahtevam po pravilni prezentaciji arheološkega spomenika.

Arheološke starine so vendarle lahko vedno kaj več učinkovale na fantazijo, kot nam kaže dosedanji pregled. Tudi v naših krajih so. Človek prejšnjega stoletja je stopal, drugače kot danes, ko vrednotimo starine in spomenike predvsem za skupnost, v prav oseben stik z njimi. Z eksotičnega delovnega mesta, se pravi iz Egipta, je bilo mogoče Lavrinu pripeljati dva staroegipčanska nagrobnika in kot nasledek osebne stika s starinami Egipta ju je dal postaviti na domačem, vipavskem pokopališču svojim staršem na grob.⁷ Zelo zanimiv dvogovor z arheološkim spomenikom in »raba« arheološke starine, ki gotovo zasluži pozornost in svoje mesto v prikazu zavestnega in spontanega zbiranja, ohranjanja in predstavljanja arheoloških starin vseh vrst na Slovenskem.

Na koncu pa omenimo, da hrani širši slovenski prostor objekt, ki je združil in predstavil vrsto arheoloških starin v oblikovanem prostoru na način, prav značilen za sredo 19. stoletja. V mislih imamo tržaški lapidarij, objekt, ki mu pripada prav posebno mesto med predstavitvami arheoloških ruševin, gledališča, vit muzeja (Musei civici di storia e d'arte) in je bil do leta 1829 pokopališče pri sv. Justu. Ko so pokopališče opustili, je vrt po prizadevanjih D. Rosettija in njegovega kroga hitro postal lapidarij.⁸ Še do danes je ohranil velik del podobne, ki jo je imel ob otvoritvi leta 1843. Čustveno vlogo prostora poudarjajo zelenje, razporeditev spomenikov in Winckelmannov spomenik, ki še ohranja izročilo starega pokopališča. Doba, ko je nastal ta lapidarij, je kaj rada videla v starih pokopališčih vir za spoznavanje preteklosti, rada pa se je tudi prepuščala razpoloženju takih krajev. Tržaški lapidarij je ohranil vrsto takih značilnosti. Tako ga moremo tudi po oblikovalski plati šteti za nadpovprečen dosežek pri predstavljanju arheoloških starin, in to v kar širšem prostoru.

Ponovno poudarjam, da bi bilo, kajpak, smešno trditi, da so opisani pojavi in dela neposredno povezani z našo zavestno nacionalno kulturno ustvarjalnostjo v 19. stoletju. Nasprotno, včasih so bili celo rezultat delovanja nacionalno povsem drugače opredeljenih skupin. Toda bili so pojavi, ki so vendarle lahko, čeprav gotovo pretežno posamič, prispevali k oblikovanju naše sedanje kulturne ravni. So rezultat svojega časa, obenem pa tudi, kot smo že omenili, del logičnega razvoja varovanja arheološke dediščine. Torej so tudi opisani pojavi tisti trdni in organski temelji, na katerih tudi mi gradimo danes v našem konservatorstvu.

OPOMBE

¹ R. Ložar, Zbornik um. zgod. 17, 1941, 107 ss; S. Gabrovec, Argo 10/1, 1971, 35 ss.

² F. Baš, Varstvo spomenikov (VS) 5, 1954, 13 ss; I. Mikl-Curk, VS 20, 1976, 107 ss.

³ S. Gabrovec o. c. 35 ss; sicer prikazi zgodovine posameznih muzejev, npr. M. Abramić, Poetovio, Ptuj 1925, 45 ss.

⁴ B. Saria v Antike Inschriften aus Jugoslavien I (V. Hoffiller — B. Saria), Zagreb 1939.

⁵ Zanimivo pa je dejstvo, da je Morlot že leta 1849 izkopaval, gotovo pod vplivom močnega ljudskega izročila, na Ajdovskem gradcu — Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 164; tam tudi o delu V. Šmida.

⁶ Objekt in akcijo je doslej najbolje prikazal M. Abramić, Poetovio, 162 ss; I. Mikl-Curk, Mitreji na Slovenskem, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih 31, Ljubljana 1972.

⁷ S konservatorskega vidika je poseg in spomenik najbolje predstavil D. Vuga, Pionir 33/5, 1977/1978, 154, s slikami.

⁸ D. Zilliotto, Guida turistica di Trieste e dintorno, Trieste 1958; Reclam's Kunstführer, Italien II, 1965, P. Tigler-Triest 535. — Sestavek je bil pripravljen za simpozij slovenskih umetnostnih zgodovinarjev v Radovljici 26. 5. 1978.

ZANIMIVOST IZ ZAMEJSTVA

Vinko Šribar

Ljubljana, Narodni muzej

POVZETEK

Sestavek poroča o delu slovensko-italijanske ekipe v Buji v Furlaniji, na območju, ki ga je l. 1975 prizadel potres. Govor je o izsledkih, namenu in načinu dela.

POINTS OF INTEREST FROM ABROAD

The article reports about the work of the Slovene-Italian team in Buja in Friuli, in the area damaged by the 1975 earthquake. It describes the results, purposes and manners of the work.

Na pobudo znanega furlanskega zgodovinarja prof. dr. G. C. Menisa se je Centro regionale di catalogazione e restauro dei beni culturali s sedežem v Villi Manin di Passariano, lotil arheološkega raziskovanja v prafarni cerkvi sv. Lovrenca (Pieve di S. Lorenzo) na Monte di Buja, približno 20 km severozahodno od Vidma (Udine).

Buja je v neposredni bližini epicentra potresa (Humin-Gemona), ki je leta 1975 naredil neprecenljivo škodo v Furlaniji in Julijski krajini. Zaradi velikih dimenzij in starega načina gradnje so najbolj poškodovani kulturni spomeniki, tako profana kot kulturna arhitektura.

Od cerkve sv. Lovrenca sta tako ostali le obe steni ladje in del prezbiterija iz 19. stol. Popolnoma pa je uničena prečna ladja in vsa stropna in strešna konstrukcija. Da bi zidovi, ki še stojijo, obstali kljub razpokam, so preostale stene cerkve povezali s trdno jekleno mrežo, ki je montirana z opažnimi cevmi sistema Inocenti.

Potem ko so bile letos odstranjene ruševine in je bila narejena streha nad ostanki zvonika, ladje in prezbiterija, se je začelo arheološko raziskovalno delo. V letu 1980 naj bi izkopali le sondo ob zahodnem robu prečne ladje, dolgo 10,5 in široko 2,8 m. Te mere so pogojene s širino ladje in s črto, ki povezuje oba pilastra v severni in južni steni prečne ladje. Ta linija je vzhodni rob sonde. Sonda je segala v globino 0,9 m pod tlakom ladje. Odkrite so bile tri starejše faze: gotska, romanska in elementi predromanske stavbe.

Znotraj gotskega prezbiterija je bilo šest plasti skeletnih pokopov iz 7. do 13. stol. Grobovi v višjih plasteh so bili uničeni s kasnejšimi pokopi in kasnejšo gradbeno dejavnostjo. Ohranjeni so bili le skeleti v starejših, nižjih plasteh. Grobovi so langobardski, ketlaški in pozno srednjeveški.

Za nas je grobišče pomembno predvsem zaradi ketlaškega horizonta, ki pomeni člen od langobardskega časa pa do obdobja pred predelavo romanske v gotsko fazo cerkve sv. Lovrenca.

Med ketlaškimi najdbami so bili bronasti obsenčniki iz žice in en primerek vlitega obročka.

Ketlaško najdišče na Monte di Buja sodi med številna ketlaška najdišča v vzhodni Furlaniji iz konca 9. in predvsem iz 10. stol. Grobišče iz Buje sodi v isto kategorijo kot grobišče v Mossi (Muš). To so ketlaška grobišča na verigi hribov, ki diagonalno povezujejo goriško s huminskim območjem, to pa je bilo po zgodovinskih virih, zasedeno s slovensko najemniško vojsko, ki je branila Furlanijo pred madžarskimi vdori.

(P. Korošec, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Dela 21/1, 2, SAZU (1979); Vinko Šribar-Vida Stare, Od kod ketlaške najdbe v Furlaniji, Arheološki vestnik 25 [1976], 462 ss; G. C. Menis, Storia del Friuli 1974, 169.)

Za nas je to raziskovanje zanimivo zaradi izsledkov, pa tudi zaradi organizacije dela. Potek izkopavanja je pomenil le praktični del tečaja za metodologijo arheološkega izkopavanja, ki sta ga organizirala Centro di catalogazione in Narodni muzej v Ljubljani. Direktor tečaja je bil prof. G. C. Menis, predavatelj pa je bil pisec tega poročila. Slušatelji so bili mladi intelektualci, zvečine s fakultetno izobrazbo, ki so nastavljeni pri Centro di catalogazione z enoletno delovno pogodbo po zakonu o zaposlovanju nezaposlene mladine (per la legge di disoccupazione giovanile). Skupno je bilo 40 udeležencev, razdeljenih na dve skupini. Skupina osmih je pomenila stalno ekipo, ostali pa so se pri praktičnem izkopavanju menjavali, po dva vsaka dva dni. Tečaj in izkopavanje sta bila predvidena za dva meseca, trajala pa sta 70 dni. Teoretična predavanja so bila na začetku in na koncu tečaja, v vmesnem času pa je bil teoretičen del združen s praktičnim ob delu.

Stalno ekipo so sestavljali dva vodilna uslužbenca, arhitekt, geometer, arheolog, umetnostni zgodovinar, tajnica s pomočnico, ki je skrbela za najdbe, in risarka. Vsa fizična in intelektualna dela je opravljala ekipa sama.

Raziskovanje je potekalo po načelih, ki so bila predlagana v Varstvu spomenikov 17/19-1 (1974), in z uporabo instrumentarija, ki je opisan v moji neobjavljeni študiji, Normativi za arheološko dokumentacijo na terenu (1977).

Izkop je potekal po načelu planumov z ekvidistanco 10 cm. Risba planuma je bila po običajnih standardih v merilu 1 : 20, profili pa v merilu 1 : 10. Poleg podrobnega opisa vsakega planuma smo tudi vrednotili vsak planum posebej. To dokumentacijo je dopolnjeval tudi ortografski posnetek vsakega planuma posameznih arhitektonskih detajlov in vsakega skeleta. Za fotogrametrijske posnetke so v Buji izdelali T stativ, kakršnega smo uporabljali na Otoku pri Dobravi, in pozneje ga je nabavil tudi Arheološki Institut SAZU (objavljen v Varstvu spomenikov 21, 1977). Za določanje koordinat smo uporabljali žični koordinatograf (objavljen v Varstvu spomenikov 20, 1975).

Vse risbe smo nato reducirali na merilo 1 : 50 na šeleshamer papirju in tuširali. Vse planume in profile smo tudi takoj fotografirali in reproducirali na foto pozitiv material in na prozorno folijo. Tako smo dobili takoj vizualno razmerje med materiali v posameznih planumih.

Prikaz lege žebeljev, izrisan na prozorni foliji, iz raznih planumov nam je pomagal rekonstruirati obliko in velikost krst. Tudi to delo smo opravili kar na terenu. Posebno pozornost smo posvečali najdbam. Poleg dosledne evidence v akcesijski knjigi smo začeli izdelovati tudi kartoteko najdb.

Ob koncu izkopavanja je bila vsa dokumentacija že pripravljena za poročilo o izkopavanju.

IZPOPOLNITEV OPREME ZA IZKOPAVANJE

Vinko Šribar

Ljubljana, Narodni muzej

UDK 528.511

IMPROVEMENTS ON THE
EQUIPMENT FOR ARCHAEOLOGICAL
EXCAVATIONS

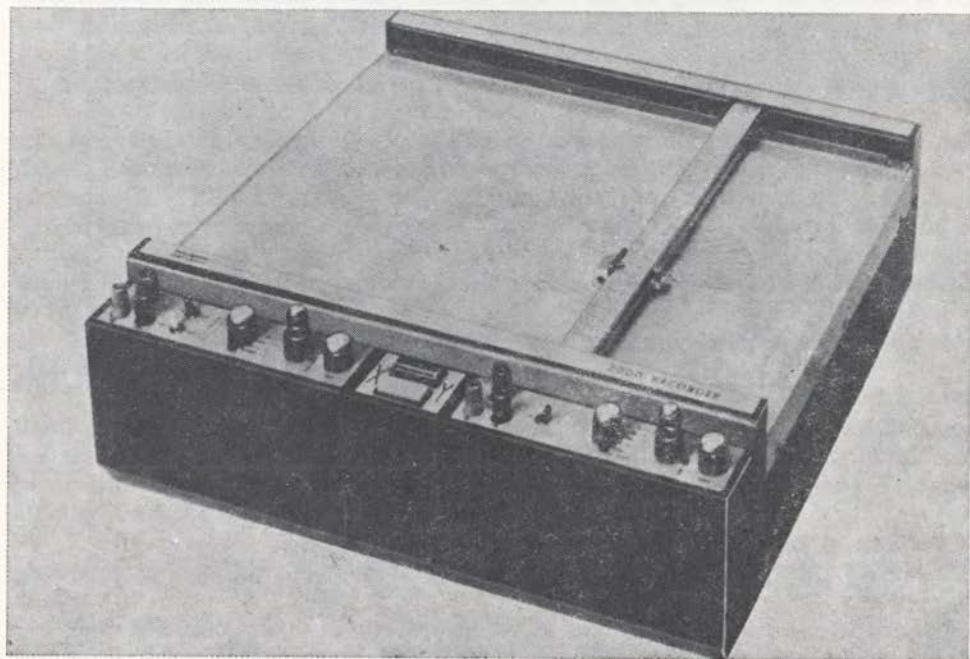
POVZETEK

Avtor v kratkih črtah predstavlja koordinatno pisalo, ki ga lahko s pridom uporabljamo pri pripravi arheološke terenske dokumentacije, in napravo ter izpopolnjen delovni način za strojno sondiranje zemeljskih plasti.

The author gives a short presentation of the co-ordinate writer which can be used with excellent results in the preparations of archaeological territorial documentation; he also presents the device and the improved manner of work for the engine machine sounding of layers of earth.

KOORDINATNO PISALO

Med inovacijami, ki naj bi pomagale čim natančneje prenesti neko stanje na arheološkem terenu na papir, smo v dveh prispevkih že predstavili tudi

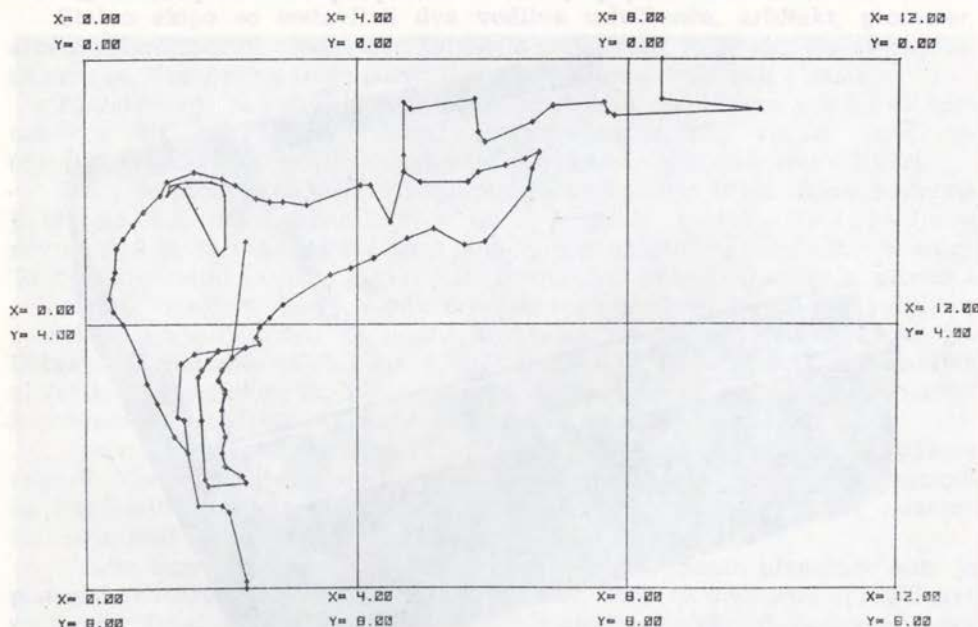
Sl. 4 Koordinatno pisalo
Fig. 4 Co-ordinate writer

koordinatograf (VS 1974, 1975). Ta instrument nam je omogočil zelo hitro odčitavanje koordinatnih vrednosti $-x$ in $-y$ za neko točko, obenem pa je bila zajamčena pravokotnost osi. Risanje situacije na podlagi tako pridobljenih podatkov je potekalo za risalno mizo na terenu, in sicer tako, da je risarju merničar narekoval najprej vrednosti abcise in nato ordinate. Risarjev delovni proces pa je praviloma počasen in neracionalen.

Zaradi tega se je porodila zamisel, da bi zamenjali risarja s strojem, ki ga v tehniki že dolgo poznamo kot »xy pisalo« ali koordinatno pisalo ali digitalni koordinatograf.

Digitalnemu koordinatografu lahko dajemo koordinate neposredno ali pa prek računalnika, ki potem, ko sprejme koordinatne vrednosti za vse odmerjene točke, prenaša podatke na koordinatograf. Ta v nekaj trenutkih izriše tudi najbolj zahtevne krivulje ali sistem krivulj. Koordinatograf nariše tudi koordinatno mrežo, označi merjene točke in opremi mrežo s potrebnimi podatki. Izpisovanje točk in krivulj je lahko raznobarvno, da bi bilo možno tudi izdiferencirati barvne površine ali objekte. Ta tehnološki postopek bi nam prihranil dosti časa in povečal točnost načrta do meje, ki jo omogoča sodobna elektronska tehnika, prihranil pa bi tudi najmanj eno delovno moč.

Doslej nismo mogli napraviti poskusa na terenu, ampak smo na podlagi obstoječe dokumentacije z IP 2 na Otoku pri Dobravi odčitali koordinate iz risbe zemljanke. S temi koordinatnimi vrednostmi so nam na Institutu Jožefa Stefana naredili eksperiment na opremi kompjuter - digitalni koordinatograf.

RISBA Z DIGITALNIM KOORDINATOGRAFOM

Sl. 5 Risba z digitalnim koordinatografom
Fig. 5 Draff by a digital co-ordinatographer

V digitalni tehniki je sledil izris vzhodnega dela zemljanke.

Poudariti je treba tudi, da računalnik prenaša v določenem merilu. Poskus smo naredili v merilu 1 : 50, v katerem shranjujemo s tušem izrisano dokumentacijo na šeleshamer papirju.

S tem delovnim postopkom ne dobimo le odlične dokumentacije na raznih papirjih ali drugih osnovah, ampak ponuja še druge možnosti, ki so pomembne za shranjevanje dokumentacije. Vso risano dokumentacijo je mogoče shraniti v obliki koordinat na računalniškem traku in jo kasneje reproducirati. Tako vso dokumentacijo shranimo na minimalnem prostoru računalniškega traku.

Zaradi sorazmerno hitrega propadanja papirja in tuša ali grafita ima novi način to prednost, da je mogoče vso dokumentacijo v kratkem času ponovno reproducirati.

Kot primer digitalnega koordinatografa prikazujemo model 2000 firme Kontron iz Münchna, na katerem je mogoče delati na formatih A 3 in A 4. Tudi pri tem aparatu je možno prenašanje podatkov neposredno ali pa prek računalnika. Njegova cena je znašala leta 1980 2990 DM.

STROJNO SONDIRANJE

Kako rekonstruirati obliko korita srednjeveške struge Krke in ugotoviti količino vode v tej strugi?!

Ko smo se prvič srečali s tem problemom leta 1969 na Otoku pri Dobravi, smo naredili arheološko sondo, veliko $12,0 \times 2,0$ in globoko do 6,60 m. Z njo smo prerezali korito rimskodobnega kanala vzhodno od Miklavževe cerkve. Rezultat je bil točna rekonstrukcija oblike kanala in vodnega stanja v rimskem in srednjeveškem obdobju. Izkop te sonde je trajal skoraj dva meseca, delalo pa je šest delavcev.

Narediti sondo skozi celo korito srednjeveške struge na Otoku bi bilo zelo drago. Zato smo se odločili za sistem vrtin z majhnim vrtnim strojem, ki so ga naredili v ključavničarski delavnici J. Androje v Šentjerneju.

S tem strojem smo na območju Otoka in Bele cerkve doslej naredili 50 vrtin. Pomagale so nam v celoti rekonstruirati rimskodobno in srednjeveško strugo Krke pri Otoku in razmerje med rimskim pristaniščem pod Belo cerkvijo in sedanjo strugo Krke.

Za jemanje vzorcev služi jedernik z notranjim premerom 56 mm ter dolžino 500 mm.

Z ročnimi vrtinami ob zahodni steni cerkve na Otoku in s strojnimi vrtinami zahodno ter severno od cerkve pa smo omejili širjenje rimskodobnega kanala od struge proti zahodu. Brez dvoma smo si tako prihranili mnogo časa in sredstev in obenem odgovorili tudi na nekaj ključnih vprašanj o rekonstrukciji morfološke podobe srednjeveškega Otoka pri Dobravi.

Zaradi premera jedra 56 mm nastajajo na terenu vrtine, ki le minimalno poškodeujejo stratigrafijo recentnih in seveda tudi kulturnih plasti holocenskih slojev.

Zato menimo, da je ta vrtna naprava uporabna pri preverjanju in ugotavljanju arheoloških kulturnih plasti. To velja predvsem takrat, ko naj bi sonda le preverila, ali na nekem terenu obstaja arheološki kulturni sloj. Stra-

V digitalni tehniki je sledil izris vzhodnega dela zemljanke.

Poudariti je treba tudi, da računalnik prenaša v določenem merilu. Poskus smo naredili v merilu 1 : 50, v katerem shranjujemo s tušem izrisano dokumentacijo na šeleshamer papirju.

S tem delovnim postopkom ne dobimo le odlične dokumentacije na raznih papirjih ali drugih osnovah, ampak ponuja še druge možnosti, ki so pomembne za shranjevanje dokumentacije. Vso risano dokumentacijo je mogoče shraniti v obliki koordinat na računalniškem traku in jo kasneje reproducirati. Tako vso dokumentacijo shranimo na minimalnem prostoru računalniškega traku.

Zaradi sorazmerno hitrega propadanja papirja in tuša ali grafita ima novi način to prednost, da je mogoče vso dokumentacijo v kratkem času ponovno reproducirati.

Kot primer digitalnega koordinatografa prikazujemo model 2000 firme Kontron iz Münchna, na katerem je mogoče delati na formatih A 3 in A 4. Tudi pri tem aparatu je možno prenašanje podatkov neposredno ali pa prek računalnika. Njegova cena je znašala leta 1980 2990 DM.

STROJNO SONDIRANJE

Kako rekonstruirati obliko korita srednjeveške struge Krke in ugotoviti količino vode v tej strugi?!

Ko smo se prvič srečali s tem problemom leta 1969 na Otoku pri Dobravi, smo naredili arheološko sondo, veliko $12,0 \times 2,0$ in globoko do 6,60 m. Z njo smo prerezali korito rimskodobnega kanala vzhodno od Miklavževe cerkve. Rezultat je bil točna rekonstrukcija oblike kanala in vodnega stanja v rimskem in srednjeveškem obdobju. Izkop te sonde je trajal skoraj dva meseca, delalo pa je šest delavcev.

Narediti sondo skozi celo korito srednjeveške struge na Otoku bi bilo zelo drago. Zato smo se odločili za sistem vrtin z majhnim vrtnim strojem, ki so ga naredili v ključavničarski delavnici J. Androje v Šentjerneju.

S tem strojem smo na območju Otoka in Bele cerkve doslej naredili 50 vrtin. Pomagale so nam v celoti rekonstruirati rimskodobno in srednjeveško strugo Krke pri Otoku in razmerje med rimskim pristaniščem pod Belo cerkvijo in sedanjo strugo Krke.

Za jemanje vzorcev služi jedernik z notranjim premerom 56 mm ter dolžino 500 mm.

Z ročnimi vrtinami ob zahodni steni cerkve na Otoku in s strojnimi vrtinami zahodno ter severno od cerkve pa smo omejili širjenje rimskodobnega kanala od struge proti zahodu. Brez dvoma smo si tako prihranili mnogo časa in sredstev in obenem odgovorili tudi na nekaj ključnih vprašanj o rekonstrukciji morfološke podobe srednjeveškega Otoka pri Dobravi.

Zaradi premera jedra 56 mm nastajajo na terenu vrtine, ki le minimalno poškodeujejo stratigrafijo recentnih in seveda tudi kulturnih plasti holocenskih slojev.

Zato menimo, da je ta vrtna naprava uporabna pri preverjanju in ugotavljanju arheoloških kulturnih plasti. To velja predvsem takrat, ko naj bi sonda le preverila, ali na nekem terenu obstaja arheološki kulturni sloj. Stra-

tigrafija slojev, pridobljena z jedrnikom, je bolj vidna kot pri navadnem arheološkem sondiranju, predvsem pa jo je mogoče muzeološko shraniti in jo obravnavati laboratorijsko iz raznih zornih kotov.

Sl. 3 Vrtna oprema za arheološko sondiranje
Fig. 3 Digging equipment for archeological excavations

IZ 35-LETNE DEJAVNOSTI SPOMENIŠKEGA VARSTVA V DOLENJSKI REGIJI

Marijan Slabe

Ljubljana, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine

POVZETEK

Avtor poskuša v kratkem obrisu podati historični pregled razvoja spomeniške dejavnosti na področju 6 občin oziroma na področju celotne dolenske regije in ob tej priložnosti naniza bogato vsebino tega dela, ki ga je v zgodnjem obdobju po osvoboditvi opravljal s pomočjo muzejev in zaupnikov Zavod za varstvo in znanstveno poučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljubljani. Ob tem ugotavlja posamezne zaviralne in pozitivne faktorje pri razvoju spomeniškovarstvene dejavnosti kakor tudi bistvene elemente, ki naj bi omogočili ustanovitev zametka novega zavoda. Prav tako v kronološkem zaporedju naniza spomeniške akcije, ki so bile opravljene na posameznih grajskih objektih, sakralnih stavbah, spomenikih delavskega gibanja in ljudske revolucije, navede najpomembnejše arheološke terenske zapuščine posege, omeni nekatere bistvene spomeniškovarstvene dokumente, ki so omogočali vse bolj sistematično vključevanje spomeniškovarstvene dediščine na tem področju v družbeno dogajanje itd.

Po letu 1964 prevzame spomeniškovarstveno delo kot naslednik bivših okrajnih komisij ali referatov za spomeniško varstvo Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana, z letom 1968 pa Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo.

Avtor med drugim tudi navaja, da imajo po podatkih iz leta 1976 občina Brežice 184, Črnomelj 236, Krško 230, Metlika 94, Novo mesto 765 in občina Trebnje 313 evidentiranih kulturnih spomenikov.

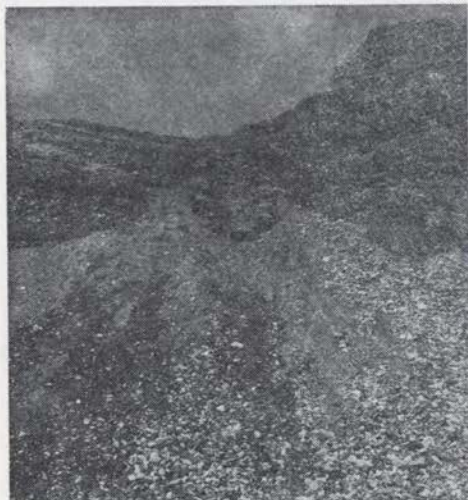
35 YEARS OF MONUMENT CONSERVATION OF DOLENJSKA

The author tries to give a short historical survey of the development of monument conservation in the area of 6 communities. At this opportunity he enumerates the rich contents of the work which was performed in the early after-war period with the help of museums and other confidants by The Institute for Conservation. He states various hindering as well as positive factors in the development of the monument conservation activity as the essential elements which should make the founding of a new institute possible. He also gives a chronological order of the actions performed on individual castles, sacral buildings, monuments of the worker's movement and people's revolution, states the most important archaeological territorial preservation excavations, mentions a few of the essential monument conservation documents, which made possible the more and more systematic inclusion of the monument conservation patrimony on a certain territory into what is going on in a society.

After the year 1964, the monument conservation work was taken over by the Institute for Monument Conservation of Ljubljana as the follower of the one time district commissions or monument conservation departments and with the year 1968 by the Regional Institute for Monument Conservation of Ljubljana.

The author also mentions, among others, that according to the data from 1976, the number of evidenced cultural monuments in the communities of Dolenjska is as follows: Brežice 184, Črnomelj 236, Krško 230, Metlika 94, Novo mesto 765, and Trebnje 313.

V kratkem prikazati razvoj spomeniške dejavnosti po letu 1945 na območju šestih občin oziroma v celotni dolenski regiji in pri tem nanizati bogato vsebino dela, ne da bi izpustil kakšen pomemben akcijski poseg ali vrednoto, ki je vplivala na razvojno pot, je vse prej kot lahka naloga. Doslej se nam namreč še ni posrečilo dobiti jedrnate, pravilne, predvsem pa kritične podobe razvoja

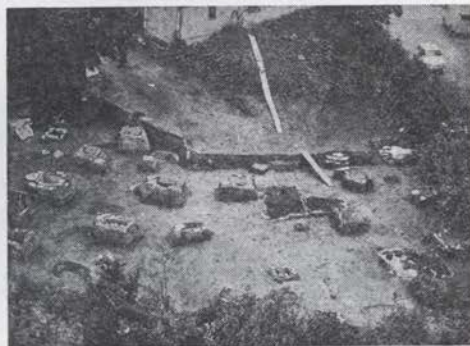
Sl. 29 Drnovo — l. 1973 uničen rimski vodnjak
Fig. 29 Drnovo — a Roman well, destroyed in 1973

Sl. 30 Rožanec — pri konservatorskih delih
Fig. 30 Rožanec — during the conservation works

Sl. 31 Pristava pri Trebnjem — pogled na izkopavanja 1973
Fig. 31 Pristava near Trebnje — a view of the excavations in 1973

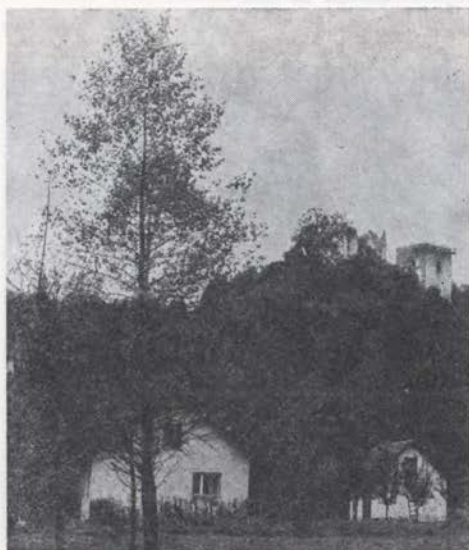

Sl. 32 Novo mesto — izkopavanje l. 1973.
Fig. 32 Novo mesto — the excavations in 1973

spomeniškovarstvene službe, njenega delovanja, vključevanja v družbene strukture ter odgovora na to, katere so bile pravzaprav specifične prvine za njen razvoj in kje je treba iskati zaviralne sile, ki niso dopuščale vedno ugodnega razvoja in prodora spomeniškega delovanja na tem, s spomeniškim fondom tako bogatem prostoru. Vsem je namreč znano, da tod služba spomeniškega varstva zaostaja za družbenimi potrebami, kar se kaže zlasti v nezadostnosti te dejavnosti.

Ne bomo pogrešili, če napišemo, da so bili večkrat vzrok tega, med drugim seveda tudi nezadovoljivo razumevanje oziroma nezadostna obveščenost raznih občinskih in planerskih služb, premajhna uporaba obstoječih normativnih aktov (zlasti pereča je opredelitev spomeniškega varstva v obliki registriranja kulturnih spomenikov), dalje nekdanji večtirni in neuskajeni sistem varstva spomenikov (kar je bilo posebno neugodno za varstvo spomenikov ljudske revolucije) ter nezadostno upoštevanje spomeniških interesov pri reševanju urbanistične in sploh prostorske problematike itd. Vse to je zahtevalo davek, plačati pa ga je morala prav ta dejavnost, ki se je tako s svojim neskladjem pogosto izključevala iz sodobnega ritma človekovega delovanja na družbenem področju.

Seveda so ta neskladja v končnem seštevku pokazala spričo nezadovoljive in počasne rasti spomeniškovarstvene dejavnosti (to je, kot smo že poudarili,

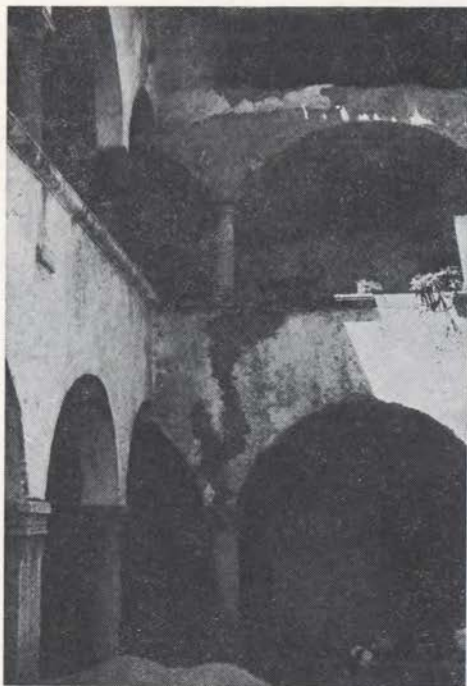
Sl. 33 Mirna — grajske razvaline l. 1972.

Fig. 33 Mirna — the ruins of the castle in 1972

Sl. 34 Gracarjev turn — stanje l. 1970.

Fig. 34 Gracarjev turn — the situation in 1970

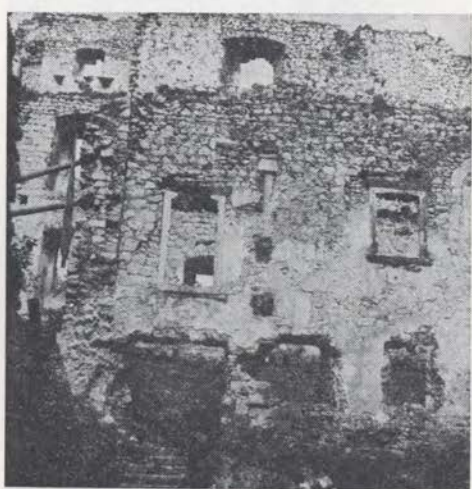
Sl. 35 Gracarjev turn — arkade l. 1970
Fig. 35 Gracarjev turn — the arcades in 1970

Sl. 36 Soteska — vrtni paviljon po obnovi l. 1975
Fig. 36 Soteska — the garden pavilion after its renewal in 1975

Sl. 37 Hmeljnik — pogled na ruševine l. 1972.
Fig. 37 Hmeljnik — a view of the ruins in 1972

Sl. 38 Hmeljnik — pogled na steno l. 1972.
Fig. 38 Hmeljnik — a view of the wall in 1972

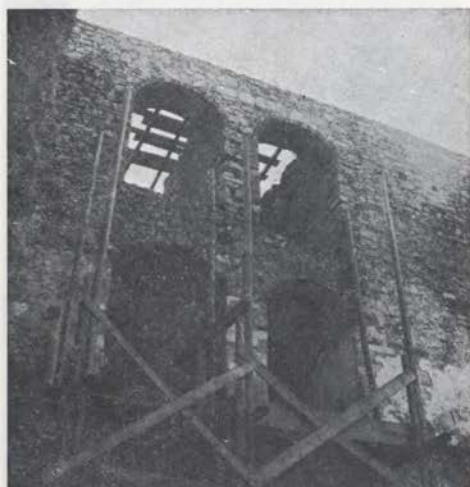
narekovalo več različnih, soodvisnih dejavnikov), da ni bilo mogoče povsem ustvariti primerne in z družbenimi dejavniki podprte realne osnove za izdelavo ustreznega daljnosežnega delovnega programa in razvoja sploh.

Kljub taki kritični presoji pa vendar ne smemo reči, da ni danes že mogoče pokazati na razmeroma širok spekter spomeniškovarstvenih uspehov, ki so vsekakor temelj za prihodnje delo in pravilno usmerjenost spomeniškovarstvenega delovanja na tem prostoru.

Že takoj po drugi svetovni vojni (od oktobra l. 1945) je opravljajal spomeniško službo na tem predelu s pomočjo obstoječih muzejev in zaupnikov Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljubljani.¹ V tistem času je bila zlasti pomembna dejavnost pri obnovi gradov, kot so npr. Tolsti vrh, Otočec, Prežek, Gracarjev turn in Stari grad² ter seveda naš največji grajski kompleks Kostanjevica,³ kjer se dela še vedno uspešno nadaljujejo na podlagi spomeniškovarstvene valorizacije s smernicami.

Leta 1947 se je začela izdelava seznama spomenikov. Opravljen je bil pregled gradov, izdelane skice tlorisov, stavbnih profilov in detajlov, ugotovljen je bil stavbni razvoj in izdelana umetnostnozgodovinska ocenitev ter podani predlogi za prihodnost grajskih objektov: Otočca, Hmeljnika, Starega gradu, Soteske, Luknje, Tolstega vrha, Prežka, Klevevža, Mokronoga, Rakovnika, Mirne in Podbrežja.⁴ Dalje so bili predlagani osnutki z naravovarstveno valorizacijo in smernicami za pokrajinski predel ob Krki, območje ob potoku Temenica ter za park v Mokricah in dan je bil predlog za uvrstitev parka ob gradu Otočec med narodne parke.⁵

Zavod je oskrbel oziroma sodelovali pri namestitvi spominskih plošč znamenitim Slovincem, med njimi Dragotinu Ketteju v Novem mestu in Miranu Jarcu v Črnomlju.⁶

Sl. 39 Hmeljnik — pogled na delovišče l. 1972.
Fig. 39 Hmeljnik — a view of the site of works in 1972

Sl. 40 Cerina — pogled na grad l. 1975.
Fig. 40 Cerina — a view of the castle in 1975

Sl. 41 Zužemberk — pred deli
Fig. 41 Zužemberk — before the works

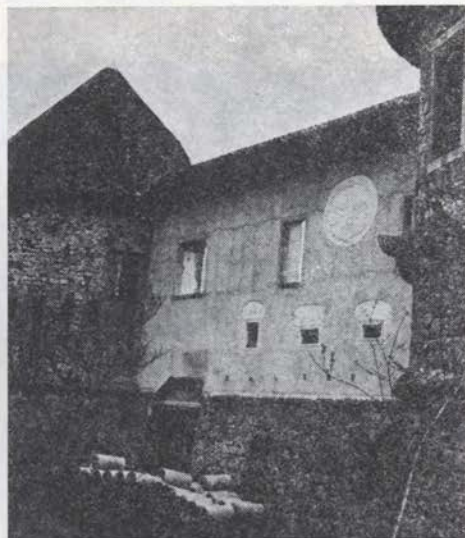

Sl. 42 Zužemberk — med deli l. 1970.
Fig. 42 Zužemberk — during the works in 1970

Med spomeniki ljudske revolucije naj omenimo zlasti obnovitvena dela v bolnicah Kremen v Beli krajini in Pendirjevki ter prezentacijske posege v kompleksu Rog, in sicer v Bazi 20, Gornjem Hrastniku, Jelendolu itd.;⁷ postavljena sta bila tudi dva spomenika padlim, na Otočcu in v Novem mestu;⁸ proučeni in zavarovani so bili spomeniki ljudske revolucije na Gorjancih.⁹

Sl. 43 Zužemberk — po delni obnovi
Fig. 43 Zužemberk — after the partial restoration

Sl. 44 Zužemberk — po delni obnovi
Fig. 44 Zužemberk — after the partial restoration

Na podlagi terenskih raziskav je bila tudi že izdelana spomeniškovarstvena študija oziroma osnutek pravilnika za preobrazbene posege v Novem mestu in za pravilno vrednotenje oziroma zaščito spomeniške dediščine v sklopu regulacijskega načrtovanja.¹⁰

Zelo pomembna je tudi ugotovitev, da so se v okviru etnologije lotili spoznavanja, zbiranja in evidentiranja materialne, socialne in duhovne kulture v Beli krajini.¹¹

Pri tem je treba poudariti, da je bilo v prvem desetletju po osvoboditvi zlasti tesno sodelovanje z oblastmi in družbenimi organizacijami, predvsem z Zvezo borcev v Novem mestu.¹²

V letih 1951 in 1952 je namreč spomeniško varstvo širilo svojo dejavnost s tem, da se je vključevalo v ljudske odbore (v katerih so se rodile prve spomeniškovarstvene komisije v sklopu svetov za kulturo in prosveto) in družbene organizacije;¹³ odtlej je spomeniškovarstvena dejavnost vse bolj prežemala družbeno stvarnost.

V tem, recimo, zgodnjem obdobju do nastopa Zavoda za spomeniško varstvo Ljubljana, nikakor ne moremo mimo številnih arheoloških zavarovalnih raziskav v Novem mestu in okolici: v Kandiji,¹⁴ na Kapiteljskem marofu,¹⁵ Beletovem vrtu,¹⁶ na Mestnih njivah in v Bršljinu;¹⁷ dalje v Drnovem pri Krškem¹⁸ ter v vasi Brod.¹⁹ Dolžni smo omeniti veliko zaščitno arheološko akcijo pri gradnji avtoceste Ljubljana—Zagreb (pri tem naj posebej omenimo zavarovalno izkopavanje antičnega pristanišča v Beli cerkvi²⁰) in arheološka zavarovalna dela v Dobovi.²¹

Vse bolj živo je tudi udejstvovanje pri sanaciji in rekonstrukciji grajskih objektov, med katerimi naj omenim predvsem Mokrice,²² Žužemberk,²³ Hmeljnik,²⁴ Gracarjev turn²⁵ in Pobrežje.²⁶

Med spomeniškovarstvenimi posegi na sakralnih objektih ali v njihovi notranjščini oziroma pri odkrivanju in zaščiti fresk so bila v tej prvi fazi po-

Sl. 45 Lanšprež — pogled na razvalino l. 1972.
Fig. 45 Lanšprež — a view of the ruin in 1972

Sl. 46 Lanšprež — pogled na razvalino l. 1972.
Fig. 46 Lanšprež — a view of the ruin in 1972

Sl. 47 Vinji vrh v Beli krajini med obnavljanjem 1967—1968.

Fig. 47 Vinji vrh in Bela krajina during the restoration from 1967 to 1968

Sl. 48 Mokronog (Sv. Križ) — zavrženi železni križi

Fig. 48 Mokronog (Sv. Križ) — rejected iron crosses

vojnega obdobja zlasti pomembna dela v cerkvah: Leskovec,²⁷ Pleterje,²⁸ Mačkovec,²⁹ Viher,³⁰ Sv. Rok v Brežicah,³¹ Sv. Duh v Krškem,³² Kapitelj v Novem mestu,³³ Trebnje,³⁴ Sv. Florijan pri Mokronogu,³⁵ Vinji vrh v Beli krajini,³⁶ Žeželj pri Vinici,³⁷ Pangerč grm³⁸ in Sv. Nikolaj v Žužemberku.³⁹

Razvoj spomeniškovarstvene politike in tudi same družbene potrebe pa so narekovali, da je po letu 1964 postopoma prevzel delo na tem področju, kot naslednik bivših okrajnih komisij ali referatov za spomeniško varstvo, Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana. Čeprav je imel izredno majhno strokovno zasedbo, mu je uspelo nadaljevati začeto in ponekod že vpeljano delo. Razširil je obseg svojega dela in zajel vanj tudi druge naloge, ki jih je narekoval zakon o varstvu kulturnih spomenikov.⁴⁰

V tistem času so bile opravljene tudi številne akcije, nekatere pa so se nadaljevale.

Med takratne posebne dosežke Zavoda za spomeniško varstvo Ljubljana smemo vsekakor šteti elaborat o zavarovanju neposredne okolice reke Krke s podrobnim seznamom spomenikov in smernicami za ustrezno zavarovanje oziroma prezentacijo posameznih spomenikov in spomeniških območij.⁴¹

Jedro spomeniške dejavnosti na spomenikih ljudske revolucije sta pomenila prenova raznih pomnikov in stalno vzdrževanje spomeniškega kompleksa Rog.⁴²

Izrazit preobrat v delovanju spomeniškega varstva je pravzaprav nastal šele z letom 1968, to je z ustanovitvijo LRZSV;⁴³ odtlej je delo dobilo srednje-ročno in okvirno dolgoročno programsko osnovo. Dokončno so bili izdelani prvi natančnejši sezname spomeniškega fonda, ki so v evidenčnih pregledih, imenovanih tudi Faza A, dobili svojo obliko. Ta ima sicer še predvsem preven-

tivni pomen, vendar pa že služi kot del predloga odloka o varovanju kulturnih spomenikov v urbanističnem programu posameznih občin.

Tako imajo občine Brežice 184, Črnomelj 236, Krško 230, Metlika 94, Novo mesto 765 in Trebnje 313 evidentiranih spomenikov. V dolenski regiji jih je torej 1822 (podatek iz leta 1976).⁴⁴

Na tem področju je prvič začela delovati spomeniška služba v kompleksni sestavi, žal pa je postal referent za spomenike ljudske revolucije samostojen delavec šele leta 1975. Skrb za te spomenike namreč poprej ni bila prepuščena spomeniški službi.

Seveda pa delavci LRZSV niso bili zaposleni samo v tej regiji in delo ni moglo potekati v skladu z družbenimi zahtevami, vendar, ko gledamo nazaj, je tudi to desetletje rodilo obilo sadov.

Med večjimi akcijami na spomenikih ljudske revolucije naj omenimo nadaljevalna dela na Cvibljju pri Žužemberku,⁴⁵ na Gričku pri Črnomlju,⁴⁶ v Velikem Gabru⁴⁷ in na brestaniškem gradu.⁴⁸

Med arheološkimi zavarovalnimi deli in reševalnimi akcijami ter ukrepi so zlasti pomembne zavarovalne raziskave na Kučarju,⁴⁹ Libni,⁵⁰ Šentrupertu,⁵¹ Beletovem vrtu v Novem mestu,⁵² Gradcu nad Podbočjem,⁵³ v Drnovem,⁵⁴ na Vinjem vrhu,⁵⁵ v Levakovi jami,⁵⁶ Pristavi pri Trebnjem,⁵⁷ Velikem Kamnu⁵⁸ itd.⁵⁹ Razširilo se je še delo pri sanaciji in adaptaciji grajskih objektov Bizeljsko,⁶⁰ Metlika,⁶¹ Brežice⁶² in vrtnega paviljona v Soteski⁶³ ter delo na sakralnih objektih, kot so npr. Šentrupert⁶⁴ ali frančiškanska in kapiteljska cerkev v Novem mestu⁶⁵ itd.

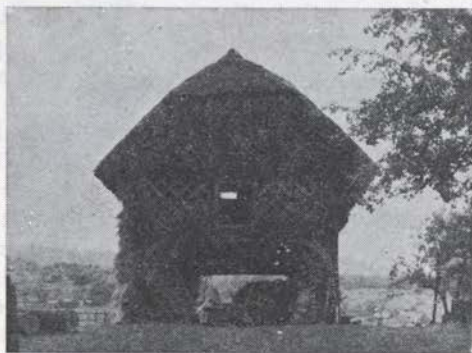
Sl. 49 Zameško št. 1 — hiša z letnico 1725
Fig. 49 Zameško No 1 — a house with the date 1725

Sl. 50 Zužemberk št. 100 — poštal z letnico 1861 (danes že odstranjen)
Fig. 50 Zužemberk No 100 — a portal with the date 1861 (now already removed)

Sl. 51 Mokronog šte. 150 — stanje leta 1975.
Fig. 51 Mokronog No 150 — the situation from
the year 1975

Sl. 52 Čadraže pri Beli cerkvi šte. 7 — danes odstranjen kozolec
Fig. 52 Čadraže near Bela cerkev No 7 — the
today removed hay-rack

Veliko pozornost in skrb je posvečala konservatorska služba, čeprav dostiokrat brez moči in pozitivnih učinkov, varstvu krajine in njenega izraza v proces intenzivne gospodarske in družbene graditve, zlasti v občini Novo mesto. Še posebno pa se je posvečala varstvu in vrednotenju historičnega tkiva v starem jedru Novega mesta;⁶⁶ spomeniškovarstvena prizadevanja v občini Krško⁶⁷ in še posebej v občini Brežice⁶⁸ bodo rodila sistemske rešitve in prevrednotenja v urbanističnih programih in načrtih.

Številne ožje spomeniškovarstvene študije je treba upoštevati kot osnove za pravilno vrednotenje pri urbanističnih posegih v mestih Novo mesto,⁶⁹ Brežice⁷⁰ in Črnomelj.⁷¹

K uspešno opravljenim nalogam je treba prišteti še sanacijske posege na Valvasorjevi hiši oziroma zavarovanem kompleksu v Krškem⁷² in na Župančičevi hiši v Vinici⁷³ ter precejšen del evidence naravne dediščine za občini Novo mesto in Trebnje⁷⁴ ter za Belo krajino.⁷⁵ Ostale žal še niso uvedle te zakonsko določene dejavnosti.

Namenoma smo izpustili številne drobne opravljene naloge in posege, ki nam jih narekuje zakon o varstvu kulturnih spomenikov, na spomenikih in spomeniških območjih, da ne bi s temi podrobnostmi zameglili pregleda več kot tridesetletne spomeniške dejavnosti v tem prostoru. Povsem jasno je namreč, da lahko že pri takem prerezu delovanja ugotovimo nekatere bistvene značilnosti današnjega stanja, ki narekujejo smiselno in s predmetom skladno dejavnost v prihodnosti. Ta pa se kaže v naslednjem:

Samoupravni sistem terja iz leta v leto vse večje vključevanje sistematične spomeniške dejavnosti v družbeno dogajanje in neposredne stike z vrsto družbenih struktur. Skratka, to področje dela ne sme in ne more ostajati osamljeno, čeprav v tem trenutku še vedno ugotavljamo, da je dejavnost spomeni-

škega varstva premalo upoštevana v delovnih programih samoupravnih interesnih skupnosti — to zlasti bije v oči pri programiranju in financiranju varovanja kulturne dediščine.

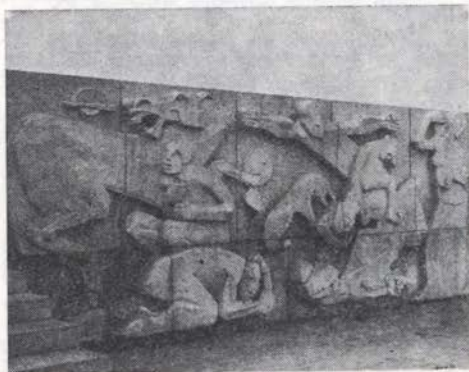
Res je, da je spomeniško varstvo za družbeno skupnost »nepopularno« zaradi restriktivne narave svoje dejavnosti in večkrat »obremenjuje« prostorsko in drugo načrtovanje. Zaradi tega bi bila ena izmed temeljnih nalog večje in bolj sistematično prizadevanje družbenopolitičnih in samoupravnih dejavnikov za uresničevanje smotrov spomeniškega varstva.

Da pa bi bilo vse to resnično mogoče izvesti, se je treba držati srednjeročnega programa, ki že od leta 1976 predvideva za to regijo v letu 1980 naslednje delavce za izvedbo spomeniškovarstvenih posegov in nalog: 2 konservatorja za umetnostne in urbanistične spomenike, po enega za etnografske, arheološke spomenike in spomenike ljudske revolucije, enega arhitekta in enega dokumentarista, torej sedem strokovnih delavcev.

S tem bi že ustvarili osnovno celico oziroma primarno obliko nove ustanove, ki naj bi v prihodnosti samostojno delovala na tem območju.

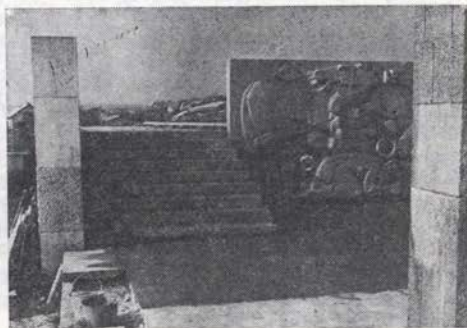
Novi zakon, ki je bil zdaj sprejet, torej lahko samo pozitivno vpliva in daje smernice za nadaljnje oblike spomeniškovarstvene dejavnosti, lahko bi tudi rekli, le potrdi utrto razvojno pot, po kateri bi še izpopolnjevali dosedanje delovanje in nadaljevali z bogato bero rezultatov.

P. S. V letu 1980 je z odlokom občine Novo mesto začel delovati v sklopu Zavoda za družbeno planiranje Oddelek za varstvo naravne in kulturne dediščine, ki opravlja spomeniškovarstveno službo v štirih občinah (Novo mesto, Trebnje, Metlika in Črnomelj), v občini Krško pa to službo še nadalje opravlja LRZSV.

Sl. 53 Črnomelj (Na gričku) — stanje reliefa pred sanacijo l. 1977.

Fig. 53 Črnomelj (Na gričku) — the condition of the relief before the conservation in 1977

Sl. 54 Črnomelj (Na gričku) — sklepna faza sanacije 1977.

Fig. 54 Črnomelj (Na gričku) — the final phase of the conservation in 1977

OPOMBE

Povzetek tega teksta je bil prebran na skupščini Skupnosti zavodov za spomeniško varstvo Slovenije spomladi 1979. leta v Novem mestu.

Kratice uporabljene literature:

VS — Varstvo spomenikov

AV — Arheološki vestnik

Prazgodovina Novega mesta — T. Knez, Prazgodovina Novega mesta, razstavni katalog, Novo mesto 1971

¹ F. Šijanec, Delo zavoda od 1945 do 1948, VS I, 1948, 10 s; F. Baš, Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti, VS V, 1953—54 (1955), 32 ss.

Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije je imenoval tudi svoje zaupnike. Za okrožje Novo mesto so do imenovanja zaupnikov sodelovali tudi ing. Herman Hus, Leopold Cigler in kasneje Bogo Komelj (I. Komelj, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem, VS XX, 1976, 36). Sicer so bili območni muzeji vseskozi glavni nosilci arheoloških zavarovalnih raziskav.

² M. Mušič, Poročilo referata za arhitekturo in urbanizem, VS II, 1949, 81.

V Steletovem poročilu kmalu po osvoboditvi je opaziti prve spodbude za reševanje raznih grajskih stavb na Dolenjskem, tako v dolini Krke kot drugod (I. Komelj, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem, VS XX, 1976, 25 ss). Posamična poročila o stanju gradov na Dolenjskem in okvirne programske rešitve je že decembra 1945. leta izdelal tudi arhitekt M. Mušič: Soteska, Otočec, Stari grad, Prežek, Žužemberk, Kostanjevica, Mokronog itd. (ibidem, 30 ss).

Za Tolsti vrh glej: F. Šijanec, o. c., 10.

Za Otočec glej: VS III, 1950, 74; D. Komelj, Otočec in njegova restavracija, VS III, 1950, 114 ss; D. K., Otočec, VS III, 1950, 179; Otočec, obnova gradu, VS V, 1953—54 (1955), 153; I. K., Otočec, VS VII, 1958—59 (1960), 186 ss; M. Mušič, Grad Otočec, problemi njegove stavbne zgodovine in obnove, VS VIII, 1960—61 (1962), 12 ss.

Za Prežek glej: VS V, 1953—54 (1955), 154.

Za Gracarjev turn glej: D. K., Gracarjev turn, VS III, 1950, 178.

Za Stari grad glej: D. K., Stari grad, VS III, 1950, 179; Stari grad pri Novem mestu, VS V, 1953—54 (1955), 155; I. K., Stari grad pri Novem mestu, VS X, 1965 (1966), 241; I. K., Stari grad pri Novem mestu, VS XV, 1970 (1972), 206 s.

³ E. Cevc, Kostanjeviški samostan, VS I, 1948, 13 ss; M. M., Kostanjevica na Krki, VS II, 1949, 39; V. C., Kostanjevica, VS II, 1949, 44; Kostanjevica, VS III, 1950, 75; D. K., Kostanjevica, VS III, 1950, 178; Kostanjevica, VS IV, 1951—52, 101; I. K., Kostanjevica na Krki, VS VI, 1955—57 (1959), 82 s; I. Komelj, Cistercijanski samostan v Kostanjevici na Krki — njegova usoda in konservatorski posegi, VS VII, 1958—59 (1960), 21 ss; M. Čanak, Konsolidacija samostanske cerkve v Kostanjevici na Krki, VS VII, 1958—59 (1960), 37 ss; I. K., Kostanjevica, VS VIII, 1960—61, (1962), 112 ss; I. K., Kostanjevica na Dolenjskem, VS XV, 1970 (1972), 191 ss; za kasnejše posege glej: I. K., Kostanjevica, VS IX, 1962—1964 (1965), 225; I. K., Kostanjevica na Dolenjskem, VS X, 1965 (1966), 226; M. Čanak-Medič, K preučevanju cerkve cistercijanskega samostana v Kostanjevici, VS XI, 1966 (1967), 34 ss; I. K., Kostanjevica na Krki, VS XIII—XIV, 1968—1969 (1970), 224; F. K., Kostanjeviški samostan, VS XIII—XIV, 1968—1969 (1970), 252; F. K., Kostanjevica, VS XV, 1970 (1972), 214.

⁴ I. Komelj, Ob raziskovanju dolenjskih gradov, VS I, 1948, 19 ss; M. Mušič, Iz praktičnega spomeniškega varstva, VS II, 1949, 23 ss; V. C., Proučevanje gradov, VS II, 1949, 42 (sl. str. 46); D. Komelj, Vprašanje naših gradov, VS IV, 1951—52, 44 ss; I. Komelj, Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem, VS XX, 1976, 34.

Za Mirno glej: Mirna, VS III, 1950, 74.

Za Sotesko glej: D. K., Soteska, VS III, 1950, 179; Soteska, grajska razvalina, VS V, 1953—54 (1955), 155.

⁵ Za pokrajinski predel ob Krki in predel ob Temenici glej: A. Šivic, VS III, 1950, 186 s.

Za Mokrice glej: A. Šivic, Park v Mokricah, VS II, 1949, 110.

Za Otočec glej: dr. A. Piskernik, Narodni park Otočec na Dolenjskem, VS VII, 1958—59 (1960), 364 s.

⁶ M. Zadnikar, Spomeniki velikih Slovencev, VS II, 1949, 12; M. Zadnikar, Domovi in spominske plošče velikih Slovencev, VS II, 1949, 91 ss; upoštevaj tudi M. Zadnikar, Spomeniki slavnih Slovencev, VS III, 1950, 64 s.

⁷ J. Kramar, Zaščita spomenikov NOV, VS II, 1949, 14 s; E. Turnher, Obnova spomenikov NOB v letu 1949, VS II, 1949, 75 ss; Bolnica Gornji Hrastnik, Jelendol, Baza 20, VS III, 1950, 71; T. E., Baza 20, Bolnica Zgornji Hrastnik, Bolnica »Kremen«, VS III, 1950, 174 s; E. T., Spomeniki NOB, VS VI, 1955—57 (1959), 146 ss; E. T., Bolnišnica »Jelendol«, Baza 20, Bolnišnica »Zgornji Hrastnik«, VS VII, 1958—59 (1960), 354; E. Turnher, Spomeniki NOB, VS VIII, 1960—61 (1962), 329 s.

⁸ Arhiv LRZSV.

⁹ F. Šijanec, o. c., 11.

Leta 1956 je bila izvedena prva faza topografije spomenikov NOB v Beli krajini, poleg tega pa so bili zaznamovani spomeniki NOB na 176 krajih na sektorjih Dobrnič—Trebnje in Žužemberk—Mirna peč—Čatež: E. T., Spomeniki NOB, VS VI, 1955—57 (1959), 150 s.

¹⁰ V. C., Zaščita naselij, VS II, 1949, 47; upoštevaj tudi Novo mesto, VS III, 1950, 74 in M. Mušič, Preureditvena dela v Novem mestu v pogledu regeneracije historičnih mestnih jeder, VS V, 1953—54 (1955), 66 ss.

¹¹ F. Šijanec, o. c., 11.

¹² F. Baš, Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti, VS V, 1953—54 (1955), 34.

¹³ Naša pot, VS IV, 1951—52, 1 s.

¹⁴ J. Kastelic, Poročilo arheološkega referata za leto 1949, VS II, 1949, 85 s; T. K., Novo mesto—Kandija, VS VIII, 1960—61 (1962), 195 s, 232; Prazgodovina Novega mesta, 10, 30.

Za kasnejše zavarovalne posege glej: T. K., Novo mesto, VS XII, 1967 (1969), 83, 86; T. K., Novo mesto — Znančeve njive v Kandiji, VS XIII-XIV, 1968—1969 (1970), 150 s; T. K., Novo mesto, VS XIII-XIV, 1968—1969 (1970), 154; T. K., Novo mesto — Kandija, VS XIII-XIV, 1968—1969 (1970), 183 s; Prazgodovina Novega mesta, 10, 17 s, 29 s; T. K., Novo mesto — Kandija, VS XVII-XIX/1, 1974, 114; D. B., Novo mesto, VS XXII, 1979, 274.

¹⁵ M. Z., Novo mesto, VS VI, 1955—57 (1959), 90; V. Šribar, Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici, AV IX-X, 1958—1959, 108 ss; Prazgodovina Novega mesta, 28.

Za novejšje zaščitne posege glej: T. K., Novo mesto — Marof, VS XVII-XIX/1, 1974, 106.

¹⁶ M. Z., Novo mesto, VS VI, 1955—57 (1959), 90; V. Šribar, Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici, AV IX-X, 1958—1959, 110 s.

¹⁷ Za Mestne njive glej: M. Z., Novo mesto, VS VI, 1955—57 (1959), 90; V. Š., Novo mesto — Kapiteljski marof, VS VII, 1958—59 (1960), 279 s; T. K., Novo mesto — Marof, VS VII, 1958—59 (1960), 326; V. Šribar, Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici, AV IX-X, 1958—1959, 111 ss; T. K., Novo mesto — Marof, VS VIII, 1960—61 (1962), 196, 232; Prazgodovina Novega mesta, 10, 16 s, 28.

Za Bršljin glej: T. K., Bršljin pri Novem mestu, VS IX, 1962—1964 (1965), 141 s; Prazgodovina Novega mesta, 10, 15 s, 27 s; za novejšje zaščitne posege glej: T. K., Bršljin, VS XIII-XIV, 1968—1969 (1970), 182 ss.

Manjša zavarovalna izkopavanja so bila izvedena 1959. leta tudi v Straži.

¹⁸ P. P., Drnovo, VS VIII, 1960—61 (1962), 204 ss, 241 ss; P. P., Drnovo — Neviodunum, VS IX, 1962—1964 (1965), 192; za kasnejša zaščitna dela glej: P. P., Drnovo — Neviodunum, VS X, 1965 (1966), 198 s; P. P., Drnovo, VS XI, 1966 (1967), 123; M. S., Drnovo, VS XXII, 1979, 282.

¹⁹ M. Z., Novo mesto, VS VI, 1955—57 (1959), 90; V. Šribar, Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici, AV IX-X, 1958—1959, 114 ss.

²⁰ M. Z., Bela cerkev, VS VI, 1955—57 (1959), 55; M. U. in P. P., Bela cerkev, VS VII, 1958—59 (1960), 298 s; P. P., Bela cerkev pri Novem mestu, VS VIII, 1960—61 (1962), 201; V. Šribar, Zavarovalna izkopavanje antičnega pristanišča v Beli cerkvi, AV IX-X, 1958—1959, 251 ss.

²¹ F. S., Dobova — Veliki Obrež, VS VII, 1958—59 (1960), 287; F. S., Dobova, VS VII, 1958—59 (1960), 289, 319; F. S., Dobova pri Brežicah, VS VIII, 1960—61 (1962), 191 s, 225 s; S. Š., Dobova pri Brežicah, VS VIII, 1960—61 (1962), 203 s; P. P., Dobova, VS VIII, 1960—61 (1962), 239 s; S. Š., Dobova pri Brežicah, VS IX, 1962—1964 (1965),

141. Za kasnejša zaščitna dela glej: S. Š., Dobova pri Brežicah, VS XI, 1966 (1967), 120 s; S. Š. Dobova, VS XIII–XIV, 1968–1969 (1970), 185.

V sklop zaščitnih del pa spada tudi poseg na lokaliteti Borštek pri Metliki (J. D., Metlika — Boštek, VS IX, 1962–1964 [1965], 139. V. Šribar, Žarno grobišče na Borštku pri Metliki, AV XIII–XIV, 1962–63, 469 ss).

Zanimiv je tudi izkop 5 staroslovanskih grobov v Črnomlju leta 1951 (V. Šribar, Situla 4, 1961, 81 ss).

²² M. Z., Mokrice, VS VI, 1955–57 (1959), 89.

²³ I. K., Žužemberk, VS VI, 1955–57 (1969), 134 s; I. K., Žužemberk, VS VII, 1958–59 (1960), 266; I. K., Žužemberk, VS VIII, 1960–61 (1962), 181; za kasnejše posege glej I. K., Žužemberk, VS X, 1965 (1966), 246; I. K., Žužemberk, VS XV, 1970 (1972), 213.

²⁴ I. K., Hmeljnik, VS VI, 1955–57 (1959), 74; I. K., Hmeljnik, VS VII, 1958–59 (1960), 153 ss.

²⁵ Gracarjev turn, VS IV, 1951–52, 99.

²⁶ I. K., Pobrežje, VS VI, 1955–57 (1979), 95 s; I. K., Pobrežje, VS VII, 1958–59 (1960), 201 ss.

²⁷ Leskovec pri Krškem, VS IV, 1951–52, 101.

²⁸ Pleterje, stara samostanska cerkev, VS V, 1953–54 (1955), 153; za kasnejše zaščitne posege glej: M. Zadnikar, Spomeniško Pleterje, VS XI, 1966 (1967), 40 ss; M. Z., Pleterje, VS XVII–XIX/2, 1975, 150 ss.

²⁹ D. K., Mačkovec pri Novem mestu, VS III, 1950, 178.

³⁰ I. K., Viher, VS VII, 1958–59 (1960), 250 ss; A. D., Viher pri Šentrupertu na Dolenjskem, VS IX, 1962–1964 (1965), 247 ss; za kasnejše posege glej: F. K., Viher, VS XIII–XIV, 1968–1969 (1970), 253 s.

³¹ Brežice — p. c. sv. Roka, VS IV, 1951–52, 97.

³² F. Šijanec, o. c., 10; Krško, p. c. sv. Duha, VS V, 1953–54 (1955), 149 s; I. K., Krško — sv. Duh, VS VI, 1955–57 (1959), 84.

³³ F. Šijanec, o. c., 10; Novo mesto, kapitelj, VS V, 1953–54 (1955), 151.

³⁴ I. K., Trebnje, VS IX, 1962–1964 (1965), 246 s.

³⁵ D. K., Mokronog — p. c. sv. Florijana, VS III, 1950, 179.

³⁶ I. K. in M. Ž., Vinji vrh v Beli krajini, VS IX, 1962–1964 (1965), 250.

³⁷ Žeželj pri Vinici, VS III, 1950, 73 s; M. Z., Žeželj pri Vinici, VS III, 1950, 177; Žeželj pri Vinici, VS IV, 1951–52, 109.

³⁸ I. K., Pangerč grm, VS VII, 1958–59 (1960), 188 ss.

³⁹ Žužemberk — Sv. Nikolaj, VS III, 1950, 73. Za ostale posege upoštevaj: I. Kometelj, Zgoščen pregled restavratorske dejavnosti Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije v letih 1950–1971, VS XVI, 1972, 41 ss.

⁴⁰ Arhiv LRZSV.

⁴¹ Leta 1965 je bil izdelan tudi podrobnejši seznam spomenikov in spomeniških aglomeracij na območju krške občine (I. S., Krško, VS X, 1965 [1966], 252).

Takrat pa so arheologi opravili tudi večja arheološka sondažna izkopavanja na južni strani cerkve v Trebnjem (T. Knez, Arheološki pregled 6, 1964, 124 s; isti, AV XVII, 1966 (1967), 507 ss; isti, AV XVIII, 1967, 391). To je tudi čas začetka velikih raziskav v Kandiji — Novo mesto (glej opombo 14, sicer še T. Knez, Novo mesto v davnini, 1972, 143 s).

⁴² Arhiv LRZSV. Ob tem naj še poudarimo, da je bila do konca leta 1961 popolnoma izdelana evidenca spomenikov NOB v štirih občinah od devetih v novo-meškem okraju (Črnomelj, Metlika, Trebnje in Sevnica), od ostalih petih pa le pretežni del (O. Kastelic, Evidenca spomenikov NOB, VS VIII, 1960–61 (1962), 90 s).

⁴³ M. Slabe, Po razvojni poti Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo, VS XX, 1976, 133 s.

⁴⁴ Arhiv LRZSV.

⁴⁵ Za starejšo fazo glej V. K., Cvibel nad Žužemberkom, VS IX, 1962–1964 (1965), 261; za mlajšo arhiv LRZSV.

⁴⁶ Arhiv LRZSV.

⁴⁷ Arhiv LRZSV.

⁴⁸ Arhiv LRZSV.

⁴⁹ V. Š., Podzemelj-Kučar, VS XIII—XIV, 1968—1969 (1970), 178; J. D. in M. S., Podzemelj, VS XXII, 1979, 291 s.

⁵⁰ S. Š., Libna, VS XIII—XIV, 1968—1969 (1970), 181 s.

⁵¹ Arhiv LRZSV.

⁵² T. K., Novo mesto, VS XVII—XIX/1, 1974, 202 s; T. K., Novo mesto, Beletov vrt, VS XXI, 1977, 238 ss; T. K., Novo mesto, VS XXII, 1979, 271.

⁵³ M. S., Gradec nad Podbočjem, VS XVII—XIX/1, 1974, 126; M. G., Gradec nad Podbočjem, VS XXI, 1977, 215 s; M. G., Brezje nad Podbočjem, VS XXI, 1977, 326.

⁵⁴ S. Š., Drnovo, VS XV, 1970 (1972), 151 s; M. G., Drnovo, VS XXI, 1977, 209.

⁵⁵ B. T. in A. Z., Vinji vrh nad Šmarjeto, VS XVII—XIX/1, 1974, 193 s. M. S., Vinji vrh, VS XXI, 1977, 195. Arhiv LRZSV.

⁵⁶ M. S., Levakova jama — Dol pri Štuni, VS XVII—XIX/1, 1974, 200; M. Guštin, Poročilo o izkopu kulturnih slojev v Levakovi jami, AV XXVII, 1976 (1977), 260 ss; M. Slabe, Arheološke najdbe iz zbirke Jamarskega kluba Kostanjevica na Krki, AV XXVII, 1976 (1977), 283 ss; M. G., Levakova jama pri Štuni, VS XXI, 1977, 170 s.

⁵⁷ T. K., Pristava pri Trebnjem, VS XII, 1967 (1969), 92 s; M. S., Pristava — Trebnje, VS XV, 1970 (1972), 158; upoštevaj tudi M. S., Trebnje — Sv. Štefan, VS XV, 1970 (1972), 164; J. O., Pristava pri Trebnjem, VS XVII—XIX/1, 1974, 139 ss; M. S., Pristava pri Trebnjem, VS XVII—XIX/1, 1974, 207; M. S., Stari trg pri Trebnjem, VS XVII—XIX/1, 1974, 214 s; M. S., Pristava pri Trebnjem, VS XXI, 1977, 246.

⁵⁸ S. Ciglencečki, Veliki Kamen, AV 1974 (1976), 399 ss.

⁵⁹ Za ostale zavarovalne akcije na arheoloških lokalitetah glej še: M. S., Dolnje Prapreče, VS XV, 1970 (1972), 149 s; M. S., Dolnje Prapreče, VS XVII—XIX/1, 1974; 125; V. S., Gorenje Vrhpolje pri Šentjerneju, VS XXI, 1977, 285 ss; M. S., Hom nad Sentrupertom, VS XVII—XIX/1, 1974, 199; D. B., Male Brusnice, VS XXI, 1977, 182 ss (leta 1976 izvedena arheološka topografija gomilnega grobišča nad Malimi Brusnicami); A. Z. D., Rosalnice pri Metliki, VS XXI, 1977, 261; T. K., Straža pri Novem mestu, VS XII, 1967 (1969), 97 s; B. T. in A. Z., Vinji vrh nad Šmarjeto, VS XVII—XIX/1, 1974, 193 s; M. S., Vinji vrh, VS XXI, 1977, 195.

⁶⁰ Arhiv LRZSV.

⁶¹ Arhiv LRZSV.

⁶² Za starejšo fazo glej T. Kvas, Grajsko stopnišče v Brežicah, VS IX, 1962—1964 (1965), 77 s; za mlajšo pa arhiv LRZSV.

⁶³ I. K., Soteska, VS XV, 1970 (1972), 205 s.

⁶⁴ Arhiv LRZSV.

⁶⁵ Arhiv LRZSV.

⁶⁶ Arhiv LRZSV.

⁶⁷ Arhiv LRZSV.

⁶⁸ Arhiv LRZSV.

⁶⁹ Arhiv LRZSV. K temu glej še T. K., Novo mesto kot arheološki spomenik, VS XV, 1970 (1972), 31 ss (v tej razpravi daje avtor historični prerez raziskav na novomeškem področju, seznam najdišč, valorizacijo spomeniškega fonda ter program načina varovanja arheološkega terenskega spomenika).

⁷⁰ Arhiv LRZSV.

⁷¹ Arhiv LRZSV.

⁷² Arhiv LRZSV.

⁷³ Arhiv LRZSV.

⁷⁴ Arhiv LRZSV.

⁷⁵ Arhiv LRZSV.

* Fotografije so iz fototeke LRZSV.

METODOLOŠKE SMERNICE ZA OBRAVNAVANJE DALJNOVODA V PROSTORU SLOVENSKE KRAJINE

France Vardjan

Ljubljana, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo

METHODOLOGICAL DIRECTIONS FOR THE TREATMENT OF THE 380-KILOWATT TRANSMISSION LINE WITHIN THE SPACE OF THE SLOVENE CULTURAL COUNTRYSIDE

POVZETEK

Avtor obravnava daljnovode v slovenskem prostoru s kulturnozgodovinskega vidika. Pri tem upošteva dva varstvena kompleksa: naravnega in kulturnega, in sicer glede na specifičnost, lepote in tipičnost Slovenije. Daljnovodni koridorji bodo vsak čas pokrili 0,5% površin Slovenije. V tukajšnji objavi so izpuščena poglavja o tehnologiji gradnje in tehničnih predpisih, pač pa avtor obravnava metodološka izhodišča za varovanje in upoštevanje naravne in kulturne dediščine, kriterije za določanje daljnovodnih koridorjev glede na vrednost krajinskih območij in smernice za predlokacijske in projektne postopke kot tudi nekaj modelov projektnih rešitev.

The author treats the transmission lines within the Slovene space from a cultural and historical point of view. There he takes into account two preservation complexes: the natural and the cultural one, and that in relation to the specific character, beauties and typical features of Slovenia. In this publication there have been left out the chapters on the technology of construction and on technical legal requirements, but the author deals with the methodological starting points for preserving and considering the natural and cultural heritage, the criteria for determining the transmission line corridors in relation to the value of the countryside areas, and the directions for the prelocation and project procedures, as well as some models of project solutions.

Kot izhodišče za naravovarstveno in spomeniškovarstveno obravnavo daljnovodnega koridorja za območje in objekte, ki so predmet kulturne in naravne dediščine, uporabljamo zakon o urbanističnem planiranju, zakon o varstvu kulturnih spomenikov (Uradni list SRS, št. 26/61 in 11/65), pravilnik o registraciji kulturnih spomenikov v SR Sloveniji (Uradni list SRS, št. 29/62), zakon o varstvu narave (Uradni list SRS, št. 7-21/70), ustavno določilo, da so posamezna krajinska območja in predmeti narave, značilnosti slovenske zemlje, rastlinski in živalski svet, območja, ki so namenjena za rekreacijo, morje in morska obala, reke, potoki, jezera in njihova obrežja, studenci, talne vode in zrak pod posebnim družbenim varstvom (104. člen ustave SR Slovenije), resolucijo SR Slovenije o poglavitnih smotrih in smernicah za urejanje prostora, po kateri je eden poglavitnih smotrov kvalitetno okolje, ki bo omogočalo zdravo in humano življenje, upoštevajoč značilnosti slovenske dežele, njenih krajinskih območij in drugih kvalitet, ter druge smernice, konvencije in družbene

dogovore, ki urejajo varovanje kulturne in naravne dediščine.

Našteta izhodišča nalagajo spomeniškovarstveni službi, ki povezuje dve varstveni skupini: varstvo narave in varstvo kulturnih spomenikov, da poleg navedenega presoja še o kulturni krajini, o obsegu varovanja človekovega okolja, iz tega pa izhaja tudi ožje specializirano krajinsko urejanje. Naravovarstvena in spomeniškovarstvena obravnava je torej sestavni del krajinsko-ureditvenega načrta oblikovanja 380-kilovoltnega daljnovodnega koridorja v Sloveniji.

V predhodnem poglavju smo našteali elemente, ki pogojujejo način gradnje daljnovoda po tehnični plati. Iz priložene sheme št. 1 so razvidni interesi, ki vodijo do ugodne rešitve ali kompromisa ali do odklonilnega stališča.

V nadaljevanju bomo obravnavali metodološki pristop, ki določa in opredeljuje spomeniškovarstvene kriterije.

Vsak objekt ali območje, ki je predmet varstva, mora imeti določeno vrednost, ki temelji na:

- značilnosti objekta ali območja,
- izjemnosti ali redkosti (tipičnosti),
- znanstveni vrednosti,
- kulturno-vzgojni vrednosti,
- ekološki pomembnosti,
- rekreacijski vrednosti in

spada pod posebno družbeno varstvo. Poleg vrednosti morata biti objekt in območje določena z:

- namembnostjo in primernostjo,
- vsebino,
- stanjem, fizičnimi lastnostmi in ogroženostjo ter
- izrabo.

Tako opredeljen objekt ali območje ima svojo ekonomsko-družbeno določenost in ga je lažje primerjati z elektroenergetskimi cilji, ki se zlahka kvantificirajo.

Gradnja daljnovodov in razdelilnih transformatorskih postaj lahko prizadene ali uniči prvine naravne dediščine, ki so določene ali predvidene za:

- narodne parke,
- krajinske parke,
- naravne rezervate,
- naravne spomenike,
- spomenike oblikovane narave,
- spomenike NOB v naravnem okolju ter
- krajino s tipično strukturo in identiteto.

Narodni parki so večja, naravno sklenjena, prvobitna območja z izrednimi naravnimi značilnostmi, ki imajo poseben narodni, kulturni, znanstveni in rekreacijski pomen.

Krajinski parki so praviloma večja, sklenjena krajinska območja s prvobitno ali kultivirano naravo, ki se odlikuje z naravnimi posebnostmi, krajinskimi lepotami, kulturnimi spomeniki ali pričevanji človekovega dela.

Naravni rezervati so manjša območja, ki se odlikujejo s prvobitno naravo, ali površine s posebno značilno neživo ali živo naravo in imajo zato poseben pomen.

Naravni spomeniki so posamezni objekti ali manjše površine žive ali nežive narave, ki se odlikujejo s posebnimi znanstveno, kulturno in estetsko zanimivimi oblikami, vsebino ali razsežnostmi, z lego in redkostjo ali pomenijo vzorčne primere splošno razširjenega naravnega pojava.

Spomeniki oblikovane narave so objekti ali površine, ki so nastale z vrtnim ali parkovnim oblikovanjem in so pomembne zaradi svoje botanično-hortikulturne, vrtno-arhitektonske, krajinsko-oblikovne, znanstveno-raziskovalne, kulturno-vzgojne ali rekreacijske vrednosti.

Spomeniki NOB v naravnem okolju so objekti ali območja, vezani na dogodke iz NOB (bitke, sedeže vodstev osvobodilnega boja, delavnice, bolnišnice, grobišča ipd.), ki so zaradi svojih naravnih posebnosti dajali varno zatočišče ali oznamujejo pomembne dogodke in dogajanja; varuje se njihova krajinska podoba in imajo predvsem memorialno in pričevalno vrednost.

Krajina s tipično strukturo in identiteto so območja, ki imajo predvsem kulturno-geografski pomen s prvobitno ali kultivirano naravo in so značilna zaradi svoje tipike ter se odlikujejo z izjemno vizualno zaznavnostjo in krajinsko arhitekturo.

Prav tako lahko gradnja daljnovoda in razdelilnih transformatorskih postaj prizadene, uniči ali razvrednoti prvine kulturne dediščine — spomeniška območja — ki imajo značaj spomenika:

- arheološka območja,
- naselbinska območja,
- zgodovinska in memorialna območja ter
- kulturno krajino.

Arheološka območja so tiste prostorske enote, ki obsegajo večje arheološke komplekse ali skupine nepremičnih spomenikov.

Naselbinska območja so strnjene mestne ali vaške naselbine, njihova jedra ali posamezni ambient v njih, lahko pa tudi njim pripadajoča okolica.

Zgodovinska in memorialna območja so zemljišča, vezana na posebne historične dogodke ali dogajanja (bitke, upore, zborovanja) ter legende, pomembna umetniška dela ipd.

Kulturna krajina je kot območje sinteza danega naravnega prostora in z njim skladnih pomembnih dosežkov človekove dejavnosti. Odlikuje se z naravnimi in gradbenimi kvalitetami ter značilnostmi.

Prav tako se lahko prizadeti, razvrednoteni ali uničeni nepremični spomeniki (objekti) klasificirajo na:

- arheološke,
- umetnostne in arhitekturne,
- etnološke,
- zgodovinske in memorialne ter
- tehniške.

Spomeniki so valorizirani in jih delimo na tri kategorije:

- spomenike mednarodnega ali nacionalnega pomena,
- spomenike z regionalnim in kulturno-geografskim pomenom ter
- spomenike pretežno lokalnega pomena.

Za urejanje spomeniške dediščine pa so uveljavljeni varstveni režimi po stopnjah glede na kategorijo. Ker se s valorizacijo in varstvenim režimom predpiše način varovanja, je nujno in z zakonom določeno, da je za vse posege

na zavarovanih objektih ali posege na zavarovanem območju potrebno soglasje pristojne spomeniškovarstvene službe.

Podobno je tudi pri varovanju naravne dediščine, pri čemer se na zavarovanih objektih ali območjih določa varstveni režim, ki je seznam ali opis vseh dovoljenih, izjemno ali pogojno možnih in nedovoljenih posegov ali ukrepov, ki lahko neposredno ali posredno vplivajo na stanje zavarovanega naravnega območja ali objekta.

Kolikor gre za objekte ali območja, ki še niso zavarovani, imajo pa značaj naravovarstvenega ali kulturnega spomenika in so predvideni za zavarovanje, veljajo tudi zanje ista zgoraj naštetá izhodišča.

Pristop in določanje trase (koridorja) daljnovoda po naravovarstvenih in spomeniškovarstvenih kriterijih

Na podlagi projektantovega idejnega predloga, ki je osnova za prve razprave in presoje, je bila izbrana trasa, kakor kaže shema št. 2.

Spomeniškovarstvena presoja povezuje torej dva varstvena kompleksa: naravnega in kulturnega; k temu sodi še kulturna krajina v širšem pomenu — prostor, ki je prav tako pogojen s človekovo dejavnostjo in je ekonomsko določen.

Daljnovod je nevomno nova, vsiljena sprememba prostora. Res je, da je kot »nujno zlo« prilagodljiv za tistega, ki živi ob njem ali ga večkrat opazuje. Kot tujek deluje najbolj neprijetno takoj, ko nastane, kasneje pa pride v »navado« ali v našo zavest in so negativni vtisi manj izraziti. Predvsem velja to za prostor, ki je tako ali drugače zaseden in ima na nekem arealu raznolično rabo tal (industrija, ceste, kmetijstvo, zaselki — raznolična struktura). Čeprav je dojemanje težko opredeliti in je odvisno od posameznika, od njegove psihične opredeljenosti, vendarle lahko ugotovimo, da pri daljnovodu najbolj moti:

- izpostavljenost (npr. steber),
- premočrtnost — monotonost,
- neskladje in
- kontrast.

Po naštetih predpostavkah in merilih se končno odločamo in presodimo:

1. gradnja ni možna, ker to preprečuje zakonska določba ali pa sta spomenik ali območje edinstvena ali izjemna v slovenskem prostoru;

2. gradnja je možna ali pogojno možna; spomeniškovarstveni kriteriji se enačijo ali imajo enako težo in upravičenost kot druge presoje, ki izhajajo iz:

- tehničnih predpisov,
- tehnologije gradnje,
- ekonomskih izhodišč,
- urbanističnih normativov in določb,
- prostorskih načrtov,
- zakonskih določb,

— utemeljene krajinske presoje (rabe) in
— drugih tehničnih in upravičenih zahtev;

3. k trasi ni pripomb.

Vsaka interna spomeniškovarstvena presoja ima izhodišče v sami naravi dela in upošteva še sama po sebi naslednje kvalitete:

estetske,
historične,
znanstvene,
ekološke,
ekonomske,
rekreacijske in
družbenopolitične.

Estetska presoja ni logično in natančno definirana, težko jo je kvalificirati. V našem primeru gre predvsem za odnos do okolja, ki ga doživljamo čustveno glede na nedotaknjenost ali prvobitnost narave, tipičnost in neobremenjenost kulturne krajine, ki se izraža z barvo, strukturo, teksturo, linijami, kontrastom, skladnostjo in drugim ter je v odvisnosti od življenjskih navad, kulture, želja in potreb določene družbene skupnosti. V bistvu je dojemanje lepega v naravi in umetnosti.

Historična kvaliteta je spoznanje nekdanjega stanja ali procesa, ki je pomemben predvsem pričevalno. Proučevanje preteklosti omogoča spoznanje družbenega razvoja posameznih dejavnosti. V našem primeru bi lahko rekli, da gre predvsem za presoje, ki so vezane na materialne kulturne vrednote.

Znanstvena presoja je vezana na znanstvenoraziskovalno delo, ki proučuje stanje, procese — eksperimentira, dokazuje, kvantificira pomembnost naravovarstvene in kulturnozgodovinske preteklosti pa tudi sedanosti.

Ekološka presoja izhaja iz raziskovanja odnosov med organizmi in okoljem. V naši nalogi je večji poudarek na dejavnosti človeka, ki s tempom življenja in »tehnološko revolucijo« zelo hitro spreminja svoj življenjski prostor. Gre predvsem za razmerje med kulturno dediščino, zdravim okoljem in predvidenimi posegi v prostor.

Pri *ekonomski presoji* gre za vrednotenje odločitev, primerjanje, porabo, izkoriščanje materialnih ekonomskih dobrin — spomeniškega in krajinskega fonda — ki jih je mogoče izraziti kot družbeno bogastvo v izmerljivi obliki (npr. finančno).

Rekreacijska presoja obravnava, kako naravne in kulturne kvalitete uporabljati za fizično ali duhovno, aktivno ali pasivno rekreacijo in obratno, kako naravne in kulturne dobrine varovati pred pretirano aktivnostjo.

Družbenopolitična presoja se uveljavlja po ustavnem načelu, smiselno pa je podrejena višjim ali potrebnejšim ciljem, ko na strokovni osnovi ne najdemo primerne rešitve med cilji, ki jih zagovarjajo posamezni interesi.

Do sedaj smo govorili o objektih in območjih, ki se odlikujejo z naravnimi in kulturnimi prostorskimi potenciali — določenimi kvalitetnejšimi deli naravne in kulturne dediščine. V določenem smislu so to krajinski izseki, ki jih varujemo pred preobrazbo, vendar so predmet krajinskega načrta še ostala območja vzdolž trase, ki z daljnovodom v celoti pogojujejo strukturne spremembe.

Projektantski pristop pa je v obeh primerih v bistvu isti:

- izhaja iz oblike prostorske izrabe (obstoječe in predvidene),
- krajina se inventarizira in valorizira,
- ugotove se ekološka izhodišča in

— po presoji prostorskih potencialov in določitvi struktur se ugotavljajo primarni in sekundarni vplivi, ki jih s spremembo obstoječega stanja povzročajo nov poseg v okolje.

Od tod naprej pa je možno izdelati konkreten ureditveni načrt, katerega vsebina je usklajena z mikrokonfiguracijo in situacijo na terenu, s pedološkimi razmerami, obstoječo vegetacijo in videzom krajine, isto ali novo kmetijsko in gozdarsko izrabo, vizualno opaznostjo, ki pogojuje zasaditveni načrt za omiljenje izpostavljenosti daljnovoda, in z drugimi cilji, ki so urbanistično ali gospodarsko pogojeni.

NAJPOMEMBNEJŠE PRVINE PROSTORA — KONKRETNE REŠITVE

Predhodno mnenje in ocena najpomembnejših prvin v prostoru.
Zgoščena omejitev za montažni posek gozda do širine 25 metrov.
Izhodišča za krajinsko oblikovanje

Celotni koridor 380-kilovoltnega daljnovoda je bil izbran in trasiran na podlagi poprejšnjega posvetovanja s prizadetimi organi in organizacijami. Upošteva osnovna izhodišča Zakona o urbanističnem planiranju, Odlok o določitvi objektov širšega regionalnega pomena in Zakon o splošnem upravnem postopku, je projektant Elektroprojekt Ljubljana predložil sprejemljivo traso daljnovoda, ki naj v slovenskem prostoru služi kot energetski koridor. Kot že rečeno, je investitor upošteval naslednja izhodišča: ekonomičnost gradnje (najkrajša možna razdalja med razdelilnimi transformatorskimi postajami), veljavne tehnične predpise, najmanjši možni poseg v gozdne površine, izogibanje prevelikim nadmorskim višinam, urbanistične programe in načrte, po možnosti gradnjo ob obstoječih daljnovodih, dostopnost in vzdrževanje, izogibanje zasedenemu prostoru, krajevne in krajinske zanimivosti, estetski videz in drugo.

V lokacijskem postopku, v katerem je bila dokončno izbrana trasa, je Republiški sekretariat za urbanizem potrdil in zahteval, naj investitor naroči in predloži krajinskoureditveni načrt za oblikovanje daljnovodnega koridorja.

Ocena najpomembnejših prvin prostora (spomeniškovarstvenih in krajinskih), ki je prvi sestavni del elaborata, je hkrati v zgoščeni obliki utemeljitev za montažni posek gozda v širini 25 metrov (glej lokacijsko dovoljenje, št. 350/F-170/72-K/J z dne 4. 2. 1974, ki ga je izdal RSU). Z montažnim posekom v širini 25 metrov so se strinjala vsa gozdna gospodarstva na prizadetem območju.

Obrazložitev izbora trase, ki spoštuje najpomembnejše prvine prostora, je hkrati izhodišče in osnovna oblika krajinskoureditvenega načrta.

Obrazložitev in osnovna izhodišča za koridor 380-kilovoltnega daljnovoda na odseku: meja s SR Hrvatsko JE Krško—RTP Maribor

Za omenjeni koridor je bilo izdelanih več variantnih predlogov. Na podlagi mnenj in zahtev prizadetih so bile izdane smernice na lokacijski obravnavi dne 26. 1. 1973 v Krškem, ki določajo tole varianto kot najboljšo rešitev:

Od meje s SR Hrvatsko pri Ključu bi daljnovod potekal vzporedno z enakim daljnovodom (ali dvosistemskim) Zagreb—Ljubljana prek ravnine med Sotlo in Savo, kjer so pretežno kmetijske površine. Nad Gaberjem seka nizek gozdni greben Železne jame, intenziven mlad nasad gozda v Dobravi, nato pri Brezini zopet preide na njive in travnike. Pod Dolenjo vasjo gre prek plantažnega nasada Agrokombinata Krško in doseže RTP Krško. Pri Krškem se usmeri proti severu ob dominantnem hribu Libna in poteka dalje mimo krajev Pod-sreda, Prelasko, Podčetrtek zahodno od Rogaške Slatine ter se med Plešivcem (V. Kopa) in Resenikom spusti do doline Dravinje in mimo Majšperka doseže Dravsko polje. Ta del trase je hribovit, približno polovico pokrit z gozdovi. Težnji, da bi šel prek manjvrednih gozdov, je bilo ugodeno, hkrati pa prečka kar največ možnih prostih površin, kjer je škoda manjša (njive, travniki in jase).

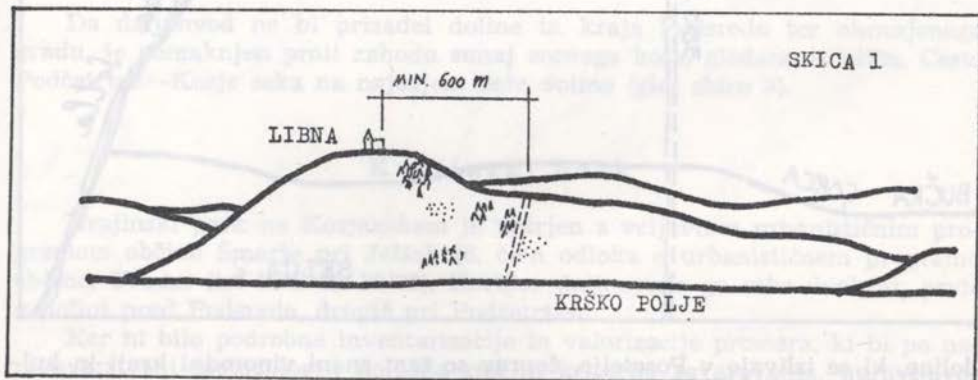
Na Dravskem polje so pretežno kmetijske površine — daljnovod seka gozd med Kidričevim in Kungoto, vendar ob obstoječem daljnovodu 2×110 kV Cirkovci—Zlatoličje, kar je sprejemljivo. Pri Staršah prečka Dravo in ob njej skrit med obrečno vegetacijo na manj kvalitetni zemlji doseže RTP Maribor pri Dogošah.

Z lokacijsko odločbo, ki jo je izdal Republiški sekretariat za urbanizem dne 4. 2. 1974 pod številko 350/F-170/72-K/I, je bilo izdano dovoljenje o gradnji.

Najpomembnejše prvine prostora na odseku JE Krško — RTP Maribor

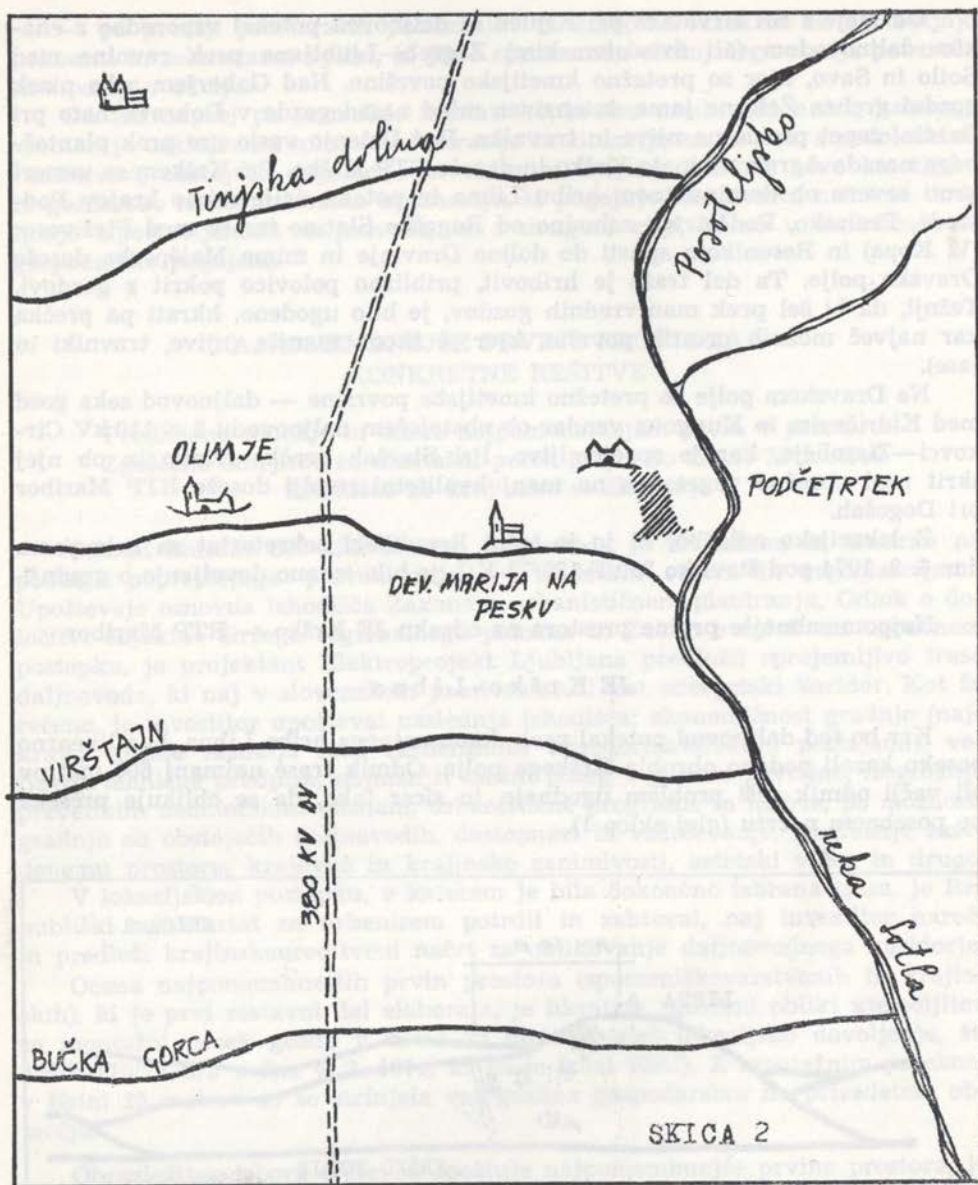
JE Krško-Libna

Ker bo tod daljnovod potekal prek dominantnega hriba Libna, bi z linearno poseko kazali podobo obrobja Krškega polja. Odmik trase najmanj 600 metrov ali večji odmik reši problem ugodneje, in sicer tako, da se oblikuje preseka po posebnem načrtu (glej skico 1).

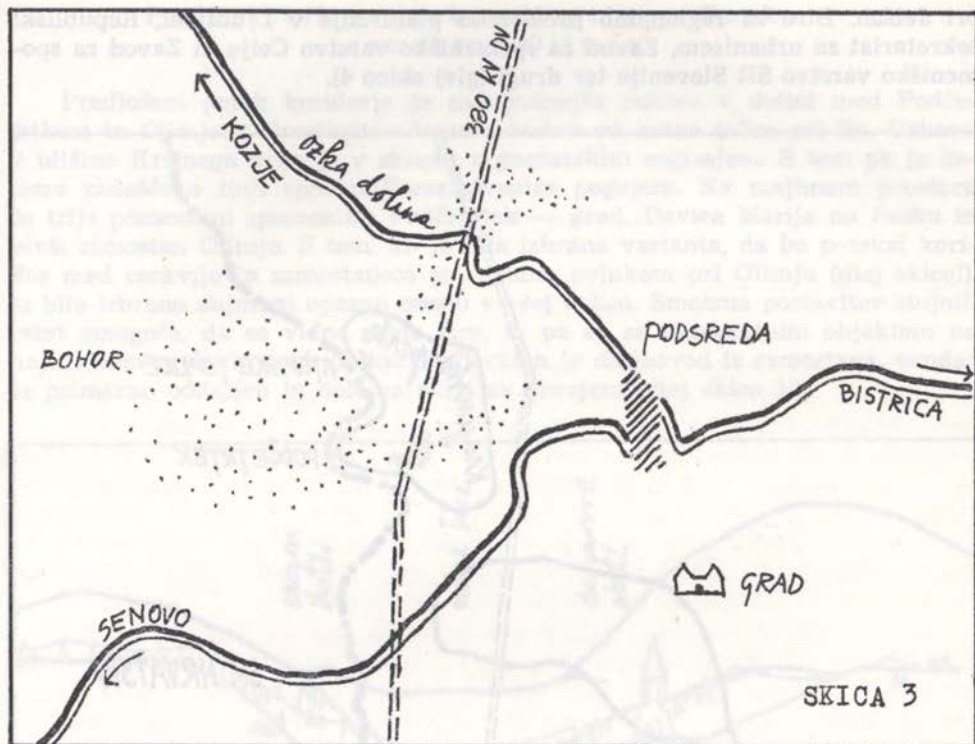
Dolina Sotle

Varianta, da bi daljnovod potekal prek doline Sotle, ni bila sprejeta. Z vizualno-estetskega stališča je bolj sprejemljivo, da pravokotno seka krajše

doline, ki se izlivajo v Posotelje, čeprav so tam znani vinorodni kraji in kulturni spomeniki (glej skico 2).

Odmikanje koridorja levo od izbrane variante bi pomenilo poseg v kvalitetnejše gozdove, prehod prek strmejših pobočij (večjo erozijo in izseke), večjo izpostavljenost daljnovoda, dražjo varianto, ogrožanje masivov Bohorja, Rudnice, Boča in drugo.

Območje Podsrede

Da daljnovod ne bi prizadel doline in kraja Podsreda ter ohranjenega gradu, je pomaknjen proti zahodu zunaj zornega kota, gledano iz nižin. Cesto Podčetrtak—Kozje seka na najožjem delu doline (glej skico 3).

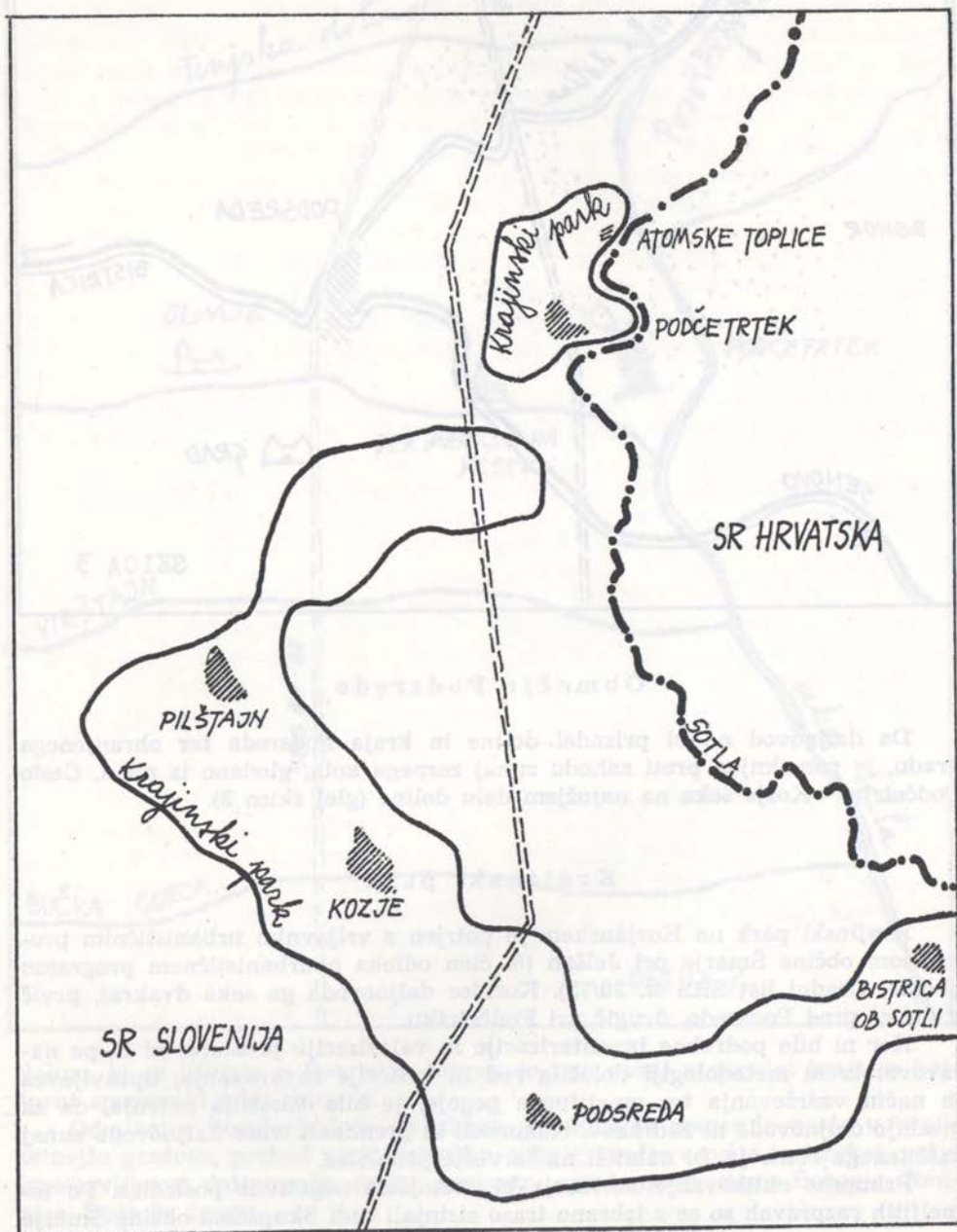
Krajinski park

Krajinski park na Kozjanskem je potrjen z veljavnim urbanističnim programom občine Šmarje pri Jelšah (6. člen odloka o urbanističnem programu občine, Uradni list SRS št. 30/72). Koridor daljnovoda ga seka dvakrat, prvič v dolini pred Podsredo, drugič pri Podčetrtku.

Ker ni bilo podrobne inventarizacije in valorizacije prostora, ki bi po navovarstveni metodologiji določila red in kriterije zavarovanja, upravljavca in način vzdrževanja ter omejitvene pogoje, je bila komisija mnenja, da za gradnjo daljnovoda ni zadržkov. Kakorkoli bi premikali traso daljnovoda zunaj zaščitene območja, bi naleteli na še večje probleme.

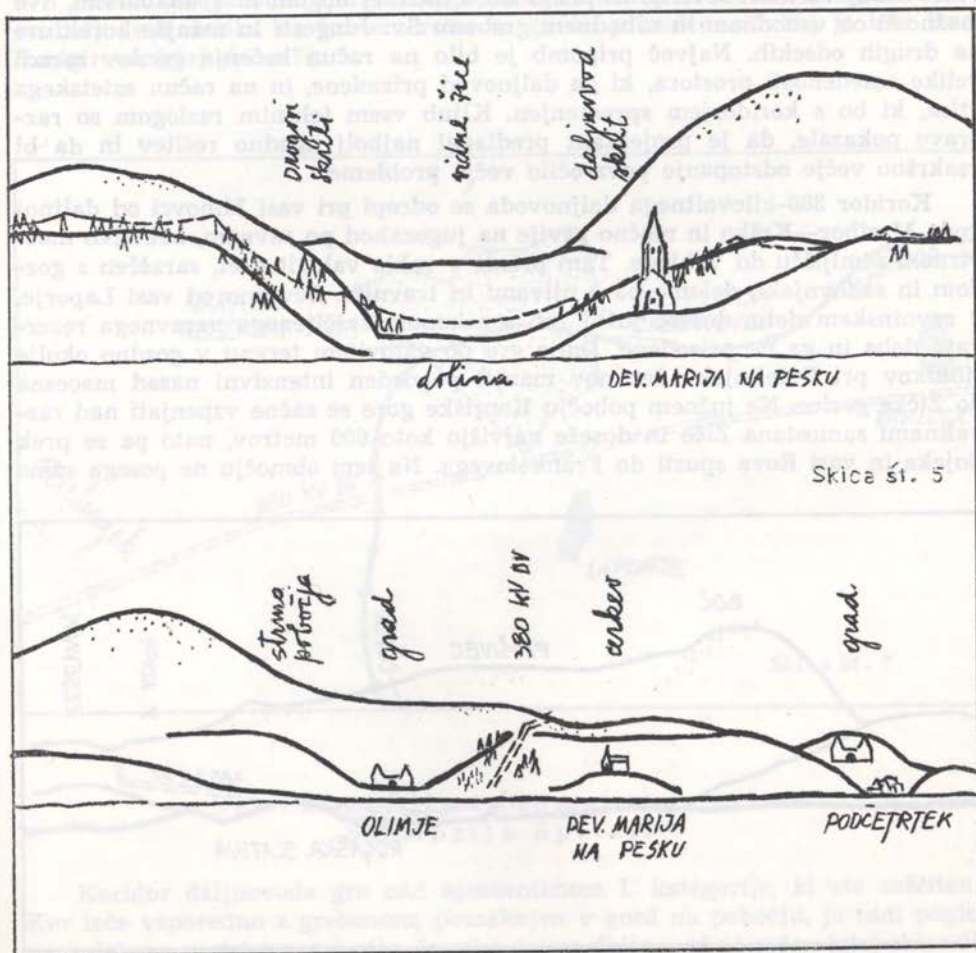
Primerno oblikovanje koridorja bi zmanjšalo negativne posledice. Po temeljitih razpravah so se z izbrano traso strinjali tudi Skupščina občine Šmarje

pri Jelšah. Biro za regionalno prostorsko planiranje v Ljubljani, Republiški sekretariat za urbanizem, Zavod za spomeniško varstvo Celje in Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije ter drugi (glej skico 4).

Podčetrtek — cerkev Marija na Pesku — samostan Olimje

Predloženi potek koridorja je najugodnejša rešitev v dolini med Podčetrtkom in Olimjem. Prestavitev trase zahodno od kotne točke pri Sv. Urbanu v bližino Križnega vrha je v skladu z gozdarskim soglasjem. S tem pa je deloma zadoščeno tudi spomeniškovarstvenim pogojem. Na majhnem prostoru so trije pomembni spomeniki: Podčetrtek — grad, Devica Marija na Pesku in bivši samostan Olimje. S tem, ko je bila izbrana varianta, da bo potekal koridor med cerkvijo in samostanom za cestnim ovinkom pri Olimju (glej skico!), je bilo izbrano najmanj opazno mesto v vsej dolini. Smotrna postavitev stojnih mest omogoča, da so vidne samo žice, ki pa so za markantnim objektom na najkrajšem prehodu prek doline. Bolj viden je daljnovod iz samostana, vendar je primerno oddaljen in deloma skrit za drevjem (glej skico 5!).

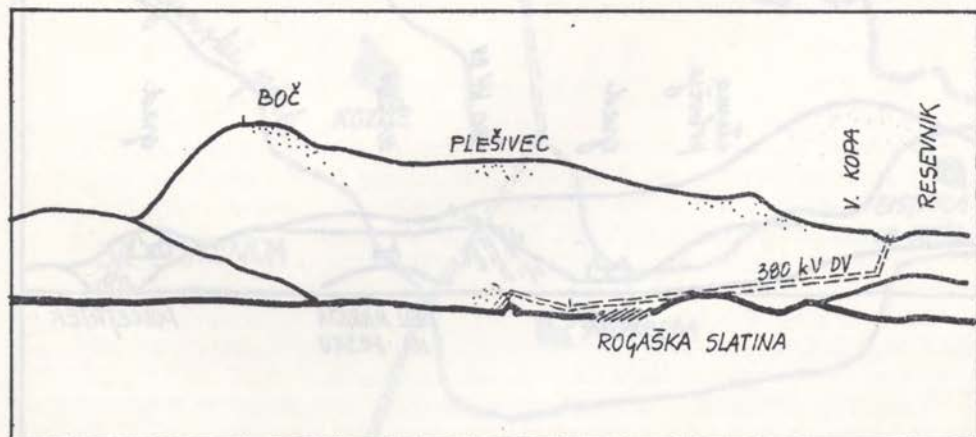
Območje Rogaške Slatine

Daljnovid Rogaško Slatino obide in ne gre dalje naravnost prek Plešivca, ker bi tako preveč kazil enotno podobo gorskega masiva z dominantnim Bočem. Na pobudo urbanistov in zavodov za spomeniško varstvo ter v soglasju s Skupščino občine Šmarje pri Jelšah in drugimi je bil koridor daljnovoda »prislonjen na vznožje Plešivca in se vzpenja vzporedno s slemenom do sv. Florjana, kjer se neopazno preusmeri proti Dravskemu polju (glej skico 6!).

Obrazložitev in osnova izhodišča za koridor 380-kilovoltnega daljnovoda na odseku Cirkovci—RTP Podlog

Iz razprav in zapisnikov (lokacijska razprava je bila 19. 2. 1973 v Podlogu) je razvidno, da je bilo za omenjeni odsek veliko pripomb. Projektant je predvidel nekaj variant: severno in južno traso med Vrhlogom in Frankolovim, dve možnosti ob vzhodnem in zahodnem grebenu Sv. Jungerti in manjše korekture na drugih odsekih. Največ pripomb je bilo na račun krčenja gozdov zaradi velike zasedenosti prostora, ki ga daljnovid prizadene, in na račun estetskega vtisa, ki bo s koridorjem spremenjen. Kljub vsem tehtnim razlogom so razprave pokazale, da je projektant predlagal najbolj ugodno rešitev in da bi vsakršno večje odstopanje povzročilo večje probleme.

Koridor 380-kilovoltnega daljnovoda se odcepi pri vasi Mihovci od daljnovoda Maribor—Krško in močno zavije na jugozahod po ravnem, nekoliko močvirnem zemljišču do Vrhloge. Tam preide v rahlo valovit svet, zaraščen z gozdom in sadovnjaki, deloma pa z njivami in travniki. Severno od vasi Laporje, v ravninskem delu, doseže južni rob z zakonom zaščitene naravnega rezervata doba in ga ne prizadene. Dalje gre po valovitem terenu v gozdno okolje ribnikov pri Petelinjeku čez nov manjši pogozden intenzivni nasad macesna do Žičke gorice. Na južnem pobočju Konjiške gore se začne vzpenjati nad razvalinami samostana Žiče in doseže najvišjo koto 600 metrov, nato pa se prek Sojeka in vasi Rova spusti do Frankolovega. Na tem območju ne posega samo

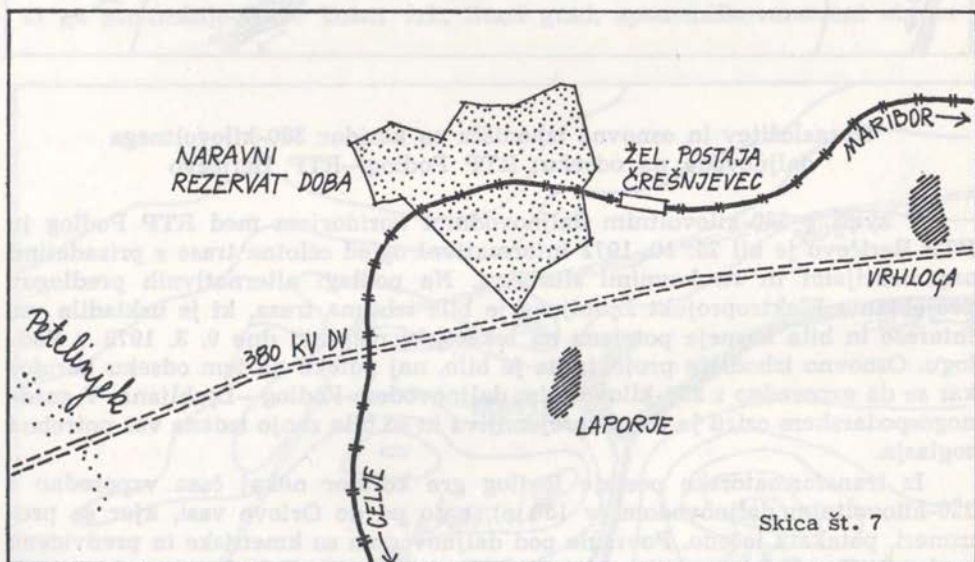

v gozdne površine, temveč prečka veliko odprtega prostora. Ko pri Frankolovem seka cesto I. reda Ljubljana—Maribor, se zopet vzpne na pobočje z manjvrednim gozdom in poteka severno od vasi Razdelj proti Lemberku; tam se preusmeri v dolino pod Jungerto na zahodni strani pa pride mimo Podgore na severni rob Savinjske doline in ob njem doseže RTP Podlog. Tudi ta odsek je različno obraščen, prevladujejo njive in travniki, manj je gozdov (le-teh je 34—40 %). Na vsej dolžini so tla z zelo različno strukturo, od apnenca, dolomita, peščenjaka, škrilavcev do magmatskih kamnin.

Najpomembnejše prvine prostora na odseku Cirkovci—RTP Podlog

Naravni rezervati doba

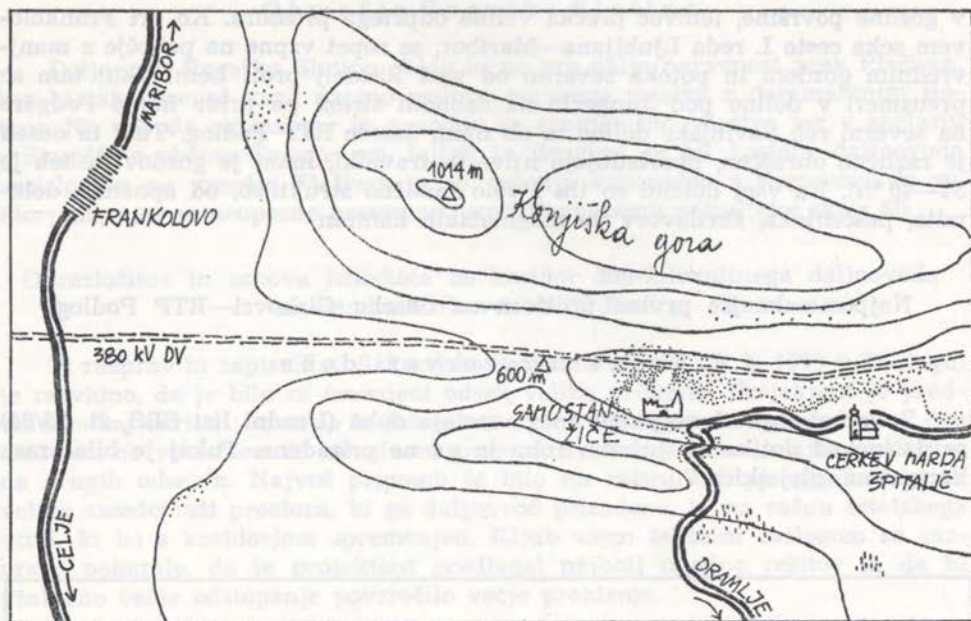
Zavarovanega območja gozdnega sestoja doba (Uradni list SRS, št. 23/64) se daljnovod dotika na južnem robu in ga ne prizadene. Tukaj je bila trasa korigirana (glej skico 7!).

Skica št. 7

Samostan Žiče in romanska cerkev Sv. Marija Špitalič

Koridor daljnovoda gre nad spomenikoma I. kategorije, ki sta zaščitena. Ker teče vzporedno z grebenom, pomaknjen v gozd na pobočju, je tudi pogled nanj deloma zastrt z vegetacijo. Iz ozke doline daljnovod ni viden (glej skico 8!).

Obrazložitev in osnovna izhodišča za koridor 380-kilovoltnega daljnovođa na odseku: RTP Podlog—RTP Beričevo

V zvezi s 380-kilovoltnim daljnovodnim koridorjem med RTP Podlog in RTP Beričevo je bil 25. 10. 1972 informativni ogled celotne trase s prizadetimi organizacijami in strokovnimi službami. Na podlagi alternativnih predlogov projektanta Elektroprojekt Ljubljana je bila izbrana trasa, ki je uskladila vse interese in bila kasneje potrjena na lokacijski razpravi dne 9. 3. 1973 v Podlogu. Osnovno izhodišče projektanta je bilo, naj poteka na tem odseku koridor kar se da *vzporedno* z 220-kilovoltnim daljnovodom Podlog—Ljubljana. V gozdnogospodarskem oziru je trasa sprejemljiva in so bila zanjo izdana vsa potrebna soglasja.

Iz transformatorske postaje Podlog gre koridor nekaj časa *vzporedno* z 220-kilovoltnim daljnovodom (v 150 m), nato pa do Orlove vasi, kjer se preusmeri, potekata ločeno. Površine pod daljnovodom so kmetijske in predvidene za hmeljišča. Žal mora iti prek zazidalnega območja Polzele, sicer bi morali zgraditi drag in zapleten obhod. Ker gre mimo rekreacijskega dela naselja, bo mogoče njegovo izpostavljenost omiliti z vegetacijo. Savinjsko dolino zapusti nad vasjo Gomilsko in poteka dalje ob vzhodju Podvrha. Na tem odseku preide v gozdat svet, vendar še vedno prevladujejo njive in travniki, deloma hmeljišča. Ko doseže severno območje Vranskega, se za cerkvijo Sv. Jeronima (tabor) lomi in preide pod Farovsko planino v bližino Motnika. Od Motnika poteka po Tuhinjski dolini ob obstoječem daljnovodu južno mimo Špitaliča na Kozjak (tam se vzpenja) in naprej do Malega vrha, kjer zavije na jugozahod.

Ta odsek prizadene malo gozda, gre pa čez vse možne odprte površine, ki se izrabljajo v kmetijske namene.

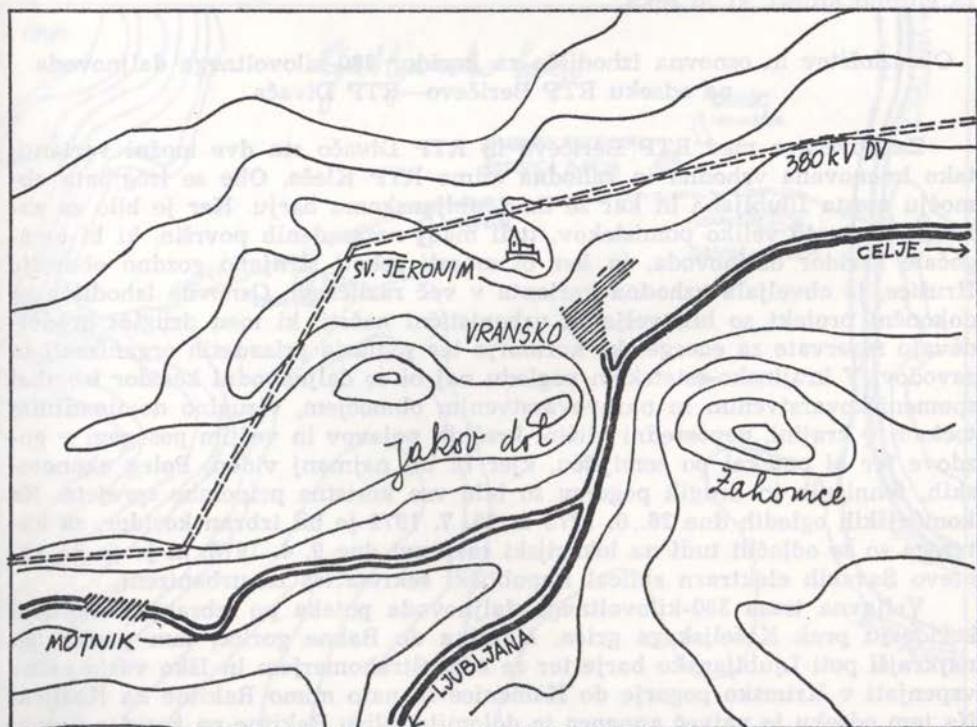
Po zelo razgibanem zemljišču z značilno krajinsko podobo, v kateri dominirajo posamezne kmetije in zaselki, kjer je človek z izrabo prostora ustvaril obdelovalne površine, gozd, travnike in pašnike glede na orientacijo, lego, nagib in kakovost zemlje, koridor daljnovoda mimo Pšajnovice, Brezovice in Čepelj pri Prevojah zopet doseže skoraj ravninski svet. Prav tam se preusmeri in loči od obstoječega 220-kilovoltnega daljnovoda Kleče—Podlog.

V ravninskem delu do Gorjuše zopet prevladujejo kmetijske površine z njivami in travniki. Ko se ponovno povzpne vzhodno od gradu Krumperk v gozd, poteka dalje do Ajdovščine, tam pa se spusti in doseže portale bodoče razdelilne postaje v Beričevem. Na celotni trasi so tla zelo različna, prevladujejo pa apnenci in skrilavci.

Najpomembnejše prvine prostora

Območje Vranskega

Konec zahodnega kraka Savinjske doline tvori izredno slikovito območje, ki ga zaokrožajo hribi Tolsti vrh, Stari grad, spomeniškovarstveni objekt I.

kategorije cerkev Sv. Jeronima nad Vranskim, Jakov Dol, Zahomec in drugi. Prvotni predlog, naj bi 380-kilovoltni daljnovod potekal ob obstoječem 220-kilovoltnem, ki nesrečno prečka rekreacijsko cono Vranskega, je bil na pobudo Gozdnega gospodarstva Celje in drugih umaknjen. Sedanji koridor poteka severno od cerkve Sv. Jeronima in potem, ko prečka dolino, preide v manj kvalitetne gozdne sestoje ter doseže Tuhinjsko dolino pri Motniku. Tak potek koridorja je na tem območju najugodnejši (glej skico 9!).

Tuhinjska dolina

Glede na obstoječi daljnovod in najmanjšo prizadetost gozdov v tem delu je kljub lepi dolini koridor umesten. Zaradi razgibanega zemljišča in vegetacije ne bo preveč opazen.

Območje gradu Krumperk

Prvotni predlog je predvideval koridor zahodno od gradu, ki je kulturni spomenik, ob obstoječem 110-kilovoltnem daljnovodu Kleče—Šoštanj. Ker predvidevajo na tem območju rekreacijski center, počivališče na bodoči avtomobilski cesti, in ker so glavne vedute na grad od zahodne strani, je umestna rešitev, da se 380-kilovoltni daljnovod prestavi vzhodno od gradu in skrije za gozdno kuliso, ki jo seka.

Obrazložitev in osnovna izhodišča za koridor 380-kilovoltnega daljnovoda na odseku RTP Beričevo—RTP Divača

Za povezavo med RTP Beričevo in RTP Divača sta dve možni varianti: tako imenovana vzhodna in zahodna mimo RTP Kleče. Obe se izogibata območju mesta Ljubljana in kar se da Ljubljanskemu barju. Ker je bilo za zahodno varianto veliko pomislekov, tudi manj nezasedenih površin, ki bi omogočale koridor daljnovoda, in ker bi morali sekati strnjeno gozdno območje Hrušice, je obveljala vzhodna varianta v več različicah. Osnovna izhodišča za dokončni projekt so bili veljavni urbanistični načrti, ki med drugim predvidevajo rezervate za energetske koridorje ter soglasja prizadetih organizacij in zavodov. V krajinsko-estetskem pogledu naj bi se daljnovodni koridor izogibal spomeniškovarstvenim in naravovarstvenim območjem, vizualno dominantnim točkam v krajini, neposredni bližini kraških pojavov in večjim posegom v gozdove ter bi potekal po zemljišču, kjer bi bil najmanj viden. Poleg ekonomskih, tehničnih in drugih pogojev so bile vse koristne pripombe sprejete. Na komisijskih ogledih dne 26. 6. 1972 in 25. 7. 1972 je bil izbran koridor, za katerega so se odločili tudi na lokacijski razpravi dne 9. 4. 1973, ki jo je na zahtevo Savskih elektrarn sklical Republiški sekretariat za urbanizem.

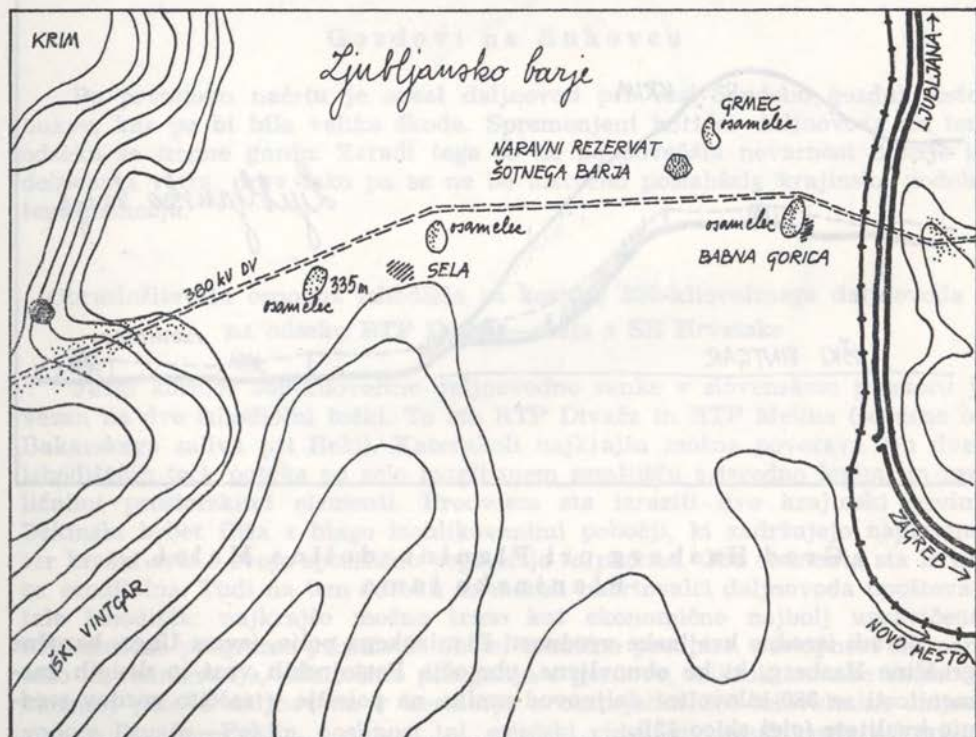
Veljavna trasa 380-kilovoltnega daljnovoda poteka po izbranem enotnem koridorju prek Kašelskega griča, Motnika do Babne gorice, tam prečka po najkrajši poti Ljubljansko barje ter se med Strahomerjem in Iško vasjo začne vzpenjati v Krmsko pogorje do Kamenice in nato mimo Rakitne na Kožljek. Na tem odseku je največ apnenca in dolomita, blizu Rakitne pa koridor preide

na Notranjski kras. Skoraj dve petini trase gre skozi gozdove, jase in senožeti. Za Kožljekom preide gozdove Ravnika, se spusti mimo Ivanjega sela in prek avtomobilske ceste ter železniške proge Vrhnika—Postojna v območju južnega roba Planinskega polja, od tam pa mimo Postojnskih vrat do vasi Studeno in v ravni črti do Hruševja. Ta odsek ni izrazito kraški, vmes so fluvialni nanosi, glinasti sedimenti in fliš. Pri Travniku se preusmeri in poteka dalje mimo Senožec do Divače. Opisani koridor se kar najbolj izogiba gozdu. Zemljišče je vseskozi razgibano, največ je njiv, travnikov in nekaj pašnikov. Dolžina koridorja je približno 80 kilometrov.

Najpomembnejše prvine prostora na odseku RTP Beričevo—RTP Divača

Odsek Beričevo—Škofljica (Babna gorica)

Daljnovid poteka po veljavnem koridorju, ki je bil sprejet z urbanističnim načrtom mesta Ljubljana. Ljubljansko polje ob sotočju Kamniške Bistrice, Save in Ljubljanice prečka na robu zelenega pasu industrijske cone, kjer je koridor širok 260 metrov. Primerno visoka vegetacija v zelenem pasu zmanjšuje njegovo vidnost. Da ne bi bil preveč prizadet rob Ljubljanskega polja, je pomaknjen na Kašeljski hrib, za kuliso gozdov. Ljubljansko barje doseže pri Babni gorici.

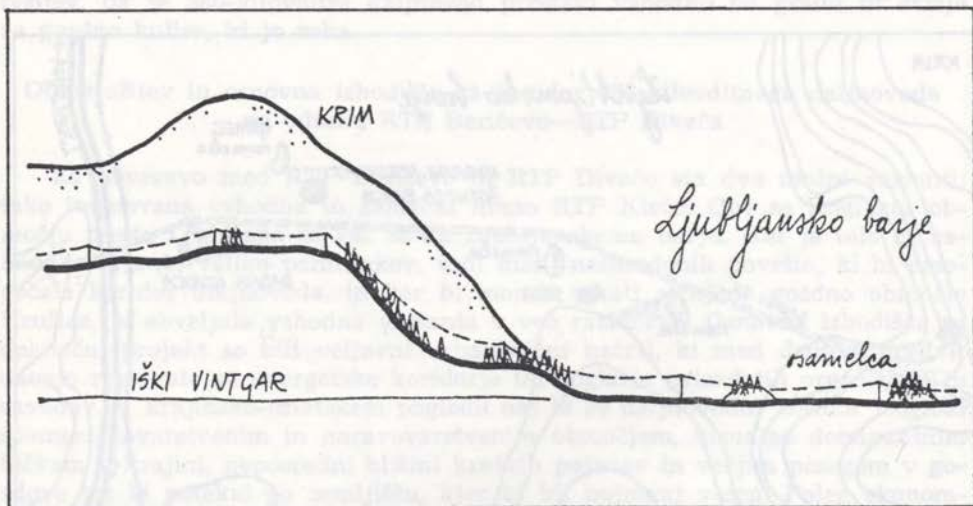

Ljubljansko barje

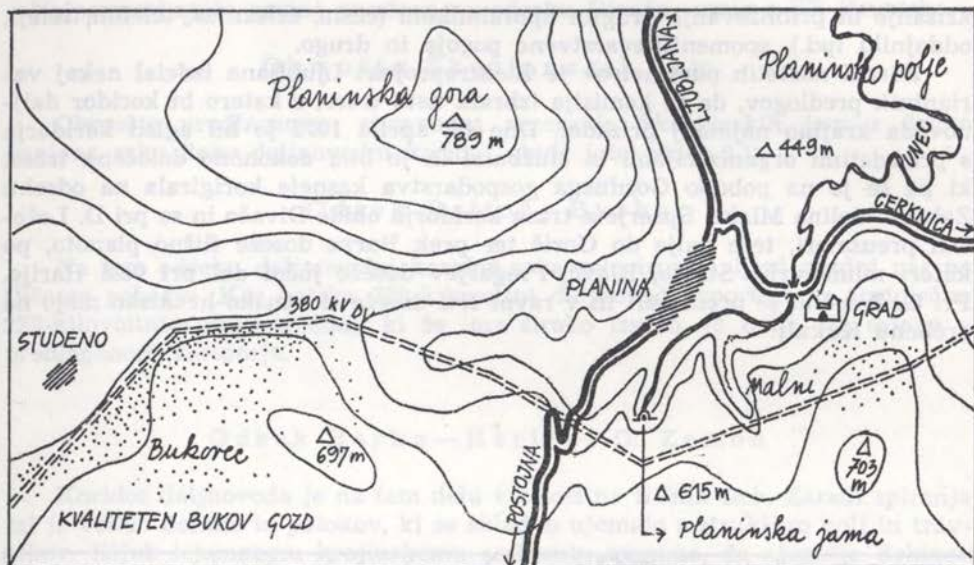
Jugozahodni del Ljubljanskega barja, ki ga seka daljnovod, krasijo štirje osamelci: Babna gorica, Grmez, osamelec pri vasi Staje in na koti 335. Želji, da bi na trdna tla osamelcev postavili stojna mesta, ni bilo ugodeno, ker bi bil tako daljnovod izpostavljen na višji teren, in zaradi krajinske vrednosti ambien-
ta. Žal koridorja nismo mogli premikati, ker bi sicer vzhodno zadeli v kra-
jinski park in naravni rezervat Iški Vintgar in v območje Mokrcra, ki je prav
tako spomeniški rezervat (NOB). S pomikanjem proti zahodu pa bi zadeli v
dominantni vrh Krima. Pri osamelcu Grmez je naravni rezervat šote, ki ga
daljnovod obide (glej skico 10!).

Naravni rezervat Iški Vintgar

Po študiji raznih variant se je izkazalo, da je predlagana trasa (glej skico!) najugodnejša. Predlagani naravni rezervat Iškega Vintgarja seka v širšem zaščitenem območju, kar je sprejemljivo. Prehod iz Ljubljanskega barja na vznožje Krima je izbran tako, da se daljnovod povzpne na planoto po najkrajši poti. Previdena stojna mesta na izpostavljenem grebenu Krima bodo postavljena tako, da gozdnega izseka, razen montažnega, skoraj ne bo (glej skico 11!).

Grad Hasberg pri Planini, dolina Malni,
Planinska jama

Zaradi izredne krajinske vrednosti Planinskega polja, izvira Unca, baročne graščine Hasberg, ki bo obnovljena, območja Postojnskih vrat in drugih znamenitosti se 380-kilovoltni daljnovod umika na pobočje v zaščito gozdov srednje kvalitete (glej skico 12!).

Gozdovi na Bukovcu

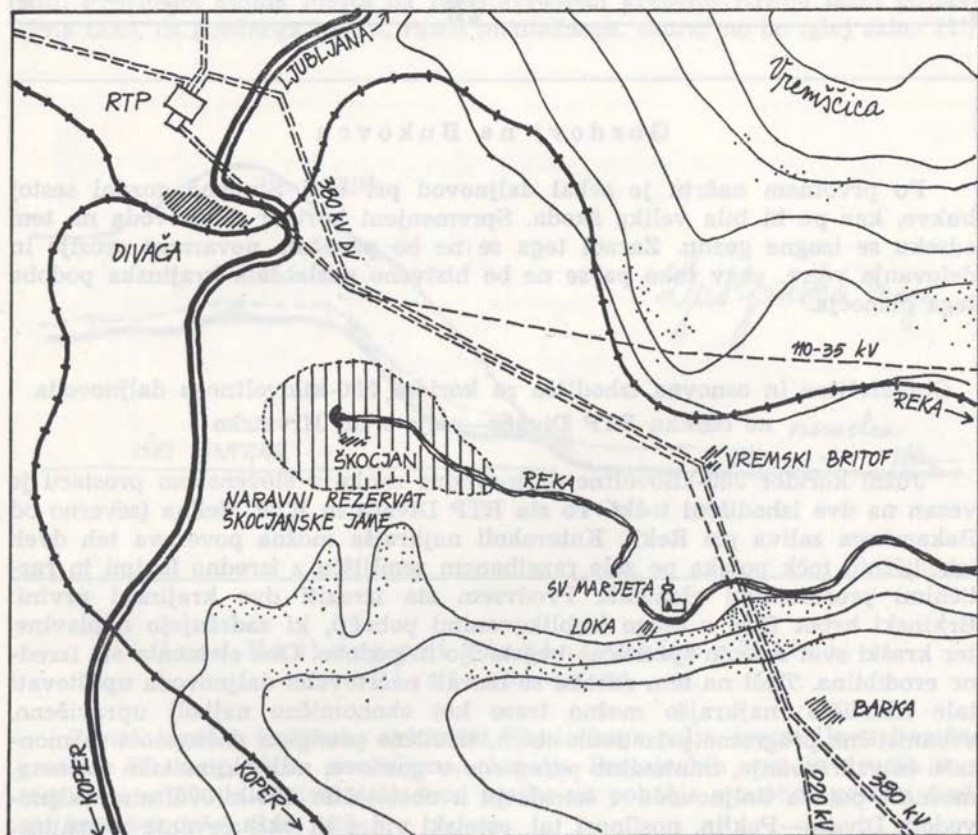
Po prvotnem načrtu je sekal daljnovod pri vasi Studeno gozdni sestoj bukve, kar pa bi bila velika škoda. Spremenjeni koridor daljnovoda na tem odseku se izogne gozdu. Zaradi tega se ne bo povečala nevarnost erozije in delovanja vetra, prav tako pa se ne bo bistveno poslabšala krajinska podoba tega območja.

Obrazložitev in osnovna izhodišča za koridor 380-kilovoltnega daljnovoda na odseku RTP Divača—meja s SR Hrvatsko

Južni koridor 380-kilovoltne daljnovodne zanke v slovenskem prostoru je vezan na dve izhodiščni točki. To sta RTP Divača in RTP Melina (severno od Bakarskega zaliva pri Reki). Katerakoli najkrajša možna povezava teh dveh izhodiščnih točk poteka po zelo razgibanem zemljišču z izredno lepimi in različnimi prostorskimi elementi. Predvsem sta izraziti dve krajinski prvini: Brkinski hrbet fliša z blago izoblikovanimi pobočji, ki zadržujejo naplavine, ter kraški svet s svojo specifično vegetacijo in podobo. Oba elementa sta izredno erodibilna. Tudi na tem odseku so morali načrtovalci daljnovoda upoštevati tale izhodišča: najkrajšo možno traso kot ekonomično najbolj upravičeno, urbanistične programe prizadetih občin, tehnične predpise, dostopnost za montažo in vzdrževanje, minimalno poseganje v gozdove, mikroklimatske razmere, možnost poteka daljnovoda v koridorju z obstoječim 220-kilovoltnim daljnovodom Divača—Peklin, nosilnost tal, estetski videz in vključevanje v krajino,

križanje in približevanje drugim uporabnikom (cesta, železnica, telefon, reļei, oddajniki ipd.), spomeniškovarstvene pogoje in drugo.

Zaradi naštetih parametrov je Elektroprojekt Ljubljana izdelal nekaj variantnih predlogov, da bi komisija izbrala tisto traso, s katero bi koridor daljnovoda krajino najmanj prizadel. Dne 14. aprila 1972 je bil ogled koridorja s prizadetimi organizacijami in službami in je bila dokončno določena trasa, ki pa se je na pobudo Gozdnega gospodarstva kasneje korigirala na odseku Zabiče—dolina Mlake. Sprerjeta trasa koridorja obide Divačo in se pri D. Ležehah preusmeri, teče dalje do Gorič ter prek Barke doseže flišno planoto, po kateri mimo vrha Straže, Rjavč, Pregarjev doseže južni del pri vasi Harije. Pri G. Zemonu se preusmeri in v ravni črti doseže slovensko-hrvatsko mejo na grebenu Kukulj.

Najpomembnejše prvine prostora na odseku Divača—meja s SR Hrvatsko

Območje Škocjanskih jam

Območje predlaganega naravnega rezervata Škocjanskih jam z delom kanjona reke Reke daljnovidni koridor obide (glej skico 13).

Odsek Britof—Barka

Na tem odseku daljnovidni koridor seka zelo izpostavljeni gozdni pas na flišnem pobočju. Ker poteka 380-kilovoltni daljnovod vzporedno z obstoječim 220-kilovoltnim daljnovodom, ki še ima široko izseko, je bolje, da ostane v predlaganem koridorju.

Odsek Barka—Harije—G. Zemon

Koridor daljnovoda je na tem delu v celoti na flišnih tleh. Zaradi spiranja tal je veliko dolinic in potokov, ki se skladno ujemajo s strukturo polj in travnikov. Kljub izjemnemu krajinskemu ambientu menimo, da območje Brkinov z daljnovidnim koridorjem v predloženi varianti ne bo prizadeto tako, da bi projekt smeli odkloniti. Manjše sestoje gozda seka daljnovod petkrat na dolžini 500 do 1000 metrov.

Odsek G. Zemon—greben Golubjak—Kukulj

To je korigirana trasa, ki poteka prek manj kvalitetnih gozdov in zadošča pogojem Gozdnega gospodarstva Postojna. Z omenjeno traso se strinjajo tudi Skupščina občine Ilirska Bistrica in Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije.

SMERNICE IN NEKATERE BISTVENE PROJEKTNE REŠITVE

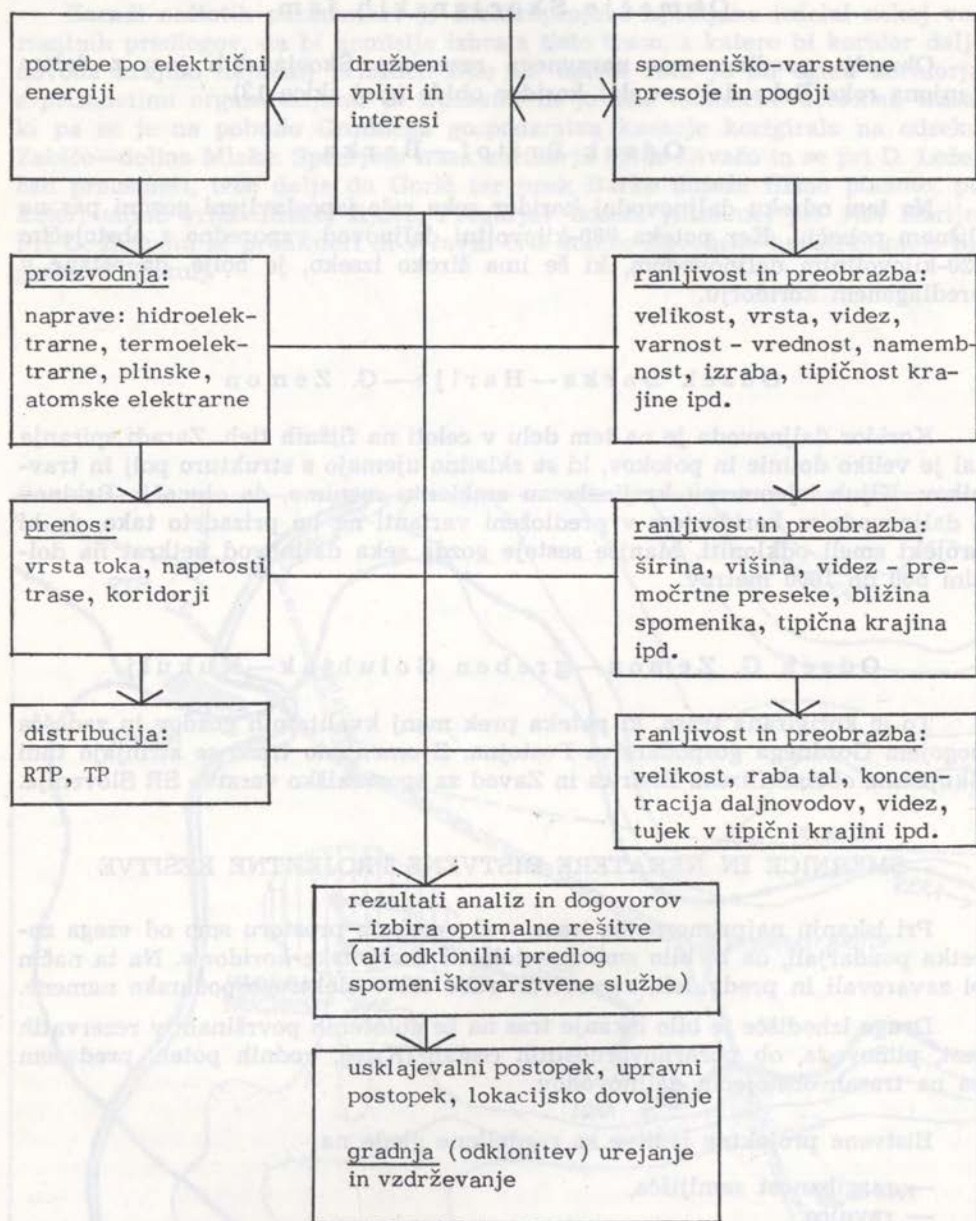
Pri iskanju najprimernejše trase v slovenskem prostoru smo od vsega začetka poudarjali, da bi bilo smotno določiti *energetske koridorje*. Na ta način bi zavarovali in predvideli, rezervirali rabo tal v elektrogospodarske namene.

Drugo izhodišče je bilo iskanje tras na že določenih površinah: v rezervatih cest, plinovoda, ob požarnovarnostnih cestah (Kras), vodnih poteh, predvsem pa na trasah obstoječih daljnovodov.

Bistvene projektne rešitve so razdeljene glede na:

- razgibanost zemljišča,
- ravnico,
- glede na gozd in
- odprto krajino ter
- glede na specifične primere na trasi.

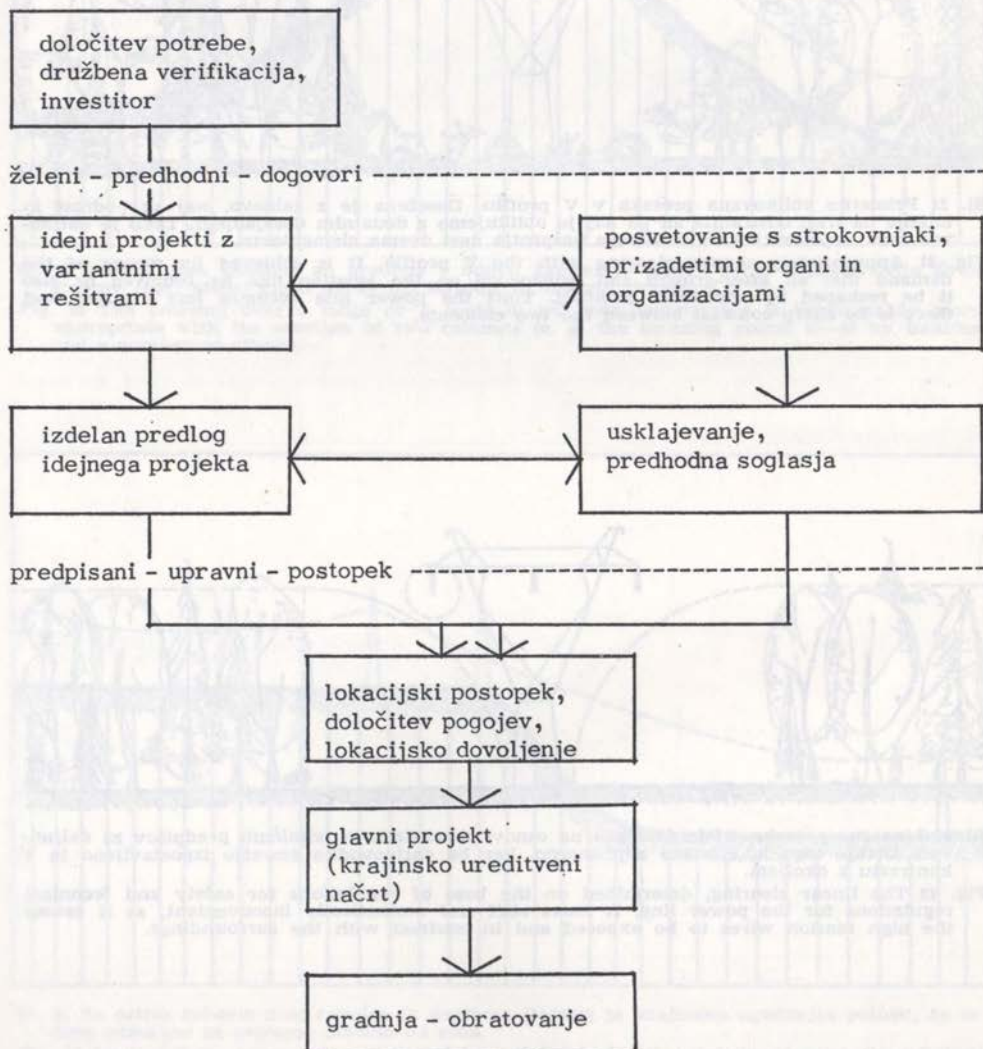
Načela projektnih rešitev so nakazana na naslednjih slikah.

Sl. 19 Shema 1. Planiranje elektroenergetskega sistema in spomeniško varstveno pomembna konfiguracija

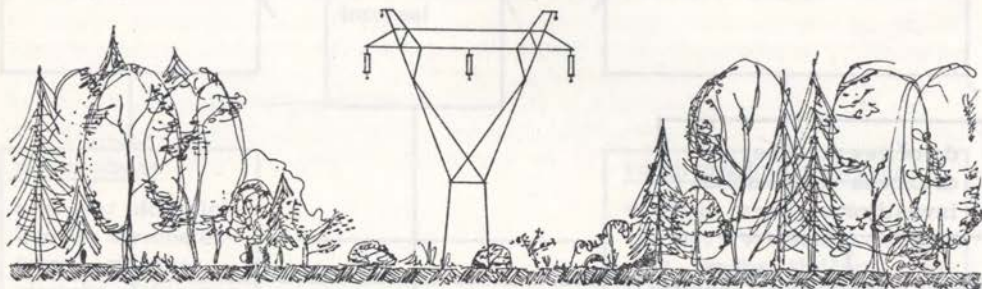
Fig. 19 Scheme 1. The planning of the electroenergetic system and the configuration which is important for monument conservation

Določanje trase daljnovoda

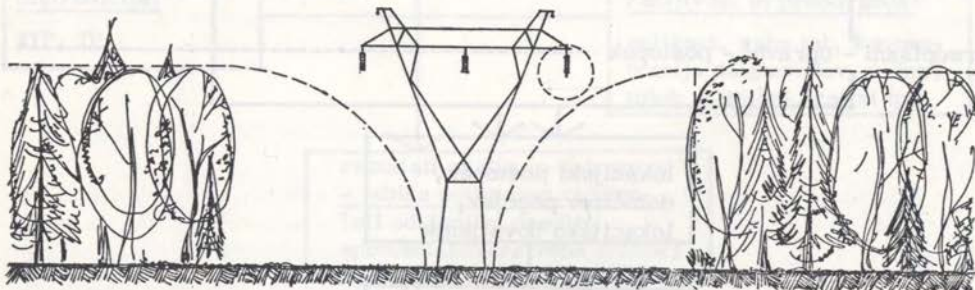
Sl. 20 Shema 2. Določanje trase daljnovoda

Fig. 20 Scheme 2. The determination of the location line of the fearleading transmission

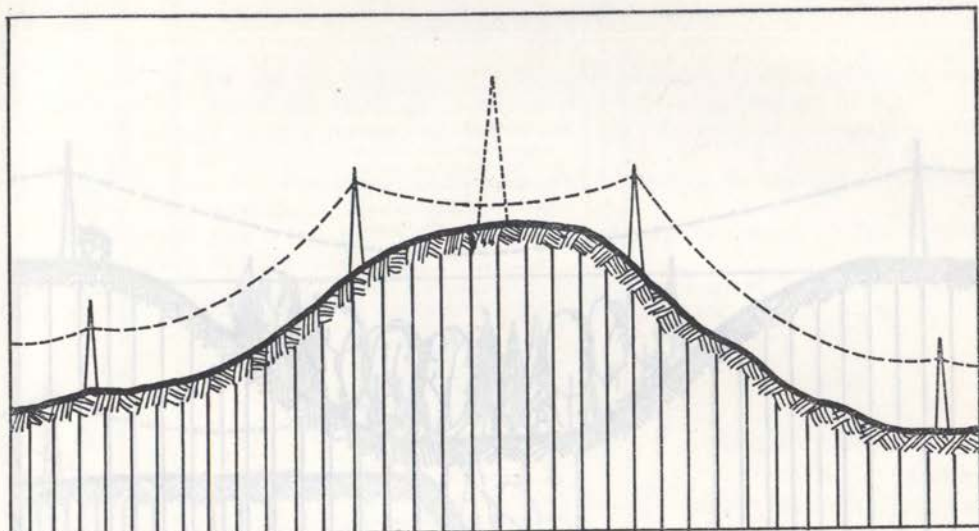
Sl. 21 Primerno oblikovana preseka v V profilu. Dosežena je z zahtevo, naj se podrast in mladje na trasi odstraniti ali pa naj jo oblikujemo z dodatnim dosajanjem. Tako je daljnovod manj izpostavljen in ni ostrega nasprotja med dvema elementoma.

Fig. 21 Appropriately shaped clearing with the V profile. It is achieved by means of the demand that all after-growth and brushwood on the location line be removed or else it be reshaped by additional planting. Thus the power line becomes less exposed and there is no sharp contrast between the two elements.

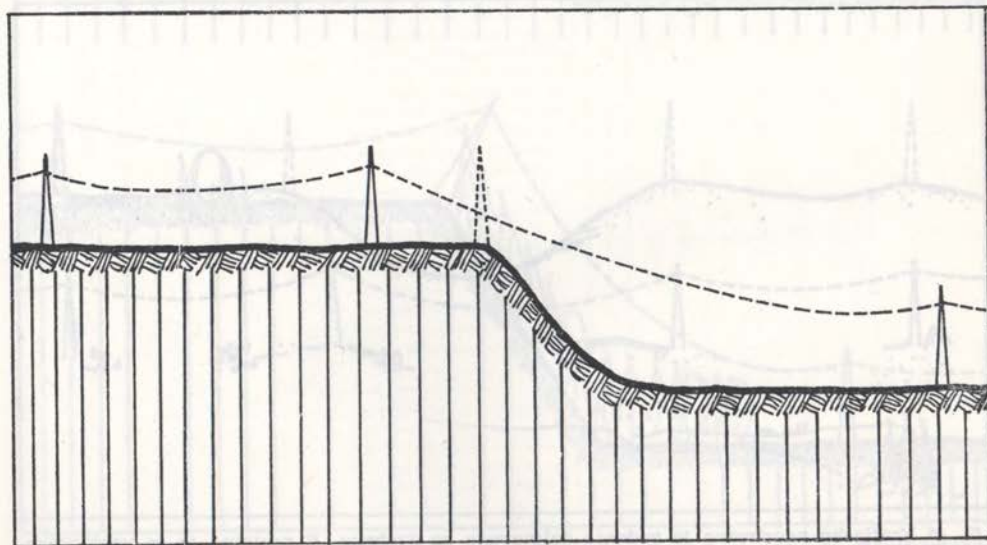
Sl. 22 Linearna preseka, ki je določena na osnovi varnostnih in tehničnih predpisov za daljnovod. Deluje togo in estetsko neprimerno, ker bo daljnovodno omrežje izpostavljeno in v kontrastu z okoljem.

Fig. 22 The linear clearing, determined on the base of regulations for safety and technical regulations for the power line. It looks stiff and aesthetically inconvenient, as it causes the high tension wires to be exposed and in contrast with the surroundings.

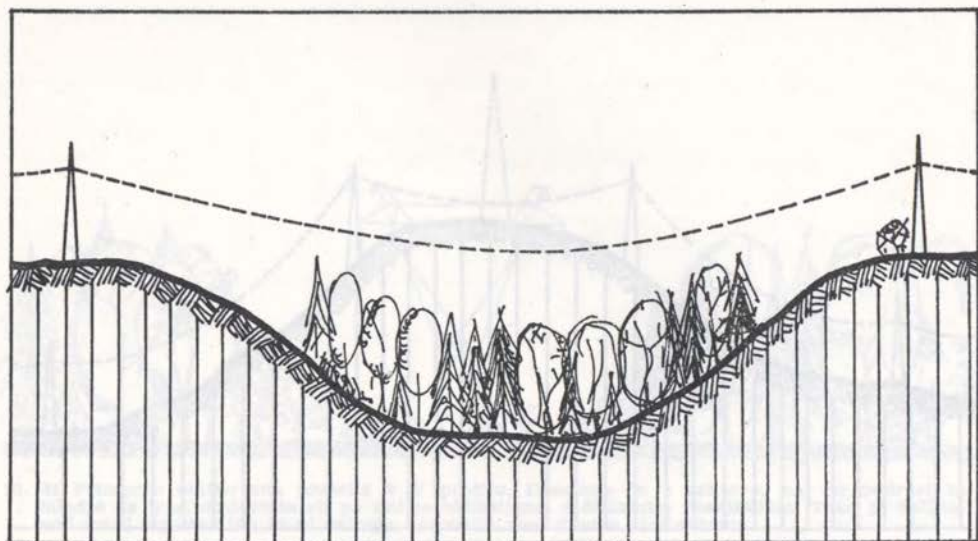
Sl. 23 Prehod prek slemena ali grebena v odprti krajini je precej boljši s postavitvijo dveh stebrov (npr. stojni mesti 67–68 pri Rakitni in nešteto drugih)

Fig. 23 The crossing over a ridge or a crest in an open countryside is considerably more appropriate with the erection of two columns (e. g. the standing points 67–68 by Rakitna and a number of others).

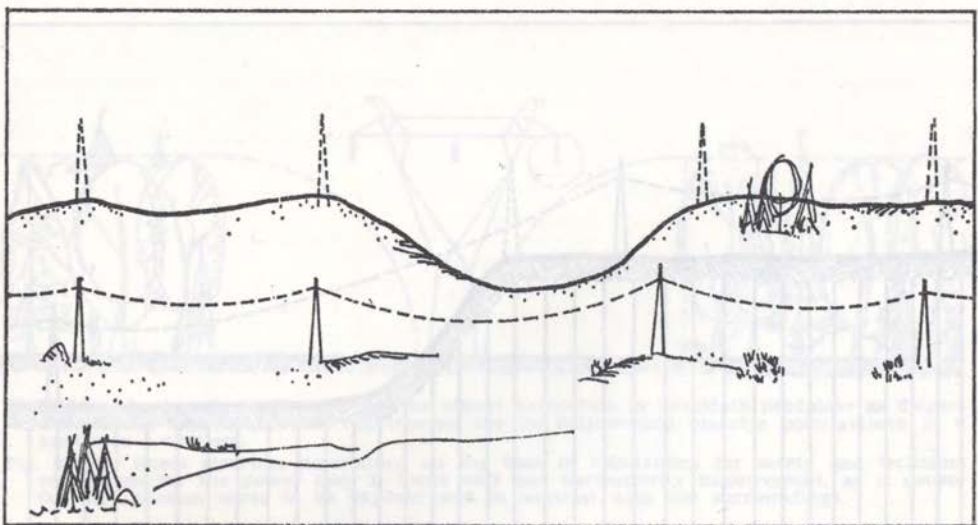
Sl. 24 Na ostrih robovih med ravnico in nagibom (terase) je krajinsko ugodnejša rešitev, če se drog odmakne za ustrezno dolžino od roba.

Fig. 24 On the sharp edges between the plain and the inclination (of the terrace) the solution to remove the pillar from the edge for the suitable length seems to be more convenient if the outlook of the landscape is considered.

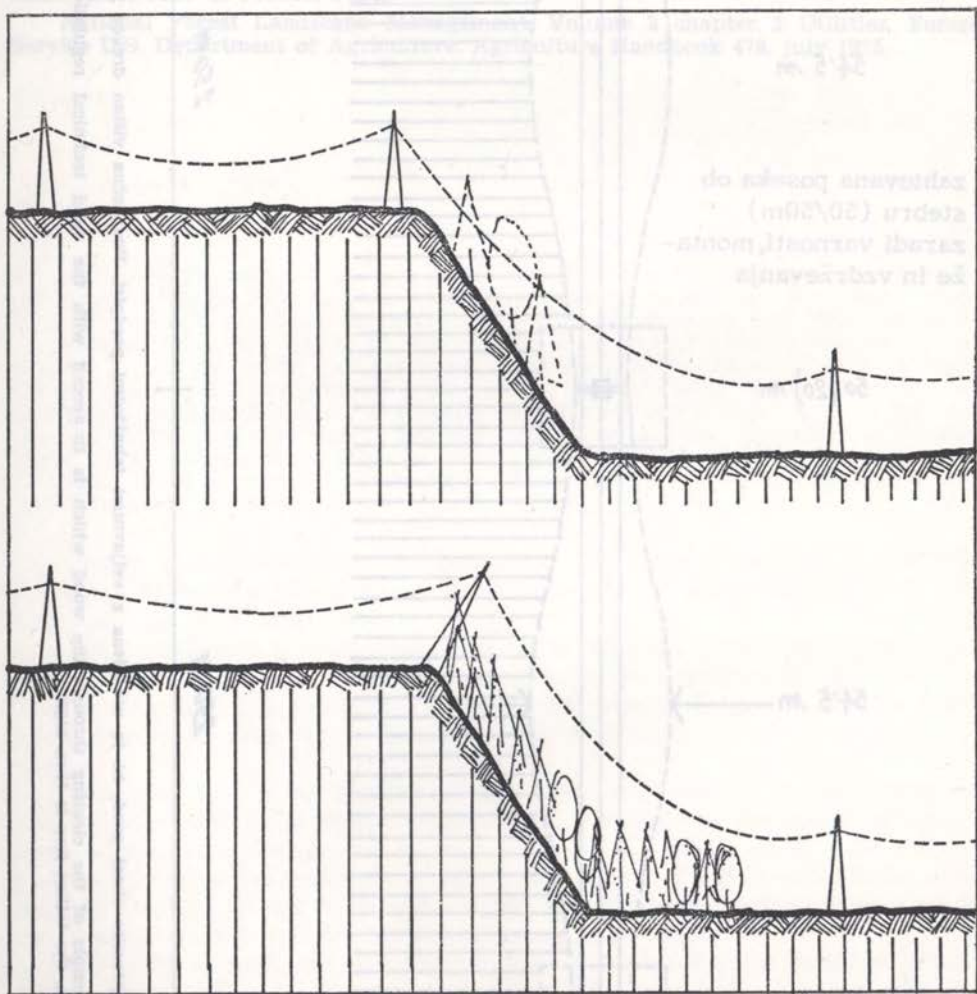
Sl. 25 Pri prehodu ožjih dolin in grap z gozdom preseke praktično niso potrebne, če ima vodnik ustrezno varnostno višino. Pri izpopolnjevanju tehnologiji gradnje niso potrebne niti montažne preseke, če npr. prenašajo žice s helikopterjem.

Fig. 25 On the crossing of narrow valleys and wood-covered clefts, clearings are practically unnecessary if the power line has a suitable security height. With the improved technology of building, not even the montage clearings are necessary, e.g. if wires are transported by helicopters.

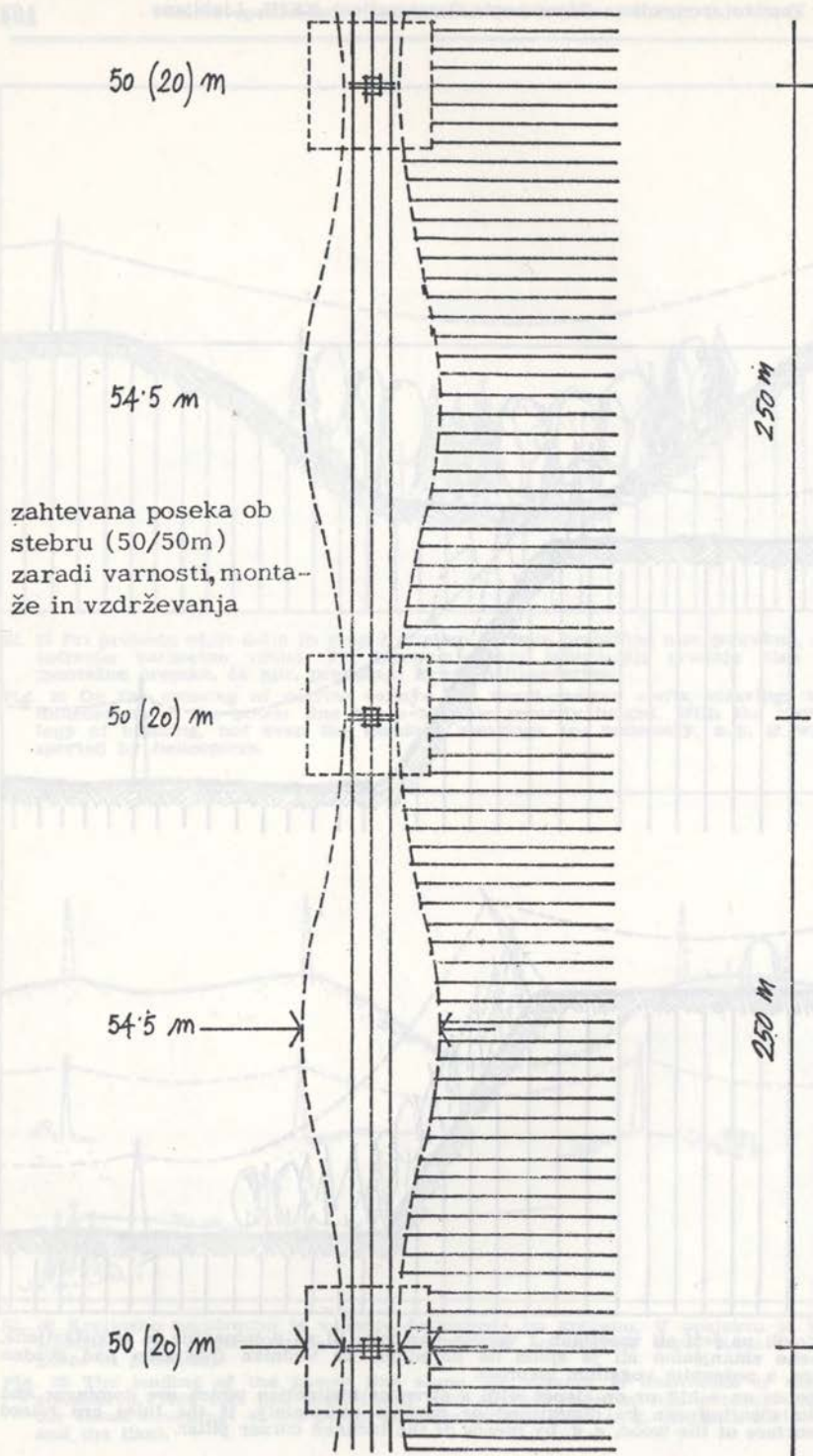
Sl. 26 Krajinsko neustrezno je vodenje daljnovoda po grebenu. V projektu je to upoštevano. Ugodnejša je vizualna »naslonitev« daljnovoda na pobočje (npr. Rogaška Slatina, Zička gorca in podobno).

Fig. 26 The leading of the power line along the summit is unsuitable if the landscape is considered. This fact has been taken into consideration in this project. More suitable is the visual »learning« of the power line against the slope (e.g. Rogaška Slatina, Zička gorca and the like).

Sl. 27 Pri gozdovih na ježi ali vzpetinah z večjim nagibom, ki so dominantne in izpostavljene, lahko preseko zmanjšamo ali je sploh ne naredimo, če vodnike dvignemo nad gozdno površino npr. s poševnim vogalnim stebrom.

Fig. 27 With woods on a hill or on slopes with a stronger inclination which are dominant and exposed, the clearing can be diminished or omitted completely, if the lines are raised above the surface of the wood, e. g. by means of the inclined corner pillar.

Sl. 28 Primer preseke skozi gozd, ki je usklajena z veljavnimi tehničnimi predpisi. Povprečna višina dreves je 15 m, najvišja višina vodnika 18 m.

Fig. 28 An example of the clearing through the wood which is in accord with the valid technical regulations. The average height of trees is 15 m, the tallest line is 18 m high.

LITERATURA

Peterlin S., Ravbar M., Smerdu R., Vardjan F.: Inventar najpomembnejše naravne dediščine. Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Ljubljana 1976.

Več avtorjev: Varstvo spomenikov XV. Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Ljubljana 1972.

Več avtorjev: Posvetovanje o elektroenergetiki Slovenije — koreferati. Elektrotehniška zveza Slovenije, Ljubljana 1973.

Lignes aériennes à tres haute tension. Directives pour le respect de l'environnement. Electricité de France, Paris.

National Forest Landscape Management, Volume 2 chapter 2 Utilities, Forest Service U.S. Department of Agriculture, Agriculture Handbook 478, July 1975.

VSEK TABELI

POVZETEK

V članku, ki je povzetek prvega dela avtorjeve doktorske disertacije s naslovom »Interakcije v sistemu pigmentiranih slikarstvenih materialov iz sintetičnih viškov in njihov vpliv na obstojnost slike«, opisuje avtor metodološki pristop k raziskovanju kakovosti slik in opisuje teste fizikalno-razpisne študije materialov. Ključni rezultati so, da v praksi ni mogoče enostavno določiti obstojnosti slik na osnovi in ki omogočajo izdelovanje slikarstev za dolga leta.

Članek je povzetek avtorjeve doktorske disertacije s naslovom »Interakcije v sistemu pigmentiranih slikarstvenih materialov — študija temeljnih in sintetičnih viškov in njihov vpliv na obstojnost slike«.

Delo slikarstva je v spomeniškem širše vsakega naroda zelo pomembno, saj je slikarsko delo v mnogih umetnostih, ki je z duševnega in kulturno- zgodovinskega vidika dokument samobitnosti nekega naroda in likovne tvornosti določenega časa, kar se mora kot tak nekritično shraniti karnejšim rodom.

Slikarsko delo je po tehnološki plati zelo kompleksna umetnost. Osnova je znanje od slikarstva, ki so sestavine likovnega dela. Najbolj razširjena in najbolj uporabljena slikarska tehnika je še vedno stoletni sistem kralj temeljniki — podloga. Tkanina kot mehanski nosilec slike in podloga, ki so tehnološko zgrajena na številne načine in iz zelo različnih materialov, močno vplivajo ne le na trajnost, temveč tudi na obstojnost in videz umetnine.

Rešitveni je treba na medsebojnih kemičnih, fizikalnih in fizikalno učinka medsebojnega sistema. O medsebojnih kemičnih vplivih novih slikarskih materialov lahko pravi razpisno sklepanje na podlagi znanja o zgradbi in o kemičnih sestavi, ki slojajo v sistem, vendar je treba upoštevati tudi druge stvari, na kar lpo opozarjajo Nollje Andrewa in Fricka o propadljivosti materialov v naravnih okoljih.

IMPORTANCE OF STATING THE IMPORTANCE OF SEPARATE PARAMETERS FOR THE DURABILITY OF FILM-WOVEN FUNDAMENT

In the article, which is a summary of the first part of doctoral dissertation under the title »Interactions in the system of pigmented film-woven fundament made of synthetic fibres and their influence on durability of pictures« the author describes methodological approach designed for investigating these physical variables of woven fundaments which are important for the durability of pictures on canvas and which make possible to find criteria for a selection of any materials.

METODA UGOTAVLJANJA POMEMBNOСТИ POSAMEZNIH PARAMETROV ZA TRAJNOST TKANEGA TEMELJNIKA

Franc Curk

Ljubljana, Akademija za likovno umetnost

UDK 75.023.12

METHOD OF STATING THE
IMPORTANCE OF SEPARATE
PARAMETERS FOR THE
DURABILITY OF FILM-WOVEN
FUNDAMENT

POVZETEK

V članku, ki je povzetek prvega dela avtorjeve doktorske disertacije z naslovom »Interakcije v sistemu pigmentirani namaz-tkani temeljnik iz sintetskih vlaken in njihov vpliv na obstojnost slike«, opisuje avtor metodološki pristop k raziskavam, katerih namen je določiti tiste fizikalne parametre tkanih temeljnikov, ki so pomembni za trajnost slik na platnu in ki omogočajo izoblikovanje kriterijev za izbiro surovin.

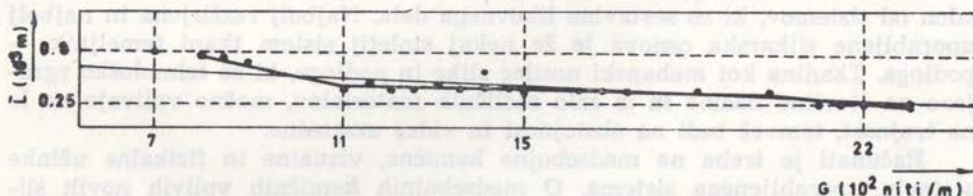
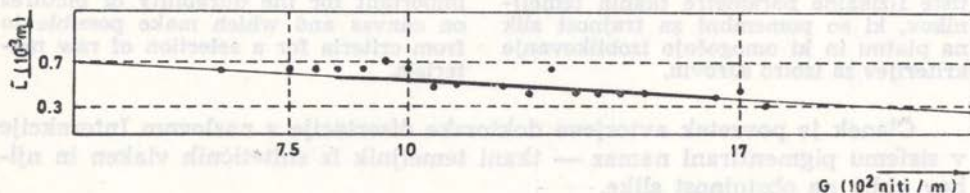
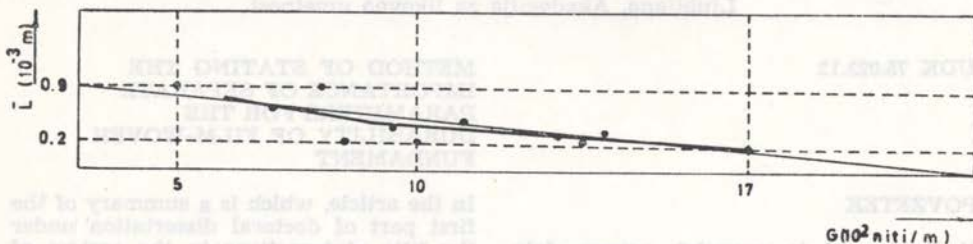
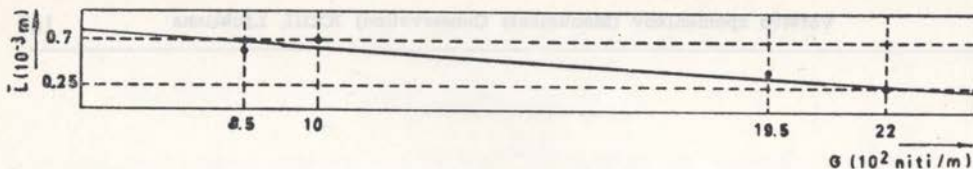
In the article, which is a summary of the first part of doctoral dissertation under the title »Interactions in the system of pigmented film-woven fundament made of synthetic fibres and their influence on durability of picture« the author describes methodological approach, designed for interming those physical variables of woven fundaments which are important for the durability of pictures on canvas and which make possible to from criteria for a selection of raw materials.

Članek je povzetek avtorjeve doktorske disertacije z naslovom Interakcije v sistemu pigmentirani namaz — tkani temeljnik iz sintetičnih vlaken in njihov vpliv na obstojnost slike.

Delež slikarstva je v spomeniškem fondu vsakega naroda zelo pomemben, saj je slikarsko delo v snov ujeto sporočilo, ki je z družbenega in kulturno-zgodovinskega vidika dokument samobitnosti nekega naroda in likovne tvornosti določenega časa ter se mora kot tak neokrnjen ohraniti kasnejšim rodovom.

Slikarsko delo je po tehnološki plati zelo kompleksna zgradba. Osnova je eden od sistemov, ki so sestavine likovnega dela. Najbolj razširjena in najbolj uporabljena slikarska osnova je že nekaj stoletij sistem tkani temeljnik — podloga. Tkanina kot mehanski nosilec slike in podloge, ki so tehnološko zgrajene na številne načine in iz zelo različnih materialov, močno vplivajo ne le na trajnost, temveč tudi na obstojnost in videz umetnine.

Računati je treba na medsebojne kemične, vizualne in fizikalne učinke sestavin uporabljenega sistema. O medsebojnih kemičnih vplivih novih slikarskih materialov lahko precej zanesljivo sklepamo na podlagi znanja o zgradbi in o kemizmi surovin, ki stopajo v sistem, vendar je treba upoštevati tudi procese staranja, na kar lepo opozarjajo študije Andrewa in Fricka o propadanju bombaža v navzočnosti polivinilalkohola.¹

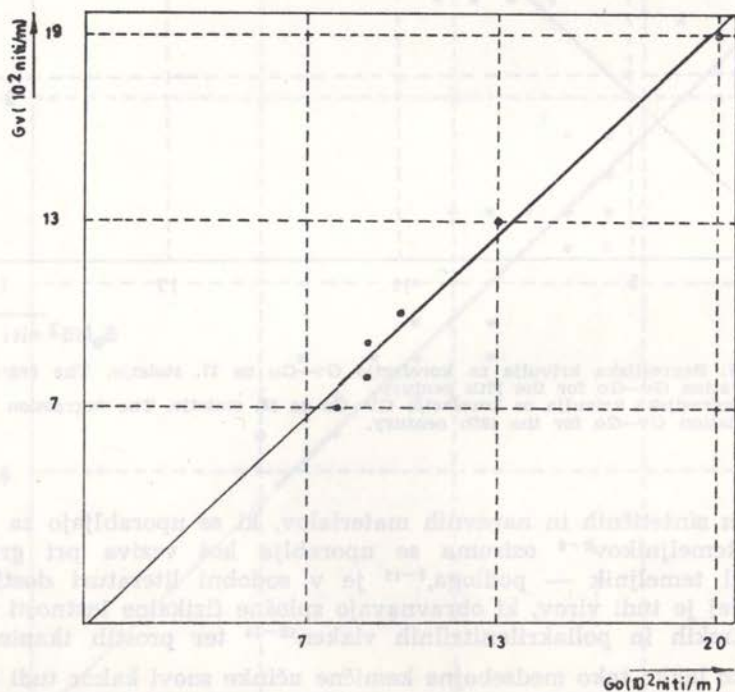
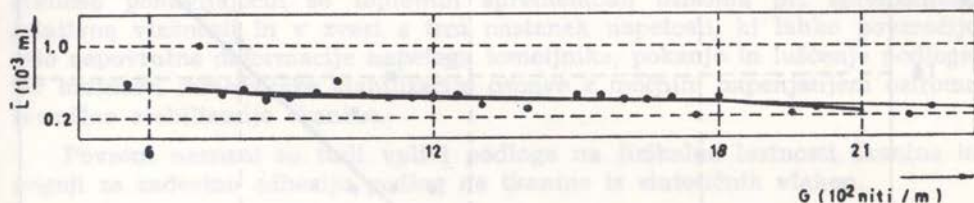

Sl. 55 Diagram 1: Regresijska krivulja za korelaciju L—G za 16. stoletje. The regression curve for the correlation L—G for the 16th century.

Diagram 2: Regresijska krivulja za korelaciju L—G za 17. stoletje. The regression curve for the correlation for the 17th century.

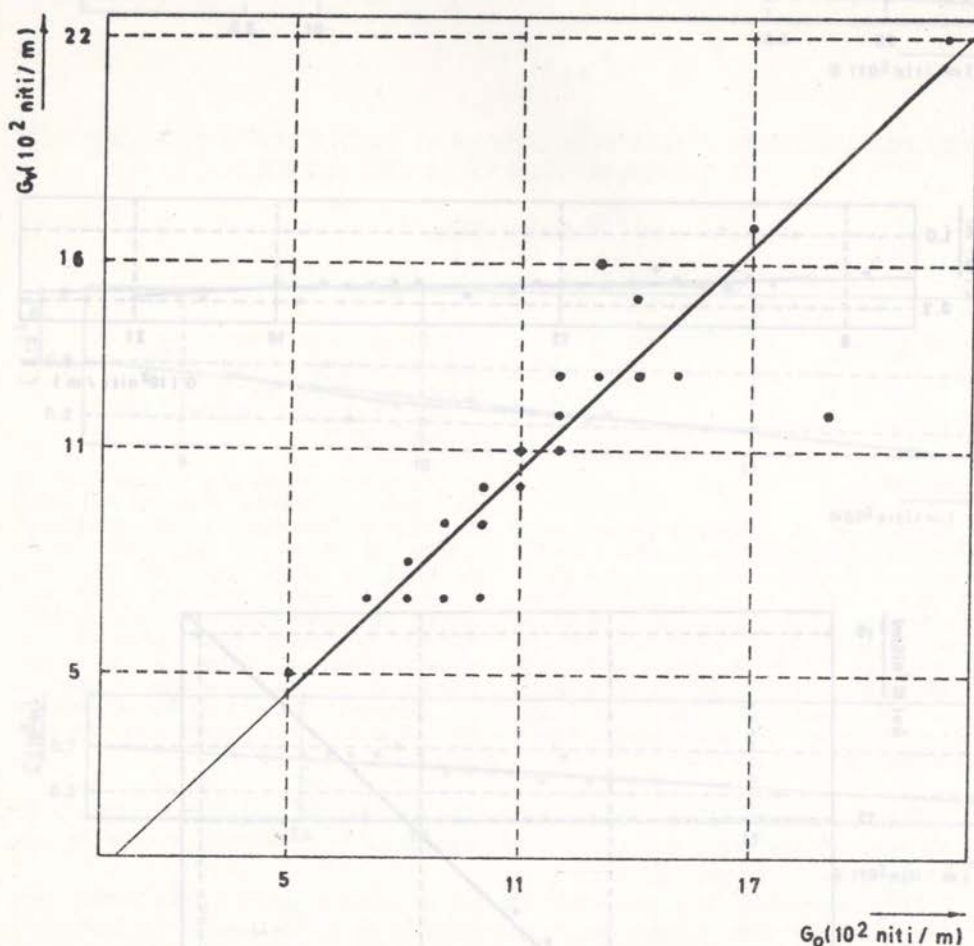
Diagram 3: Regresijska krivulja za korelaciju L—G za 18. stoletje. The regression curve for the correlation L—G for the 18th century.

Diagram 4: Regresijska krivulja za korelaciju L—G za 19. stoletje. The regression curve for the correlation L—G for the 19th century.

Sl. 56 Diagram 5: Regresijska krivulja za korelacijo L—G za 20. stoletje. The regression curve for the correlation L—G for the 20th century.

Diagram 6: Regresijska krivulja za korelacijo Gv—Go za 16. stoletje. The regression curve for the correlation Gv—Go for the 16th century.

Sl. 57 Diagram 7: Regresijska krivulja za korelacijo Gv—Go za 17. stoletje. The regression for the correlation Gv—Go for the 17th century.
 Diagram 8: Regresijska krivulja za korelacijo Gv—Go za 18. stoletje. The regression curve for the correlation Gv—Go for the 18th century.

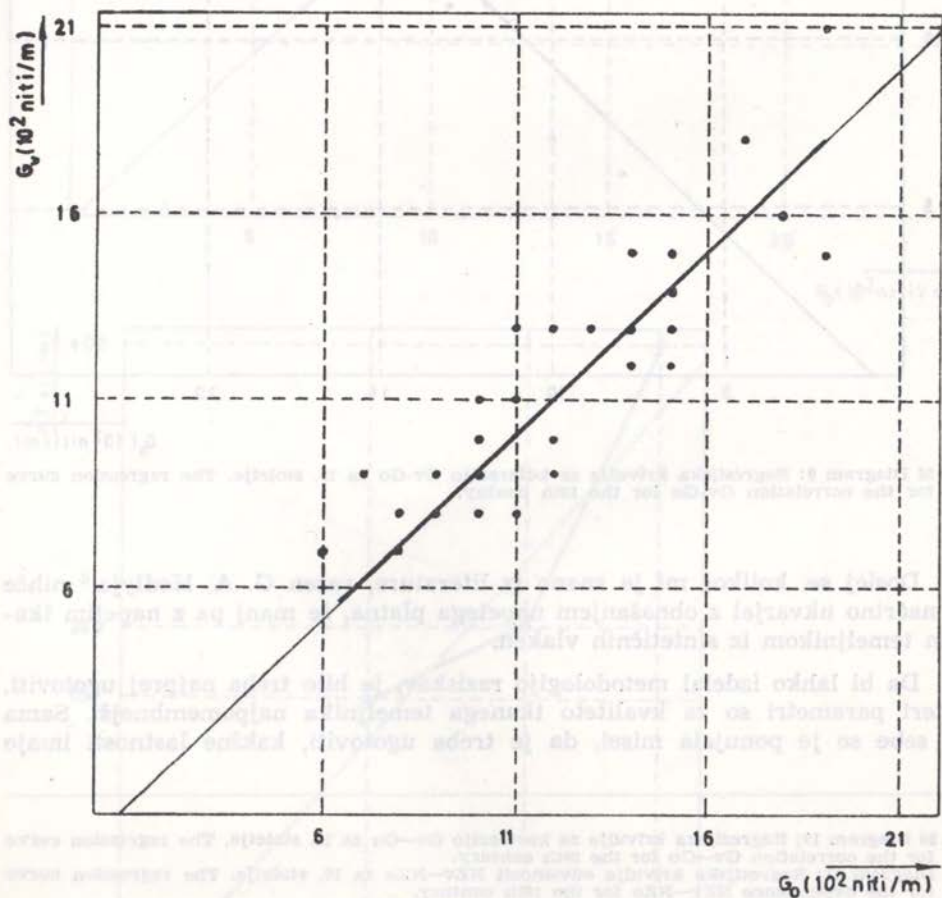
O staranju sintetičnih in naravnih materialov, ki se uporabljajo za izdelavo tkanih temeljnikov²⁻⁶ oziroma se uporablja kot veziva pri gradnji sistemov tkani temeljnik — podloga,⁷⁻¹¹ je v sodobni literaturi dosti napisanega. Precej je tudi virov, ki obravnavajo splošne fizikalne lastnosti celuloznih, poliestrskih in poliakrilonitrilnih vlaken¹²⁻¹⁴ ter prostih tkanin.

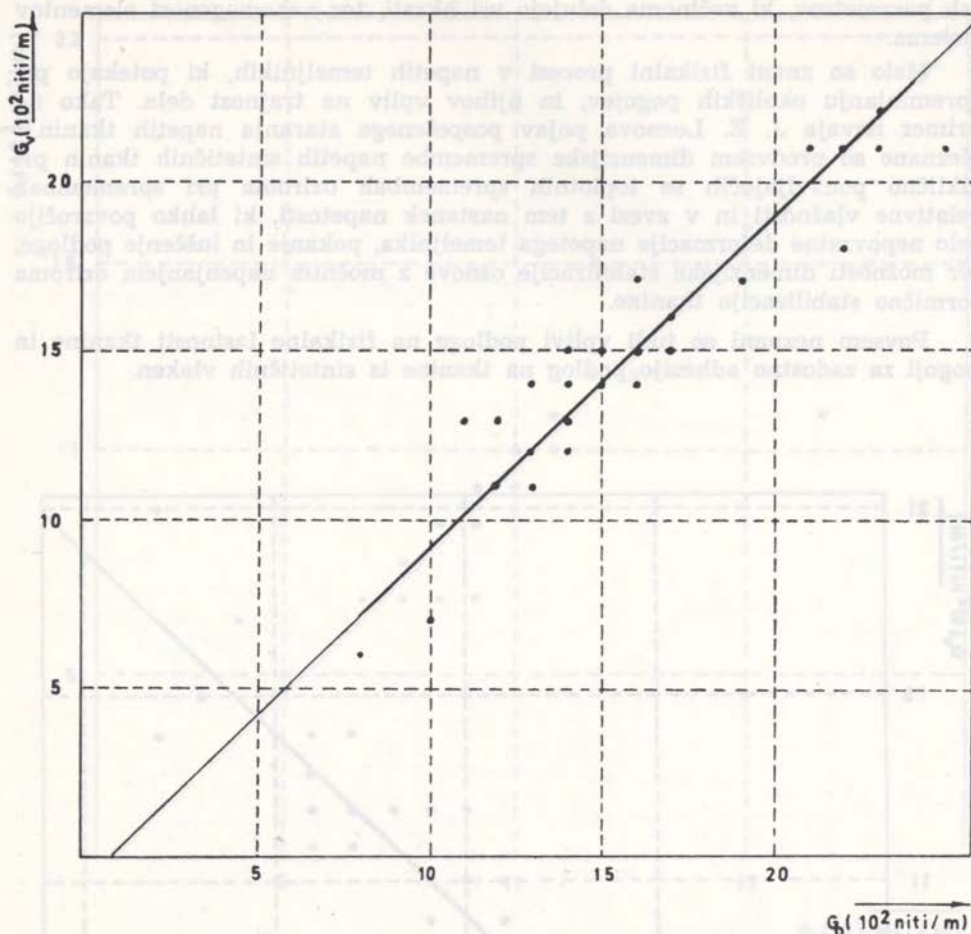
Medtem ko lahko tako medsebojne kemične učinke snovi kakor tudi vizualne učinke predvidimo s precejšnjo gotovostjo, pa ne vemo skoraj ničesar o tistem obnašanju napete podložene tkanine, ki je odvisno od mehanskih fizikalnih parametrov. Osnovni razlogi, da je tako, so nepoznavanje in številnost

teh parametrov, ki večinoma delujejo vsi hkrati, ter nehomogenost elementov sistema.

Malo so znani fizikalni procesi v napetih temeljnikih, ki potekajo pri spreminjanju okoliških pogojev, in njihov vpliv na trajnost dela. Tako na primer navaja J. E. Leenova pojav pospešenega staranja napetih tkanin.¹⁵ Neznane so predvsem dimenzijske spremembe napetih sintetičnih tkanin pri ciklično ponavljajočih se toplotnih spremembah oziroma pri spremembah relativne vlažnosti in v zvezi s tem nastanek napetosti, ki lahko povzročijo celo nepovratne deformacije napetega temeljnika, pokanje in luščenje podloge, ter možnosti dimenzijske stabilizacije osnove z močnim napenjanjem oziroma termično stabilizacijo tkanine.

Povsem neznani so tudi vplivi podloge na fizikalne lastnosti tkanine in pogoji za zadostno adhezijo podlog na tkanine iz sintetičnih vlaken.

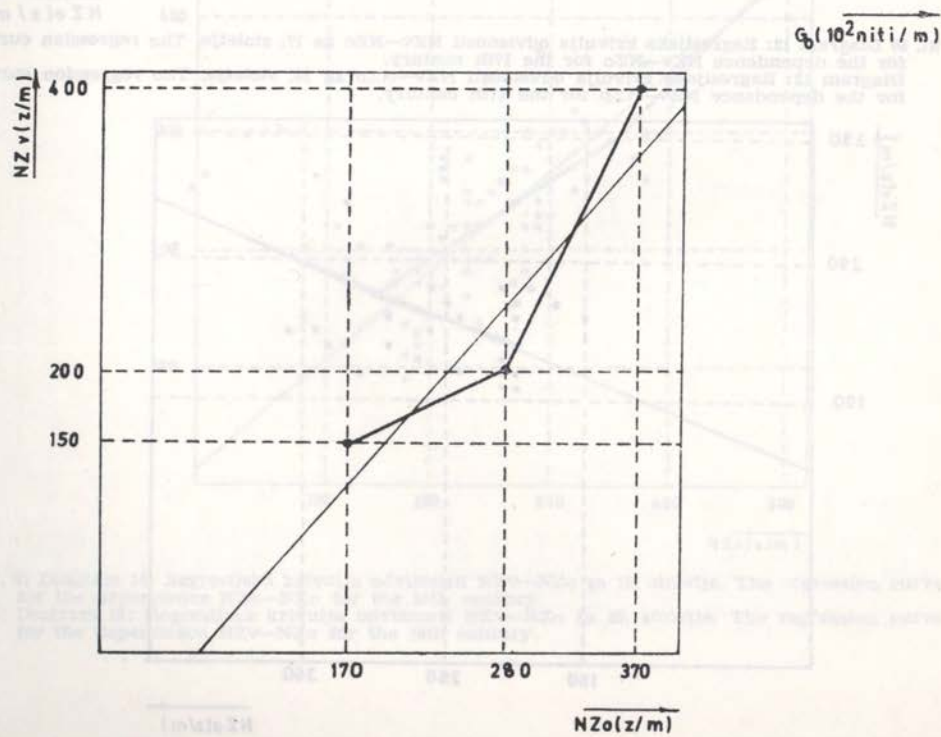
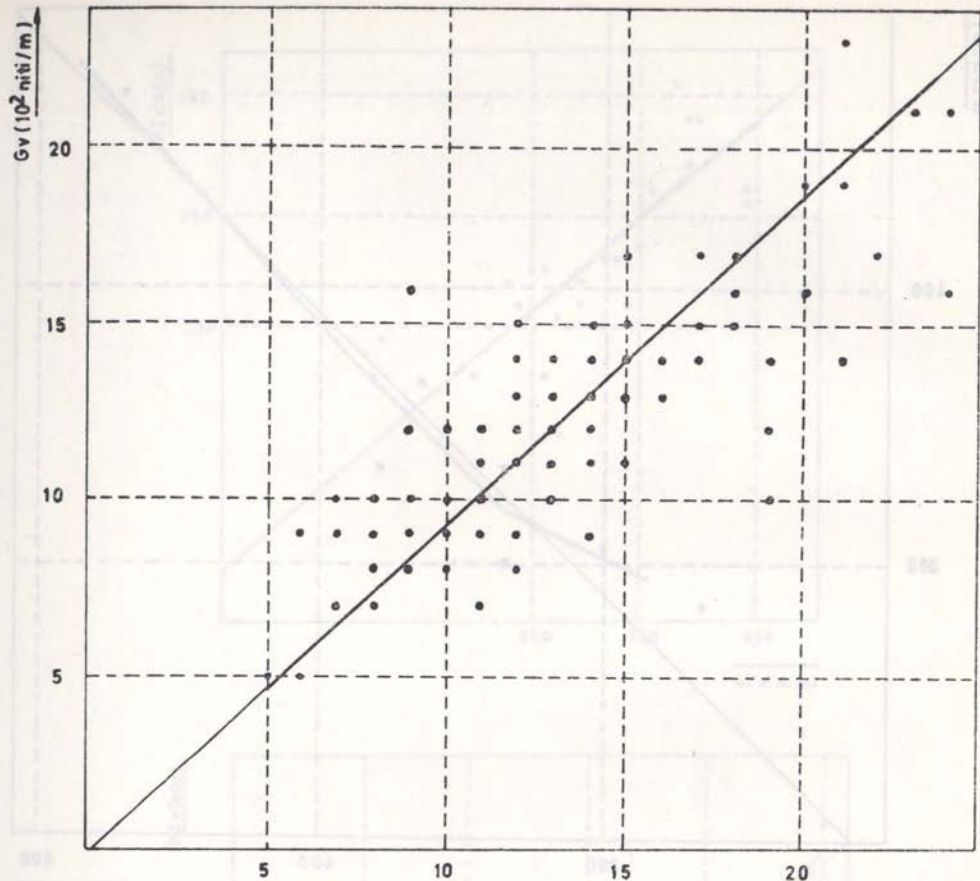
Sl. 58 Diagram 9: Regresijska krivulja za korelacijo G_v - G_o za 19. stoletje. The regression curve for the correlation G_v - G_o for the 19th century.

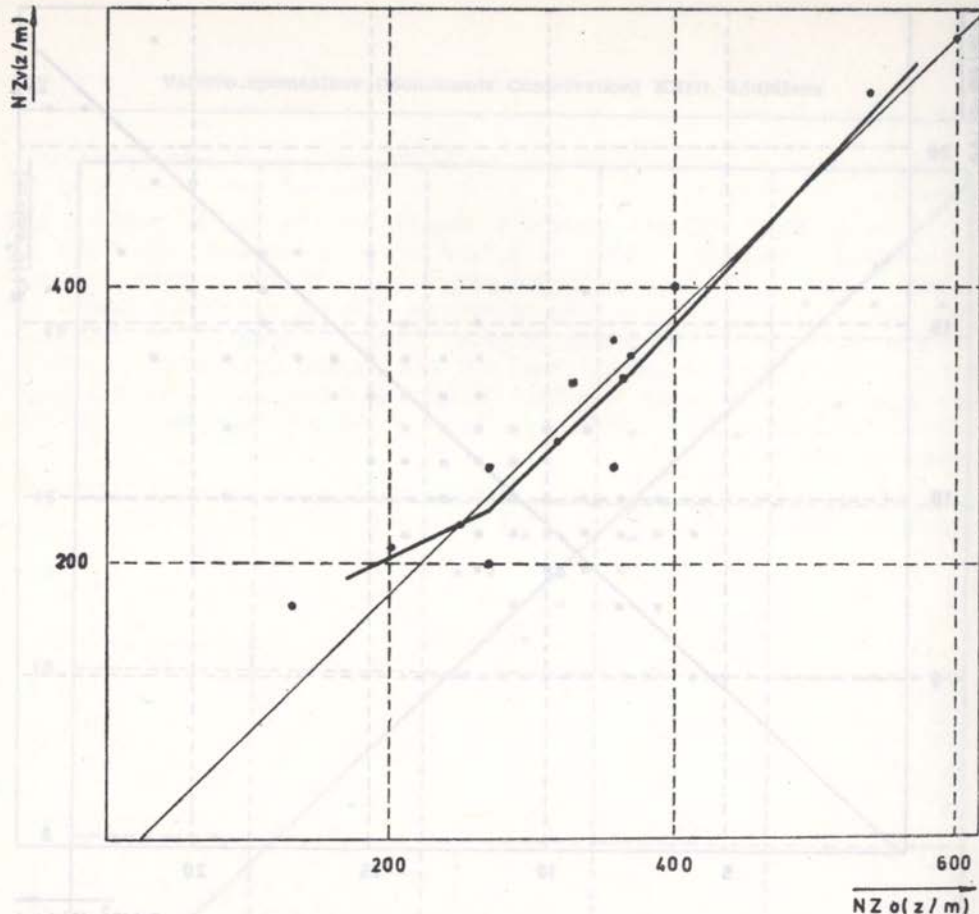
Doslej se, kolikor mi je znano iz literature, razen G. A. Hedlyja¹⁶ nihče ni načrtno ukvarjal z obnašanjem napetega platna, še manj pa z napetim tkanim temeljnikom iz sintetičnih vlaken.

Da bi lahko izdelal metodologijo raziskav, je bilo treba najprej ugotoviti, kateri parametri so za kvaliteto tkanega temeljnika najpomembnejši. Sama od sebe se je ponujala misel, da je treba ugotoviti, kakšne lastnosti imajo

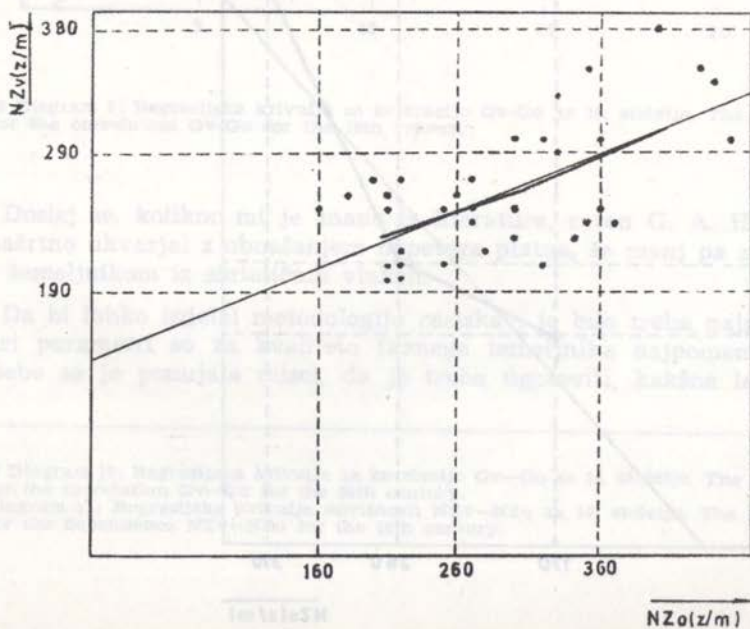
Sl. 59 Diagram 10; Regresijska krivulja za korelacijo G_v - G_o za 20. stoletje. The regression curve for the correlation G_v - G_o for the 20th century.

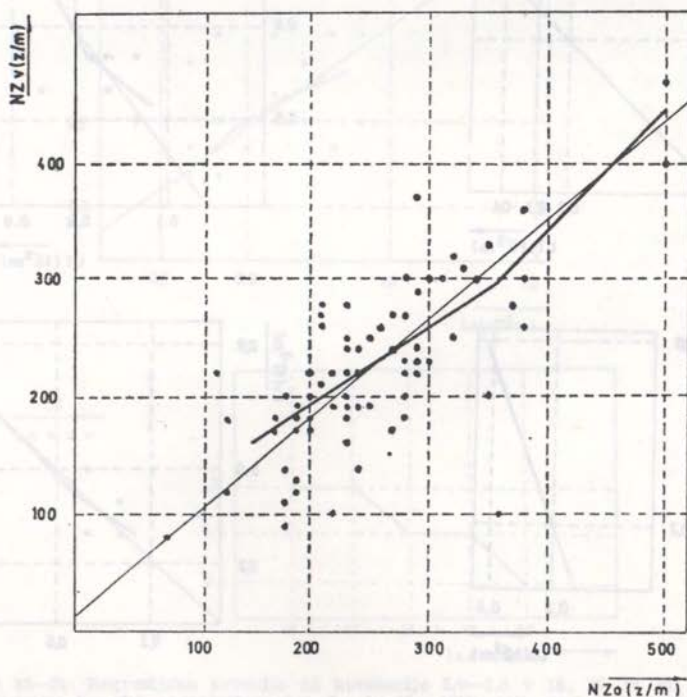
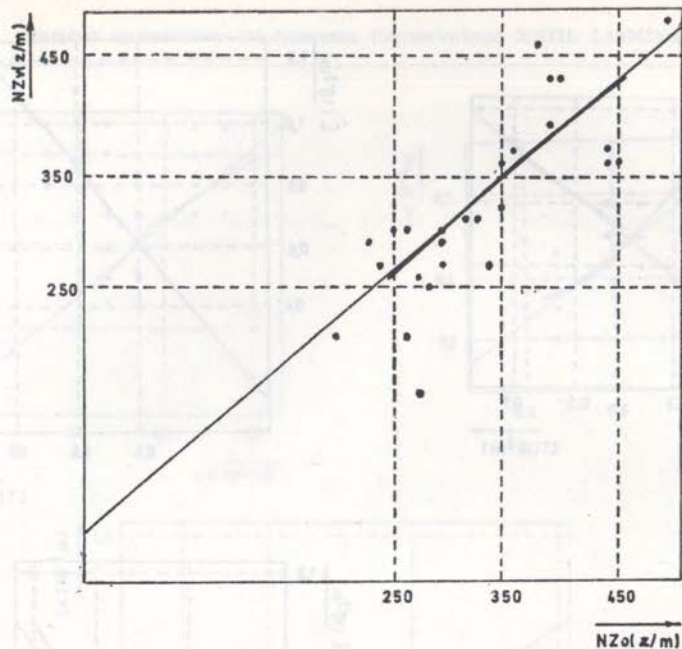
Diagram 11: Regresijska krivulja odvisnosti NZ_v - NZ_o za 16. stoletje. The regression curve for the dependence NZ_v - NZ_o for the 16th century.

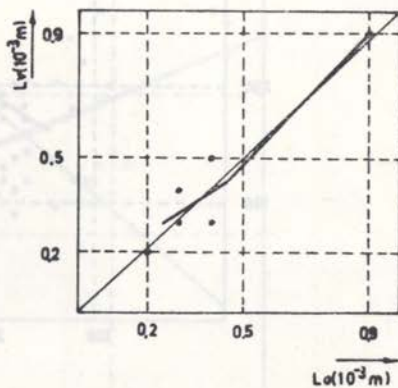
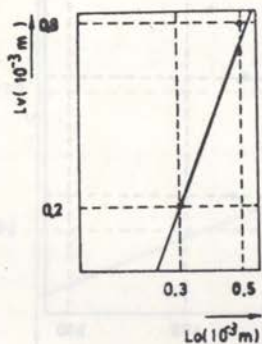
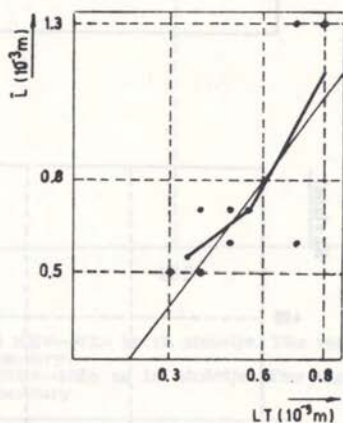
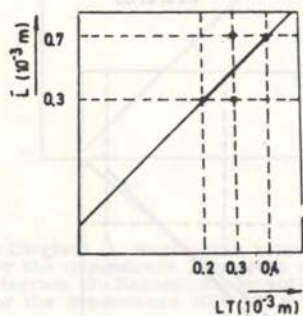
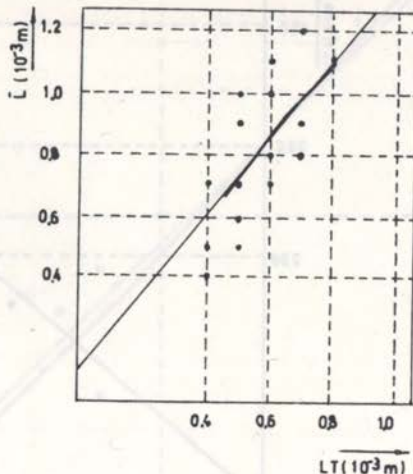
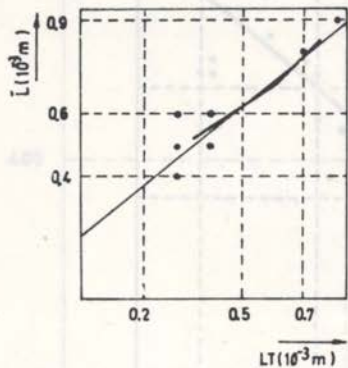

Sl. 60 Diagram 12: Regresijska krivulja odvisnosti NZ_v-NZ_o za 17. stoletje. The regression curve for the dependence NZ_v-NZ_o for the 17th century.
 Diagram 13: Regresijska krivulja odvisnosti NZ_v-NZ_o za 18. stoletje. The regression curve for the dependence NZ_v-NZ_o for the 18th century.

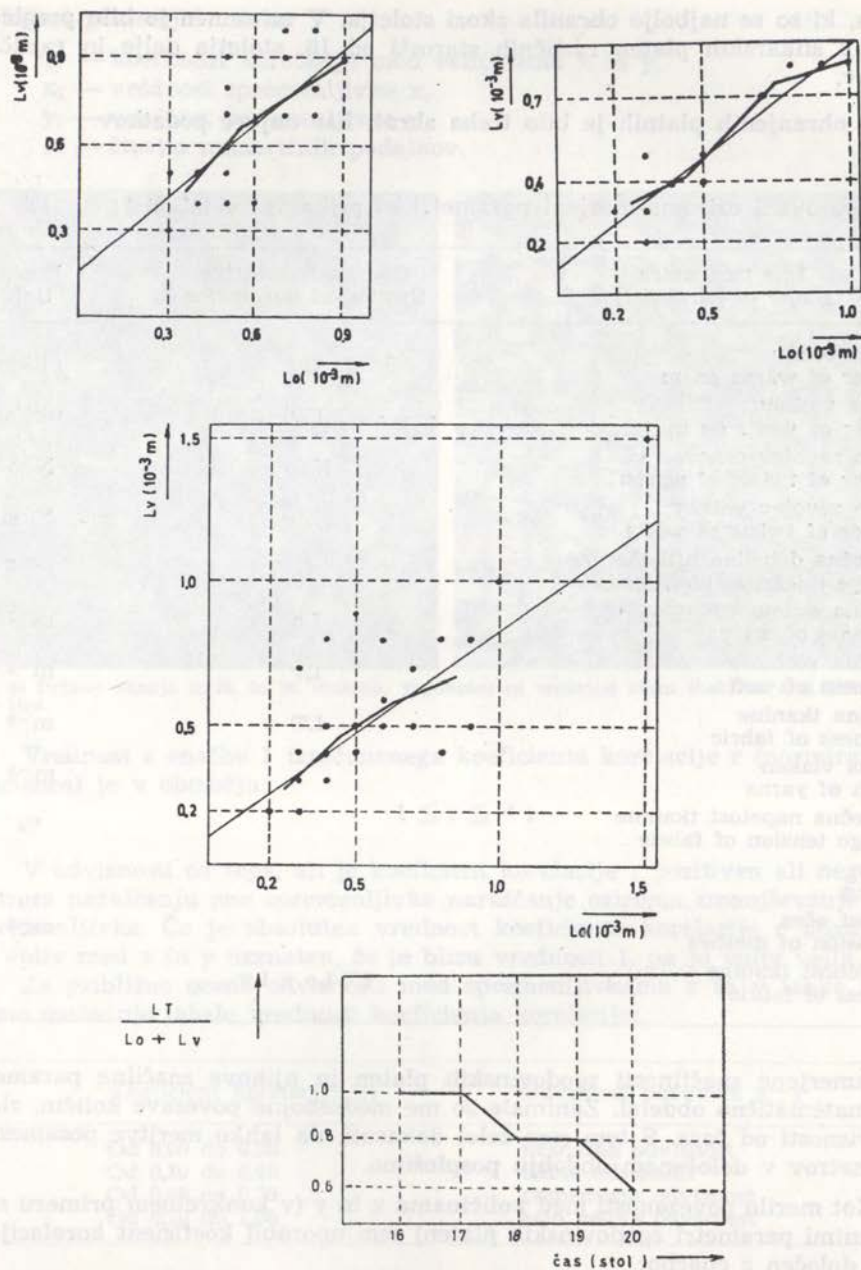

Sl. 61 Diagram 14: Regresijska krivulja odvisnosti $NZv-NZo$ za 19. stoletje. The regression curve for the dependence $NZv-NZo$ for the 19th century.
 Diagram 15: Regresijska krivulja odvisnosti $NZv-NZo$ za 20. stoletje. The regression curve for the dependence $NZv-NZo$ for the 20th century.

Sl. 62 Diagram 16—19: Regresijska krivulja za korelacijo L—LT v 17., 18., 19. in 20. stoletju. The regression curves for the correlations L—LT in the 17th, 18th, 19th and 20th centuries. Diagram 20—21: Regresijska krivulja za korelacijo LV—Lo v 16. in 17. stoletju. The regression curve for the correlations LV—Lo in the 16th and 17th centuries.

Sl. 63 Diagram 22—24: Regresijska krivulja za korelacije L_v — L_o v 18., 19. in 20. stoletju. The regression curves for the correlations L_v — L_o in the 18th, 19th and 20th centuries. Diagram 25: Statističen prikaz naraščanja sploščenosti platna vzporedno z razvojem proizvodnje CT debelina tkanine L_o debelina osnov L_v debelina votkov. Statistical survey of the increase in flatness of canvas, parallel with the development of production LT canvas thickness L_o warp thickness L_v weft thickness

platna, ki so se najboljše ohranila skozi stoletja. V ta namen je bilo pregledanih 210 slikarskih platen različnih starosti od 16. stoletja dalje in različnih izvorov.

O ohranjenih platnih je bilo treba zbrati kar največ podatkov.

Opazovani oziroma merjeni parametri so prikazani v tabeli 1:

Ime parametra Name of parameter	Oznaka parametra Symbol of parameter	Enota Unit
Gostota osnov Number of warps on m	Go	niti/m
Gostota votkov Number of wefts on m	Gv	niti/m
Število zavojev osnov Number of twists of warps	NZo	N/m
Število zavojev votkov Number of twists of wefts	NZv	N/m
Povprečna debelina niti tkanine Average thickness of threads	L	m ⁻³
Debelina osnov Thickness of warps	Lo	m ⁻³
Debelina votkov Thickness of wefts	Lv	m ⁻³
Debelina tkanine Thickness of fabric	LT	m ⁻³
Dolžina vlaken Length of yarns		m ⁻³
Povprečna napetost tkanine Average tension of fabric		‰
Vezava Binding		
Velikost očes Dimension of meshes		m ⁻³
Sploščenost tkanine Flatness of fabric	LT/Lo + Lv	

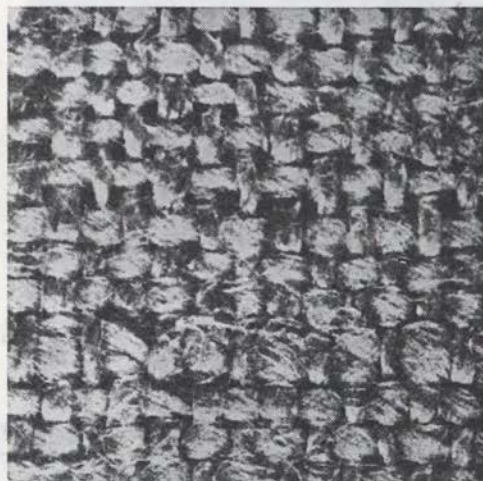
Izmerjene značilnosti zgodovinskih platen in njihove značilne parametre sem matematično obdelal. Zanimale so me medsebojne povezave količin, zlasti v odvisnosti od časa. S tem sem želel dokazati, da lahko meritve posameznih parametrov v določenem obdobju posplošimo.

Kot merilo povezanosti med količinama x in y (v konkretnem primeru med merjenimi parametri zgodovinskih platen) sem uporabil koeficient korelacije r , ki je določen z enačbo:

$$r_{xy} = \frac{N \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{[N \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2][N \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2]}} \dots 1$$

v kateri pomenijo oznake:

- r_{xy} — koeficient korelacije med veličinama x in y ,
 x_i — vrednost spremenljivke x ,
 y_i — vrednost spremenljivke y ,
 N — število numeričnih podatkov.

Sl. 64 Primer tkanja iz 19. in 20. stoletja. Examples of weaving from the 19th and 20th centuries.

Vrednost z enačbo 1 izračunanega koeficienta korelacije r (normirana kovarianca) je v območju

$$-1 \leq r \leq +1$$

V odvisnosti od tega, ali je koeficient korelacije r pozitiven ali negativen, ustreza naraščanju ene spremenljivke naraščanje oziroma zmanjševanje druge spremenljivke. Če je absolutna vrednost koeficienta korelacije r blizu ničle, je vpliv med x in y neznaten, če je blizu vrednosti 1, pa je vpliv velik.

Za približno oceno odvisnosti med spremenljivkama x in y lahko uporabimo naslednjo tabelo vrednosti koeficienta korelacije:

Koeficient korelacije (r)	Odvisnost povezave $x-y$
Od 0,00 do 0,20	neznatna odvisnost
Od 0,20 do 0,40	delna odvisnost
Od 0,40 do 0,70	pomembna odvisnost
Od 0,70 do 1,00	zelo velika odvisnost

Rezultati izračuna koeficientov korelacije za povezave, za katere je značilna pomembnejša odvisnost, so prikazani v tabeli 2. V njej je lepo videti, da je bila domneva o povezanosti parametrov pravilna, kar lepo potrjuje sorazmerno zelo veliki koeficienti korelacije.

Sl. 65 Vzorec 607, primer tkanja iz 16. stoletja in 708, grobo tkanje iz 17. stoletja. Specimen 607, an example of weaving from the 16th century and 708, coarse weaving from the 17th century.

Tabela 2: KOEFICIENTI KORELACIJE r ZA POSAMEZNE ODVISNOSTI SKOZI STOLETJA

Stol.	Koefficient korelacije r za odvisnosti:				
	L—G	NZv—NZo	Gv—Go	LT—L	Lv—Lo
16	-0,94	0,92	0,99	—	0,98
17	-0,76	0,96	0,98	0,71	0,97
18	-0,82	0,36	0,83	0,78	0,93
19	-0,75	0,80	0,88	0,65	0,74
20	-0,84	0,83	0,82	0,50	0,88

Pri raziskovanju medsebojnih odvisnosti komponent in pri prikazovanju rezultatov sem uporabil metodo regresijske analize. S tem sem želel ugotoviti način povezave med količinami G—L, Gv—Go, NZv—NZo, L—LT, Lv—Lo, se pravi, ali so te povezave linearne, ali pa so potence višje stopnje. V ta namen sem za posamezne merjene numerične podatke izračunal regresijske funkcije in narisal usrezne krivulje, ki pokažejo odvisnost:

$$\begin{aligned}
 G &= f(\bar{L}) \\
 Gv &= f(Go) \\
 NZv &= f(NZo) \\
 \bar{L} &= f(LT) \\
 Lv &= f(Lo)
 \end{aligned}$$

Najprej bom na kratko opisal metodo regresijske analize.

V splošnem lahko regresijsko funkcijo določimo analitično tako, da se odločimo za določen tip funkcije, ki naj predstavlja dane numerične podatke. Poljubno regresijsko funkcijo, ki je odvisna od več parametrov $A_0, A_1, A_2, \dots, A_n$ pišemo v obliki:

$$R = R(x, A_0, A_1, A_2, \dots, A_n) \quad \dots 2$$

Vrednosti teh parametrov morajo biti tako izbrane, da se regresijska krivulja danim merjenim vrednostim po definiranim kriteriju najbolj prilaga.

Sl. 66 Vzorec 719 — drobno tkanje iz 17. stoletja. Vzorec 823 — krajevec iz 18. stoletja. Vzorec 802 — lepo kvadratno zrno platna iz 18. stoletja. Vzorec 918 — krajevec iz 19. stoletja. Specimen 719 — fine weaving from the 17th century. Specimen 823 — brim from the 18th century. Specimen 802 — fine square texture of canvas from the 18th century. Specimen 918 — brim of the 19th century.

Za merilo boljšega ali slabšega prilaganja regresijske krivulje danim točkam je najobičajnejši kriterij minimalnih vsot kvadratov odstopanja dejanskih vrednosti y_i od vrednosti r na regresijski krivulji.

Kriterij ima obliko

$$[\sum (y_i - r)^2 = F(A_0, A_1, A_2, \dots, A_n)] \rightarrow \text{minimum} \quad \dots 3$$

Na ta način dobimo za regresijsko krivuljo tisto izmed vseh krivulj istega tipa, za katero je vsota kvadratov odklonov dejanskih vrednosti od vrednosti na regresijski krivulji minimalna.

Pri analizi osnovnih parametrov starih zgodovinskih platen se je izkazalo, da regresijske funkcije lahko prikažem v obliki regresijske premice:

$$R(x) = A + Bx \quad \dots 4$$

Regresijski premici za povezavo dveh količin sta določeni z enačbama:¹⁷

$$y' = \bar{y} + b_1(x - \bar{x}) \quad \dots 5$$

$$x' = \bar{x} + b_2(y - \bar{y}) \quad \dots 6$$

Če vstavimo v enačbi za

$$\bar{y} = \frac{\sum y_i}{N} \quad \dots 7$$

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{N} \quad \dots 8$$

$$b_1 = \frac{N \cdot \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{N \cdot \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2} \quad \dots 9$$

$$b_2 = \frac{N \cdot \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{N \cdot \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2} \quad \dots 10$$

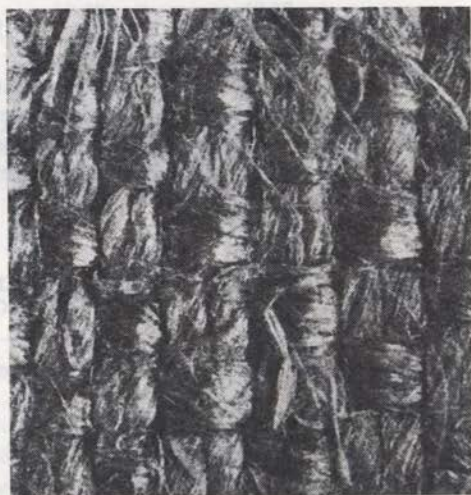
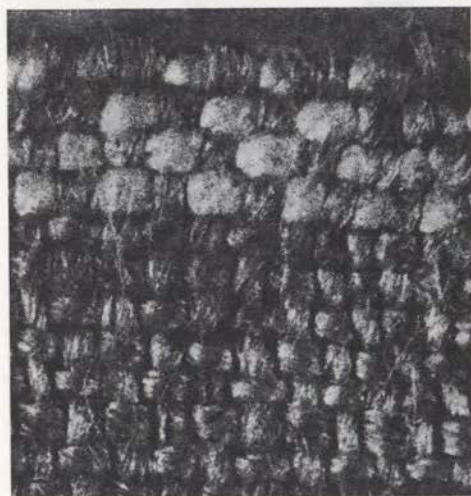
dobimo enačbi premic v tejle obliki:

$$y' = \frac{\sum y_i}{N} + \frac{N \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{N \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2} \cdot \left(x - \frac{\sum x_i}{N} \right) \quad \dots 11$$

$$x' = \frac{\sum x_i}{N} + \frac{N \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{N \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2} \cdot \left(y - \frac{\sum y_i}{N} \right) \quad \dots 12$$

Regresijske krivulje in dobljene regresijske premice za odvisnost posameznih parametrov v iskanih korelacijskih zvezah so prikazane na diagramih 1—24.

Na podlagi statistične obdelave opazovanih in merjenih vrednosti sem opravil naslednje sklepe:

Sl. 67 Vzorec 919 — pravokotno zrno in gladke niti iz 19. stoletja. Vzorec 920 — pravokotno zrno in kosmate niti iz 19. stoletja. Vzorec 204 — neenakomerni platni s sorazmerno gladkimi nitmi iz 20. stoletja; vidna sploščenost in ojačitev krajevca z bombažno nitjo. Vzorec 236 gosto in sploščeno platno s kosmatimi nitmi iz 20. stoletja. Specimen 919 — a rectangular texture and rough threads from the 19th century. Specimen 920 — a rectangular texture and smooth threads from the 19th century. Specimen 204 — a disproportionated canvas, with relatively smooth threads from the 20th century; flatness and brim reinforcement with a cotton thread can be seen. Specimen 236 — dense and flattened canvas with rough threads, from the 20th century.

Kot tkani temeljniki se je v preteklosti uporabljalo skoraj izključno laneno platno. Bombaž in konopljo smo pri naših vzorcih zasledili šele v 20. stoletju, bombažna platna (3,92 % vseh vzorcev iz 20. stoletja) in mešana bombažna platna (5,98 % vseh vzorcev iz 20. stoletja) nastopajo le pri majhnih formatih, čista konopljena platna (0,98 % vseh vzorcev iz 20. stoletja) in mešana platna

iz konoplje in lanu (1,96 % vseh vzorcev iz 20. stoletja) pa niso vezana na velikost formata.

Najpogostejši je platneni vez (90,95 % vseh vzorcev), slede mu panama vez (5,24 %), rips (3,33 %) in keper (0,48 %). Prvi keper se je pojavil šele v 18. stoletju, vendar datacija slike ni zanesljiva. Več primerov keper vezave je šele iz 19. stoletja.

Najstarejša platna so iz enojnih niti. Kasneje se pojavljajo ojačitve, najprej na krajcih, nato šele pri tistih nitih v osnovah ali votkih, ki so dosti tanjše od ostalih. Največkrat so ojačene niti osnove. Potem ugotavljamo dvojne tanjše niti v smeri osnov, redkeje votkov. V 18. stoletju sta bili v osnovah po ena debela in ena tanka nit, v 19. stoletju pa po dve enako debeli in močno stisnjeni niti (nekakšen rips). Za platna iz 19. stoletja je značilno pravokotno zrno (glej sl. 64), kar je posledica debelih, rahlih osnov in zažetih votkov.

Povprečna nategnitev platen pri vseh preizkušancih je bila dokaj majhna, in sicer približno za 2 odstotka dolžine (rezultat je bil dobljen primerjalno iz razlike med gostoto napetega in prostega dela tkanine), kar je pomemben podatek glede na dejstvo, da se močno napete tkanine starajo hitreje od prostih.

Spreminjanje ostalih parametrov je razvidno iz tabel 3 do 7 in iz diagrama 25.

V 20. stoletju imamo različna platna, od povsem redkih in neenakomernih (sl. 64) do izredno tankih in enakomerno gostih, zbitih platen, ki imajo včasih tudi premočno sukane niti v eni ali v obeh smereh. Različne teksture platen so za posamezna stoletja tako značilne, da omogočajo datacijo) dopolnilna metoda k že obstoječim), kar je razvidno tudi iz posnetkov sl. 65—68.

Tabela 3: STATISTIČEN PRIKAZ ZMANJŠEVANJA NAJVEČJE DOLŽINE VLAKEN SKOZI STOLETJA

Stoletje Century	Največja dolžina vlaken 10 ⁻³ m
16	100—160
17	100—160
18	70
19	70
20	60 in manj

Tabela 4: STATISTIČEN PRIKAZ SPREMINJANJA ŠTEVILA ZAVOJEV SKOZI STOLETJA

Stol.	Povprečno število zavojev (z/m)	
	osnova	votek
16	230	180
17	350	330
18	290	260
19	340	330
20	270	240

Tabela 5: STATISTIČEN PRIKAZ RAZMERIJ MED GOSTOTAMI OSNOV IN VOTKOV V POSAMEZNIH STOLETJIH

Stol.	Pogostost (%)		
	Go > Gv	Go = Gv	Go < Gv
16	50,00	50,00	—
17	12,50	58,33	29,17
18	53,66	24,39	21,95
19	72,97	8,11	18,92
20	61,00	20,00	19,00

Tabela 6: STATISTIČEN PRIKAZ RAZMERIJ MED ŠTEVILOM ZAVOJEV OSNOV IN VOTKOV V POSAMEZNIH STOLETJIH

Stol.	Pogostost (%)		
	NZo > NZv	NZo = NZv	NZo < NZv
16	66,67	00,00	33,33
17	50,00	33,33	16,67
18	64,11	20,51	15,38
19	56,67	10,00	33,33
20	62,01	20,65	17,39

Tabela 7: STATISTIČEN PRIKAZ RAZMERIJ MED DEBELINAMI OSNOV IN VOTKOV V POSAMEZNIH STOLETJIH

Stol.	Pogostost (%)		
	Lo > Lv	Lo = Lv	Lo < Lv
16	33,33	—	66,66
17	9,09	72,73	18,18
18	14,29	57,14	28,57
19	30,00	50,00	20,00
20	15,96	75,53	8,51

Če strnemo spoznanja o parametrih zgodovinskih platen na podlagi omejenih meritev in analiz, pridemo do naslednjih zaključkov:

Korelacija merjenih količin zgodovinskih platen je izredno velika, zato lahko meritve posplošimo tudi na sodobna platna.

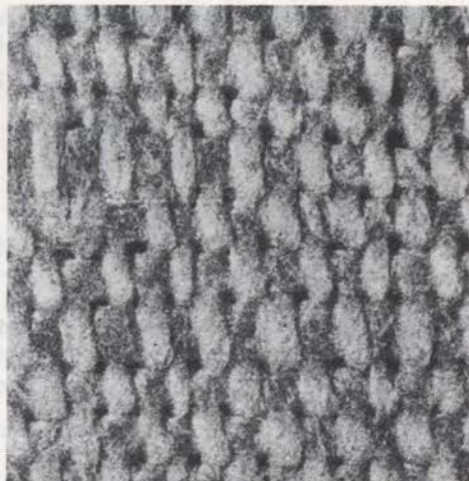
Za določanje analitičnih izrazov merjenih parametrov je zelo primerna regresijska analiza.

V vseh primerih smo lahko soodvisnost parametrov ponazorili s premico.

Veliki korelacijski indeksi in linearna soodvisnost korelacijskih zvez posameznih parametrov potrjujejo prvotno domnevo, da so izbrani parametri močno soodvisni.

Časovno spreminjanje posameznih parametrov, kakor tudi kvaliteta in trajnost tkanega temeljnika so odvisne od kakovosti tkanine, proizvodnih postopkov in geometrije tkanine.

Na časovno spreminjanje parametrov vplivajo zlasti novi proizvodni postopki, katerih posledica je čezmerno utrujanje materiala, lomljenje, čezmerno

Sl. 68 Vzorec 223 — redko neenakomerno platno iz 20. stoletja. Vzorec 254 — bombažno platno iz 20. stoletja. Specimen 223 — a filmly, disproportionate canvas from the 20th century. Specimen 254 — a cotton canvas from the 20th century.

natezanje vlaknine..., opuščanje poprejšnjega pranja tkanine in uvajanje končnih apretur, posledica tega pa sta sploščenje tkanine in krajšanje največje dolžine vlaken.

Najbolje so ohranjena starejša platna, ki imajo daljša vlakna, manj sploščene in enako debele niti, enako goste niti v smeri osnov in votkov in nimajo pretirano sukanih niti.

REFERENCE IN LITERATURA

- ¹ Andrews, B. A. K. and Frick, J. G., Crosslinking of cotton in the presence of polyvinyl alcohol, *J. of Applied Polymer Science*, 16, 1972, No. 4, pp 935—43.
- ² Johnson A. and Nevell T. P., Natural fibres, *Reports on the Progress of Applied Chemistry*, 56, 1971, pp 101—118.
- ³ Joseph M., *Essentials of textiles*, Holt, Reinhart and Winston, New York 1976.
- ⁴ Mark H. F. and oth. ed., *Man made fibers*, Interscience, Wiley, New York 1968.
- ⁵ Leene J. E. et al., Artificial ageing of yarn in presence as well as in absence of light and under different atmospheric conditions. IV., *ICOM*, Madrid 1972.
- ⁶ Lüenschloss J., Stegherr H. and Kurth H., The effect of weathering on the properties of a number of different textile fabrics, *Textil-Praxis (Stuttgart)*, 15, 1960, pp 931—939, 1011—1017, 1146—1150, 1283—1289.
- ⁷ Grassie, Novel types of chain reactions in polymer degradation, *J. Polymer Sci.*, 1960.
- ⁸ Stephenson et al., Ultraviolet irradiation of plastic, *J. Polymer Sci.*, 1961.
- ⁹ Goldfarb et al., Thermal degradation of polymers, *J. Polymer Sci.*, 1961.
- ¹⁰ Mc Neil I. C., Jamieson A., Tosh D. J. and Mc Clune J. J., Thermal degradation of copolymers of vinyl acetate with methyl methacrylate and other monomers, *Europ. Polym. J.*, 12, No. 5, 1976, pp 305—12.
- ¹¹ Stephenson C. V., Moses B. C. and Wilcox W. S., Ultraviolet irradiation of plastics, I. Degradation of physical properties., *J. Polymer Sci.*, 55, 1961, pp 451—464.

LJUDSKA ARHITEKTURA V MESTU MURSKA SOBOTA

(Topografski prispevek)

Vlasta Koren

Murska Sobota, Pokrajinski muzej

POVZETEK

Prispevek obravnava izginjajočo ljudsko arhitekturo po Murski Soboti, dokument stavbne podobe mesta v preteklosti in želi vsaj z zapisom ohraniti značilnosti, katerim sodobno oblikovanje mesta ne more, včasih pa tudi ne zna prisluhniti.

FOLK ARCHITECTURE IN THE TOWN MURSKA SOBOTA

The article deals with the vanishing folk architecture all over Murska Sobota; it is a document of the architectural image of the town in the past, and wishes to preserve at least with this note the characteristics to which contemporary urban planning cannot, or at times will not listen.

Med sprehodom po Murski Soboti opazimo v arhitekturi velike kontraste med nizkimi in visokimi stavbami. Še posebno vidimo na začetku Cvetkove ulice manjše zidane domove, v ozadju pa sodobne stolpnice (sl. 69). Takih kontrastov je v mestu še dosti, a ta je eden najizrazitejših.

Staro ljudsko arhitekturo bodo v mestu Murska Sobota v doglednem času porušili. Murska Sobota bo mesto s sodobno arhitekturo. V novem urbanističnem programu mesta Murska Sobota je po zazidalnem načrtu v centru predvideno rušenje starih lesenih cimpranih domov, nekaterih zidanih hiš in hiš iz domače opeke.

V tem prispevku želimo opisati značilnosti zadnje ljudske arhitekture v tem mestu, ki je obsojena na propad, in tako opozoriti nanjo.

Navedimo nekaj zgodovinskih podatkov, ki pričajo o nastanku in razvoju mesta do današnjih dni. Prvotno mesto je bilo pozidano jugozahodno od sedanje Murske Sobote, proti Rakičanu, na današnjih njivah »müzge«. To mesto je bilo za časa turških vpadov porušeno.¹ Kasneje je Murska Sobota rasla okoli katoliške cerkve, od 18. stol. dalje pa na parcelah današnjega mesta. Po ljudskem izročilu je mesto dobilo ime po sobotnih sejmih. Iz ljudskega izročila tudi povzemamo, da so bili sejmi v mestu še tja do leta 1910 in so celo še danes. Glavni trg, prizorišče nekdanjih sejmov, je bil tedaj od treh strani obdan s stavbami, le proti severu je bil odprt. Desno je mejil na današnjo Titovo ulico, na sredi na trivrstni kostanjev drevored, na levi pa ga je ograjevala živa meja grajskega parka. Po katastrski skici iz leta 1895 je bila tedaj v našem mestu več kot polovica zemljišča poljedelskih površin, ki so bile v rokah takratnih »soboških gospodov«.² Še danes pomnijo najstarejši meščani pripovedovanja svojih dedov, da je bila po marčni revoluciji leta 1848 tudi v Prekmurju razlašena grofovsko zemlja. Po ljudskem izročilu se je leta 1878 začelo večje naseljevanje na razlašeni grofovski zemlji v Murski Soboti. Podatki o prebival-

stvu mesta Murska Sobota segajo nazaj do druge polovice 18. stoletja; tedaj so bile v mestu 103 hišne številke s 129 družinami in 637 prebivalci.⁴ V mestu je imelo tedaj prijavljeno obrt le sedem obrtnikov.⁵⁻⁶ Obrtniške insignije so še tja do leta 1910 visele v posebni sobi takratnega hotela Krona (danes Zvezda).

Murska Sobota je bila tipično agrarno ravninsko mesto, kar ga je razlikovalo od vseh drugih mest v Sloveniji.

Domačije, ki so se ohranile v njej prav do današnjih dni, so bile nekdanj značilne prekmurske domačije, domovi panonske arhitekture v Sloveniji. Še do danes so se ohranile cimprane domačije. Prehodna oblika med lesenim in zidanim domom so zidane hiše, zgrajene na podlagi tlorisov lesenih domov. Po ljudskem izročilu so gradili blatnjače le revni meščani in jih je bilo v Murski Soboti le nekaj. Iz arhivskega vira povzemamo, da so na prehodu iz 19. v 20. stol. ostali v našem mestu cimprani domovi na ključ, na pravi kot in stegnjeni domovi.³ Po Košičevem opisu iz prve polovice 19. stol. ugotavljamo, da je štel stanovanjski del domačije tri prostore, sobo, črno kuhinjo in zadnjo sobo.⁷ Pri še obstoječih domačijah v mestu vidimo, da so gospodarska poslopja povsem enaka gospodarskim poslopjem domov na Dolinskem in Goričkem. Ne opazimo pa več zidanih domov s šotorastim vhomom v obliki prizidka. Prav tako danes ne vidimo več domačij z vhodi v vse stanovanjske prostore z dvorišča. V samem mestu opazimo poseben trpežnejši način fasadiranja kmečkih domov, predvsem od druge pol. 19. stol. do prve svetovne vojne. S

Sl. 69 Murska Sobota — Cvetkova ulica

trstiko so polepili stene iz brven zgrajene domačije, trstiko pa ometali z značilnim fasadnim ometom.

V prispevku obravnavamo le nekaj domačij (v glavnem zadnje). Murska Sobota je bila pozidana s kmečkimi domovi v začetku 20. stol. ob današnji Lendavski cesti, Kocljevi ulici, Vrtni ulici, Stari, Mojsterski, Ciril Metodovi ulici za gradom in še v Partizanski ulici. Pokrajinski muzej v Murski Soboti hrani maketo mesta, ki prikazuje domove v centru mesta okoli l. 1900, narejeno po izročilu nastarejših Sobočanov. Na maketi se vidi, da je povzetek današnjega stanja najstarejših domov istoveten že takratnemu stanju.

V Lendavski ulici, glavni mestni prometni žili, ki je skoraj popolnoma pozidana, stoji še zdaj cimprani dom številka 14 (sl. 70). V Kocljevi ulici je le nekaj zidanih domov, zgrajenih iz domače in kupljene opeke. Njih stanovanjski del je grajen po vzorcu kmečkih domov, med njimi pa so dvignjeni, podkleteni domovi, ki imajo na dvoriščno stran odprto ali zazidano verando. V Vrtni ulici sta ohranjeni še dve domačiji (sl. 71), a brez hišnih števil, izpraznjeni in določeni za rušenje. Kot značilnost bi opisali le eno domačijo, zgrajeno na način v kumes vcepljenih brven in z zunanjim fasadnim ometom. V Mojsterski ulici sta še dve domačiji. Številka 18 ima le še tipični stanovanjski del, zgrajen na cimper iz vcepljenih vodoravnih brven. Obrnjena je s hrbtno stranjo na cesto. Povečana okna in pokrit »trnac« pričajo, da je bila predelana. Na številki 6 ima domačija še ohranjeno gospodarsko poslopje z enakim tlorisom kot večina domačij v Murski Soboti, z dvema kletema, hlevom, gumnom in svinjaki na

Sl. 70 Murska Sobota — Lendavska ulica

Sl. 71 Murska Sobota — Vrtna ulica

koncu gospodarskega poslopja. V Stari ulici so še tri domačije; med njimi je v najslabšem stanju Režonjeva, št. 13 (sl. 72). To je ena najstarejših domačij v mestu. S pročeljem je obrnjena na cestno stran, njena posebnost so izrazito čopasti napušč in polkna na oknih. Nad okni prednje sobe so okrasni nastavki. Domačija je iz borovega in smrekovega lesa, le za temelje so uporabili hrastova brvna, nanje pa položili hrastove lege. Visoka je 2 m, napušč na dvoriščni strani pa meri 0,7 m. V njej je še vidna črna kuhinja, ki se uporablja danes za zelhanje mesa, ognjišča pa ni več. Črna kuhinja ima dve ognjiščni niši, odkoder se je kurilo v prednjo in zadnjo hišo. V Stari ulici stoji domačija št. 15, zgrajena iz desk in ometana s trstiko. Po gradnji prostorov je enaka ostalim tipičnim domačijam v mestu. Domačija št. 26 v isti ulici ima letnico gradnje 1894 na sobnem stropnem tramu in je edina datirana. Na mestu, kjer stoji danes dom Žalikovih v Zvezni ulici, je stala pred sto leti domačija, zgrajena iz blata. Po ljudskem izročilu je bila današnja tesana domačija zgrajena 1828, leta 1835 pa so ob njej dogradili gospodarsko poslopje. V Cvetkovi ulici št. 15 je danes edina domačija, ki ima še gospodarsko poslopje na ključ. Zgrajena je bila leta 1905 iz na cimper vcepljenih vodoravnih brven. Zunanja brvna so polepljena s trstiko in na trstiko je nanešen fasadni omet. Enako razporeditev prostorov z govejim hlevom na koncu gospodarskega poslopja je imela domačija Cvetkova ulica 9, ki so jo pred nekaj leti porušili. V Gregorčičevi ulici, ki sredi 19. stol. še ni bila pozidana, stoji danes dom iz brven, zgrajen v »kumes«, ki ga bodo v kratkem porušili. Pri tem domu so zanimive le stene, ki so zgrajene iz

cimpranih pokončnih brven. Pred sto leti je bila za gradom pozidana današnja Ciril Metodova ulica, danes pa stojita tam le dve majhni z domačo opeko zidani hiši, št. 2 in 4. Parcele tam je po ljudskem izročilu grof podelil svojim služabnikom okoli leta 1878. Na najstarejše domačije z vhodi v vse prostore je spominjala Šajtova domačija v Grajski ulici, ki so jo pred nekaj leti porušili.

Današnja Partizanska ulica je nastala pred približno devetdesetimi leti. V Mali Kaniži so tedaj razparcelirali del travnika »na plesaj« in navozili današnje Partizansko ulico. V njej sta se ohranili dve domačiji. Značilna je domačija Alojza Šantavec, št. 20, ki je imela na kletnih vratih letnico 1880. Po tlorisu je pravokotna in s pročeljem gleda na cesto. Dolga je 10,75 m in široka 3,70 m. Zgrajena je iz vodoravnih borovih in smrekovih brven, na način cimprane gradnje. Notranje in zunanje stene domačije so premazane z značilnim opleskom. Zidana je le stena med pečjo in ognjiščem. Ohranjena je še prava črna kuhinja na »feub« (velb) z ognjiščem in »kotlenico« (kotlom) ter kurilno nišo nad ognjiščem, ki služi za kurjenje sobne peči. V sobnem prostoru je ladijski pod, v vseh drugih pa so še zemljena tla. Streha je prekrita s šopami, spredaj je na čop in ima izrezljane svisli. V pravem kotu gospodarskega poslopja je gumno, ki ima pod eno streho na vsaki strani po eno parmo za spravilo sena. Gumno, ki služi danes za kolnico, je visoko 2,4 m in široko 4,1 m. Po tem bi lahko sklepali, da so ga kasneje zaradi potrebe po večjih gospodarskih prostorih povečali. Domačija s streho nad stanovanjskim in gospodarskim poslopjem je zgrajena na »skarišča«, tako da so špirovci brez srednjih leg vezani na sleme, in to vidimo le še pri najstarejših domačijah. V Partizanski ulici št. 20

Sl. 72 Murska Sobota — Stara ulica 13

vidimo pravo prekmursko domačijo, v jesenskem času s koruzo, obešeno pod streho na dvoriščni strani, z oslico slame na dvorišču in koruznjekom za hišo. Še danes jo dvakrat na leto, spomladi in jeseni, prepleskajo z apnenim beležem.

Danes v Murski Soboti še stojijo domovi, ki so jih postavili domači zidarji in tesarji iz brven in domače opeke, v Kidričevi ulici in v naselju Turopolje.

Značilni so cimprani domovi obcestnega tipa. Eden še danes stoji na Len-davski cesti št. 14. V literaturi se omenjajo domovi tega tipa kot domovi, ki so se razvili iz osnovnega tlorisa triprostornega doma. Prednja in zadnja soba gledata z okni na cesto, kuhinja in klet (shramba) pa na dvorišče.

Za domovi so se nekdanj razprostirali obsežni zelenjavni vrtovi in polja. Še pred 25 leti v Murski Soboti ni bilo trga z zelenjavo, saj je bil pri vsaki hiši vrt.

Po urbanističnem načrtu mesta in okoliških vasi bo vsa stara kmečka arhitektura in stara meščanska arhitektura porušena. Od etnoloških spomenikov so predvideli za ohranitev le domačijo v Partizanski ulici št. 20. Prav tako bo ostalo le še nekaj primerov stare meščanske arhitekture, arhitekture med obema vojnama in hiš, ki jih je načrtoval pionir današnjega urbanizma danes že pokojni arhitekt Franc Novak (Feri) okoli leta 1938. V okoliških vaseh sta predlagani za zaščito le dve domačiji, Černelavci št. 12 in Rakičan št. 98. Toda na predlog ZSV Maribor in urbanistične komisije pri SO Murska Sobota ter Zavoda za ekonomiko in urbanizem, da bi domačijo v Černelavcih ohranili nespremenjeno, lastnik ni privolil. Domačija v Rakičanu pa ni prav tipična, saj ima gospodarsko poslopje že obnovljeno. Ker je blizu mesta in če bi bila dovolj zavarovana, bi jo bilo moč obnoviti.

Moderno mesto Murska Sobota je zraslo po osvoboditvi torej iz zanimivih starih osnov, iz značilnega starega naselja, ki je imelo mnogo za Prekmurje značilnih podrobnosti. Novi načrt pa tem podrobnostim posveča le malo skrbi.

LITERATURA

1. Zelko Ivan, Murska Sobota, Časopis za slovensko krajevno zgodovino.
2. Spomini dr. Brandieuja iz Murske Sobote na Mursko Soboto iz leta 1908.
3. Original Parzellen Protocol der Gemeinde Ollsnitz 1860, katastrska skica.
4. Közponiti statisztikai hivatal könyvtára, Muvelődésügyi minisztérium levéltá-rosztálya, Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787), Budapest, 1960, v pri- vatni lasti.
5. Evidenca tesarjev v okraju Murska Sobota, Register obrtnikov okrajnega obrtnega združenja v letih 1898—1901, Murska Sobota, Pokrajinski arhiv, Maribor, obrtni protokoli.
6. Register obrtnikov okrajnega obrtnega združenja, M. Sobota, iz let 1898—1901, Pokrajinski arhiv, Maribor.
7. Jožef Košič, A. Magyar országi Vendus Tótokról, Tudományos gyűjtemény, Budapest, 1828, V, prevod.

PRELIMINARNA POROČILA O KONSERVATORSKIH RAZISKAVAH IN DELIH PRELIMINARY RESEARCH AND WORK REPORTS

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

1978—1979

Avtorji:

- A. P. — mag. Andrej Pleterski, IZA SAZU, Lj.
 A. V. — Andrej Valič, Gor. m., Kranj
 A. Z. D. — Anja Zwitter-Dular, NM Lj.
 B. J. Blagoj Jevremov, PM Ptuj
 B. Ž. T. — Beatrice Zbona-Trkman, GM Nova Gorica
 D. B. — Danilo Breščak, ZDP, Novo mesto
 D. J. — Draško Josipović, Kranj
 D. S. — Drago Svoljšak, GM Nova Gorica
 D. V. — Davorin Vuga, Z SRS VNKD, Lj.
 E. B. T. — Elica Boltin-Tome, PMSM, Piran
 I. H. Š. — Irena Horvat-Šavel, PM Murska Sobota
 I. M. C. — dr. Iva Mikl-Curk, Z SRS VNKD, Lj.
 I. P. — Ivan Puš, MM Lj.
 J. D. — Janez Dular, IZA SAZU, Lj.
 J. J. — Janez Jocif, Skofja Loka
 J. O. — Jožef Oman, LRZSV, Lj.
 M. B. — dr. Mitja Brodar, IZA SAZU, Lj.
 Ma. B. — Marjan Blažon, NM Lj.
 M. G. — Mitja Guštin, PM Brežice
 M. H. M. — Margareta Hirschbäck-Merhar, PM Kočevje
 M. S. — dr. Marjan Slabe, LRZSV Lj.
 Mi. S. — Milan Sagadin, ZSV Kranj
 M. S. G. — Mira Strmčnik-Gulič, ZSV Maribor
 M. T. J. — Marjana Tomanič-Jevremov, PM Ptuj
 M. U. — Mehtilda Urleb, Notr. mu., Postojna
 M. Ž. — Matej Župančič, PM Koper
 N. L. — Nuša Logar, NM Lj.
 N. O. — Nada Osmuk, ZSV Nova Gorica
 P. P. — dr. Peter Petru, NM Lj.
 S. C. — mag. Slavko Ciglencečki, IZA SAZU, Lj.
 T. K. — Tone Knez, DM Novo mesto
 Ti. K. — Timotej Knific, PZE za arheol. FF, Lj.
 V. S. — dr. Vida Stare, NM Lj.
 V. Š. — dr. Vinko Šribar, NM Lj.
 Z. K. — Zilka Kujundžić, Beograd

STAREJŠA KAMENA DOBA

BREZOVICA pri Ljubljani? — Med svojim obiskom na Slovaškem l. 1969 sem v razgovoru z dr. Barto omenil, da pri nas paleolitskih najdišč na prostem skoro ne poznamo. Na to mi je odgovoril, da je slišal, da je prof. Absolon pri nas našel tako najdišče. Več podrobnosti Barta ni vedel, spominjal pa se je nega od udeležencev ekskurzij

prof. Absolona. To je dr. Cubuk, sodelavec Instituta za higieno na Univerzi v Düsseldorfu. Dr. Cubuk mi je l. 1970 res dal sledeče podatke: bil je udeleženec ene od ekskurzij prof. Absolona. Pri tej ekskurziji niso odkrili ničesar paleolitskega, to je moralo biti že prej. Spominja se namreč, da je na karti, ki jo je prof. Absolon uporabljal

videl dva znaka z rdečim svinčnikom. Večji krog je bil s. od ceste Ljubljana—Vrhnika, mogoče nekje na Brezovici. Spominja se, da so govorili, da gre za najdišče na terasi. Drugi znak pa je bil vrisan nekje na področju z. od Vojnika.

To komaj dopušča možnost odkritja. Vsekakor je paleolitska najdišča tako težko najti, da je treba ohraniti in upoštevati vsak podatek. — M. B.

NOVA GORICA, II, 12, Nova Gorica.

— V aprilu 1977 so v **Solkanu** na nekdanji ledini **Meriševo**, sedaj v ulici J. Makuca, pri hiši št. 16 (lastnik Pavel Medvešček) pri kopanju zbiralnika za vodo našli odbitek kremena. Za najdbo je izvedela Nada Osmuk, konservator ZSV Nova Gorica, odbitek pridobila in mi ga v naslednjih dneh izročila. Za prijaznost se ji lepo zahvaljujem. Ker je bila v višjih plasteh odkrita prazgodovinska keramika, je bilo jasno, da bo treba izvesti poskusno izkopavanje. Sondiranje med zbiralnikom za vodo in robom ceste je izvedel marca 1978 za Goriški muzej kustos D. Svolfjšak. V njegovem prispevku o prazgodovinskih ostankih tega najdišča je opis plasti, in tudi situacija sonde, zato se tukaj omejimo le na spodnjo plast, v kateri ni bilo nobenega koščka keramike.

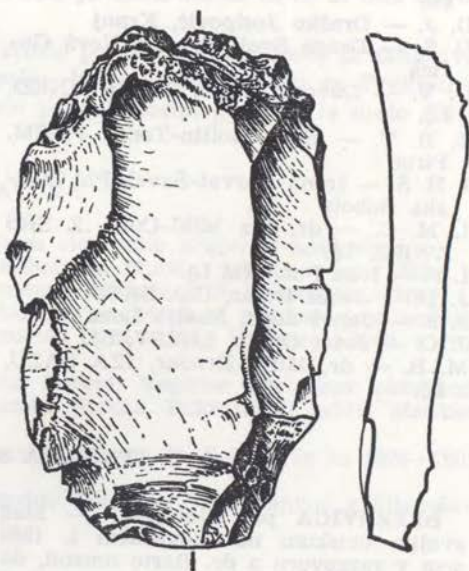
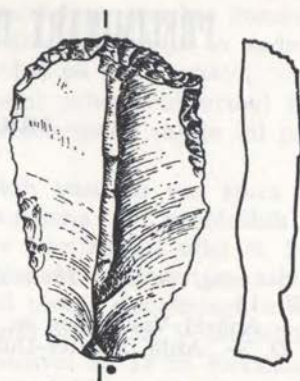
Plast je že na prvi pogled nehomogena. Je ilovnata in nekoliko temnejša kakor tista s keramiko. V njej najdemo precejšnje število raznih kamnov. Večji del so prodniki, ki so v splošnem močno zaobljeni. Posamezni dosežejo skoro velikost otroške glave, večinoma pa so manjši. Opozoriti je treba, da gre za najrazličnejše kamenine, od raznih apnencev, preko raznih peščenjakov do kremenastih prodnikov. Posebej je treba omeniti, da je bil najden tudi flišni prodnik, kakršnega smo doslej dobili le v raznih flišnih sedimentih. V manjšem številu, vendar pa ne zelo redki, so tudi nezaobljeni kosi, oziroma taki, ki imajo robove ostre ali pa le malo obrušene.

V neposredni bližini (15—20 m z. od tod) je pred zazidavo tega predela tekkel potok. Prodniki na tem prostoru torej niso presenetljivi. Presenetljiva je omenjena mešanica, ki obenem z nehomogenostjo plasti kaže na neko soliflukcijsko gibanje, saj si drugače tega pojava ne moremo razlagati.

Ob začetku sondiranja nam je lastnik dal še en sileks (lepo praskalo), ki ga je

tudi našel že prejšnje leto. Povedal je, da je bil najden v neposredni bližini prvega in da je bilo poleg tudi oglje.

Pri sondiranju nismo našli niti obdelanih sileksov niti odbitkov, pač pa smo ugotovili koščke lesnega oglja, ki potrjujejo navedbo P. Medveščka, da je bilo

Sl. 1 Nova Gorica (Solkan) — praskalo
Sl. 2 Nova Gorica (Solkan) — kremenov odbitek

Fig. 1 Nova Gorica (Solkan) — a paleolithic artefact

Fig. 2 Nova Gorica (Solkan) — a flint fragment

ob sileksu tudi oglje. Bilo je razpršeno v ilovici in ga nismo mogli nabrati. Dalje smo dobili zob prežvekovalca, ki je bil strt že v sedimentu. Verjetno gre za bovidni zob.

Edini odkriti artefakt je zgoraj omenjeno praskalo na klino, izdelano iz rumenkasto rjavega sileksa (sl. 1). Dobro izdelano praskalo je po obliki nekoliko nesimetrično. Na prehodu iz loka praskala v rob klina je na desni strani manjši rob, ki je dokaj nenavaden in zaradi katerega daje artefakt vtis nedodelanosti. Pri natančnem pregledu pa vidimo, da je ravno na tem mestu obdelava zelo kvalitetna in je zelo verjetno, da zob ni nastal slučajno, ampak je bil narejen namenoma.

Odbitek iz temno sivga kremenca (sl. 2) je precej š. in je moral biti odbit od dokaj velikega jedra. Terminalno je še ohranjen del korteksa. Obdelave ni videti.

Pri izkopavanju smo vzeli tudi tri vzorce plasti za pelodno analizo. Preiskal jih je dr. A. Šercelj, ki pravi:

Skupno 14 mikroskopskih preparatov je imelo tole vsebino: Pinus (bör) 11 zrn, Betula (breza) 4, Alnus (jelša) 2, Cornus (dren) 1, Quercus (hrast) 1; Artemisia (pelin) 1, Gramineae (trave) 1, Thalictrum (talin) 1, Filipendula (sračica) 1, spore praproti in drobci spor kraljeve praproti.

Vsa ta pelodna cenoza kaže na pleistocenske razmere, vendar bolj na interstadialne kot na stadialne.

Tipično stadialno vegetacijo arktičnega tipa poznamo iz okolice Gorice na več mestih: v Renčah (würm), v Volčji Dragi in Biljah (riss), predvsem pa v Anhovem (würm), kjer so pelodne analize skoraj 10 m d. profila pokazale vseskozi arktično vegetacijo, torej pleniglacial. Radiokarbonska analiza smrekovega debelca iz profila je to ugotovitev (18970 ± 300) let potrdila.

Vsi omenjeni profili dokazujejo, da vegetacija teh pokrajin v pleniglacialih ni bila prav nič drugačna kot v notranjosti Slovenije. Iz tega lahko zanesljivo sklepamo, da pelodna vsebina profila v Solkanu ne more biti iz viška pledenitve,

temveč že iz časa postopnega ogrevanja v kasnem glacialu, in sicer že kmalu po koncu pleniglaciala pred 15000 leti, kajti v allerödskem presledku, pred približno 12000 leti, se je v notranjosti Slovenije že začela širiti listavska gozdnata vegetacija mešanega hrastovega gozda (QM), ki je v solkanskem profilu šele nakazana (hrast).

Rezultat pelodne analize, ki ga daje dr. Šercelj, je izredno pomemben. Drugi vidiki, stratigrafija, favna in tudi kulturni inventar sicer nakazujejo pleistocensko starost, ne dajejo pa dovolj opore za dokončno trditev. Praskalo ima namreč velik časovni razpon, saj se pojavlja v vsem mlajšem paleolitiku in tudi kasneje. Isto velja za govedo. Verjetno je zob fosilen in bi to bila opora za datacijo v pleistocen, toda ravno pri zobeh je ugotavljanje fosilnosti zelo negotovo. Edino zanesljivo dejstvo je, da v tej plasti ni več keramike. Pelodna analiza pa ne dokazuje samo pleistocensko starost, ampak zelo ozko omejuje obdobje, v katerega najdba spada. Zdaj vemo, da imamo novo paleolitsko postajo iz časa po zadnjem višku glaciala in pred allerödskim presledkom.

Iz navedenih podatkov je razvidno, da je nova postaja preskromna, da bi bilo mogoče na podlagi najdbe karkoli reči o kulturni pripadnosti. Dovolj natančna časovna opredelitev in poznavanje kulturnega razvoja na širokem prostoru Slovenije in sosednjih pokrajin nam dovoljuje, da z veliko verjetnostjo govorimo o končnem gravettienu.

Nova postaja kaže, da je bil prostor okrog Gorice ob koncu pleistocena poseljen in da lahko na njem pričakujemo še druge najdbe. Skromnost najdišča pri Medveščkovi hiši si lahko razlagamo tako, da je tukaj zadet le rob in so bogatejše najdbe nekje v bližini najdišča. Druga možnost pa je, da je bilo najdišče s soliflukcijskim premikanjem raznešeno na večji prostor. Bližnja okolica je že vsa pozidana, vendar gradbeni posegi v večini primerov niso šli dovolj globoko, da bi zadeli na pleistocensko plast. — M. B.

NEOLITIK IN ENEOLITIK

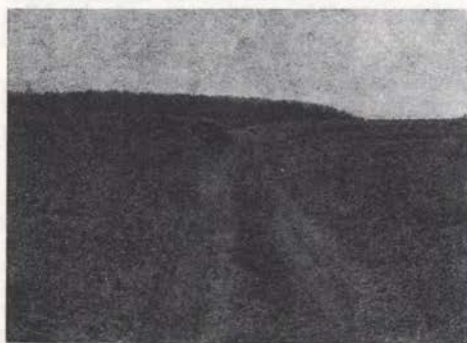
BODEŠČE, VI — Na parc. št. 116 k. o. Ribno je 17.—18. 8. 1979 sondirala ekipa PZE za areol. FF in IZA SAZU. Gra-

dišče je približno 15 m vi. in 75 m dl. skalnat hrbet, ki se dviguje ob bodeški cerkvi sv. Lenarta. Na j. steni ga ome-

jujejo prepadne stene, ki se končajo v strugi Save Bohinjke. Po pripovedi domačinov naj bi tu nekoč stal grad. ANSI, 164 omenja časovno neopredeljeno gradišče. Na polici vrh Gradišča je bilo v manjši sondi najdenih nekaj bolj ali manj retuširanih kremenastih odbitkov ter kamnita puščica, ki bi jo bilo mogoče časovno postaviti v eneolitik (prim.: D. Oman, Gradišče v Bodeščah, AV 32, v tisku) — Ti. K. in A. P.

BOGOJINA, XX, 3, Murska Sobota, — Franc Puhan, Bukovnica št. 28 je na svoji njivi z ledinskim imenom **Babošovo polje**, parc. št. 689 k. o. Bogojina, pri oranju pred leti našel dve kamniti sekiri. Sekiri je prodal živinozdravniku D. Rešku iz Beltincev, kjer sta še sedaj. — I. H. Š.

BUKOVNICA, XX, 3, Murska Sobota. — Pred leti je Jožef Glavač, Bukovnica št. 17 našel na njivi s **parc. št. 1189 k. o. Bukovnica (sl. 3)**, last Marjete Zelenko, Bukovnica št. 3 kamnito sekiro. Sekira jezičastega tipa je iz zelenkaste kamnine in neobdelana, dl. 18 cm. Sekira je danes v privatni lasti Jožefa Glavača. — I. H. Š.

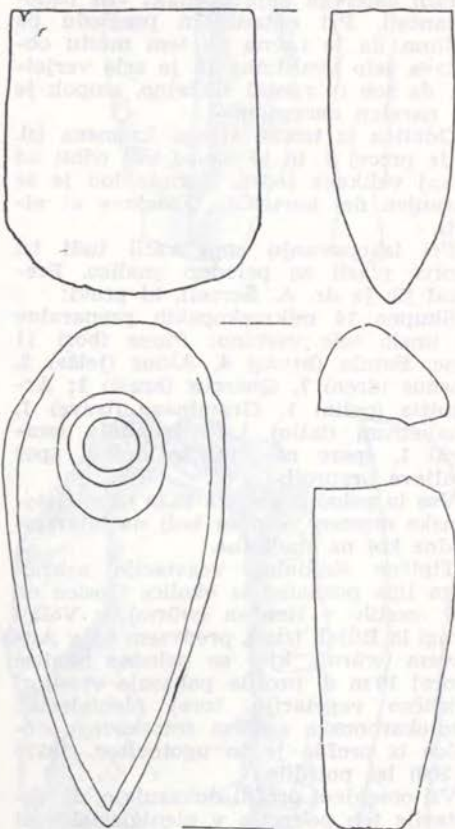

Sl. 3 Bukovnica — najdišče kamnite sekire
Fig. 3 Bukovnica — the site of a stone axe

GORIČICA POD KRIMOM, VIII, 25, Lj. Vič-Rudnik. — Avgusta 1979 sta M. Harter in J. Svete iz Ljubljane pri potapljanju v strugo potoka **Borovniščice** našla eneolitsko sekiro iz jelenovega roga in oglejski novec iz 1. polovice 13. stoletja. Najdišče je oddaljeno 150–200 metrov od izliva v Ljubljano pri barjanski kmetiji Pri Jurju, kjer so leta 1888 odkrili s kamenjem naložen drevak (cf. ANSI, 206). — D. V.

GRADIŠČE. IX, 3, Novo mesto. — Jeseni 1978 so našli otroci na njivi blizu vasi odlomljeno ploščato kamnito sekiro in jo prinesli v šolo. Sekira (ohranjena dl. 7,6 cm, sl. 4) je izdelana iz andezita ali andezitnega tufskega peščenjaka, kakršen nastopa v štajerskem vulkanizmu na področju Bohorja ali Savinjske doline.

Z istega najdišča je tudi prevrtna kamnita sekira (dl. 13 cm, sl. 5), izdelana

Sl. 4, 5 Gradišče pri Dol. Toplicah — kamniti sekiri

Fig. 4, 5 Gradišče near Dol. Toplice — two stone axes

iz tufa kremenovega keratofira (Gorenjska ali Cerkljansko). Luknja je vrtana z obeh strani in je konična. Verjetno gre za kasnejši ponaredek neolitske sekire. Sekira je zelo lahka, kamen pa krušljiv in praktično neuporaben (sekiri je anali-

zirala asist. Katica Strmole na odd. za montanistiko FNT v Ljubljani.) Sekiri sta shranjeni v arheološkem oddelku Dolenjskega muzeja, inv. št. 228 in 229. — D. B.

IŠKA LOKA, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Marca 1979 so pri trebljenju **Barjejskega grabna** (parc. št. 2877) presekali po vsej dolžini kolišče, in sicer na v. robu parc. št. 1465 in 1464 k. o. Studenec — Ig (sl. 6). Pri tem so na levi breg jarka izmetali večjo količino lesenih kolov, apnenčevih lomljencev, oglja, živalskih kosti in eneolitske lončenine. Pobrano značilno gradivo hrani PZE za arheologijo FF v Ljubljani.

Poročilo o slučajni najdbi koliščarske lončenine leta 1972 na l. bregu Ižice v Partih (cf. VS 17 — 19/1, 94) dopolnjujemo z objavo predmetov.

1. Odlomek dna posode. Slabo prečiščena glina, žgana temno sivo. Zglajeno površje. Vi. 9 cm, pr. dna 10 cm (sl. 7, 4).

2. Odlomek dna posode. Slabo prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Grobo površje. Vi. 5,7 cm, pr. dna 12,1 cm (sl. 7, 5).

3. Odlomek dna posode. Bolje prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Nekoliko zglajeno površje. Vi. 4,1 cm, pr. dna 8 cm (sl. 7, 6).

4. Odlomek ustja posode. Slabo prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Nekoliko zglajeno površje. Pr. ustja 15,9 cm, vi. 3,5 cm (sl. 7, 2).

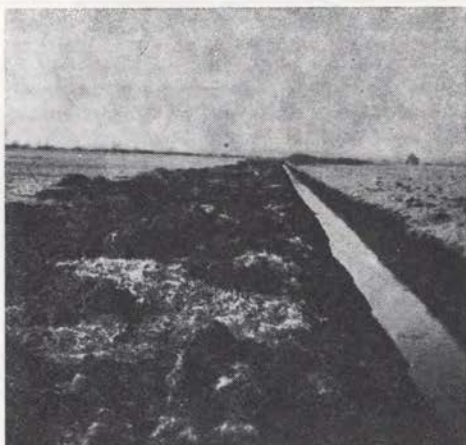
5. Odlomek ustja posode. Bolje prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Nekoliko zglajeno površje. Pr. ustja 17,9 cm, vi. 5,1 cm (sl. 7, 1).

6. Odlomek vratu in ramena posode. Bolje prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Nekoliko zglajeno površje. Pr. prehoda vratu v rame 10,5 cm, vi. 4,6 cm (sl. 7, 3).

7. Odlomek trupa posode. Slabo prečiščena glina, žgana rjavo rdeče. Grobo površje. Odlomek sekundarno prevrtan. Mere: 6,8 × 5,3 cm (sl. 7, 11).

8. Odlomek ramena posode. Slabo prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Grobo površje. Okras: dvojno bradavičasti prilipek. Mere: 7 × 6,2 cm (sl. 7, 10).

9. Odlomek trupa posode. Bolje prečiščena glina, žgana rjavo rdeče. Grobo površje. Okras: latvičasti prilipek. Mere: 4,9 × 4,8 cm (sl. 7, 8).

Sl. 6 Iška Loka — najdišče

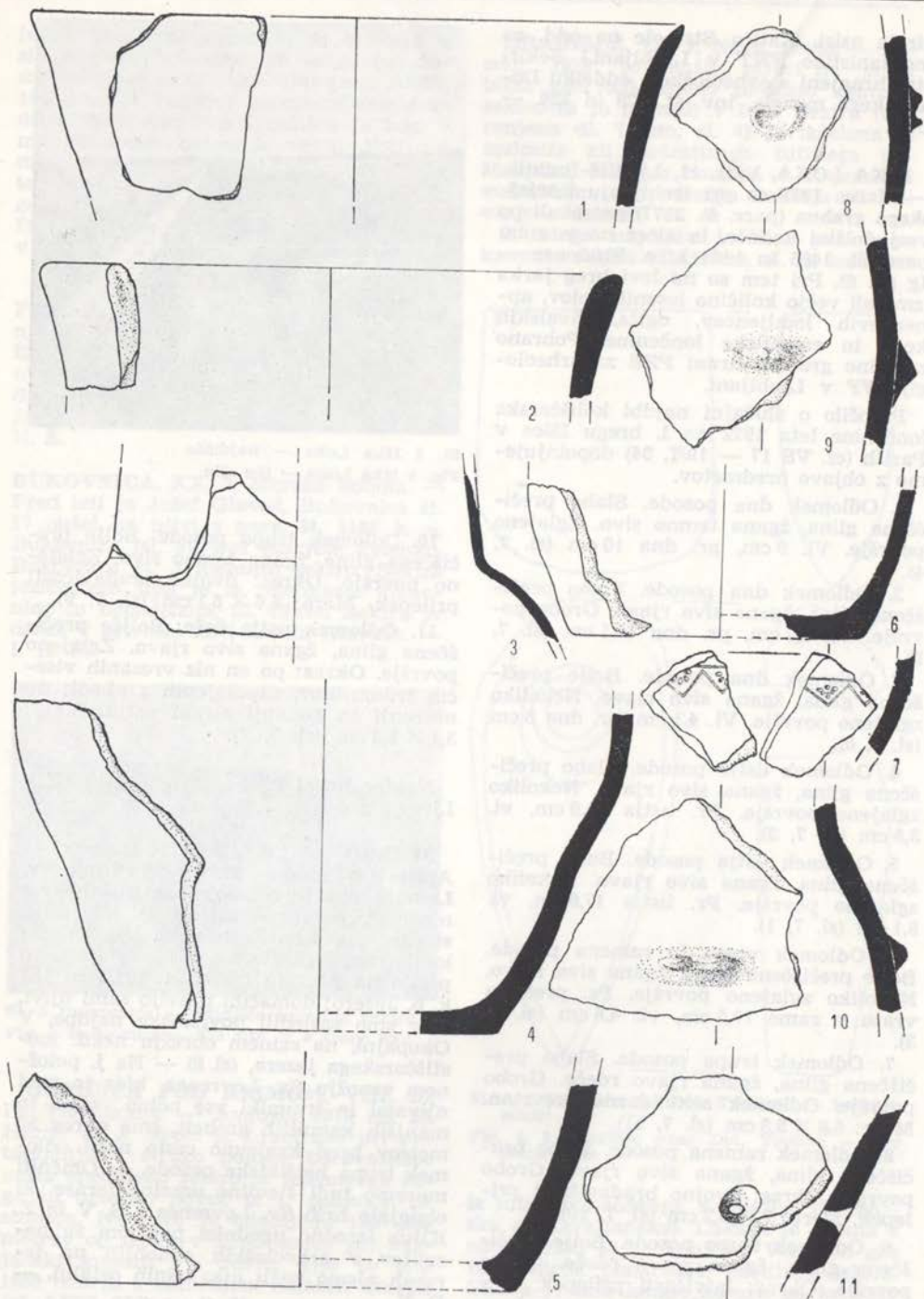
Fig. 6 Iška Loka — the site

10. Odlomek trupa posode. Bolje prečiščena glina, žgana temno sivo. Zglajeno površje. Okras: dvojno bradavičasti prilipek. Mere: 5,6 × 6,1 cm (sl. 7, 9).

11. Odlomek ustja čaše. Boljše prečiščena glina, žgana sivo rjavo. Zglajeno površje. Okras: po en niz vrezanih visečih trikotnikov, zapoljenih z vbodi; na notranji in zunanji strani ustja. Mere: 3,1 × 3,3 cm (sl. 7, 7).

Najdbe hrani PZE za arheologijo FF v Ljubljani. — D. V.

JEZERO, VIII, 25, Lj. Vič-Rudnik. — Aprila 1979 smo na sz. vznožju hriba **Sv. Lovrenc** odkrili najdišče eneolitskih kremenovih odbitkov in orodij (praskalc, strgalc, puščice). Postojanka leži na nekoliko nagnjeni terasi z rjavo ilovnato prstjo na površju (parc. št. 151/1 in 152 k. o. Jezero; domačini pravijo sami njivi, kjer smo zasledili površinske najdbe, V Okopajni, na samem obrežju nekđ. mostiščarskega jezera, (sl. 8) — Na j. položnem vznožju Sv. Lovrenca, kjer je med njivami in travniki vse polno večjih in manjših kamnitih grobelj, smo okrog 50 metrov pred krajevno cesto našli odlomek trupa halštatske posode. — Omeniti moramo tudi številne umetne terase, ki obdajajo hrib Sv. Lovrenca s S, V in Z. Kljub izredno ugodnim pogojem za naselitev v arheoloških obdobjih na terasah nismo našli nikakršnih ostalin. — D. V.

Sl. 7 Iška Loka — slučajne najdbe koljščarske keramike

Fig. 7. Iška Loka — incidental finds of pottery from the period of lake-dwellers

Sl. 8 Jezero — vznožje hriba Sv. Lovrenc, eneolitsko najdišče

Fig. 8 Jezero — the foot of the hill Sv. Lovrenc, the eneolithic site

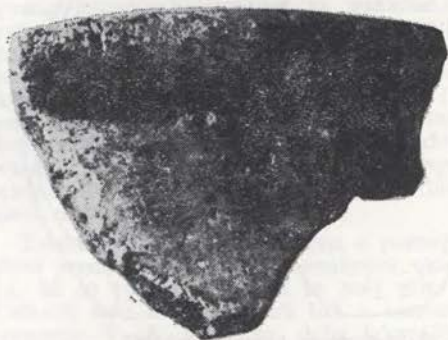
KAMNIK POD KRIMOM, VIII, 25, Lj. Vič-Rudnik. — Zgodovinski krožek Osnovne šole Krimskega odreda je v septembru 1977 pod vodstvom Karle Mršnikove pregledal površje njiv na območju kolišča ob **Založnici**. Pri tem so odkrili več odlomkov eneolitske lončenine in glineno vreteno za prejo (sl. 9). Najdbe hrani NMLj. — D. V.

KOBILJE, XX, 5, Murska Sobota. — Pred leti je Avgust Bukovec našel pri nekdanji opekarni v Kobilju z ledinskim imenom **Ciglenice**, parc. št. 5234 k. o. Kobilje, družbena last, dve kamniti sekiri. Obe sekiri sta kladivastega tipa, pri eni je luknja izvrtana do polovice in je v njej še viden čep, druga ima luknjo izvrtano na sredini. Eno sekiro hrani šolska muzejska zbirka v Kobilju, druga pa je v muzejski zbirki v Lendavi. — I. H. Š.

MATENA. Glej: Novejše dobe.

PODPEČ, VIII, 25, Lj. Vič-Rudnik. — Maja in junija 1979 sta potapljača Društva za raziskovanje morja Ljubljana — Matica Milan Harter in Janez Svete v strugi **Ljubljanice** (parc. št. 3719/2 k. o. Kamnik), okrog 300–500 m v. od železniškega mostu, našla naslednje predmete: okrašeno eneolitsko skledo, lonč-

ka z girlandastim okrasom iz obdobja kulture žarnih grobišč, mlajšeželezodobni sulični osti, več rimskih izdelkov (lončenino, železno sekiro, osti in trnke), poznoantični lonček, dve spathi iz časa velike selitve ljudstev (6. stoletje), štiri zgodnjerednjeveške staroslovanske lon-

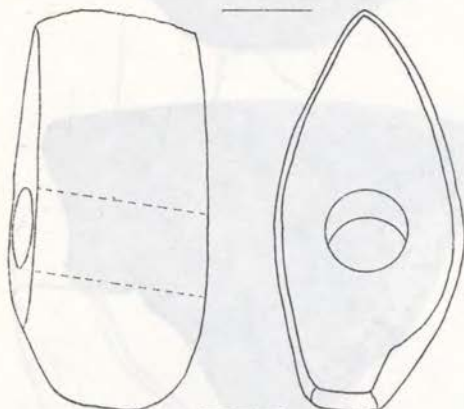

Sl. 9 Kamnik p. Krimom — keramične najdbe

Fig. 9 Kamnik below Krim — ceramic finds

ce, okrašene z valovnico in metličastim potegom; nekaj zgodnesrednjeveških ter visoko — in poznosrednjeveških sekir, visoko — in poznosrednjeveško ter novoveško lončenino, romansko spatho (11. stoletje), dva gotska meča, renesančna konjeniška meča (16. stoletje) itd. Večino najdb sta podarila NM Lj., izbor hranita vsak v svoji zbirki (Harter, Lj., Vodovodna 46; Svete, Lj., Bratovševa pl. 34). — D. V.

RAZBORE, IX, 19, Trebnje. — Pri rigolanju vinograda na posestvu Metoda Merzela iz Razbor 8 so našli neolitsko kladivasto sekiro iz zelenkastega serpentinita. Sekira je dl. 14,3 cm, ima luknjo za nasadilo s pr. 3 cm. Zg. kladivasti del kaže jasne sledove uporabe, sp. del

Sl. 10 Razbore — kamnita sekira
Fig. 10 Razbore — a stone axe

sekire pri rezilu pa je bil naknadno obruščen (sl. 10). Gre za prvo arheološko najdbo v tem kraju. Sekira je shranjena v arheološkem oddelku DM Novo mesto, inv. št. 232. — D. B.

STOLNIK, VIII, 18, Kamnik. — Avgusta 1969 je Janez Krivic iz Stolnika izoral na svoji njivi (parc. št. 508) kladivasto sekiro (sporočilo zgodovinskega krožka OŠ Stranje spomladi 1978; cf. D. Vuga, VS 22, 244; 246, sl. 2-3). Najdbo je pridobil kamniški muzej. — D. V.

ŠAFARSKO, XIX, 12, Ljutomer. — Pri topografskih ogledih 1960. leta je kustos Pokrajinskega muzeja v Mariboru Stane Pahič ugotovil, da je na ledini **Gradišče** v Šafarskem bila ene-

olitska naselbina (S. Pahič, AV 11-12, 1960-61, 115; isti, AV 13-14, 1962-63, 361; S. Pahič, VS 8, 1962, 190; S. Pahič, Ptujski zbornik 2, 1962, 191; isti, Arheološka najdišča Slovenije, 1975, 333.) 1979. leta v jeseni je Pokrajinski muzej Murska Sobota vršil na ledini Gradišče v Šafarskem problemsko sondažno akcijo. Izkopanih je bilo 6 manjših sond. Sonda 1 je bila izkopana na njivi parc. št. 417 k. o. Šafarsko, last Košar Šimona, Šafarsko 5. Sonda je merila 4×4 metre. Sondo smo kopali do gl. 1,00 m. Razen temne lise, ki se je pojavila v gl. 0,40 m in je segala do gl. 0,70 m, š. 0,50 m in dl. 1,50 m, ni bilo nobenih najdb. Na polju s parc. št. 419 smo izkopali 3 sonde v medsebojni razdalji 15 m in v velikosti $1 \times 1,50$ m. V vseh treh je bila podobna stratigrafija. Plast 1: oranica kot sivo rjav humus z db. 0,20 metra. Plast 2: rjav humus pomešan z ilovico z db. 0,20 m. V tej plasti je bilo nekaj fragmentov prazgodovinske keramike, kresilniki, v sondi 3 manjši odbitek; manjši odbitek tudi v sondi 4. Plast 3: sivo rjava ilovica z db. 0,40 m, v sondi 2 je ta plast db. 1,00 m. V tej plasti je bilo večje število keramičnih fragmentov različnih posod. V sondi 2 je bila najdena skodela s trakastim ročajem, izvihanim ustjem in z ornamentom bunčic na najširšem obodu, je sivo rjave barve s črnim prelomom, vel.: vi. 7 cm, pr. dna 4,5 cm, pr. ustja 11 cm. Plast 4: je sterilna rumeno peščena ilovica. Sonda 5 je bila izkopana na njivi s parc. št. 419 v neposredni bližini sonde 2, lastnik Nemeč Zlate, Šafarsko 8. Sonda je merila 4×4 m. Sonda je segala do gl. 1,20 m z naslednjo stratigrafijo. Plast 1. oranica kot sivo rjav humus z db. 0,20 m, brez najdb. Plast 2: rjava ilovica s humusom je segala do gl. 0,40 m. V tej plasti je bilo več fragmentov različnih prazgodovinskih posod, med njimi fragment zajemalke, vijček, nekaj je bilo opečenega ilnatega premaza stavb. Plast 3: sivo rjava ilovica je segala do gl. 0,60—0,80 m. V tej plasti je bilo največ kulturnih ostalin, večinoma kot fragmenti prazgodovinskih posod, nekaj je bilo žganine in opečenega ilovnatega premaza lepa. Nekateri fragmenti so okrašeni v tehniki vreza in motivom linij ter vhodov, nekaj je bilo zajemalk in kresilnikov. Plast 4: kopali smo do gl. 1,20 m, to je sterilna rumeno rjava peščena ilovica. Sonda 6 je bila izkopana na njivi s

parc. št. 41/1 k. o. Gibina, last Možinič Pavla iz Štrigove. Kopali smo jo do gl. 1,20 m, v velikosti $1 \times 1,50$ m z naslednjo stratigrafijo: Plast 1: oranica, ki je segala do gl. 0,20 m, brez najdb. Plast 2: rjava ilovica, je segala do gl. 0,50 m. V tej plasti je bilo nekaj fragmentov prazgodovinske keramike. Plast 3: sivo rjava ilovica, ki je segala do gl. 1,10 m.

KULTURA ŽARNIH GROBIŠČ

ORMOŽ, XVIII, 13, Ormož. — Od 3. 4. do 11. 5. 1978 smo na **parc. št. 797** in 796/2, vse k. o. Ormož, ob Ptujski cesti, zaradi poznejše gradnje bloka sistematično in sondažno raziskali 346 m². Teren smo razdelili na 20 kvadrantov v velikosti $4 \text{ m} \times 4 \text{ m}$, ter ga zaradi najdb razširili še za $2,50 \text{ m} \times 3,20 \text{ m}$. Izkopali smo tudi dve sondi v velikosti $6 \text{ m} \times 1,5 \text{ m}$. Izkopavanje je bilo otežkočeno zaradi močne podtalnice. Sterilna plast je močno padala od S—J in sicer od gl. ca. 40 cm na s. do gl. ca. 1,30 m—1,60 m na j. strani. Ugotovili smo, da je bila na južni strani izkopišča večja kotanja ali potok, ki je bil delno zasut že v prazgodovinskem obdobju. Po celi površini je bila tanjša prazgodovinska plast s fragmenti prazgodovinske keramike in zdrobljenimi oblicami, ter redkejšimi sledovi lesene arhitekture. Nekatere jame so bile tudi recentne in srednjeveške. Nad to plastjo je bila plast rumene ilovice, mešana s sivo ilovico, humusom, ogljem, žganino, posamezno opeko, v kateri so bili fragmenti srednjeveške in prazgodovinske keramike ter posamezne živalske kosti. V tej plasti smo odkrili dve srednjeveški kurišči, prvo okrogle oblike, v velikosti $64 \text{ cm} \times 62 \text{ cm}$, drugo bolj podolgovate oblike, v velikosti $1,20 \text{ m} \times 0,80 \text{ m}$. Na s. delu izkopišča smo ugotovili večje vkopano prazgodovinsko ognjišče, podolgovate nepravilne oblike, veliko ca. $3,10 \text{ m} \times 0,80 \text{ m}$. Na dnu so bile posamezne oblike in fragmenti prazgodovinske keramike. —

V času od 20. 4. do 7. 6. 1978 smo z manjšimi prekinitvami na delu **parc. št. 471** k. o. Ormož, sistematično raziskali 67 m². Teren, ki leži v neposredni bližini prazgodovinskega zemeljskega nasisa, je bilo potrebno raziskati zaradi gradnje učilnice. Raziskovanje je potekalo v dveh etapah, ker se je izkop zaradi razširitve objekta, razširil proti S. Tako smo najprej raziskali I. sektor do

V tej plasti je bilo več fragmentov prazgodovinske keramike in del dna večje sivo rjave prazgodovinske posode. Plast 4: sterilna rumena peščena ilovica. Sodeč po nekaterih tipičnih eneolitkih elementih med kulturnimi ostalinami iz Šafarskega lahko okvirno opredelimo naselbino na Gradišču v Šafarskem v čas eneolitika. — I. H. Š.

gl. ca. 1 m, nato je investitor porušil del gospodarskega poslopja na s. strani izkopišča (ta del smo označili kot sektor II). Do gl. ca. 30 cm je bil teren nasut, od 30 cm do ca. 50—60 cm je bila plast humusa, delno mešana s temno plastjo, fragmenti srednjeveške in prazgodovinske keramike. Do gl. ca. 100 cm je bila temna plast mešana z oblicami, v kateri je bila velika množina fragmentov prazgodovinske keramike za vsakdanjo rabo: skled, skodel, velikih shrambenih posod, pekev, uteži, vretenc, najdeni so bili tudi miniaturni lonček ter nekaj kovov hišnega lepa. Pod to plastjo je zelenkasta ilovica, mešana z mastno temno plastjo in fragmenti prazgodovinske keramike, v kateri so že lepo vidni sledovi lesene arhitekture (lise jam za kole).

Teren je bil le malo uničen s poznejšimi srednjeveškimi ali recentnimi vkopi, ki so tudi bolj redki in bolj plitvi. Odkrili smo sledove dveh hiš, z usmerjenostjo V—Z, in v sz. delu izkopišča kompleks ognjišč, ki so bila večkrat usposobljena in različno grajena. Teren, kjer smo odkrili hiše in ognjišča, je bil nekoliko višji. Hiša 1 (sl. 11) leži v smeri V—Z in je odkrita v dl. ca. 7,5 m in š. ca. 3 m. Stavba se širi na J, V in Z izven izkopišča (sl. 1).

Hiša 2 (sl. 12) je bila odkrita na s. delu izkopišča, leži v smeri V—Z in je bila odkrita v dl. ca. 5,50 m in v š. ca. 1,80 m. Širi se na V, Z in S izven izkopišča. Odkrili smo le del njene j. stene. Verjetno je bila zgrajena po tem, ko so opustili ognjišča 2, saj koli prebijejo le-ta. Jame od kolov so imele pr. od 20—50 cm, ena je bila obložena z oblicami.

Prav tako smo odkrili več ognjišč v plasteh, ki so bila različno grajena, tako ognjišča 1, 1A, 2 in 2A, katera smo odkrili v celoti (sl. 12.). Ognjišči 2B in 3

Sl. 11 Ormož — parc. 471, hiša 1
Fig. 11 Ormož — lot 471, house No 1

Sl. 12 Ormož — parc. 471, hiša 2 in ognjišči
Fig. 12 Ormož — lot 471, house No 2 and two hearths

smo odkrili le delno, saj se širita izven izkopa.

Ognjišče 1 je ovalne oblike, veliko ca. 115 cm × 80 cm, na sredini je bilo vdolbljeno. Ni bilo z ničemer obloženo. Okrog 30 cm pod njim je bilo drugo ognjišče, ki smo ga označili z 1A. Je okrogle oblike, s pr. okrog 1,30 m × 1,40 m in ni bilo z ničemer obloženo.

Na s. strani tega smo odkrili ognjišče 2, grajeno spet v dveh plasteh, ki smo jih označili z 2 in 2A. Ta ognjišča niso bila vkopana, pač pa zgrajena na zeleni ilovici in obložena z oblicami ter keramiko. Zg. ognjišče (označeno s številko 2) je bilo okrogle oblike in veliko okrog 1,10 m × 1,60 m. Na z. strani je ognjišče kot sp. poškodoval recentni vkop. Pod plastjo premaza je bila ob robu plast rumene ilovice, od te proti notranji strani okrog 20 cm š. pas fragmentov prazgodovinske keramike, na sredini pa v velikosti 80 cm × 90 cm plast oblic. Pod tem je bila plast oglja, pod njim starejše ognjišče 2A, v velikosti 1,30 m × 1,45 m. Pod premazom je bila po celi površini naložena plast oblic, pod njimi plast keramike.

Na z. strani ognjišča 2A se je širilo ognjišče 2B. Odkrili smo ga v velikosti okrog 30 cm × 20 cm. Na v. strani je bilo poškodovano od recentne ali srednjeveške jame, na Z se širi izven izkopa. Tudi to je imelo pod premazom plast oblic in ni bilo vkopano.

Ognjišče 3 smo odkrili le v velikosti 40 cm × 35 cm, saj se širi na S izven izkopa pod obstoječo stavbo. Grajeno je bilo na enak način kot prejšnje. Pod premazom je bila plast keramike. —

Od 25. 4. do 21. 8. 1978 smo sistematično raziskali okrog 600 m² (sektor III in IV), na delih parc. št. 490, 489 in 495 k. o. Ormož. Dne 13. in 14. 3. 1978 smo dokončno raziskali odkrita kurišča in ognjišča, na parc. št. 507/1 (sektor II, ki smo ga raziskovali konec leta 1977), vendar smo morali z izkopavanji prekiniti zaradi zime. Zemljišče, ki leži ob Poštni in Skolibrovi ulici, smo raziskali zaradi gradnje II. faze solidarnostnega bloka in se veže na teren, ki smo ga raziskovali v preteklem letu (sektor I in II). Raziskovalo se je etapno, po sektorjih, zaradi obstoječih stavb, gradnje in razlaščenja zemljišč. Poročilo o raziskovanju sektorja I smo podali že v preteklem letu. Vsi štirje sektorji obsegajo površino 1.350 m². Na v. delu sektorja IV, ki smo ga v celoti raziskali letošnje leto, se izkop veže na del parc. št. 497, 496/2, torej na teren, ki smo ga raziskovali v letu 1976, zaradi gradnje I. faze solidarnostnega bloka. Celotni teren je bil precej poškodovan od srednjeveških recentnih jam, ki so bile praviloma globlje in večjih dimenzij, pa tudi zaradi električnih in drugih kablovodov, ki so potekali skozi izkopišče. Na tem prosto-

Sl. 13 Ormož — izkop na parc. 490, 489 in 495
Fig. 13 Ormož — the excavation on the lots 490, 489, 495

ru, ki smo ga postopoma raziskovali od leta 1976—1978, smo odkrili prazgodovinsko cesto, ki je potekala v smeri S—J, ob njej in v njeni neposredni bližini štiri zbiralnike za vodo (dva v letu 1978). Prav tako smo odkrili sledove lesene arhitekture (lesenih stavb pravokotne oblike) ter večje in manjše prazgodovinske jame s keramiko. Hiše so bile zgrajene v različnih smereh in sicer S—J, SV—JZ in V—Z. Našli smo tudi ognjišča in kurišča, nekatera srednjeveška.

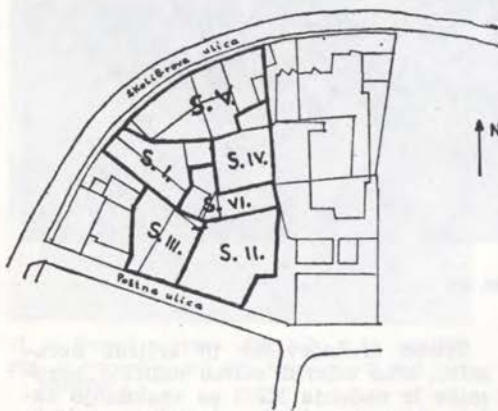
Razen srednjeveške in keltske keramike, smo odkrili veliko količino keramike iz obdobja KŽG za vsakdanjo rabo: loncev, skled, skodelic, velikih shrambenih posod, posodic, pekev, piramidalnih in prstanastih uteži, vretenc, pa tudi antropomorfno in zoomorfno plastiko, nekaj kamnitega orodja, bronzaste igle, kose hišnega lepa in nekaj živalskih kosti.

V sektorju II, ki je bil poškodovan tudi od električnih in drugih kablovodov, smo odkrili večje in manjše pra-

Sl. 14 Ormož — drugi del izkopa na parc. 490, 489 in 495

Fig. 14 Ormož — the second part of the excavation on the lots 490, 489 and 495

Sl. 16 Ormož — mesto izkopavanja l. 1977—1979

Fig. 16 Ormož — the excavation site from 1977 to 1979

zgodovinsko ognjišče in štiri manjša kurišča, ki so bila vsa izven stavb in koncentrirana na j. in z. delu izkopišča.

Kurišče 1 je nepravilne oblike, veliko $1\text{ m} \times 1\text{ m}$. Ni bilo z ničemer obloženo.

Kurišče 2 je nepravilne podolgovate oblike, veliko $1\text{ m} \times 70\text{ cm}$. Na vrhu so bile posamezne oblice in fragmenti keramike.

Kurišče 3 je podolgovate nepravilne oblike, veliko $1,05\text{ m} \times 0,60\text{ m}$. Na vrhu je bilo obloženo z oblicami.

Kurišče 4 je nepravilne oblike, veliko $1\text{ m} \times 1\text{ m}$.

Veliko ognjišče je bilo podolgovate oblike, v velikosti $5,80\text{ m} \times 3,40\text{ m}$. Obloženo je bilo z oblicami in fragmenti prazgodovinske keramike, vmes so bile tudi posamezne živalske kosti. Na z. strani ga je delno uničila večja recentna apnena jama in električni kabel. Ognjišče ni bilo vkopano, postavljeno je bilo na zeleno ilovico. Pod njim so bile posamezne okrogle manjše jame zapolnjene z žganino.

Manjše ognjišče je pravokotne oblike, veliko okrog $1,60\text{ m} \times 1,10\text{ m}$. Na vrhu je bilo obloženo z oblicami in keramiko.

Na sektor II se na z. strani veže sektor III, ki smo ga raziskovali v letu 1978 in kjer smo prav tako odkrili pet ognjišč in dva kurišča. Eno ognjišče je

bilo srednjeveško. Ognjišče 1 se na s. delu širi izven izkopišča pod obstoječo stavbo. Po vsej verjetnosti je bilo znotraj prazgodovinske hiše. Raziskali smo ga v velikosti okrog $1\text{ m} \times 95\text{ cm}$. Ni bilo z ničemer obloženo, postavljeno je bilo na zeleno ilovico.

Ognjišče 2 je bilo srednjeveško, odkrito višje od ostalih. Je podolgovate oblike, s pr. okrog $1,20\text{ m} \times 1,10\text{ m}$. Ni bilo z ničemer obloženo. Pod njim je bila plast s prazgodovinsko keramiko. V ognjišču je bila samo srednjeveška keramika. Ognjišče 3 je nepravilne podolgovate oblike. Na v. strani ga je poškodoval električni kabel, ki je potekal skozi celotno izkopišče. Veliko je okrog $2\text{ m} \times 1,20\text{ m}$. Ni bilo z ničemer obloženo.

Ognjišče 5 je bilo na v. strani poškodovano od električnega kabla, je podolgovate oblike in veliko $80\text{ cm} \times 90\text{ cm}$. Pod premazom so bile posamezne oblike.

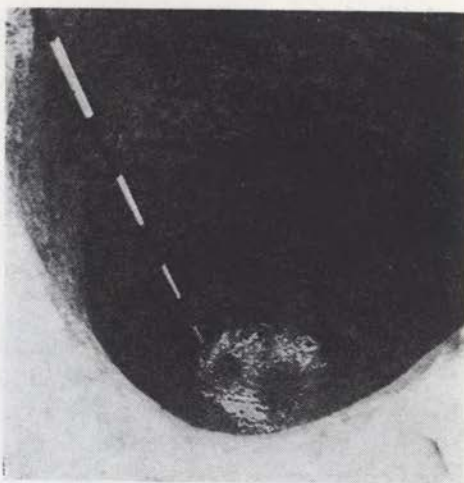
Ognjišče je bilo na v. strani poškodovano od večje recentne jame, na z. pa od recentnega zidu. Je podolgovate oblike, s pr. okrog $1,60\text{ m} \times 80\text{--}90\text{ cm}$. Na vrhu je bilo obloženo z oblicami. Pod ognjiščem sta bili dve prazgodovinski jami od kolov.

Kurišče 1 je podolgovate oblike, nekoliko poškodovano na z. strani in veliko $80\text{ cm} \times 90\text{ cm}$.

Kurišče 2 je majhno, okrogle oblike, s pr. okrog $30\text{--}35\text{ cm}$. Na vrhu je bil samo premaz.

V sektorjih III in II smo odkrili še sledove štirih hiš (sl. 13), ki so bile zgrajene v smeri SV—JZ in S—J, vendar ni bila nobena v celoti izkopana. Vse se širijo izven izkopišča. V sektorju IV smo odkrili sledove dveh hiš, v smeri SV—JZ in S—J. Nobena ni bila odkrita v celoti, saj se širita izven izkopišča. Hišo, ki je stala v smeri S—J, smo odkrili v dl. okrog $11,50\text{ m}$ in v š. okrog 6 m . Od hiše smo odkrili tri vrste kolov, ki so bili postavljeni na razdaljo 2 m (sl. 14). Odkrili smo tudi dva zbiralnika za vodo. Prvi je imel zunanji pr. okrog 127 cm in se enakomerno zožuje proti dnu (sl. 15). Merjeno od izkopane površine je gl. okrog 2 m . Drugi zbiralnik za vodo je imel na vrhu pr. okrog $1,20\text{ m}$ in je bil gl. okrog 185 cm . Zbiralniki niso bili z ničemer obloženi.

Po predhodno opravljenih delih na mestih, kjer so stale posamezne stanovanjske stavbe in garaže, smo od 18. 6.

Sl. 15 Ormož — vodnjak

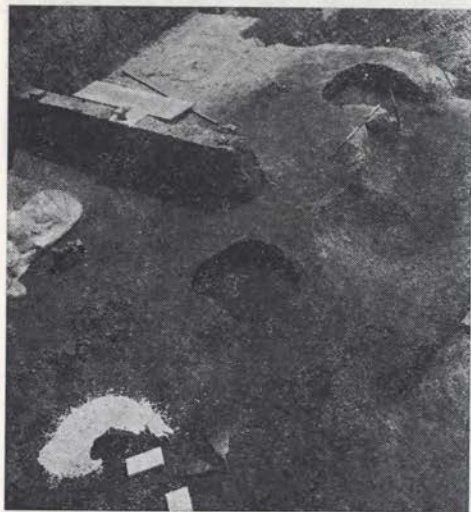
Fig. 15 Ormož — the well

do 14. 8. 1979 raziskovali na delih parc. št. 493, 494, 491 in 506 k. o. Ormož. Ker so tukaj potekale raziskave od leta 1977 dalje, ki se prostorsko navezujejo ene na druge, smo letošnja raziskovalno površino razdelili na dva sektorja in jih skladno z njimi oštevilčili s tekočimi števkami V in VI. (sl. 16). Kulturne plasti v v. delu sektorja V so bile načete in poškodovane z betonskim jaškom, srednjeveškimi in recentnimi vkopi, greznicama, kletmi in temelji hiš. Kljub temu smo v tem sektorju odkrili stojke. Stavbo, ki je stala v smeri SV—JZ, smo ugotovili v velikosti $13\text{ m} \times 6\text{ m}$ in seže na V izven izkopišča. Druga stavba je bila odkrita v velikosti $8\text{ m} \times 7\text{ m}$ in v smeri S—J. V skrajnem z. delu sektorja smo odkrili stojke od dela tretje stavbe, usmerjene S—J. V jv. delu sektorja smo ugotovili sledove stojk, s katerimi se verjetno zaključujeta ugotovljeni stavbi iz sektorja IV. V tem sektorju smo odkrili in raziskali tudi zbiralnik za vodo, ki je bil gl. $1,60\text{ m}$.

Čprav so tudi v sektorju VI bile kulturne plasti poškodovane, smo v njegovem z. delu ugotovili sledove stojk, ki se nadaljujejo in vežejo z dvema stavbama. Ena vrsta stojk se veže na stavbo iz III sektorja in bi lahko bila del njene s. stene. Druga se veže na stavbo iz I sektorja in je lahko del njene j. stene. V v. in j. delu sektorja VI smo

zasledili sledove stojk, ki so del v. in j. stene stavbe, usmerjene SV—JZ, in se vežejo na del stavbe, ugotovljene v sektorju IV.

Poleg sledov arhitekture smo v obeh sektorjih našli dosti keramičnih izdel-

Sl. 17 Ormož — latenske lončarske peči na starejšem nasipu

Fig. 17 Ormož — tile-stoves from the La Tène period on the older embankment

Sl. 18 Ormož — dno latenske lončarske peči
Fig. 18 Ormož — the bottom of the La Tène period tile-stove

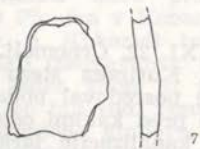
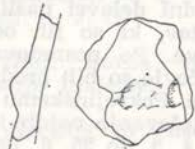
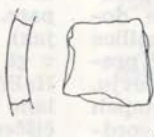
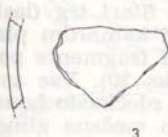
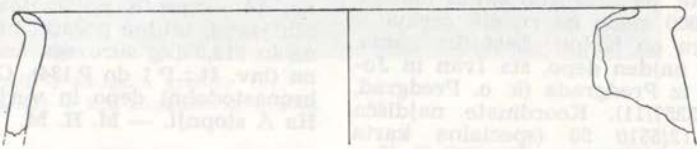
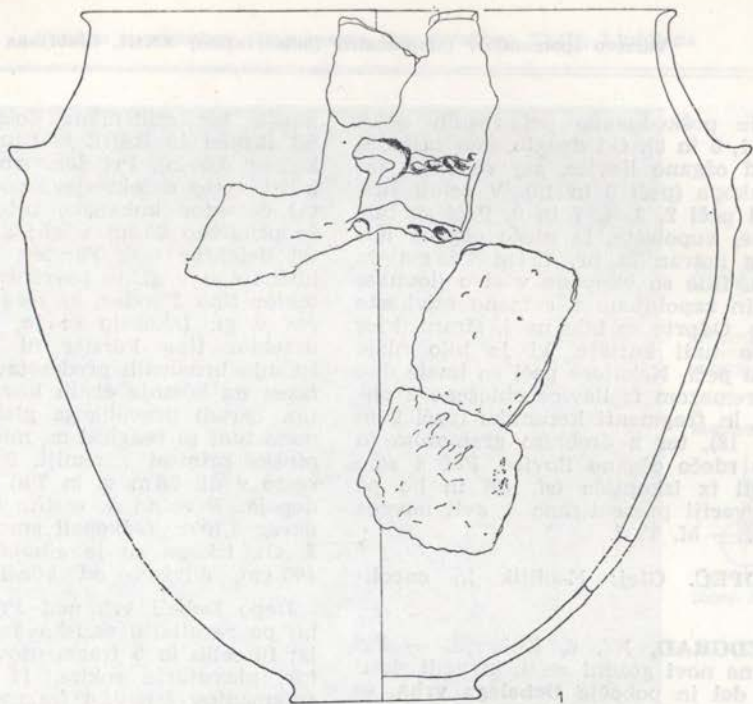
kov iz časa KŽG, ter nekaj fragmentov latenske in recentne keramike.

Od 4. 5.—19. 6. in od 19. 10.—23. 11. 1979 smo na **parc. št. 460, 466 in 467** vse k. o. Ormož sistematično raziskali del prazgodovinskega nasipa. Nasip je bil na s., v. in j. strani uničen že prej pri gradnji stavb. Na J je bilo od nasipa do republiške ceste Ormož—Ljutomer urejeno parkirišče sedanjega hotela. Na platoju pod nasipom smo najprej izkopali tri sonde v velikosti: 10 m × 2 m; 13 m × 2 m; in 8,10 m × 2 m. Vse sonde so bile negativne. Pri raziskovanju nasipa smo ugotovili, da je bil ta spodnji plato meter globlji od prazgodovinskega nivoja, ter da je bil prazgodovinski nasip na s. strani vi. 3,20 m, na j. 0,50 m. Nad njim je bil recentni nasip tako, da je bil sedanji plato raven in vi. 3,50 m (merjeno od sp. nivoja pa 4,50 m). Prazgodovinski nasip je bil zemljen, utrjen z vodoravno ležečimi bruni in proti dnu s poševno ležečimi ošiljenimi koli. Tudi na dnu nasipa so bili sledovi lesa. Od drobnih najdb smo odkrili le nekaj fragmentov keramike in fragmentirano sekuro iz KŽG obdobja, ter nekaj fragmentov recentne keramike.

Na j. notranji strani nasipa smo odkrili in zasledili deset vkopanih lončarskih peči (sl. 17). Nekatere izmed njih

Sl. 19 Ormož — lončarska peč pred prevozom
Fig. 19 Ormož — the tile-stove before transport

Sl. 20 Stari trg — keramika
 Fig. 20 Stari trg — pottery

so bile poškodovane pri raznih delih (peči: 1, 6 in 8). Od drugih smo zasledili le sled ožgane ilovice, saj se širijo izven izkopa (peči 5 in 10). V celoti smo odkrili peči 2, 3, 4, 7 in 9. Peči so bile okrogle, kupolaste, iz rdeče ožgane ilovice, z notranjim pr. 75 cm × 65 cm do 113 cm. Bile so vkopane v sivo ilovnat plast in zapolnjene z rumeno mivkasto ilovico. Odprte so bile na j. strani, kjer je bilo tudi kurišče, ki je bilo nižje od dna peči. Nekatere peči so imele dno pod premazom iz ilovice obloženo z oblicami in fragmenti keramike (peči 2 in 3) (sl. 18), ter z drobnim gramozom in temno rdečo ožgano ilovico. Peč 4 smo dvignili iz izkopišča (sl. 19) in bo po konzervaciji prezentirana v avli novega hotela. — M. T. J.

PODPEČ. Glej: Neolitik in eneolitik.

PREDGRAD, XI, 6, Kočevje. — Pri delih na novi gozdni cesti, ki vodi skozi Mrzlj dol in pobočje **Debelega vrha**, so delavci GG Kočevje TOZD Transportgradnje dne 8. 4. 1977 odkrili prazgodovinski depo bronastih predmetov. Primarno ležišče depoja je bilo v 519. profilu ceste, na približno 681 m nm. vi. (azimut 36000 glede na zvonik cerkve v Starem trgu ob Kolpi). Lastnika gozda, kjer je bil najden depo, sta Ivan in Jože Štefanc iz Predgrada (k. o. Predgrad, parc. št. 3257/11). Koordinate najdišča so: 5043 12/5510 50 (specialna karta 1 : 25000).

Ker z deli niso takoj prenehali, je rinež razril večino depojske najdbe po cestni trasi v dl. 75 m v. in 2 m z. od prvotne lege depoja. Dne 8. 4. 1977 so gozdni delavci našli 13 bronastih predmetov, ki so jih odnesli na svoje domove. Po posredovanju Postaje milice Kočevje so bili predmeti 15. 4. 1977 predani Pokrajinskemu muzeju v Kočevju.

Reševanje najdb je potekalo v etapah od 4. 5. do 25. 6. 1977, ob pomoči gozdnih delavcev in dijakov kočevske Gim-

nazije ter miličnikov šolskega centra na Jasnici in RSNZ iz Ljubljane (z iskalcem kovin). Pri delu smo uporabljali tri vrste detektorjev: površinski metal detektor kubanske izdelave, ki seže približno 60 cm v gl.; globinski metal detektor tipa Förster, ki seže približno 4 m v gl. in površinski metal detektor tipa Förster, ki seže približno 60 cm v gl. Izkazalo se je, da globinski detektor tipa Förster ni primeren za iskanje bronastih predmetov, ker je uglasen na iskanje čistih kovin in ne zlitin. Zaradi prevelikega globinskega dometa tudi ni reagiral na minimalne rudninske primese v zemlji. Prekopali smo cesto v dl. 28 m v. in 7 m z. od ležišča depoja. Prvotna š. cestne trase je bila okrog 4,70 m. Odkopali smo je 2,20 m v š. Gl. izkopa se je gibala med 30 do 100 cm, odvisno od konfiguracije tal.

Depo Debeli vrh nad Predgradom je bil po rezultatih raziskovanja sestavljen iz: 10 celih in 5 fragmentov tulastih sekir, plavutaste sekire, 12 celih in 27 fragmentov srpov, 4 fragmentov mečev, 2 suličnih osti, 1 celega in 6 fragmentov bodal, 24 fragmentov okrasne plošče iz »belega bron«, več fragmentov bronaste pločevine in žice različne debeline, 14 okrasnih predmetov, 13 jantarnih jagod, talilne pogače, brusnega kamna in 612,5 dkg surovega amorfnega bron (inv. št.: P 1 do P 134). Gre za pozno-bronastodobni depo in verjetno pripada Ha A stopnji. — M. H. M.

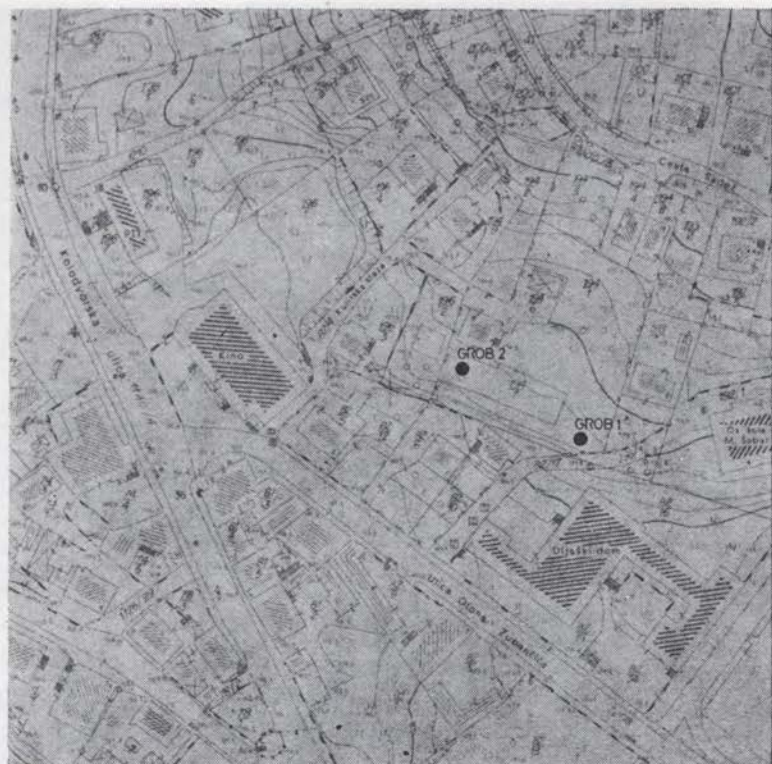
RABELJČJA VAS. Glej: Rimska doba.

STARI TRG, XV, 10, Slovenj Gradec. — Pri izkopu gradbene jame na parc. št. 224/7 k. o. Stari trg (last Lesjak), smo ob in pod kamnitim platojem v gl. 80—90 cm našli fragmente posod iz Ha/B/C obdobja (slika 20). Vse so izdelane iz sivo rjave do rdečkasto žgane prečiščene in s peskom mešane glin. Sledov žganine ni bilo opaziti. — M. S. G.

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

ČRNOMELJ, XI, 22, Črnomelj. — Miloš Praprotnik, Kurirska steza 4, Črnomelj, nam je posredoval podatke, da so na vrtu hiše pred kakimi osmimi leti pri kopanju kanalizacije jarka naleteli v gl. 1,50 m na žarni grob. Zaró so

pri delih razbili, ohranili sta se le dve bronasti zapestnici (pr. 4,7 in 6 cm), ki sta bili v žari med »zelo preperelo« žganino (grob 1). Na žganino so naleteli tudi pri napeljavi vodovoda, in sicer v gl. m. (grob 2). Drugih najdb menda ni bilo.

ČRNOMELJ

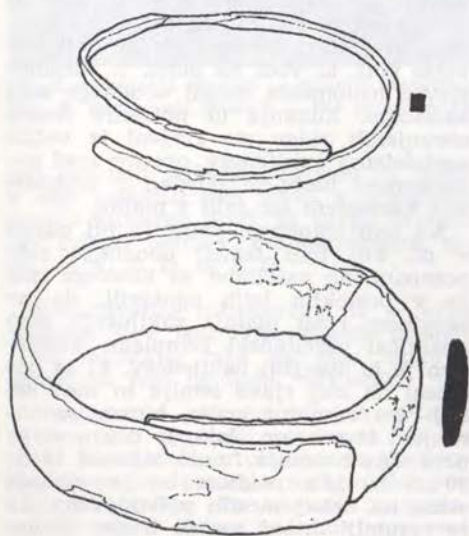
SITUACIJA GROBOV
NA VRTU
KURIRSKÉ STEZE 4

0 30m

Obdelal: JOŽEF OMAN

Sl. 21 Crnomelj — situacija grobov
Fig. 21 Crnomelj — the situation of graves

Sl. 22 Crnomelj — zapestnici iz brona, grob 1
Fig. 22 Crnomelj — two bronze bracelets,
grave No 1

Grobova ležita na parcelah št. 194/1, oz. 194/7 k. o. Crnomelj. — J. O.

PRAPRETNÓ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

JEZERO. Glej: Neolitik in eneolitik.

KOBARID, I, 6, Tolmin. — Dne 3. 1. 1979 je steklo sočasno s strojným oranjem in planiranjem prostora za gradbeno jamo nove proizvodne dvorane TOZD Planika v Kobaridu (parc. št. 348, 349 k. o. Kobarid) tudi reševalno arheološko izkopavanje, ki so mu vtisnili pečat ostrá zima in stroji; temu primerni so bili tudi rezultati. Precej borno ohranjene grobove, večinoma so bili v vrhnjem delu že poškodovani, naj-

verjetneje s poljedelskimi deli, je stroj pri planiranju ponovno posnel in jih deloma še z gosenicami premel, tako da smo za nekatere grobove mogli le določiti situacijo, ne pa tudi njihove konstrukcije. Nepopolne so zato tudi grobne celote. V dveh časovnih obdobjih (3. 1. do 11. 2. in 24. 5.—30. 5. 1979) je bilo rešenih 287 grobov.

Ti grobovi so sestavni del velike nekropole, ki jo je v letih od 1886 do 1904 odkril in raziskoval dr. C. Marchesetti in ki je bila ponovno »odkrita« ob gradnji mlekarne Planika leta 1953, ko je bilo uničenih kakih 10 grobov, leta 1955 pa je v bližini sondiral S. Gabrovec in odkril še 8 grobov. Skupaj je torej na kobariški nekropoli bilo raziskanih (doslej) 1405 grobov (1110 + 8 + 287). Prim. S. Gabrovec, Železnodobna nekropola v Kobaridu, Goriški letnik 3 (1976) 44 sqq. — D. S.

PODZEMELJ, XI, 4, Crnomelj. —

V letu 1978 je Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo posredoval, da je bila med Belokranjskim muzejem in Transportnim gradbenim podjetjem iz Metlike sklenjena dvelletna pogodba, s katero je bil ponovno zagotovljen denar za nadaljevanje zaščitnih izkopavanj prazgodovinske in pozno antične naselbine na s. vrhu **Kučarja** pri Podzemlju. Dela je prevzel Inštitut za arheologijo SAZU.

Raziskovanje je potekalo skladno z dolgoročnim programom, ki predvideva izkop cele naselbine. Tako so bila dela osredotočena na tri večje izkopne površine, od katerih je prva zaobjela raziskovanje prazgodovinske hiše, druga proučevanje obodnega sistema naselbine in tretja izkop velike poznoantične stavbe.

Prazgodovinska hiša. Tloris prazgodovinske hiše je bil odkrit pri sistematičnem izkopu kvadrantov na skrajnem sz. predelu naselbinskega platoja (sl. 23). Stavba ima kvadratno obliko s stranicami po 7,5 m. Že neposredno pod tenko plastjo humusa (db. ca. 20 cm) se je iz tal izluščil temeljni zid hiše, ki je grajen v suhi tehniki iz apnenčevih lomljencev srednje velikosti. Zid je db. do 40 cm in ga sestavljata le dve vzporedno ležeči vrsti kamnov. Le-ti so postavljeni večinoma v enem sloju le v v. zidu, ki je tudi sicer najbolj ohranjen sta na nekaj mestih dva sloja. Kamni temeljnega zidu niso postavljeni na sterilno ilovico,

ampak stoje na rjavi zemlji, ki vsebuje prazgodovinske ostaline (fragmenti keramike). To dokazuje, da je bila stavba zgrajena v eni kasnejših faz prazgodovinskega obdobja in ne na samem začetku življenja na naselbini.

V notranjosti hiše je bilo pri posnemanju plasti odkrito precej prazgodovinske keramike, razen tega pa smo ob z. steni stavbe zadeli skoraj na 2 m² veliko površino hišnega lepa, ki je ob uničenju stavbe padel v njeno notranjost. Lep je pri padcu prekril večji lonec, prav tako pa je bil pod njim odkrit tudi fragment bronaste zapestnice z drobnimi vozli, ki sodi v mlajše halštatsko obdobje.

Tik pred j. steno je bila v notranjosti stavbe vkopana 1,6 m š. lijakasta hrambena jama, ki je bila vse do dna zapolnjena s slojem rjavo-črne mastne zemlje, v kateri so ležali posamezni fragmenti prazgodovinske keramike, koščki hišnega lepa in del žrmlje. Med keramičnimi fragmenti iz jame je bil tudi del manjše sklede z izboklinami na obodu, ki potrjuje časovno uvrstitev stavbe v mlajše halštatsko obdobje.

Obodni zid naselbine. Poleg prazgodovinske hiše smo ob raziskovanju na sz. predelu naselbinskega platoja našli tudi na ostanke pravokotne antične stavbe (5,8 × 5,1 m) ter temelje kasnoantičnega obodnega zidu naselbine. Temelji stavbe, ki je bila zgrajena prav na robu naselbine, so bili vi. do 70 cm, vendar sta se ohranili le s. in v. stranica, medtem ko sta bila jv. vogal ter j. stena verjetno uničena ob gradnji novejših poti, ki vodi na plato. Z. stranico stavbe nadomešča temelj obodnega zidu naselbine. Zunanja in notranja fronta ohranjenih zidov sta grajeni iz večjih neobdelanih lomljencev, prostor med posameznimi bloki je zatrpan z drobnejšim kamenjem ter zalit z malto.

Na tem izkopnem polju je bil odkrit v dl. 8 m tudi temelj obodnega zidu poznoantične naselbine, za katerega smo že v preteklih letih ugotovili, da na skrajnem robu platoja zaključuje poznoantični naselbinski kompleks. Sestavljen je iz manjših lomljencev, ki so položeni na sloj rjave zemlje in med seboj niso vezani z malto, čeprav so ohranjeni le v enem sloju, je dobro vidna predvsem notranja fronta tega od 70 do 80 cm š. zidu, medtem ko je zunanja stran na nekaj mestih poškodovana. To je razumljivo, saj so bili kamni le ne-

Sl. 23 Podzemelj (Kučar) — temelji prazgodovinske hiše

Fig. 23 Podzemelj (Kučar) — the groundwork of a pre-historic house

kaj cm pod sedanjo površino. V sondi 8 smo zasledili tudi vkop v prazgodovinsko kulturno plast, ki so ga naredili ob zidavi temelja poznoantičnega zidu. — A. Z. D. in J. D.

Nadaljevanje raziskovanj na s. vrhu **Kučarja** je v letu 1979 prineslo predvidene rezultate, tako da smo lahko z delom na tem najdišču zaključili.

Izkopavanje prazgodovinskih ostalin, ki smo jih ugotovili predvsem na sz. robu naselbinskega platoja, je po svojem bogastvu preseгло naša pričakovanja. Odkrita je bila namreč prazgodovinska hiša z dvema hodnima nivojema,

ki ju je ločevala 20 cm vi. stopnica. Hiša je bila grajena iz lesa in ni imela kamnitih temeljev. Ostanki konstrukcije se niso ohranili, kljub temu se je dala oblika stavbe po nekaj kosih brun dobro rekonstruirati. Imela je pravokotno obliko, z ožjo stranico obrnjeno na V. V notranjosti hiše je bilo odkrito manjše ognjišče z ognjiščnimi kozicami, podstavki in ražnji, prav tako pa so okoli tega osrednjega mesta stale tudi številne posode.

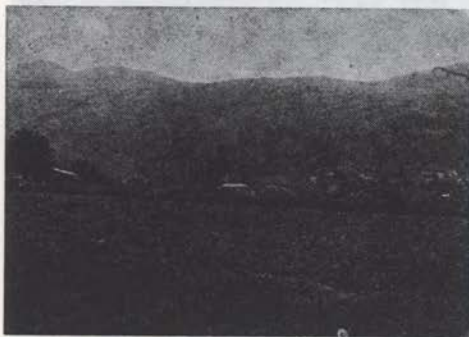
V nižjem, z. delu hiše je izkop odkril ostanke lesenih desk (najverjetneje tla ali klop) in na njih dele ročnega mlina (žrnelj) in fragmente lonca.

Po pričakovanju so se pokazale prazgodovinske ostaline tudi na območju stanovanjskega predela, to je pod temelji osrednje poznoantične palače. Čeprav so bile ostaline večinoma že uničene ali vsaj močno poškodovane, se je iz ostankov vseeno posrečilo rekonstruirati prazgodovinsko poselitveno sliko, saj se je pokazalo, da sta na tem prostoru stali dve leseni stavbi in dve prazgodovinski peči. Slednji sta bili različno grajeni, saj je imela ena pravokotno, druga pa okroglo obliko. Sodeč po najdbah, sodita v čas mlajše železne dobe. — J. D.

MATENA. Glej: Novejše dobe

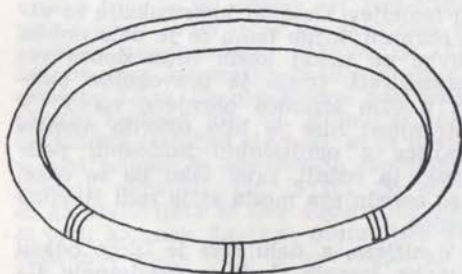
MENIŠKA VAS, IX, 3, Novo mesto. —

Anton Zupančič iz Meniške vasi 9a je 28. 4. 1979 na **Dolgi njivi** neposredno za hišami d. od ceste Dol. Toplice Podhosta na parc. št. 3855 k. o. Podturen zamiral gručo kamenja, ki ga je že leta ovirala pri oranju. Pri odstranjevanju kamenja je opazil žganino, črepinje gro-

Sl. 24 Meniška vas — gomila(?)

Fig. 24 Meniška vas — a barrow(?)

Sl. 25 Meniška vas — bronasta zapestnica

Fig. 25 Meniška vas — a bronze bracelet

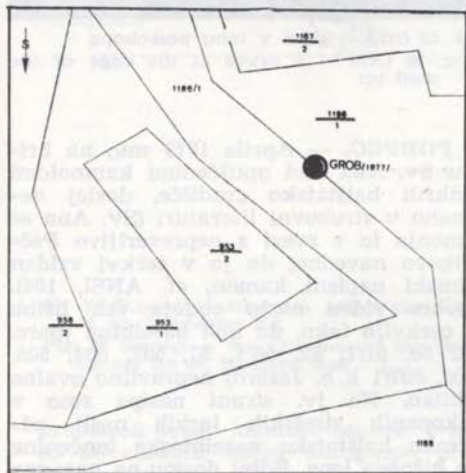
be keramične posode in bronasto zapestnico (pr. 7,9 cm, sl. 25), ki jo je močno obrusil. Na njej so še vidni sledovi ornamenta: po trije ponavljajoči se vzvi. Spominja se, da so njivo prejšnji lastniki Avguštinovi iz Meniške vasi imenovali **Gomivnica**. Na terenu je dejansko videti gomilo, ki je zaradi oranja močno sploščena, razprostira pa se še na sosednjih parcelah (sl. 24). Črepinje in zapestnico hrani arheološki oddelek Novo mesto, inv. št. 233. — D. B.

MOST NA SOČI, I, 7, Tolmin. — Nadaljevanje zaščitno — raziskovalnih izkopavanj na Mostu na Soči je razkrilo nove ostaline prazgodovinskih in rimskodobnih stavb, načelo pa je nove probleme v metodologiji raziskovanj, ki se podreajo ritmu gradnje in zato ni pravega časa za razvijanje naselbini primernih raziskovalnih prijemov.

Izkopavanja na Mostu na Soči so trajala od 20. 4. do 6. 11. 1979. Zaobjela so dvojje zazidljivih območij in sicer področje, namenjeno gradnji osmih zasebnih hiš (t. i. obrtna cona) in področje, kjer je načrtovana gradnja telovadnice ter povečave osnovne šole. V prvem sektorju so bile raziskane in s tem za gradnjo sproščene parcele e1 (parc. št. 778/16), g1 (parc. št. 778/22), h1 (parc. št. 778/21), h2 (parc. št. 778/20) in i1 (parc. št. 778/19). Samo s sondami sta bili raziskani tudi parceli g2 in e2, dokončna razrešitev teh dveh parcel pa je bila prenešana v leto 1980. V tem območju je bil ves ogroženi prostor najprej raziskan s preglednimi sondami (dl. sond od 85 m do 21,50 m, š. 2 m), izkopanih je bilo sedem sond (28—34). V območjih, kjer so sonde razkrile pomembnejše stavbene ostaline, so bili izkopi razširjeni. S sondama 28 in 29 je bilo ugotovljeno nadaljevanje in z. konec rimskodobnega grobišča (prim. poročilo za leto 1978), v načetih profilih poti k Sv. Mavru pa so bili odkriti trije žgani, rimskodobni grobovi, ki nakazujejo možnost širjenja grobišča v pobočje nad potjo. Med sondama 29 in 30 (j = -17) je bil odkrit del rimskodobne stavbe z ohranjenim ometom in apnenim tlakom; med sondami 32 in 34 (j. od osi y = -17) je bil raziskan obsežen rimskodobni objekt, katerega posebnost je bil tlak iz oblic in ki je deloma segal nad ruševine halštatskodobne hiše 14 z okroglim ognjiščem v vi. hišnega tlaka. V območju sonde 32 (s. od osi y = 17) je bil odkrit obsežen rimskodob-

ni objekt s kvalitetno grajenimi in do 1,55 m vi. ohranjenimi stenami in zelo skromno notranjostjo.

V območju telovadnice in osnovne šole je bilo ogroženo območje raziskano s sedmimi sondami (št. 35 do 41, dl. sond do 40 m, š. 2 m, razmak med sondami 6 m, prav tako kot v t.i. obrtni coni). S temi sondami je bilo odkritih še pet halštatskih stavb (v sondi 37 hiša 13, v sondi 37 do 39 hiša 15, v sondi 40 do 41 hiša 16, v sondi 37 do 39 (s. od osi y = 0) hiša 17 in v sondi 35 hiša 18) ter laten-

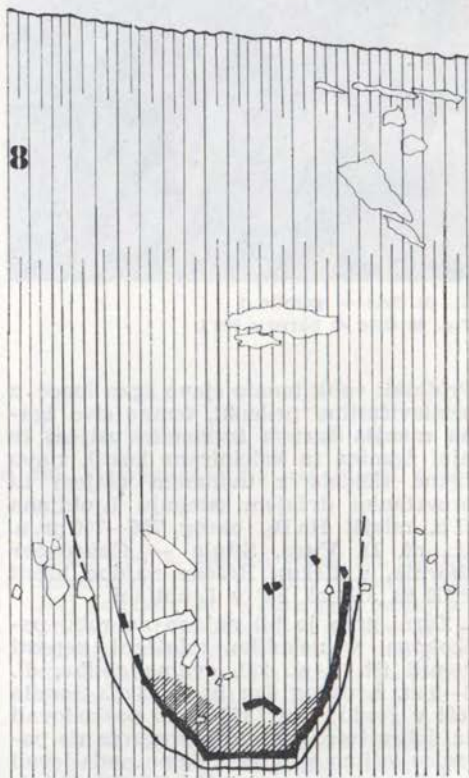
Sl. 26 Most na Soči — situacija groba I. 1977
Fig. 26 Most na Soči — the situation of the grave in 1977

skodobni objekt (sonda 35, j. od osi y = 0).

Pri posnemanju brežine ob razširjeni cesti iz Mosta na Soči v Lom je bil v ovinkih nad Taljatovo hišo (na meji parc. št. 1186/1 in 1166/1 k. o. Most na Soči) odkrit žgani grob, ki je bil z gradbenimi deli nekoliko poškodovan (sl. 26).

Jama: v sp. delu vkopana v mivko in morenski pesek, v zg. delu v rjavo ilnato zemljo. Dno jame je 1,65 m pod današnjo površino. V ohranjeni vi. je pr. jame 0,55 m. Prvotna gl. jame ni določljiva. Pridatki: v jami je močno fragmentirana in razpada žara trebušaste oblike z močno zožanim sp. delom. Stene jame so tesno prilagojene žari. Pr. žare v ohranjeni vi. znaša 0,52 m, ohranjena je še do 0,39 m vi., pr. dna 0,22 m. Stene žare so členjene z vzdolžnimi rebri (odmiki od dna: 6,5—11—20—30—39—45 cm).

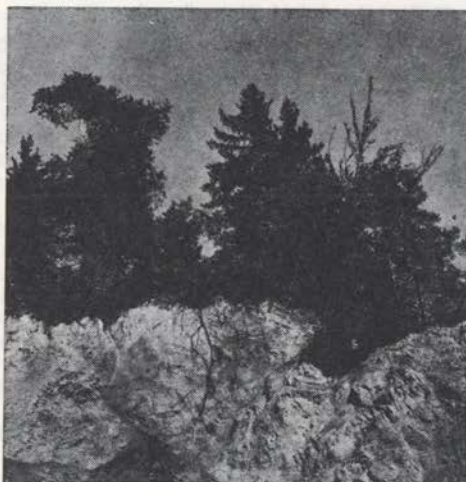
V žari je dokaj čista žganina in sicer le na dnu in ob stenah, največ do 25 cm vi., preostali del žare zapolnjuje rjava peščena zemlja. V njej je 0,10 × 0,10 m velika in do 0,03 m db. skrilj, okoli nje pa odlomki polomljenega vrhnjega dela žare. Drugih pridatkov v ohranjenem delu groba ni bilo (sl. 27).

Sl. 27 Most na Soči — prerez groba I. 1977
Fig. 27 Most na Soči — the section of the grave in 1977

Okoli groba, ki je v neposredni bližini izkopanega polja J. Szombathyja iz leta 1886-87, je bilo moč slediti sloj z ostalinami prekopanih in razsutih grobov. — D. S.

ORLE, VIII, 18, Lj. Vič-Rudnik. — Novembra 1978 je Miha Frkal, Orle 5, pri kopanju peska na ledini **Roje**, v «Vaškem pruhu» (parc. št. 509/1 in 510/1 k. o. Rudnik) odkril zgodnjehalštatski žarni grob, pokrit z veliko kamnito ploščo.

Sl. 28 Orle — gomila 1
Fig. 28 Orle — barrow No 1

Pridatki: velik temno rjavo žgan lonec z bradavičastimi prilepki, temno sivo žgana manjša žara z izvihanim ustjem (v njej žganina in kalcinirane kosti), rjavo žgana skodela z uvihanim ustjem in prevrtnim držajem (stopnja Ljubljana II b, mlajši Ha B₃, okrog 750—700 pr. n. št., cf. D. Vuga, Situla — Gabrovčev zbornik, v tisku). Rešene najdbe hrani PZE za arheol. FF v Ljubljani.

Žarni grob je bil najden na robu peskokopa, v nekoliko sploščeni kopasti gomili (št. 1, sl. 28), ovalne oblike, dl. 8—9 m, š. okrog 6 m in vi. 2 m. Gomila leži v gozdu; leta 1978 so jo poškodovali za dobro četrtino, leto kasneje že do polovice (očitno so v peskokopu nadaljevali z delom kljub prepovedi LRZSV). V bližini ležita, prav tako v gozdu, na položnem grebenu iz dolomitnega apnenca, še gomili 2 in 3 (parc. 509/1 in 510/2). Prva je kopasta, močno poškodovana z vkopi, s pr. 10 m in vi. 2 m. Druga je poškodovana z vkopom na z. strani, je podolgovata, koničasta in meri v ohranjeno dl. 12 m, v š. 9 m. — D. V. in D. J.

ORLE. — LRZSV je prevzel akcijo za reševanje planih žganih grobov v kamnolomu, last KS Lavrica, in sicer je zaprosil pri Kulturni skupnosti Ljubljana za finančna sredstva za primarno zaščito deloma poškodovanih, oziroma ogroženih grobov (plani žarni grob v preseku enega izmed peskokopov, sl. 29). — M. S.

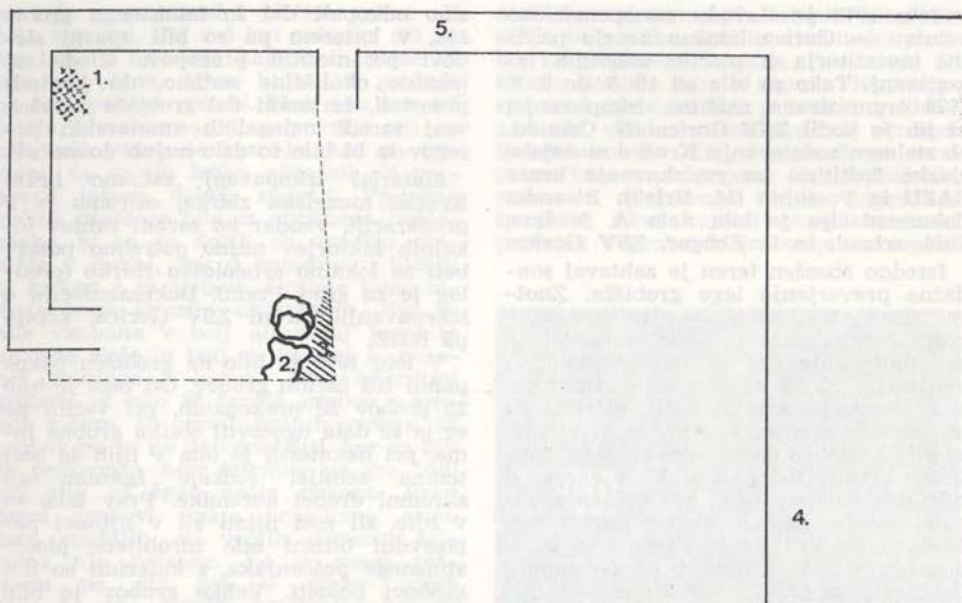

Sl. 29 Orle — grob v robu peskokopa
Fig. 29 Orle — a grave at the edge of the sand pit

PODPEČ. — Aprila 1979 smo na hribru Sv. Ana nad opuščenimi kamnolomi odkrili halštatsko gradišče, doslej neznan v strokovni literaturi (Sv. Ana se omenja le v zvezi z nepreverljivo Pečnikovo navedbo, da je v cerkvi vzidan rimski napisni kamen, cf. ANSI, 194). Dobro viden nasip obdaja vrh hriba s cerkvijo tako, da ima naselbina (parc. št. 50, 51/1, 52, 56/1, 57, 503, 504, 505, 506, 507/1 k. o. Jezero) nepravilno ovalno obliko. Na jv. strani nasipa smo v izkopanih strelskih jarkih našli odlomke halštatske naselbinske lončenine in hišnega lepa. Edini dostop na naravno izredno zavarovano gradišče je sedaj j. od Sv. Ane. — D. V.

STAJE. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

STANJEL, III, 12, Sezana. — Avgusta 1979 je Jože Svagelj izkopal ob t. i. gotski hiši (Stanjel 6a) gradbeno jamo za vodnjak. Jama je oddaljena 4 do 4,4 m od z. stene hiše, njen obseg je 2,70 × 3,30 m. Pri izkopu je lastnik presekal prazgodovinsko naselbinsko plast, ki se je pričlenjala že 0,65 m pod današnjo površino in segala do gl. 1,15 m. Ohranil se je le del suhega zidu, zloženega iz lomljenih neobdelanih kamnov (š. 0,40 m, vi. 0,39 m, odkopana dl. 0,75 m). Vrh zidu se pojavi 0,70 m pod nivojem ceste in je postavljen ob greben žive skale, v katero je bila zanj vsekana gradbena jama. V sz. vogalu vodnjaka je bil v gl. 0,90 do 1 m ostanek zbitega, rdeče prežganega tlaka (ohranjena velikost 0,40 × 0,25 m). Tlak je bil nabit oziroma

Sl. 30 Stanjel — situacija halštatske najdbe 1. tlak, 2. suhi zid, 3. skala, 4. »gotska hiša«, št. 6a, 5 recentni zid

Fig. 30 Stanjel — the situation of the Hallstatt find. 1 pavement, 2 dry wal, 3 rock, 4 »gothic house« No 6a, 5 recent wall

premazan preko kamnite osnove, v njem so se ohranili odtisi okroglega, precej masivnega lesa. Očitno gre za ostalino prazgodovinske hiše in sicer sv. vogal, medtem ko se ostali del halštatskega objekta širi proti j. pod potjo in proti z. v prostor med hišama št. 6a in 5.

Zaradi obilnega spomladanskega dežja se je 1979 porušila škarpa na parc. št. 30/1 k.o. Stanjel in pri tem odkrila obsežno prazgodovinsko kulturno plast (odlomki glinastega hišnega ometa, svitkov in keramike). — B. Ž. T.

TRBINC, IX, 6, Trebnje. — Oktobra 1973 je Ivan Dim, Gomila 18, pri kopanju zemlje ob kolovozu na ledini **V Trbincu** odkril poznohalštatski skeletni grob, z usmerjenostjo SSZ (glava) — JJV. Najdišče leži na svetu Srečka Strajnarja, Trbinc 6, in sicer v bližini lesenega znamenja, kjer je po izročilu »britof«. Pridatki, po pripovedovanju očividcev iz istega groba: železna čelada latenskega tipa, železna sulica, železna sekira z vodoravnim ušesom za toporišče, več majhnih bronastih faler (eno smo našli ob ogledu prostora najdbe septembra 1979),

pasna spona, lončeni vrček itd. Sekiro je novembra 1979 I. Dim podaril NMLj. Naj dodamo, da je omenjeni muzej uspel pridobiti pomembnejše najdbe iz skeletnega groba (morda celo iz več grobov) na Trbincu, ki so jih kmalu po kopanju raznesli domačini. — D. V. in D. J.

TRNOVO, V, 5, Ilirska Bistrica. — Gradišču nad Trnovim, kota 600 m (ANSI 1975, 152 z lit.), pripadajoča prazgodovinska nekropola, ki jo je leta 1927 izkopaval R. Battaglia, je bila doslej le približno locirana na pobočje slomenskega hrbta v. od gradišča in še to predvsem na osnovi pripovedi domačinov, ki so pri delu sodelovali ali pa se ga spominjajo. Sodeč po pripovedi, so bili rezultati izkopavanja nujno sumarni, saj so delavci nekontrolirano odnašali posamezne najdbe, vodja izkopavanja ni bil stalno navzoč, in tako dalje. Gradivo teh izkopavanja je danes neznano kje.

V pobočje slomenskega hrbta, kjer je bilo domnevano grobišče, se je v zadnjih letih nevarno širilo eksplozijsko polje kamnoloma. Pregovarjanja za zaščito grobišča so bila dolgotrajna. Sele

v letu 1978 je Zavodu za spomeniško varstvo — Gorica končno uspelo prisiliti investitorja k plačilu zaščitnih izkopavanj. Tako so bila od 15. 5. do 9. 6. 1978 organizirana zaščitna izkopavanja, ki jih je vodil ZSV Gorica (N. Osmuk), ob stalnem sodelovanju Kraške muzejske zbirke Inštituta za raziskovanje krasa SAZU iz Postojne (M. Urleb). Risarska dokumentacija je bila delo A. Možine, štud. arheol. in L. Žbogar, ZSV Gorica.

Izredno obsežen teren je zahteval sondažno preverjanje lege grobišča. Znotraj eksploatacijskega — planiranega — polja kamnoloma so bile razporejene smiselne sonde, pet po številu, različnih velikosti. Tri od njih so bile negativne, v zg. dveh pa smo zasledili ostanke že prekopanih grobov, katerih grobne jame so bile še dobro določljive. Tako ugotovljenih grobov tod je bilo 13, v enem od njih (gr. 2) smo v dnu grobne jame, zapolnjenem z žganino, našli rimski novc. Menimo, da so ti sledovi bodisi od izkopavanj iz l. 1927, bodisi od nelegalnih posegov posameznih domačinov — ljubiteljev, za katere je bilo prav tako slišati (npr. enega od žarnih grobov hranijo v šolski zbirki OŠ »Dragotin Kette« v Ilirski Bistrici), a je material seveda nepoznan.

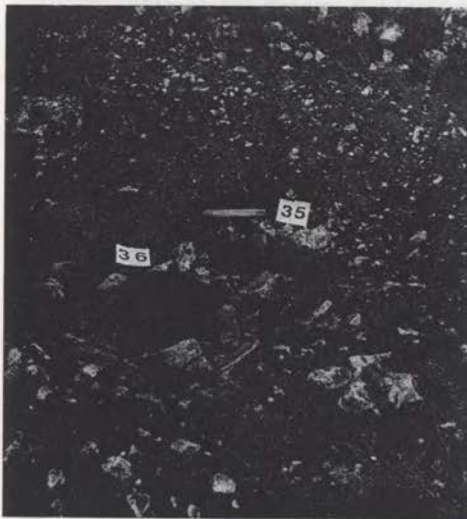
Positivne rezultate so pokazale šele sonde v zaščitnem pasu eksploatacijskega polja kamnoloma, više na pobočju. Tod

smo odkopali del še intaktnega grobišča, v katerem pa so bili opazni sledovi posameznih prekopov. Glede na lokalne okoliščine sodimo, da je tudi preostali, že znani del grobišča ogrožen vsaj zaradi nelegalnih amaterskih posegov in bi bilo to delo nujno dokončati.

Material izkopavanj začasno hrani Kraška muzejska zbirka, oziroma je v preparaciji, vendar bo zaradi zahtev lokalnih faktorjev nujno potrebno poskrbeti za lokalno arheološko zbirko (predlog je za grad Prem). Dokumentacijo o izkopavanjih hrani ZSV Gorica, kopijo pa KMZ.

V letu 1978 je bilo na grobišču odkopanih 133 žarnih grobov. Od tega je bilo 25 grobov že prekopanih, pri večini pa se je še dala ugotoviti oblika grobne jame, pri nekaterih je bila v njih še bolj temna zemlja, redkeje žganina ali skromni drobcji keramike. Prav tako so v njih ali nad njimi ali v njihovi neposredni bližini bile zdrobljene plošče apnenega peščenjaka, s katerimi so bili grobovi pokriti. Veliko grobov je bilo samo pri vrhu poškodovanih, ker so bili namensko izropani, kot to velja za prej omenjene.

Za 46 grobov lahko rečemo, da so bili sorazmerno ohranjeni. Nekateri grobovi so bili pokriti z eno ali več kamnitimi ploščami. Plošče so bile tik nad grobno jamo (pri 30 grobovih), pri 20 grobovih

Sl. 31 Trnovo pri Ilirski Bistrici — grobovi
Fig. 31 Trnovo by Ilirska Bistrica — graves

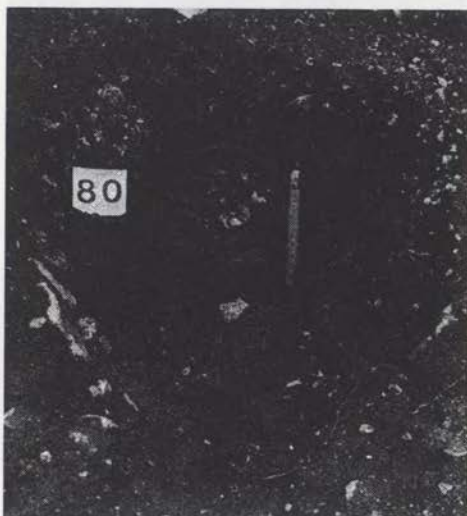
Sl. 32 Trnovo — grobovi
Fig. 32 Trnovo — graves

so bile v neposredni bližini groba ali celo v grobu. Pri več kot polovici (83 po številu) ni bilo več nagrobnih plošč. S tem ni rečeno, da ne bi bili ti grobovi ob času pokopa pokriti. Plošče so namreč ležale sorazmerno blizu površja ali so bile celo vidne še kasneje, kar pa pomeni, da so jih lahko odnašali ali uničevali tekom dolgih stoletij. Pretežna večina plošč je bila iz apnenega peščenjaka, ki so ga dobili ob vznožju grobišča v dolini, ker v neposredni bližini ni kamna s to sestavo. Grobne jame nimajo kake izrazite arhitekture. Vse so bile vkopane v bolj ali manj kamnite peščene sloje in bolj redkokdaj še posebej obložene s kamni. Med odkritimi grobovi je bilo 58 žarnih grobov = grobov z žaro, 50 pravih žganih grobov, 25 grobov pa se ne da opredeliti, ker so bili že prekopani, brez izjemne pa gre tudi pri njih za žgan način pokopa. Prav žarni grobovi imajo praviloma samo žaro srednjih ali večjih dimenzij oziroma nje ostanke. Le v enem primeru pa sta bili v grobu poleg žare še dve manjši keramični posodi. Kovinski pridatki so v žari ali izven nje, prav tako je žganina v žari, izven nje ali na obeh straneh. Za sedaj ima kovinske pridatke 31 grobov (število ni dokončno, ker žare še niso restavrirane).

V pravih žganih grobovih, ki jih je 50, je bila žganina na dnu groba, velikokrat je večji del jame izpolnjen s črno zemljo. Po večini so bile jame žganih grobov manjših dimenzij. Kovinske pridatke je imelo 21 grobov, keramičnih posod v njih ni, dobe se le drobci keramike. Na splošno so po pridatkih žarni grobovi bogatejši od žganih grobov. O keramičnem gradivu za enkrat ni kaj dosti reči. Po deloma ohranjenih primerih pa vidimo, da se oblike in sestava žar v osnovi ne razlikujejo od žar z ostalih notranjih najdišč tega časa (Križna gora, Šmihel).

Med kovinskimi predmeti prevladujejo izdelki iz bron, jih je pa tudi precej že iz železa, iz tega so zlasti narebrane zapestnice in igle in nekatere lokaste fibule. Oblikovani zaklad predmetov je dokaj pester. Prevladujejo fibule, tem slede zapestnice. Nekoliko manj številne so igle. Drugi predmeti, kot so ovratnice, uhani, gumbi, obeski pa so bolj redki. Orožja v grobovih ni bilo, prav tako ne predmetov, ki bi jih lahko imeli za orodje. V največ grobovih so bile fibule

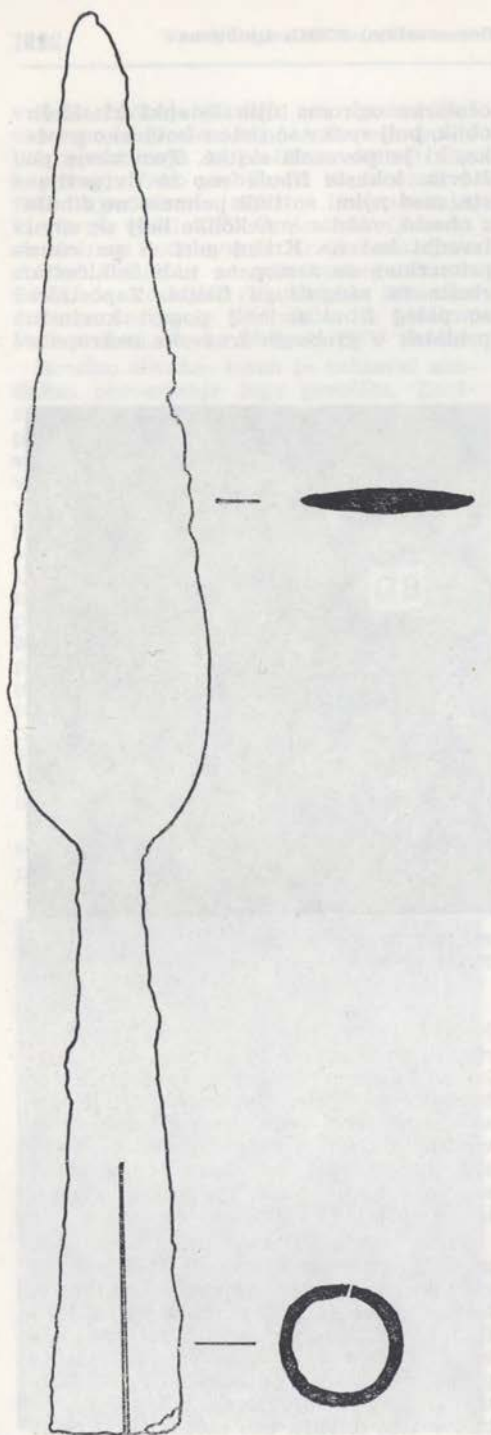
očalrarke oziroma njih ostanke klasičnih oblik, bolj redke so tiste s kovinsko prečko, ki je povezala svitke. Tem slede po številu lokaste fibule eno in dvopetljaste, med njimi so tudi polmesečne fibule z obeski, vendar v nekoliko bolj skromni izvedbi kot na Križni gori. S po enim primerkom so zastopane tudi čolničasta, rtasta in sanguisuga fibula. Zapestnice so poleg fibul najbolj pogost kovinski pridatek v grobovih trnovske nekropole.

Sl. 33 Trnovo — grob
Fig. 33 Trnovo — a grave

Največ je navadnih sklenjenih zapestnic, ki so bronaste in železne. Bolj redke so železne narebrane zapestnice ter bronaste ploščate, C preseka. Tudi igle so sorazmerno pogosten pridevek, prevladujejo zlasti v žarnih grobovih. Uvrstijo jih je moč v več različnih tipov: eno in več glave igle, upognjene igle ter igle s spiralno zavito glavico.

Tako kovinsko kot tudi keramično gradivo trnovske nekropole ima v svoji glavnini zastopane predmete iz starejše železne dobe in sodi v Ha C (Ha C1 — Ha C 2) horizont. Po številu do sedaj odkritih grobov s te nekropole, ki jih je preko 300 (200 jih je odkopal že R. Bataglia) lahko upravičeno trdimo, da je bilo v tem okolišju eno močnejših središč notranjske halštatske kulture. — M. U. in N. O.

Sl. 34 Valična vas — železna sulična ost
 Fig. 34 Valična vas — an iron lance point

VALIČNA VAS, IX, 21, Grosuplje. — Zgodovinski krožek OŠ Žužemberk je obvestil Dolenjski muzej o najdbi železne sulice v Valični vasi. Sulica je bila najdena v peščenem prstju okrog 35 cm pod rušo v plasti, v kateri so bili vidni tudi sledovi oglja. Drugih najdb ni bilo. Najdišče leži 30 do 40 m z. od cerkve sv. Martina. Sulica je izredno dobro ohranjena, d. je 23,5 cm, list pa meri na najširšem delu 3,3 cm. Na tulu je 4,5 cm dl. zareza (sl. 34).

Na temenu hriba z. od prej omejene najdbe je KS Zagradec začela s strojnim izkopom peska. Pri tem so porušili ostanke zidu, za katerega so prebivalci govorili, da so bili ostanki nekdanjega gradu (gl. B. Teržan, Valična vas, AV 24, 1973, 661; skica 1, točka 3).

Učenec Martin Plut z Valične vasi je prinesel železno sulico, za katero pravijo, da jo je našel kmet Plut pred vojno na njivi **Na Zadincu**, kjer je kopal med leti 1930 in 1940 ter našel med drugim tudi situlo in negovsko čelado (gl. S. Gabrovec, AV 17, 1966, 197. B. Teržan, AV 24, 1973, 662) (sl. 35). Sulici hrani Dolenjski muzej inv. št. 234 in 235. — D. B.

Na koncu naselja, včasih imenovanega Valaška vas, naj bi bile na ledinah **Ulice** in **Stare njive** (sl. 36) »iliro keltske kovačnice«, katerih sledovi se še vidijo (po ANSI, 235 območje latenskega in rimskega naselja).

Leta 1938 so kopali železodobno grobišče na njivah **Zadinec** (sl. 37), **Velika njiva**, **Zavrt** in **Gornja njiva** (v ANSI, 235 se navaja njiva F. Pluta; sicer je halštatsko — latensko — rimske grobišče na jv. strani vasi znano že od leta 1885 naprej). Ciril Plut iz Valične vasi, sedanjí lastnik prostora izkopavanj, pomni, kako so pri odstranjevanju kamnite groblje na Zadincu našli »čelado in dva meča, položena navzkriž, zraven pa še ogrlico in druge okraske«. O najdbi so obvestili šmihelskega župnika Alojza Zupanca, znanega ljudskega zgodovinarja, ki je vodil nadaljnje kopanje. Potem ko je za zadevo izvedel Narodni muzej v Ljubljani, so raziskovanje nadaljevali strokovnjaki (ljudje še pomnijo najdene »lonce, zapestnice, uhane, ogrlico iz jantarja z jagodami v podobi živali«). Na **Gornji njivi** so po pripovedovanju domačinov našli situlo, ki je v Narodnem muzeju. Najdbe so odkrili

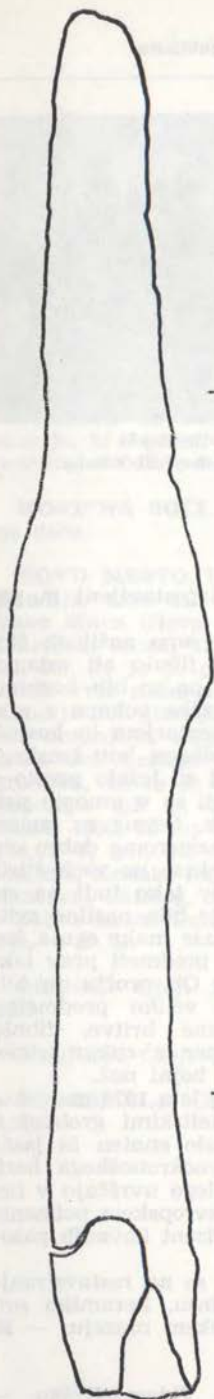

Fig. 35 Valična vas — an iron lance point, found years ago

Sl. 35 Valična vas — pred leti najdena železna sulična ost

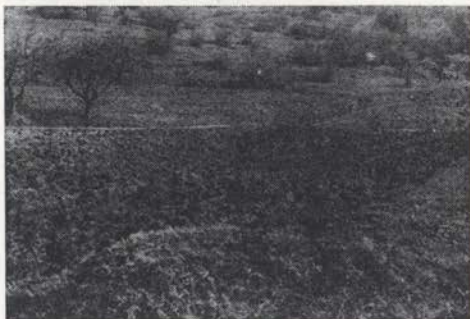

tudi na **Veliki njivi** (lastnik Jože Glavič) in na njivi **Pod cesto** (lastnik Janez Škufca). Pomnijo tudi najdbe drobnih predmetov v gomilah, kjer so bili »okostnjaki v sedečem položaju«. B. Teržanova je leta 1971 izkopavala na ledini **Zadinec** (parc. št. 269, lastnik Ciril Plut, cf. B. Teržan, VS 17—19/1, 1974, 122 ss, sl. 21—23).

Sl. 36 Valična vas — ledina Ulice

Fig. 36 Valična vas — the fallow field Ulice

Sl. 37 Valična vas — ledina Zadinec

Fig. 37 Valična vas — the fallow field Zadinec

Nad Valično vasjo je hrib **Gradišče** (sl. 38) (ANSL, 235 omenja manjše gradišče). Vidni so tudi sledovi »rimske stražnice« na prostoru, ki mu pravijo **Straža** (sl. 39) (po poročilu zgodovinskega krožka OŠ Žužemberk spomladi 1978; fotografije so posneli 11. 4. 1978; cf. tudi Zbergov Krke IX, št. 3, 1977—78, Osnovna šola Žužemberk, [1-2]). — D. V.

Sl. 38 Valična vas — hrib Gradišče
Fig. 38 Valična vas — the hill Gradišče

Sl. 39 Valična vas — hrib Straža
Fig. 39 Valična vas — the hill Straža

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

DOBOVA, XII, 11, Brežice. — Z izkopavanji F. Starèta je v šestdesetih letih postala Dobova sinonim za obdobje pozne bronaste dobe (F. Starè, Dobova, Posavski muzej Brežice, knjiga 2 [1975]). Preko 400 sistematično izkopanih žganih pokopov kulture žarnih grobišč omogoča, da lahko danes govorimo o dobovskem kulturnem krogu, ki se v 10. in 9. stoletju pr. n. št. razteza iz Posavja v zahodno Hrvaško z najdišči Treščerovac, Krupače, Zagreb-Vrabče in Velika Gorica.

S slučajno odkritimi keltskimi najdbami leta 1962 in 1966 je Dobova ponovno opozorila na svojo bogato preteklost z imenitno ohranjenimi grobnimi inventarji latenskega obdobja. Že najdbe, ki jih je pri kopanju gramoza na svojem dvorišču odkril J. Bosina, predstavljajo ponos arheološke zbirke Posavskega muzeja v Brežicah; železna meča z okrašenima nožnicama, okrašena sulična ost ter v keltski maniri ornamentiran zlat prstan so skupaj z drugim inventarjem izredne dragocenosti keltskega izročila (M. Guštin, Keltske študije, Posavski muzej Brežice, knjiga 4, 1977, T. 4-5).

V oktobru 1979 je arheološka ekipa Posavskega muzeja v okviru akcij sondiranja slovenskih arheoloških najdišč začela z raziskavo področja v neposredni bližini v preteklosti odkritih grobov. Raziskava je bilo 200 m² površine ter pri tem odkritih 10 žganih pokopov. Grobovi so bili vkopani 30–50 cm pod površino, le v dveh primerih 80–100 cm. Njiva Franca Radanoviča, Veliki Obrež 34, parc. št. 1067/7 k. o. Veliki Obrež, je strojno obdelana, zato so plitvo vkopani

grobovi vsako leto izpostavljeni in poškodovani.

V sedmih grobovih smo našli ob človeških kosteh le še fibulo ali ostanke posode, trije grobovi pa so bili bogatejši. Predstavljajo vojaške pokope z razmeroma bogatim inventarjem in kostnimi ostanki tako moškega kot ženskega spola. Človeške kosti so ležale prosto v jami, železni predmeti so v mnogih primerih ležali v produ, čemur se imamo zahvaliti, da so se razmeroma dobro ohranili. Ohranjen je okras na vseh štirih nožnicah mečev, prav tako tudi na eni sulični osti. Orožje je bilo nasilno zvito in poškodovano ter kaže znake ognja, kar dokazuje, da so bili predmeti prav tako položeni na ustrino. Ob orožju je bilo najdeno razmeroma veliko predmetov, omeniti velja železne britve, fibule, ščitne grbe, verige ter v enem primeru sulično kopito in bojni nož.

Grobovi izkopavanj leta 1979 nam skupaj z že znanimi keltskimi grobovi iz Dobove oblikujejo zelo enoten in jasen inventar stopnje 3 mokronoškega horizonta, prav tako se lepo uvrščajo v horizont C2 po srednjeevropskem poimenovanju oziroma v horizont kovanih pasov Jana Filipa.

Kovinski predmeti so na restavriranju v delavnicah v Mainzu, keramiko smo restavrirali v Posavskem muzeju. — M. G.

KRSKO, XII, 25, Videm—Krsko. — **Zadovinec**. Decembra 1977 leta so delavci po gradnji parkirišča Agrokombinata našli železno suličasto ost, železen meč in ostanke železne nožnice. S posredova-

njem Osnovne šole Kostanjevica so predmeti prišli v Posavski muzej. Po ogledu terena je bila v bližnji gramozni jami odkrita manjša grobna jama, ki bi mogoče lahko pripadala ostanku keltskega groba. Regionalnemu zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana je bil posredovan dopis z navedbo lokacije in domneve, da gre na omenjenem področju za keltsko grobišče. Gradbena dela so se nadaljevala, vendar pri samem strojnem izkopu gradbenih površin niso zaznali nikakršnih sledi kulturnih ostankov.

Predmeti se nahajajo v Posavskem muzeju, ki v jeseni leta 1980 na preostali površini načrtuje sondiranje. — M. G.

MOST NA SOČI. Glej: Starejša železna doba.

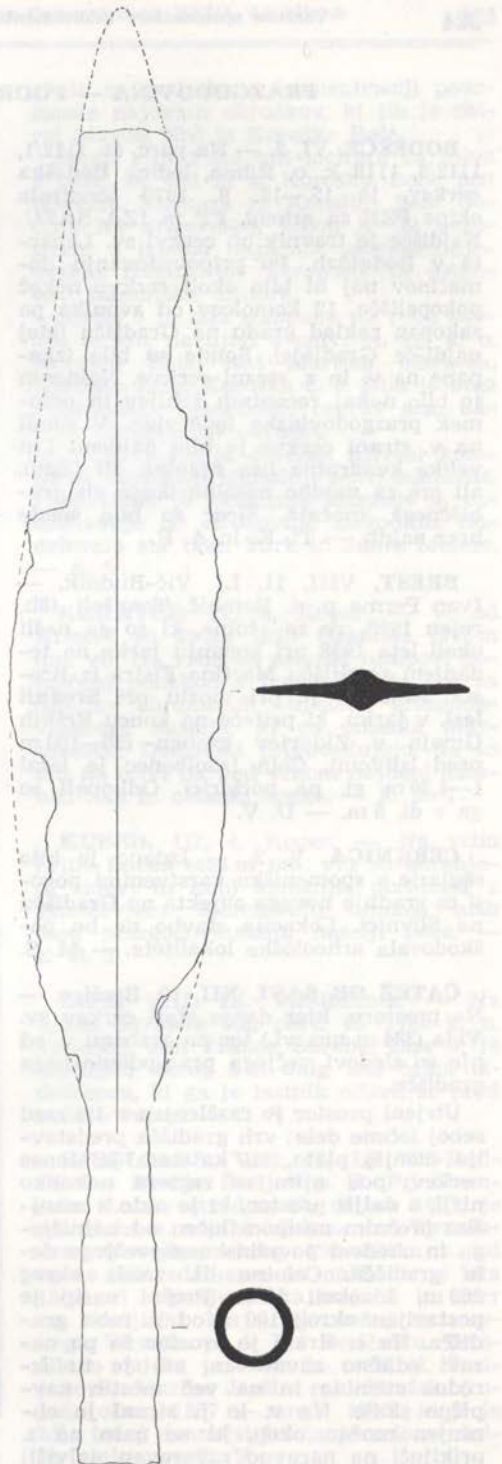
NOVO MESTO, IX, 9, Novo mesto. — **Kandija.** Dne 11. 12. 1979 je prinesel Vane Murn (Novo mesto, Resljeva 4) v Dolenjski muzej 41 cm dl. železno sulico (sl. 40), ki jo je pri jesenskem obdelovanju vrta našel na **parc. št. 48/4 k. o.** Kandija. Dl. širokolistna, razmeroma dobro ohranjena sulica je po vsej verjetnosti del nekega latenskega groba iz grobišča, ki se je razprostiralo na tem področju (gl. F. Stare, Arh. poročila SAZU 1950, 39 ss; T. Knez, AV 17, 1966, 399, T 7; isti, VS 13-14, 1968-69 (1970), 154; isti, Keltske najdbe iz Novega mesta, razstavní katalog, Novo mesto 1977).

Sulico hrani Dolenjski muzej, inv. št. 236. — D. B.

ORMOŽ. Glej: Kultura žarnih grobišč.

PODPEČ. Glej: Neolitik in eneolitik.

PODZEMELJ. Glej: Starejša železna doba.

Sl. 40 Novo mesto — železna sulična ost
Fig. 40 Novo mesto — an iron lance point

PRAZGODOVINA — PODROBNEJE NEOPREDELJIVO

BODEŠČE, VI, 2. — Na parc. št. 1112/1, 1112/6, 1116 k. o. Ribno, ledina **Bodeška cerkev**, je 15.—18. 8. 1979 sondirala ekipa PZE za arheol. FF in IZA SAZU. Najdišče je travnik ob cerkvi sv. Lenarta v Bodeščah. Po pripovedovanju domačinov naj bi bilo okoli cerkve nekoč pokopališče, 12 kornolcev od zvonika pa zakopan zaklad gradu na Gradišču (glej najdišče Gradišče). Sonde so bile izkoptane na v. in z. strani cerkve. Najdenih je bilo nekaj recentnih žebeljev in odlomek prazgodovinske lončevine. V sondi na v. strani cerkve je bila najdena 1 m velika kvadratna lisa žganine. Ni jasno, ali gre za najdbo naselbinskega ali grobišnega značaja. Sicer so bile sonde brez najdb. — Ti. K. in A. P.

BREST, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Ivan Perme p. d. Bambič, Tomišelj 48b, rojen 1925, ve za »čoln«, ki so ga našli okoli leta 1938 pri kopanju jarka na tedanjem zemljišču Martina Fistra iz Bresta. Najdišče je pri mostu pri **Srednji lesi**, v jarku, ki priteče na koncu Brških Gmajn v Zidarjev graben (50—100 m pred izlivom). Čoln izdolbenec je ležal 1—1,20 m gl. na polžarici. Odkopali so ga v dl. 5 m. — D. V.

CERKNICA, V, 2. — Izdano je bilo soglasje s spomeniško varstvenimi pogoji za gradnjo novega objekta na **Gradišču** na Slivnici. Lokacija stavbe ne bo poskodovala arheološke lokalitete. — M. S.

CATEŽ OB SAVI, XII, 10, Brežice. — Na prostoru, kjer danes stoji cerkev sv. Vida (384 m nm. vi.) ter na grebenu v. od nje so sledovi večjega prazgodovinskega gradišča.

Utrjeni prostor je razčlenjen v tri med seboj ločene dele: vrh gradišča predstavlja manjši plato, na katerem je danes cerkev, pod njim se razteza nekoliko nižji, a daljši prostor, ki je nato z manjšim prečnim nasipom ločen od najnižjega in obenem površinsko največjega dela gradišča. Celotna dl. znaša okrog 260 m, š. okoli 50 m. Prečni nasip je postavljen okrog 100 m od z. roba gradišča. Na s. strani je prostor že po naravi odlično zavarovan, saj je tu izredna strmina in na več mestih navpične skale. Na v. in j. strani je ohranjen močan okop, ki se nato na z. priključi na naravno zavarovan najvišji

plato s cerkvijo. Tu je okop najslabše viden, kar pa je tudi razumljivo, saj je bil ta del kasneje najmočnejše podvržen preoblikovanju.

Na drugi terasi malce pod vrhnjim delom gradišča in tik nad pečinami so na zavrtnem mestu ruševine manjšega stolpa (velikost ruševin 5 × 5 m), ki najverjetneje predstavlja opazovalno postajo, saj je od tu odličen razgled po dolini Save proti V. Po najdbi fragmenta antičnega stekla in legi ter ohranjenosti ruševin, bi stolp še z največjo verjetnostjo datirali v čas pozne antike, kjer je lahko predstavljal opazovalno postajo, nekoliko proti z. ležeče poznoantične trdnjave v Velikih Malencah. — S. C.

ČEPLJE, XI, 6, Kočevje. — Leta 1977 je potekala v vasi brigadirsko akcija za polaganje vodovoda. Pri kopanju jarka je v sadovnjaku s parc. št. 593 k. o. Čepelje last Franca Šubica, Čepelje 1 brigadir Bojan Fabjan našel 60—80 cm gl. v rjavci zemlji več fragmentov prazgodovinske keramike (akc. št. 148—1953). Morda gre za plano žgano grobišče. — M. H. M.

ČRNA VAS, VIII, 18, Lj. Vič-Rudnik. — V zvezi z načrtovano gradnjo vodovoda med Brestom in Ljubljano smo v sodelovanju s PZE za arheologijo FF izvedli junija 1979 zaščitno izkopavanje na parc. št. 1689/209 k. o. Trnovsko predmestje, kjer je A. Müllner po napotkih tedanjega lastnika Martina Jankoviča iz Črne vasi (sedanja h. št. 319) v marcu — aprilu 1897 izkopal čoln izdolbenec, opremljen z železno spojko (cf. Argo 5, 1897, 71 ss, 85 s, Taf. 2, 6—10). Izkopali smo skupno pet sond, zastavljenih na vseh možnih koncih travnika, vendar nismo našli ničesar. Zaradi tanke plasti »trebeža« — šotne prepereline (manj kot 20 cm, spodaj pa je že polžarica) na površju travnika domnevamo, da so delak najverjetneje uničili v naslednjih desetletjih po odkritju, in sicer ob poljedelskih delih. Še pred leti so namreč zemljišče obdelovali kot njivo. — D. V.

DOLENJSKE TOPLICE, IX, 3, Novo mesto. — Za širše območje vasi je bila v okviru urbanističnega programa izdelana arheološka spomeniško varstvena študija. — M. S.

DVORI NAD IZOLO, IV, 2. — Jože Bonin, Maliža 8, se spominja, da je na njivi Viktorja Hrvatina iz Dvorov stala nekdanja nizka gomila. Ko so jo prekopal, so v njej našli žaro s pepelom, obloženo s kamnitimi ploščami. Najdišče leži v zaselku **Gocan**, na z. strani pod Kaštelirjem pri Dvorih nad Izolo in je morda pripadalo tamkajšnjemu prazgodovinskemu naselju (je blizu najdišča na Decimi). — E. B. T.

GORIČICA POD KRIMOM. — Matija Petelin, Goričica 5, je povedal, da so pri kopanju vodovodnega jarka spomladi 1975 na ledini **Bjetenca** presekali deblak. Del plovila, dl. 3,19 m, š. največ 50 cm in vi. 12 cm, še danes leži na jv. robu mokrega travnika. Ledina Bjetenca obsega že samo barjansko obrobje, tik pred začetkom kraških tal, in sicer j. od osamelca Goričica in železniške proge Ljubljana—Trst, nasproti h. št. Goričica 3 (sl. 41). Travnik, kjer so našli čoln, ima na površju rjavo ilovnato zemljo. Na s. strani železniške proge pa se že začenja prava barjanska črna prst, t. i. trebež ali šotna preperelina. — D. V.

JESENICE, VI, 7. — Na Belškem polju, ob l. bregu Save, zaselek **Koroška Bela**, smo izkopali tri manjše sonde (za obsežno najdišče številnih obdelanih kresilnikov [artefaktov?] glej VS 21, 1977, 191). Mesta sond so bila izbrana

Sl. 41 Goričica — najdišče čolna izdolbenca

Fig. 41 Goričica — the site of a dug-out canoe

glede na podatke o koncentraciji površinsko najdenih okruškov, ki jih je zbiral Martin Noč iz Koroške Bele.

Sondi 1 in 2 sta bili locirani na njivo s parc. št. 483 k. o. Koroška Bela, last Martina Markeza iz Koroške Bele (ledina **Na križevnici**). Izkop je bil negativen, z izjemo atipičnih poznosrednjeveških fragmentov keramike in ostankov železarske žlindre.

Sonda 3 je bila izkopana na robu savske terase, na njivi s parc. št. 557 k. o. Koroška Bela, last Martina Markeza, Koroška Bela, Koroška c. 6. Bila je brez arheoloških posebnosti, čeprav smo odkrili tri atipične okruške.

Belško polje je obsežen njivski kompleks namenjen izgradnji nove železarne. Predvideno je nadaljnje zbiranje in označevanje po strokovnih navodilih. Sodelovala sta Ivan Turk in Janez Meterc. — A. V.

KRKAVČE, IV, 8, Koper. — V. od Krkavč se dviga hrib **Gradišče** (277 m nm. vi). Na vrhu so ostanki nasipov, poraščeni ponekod s travo. Morda gre za ostanke obrambnih objektov prazgodovinskega naselja, ki ga omenja Marchesetti. Domačini pripovedujejo, da so bili na njivi tik pod vrhom najdeni kamniti tlak in ostanki opeke. — E. B. T.

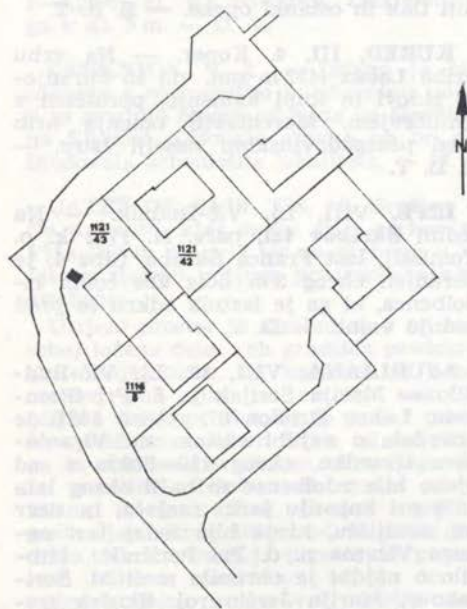
KUBED, III, 4, Koper. — Na vrhu hriba **Lačna** (452 m nm. vi.) so ohranjeni zidovi in kupi kamenja, poraščeni z grmičevjem. Marchesetti omenja hrib med prazgodovinskimi naselji Istre. — E. B. T.

LIPE, VIII, Lj. Vič-Rudnik. — Na ledini **Škrabov tal**, parc. št. 1793 k. o. Tomišelj, last Franca Škrabe, Lipe 4, je ohranjen okrog 3 m dolg kos čolna izdolbenca, ki ga je lastnik odkril še pred zadnjo vojno. — D. V.

LJUBLJANA, VIII, 18, Lj. Vič-Rudnik. — Marija Šerijak p. d. Pri Stampetu, Lahov štradon 67, rojena 1897, je povedala o najdbi »čolna« na **Virantovem travniku**, okrog 150—200 m s. od njene hiše zdolbenec so našli okrog leta 1879 pri kopanju jarka mejača, in sicer na zemljišču, ki je bilo tedaj last nekega Viranta p. d. Pri Peričniku. Izročilo o najdbi je ohranila mati M. Šerijakove, Marija Jeršin roj. Skušek (rojena okrog 1867 — umrla 1946), ki ji je bilo tedaj dvanajst let in je celo »v čolnu stala«. — D. V.

MATENA, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Jože Sterle, Matena 3, mi je 6. junija 1978 pokazal najdišče čolna izdolbenca na parc. št. 1254 k. o. Iška Loka, ledina **V starih delih** (cf. ANSL, 183). Čoln je našel leta 1927 njegov oče Martin Sterle pri kopanju jarka mejača med dvema barjanskima travnikoma, okrog 90 m proč od ceste Matena—Ljubljana. Plovido je ležalo v smeri SV—JZ, in sicer večinoma na s., travniški, polovici parc. 1254, medtem ko je le z majhnim delom segalo v jarek mejač in na sosednji, tudi Sterletov travnik. J. polovica Sterletove parc. 1254 je zdaj njiva; tu je lastnik izoral železno »turško podkev« (rimsko; oktobra 1974 jo je podaril NMLJ). Obe najdišči na Sterletovi parceli V Starih delih ležita na l. strani Matenske ceste, gledano proti Ljubljani. Na površju je fina temno rjava barjanska zemlja, v bistvu kultivirani »trebež« — šotna preperelina. Te plasti je še zdaj okrog 0,5 m nad »polžarico« — nekdanjim jezerskim dnom. — D. V.

NOVA GORICA. — Aprila 1977 (25. 4. 1977) je Pavel Medvešček obvestil Goriški muzej, da je pri vkopavanju salonične cevi (pr. 1,30 m) našel njegov oče

Sl. 42 Nova Gorica (Solkan) — situacija sonde
Fig. 42 Nova Gorica (Solkan) — the situation of the trench

odlomke keramike in kremenov odbitek, kasneje pa je bil, v enaki gl. kot prvi, najden še artefakt. Najdbe so zadostovale za odločitev, da se ob vkopani cevi za vodni zbiralnik izkoplje sonda in da se z njo ugotovi plasti, njih odnos in sestav, predvsem pa, da se dokaže ločenost plasti s keramiko in plasti s kamnitim orodjem.

Sondiranje je opravil Goriški muzej (D. Svoljšak, B. Zbona-Trkman) v času od 7. 3. do 10. 3. 1978, s sodelovanjem Inštituta za arheologijo SAZU (dr. M. Brodar) in tudi s sredstvi obeh ustanov.

Najdišče leži med ulico J. Makuca in stanovanjsko hišo št. 16 (last P. Medvešček), na ledini **Meriševo**, parc. številka 1121/43 k. o. Solkan, (sl. 42). Za sondo je bil izbran prostor med vodnim zbiralnikom in cesto, vendar so obseg sonde bistveno skrčili vodovod in električni kabel, tako da je v končni obliki sonda bila velika le 2 × 1,80 m, izkopana je bila do gl. 2,60 m.

Sondiranje je potrdilo ugotovitve, do katerih smo prišli že v času vkopavanja cevi za vodni zbiralnik; natančno je bila ločena zgornja plast s keramiko od spodnje pleistocenske (glej poročilo M. Brodarja: Paleolitik). Profil je zelo preprost. Najgloblja je zelo groba, peskovita in z velikimi prodniki pomešana plast, ki se je izkop le dotaknil. Sodili smo, da v njej ni več pričakovati človekove zapuščine. Ta plast je nekako v gl. 2,45 m (gl. so bile merjene od gornjega roba vodovodnega jaška) prešla v okoli 0,40 m db. sivkasto rjavo, dokaj mastno ilnato plast, s primesjo malih drobcov oglja, peska, v njej sta bila tudi oba kamnita predmeta. Zaključuje jo zgoraj največ 0,10 m db. plast grušča, v kateri ni bilo kulturnih ostalin. Njej je sledila plast s keramiko, ki je bila spodaj zanesljivo omejena s plastjo grušča; njena gornja meja je ostala nejasna in je le ocenjena po gl., v kateri se je pojavila keramika, to je 1,42 m pod izhodiščno točko. Vrhnja plast je nanos in deloma nasutje.

Že iz db. plasti s keramiko, še bolj seveda iz sestava te plasti (po barvi je enotna, rjavo siva ilnata zemlja) je očitno, da to ni prava naselbinska plast, ampak nanos (upoštevaje bližino nekdanjih vodnih virov), v katerem se lončenina pojavlja vedno le v obliki raztresenih lončenih odlomkov, ki so vsi dosledno zelo zlizani. Prav zaradi tega

ne moremo izvora te lončenine iskati tod, pač pa nekje v bližini, na prehodih ravnice v pobočju Sv. Katarine.

Keramika je po načinu izdelave in po oblikah povsem podobna tisti, ki jo poznamo s kraških kaštelirjev, tudi z gradišč v Vipavski dolini (Gradišče nad Ajdovščino, Gojače, Tabor nad Črničami, Sv. Pavel nad Vrtovinom.) — D. S.

OSREDEK PRI PODSREDI. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

PODMOLNIK, VIII, 28, Lj. Moste-Polje. — V ANSI se navaja, da je na hribu Molnik nad gradom prazgodovinska naselbina. Terenske raziskave avgusta 1978 (I. Puš, dr. Slabe) so pokazale, da na Molniku pri Sostrem ni vidnih sledov kakšne prazgodovinske naselbine, na njegovem s. pobočju pa so bili odkriti skeletni halštatski grobovi. Zato smo skušali najti temu grobišču pripadajočo naselbino. Ker hrib **Mareček** nosi močne sledove nasipov in planiranj (v ANSI ni omenjen), smo se odločili za sondiranje na njem.

Sonde, predvsem sonda 1, so pokazale, da je pod vrhom hriba umetno izdelana terasa, ki se vleče po strmem pobočju okoli vrha. Obrambno nasutje predstavlja le material iz okolice, kamnitega obrambnega obzidja ni bilo.

V sondah na terasi smo našli nekaj kosov prazgodovinske keramike, veliko hišnega lepa nedoločljive starosti, nekaj kosov rimskih tegul, rimsko konjsko podkev, nekaj kosov rimske keramike ter srednjeveške keramiko. Na samem vrhu hriba smo našli temelje srednjeveškega gradu, ki ga omenja tudi KLDB.

Na hribu Mareček pri Podmolniku pri Sostrem je bilo manjše prazgodovinsko gradišče, ki je gotovo povezano s halštatskim grobiščem na s. pobočju Molnika. Na Marečku je bila poleg srednjeveškega gradu gotovo tudi rimska, verjetno pozno rimska, postojanka ali refugij. — I. P.

PODTURN. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

POLHOV GRADEC. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

PRERIGEL = BREZOVICA, X, 5, Kočevje. — Na platoju Spaha (nm. vi. 827 m) smo spomladi 1979 ob topografskem

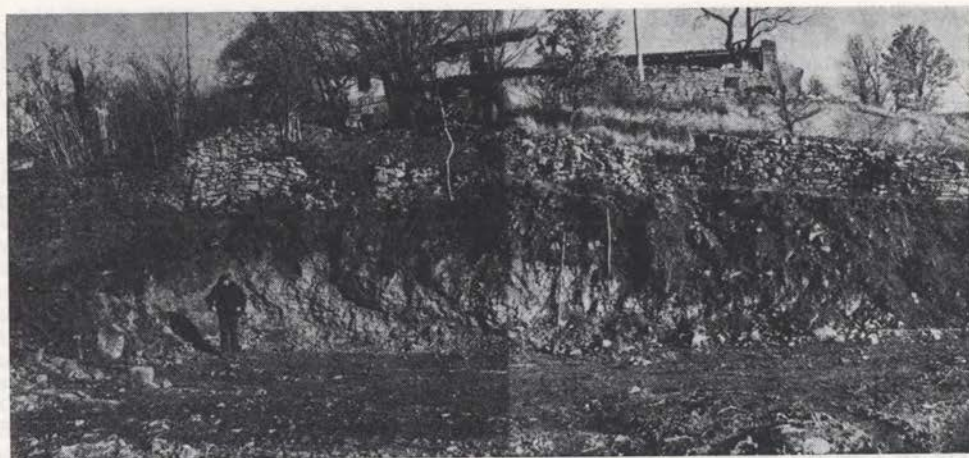
ogledu ugotovili ostanke manjšega stolpiča, s katerega je lep razgled na vso Poljansko dolino. Stolpič stoji bolj na v. delu platoja, ki je precej skalnat. Z. od njega je v oddaljenosti okrog 20 m še viden lok nasipa (ohranjenost v dl. okrog 5 m). Notica v Kočevskem zborniku, 1939, 90, kjer je omenjeno nekdanje ime Spaha, »Gradišče«, in slučajna najdba halštatske železne sulične osti iz vasi Prerigel (NMLj, inv. št. P 12291) sta opozarjali na možnost prazgodovinskih ostalin. Kopali smo na parc. št. 2680/191 k. o. Nemška Loka. S sondo 2 × 5 m smo presekali zid srednjeveškega stolpiča. Zid je vezan z malto in db. približno 95 cm, ohranjena vi. znaša okrog 80 cm, Verjetno sodi stolpič v čas turških vpadov in je omejeval kurišče kresov. Znotraj obzidja smo v ruševinski plasti in gozdni rjavci našli v glavnem fragmente srednjeveške keramike in kos malte. Zunaj obzidja, oziroma v z. delu sonde, smo našli številne fragmente prazgodovinske keramike, nekaj kosov hišnega lepa in fragment brusa. Sondiranje na Spahi je potekalo od 13. do 15. 8. 1979. — M. H. M.

PRIDVOR, IV, 1, Koper. — Pri izkopu temeljev za novo hišo na jv. pobočju hriba z zaselkom **Kortina**, ki je znan zaradi kaštelirja ter rimske in srednjeveške poselitve, so prišli na dan številni fragmenti rimske in prazgodovinske keramike: rdeče in rjavo žgane posode, kosi amfor, cele opeke za tlak, fragmenti tegul itd.

Temelji za hišo so izkopani v zunanjem, oziroma prvem kaštelirskem zidu, kjer se je pokazal okoli 20 m dl. in 2,5 m vi. profil, od katerega odpade 2 m na arheološko kulturno plast (sl. 43). Ta najdba je predvsem zanimiva, ker je treba popraviti dosedanje mnenje, da je bil kortinski kaštelir omejen le na s. pobočje kortinskega hriba. Dosedanje sonde na s. strani kaštelirja so pokazale tri kaštelirska obzidja.

Omenjena sonda na jv. robu kaštelirskega hriba je pokazala teraso v vi. najnižjega, zunanjega zidu z 2 m db. kulturnim slojem. Zato ni dvoma, da je kaštelir na Kortini obsegal ves hrib. Drugače si ni mogoče pojasniti db. kulturne plasti in terase v profilu.

To ugotovitev potrjuje tudi izkop temeljev za barako na v. pobočju kortinskega hriba. Tu so bili najdeni fragmenti rimske keramike, med njimi fragmenti ustja in ramena velike temno rde-

Sl. 43 Pridvor (Kortina) — poškodba obzidja
Fig. 43 Pridvor (Kortina) — a damage of the walls

če amfore. Zaradi velikega kosa prepečene in neobdelane ilovice je možno, da je bila v bližini lončarska peč.

Pri čiščenju na v. pobočju je ugotovljena terasa, ki se ujema z obliko terase v omenjenem profilu in z vi. najnižjega kaštelirskega obzidja na pobočju hriba.

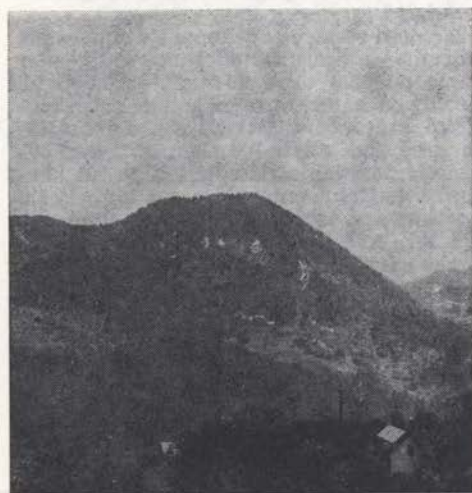
Omeniti je tudi, da je poseg narejen v kaštelirski zid z rinežem in da tudi po večkratnem posredovanju na SO Koper

ni bilo mogoče preprečiti tega barbarškega posega. — V. Š.

PTUJ. Glej: Rimska doba.

RODEŽ, XIII, 7, Zagorje ob Savi. — Nad vasjo Rodež, na s. pobočju hriba s cerkvico **sv. Lenarta** so vidni sledovi velikega prazgodovinskega gradišča (sl. 44). Okop je opazen predvsem na spodnji polovici pobočja; na j., v. in deloma na z. strani pa predstavlja omejitev gradišča sam naravno izoblikovan skalnat rob in velika strmina. Posebej primeren za bivanje je predvsem travnat, višji del prostora, kjer se nahaja cerkev in mežnarija ter predvsem močan izvir vode. Nekoliko pod cerkvijo je viden velik napis, ki loči jv. del naselbine od celotnega areala gradišča. Ca. 100 m s. pod tem napisom je videti še en umetno prirejen rob, katerega nadaljevanje proti z. ni povsem jasno. Višinska razlika med sp. in zg. robom gradišča znaša nekaj 10 m. Celotna naselbina meri pribl. 270 × 400 m. Vhod je na z. strani. Na dveh mestih blizu roba so vidne časovno nepredeljene ruševine (morda stolpa iz kasnejšega obdobja). Poleg prazgodovinskih so bile najdene tudi srednjeveške in po nekaj skromnih kosih sodeč tudi poznoantične črepinje.

Temu gradišču pripada gomila, omenjena v Varstvu spomenikov 21, 1977, 240 s. pod naseljem Podkum, ki leži na so-

Sl. 44 Rodež (Lenart) — gradišče
Fig. 44 Rodež (Lenart) — a hillfort

sednjem hribu in je od gradišča ločena le z manjšim sedlom. — S. C.

SMOKVICA, III, 4, Koper. — Na hribu **Smokvica**, ki se dviga nad vasjo, je bilo menda prazgodovinsko naselje. Praviijo, da so pred kratkim neki tujci izkopali več glinastih posod z ogljem. Jame, kjer so kopali, so še vidne. — E. B. T.

STUDENO. Glej: Novejše dobe.

TREBČE, XII, 2, Šmarje pri Jelšah. — Na manjšem, do 426 m vi. gozdnatem grebenu **Bukovica**, ki se vleče ob cesti Bistrica ob Sotli—Podsreda in ga le potok Bistrica loči od precej višjega pogorja Tisovca, smo našli sledove manjšega prazgodovinskega gradišča. Leži nekako na sredi omenjenega grebena nad vasjo Dolnje Trebče. Na jv. strani ga omejujejo nekaj metrov vi. skale in strmo pobočje proti potoku Bistrica, na s. in z. strani pa je opazen okop, ki obdaja naselbino. V tlorisu je gradišče nekako trikotne oblike, dl. okrog 100 m in š. največ 60 m. Na samem vrhu je manjši raven prostor, ki se nato polagoma spušča proti s. strani, na j. strani znaša nekaj metrov. Našli smo fragmente prazgodovinskih črepij in ostanke hišnega lepa. Pod samim vrhom, na j. strani, je pod skalo 5 m dl. in 3 m š. previs, ki je verjetno služil nekoč kot zatočišče, na kar kaže nekaj najdenih črepij, ki so podobne ostalim z vrha gradišča; ni pa izključena tudi starejša poselitev. — S. C.

TUPALIČE, VII, 9, Kranj. — Na **Vrtičnjaku** (ledinsko ime na osnovni državni karti 1:10.000 in 1:5.000 ter na novi jugoslovanski topografski karti 1:25.000), na koti 537 m v. od Tupalič, vzvišenem rebu pod gorskimi zaselkom Možjanca (ob sp. poti iz Tupalič na Možjanco), je bilo v gozdu pri rekognosciranju odkritih okoli 50 manjših prazgodovinskih (halštatskih ?) gomil. Ležijo strnjene v skupinah, imajo poloblo obliko, na vrhu so nekoliko sploščene in v sredini vdrte. Ohranjena vi. znaša do 0,80 m, pr. do 8 m. GM Kranj je spomladi 1979 v okviru arheološke topografske akcije za zaščito arheoloških spomenikov na območju občine Kranj geodetsko posnel gomilno grobišče (v merilu 1:200, geometra Anton Pogačnik in Miro Pevec). Izvedli smo vrtanje s pedološkim svedrom v posamične gomile.

Manjše gomile so pokazale nanošeno, rahlo ilovico. Iz gl. 40—60 cm smo izvlekli ilovico, ki je bila močno pomešana z drobcji žganine. Tako smo identificirali žarni grob ali žgane grobove. Dr. Drago Meze, znanstveni sodelavec geografskega inštituta Antona Melika pri SAZU v Ljubljani, je glede na terenski ogled podal v svojem poročilu geomorfološki opis gričevnatega področja v. od Tupalič (glej Letopis SAZU 29, 1979, 225). Insistira na znatnem številu več ali manj izrazitih kop, ki niso delo narav-

Sl. 45 Tupaliče — gomila
Fig. 45 Tupaliče — a barrow

nih sil, marveč so antropogenega izvora (poročilo hrani GM). Pri arheološki avtorsiji terena je podal svoje mnenje tudi dr. Stane Gabrovec, znanstveni sodelavec NMLj. Novo žarno gomilno grobišče sodi v sestav podobnih na Sorškem polju pri reteških Dobravah in v Hruševju med Črničvem in Mošnjami, oziroma pri Podvinu na Gorenjskem. Zapolnjuje naseljeno kulturno — materialno vrzel ob vhodu v dolino Kokre, na področju vasi pod Krvavcem in na robu kranjske ravnine pred rimskim obdobjem — A. V.

VINJI VRH, IX, 15. Novo mesto. — LRZSV je pri področnih krajevnih skupnostih ponovno urgiral za ureditev zemljišča pred z. vhomom na gradišče, ki je bilo močno razdejano zaradi peskoko-pa. — M. S.

VINKOV VRH, IX, 4, Novo mesto. — Prazgodovinsko naselje leži na **Levičarjevem Cvingerju** (po ANSl, 213 se hrib imenuje Gradec ali Cvinger). Po ljud-

skem izročilu je v bližini zakopano »zlatotele«.

Na Vidmarčkovi njivi, last Leopolda Anžlina iz Mačkovca, so našli grobove. Staro ledinsko ime za zemljišče je **Gomila** (ANSI, 213 navaja ledino Na Gomilah), nedvomno po gomilnem grobu, ki je bil prej na njivi. Pri kopanju omenjene gomile so našli »drobne predmete, sponke, zapesnice in broško v obliki konjička«. Predmete so oddali v ljubljanski muzej (po poročilu zgodovinskega krožka Osnovne šole Žužemberk, spomladi 1978; cf. tudi Z bregov Krke IX, št. 3, 1977-78, Osnovna šola Žužemberk, [3]). — D. V.

VELIKA PEČINA v Orešju na Bizeljskem. — V VS XXI 195 je pomotoma spremenjeno ime Mitja Brodar v M. G.

ZANIGRAD, III, 1, Koper. — Na hribu **Gradež**, ki se dviga nad Zanigradom, je bilo prazgodovinsko naselje (ANSI, 129). Na vrhu hriba so ohranjeni še ostanki zidov. — E. B. T.

ZAZID, III, 8, Koper. Na hribu **Gradež** nad vasjo so ohranjeni ostanki obrambnih zidov in nasipov (prazgodovinsko in rimsko naselje, cf. ANSI, 139). Kosi rim-

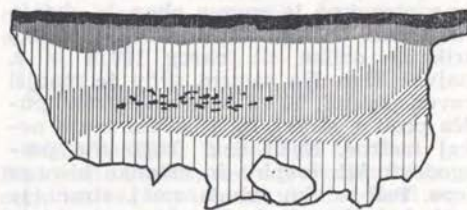

Sl. 46 Zlebič — zemeljske plasti v kamnolomu

Fig. 46 Zlebič — earth layers in the stone pit

ske opeke se najdejo med kamenjem in zidovi. — E. B. T.

ZLEBIČ, X, 7. — V steni kamnoloma pred bencinsko črpalko na l. strani ceste Ljubljana—Ribnica je Stane Košmrlj. Zlebič 2, opazil ostanke keramičnih posod. O tem je obvestil NMLJ, ta pa LRZSV, ki je izvedel za zdaj le podrobnejši ogled. Skoraj na sredi kamnoloma je opaziti v steni žep z zemeljskim slojem, ki se je zaradi erozije deloma zrušil. Zemeljski profil je bil naslednji: pod plastjo ruše in humusa sivkasto rjava db. plast, tej sledi temno rjava, nato tanjši sloj rumeno rjave, pod njo pa sivo rjava glinena plast in nato živa skala. Keramične najdbe so bile v temno rjavem sloju nad rumeno rjavim tankim trakom. Š. žepa je 4—5 m, db. oziroma vi. 1,20—1,50 m. Najdbe hrani

Zlebič
kamnolom

profil zemeljskega sloja z najdbami

legenda

	ruša		temnorjava plast z najdbami
	humus		rumenorjava plast
	sklastorjava plast		svetlo rjava glinena plast
	živa skala		trak s keramiko

Sl. 47 Zlebič — profil plasti z najdbami

Fig. 47 Zlebič — a profile of the layer with the finds

najditelj, in sicer omenimo predvsem: fragmente dna in ostenja rdečkastega lonca, okrašenega z odtisi prstov; fragment ostenja velikega rjavkasto rdečega lonca s plastičnim rebrom; kos ostenja posode s plastičnim okrasom; fragment skodele z usločnim ustjem; fragment manjšega lonca z navzven izvihanim ustjem; kos ostenja lonca z ravnim ustjem; fragmente dna in ostenja velikega lonca iz slabo žgane neprečiščene gline; trakast ročaj; ostanke žganega lepa; fragment svitka; živalske kosti. Poleg je bil najden tudi del antične tegule. LRZSV je pri KS zaprosil za finančna sredstva, s katerimi bi izvedel zaščitni postopek. — M. S.

RIMSKA DOBA

BAREDI, IV, 2. — Pri oranju ledine so na parceli, ki je bila nekdanj last Petra Bologna iz Baredov, delavci kmetijske zadruge v zaselku **Ronkaldo** naleтели na temeljne zidove stavb in večje posode (po opisu sodeč amfore), a so jih uničili. — E. B. T.

BILJE, II, 15, Nova Gorica. — Leta 1977 je KZ Vipava delno preurejala nizke gričevnat svet Biljenskih gričev, ki se razprostira sz. od vasi Bilje, iz breskovih nasadov v vinograde. Dela so se izvajala v glavnem na področju z ledinskimi imenom **Ronki**, ki se razteza s. od ceste med Križcijanom in Biljami. Pri tem so občutno znižali nivo gričev (po oceni 1,5 m do 2 m). Pri rigolanju so na s. pobočju griča (parc. št. 2308 k.o. Vrtojba, sl. 48) presekali nekaj cm db. antično plast. Najdbe, deli opek (sl. 49, 1—2), strešnikov in košček bron, so bile koncentrirane v 5 m dl. in 2 m š. jarku, posamezni kosi pa so bili raztreseni na površini približno 10 × 10 m. Keramika je ležala tik nad rdečkasto mastno ilovico, katere osnova je lapor. Pri ogledu terena ni bilo ugotovljenih nobenih gradbenih ostalin. V razdalji 60 m z. od te točke je bilo najdeno dno iz sive keramike, tankih sten (sl. 49, 9). Na njivi ob j. vznožju griča (parc. št. 168 in 169/2

k.o. Bilje) so v preteklosti večkrat naleтели na antične ostaline. Tako poroča Archeografo Triestino 32, 1908, 279 ss o najdbi rimskega groba in posameznih predmetov, D. Svobljak pa v VS 12, 1967, 86 o odlomkih rimskih opek.

S teh parcel izvira še:

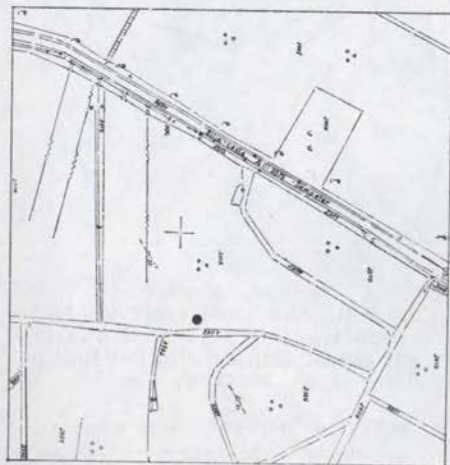
1. Odlomek kaneliranega ustja steklene posode; pr. ustja 21 cm (sl. 49, 4).
2. Odlomek ustja temno zelene steklene čaše; pr. ustja 7,3 cm (sl. 49, 5).
3. Odlomek dna steklene čaše modre barve; pr. dna 6 cm (sl. 49, 6).
4. Del dna zelenega steklenega kozarca; pr. dna 4 cm (sl. 49, 7).
5. Sp. del balzamarija iz modrega stekla z vboklim dnom; ohranjena vi. 2,5 cm (sl. 49, 8).
6. Odlomek ostenja posode iz sivo rjavo žgane, s peskom pomešane gline. Površina je okrašena z metličastim ornamentom; velikost 5,5 × 4,9 cm (sl. 49, 3).
7. Odlomek rdeče rjavo žgane, prečiščene keramike; velikost 3 × 5 cm.

Predmeti so bili najdeni pri ogledu terena in so verjetno del inventarja rimskega groba. — B. Ž. T.

BOGOJINA, XX, 3, Murska Sobota. — V gozdu z ledinskim imenom **Faluba** s. od vasi Bogojina (parc. št. 1376 k.o. Bogojina, last Š. Pučka, št. 10) je osamljena cela gomila. V pr. meri 20 m, v vi. 2 m. — I. H. Š.

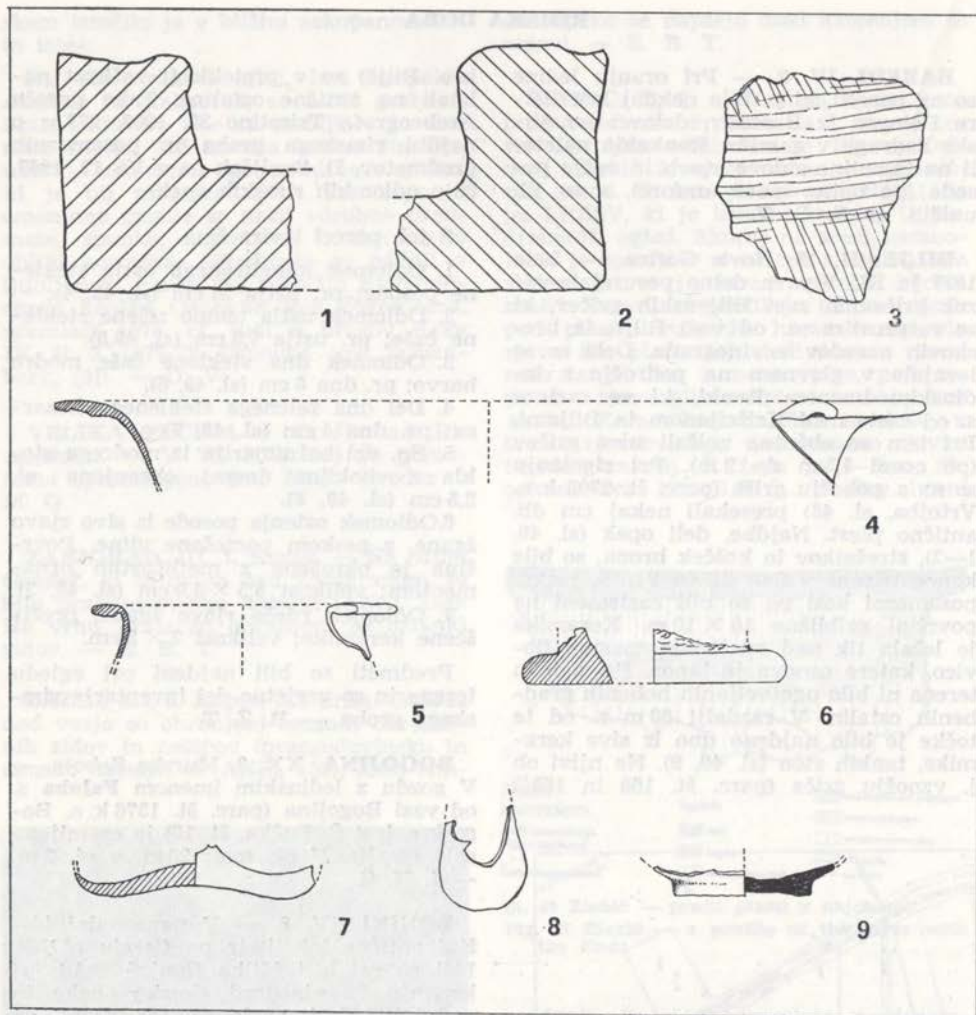
BONINI, IV, 3. — V neposredni bližini antične lokalitete na **Cereju** (ANSI. 144) so pri hiši Milke Gonjač našli pri kopanju za vinograd rimsko opeko in vodnjak. Kosi opek so raztreseni po njivi. — E. B. T.

BREST. — Avgusta in septembra 1979 je pisec vodil, v dogovoru z NMLj in ZSRSSV, zaščitno izkopavanje na območju Vodarne Brest, in sicer je bilo na zemljišču, ki pripada vasi Brest, izkopanih troje sond (7—9), na ledinah **Podol, Kiška vas in Pod podnice**. V sondah 7 in 8 je jasno ugotovljena trasa starega Tomišeljskega potu, do nedavnega medvaškega kolovoza, zdaj razoranega, ki poteka v glavnem po trasi rimske vicinalne ceste Ig—Vrhnika. Del slabo ohranjenega rimskega vozišča je bil odkrit v j. delu sonde 7 (plast 3), z vidno

Sl. 48 Bilje — situacija z najdiščem rimske keramike

Fig. 48 Bilje — the situation with the site of Roman pottery

Sl. 49 Bilje — rimske najdbe
Fig. 49 Bilje — Roman finds

š. 3,40 m (zaradi koruzne njive izkopa sonde proti J nismo mogli širiti). V sondi 8 sledov antične trase ni (morda je na tem mestu potekala nekoliko vstran od kasnejšega srednjeveškega in novoveškega kolovoza). V sondi 9 je sicer dobro viden ustroj starega cestišča, vendar je glede na znatno gl. (teme cestnega nasipa, lepo izbočnega, je 20 cm pod površjem, vznožje nasipa pa kar 42 cm) možno, da gre za starejšo cesto od Tomišeljskega potu. Cesta sicer leži na

prvotnem humusu, vendar je zaradi majhne š. (le 4 m) manj verjetno, da gre za antično traso. V sondah ni bilo tako drobnih arheoloških ostalin, kot tudi novodobnih najdb. — D. V.

BUKOVICA, II, 15, Nova Gorica. — Znotraj ruševinskega območja nekdanje cerkve **Sv. Lovrenca** (porušena v času 1. svet. vojne), ki je danes obdano z vseh strani z nizom hiš (ANSI 126), je leta 1978 eden izmed lastnikov hiš (Davorin

Keber, Bukovica 11) urejal okolico na notranji strani, na parc. 1/2 k. o. Bukovica. Na tem delu je bilo po vsej površini — še na parc. 1/3 in 1/4 — okrog 0,7 m vi. izravnalno ruševinsko nasutje, na katerem so bili vrtovi in nekaj trtnih vrst. Razvidno je, da je bil teren zaradi intenzivne obdelave močno premetan. To se je pokazalo tudi pri odstranjevanju nasutja na omenjeni parceli. Od 0,9 m db. odstranjene plasti je 0,7 m odpadlo na enotno obdelovalno plast humusa z drobcji malte, kosi rimskih strešnikov in atipične antične in novejšje lončenine. Vmes so bili tudi kostni ostanki iz prekopanih grobov (najdbe več loncev na v. meji parcele v nivoju hišnega pritličja so izpričane za začetek 70 let). V z. delu parc. 1/2 so ležali na kupu trije večji kamni, od katerih je bil eden delno obdelan, vel. $0,6 \times 0,4 \times 0,5$ m, vendar brez medsebojne povezave. Ostankov arhitekture na tem delu izkopa, ki še ne sega v samo sredino prostora, sicer ni opaziti. Plast humusa s kulturnimi ostalinami leži na sterilni plasti rjavo rumene gline, ki je tod stalen pojav (opekarska surovina).

Najdbe obeskov kažejo, da je bilo grobišče ob cerkvi v uporabi še tudi v novem veku. Domnevam, da je bil njegov večji del uničen ob gradnji po 1. svet. vojni. — N. O.

BUKOVNICA, XX, 3, Murska Sobota. — Pri topografskih pregledih sta bili l. 1979 točno locirani gomili S. Pahič AV 11-12, 1960-61, 103. Gomili sta v gozdu z ledinskim imenom **Veščina** parc. 1716 k. o. Bukovnica, last Štefana Maričnjaka, Bukovica 29. Gomila 1 meri v pr. 18 m v vi. 2,5 m, a v sredini ima izkopano luknjo s pr. 2 m (sl. 50). Gomila 2 je manjša s pr. 10 m in vi. 0,5 m. Obe gomili sta poraščeni z grmičevjem in drevjem. — I. H. Š.

CEGLO, II, 6, Nova Gorica. — Jv. pod vasjo v dnu slepe dolinice potoka s so-razmerno ši. dnom, je staro ledinsko ime **Merišče** in nanj vezano zanimivo ljudsko izročilo. Tod naj bi bilo »staro pokopališče ali morišče«. Nekaj 100 m vstran na polju, že onstran državne meje, menda najdejo ob oranju velike (rimske?) opeke. Morda gre za grobišče, pripadajoče

Sl. 50 Bukovnica — gomila 1

Fig. 50 Bukovnica — barrow No 1

antičnemu zaselku na robu polja ali ob vnožju gričevja. — N. O.

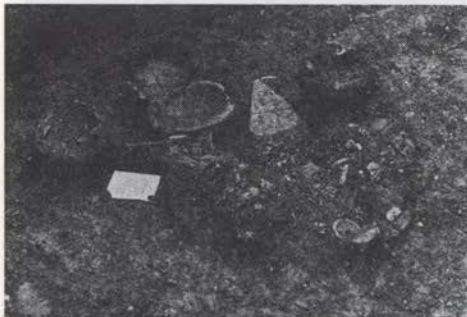
CERKNICA, V, 2. — Pospešena gradnja zadnjih let je v Cerknici odkrila več ostankov iz rimske dobe, ki smo jih doslej od tu bolj malo poznali (bolj je bila poznana doslej prazgodovinska obljudenost Cerknice oziroma njene okolice). Leta 1972 so bili odkriti pri gradnji v bližini pokopališča ostanki več rimskih predmetov, ki segajo v čas 1. in 2. stoletja n. št. (VS XVII—XIX/1, 1974, 116). Leta 1974 smo pri začetni gradnji na gričku Svinja gorica, ki sodi pod okrilje Cerknice, uspeli rešiti dva grobova, ki sta prav tako iz rimskega obdobja. Po lepih in sorazmerno bogatih pridevkih (vsak grob je imel najmanj devet predmetov, od katerih so omembe vredne posode iz stekla — skodelice s plastičnimi rebri, oglate steklenice ter balzamarij, skodele v imitaciji terre sigillate ter posodje iz boljše gline) je bilo prvič moč sklepati na dokajšnjo blaginjo

prebivalcev, kot tudi, da ne gre samo za osamljena grobova.

Zaščitna arheološka izkopavanja v letu 1978 na **Svinji gorici**, ki jih je ob soglasju Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo opravila Kraška muzejska zbirka Inštituta za raziskovanje krasa SAZU iz Postojne, so potrdila prejšnja domnevanja o večjem grobišču na tem mestu. Žal so bila predhodna zemeljska dela že pred našim prihodom izvršena s stroji in so bili tako grobovi, predvsem tisti, ki so bili plitvo zakopani, poškodovani ali uničeni. V prvem delu zaščitnih izkopavanj, s katerimi smo uspeli raziskati najbolj ogrožena področja predvidenega grobišča, smo odkopali 35 grobov, ki so bili vsi žgani. Veliko izmed njih jih je bilo pri vrhu že uničenih ali poškodovanih. Grobovi so bili na s. delu valovitega griča. Grobne jame so bile vkopane v ilovnata ali peščena tla, saj se tod ilovica prepleta z drobečim se kamenjem. Nekateri so bili obloženi z opeko, bolj redko s kamnitimi ploščami, ki so jih prinesli od drugod. Največ grobov pa je bilo kar preprosto vkopanih v tla, ne da bi stene posebej obkladali. Če so bili pokriti s ploščami, lahko samo domnevamo po redkih ostankih plošč, ki so bile raztresene okoli grobov. Sežgane kosti so bile v grobu kar na kupu ali na raztresene po vsej dl. jame, ki so običajno nepravilnih ovalnih oblik. Le v dveh grobovih so bile kosti v žari iz lončevine slabše kvalitete. Najbolj pogost pridevek grobov so bile lončene posode, v nekaterih grobovih jih je bilo tudi po sedem. V glavnem je to keramika iz boljše gline, kot tudi imitacije terre sigillate najrazličnejših

Sl. 51 Cerknica (Svinja gorica) — grob 17
Fig. 51 Cerknica (Svinja gorica) — grave No 17

Sl. 52 Cerknica (Svinja gorica) — grob 28
Fig. 52 Cerknica (Svinja gorica) — grave No 28

Sl. 53 Cerknica (Svinja gorica) — grob 21
Fig. 53 Cerknica (Svinja gorica) — grave No 21

oblik, predvsem manjših. Vmes so tudi oljenke z oznako FORTIS in OCTAVI. Stekleno posodje je zastopano s steklenicami, skodelami, balzamarji, lacrimarji itd. Med kovinskimi predmeti so najbolj pogosti nekoliko ukrivljeni noži iz kvalitetnega železa s koščenimi ročaji,

Sl. 54 Cerknica (Svinja gorica) — grob 30
Fig. 54 Cerknica (Svinja gorica) — grave No 30

malo je slabo ohranjenih novcev, okrasnih predmetov (fibul, obeskov in zapestnic), žebeljev, raznega okovja in ključev. Po nekaterih značilnih predmetih lahko sklepamo, da so na grobišču pokopavali že v 1. in 2. stoletju n. št. Predvidevajo se še grobovi v. in j. od že preiskanega območja.

Leta 1979 so se zaščitna izkopavanja omejila na parc. št. 1148/3, kjer so bili najdeni grobovi že v preteklem letu na njenem robu. Odkritih je bilo 7 grobov. Vsi so bili žgani, nekaj jih je bilo poškodovanih že v prejšnjih stoletjih, ko so tod bile še njive. Ohranjeni grobovi so bili zvečine obloženi z apnenčastimi kamni ter imeli sorazmerno veliko pridatkov: keramično in stekleno posodje, kovinske predmete, med njimi izstopajo zlasti srebrna verižica in zapestnice ter prstani prav tako iz srebra. Podobno kot grobovi iz preteklih let sodijo tudi ti v čas 1. do 2. stoletja n. št. — M. U.

ČEŽARJI, IV, 3. — Za hišo Ivana Primožiča iz Čežarjev je bil najden vodnjak, obložen z opeko. Na dnu je ležalo polno starih predmetov in kosti. Ko so orali s traktorjem njivo za tem vodnjakom, so našli tudi kose opeke, ki so jih nesli v muzej v Koper. Zaradi kupa kamenja, ki stoji na njivi za hišo, kjer naj bi stala nekdanj cerkev, pravijo tem

njivam **Grublja**. Cesta, ki vodi iz Čežarjev v dolino se imenuje tudi »rimska cesta«. Na mestih je videti kamnit tlak. — E. B. T.

ČRNI KAL, III, 1, Koper. — Ob levi strani ceste Koper—Ljubljana nasproti Zg. Črnega kala leži kraj, imenovan **Merišče**. Na njivi, ki jo obdeluje Bernard Pavlič so našli cerkvenim kropilnikom podobne posode in kose rdeče lončenine. Možno je, da so kamnite posode rimske žare in da lahko na tem kraju pričakujemo grobišče. Parcele so predvidene za pozidavo, zato bi bilo treba predvideti sondažno raziskovanje. Na Merišču najdemo tudi rimske novce. — E. B. T.

ČRNOMELJ, XI, 2. — Kamniti rimski nagrobni členi so bili konservirani, predvidena prezentacija (projektant ing.

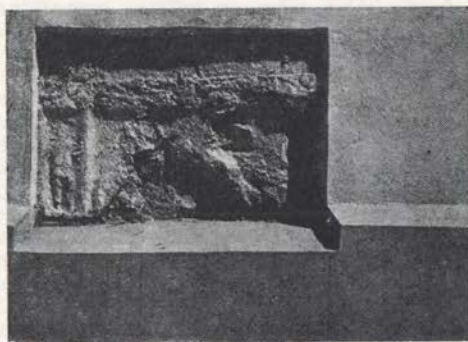

Fig. 55 Črnomelj — a fragment of a tombstone, built into the church wall

Sl. 55 Črnomelj — v cerkvi vzdian del nagrobnika

arch. O. Jugovec) na dvorišču sodišča pa je bila spremenjena na željo krajanov. Spomeniki so v veži in na hodniku gostišča »Viator« (nekdanji grad), žal spet ne v programirani obliki (projekt M. Gabrič).

Pri nevestnem prevažanju kamnitih antičnih nagrobnih členov, ki so bili odkopani pred nekaj leti, so delavci dva poškodovali, v letu 1979 pa ju je konservirala restavratska delavnica Z SRS SV. — M. S.

Sl. 56 Črnomelj — v cerkvi predstavljen del nagrobnika

Fig. 56 Črnomelj — a fragment of a tombstone, presented in the church

Pri obnovi fasade ž. c. smo zasledili vzdane obdelane kamnite kvadre oziroma odlomke, od katerih nekateri zagotovo pripadajo antični nagrobni arhitekturi. Gradivo je prezentirano in situ.

1. Močno poškodovan odlomek antičnega nagrobnika iz svega površinsko preperlega apnenca (mere 78×54 cm). Na vrhnjem delu odlomka je predstavljeno 13 cm š. poglobljeno polje z močno poškodovano okrasno motiviko, katera se izteče v krajni rob kamna. Pod njim je 8 cm š. rob, ki razmejuje zg. ploskev od sp., osrednje, ki je bila izpolnjena s tremi portreti, ki so v celoti odbiti; ohranjeno je le še d. rame d. figure, ki se naslanja na navpično pravokotno ležeče stransko polje, v katerem je zaznavna pokončna figura v celoti. Kamen je vzdian 105 cm od tal pod s. oknom v j. zunanji strani cerkve in je prezentiran.

2. Apnenčast blok z znaki vdolbin (mere $132 \times 41 \times 26$ cm). Vzdian je v s. fasadi cerkve.

3. Apnenčast blok z dvema vdolbinama (mere $46 \times 33 \times 19$ cm). Vzdian je v s. fasadi cerkve.

4. Apnenčast blok z gladko neravno površino z odklesanim nastavkom (mere $112 \times 42 \times 72$ cm). Vzdian je v s. fasadi cerkve.

5. Apnenčast blok z okroglo vdolbino in nakazanim robom. Površina kamna je špičena (mere $78 \times 65 \times 30$ cm). Kamen je vzdian v s. fasadi cerkve.

6. Odlomek figuralnega nagrobnika iz apnenca z gladko površino, na katerem

Sl. 57 Črnomelj — rimski arhitektonski kosti
Fig. 57 Črnomelj — Roman architectonic fragments

je opazen še del profiliranega roba ter del človeškega obraza od ust navzgor. Kamen je vzdian v obratni smeri (mere ca. 22×22 cm). K njemu spada še manjši kos (14×10 cm), ki je vzdian v bližini. Na njem je opaziti še del črke (?). Oba kamna sta vzdiana v s. fasadi cerkve.

7. Apnenčast blok s štirioglato vdolbino na vogalu ($80 \times 45 \times 20$ cm). Vzdian je v s. fasadi.

8. V sz. vogalu ladje so vzdiani trije apnenčasti kvadri z razmeroma gladko površino. — M. S.

DOBROVNIK, XXI, 5. Murska Sobota. — Poleg že omenjenih gomil (S. Pahič, AV 11-12, 1960—61, 89 ss) je pri topografskih ogledih bilo ugotovljeno, da je v gozdu ob Ginji (parc. št. 7516 k. o. Dobrovnik, družbena last) troje gomil. Gomila 1 je delno ohranjena, pr. 10 m, vi. 0,80. Gomila 2 je cela, pr. 12 m, vi. 0,80 m. Gomila 3 je cela, pr. 15 m, vi. 1,20 m. Gomile ležijo j. od gomil iz skupine D po S. Pahiču.

Ob cesti Renkovci—Dobrovnik je na z. strani nepoškodovana in neobraščena gomila. Gomila leži na travniku s parc. št. 4910 k. o. Dobrovnik, last Rozalije Bot, Dobrovnik 163. — I. H. Š.

DRAGA, IX, 15. Novo mesto. — Jeseni 1978 so pri kopanju jarka za nov vodovod proti Šentjerneju pri Dragi, v bližini trase antične ceste, presekali vodovodno napeljavo iz rdečih glinastih cevi. Kljub kontrolam ob gradnji najdba ni bila registrirana in situ. Po zasipanju jarka je Danilo Vidič (Novo me-

sto. Segova 16) našel na vrhu zasipa tubulus. Cev je dl. 34,4 cm, njen zunanji pr. je 8 cm. Izdelana je iz slabo prečiščene pečene ilovice in je dobro žgana. Hrani je arheološki oddelek Dolenjskega muzeja (inv. št. 1023). — D. B.

DRAGONJA, IV, 7, Piran. — Pri oranju s traktorjem je Guido Mahnič, Dragonja 57, na njivi Mihaela Gorela na kraju **Na stenah** uničil več glinastih posod (po pripovedovanju sodeč amfor) in kamniti tlak (parc. 2488 k. o. Raven).

Pri kopanju temeljev za prizidek k hiši Dragonja 46 je Lucijan Mahnič našel star zid in kose rimskih amfor. Najdišče je verjetno že povsem uničeno, raziskave so možne za hišo na pobočju z grmičevjem poraslega hriba. — E. B. T.

DRENOV GRIČ, VIII, 43. — Izdelana je podrobna spomeniško varstvena valorizacija terena v zvezi z zazidalnim programom. — M. S.

DRNOVO, XII, 14, Videm-Krško. — V letu 1978 je Posavski muzej predložil Kulturni skupnosti Krško predlog postopne obnovitve močno uničenih arheoloških ostankov antičnega Nevidounuma v Drnovem.

Ostanki domnevnega rimskega pristanišča s pomoli ter propadajočimi temelji skladiščnih poslopij so bili sistematično izkopani in sanirani v letih 1960—1964 pod strokovnim vodstvom Petra Petruja. Sočasno z izkopavanjem so bili izdelani odlitki nagrobnikov za postavitev lapidarija na prostem v neposredni bližini izkopavanj. Z izkopom kamnitih blokov v rečnem koritu je bila postavljena tudi rekonstrukcija, ki se pripisuje antičnemu pristanišču. Ambiciozno zastavljen program muzeja na prostem je bil kasneje opredeljen s projektom dipl. ing. arh. Nataše Šumi.

Žal do realizacije zastavljenega arheološkega muzeja in prostem ni prišlo in antični Nevidounum je v drugo doživel pozabljen in je zaradi nevdruževanja obstoječega sčasoma propadal. Tim. pristaniški pomoli so tonili nazaj v zemljo zaradi mehke podlage, ostanki temeljev skladiščnih prostorov so se zaradi mehanskih oziroma atmosferskih prilik skoraj povsem razrušili.

V izdelanem predlogu sanacije arheološkega spomenika v Drnovem smo se naslonili na že izdelan projekt arh. Šu-

mijeve in seveda na obstoječo predstavitev. Pri tem se je pokazala vrsta problemov od teoretično-strokovnih do same izvedbe obnovne. Temeljenje pristaniških pomolov zahteva predhodno strokovno opredelitev funkcionalnosti objekta, restavriranje temeljnih zidov skladiščnih poslopij pa takšno zaščito, ki bo zagotavljala razmeroma trajnejšo ohranitev.

V avgustu in septembru so bili obnovljeni zidovi s tem, da so bili razrušeni deli zidov nanovo pozidani ter prekriti s štiricentimetrsko betonsko ploščo, ki varuje zid pred vremenskimi neprilikami, predvsem pa pred mehaničnimi poškodbami. Pripravljena je tudi nova ureditev lapidarija, ki se je zaradi neprimernega temeljenja in utrditve sčasoma razrušil. Prav tako pa je v pripravi informativna tabla, na kateri bo razložena situacija in kratka zgodovina antičnega Nevidounuma. Za obnovo pristaniških pomolov v rečnem koritu so potrebne raziskave tal in same konstrukcije, zato je ta obnova zaenkrat odložena.

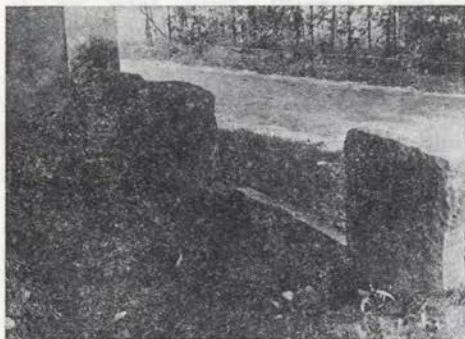
Ob delu v Drnovem je bila odkrita tudi ena iz opeke zidana grobnica, katero bomo izkopali spomladi leta 1980, sicer bi se pri oranju povsem uničila. Locirana je proti vasi Brege, na mestu, kjer do danes še nismo imeli dokumentiranih zidanih antičnih grobnic. — M. G.

FILOVCI, XX, 3, Murska Sobota. — S. Pahič, AV 11-12, 1960—61, 104 omenja, da je ena gomila med Filovci in Renkovci. Pri topografskih ogledih je bilo ugotovljeno, da je na travniku **Trebež** troje gomil. Dve sta skupaj, tretja je oddaljena od njiju 150 m. Gomili 1 in 2 sta j. od vasi in v. od ceste Filovci—Renkovci na parc. 5594 k. o. Filovci, last Ana Žbon, F. 148. Gomila 1 je obraščena (dva bora) in splotšena, s pr. 18 m in vi. 1 m. Gomila 2 je neobraščena, cela s pr. 18 m in vi. 1 m. Gomila 3 je na parc. 5363, last. Tereza Cerneka, F. 105. Gomila je po sredi izravnanana do današnjih tal, tako da teče preko nje pot. Pr. je 15 m, vi. 0,8 m. — I. H. S.

GAZON, IV, 8, Koper. — Na hribu, ki leži med Paderno, Gažonom in Srgaši in ga obdajata cesti Gažon—Križišče—Šmarje in Koper—Križišče—Šmarje je predel, imenovan **Stare njive**. Med kupi kamenja najdejo fragmente rimske ke-

ramike in opek. Baje so našli tudi bele mozaične kamenčke. Ob cesti Gažon—Srgaši—Šmarje (na pobočju hriba proti Srgašem) je bil baje najden žarni grob. Našli pa so baje grobove tudi na v. pobočju, ki se spušča proti Paderni. Najdiščni podatki kažejo, da je bil hrib naseljen v antiki in morda še kasneje. — E. B. T.

GORENJE MOKRO POLJE, IX, 13, Novo mesto. — Pred hišo služi za ograjo verjetno pokrov antičnega sarkofaga iz peščenca. Mere $206 \times 80 \times 30$ cm. Plošča je močno poškodovana, opaziti je strešne poševnine. Ob njej so še tri obdelane plošče iz apnenca, od katerih meri ena $80 \times 70 \times 11$ cm. — M. S.

Sl. 58 Gorenje Mokro polje — obdelani kamni kot vrtna ograja

Fig. 58 Gorenje Mokro polje — worked stones used as a garden fence

HRASTJE OB BISTRICI, XII, 2, Šmarje pri Jelšah. — Pri planiranju prostora za obrat tovarne Gorenje so na mestu rimskodobne naselbine, omenjene v VS 22, 1979, 282 poškodovali del rimske stavbe. Na z. strani splaniranega terena so v kanalu, narejenem z buldožerjem, presekali zid rimske stavbe. Ta je bil vezan z malto. Njegove š. zaradi poškodbe ni bilo mogoče zanesljivo ugotoviti, nadaljuje se na obeh straneh kanala. Pri tem smo lahko v izkopani zemlji nabrali nekaj črepinj, boljše in grobe rimskodobne keramike ter nekaj razbitih tegul in imbreksov. Očitno gre za najvzhodnejšo stavbo tega naselbinskega kompleksa, ki se je po površinskih najdbah sodeč razprostiral še približno 200 m proti Z. Z ozirom na velikost bi lahko v tem rimskodobnem naselju videli osrednji naselbinski areal na področju

Bistrice ob Sotli, v času prvih stoletij n. št., torej pred izgraditvijo poznoantične postojanke na Svetih gorah. — S. C.

HRASTOVLJE, III, 1, Koper. — Na hribu Vrh nad Hrastovljami so na več krajih zabeležili arheološke najdbe. Na parceli **Poganski britof** so bili najdeni skeleti in poleg tudi nekaj drobnih predmetov. Blizu so našli opeko in mlinjski kamen. V. od tu so na njej Antona Markončiča našli stekleno ogrlico. Med žel. progo in potjo Hrastovlje—Zanigrad je ledina Dračje. Kipar Jože Pohlen je pred leti na tem mestu izkopal glinasto posodo s pepelom. — E. B. T.

IG, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Julija 1978 je uprava Silvaprodukta obvestila Z SRS SV, da so pri njihovem obratu na Igu ob kopanju jaska za kanalizacijo odkrili del rimskega nagrobnega spomenika z upodobljenima levoma. Po takojšnjem posredovanju pisca je bila najdba najprej prepeljana v restavratski atelje Z SRS SV, nakar je bila po očiščenju in prepariranju izročena NMLj (cf. Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945—1980, Ljubljana 1980, 80 s, s sliko). — D. V.

IŠKA LOKA. — Na parc. št. 1464 k. o. Studenec—Ig je vidna trasa Stare ali

Sl. 59 Ig — del nagrobnika z levoma

Fig. 59 Ig — a fragment of the tombstone with lions

Rimske ceste, ki vodi od Ižanske ceste proti Grmezu, ne glede na sedanjo mrežo barjanskih jarkov in kolovozov. Cesta se v **Kepju** deli na tri krake, in sicer na s. na parc. št. 1464 ter dva j., ki se na ledini Staro Kepje (med Barjejskim in Partovskim grabnom) počasi združita v enotno cestišče. Trasa na parc. št. 1464 je š. okrog 5 m, nad barjansko ravnino

Sl. 60 Iška Loka — trasa ceste

Fig. 60 Iška Loka — the location line of a road

se dviga do 30 cm, je nasuta iz proda in poteka v smeri SV—JZ. Na vozišču je tanka plast temno rjavega »trebeža« — šotne prepereline. Verjetno gre za eno izmed rimskih vicinalnih cest, z več vzporednimi kraki, ki so povezovala antični Ig čez barjansko ravnino z Emono. — D. V.

IZOLA, IV, 2. — Na njivi Giovanija Degrassija, približno 300 m z. od razvalin cerkvice **Sv. Foske**, so bili najdeni številni fragmenti rimskih tegul (Atti e mem.: 1931, vol. 43, fasc. 1.2, 377). Baje pa so našli blizu cerkvice tudi skelete, kar je zelo dvomljiv podatek. — E. B. T.

JEZERO. — Spomladi 1979 je NMLj. skupno z ZSRSSV, izvedel zaščitno sondiranje ob krajevni cesti Jezero—Ig, in sicer v zvezi z njeno rekonstrukcijo. Na območju vasi Jezero so bile izkopane sonde 1—4, 18 ter dokumentiran vodni

Sl. 61 Jezero — železna podkev iz sonde 3

Fig. 61 Jezero — an iron horse-shoe from trench No 3

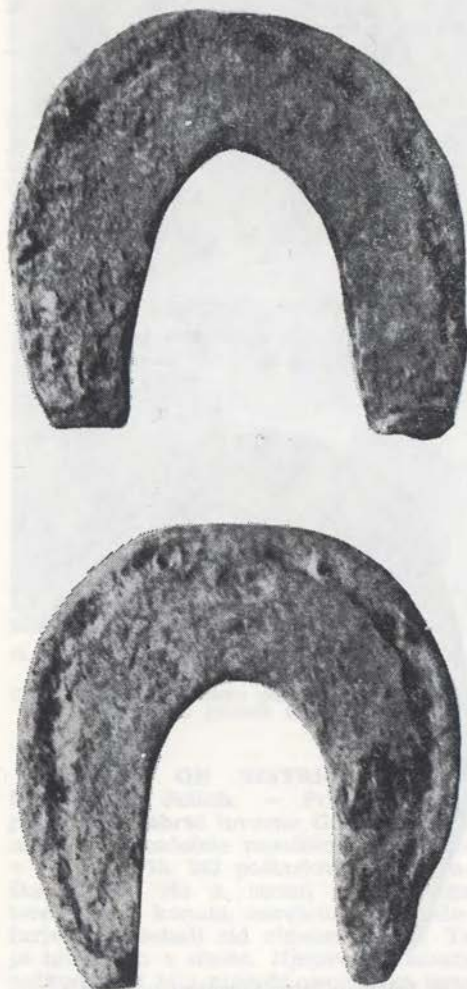

Sl. 62 Jezero — železna podkev iz sonde 4

Fig. 62 Jezero — an iron horse-shoe from trench No 4

prepust skozi dosedanjo cesto (sonda 31; poleti 1979). V sondi 3 je bila najdena železna rimska podkev iz predioklecijanskega časa (sl. 61). Sonda 4 je pomembna prav zaradi železne rimske podkve (3.—4. stol.; sl. 62), ki je bila odkrita v vrhnjem ustroju antičnega vo-

zišča na barskem obrobju, tik izvira V Verju. V vodnem prepustu (sonda 31) vidna stara vozišča so težko opredeljiva. Morda gre pri plasteh 4 in 5 za rimski

Sl. 63 Jezero (v barju) — železni podkvi
Fig. 63. Jezero (in the marsh) — two iron horse-shoes

čas. Ostala vozišča so najverjetneje mlajša. Sonde 1, 2 in 18 so negativne.

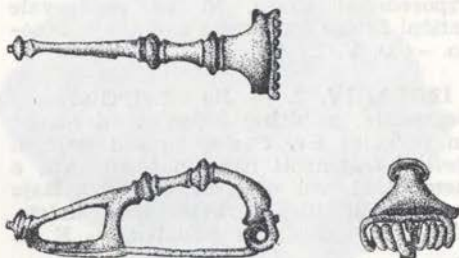
Osnovna šola Krimskega odreda Preserje je spomladi 1978 podarila NMLj dve rimski železni podkvi (sl. 63), ki sta bili najdeni v barju s. od hriba Sv. Lovrenc. — D. V.

KOPER, IV, 3. — Na njivah pri hiši nekđ. kmetije Valmira Peroša kjer je danes železniška proga, so našli zidove ostanke keramičnih posod, uteži za ribiške mreže in druge predmete. Kaže, da je bil ta kraj ob vznožju z. pobočja Sermina v antiki naseljen. — E. B. T.

KRANJ, VII, 5. — Okoli leta 1920 je našel danes že pokojni Stanko Petrič iz Kranja v kanjonu reke Kokre zelo dobro ohranjeno bronasto rimsko fibulo z dvema gumboma na loku. Najdišče leži na d. bregu Kokre med Jurijevimi pečinami in Hujanskim mostom, pod Černetovim vrtom (p. d. »Mirnkov vrt«) na parc. št. 963/2 k. o. Kranj. Fibulo je najditelj poklonil Katarini Bedenk, Kranj 100. Po Garbschu (J. Garbsch, Die norisch — panonsche Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert, Münchner Beiträge zur Vor — und Frühgeschichte 11. 1965) jo lahko časovno okvirno postavimo v drugo polovico 1. in prvo polovico 2. stoletja n. št. V bližini so bili na pleistocenski rečni terasi j. in z. od nekdanjega pokopališča (danes Prešernov gaj) na Mayrjevi pristavi najdeni rimski grobovi (cf. ANSl, 170 s). Morda bi lahko domnevali posamezne grobove tudi v. od Prešernovega gaja, saj fibula vsekakor kaže na že uničen grob (predvsem ohranjenost fibule).

Podobne fibule so bile najdene tudi na žarnem grobišču v Bobovku (prim. P. Petru — A. Valič, AV 9-10, 1958—1959, 133 ss). — D. J.

KRKAVČE. Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredeljivo.

Sl. 64 Kranj — bronasta fibula
Fig. 64 Kranj — a bronze fibula

KROMBERK, II, 12. — Pred leti je p. Anton Pavlin iz Kromberka (Bevkova 107, Nova Gorica) našel pri obdelovanju vinograda na parc. št. 1211/2 k. o. Kromberk bronast rimski novic iz 1. stol. n. št. (hrani Stojan Štrukelj, Bevkova 64, Nova Gorica). — B. Ž. T.

KUBED. Glej: Prazgodovina — podobneje neopredeljivo.

LIPE. — Oktobra 1978 smo, skupno s PZE za arheologijo Fil. fak. (dr. T. Bregant), izvedli izkopavanje čolna izdolbenca na ledini **Na Kozlarjevem**, na Žitnikovi barski travniški parceli. Za plovilo je spomladi istega leta izvedela od lastnika zemljišča osnovna šola Trnovo, ki je tudi sodelovala pri izkopavanju. Ohranjena dl. deblaka znaša 12,40 m. Kljun in krma sta odlomljena. Najdbo smo zavarovali in situ s plastično folijo in do nadaljnjega zasuli. Vzeti so bili vzorci za ksilotomsko in radiokarbonsko analizo (izkazalo se je, da gre za čas 1.—3. stol. n. št.). Opravljene so bile tudi vrtnice za pedološko obdelavo najdišča.

Jože Kraljič p. d. Ambrož, Tomišelj 44, rojen 1932, je na svojem travniku z. od **Salčkovega štradona** izkopal 1 m gl. dve »turški podkvi«. Eno podkev ima doma založeno, drugo je avgusta 1979 podaril NMLj (inv. št.: Aks. R 16/V; rimska doba, cf. B. Vikić — E. Walter, Starohrvatska prosvjeta 3. S 4, 1955, 53, tab. 6, 11). — D. V.

LJUBLJANA — TITOVA CESTA. — Za bodočo gradnjo na področju nekdanje Wurzbachove hiše ob današnjem Šumiju je bila izdelana podrobnejša arheološka spomeniško varstvena valorizacija s smernicami za zaščito in prezentacijo arheološkega terenskega spomenika. — M. S.

LJUBLJANA, Trg Mladinskih delovnih brigad. — Ob izkopu jarka za električni kabel so bile v parku opazne posamezne arheološke ostaline, med njimi ostanki v glavnem že uničenega antičnega zidu in keramike. Na vogalu Groharjeve ulice in Trga MDB pa je bil dokumentiran že močno poškodovan antični skeletni pokop. — M. S.

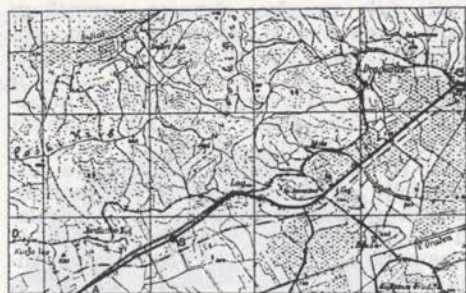
LJUBLJANA, Erjavčeva—Veselova ulica. — Pri zaščitnih izkopavanjih na območju današnjega Kulturnega doma Ivan Cankar je bilo treba zaradi širjenja objekta v smeri zahoda odkopati

tudi del zapadne stranice emonskega zidu. Raziskave so ugotovile izjemno ohranjenost tega obrambnega člena antičnega mesta na tem predelu. Zato je LRZSV v sodelovanju z Mestnim muzejem — izvajalcem zaščitnih raziskav pričel z ustreznimi ukrepi za ohranitev zidu na kraju samem. Sklicana je bila Komisija za Emono, ki je na podlagi ustrezne strokovne valorizacije v celoti podprla podane zaščitne pogoje in smernice za uspešno izvedbo spomeniškovarstvene akcije s tem, da je še jasneje poudarila pogoj ohranitve rimskega zidu in situ v celotni oziroma pretežni odkopani dolžini. Arhitektu pa je predlagala, da to enkratno znamenitost nekdanjega mesta vključi v programirano novo okolje po današnjih konservatorskih merilih in zahtevah.

Celotna akcija za zahtevo predstavitve je dobila tudi javni značaj (številni članki v dnevnem časopisju jasno kažejo posamezna mnenja in nivo piscev; pri tem smo dolžni omeniti zlasti negativna stališča Č. Škodlarja), zlasti še potem, ko se je arhitekt zgradbe KDIC odločil, da bo predstvil samo del zidu ne pa celote oziroma vsaj večjega dela odkopanega zidu, in še tega na za nas doslej povsem nov, svojstven način.

Del antičnega zidu je izločil iz celotne stranice, ga dvignil in začasno odstranil, po dokončanih gradbenih delih pa naj bi se izseček te celote postavil na primerno mesto (v nekdanjo višino in smer), seveda v povsem novem okolju. — M. S.

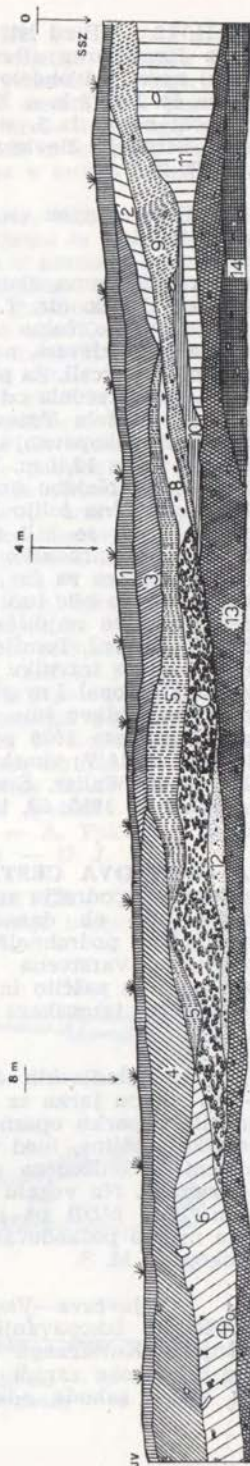
LOG PRI BREZOVICI, VIII, 3, Vrhnika. — V marcu 1978 smo izkopal še eno sondo na trasi rimske itinerarske ceste pri vasi, in sicer na v. koncu ledine **Stovke**, na d. bregu potoka. Sonda je dl. 11 m, š. 1 m in gl. od 1,10 (s. konec) do 0,80 m (j. konec). Odkrili smo preseke rimskih cestišč, ki se nekoliko razlikujejo od tistih, ki smo jih dokumentirali v sondi na Stovkah leta 1977, na trasi cestnega nadvoza Log (cf. VS 22, 1979, 290). Opis plasti z preseka sonde: 1) sivo rjava ilovnata zemlja, pomešana s kamenčki; 2) svetlejša sivo rjava ilovnata zemlja, pomešana z drobnim peskom in kamenčki; 3) sivo rumenkasta ilovnata zemlja, pomešana z drobnim peskom in kamenčki (cesta III?); 4) svetlejša sivo rjava ilovnata zemlja, pomešana s kamenčki; vmes nekaj drobnega peska; 5) droben pesek in kamenčki, pomešani z zbito svetlejšo sivo ru-

Sl. 65 Log pri Brezovici — frasa ceste (A-B) z mestom sonde (S) in potek stare poti (C-D)

Fig. 65 Log near Brezovica — the location line of the road (A-B) with the site of the trench (S) and the course of the old road (C-D)

menkasto ilovico (cesta II ?); 6) svetlejša sivo rjavo rumenkasta ilovica s precej drobnega peska, kamenčkov in manjših kamnov; v tej plasti je bil najden odlomek železnega okova z žebljem; 7) temnejše sivo rjavo nasutje iz manjših kamenčkov in peska, vmes kamenčki laporja; precej zbita plast (cesta I); 8) sivo zelenkasta ilovica, pomešana s kamenčki laporja; 9) sivo rjavo rumenkasta ilovnata mivka, pomešana s kamenčki; 10) sivo rjava ilovica s kamenčki laporja in peskom; 11) svetlo sivo rumenkasta ilovnata mivka (močna naplavina); 12) svetlo siv droben pesek in kamenčki dolomita; nasutje pod cesto I (preozko za cestišče, morda nekakšna zasilna pot); 13) sterilna mastna temnejša sivo rjavo zelenkasta ilovica, močno pomešana z naplavljenimi kamenčki laporja; 14) sterilna mastna, nekoliko svetlejša rjavo zelenkasta ilovica, močno pomešana z naplavljenimi kamenčki laporja (sl. 66). Zelo dobro je vidna cesta I (plast 7, verjetno vključno s plastjo 8). Torej je bila najstarejša, avgustejska cesta iz leta 14, š. 5,08 m, oziroma s plastjo 8 skupno 6,42 m, kar ustreza š. ceste I v sondi na Stovkah iz leta 1977. Tudi cestni ustroj je iz podobnega gradiva, lapornatega proda, očitno pripeljanega iz neposredne okolice antičnega gradbišča, verjetno z vnožja bližnjega hribovja na S. Zanimivo je, da kaže cesta I močno razbrazdano površje, verjetno od koles voz. Cestišče je dobro utrjeno, vendar nekoliko manj kot v sondi na Stovkah iz leta 1977. Novost je, da so cesto I prislonili ob nekakšno izboklo

Sl. 66 Log pri Brezovici — profil sonde

Fig. 66 Log near Brezovica — the profile of the trench

naplavinsko gmoto na s. strani. Ob cesti I niso izkopal odvodnih jarkov, tako da je v času deževja vozišče preplavljala voda in odtekala na j., nižjo stran zemljišča. Voda je s seboj nosila tudi ilovnato gradivo in tako se je sčasoma na j. strani ceste nagrmadila naplavina (plast 6). V sp. plasti naplavine, okrog 10 cm nad prvotnim površjem tal pred gradnjo rimske ceste, smo našli železni okov z žebljem, nedvomno sestavni del platišča kolesa pri rimskem vozu — predmet so verjetno kot neuporaben zavrgli ob cesti, vsekakor še v začetni stopnji uporabe ceste I (uvrščamo ga v 1.—2. stoletje). Nagrmadena in precej izbočena plast 6 dokazuje, da so od časa do časa odmetavali na cesto I naplavljeno ilovnato blato in ga odlagali na j. robu vozišča. V zvezi s cesto I moramo omeniti še plast 12, iz drobnega peska in kamenčkov. Š. je 2,70 m in nasuta na prvotno površje zemljišča. Leta 1977 je v sondi na Stovkah nismo odkrili. Možno je, da gre za nekakšno zasilno cestišče, ki je bilo v rabi ob gradnji ceste, očitno le na posameznih odsekih. Plast 12 se po gradivu precej razlikuje od plasti 7, nasutja ceste I. Plast 5 sicer ni izrazito nasutje ceste, vendar glede na š. 5,30 m kaže, da so jo nasuli iz okoliškega gradiva in s tem utrdili močno razrito cesto I (morda v času silovitih povodnji, izpričanih na raznih najdiščih v Sloveniji v prvi polovici 3. stoletja, npr. v Sempetru v Savinjski dolini, na rimski cesti pri Beli Cerkvi na Dolenjskem itd.). S tem so tudi zmanjšali izboklino plasti 6 na j. strani ceste, vendar ne dovolj, in tako je nastal nekakšen položnostranični žleb za odtekanje vode. Pri plasti 5 gre torej verjetno za mlajšo cesto II, morda iz 1. polovice 3. stoletja. V času uporabe ceste II je nastajala naplavinska plast 4, ki je sčasoma skoraj za polovico prekrila cestišče. Zato so v najmlajši dobi trajanja rimske ceste nasuli še zadnjo plast, 3, ki jo verjetno kaže označiti kot cesto III, čeprav po ustroju komajda še ustreza pravemu cestišču. Tudi vozišče iz sonde na Stovkah leta 1977, ki ga pripisujemo poznorimskemu času, je podobno kot plast 3 zelo ozko in ga prekriva humus, tako kot v sedanjem primeru. — D. V.

V časopisu Delo, 28. 11. 1978 (praznična priloga ob dnevu republike) je na str. 32 v članku Igorja Prešerna pod naslovom »Asfaltni trak do Bajkala« moško prebrati tudi naslednje:

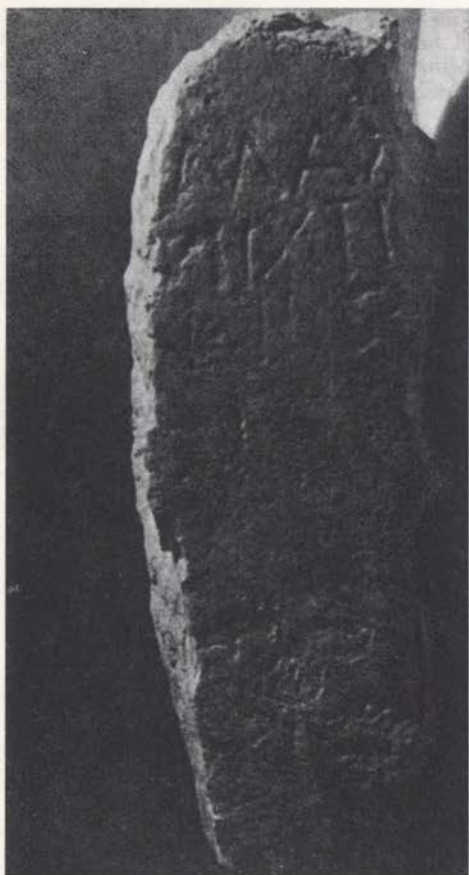
»Že leta 1946 so zapele lopate in krampi na novih cestah,« se spominja inženir Albin Jerin, »najprej na cesti Ljubljana—Vrhnika, malo naprej pa na ljubljanskih prometnih žilah, na odseku Leveč—Latkova vas in še kje. Projektanti smo takrat delali na vrhniški cesti, v prostorih šole na Logu. Seveda smo se v glavnem držali stare trase. Blizu Loga smo v globini naleteli celo na ostanke stare rimske ceste, našli smo dobro ohranjene smrekove hlode, morda je bila tam v davni tujdi kaka bitka, saj je bilo v zemlji precej orožja in konjskih okostij. Seveda pa so nas v tistih letih priganjale pomembnejše naloge kot brskanje za zgodovinskimi ostanki.« — M. S.

LOKA, III, 1, Sežana. — **Vrh Bab** nad Loko. Pokrajinskemu muzeju v Kopru je daroval tov. Jože Majer, Loka 25, antični napisni kamen (sl. 67) 19. 9. 1972. Najden ob poti, ki iz Loke pelje v Črnotiče, 1000 m s. od Loke. Mere: 0,85 × 0,30 × 0,24 m, višina črk v prvi vrsti 6 cm. Tekst: MAX/SEXTI/LI'S — Slika... — S tem dopolnjujem notico I(ve) M(ikl) C(urk) v VS XVII-XIX/1, 1974, 200 s (LOKA PRI ČRNEM KALU).

Ž. c. Sv. Janeza Krstnika v **Predloki**. Iz stola ž. c. je bil 9. 7. 1973 prepeljan v Pokrajinski muzej Koper odlomek nagrobne plošče iz apnenca. V profiliranem polju nagrobne plošče je ohranjen spodnji del zaščitne palice s polkrožnim členom; po B. Slapšaku (diplomska naloga 1971) predstavlja spodnji del signuma na vojaškem nagrobniku. Mere: 0,37 × 0,41 × 0,09 m. S tem dopolnjujem notico I(ve) M(ikl) C(urk) v VS XVII do XIX/1, 1974, 207 s. — M. Ž.

MATENA, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Janez Fister, Matena 34, je povedal, da je na njivi za svojo kmetijo že večkrat našel železne »turške podkve«. Eno je izoral leta 1977. Gre za rimsko podkve, ki jo je najditelj podaril NMLj. Najdišče ima ledinsko ime **Cerkvenke** in je last J. Fistra. Leži jz. za vasjo. Na površju njive je rjava zemlja, spodaj je prod. — D. V. Glej tudi Novejšje dobe.

MIREN, II, 11, Nova Gorica. — V SZ obrobju Mirna se razprostira terasasti travniški predel z ledinskim imenom »**Na Grivah**«, ki meji na državno mejo z Italijo. Po pripovedovanju domačinov so okrog leta 1930 pri gradnji ceste Trst—Gorica v neposredni bližini tega pod-

Sl. 67 Loka pri Crnem Kalu — del napisnega kamna

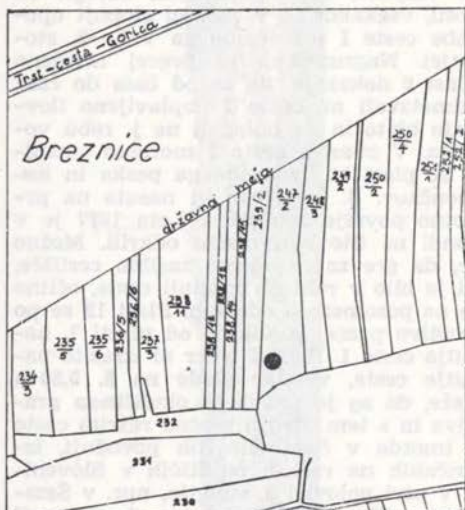
Fig. 67 Loka near Crni Kal — a fragment of an inscription stone

ročja presekali traso rimske ceste. Marca 1977 je bil pri ogledu obmejnih vojaških jarkov najden v enem izmed njih (parc. št. 274/2 k. o. Miren, sl. 68) v globini 40 cm del rimske opeke in nekaj odlomkov keramike. Pri obnovitvenih delih mejnega prehoda leta 1977 so zunanaj pokopališkega zidu, na levi strani stopnišča, ki vodi na pokopališče, presekali skeletni grob. — B. Ž. T.

MOST NA SOČI: Glej: Starejša železna doba.

NOVO MESTO — proštjski vrt. — V času od 26. junija do 13. julija 1978 je Dolenjski muzej opravil sondažo arheo-

loško raziskovanje na proštjskem vrtu v Novem mestu z namenom, da bi na tej lokaliteti ugotovili arheološke sledove. Lokacija na kateri smo raziskovali je na najvišjem predelu starega mestnega jedra, v visokem srednjem veku »Gradec« imenovano, v bližini cerkve sv. Nikolaja. Raziskovanje je financiral Inštitut za arheologijo SAZU iz sredstev Raziskovalne skupnosti Slovenije. Potek dela:

Sl. 68 Miren — situacija najdišča

Fig. 68 Miren — the situation of the site

I. Na parceli št. 229 k. o. Novo mesto smo izkopal **sondo A**, dolgo 26 m in široko 2 m. Pri izkopu smo ugotovili naslednje: razmeroma tanki plasti humusa je takoj sledila rumenorjava sterilna ilovica, ki je v globino postajala vse bolj kompaktna in nepropustna. Po vsej dolžini sonde smo kopali do globine 80 cm, vendar nismo našli nobenih arheoloških najdb. Posamezne črepinje posod v humusni plasti so bile recentne. Da bi se prepričali o sestavi zemljišča v nižjih plasteh, smo vzdolž sonde A naredili svedrom 6 vrtin, katerih globina je znašala do 4,10 m. Vse vrtine so pokazale enako sliko: do najgloblje vrtine je bila vseskozi kompaktna rumena, sterilna ilovica. Rezultat v sondi A je bil arheološko negativen.

II. Na parceli št. 231 k. o. Novo mesto na zahodni strani proštjskega vrta, zno-

traj obrambnega zidu »na Šancah« smo izkopali **sondo B**, kjer je stal poznosrednjeveški obrambni stolp. Izkopavanje je to navedbo potrdilo: znotraj obrambnega zidu smo odkrili temelje obrambnega stolpa velikosti $3,15 \times 2,91$ m in še ohranjeno višino temeljev do 40 cm. Temelji stolpa se navezujejo k obrambnemu zidu, južna stran stolpa je že uničena. Niti znotraj, niti zunaj temeljev stolpa nismo našli arheološko zanimivih ostalin.

III. Na parceli št. 229 k. o. Novo mesto smo izkopali **sondo C**, dolgo 8 m in široko 1,5 m. Pri poglobljanju te sonde smo ugotovili naselbinsko kulturno plast iz antičnega obdobja. Kulturna plast je razmeroma debela (do 1,50 m) in se debeli od vzhoda proti zahodu, zaradi nagljenosti terena v tej smeri. Iz vzdolžnega profila v sondi C je razvidno, da imamo opravka z dvema gradbenima oz. poselitvenima fazama. Prva, starejša, je dokumentirana z bronastim novcem cesarja Pertinaksa (vladal leta 193), druga pa je mlajša. Zidov v sondi C nismo našli, samo zasipno kulturno plast, zato je še vedno odprto vprašanje, ali smo zadeli na prostor znotraj ali zunaj naselbinskega objekta. Najdbe v sondi C so bile zelo skromne: drobni kosi keramičnih črepinj, maloštevilni drobci antičnega stekla in dva bronasta novca. Prvi je že omenjeni Pertinaksov, drugi je nečitljiv in težko določljiv zaradi slabe ohranjenosti.

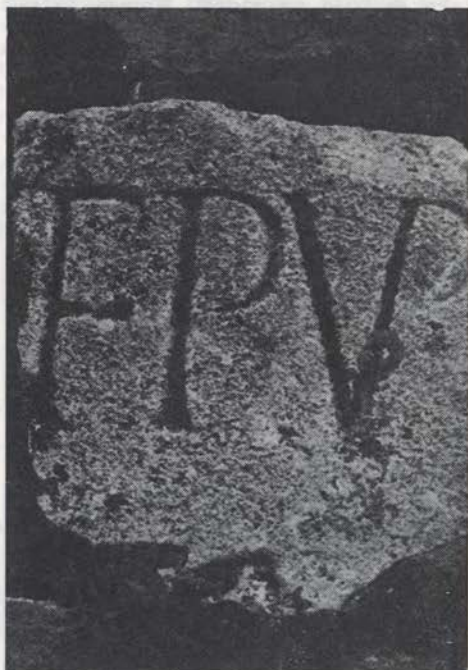
Sonda C je pokazala, da imamo na proštijem vrtu opravka z antičnimi naselbinskimi ostalinami, vsekakor na prelomu iz 2. v 3. stoletje, kar doslej ni bilo znano. Hkrati je to prva antična naselbinska najdba v Novem mestu. Kolikšen obseg je zavzemala in koliko časa je bila v uporabi naselbina (ali naselbinski objekt) na proštijem vrtu zaenkrat ni znano, ker imamo še premalo najdb in podatkov. Za to je potrebno obsežnejše terensko raziskovanje v neposredni okolici sonde C.

Vso dokumentacijo in najdbe z izkopavanja hrani Dolenjski muzej v Novem mestu. Delo je vodil Tone Knez ob sodelovanju Danila Breščaka, oba arheologa v Dolenjskem muzeju. — T. K.

OREHOVLJE, II, 11, Nova Gorica. — Leta 1957 je našel Jožef Boštjančič pri obdelovanju vrta na J strani hiše št. 59 v Orehovljah (Miren) novce cesarja Tra-

jana (lastnik Goriški muzej, inv. št. A 3890). Po pripovedovanju Stojana Boštjančiča (Orehovlje št. 59) so pri gradnji kleti sosednje hiše naleteli na keramične odlomke, ki pa niso ohranjeni. — B. Ž. T.

OSP, IV, 1, Koper. — **Grubeljca**. V prizidek hiše Osp št. 88 je bil vzdian okoli leta 1940 fragment iz apnenca z napisom: F. PVP. (Mere: $0,195 \times 0,195$ m, višina črk: 9,5 cm. Sl. 69.) — Pri gradnji sosednje hiše (lastnik Slavc Franc, k. o. Osp 1856, 1855/2) je bil leta 1976 izkopen podstavek iz peščenca; mere: $0,88 \times 0,73 \times 0,20$ m. Ena od obeh večjih plo-

Sl. 69 Osp — del napisnega kamna

Fig. 69 Osp — a fragment of an inscription stone

skeve je lepše obdelana, v njej pa je izklesana pravokotna poglobitev s sledovi malte; mere: $0,44 \times 0,21 \times 0,04$. — Na tem kraju so bila izkopavanja (MZK 23, 1897, 169), ki pa se jih domačini ne spominjajo več. — M. Ž.

OTOK pri Dobravi. — Glej Novejše dobe!

PIRAN. — V morju so bile pri **Punti** v Piranu najdene 4 rimske amfore. — E. B. T.

PODKRAJ. — Glej Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev!

PODPEČ. — Glej Neolitik in eneolitik!

POLETIČI, III, 4, Sežana. — V PM Koper je bil 1973 prepeljan napisni kamen, 1977. pa je najdišče pokazala Liljana Maršič iz Popetr. Stal je delno od ceste (Koper)—Pridvor—Poletiči, na ledini **Beli kamen**. Zgornji del kamna je tičal v zemlji, na spodnji grobo obdelani ploskvi je sklesan križ, prav tako še trije na zadnji. Kamen je sekundarno služil kot mejnik. Mere $1,1 \times 0,8 \times 0,56$ m, vi. črk 6,5 cm. Tekst je slabo čitljiv: ACE...AN.CBA. VRIOHOM...ATRI MRCIIAN /AIINI VXX IV...MA/ tretja vrsta more biti C. CABVRIOTOM, peta MRCELAN.

S tem dopolnjujem notico IMC v VS XVII—XIX/1, 1974, 195 in pomoto v

Sl. 70 Poletiči pri Gračišču — del napisnega kamna z ledine Belj kamen

Fig. 70 Poletiči near Gračišče — a fragment of an inscription stone from the fallow field Belj kamen

indeksu krajev v VS XX 1975, 360 — Beli kamen pri Ptujju. Sl. 70. — M. Z.

POBEGI, IV, 1, Koper. — Na njivi Bepa Jakomina iz Pobegov, ki leži ob levem bregu Rižane pri naselju **Porton**, so bila najdena tla iz belih mozaičnih kamenčkov in glinastih tlačnih ploščic, pa tudi nekaj temeljev zidov. — E. B. T.

POMJAN, IV, 8, Koper. — Na njivi **Jeruca** na hribu Roman so našli kamnite posode s pokrovom. V njih so bile majhne posodice. Baje so nekje v bližini našli tudi skeletne grobove. Kraj se imenuje Stari britof.

Na njivi Antona Jermana iz Nalabora, Pomjan 14 je lastnik našel pokrito kamnito pepelnico. V njej je bila še steklena žara z ogljem in drobnimi stekleničkami (verjetno balzamariji). Najdba je bila prenešena v PM Koper. Kaže, da je bil to rimski žgan grob. S. od tega najdišča je hrib Roman, ki je že označen v literaturi kot najdišče iz rimskega časa.

Pri prvi hiši v Pomjanu ob cesti, ki vodi iz Pomjana v Nalaboro, so bile po pripovedovanju Antona Jermana najdene glinaste peči, ki so še v zemlji. — E. B. T.

POVIR, III, 11, Merišče. — Zasilna zavarovalna dela z dokumentacijo arhitekturnih ostalin so bila v l. 1978 izvršena na parc. št. 2403/1 k.o. Povir, v zvezi z novogradnjo. Večji del zazidalne parcele je poprej obsegala njiva z 0,25 m debelo plastjo oranice, na podlagi žive skale z neravno površino. Le v vzh. delu je bila plast zemlje debela ok. pol metra in na tem mestu je ohranjen vzhodni zid rimskodobne stavbe v dolž. 10 m. Ohranjena sta tudi oba pripadajoča vogala in v dolž. 2 m ohranjen del južnega ter 0,70 m dolg sev. zid. Povprečna šir. zidu je 0,60—0,65 m, ohr. viš. 0,20—0,30 m. Kulturna plast ob zidovih je dokaj ravna, v notranjosti stavbe pa smo zelo skromne sledove ruševinske plasti lahko sledili le v vdolbinah na neravni površini žive skale.

Zelo slabo stanje ohranjenosti spomenika je posledica oranja plitve kraške zemlje in podobno situacijo bomo verjetno srečevali tudi še v bodoče na Merišču. V bližnji prihodnosti bo prav to območje močno ogroženo z novogradnjami, vendar ne v strnjem zazidalnem kompleksu. — N. O.

PRIDVOR. Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredeljivo.

PRIDVOR. — Na kraju z ledinskim imenom **Brda** (pod vasjo) so našli pri oranju veliko opeke, verjetno tudi tegule. Na mestu naj bi sondiral tudi V. Šribar. — E. B. T.

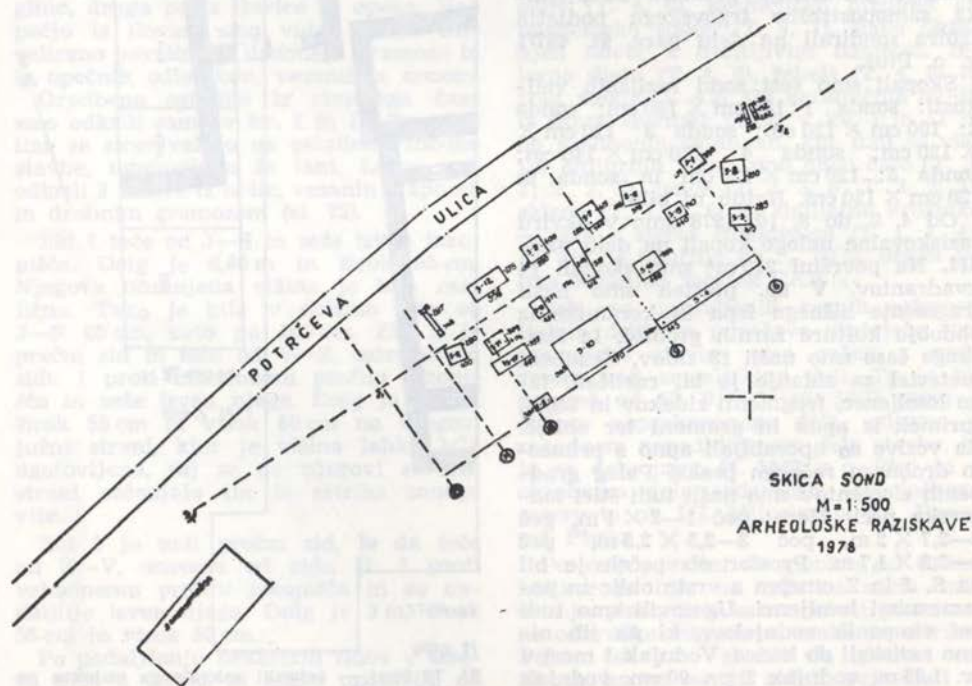
PRISTAVA PRI TREBNJEM, IX, 17. — Pri niveliranju terena na dvorišču, last Jožeta Gabrijela, Rimska cesta 25, Trebnje, in pri novogradnji garaže je LRZSV izvajal nadzor in delni zaščitni izkop. Pri tem so bili dokumentirani še štirje žgani grobovi, od katerih so bili trije skoraj v celoti uničeni, medtem ko je bil žarni pokop ob vходу v garažo poškodovan le v zgornjem delu.

Poleg tega smo pri podiranju stare stavbe dokumentirali šest obdelanih kamnov iz apnenca, ki so verjetno antičnega izvora in so služili kot deli grobne arhitekture. Kamen s fragmentirano polkrožno vdolbino je meril $90 \times 50 \times 20$ cm, poškodovan kamnit blok s profiliranim robom $54 \times 48 \times 15$ cm, ostali štirje z ravno obdelano površino pa $62 \times$

$\times 53 \times 19$ cm, $85 \times 59 \times 22$ cm, $73 \times 47 \times 28$ cm in $85 \times 47 \times 17$ cm.

Pri pregledu smo tudi opazili, da je moralo biti na dvorišču oziroma na mestu nove garaže že predhodno uničenih nekaj grobov, od katerih so se ohranili le posamezni keramični fragmenti. — M. S.

PTUJ. — Od 3. 5. do 13. 5. 1978 smo sondirali na delu **parc. 487/1** in 3984/1 k. o. Ptuj na gradbišču bencinske črpalke ob Potrčevi cesti. Sonde smo namestili ob zakoličeno linijo med točki Z1 in Z2 in med točko 9 in prometni znak ob Potrčevi cesti (sl. 71). Izkopali smo 20 sond. Sonde so bile različnih velikosti, stratigrafija je bila skoro v vseh sondah enaka: 5–10 cm ruše, 20–30 cm humusa, 50–60 cm sivo rjave prsti in 40 do 50 cm mastne črne zemlje, na dnu pa je bila rumena ilovica. Odlomke prazgodovinske in rimske keramike smo našli v spodnjem delu sivo rjave plasti in zgornjem delu mastne črne zemlje in to samo do sloja oblic različne velikosti. Pod temi oblicami smo do začetka rumene ilovice našli le odlomke pra-

Sl. 71 Ptuj — situacija sond na parc. 487 in 3984

Fig. 71 Ptuj — the situation of trenches on lots No 487 and No 3984

zgodovinske keramike. V rumeno plast smo kopali, da bi ugotovili morebitne ostanke prazgodovinske arhitekture, toda izkazalo se je, da gre za poznejše posege. Preparacija gradiva in ostalo delo je v teku.

V času od 20.—22. 4. 1978 smo imeli preventivno sondiranje ob jarku kanalizacije pred Gasilskim domom, na delu **parc. št. 383** k.o. Ptuj. Pri tem smo ugotovili, oziroma odkrili štiri žgane grobove in urejen prostor iz oblic.

V grobu smo našli amforo, kadičnico, vrček, reliefno oljenko z volutastim noskom, steklenico, balzamarij, stekleničko za kapljanje v obliki ptice, slabo ohranjen bronasti novc, železne žebelje, fragmente pasu iz železnega jedra z ornamentirano srebrno prevleko in bronasti ročaj z okrasnim okovjem.

V grobu št. 2 smo našli enoročajni vrček in oljenko z žigom **FORTIS** na dnu, ki sodi k takoimenovanim firma oljenkam. V grobu št. 3 smo našli dva enoročajna vrčka, fragmente oljenke in železnega ključa.

Grob št. 4 je bil brez najdb.

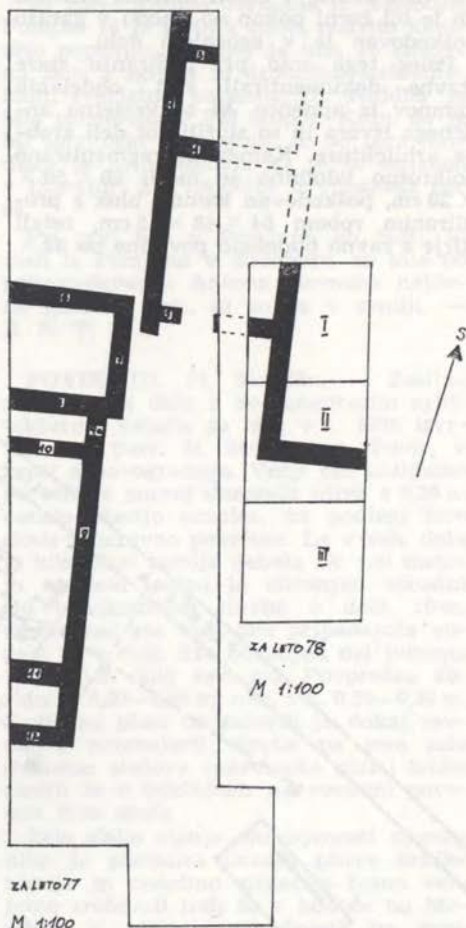
Od 31. 7.—4. 8. 1978 smo v zvezi z gradnjo parkirnega prostora in prizidka samopostrežbe trgovskega podjetja Izbira sondirali na delu **parc. št. 487/1** k.o. Ptuj.

Skopali smo šest sond različnih velikosti: sonda 1: 180 cm × 180 cm; sonda 2: 100 cm × 120 cm; sonda 3: 120 cm × 120 cm; sonda 4: 130 cm × 140 cm; sonda 5: 120 cm × 120 cm in sonda 6: 120 cm × 120 cm. Najdb ni bilo.

Od 4. 9. do 8. 10. 1978 smo v okviru raziskovalne naloge kopali na delu **parc. 511**. Na površini 210 m² smo skopali 14 kvadrantov. V sp. plasteh smo našli fragmente hišnega lepa in keramike iz obdobja kulture žarnih grobišč. Iz rimskega časa smo našli 13 zidov. Gradbeni material za zidanje je bil različen, tako lomljenec, fragmenti zidakov in tegul, sprimek iz apna in gramoza ter oblice. Za vezivo so uporabljali apno s primesjo drobnega rečnega peska. Poleg gradbenih elementov smo našli tudi štiri lončarske peči. Mere: peč 1—2 × 1 m, peč 2—2,7 × 2 m, peč 3—2,5 × 2,5 m, peč 4—2,5 × 1,7 m. Prostor ob pečeh je bil na S, J in Z omejen z vrsto oblic in posameznimi lomljenci. Ugotovili smo tudi pet vkopanih vodnjakov, ki pa jih nismo raziskali do konca. Vodnjak 1 merj v pr. 1,25 m, vodnjak 2 pr. 90 cm, vodnjak 3 pr. 1,2 m, vodnjak 4 pr. 1,2 m in vodnjak 5 pr. 80 cm. Med veliko množino

IZKOPIŽE RAZISKOVALNE NALOGE

Sl. 72 Ptuj — ostanke sakralnega objekta na parc. 1942
Fig. 72 Ptuj — the remains of a sacral building on the lot No 1942

drobnih najdb so najbolj številni keramični izdelki, tako deli eno in dvoročajnih vrčev, pladnjev, pokrovov, oljenk, kadilnic, melnic, topilnikov in skled. Našli smo tudi fragment kalupa za slavnostni kruhek in terro sigillato. Med bronastimi predmeti naj omenim nekaj slabo ohranjenih novcev, fragmentirane bronaste fibule in kipec s stilizirano upodobitvijo Merkurja. Koščenih fragmentov je bilo malo, pretežno so to odlomki igel. Stenski omet je bil belo črno, okrasno, svetlo rjavo, zeleno modro in pompejsko rdeče poslikan.

Od 21. 6. do 18. 8. 1979 smo raziskovali v okviru naloge »Obrotniški del Poetovine in naselbine iz obdobja kulture žarnih grobišč na delu parc. 511. Izkopisče je bilo na vzhodu 1 m oddaljeno od lanskega in veliko $12,35 \times 4$ m. Kvadrante smo od S proti J označili s št. I—III. Za prazgodovinskimi sledovi smo kopali v kv. III do gl. 2 m, a sledov nismo našli. Ostalo zemljišče smo prekopali do gl. 1,4 m. V tej gl. smo povsod ugotovili ožgano ilovico in v kv. II in III tudi sledove dveh zelo poškodovanih lončarskih peči. Ena od teh je bila samo iz gline, druga pa iz ilovice in opeke. Nad pečjo iz ilovice smo videli večjo zniivelirano površino iz drobnega gramoza in iz opečnih odlomkov, vezanih z apnom.

Gradbene ostaline iz rimskega časa smo odkrili samo v kv. I in II. Te ostaline se sicer večjeje na ostaline vzhodne stavbe, ugotovljene že lani. Letos smo odkrilj 3 zidove iz oblic, vezanih z apnom in drobnim gramozum (sl. 72).

Zid 1 teče od J—S in seže izven izkopisča. Dolg je 6,60 m in širok 55 cm. Njegova ohranjena višina je bila različna. Tako je bila v dolžino 4 m od J—S 60 cm, nato pa 100 cm. Zid 2 je prečni zid in teče od V—Z, oziroma od zidu 1 proti zahodnemu profilu izkopisča in seže izven njega. Dolg je 80 cm, širok 55 cm in visok 50 cm na njegovi južni strani, kjer je višina lahko bila ugotovljena, saj se na njegovi severni strani začenjajo tla iz estriha mnogo više.

Zid 3 je tudi prečni zid, le da teče od Z—V, oziroma od zidu št. 1 proti zahodnemu profilu izkopisča in se nadaljuje izven njega. Dolg je 3 m, širok 55 cm in visok 50 cm.

Po podaljšanju nekaterih zidov v smeri, kjer ti tečejo, bi lahko ugotovili, da zidova 1 in 2, skupaj z zidovi 1, 4 in 5 iz lanskega izkopisča, oblikujeta $4 \text{ m} \times$

$\times 5$ m velik prostor v vzhodni stavbi, od katere smo letos odkrili samo del oziroma $1,5 \text{ m}^2$.

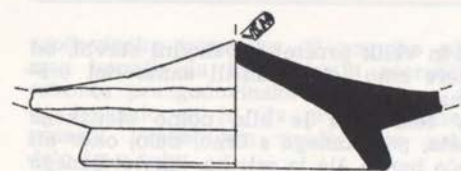
V tem delu je bilo polno stenskega ometa, poslikanega s črno, belo, oker ali rdečo barvo, tla iz estriha, izgotovljenega iz drobcev zdrobljenih opek, drobnega gramoza in apna.

Na tem izkopisču je bilo največ keramičnih najdb. Tako so bili v spodnji ožgani ilovnati plasti v kv. II in III, ob peči ali v njenem obsegu fragmenti, ki pripadajo skledam in so imitacija terre sigillate (T 1, 2, 3, 6) — ena od teh ima tudi žig LMV (T 1, 3) in spominja na padsko sigilato; krožnikom (T. 1, 5); loncem (T. 2, 1, 2, 4, T. 3, 3, 4, 5, 7); vrčem (T. 3, 6); melnicam (T. 4, 1) in živalsko plastiko (T. 4, 5). V spodnjem delu peči smo našli tudi dva obdelana kamna, na katerih so vidni sledovi ožganosti. Eden ima zgornjo površino usločeno, drugi pa ima na njej dva kovinasta zatiča utrjena s svincem (T. 4, 3).

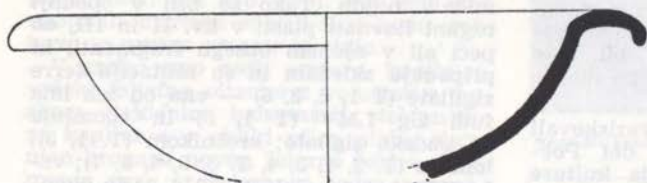
Zahodno od obsega peči je bila ožgana ilovnata plast mešana z žganino in pepelom. V njej smo našli tudi nekaj bronastih predmetov: podstavek (T. 4, 4), okov (T. 4, 6), kozmetičen predmet ali medicinsko sondo (T. 4, 7), slabo ohranjen novce z nečitljivim napisom, železno dleto (T. 4, 8), žebelj (T. 4, 9) in frag. stekla (T. 4, 2). Od keramičnih najdb iz žgane ilovnate plasti v kv. I in II in ob gradbenih ostalinah, kot tudi iz višjih kulturnih plasti smo našli čaše (T. 3, 1; T. 2, 5), lonce (T. 2, 3, 6; T. 3, 2, 3), sklede (T. 1, 7, 8) in sigilatne krožnike — dva z žigom izdelovalca (T. 1, 1, 4). En žig se končuje na ...NIM, druga pa ima ohranjen začetek CAR...

Šele po opravljenih raznih pripravljalnih delih za povečavo obstoječe stanovanjske stavbe, smo začeli z nadzorom nad zemeljskimi deli. Ta je bil namreč od 17. 9.—23. 10. 1979 samo v obsegu neprekopanelega dela, oziroma v zahodnem nepodkletenemu delu stavbe, ki je na delu parc. št. 1942 k.o. Ptuj in v obrobnem delu sedanjega arheološkega rezervata ob III. Mitreju na Zg. Bregu pri Ptujju.

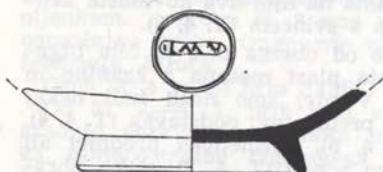
Po vsej površini do globine ca. 60 cm, kolikor je bila na začetku sneta tudi vrhnja plast, smo zaznamovali posamezne odkruške marmorja, malte in estriha. Pojav teh smo sledili do globine ca. 85 cm, ko so se ti začeli pojavljati v večjih ploskvah. Najpogosteje in strnjeji v celoto kot estrih iz drobcev drob-

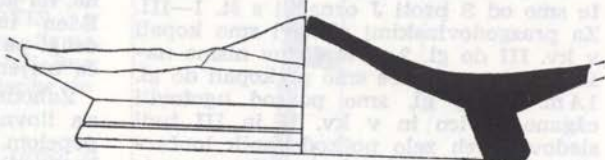
1

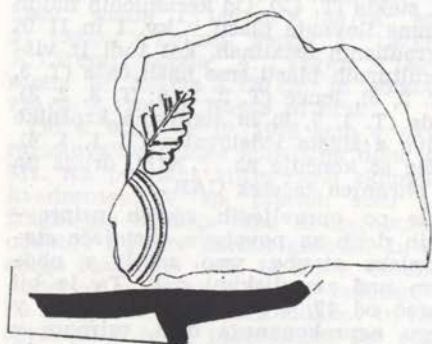
2

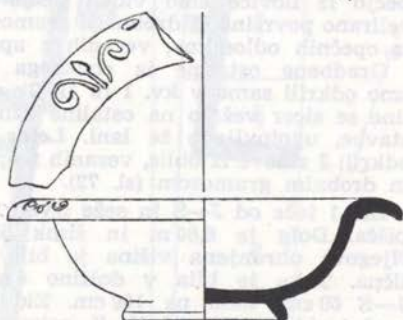
3

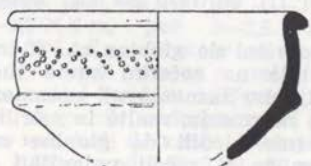
4

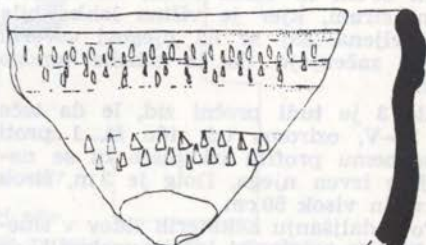
5

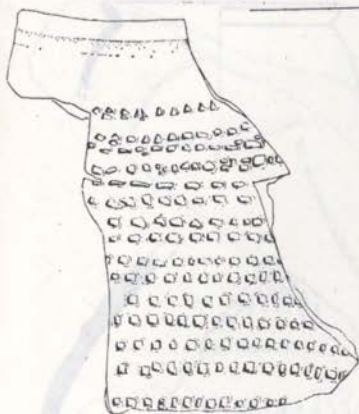
6

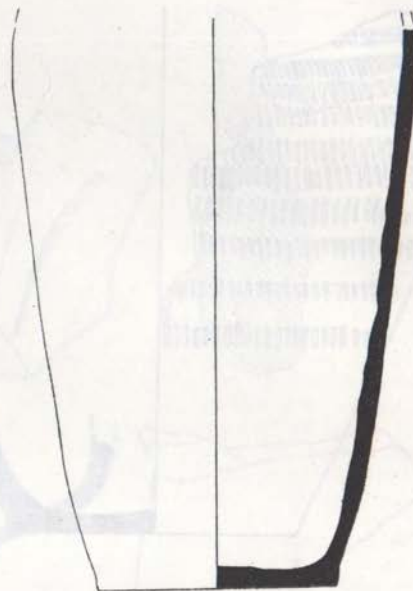
7

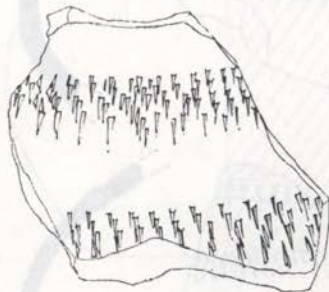
8

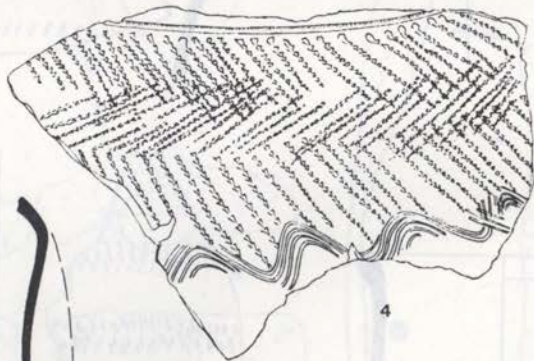
1

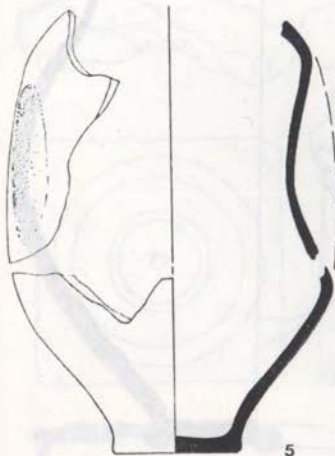
2

3

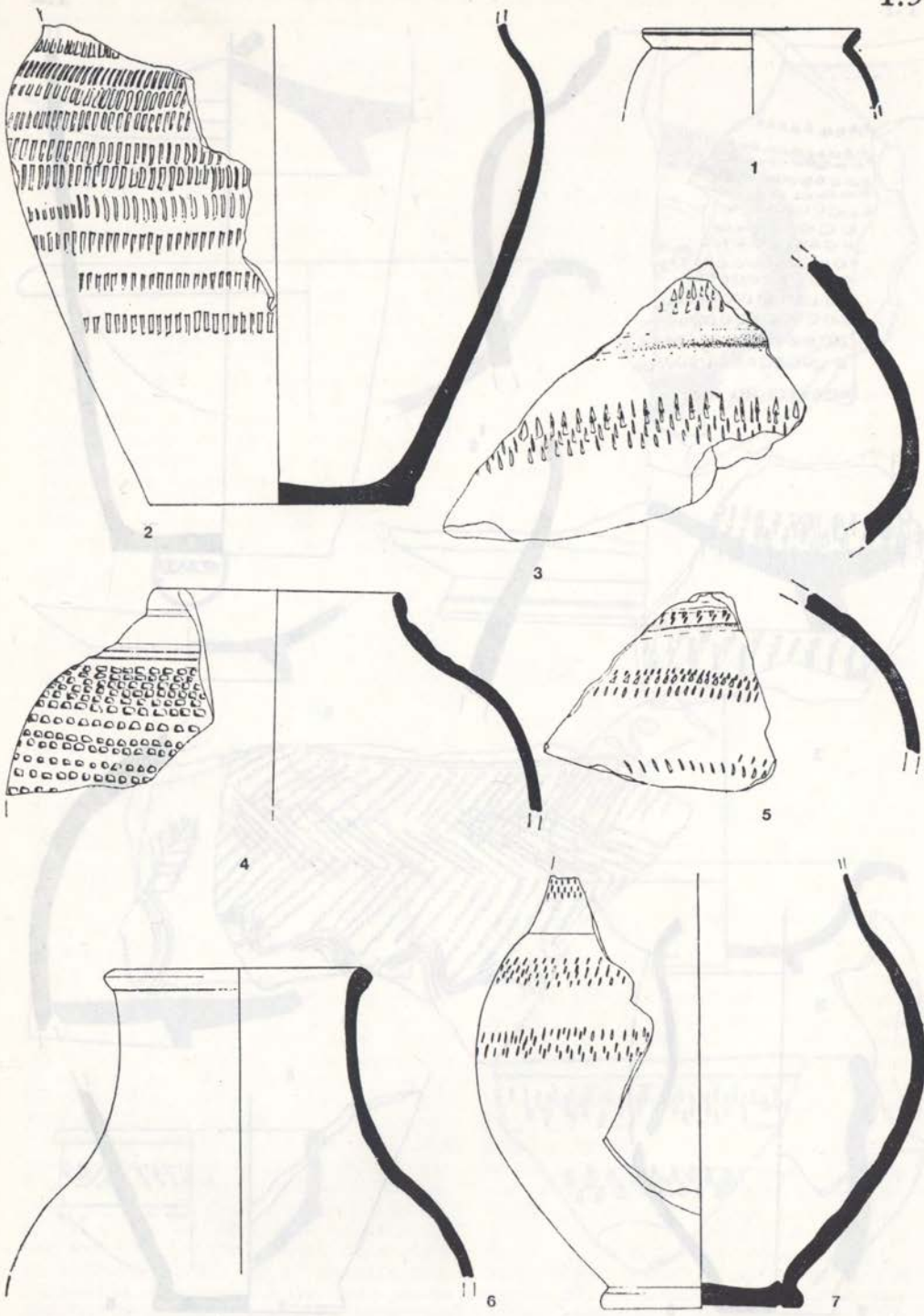
4

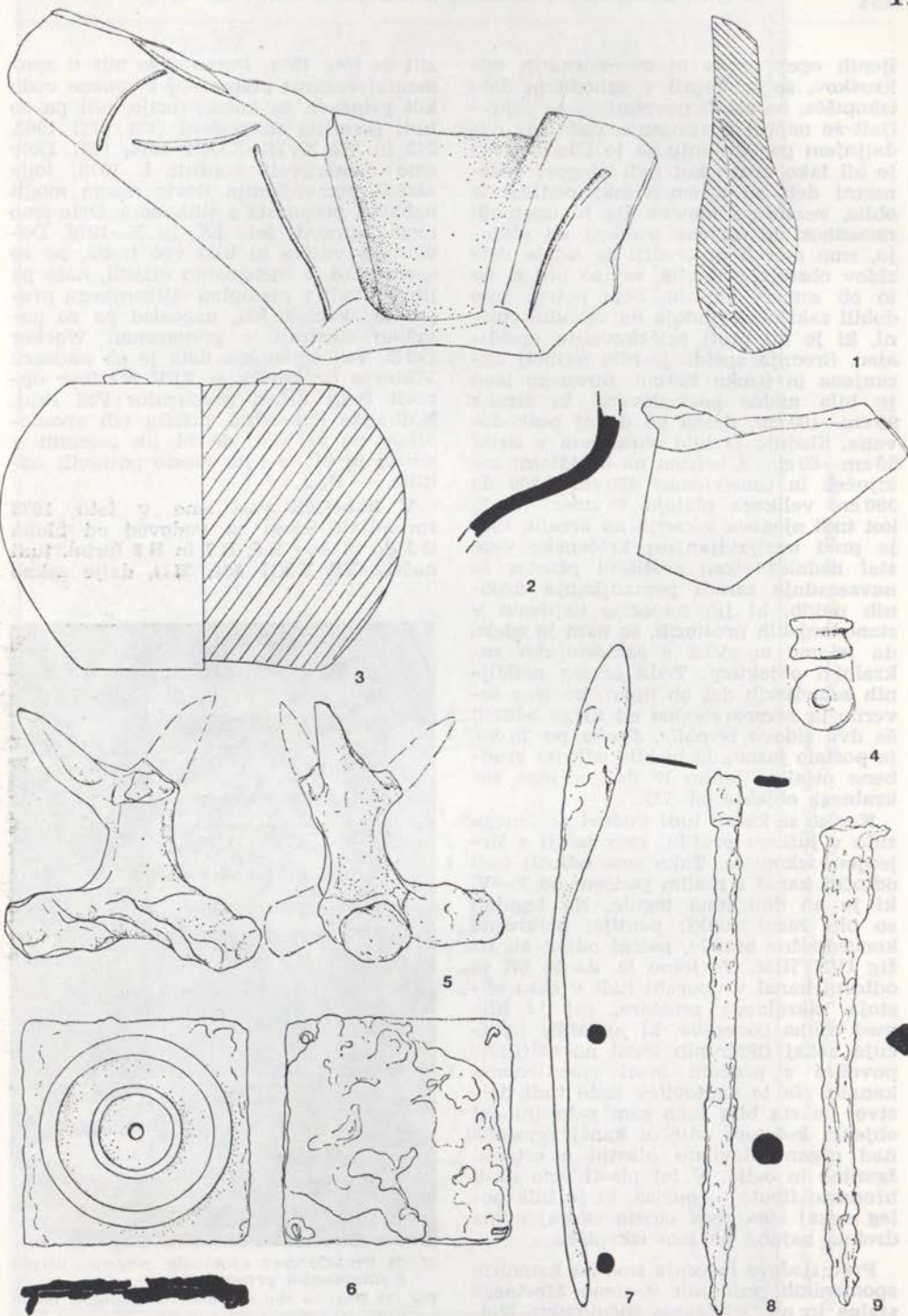

5

6

ljenih opek, apna in marmornatih odkruškov, so se kazali v vzhodnem delu izkopišča, na ostali površini so se pojavljali še naprej posamezno. Toda pri nadaljnjem poglobljanju se je izkazalo, da je bil tako estrih kot tudi njegovi posamezni deli na 60 cm visoki podlagi iz oblice, vezanih z apnom. Da bi ugotovili razsežnost te utrjene podlage ali platoja, smo morali odstraniti še ostale dele zidov obstoječe stavbe, saj so bili ti na in ob samem platoju. Sele potem smo dobili zaključek platoja na vzhodni strani, ki je bil proti pričakovanju apsidialen. Srednja apsida je bila najbolj ohranjena in široka 200 cm. Stranska leva je bila malce poškodovana in široka 90 cm—100 cm, desna pa dokaj poškodovana. Slednja je bila ohranjena v širini 50 cm—60 cm. Z ozirom na apsidialni zaključek in usmerjenost 520 cm × 360 do 380 cm velikega platoja v smeri V—Z, kot tudi njegova lokacija na arealu, kjer je pred uveljavljanjem krščanske vere stal nedaleč stran svetiščni prostor in navsezadnje zaradi pomanjkanja drobnih najdb, ki jih navadno najdemo v stanovanjskih prostorih, se nam je zdelo, da imamo opravka s samostojnim sakralnim objektom. Toda tekom nadaljnjih zemeljskih del ob njem, ko smo severno in severovzhodno od njega odkrili še dva zidova iz oblice, široka po 70 cm, je postalo jasno, da bi bile odkrite gradbene ostaline lahko le del večjega sakralnega objekta (sl. 72).

Ker so se kazali tudi sledovi peščenega zidu v južnem profilu, smo začeli s širjenjem izkopišča. Tako smo odkrili tudi odtočni kanal z malim padcem od Z—V, ki je na dnu imel tegule. Na tegulah so bili razni znaki: pentlje, polkrožne koncentrične brazde, palčni odtisi ali pa žig IVNFIRM. Verjetno je, da je bil ta odtočni kanal v uporabi tudi v času obstoja sakralnega prostora, saj je bila med njima povezava, ki jo lahko izpričuje nekaj fiksiranih tegul na estrihovi površini s padcem proti omenjenemu kanalu. Na to ugotovitev kaže tudi dejstvo, da sta bila tako sam sakralni del objekta kot tudi odtočni kanal zgrajena nad ožgano ilovnato plastjo z ostanki žganine in oglja. V tej plasti smo našli bronasto fibulo — aucisa, ki je bila poleg nekaj stenskega ometa skoraj edina drobna najdba na tem izkopišču.

Prve sledove luščenja smo na kamnitih spomenikih, vzidanih v stene **Mestnega stolpa** in na Orlejevem spomeniku, opa-

zili že leta 1974. Pozneje so bili ti spomeniki večkrat premazani z apneno vodo kot priprava za konservacijo, bili pa so tudi ponovno razvrščeni (VS VIII 1962, 249 in VS XVII—XIX/1 1974, 142). Delo smo nameravali končati l. 1975, toda zaradi pomanjkanja deviz nismo mogli nabaviti preparata s silikonom. Delo smo mogli opraviti šele IX. in X. 1979. Dodatnega veziva ni bilo več treba, pa so spomenike le mehanično očistili, nato pa jih polivali z raztopino silikonskega preparata Wacker SH, naposled pa so površino fiksirali s preparatom Wacker 190 S. Vsa omenjena dela je ob nadzoru Viktorja Gojkoviča iz ZSV Maribor opravil Ivan Žižek, preparator PM Ptuj. Najboljša dokončna zaščita teh spomenikov pa bi bila, da bi jih prenesli v muzej in bi na njih mesto postavili odlitke. — B. J.

V **Rabeljšji vasi** smo v letu 1978 spremljali izkop za vodovod od bloka B3 do blokov B6, B7 in B9 (prim. tudi načrte VS XXII 304, 311), dalje mimo

Sl. 73 Ptuj—Orfejev spomenik ponovno utrjen s silikonskim preparatom

Fig. 73 Ptuj — the Orpheus monument, made solid by means of silicon

osnovne šole prek Župančičeve in Levstikove poti do Krambergerjeve poti, kjer se nova instalacija pridruži stari. Investitor je bil Komunalni sklad Ptuj, delo

Sl. 75 Ptuj (Rabelčja vas) — opečna ruševina blizu H 6

Fig. 75 Ptuj (Rabelčja vas) — a brick ruin near H 6

Sl. 76 Ptuj (Rabelčja vas) — pri kovanju vodovoda poškodovani grobovi

Fig. 76 Ptuj (Rabelčja vas) — graves damaged during the digging of the water-work

je opravil PM Ptuj, arheološko delo pa je pogodbeno vodila podpisana.

6. 9. 1978 so začeli kopati v. od hidranta H 6. Že nekaj m stran od H 6 smo našli manjšo skupino žganih grobov. Izkopavanje smo tu nadaljevali ročno v okviru razširjenega izkopnega polja 4×30 m. 30 m dalj na v. od H 6 so našli površino opečnega drobirja. Tudi tu smo takoj začeli ročno izkopavati (sl. 75). Opeka je bila močno ožgana, delno tudi pokrita s črno silikatno maso, našli pa smo tudi kose karboniziranega lesa. V profilu je videti, da je bil ta objekt (mogoče ostanek peči) vkopan v večjo jamo š. 15 m. Zgornja plast vkopa je rumena glina in debelozrni prod.

V razširitvi pri H 6 smo našli 16 grobov. Povečini so to plitve ovalne jame, v njih pa so ostanki z grmade. Pokopavanje je brez sistema in brez orientacije. Plitvo vkopane jame so bile na površini poškodovane z oranjem, samo nekoliko grobov je bilo nepoškodovanih, dve grobnjami je poškodoval stroj (sl. 76).

Inventar grobov je skromen, keramika pa slabo ohranjena, verjetno zaradi kislosti tal. Ena grobna jama podolgasto ovalne oblike je imela rdeče ožgane stene in v njej je bila keramika nekaj bolje ohranjena. V tem grobu je bilo najdeno korodirano železno kopje, da moremo govoriti o vojaškem grobu. Možno je, da so tudi ostali grobovi vojaški, če mislimo na skromnost v načinu pokopavanja in na bližino ceste. Koncentracija grobnih jam na tako majhen prostor nas vsekakor sili misliti na neko celoto, dasi z gotovostjo še ne moremo reči, kaj jih veže: čas, socialni status ali poklic. Na dnu manjšega lonca, ki je služil kot

Sl. 77 Ptuj (Rabelčja vas) — grob 23

Fig. 77 Ptuj (Rabelčja vas) — grave No 23

žara, smo našli zlat uhan enakega tipa, kot je tisti iz skeletnega groba v izkopanem polju C, prekopanem prej in nekaj bolj na z. od naše skupine grobov.

50 m dalj proti v. so bile najdene še tri plitve in s plugom poškodovane grobne jame in grob št. 23 (sl. 77) s tegulno konstrukcijo. Tegule so zložene v dvo-kapno skrinjo. Ob standardnih keramičnih pridatkih je najden tudi poškodovan novc, po nekaterih znakih sodeč Faustine j. To bi bilo opozorilo, da so pokojnike tu še precej dolgo sežigali, tudi vzporedno s skeletnim pokopavanjem.

Strojno so nato kopali proti Osnovni šoli. Šele v Zupančičevi ulici so našli pod asfaltom v gl. 1,5 m dve grobni jami z ostanki grmade in s keramičnimi črepinjami. Oba groba sta bila že v preteklosti poškodovana.

Med H7 in H8 je jarek prečkal umetni nasip, od H9 dalje pa so kopali spet ročno. V. od H9 so pri točki 28 našli v gl. 1,5 m močno plast subhumusa in v njem ponekaj odlomkov rimske opeke.

Prav na sredi Levstikove poti je jarek odkril še dve grobni jami gl. 1,1 m. Bili sta tudi ovalni in močno poškodovani, verjetno pri gradnji poti. Na koncu ulice se je trasa priključila v obstoječi vodovod.

Tudi na trasi med H3 in H4 so kopali ročno, ker smo to zahtevali na podlagi najdb v B5 in v B4. Jarek je tu vendar rezal nasip, v nižjih plasteh iz rjave mešane prsti s precej keramike in rimske opeke, zgoraj pa tvori nasip plast prod. Jarek so kopali tu le 1,3 m gl. Med H4 in H5 niso kopali jarka, ker bodo položili vodovodno cev v podolžno sondo S3 ob B6, izkopano l. 1977. Tudi vodovodni jarek med H5 in H6 so kopali ročno. Teče preko izkopov A in B iz minulih zavarovalnih izkopavanj. 20 m v. od H5 smo našli še dva žgana groba, ovalna z ostanki z grmade in brez pridatkov. Tu je bil j. profil izkopa B, tako da moremo oba groba pridružiti v preteklem letu najdeni skupini.

Še 30 m z. od H6 smo našli žgan grob. Ovalna jama ima delno ožgane stene. Poleg standardnih keramičnih pridatkov so ležale v grobu glavnice korodiranih žeb-ljev, mogoče del noše. Nekaj m proti v. od tega groba smo našli dolgo ozko plast rečnih oblic. V smeri S—J smo ji sledili 4 m daleč. Š. je 60—80 cm. Težko bi se odločili, ali gre za pot ali temelj zidu, ki je ločeval grobne parcele.

Dokumentacija in najdbe so v PM v Ptuj. — Z. K.

NOVA GORICA, II, 12. — Dopolnjujemo podatke za lokacijo v **Solkanu**, na parc št. 23/1 k. o. Solkan (VS 21, 1977, 262), kjer je bila ugotovljena antična naselbinska plast brez ohranjenih arhitekturnih ostalin. Pravokotno na jarek kablovoda za HE Solkan, izkopen leta 1976, je bil letos izkopen širši in poglobljen jarek za priključek na TP, in to v sredini kulturne plasti. Ob tem smo dela ponovno spremljali in dokumentirali. Tako so nam znane približne dimenzije poselitvenega prostora, in sicer $4,20 \times 4$ m, če upoštevamo, da v. meja še ni znana. Kot že omenjeno, je gl. kulturne plasti 0,70—0,90 m, leži na dokaj izravnani sterilni plasti rjavo rumene mastne gline. V kulturni plasti je zelo temna mastna zemlja, mešana z žganino (vmes tudi večji kosi), raztreseno kvaliteto malto, kosi antičnih strešnikov; vmes je tudi nekaj drobcev domače in tudi finejše keramike. Sem in tja je opaziti nekaj srednje velikih in drobnih oblic, vendar brez medsebojne povezave. Sledov zidu ali tlaka tudi v tem izkopu ni bilo opaziti.

Sicer strnjena kulturna plast je bila prekinjena na dveh mestih z jamami iz časa Prve svetovne vojne, ki so bile zapolnjene z debelejším kamenjem. Nad antično kulturno plastjo je db. ruševinsko nasutje, ki je morda na tem mestu služilo za izravnavo površine »grajskega vrta«. Možnosti za sistematičen odkop se ožijo, ostaja še v. stran na pomočju pod načrtovano cesto obvoznico. — N. O.

ROGOZNICA, XVIII, 18, Ptuj. — Dne 11. in 12. 4. 1978 smo pri ogledu terena odkrili ob robu gramoznice tri dokaj poškodovane žgane grobove.

V grobu 1 smo odkrili žaro in rjavo rdeče pobarvano gubanko z ročajem.

Grob 2 je tegulnati grob, v katerem smo odkrili dele amfore: ustje in del ostenja z dvema trakastima ročajema ter fragment dna.

V uničenem grobu 3 smo odkrili fragment žare. — B. J.

SANABOR, II, 3, Ajdovščina. — Ob spremljanju izkopov na trasi magistralnega plinovoda vzdolž sanaborske doline je bila ugotovljena točna lokacija že znane antičnega grobišča z najdbo rimske-

Sl. 78 Sanabor — situacija najdišča
Fig. 78 Sanabor — the situation of the site

ga žrtvenika z napisom (ANSI, 123: ledinsko ime Izreje ni znano, verjetno v resnici **Srednje** [senožetij]).

Dno doline ob potoku Djaku, s. od Gradščica in sz. od cerkve sv. Danijela, je trasa povsem spremenila; na strmem pobočju na l. bregu je vsek vi. 2,5–3 m. V profilu vseka je bilo tik pod rušo na dl. 4–5 m mogoče slediti okrog 0,60 m db. plast temne obdelane humozne zemlje, za razliko od okoliške sterilne flišne ilovice. Med temno zemljo je bilo v vsej plasti pomešanih precej večjih in manjših kosov rimske lončenine, očitno razdrobljene in uničene pri kmetijskem obdelovanju. Večina kosov pa je ležala pri dnu plasti, nad trdo polskalnatno plastjo flišnega skrilmjavca.

Zaradi gl. vseka je v deževnem poletju ravno na območju te obdelane plasti v pobočju, pod obstoječim vinogradom, nastal večji zemeljski usad. Ob drsenju se je zemeljska plast pretrgala na več mestih in v razpokah je bilo moč opazovati, kako daleč segajo črepinje rimskih posod. Prav na s. robu usada jih ni več opaziti, zato ocenjujem površino še znanelega prekopa na okrog 6 × 5 m, ob dom-

nevi, da je trasa plinovoda del te površine tudi že uničila.

Večina keramičnih kosov pripada večjim amforam zelo dobre izdelave, vmes je nekaj kosov manjših vrčev. Sledov žganine ali prvotnih vkopov v intenzivno prekopani plasti ni bilo opaziti. Kljub temu glede na sestav keramike domnevam na tem mestu prekopan del rimskega grobišča. Opiram se še na pripoved domačinov: Franc Rušt, Sanabor 14, in Zora Žvokelj, Sanabor 19, se spominjata, da so ob rigolanju novega vinograda na tem mestu našli »večji obdelan kamen z napisom in nekaj črepinj zemljene posode; vendar je bilo to bliže cesti« (torej više na pobočju).

Grobišče leži na parc. št. 111 k. o. Sanabor, last Zore Žvokelj. — N. O.

SPODNJA HAJDINA, XVIII, 17. — Od 28. 6. do 14. 7. 1978 je potekal na izkopišču privatne stanovanjske stavbe na delu parc. št. 1117/16, 1117/10, 1108/1 in 1109/1 k. o. Hajdina. Odkrili smo dve steklarski peči (sl. 79).

Peč št. 1 je dl. 250 cm in š. 100 cm. V notranjosti in ob njej je bilo mnogo steklovin, delno ohranjene tudi na stenah in dnu peči. To peč smo prenesli v muzej in shranili v lapidariju.

Peč št. 2 je bila ohranjena samo v sp. delu v velikosti 170 × 90 cm. Mnogo ste-

Sl. 79 Sp. Hajdina — del substrukcije iz rečnih oblic

Fig. 79 Sp. Hajdina — a part of the substruction of the river gravel stones

klovine smo našli ob sami peči, predvsem na njeni j. strani.

Ob sz. delu izkopišča smo odkrili vogal rimske stavbe. En zid teče proti S, drugi proti V, oba izven izkopišča. Oba zidova sta iz oblic, vezanih z apnom s primesjo drobnega gramoza.

Od drobnih najdb je bilo največ fragmentov keramičnih izdelkov, tako za vsakdanjo rabo, kot tudi boljše namizne keramike - *terrae sigillatae*. Med prvimi so najštevilnejši fragmenti melnic in čaš. Na nekaterih fragmentih *terrae sigillatae* so ohranjeni tudi žigi delavnic ali mojstrov, na primer: MACERATI, MOXIMA. Razen množine steklovine je bilo izredno malo fragmentov steklenih izdelkov. Tudi koščeni izdelki so redki, saj smo našli le dva fragmenta lasnice.

V času od 31. 3. do 10. 4. 1978 smo nadzorovali izkopišče za gradnjo privatne stanovanjske stavbe na delu parc. št. 1153/6 k. o. Hajdina. Poleg slabo ohranjenega zidu iz nabitega gramoza v vi. 50 centimetrov, ki teče od S proti J skozi sredino izkopišča (10 × 9 m), smo našli fragmente keramičnih amfor, žar z metličastim ornamentom in sporadično tudi fragmente *terrae sigillatae*. Med redke najdbe sodijo tudi fragmenti stekla — večinoma modrikaste barve, bronasti novci (trije dokaj dobro ohranjeni).

Pri čiščenju izkopišča smo na gl. okrog 100 cm ugotovili štiri vkope različnih dimenzij. Dva vkopa sta bila bogata z drobnimi najdbami. Bogatejši je bil vkop št. 3, kjer smo poleg slabo ohranjenega bronastega novca in posameznih fragmentov oljenk našli mnogo fragmentov pokrovk, ki so bile hkrati tudi značilnost za vkop št. 4.

Od 7. 10. do 15. 10. smo nadzorovali gradbeno jamo stanovanjske stavbe na parc. 1112/1 in 1114/5 k. o. Hajdina. Ugotovili smo osem zidov in prostor z estrihom. Šest zidov, izkopanih v dl. od 1,3 do 11 m, je bilo iz oblic, vezanih z apnom. Zidova 7 in 8 sta bila pa iz nabitega stenskega ometa. Tlakovani prostor je bil med zidovi 1, 2 in 3. Estrih iz apna je ležal na podlagi iz oblic, vezanih z apnom malto. Zelo malo je bilo drobnih najdb, med njimi največ posod za vsakdanjo rabo.

Od 17. 5. do 25. 5. 1979 smo nadzorovali gradbišče hiše na parc. 1102/2 in 1104/2 k. o. Hajdina. V v. poglobljenem delu smo odkrili del platoja iz oblic, vezanih z drobnim gramožom in apnom.

Sl. 80 Sp Hajdina — sledovi steklarske peči
Fig. 80 Sp. Hajdina — traces of a glass-stone

Ta plato se razteza proti j. tudi iz izkopa (sl. 79). Zraven smo ugotovili tudi sledove treh uničenih peči za taljenje stekla (sl. 80).

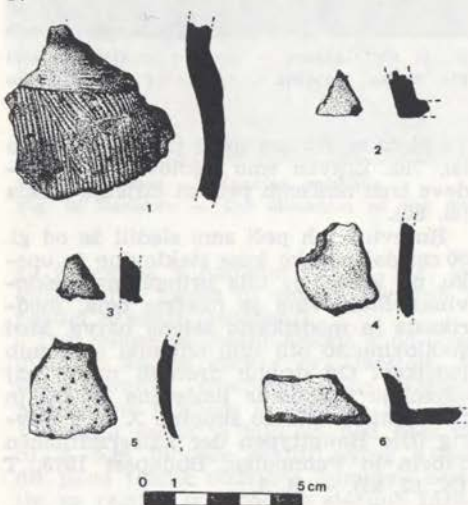
Ruševine teh peči smo sledili že od gl. 30 cm dalje (tako kose steklovine in opeko, na katero je bila prilepljena steklovina). Steklovina je mlečno bela, modrikasta in modrikasto zelena barva. Med steklovino so bili tudi odlomki steklenih izdelkov. Od drugih drobnih najdb naj omenimo fragmente lončenine — čaš in poznoantično fibulo skupine X in I Kovrig (Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Budapest 1973, T IX, 83, 85). — B. J.

SPODNJA LIPNICA, VI, 11, Radovljica.
— V strmem s. pobočju Jelovice se nad zaselkom Kolnica pri Spodnji Lipnici odpira vhod v Častiljivo jamo (kat. št. JZS 395, koordinate 5435,62/5030,99). Janez Stihlerle, p. d. Rožmanov iz Kolnice, rojen 1901. nama je ob enem izmed obiskov jame pripovedoval o svojem dedu. Že ta mu je kot otroku pravil, da so v starih časih v jami prebivali rojenice. Če si prišel »na ta debu četrtak« ob pravem času v jamo, si videl, kako so »rojenice žagale babo in potem si lahko dobil nove škorenjce«.

V tej 30 m dl. jami je Jože Broder, član Društva za raziskovanje jam Kranj, leta 1978 postavil vabe za lovljenje jam-

ske favne. Ko je med gruščem kopal luknjo za postavitev vabe, je našel več fragmentov keramike. Največji je bil okrašen z metličastim ornamentom in tega je obdržal, ostale pa zavrzel. Te sva kasneje našla skupaj z drugo, še mlajšo keramiko, ki leži kar med gruščem na površini 1. fragment večjega provincialno rimskega lončka iz dobro žgane črno rjave gline, okrašen z metličastim ornamentom (sl. 81, 1) 2.—5. fragmenti visoko srednjeveških posod iz črno žgane gline, kateri je primešano precej drobnega peska (sl. 81, 2—5). 6. fragment rdeče rjavo žgane posode (sl. 81, 6).

Antični fragment hranj J. Broder, ostale DZRJ Kranj (glej še: D. Josipovič — J. Jocič, Častitljiva jama nad Koinico — novo arheološko najdišče, Globine Gorenjske 2, 1980, 31 ss). — D. J. in J. J.

Sl. 81 Sp. Lipnica — keramične najdbe
Fig. 81 Sp. Lipnica — ceramic finds

STANEŽIČE, VIII, 33, Lj. Šiška. — V soboto 11. 11. 1978 je Uprava javne varnosti sporočila, da so pri kopanju peska zadeli Megradovi delavci na kamnito rakev. V dogovoru z dežurnim inšpektorjem UJV Ivanom Potočnikom in fotografom Marjanom Romihom smo takoj krenili v peskopom v Stanežičah. Pri kopanju z bagerjem je zadel Mirko Balažič na zloženo kamenje in kamnito skrinjo. Istočasno so sarkofag prestavili z originalnega mesta, ker je bil profil spodkopan in ker jih je motil pri delu.

Ob prihodu na teren smo ugotovili, da je notranjost sarkofaga intaktna. Spričo večje količine zdrobljenih oprek na mestu odkritja in nekaj fragmentov lončnine smo sklepali, da je bil ob sarkofagu prvotno še nek drug grob, zavarovan s strešniki.

Sarkofag je iz drobnozrnatega rumenkastega peščenca, verjetno iz polhograj-skih hribov. Sprva je bil pokrit z dvo-kapnim pokrovom, ki pa se je pri bageriranju prelomil in delno zdrobil. Rob pokrova je zobčasto izstopajoč, da se je vsedel v utor spodnjega dela sarkofaga. Sarkofag je dl. 200 cm, š. 64 cm in v. 56 centimetrov. Izdolbena notranjost meri 185 × 46 × 41 cm.

Obod sarkofaga je povprečno 10 cm db. in ob robu poglobljen za zobčasti zatič pokrova. Poglobljeni in prisekani rob meri 2 × 2 cm. Na prednji strani ima nastavke oziroma okvir za napisno polje, obrobjeno s 6 cm š. enostavnim profilom. Polje je brez napisa oziroma sledov črk. Pač pa je površina grobo narezana, morda za nanos ometa, ki je mogel imeti slikan okras in napis. Polje meri 60 × 32 cm.

V sarkofagu so bile kosti skeleta narite proti nogam, ker se je sarkofag ob prenosu očitno nagnil. Od okostja je bila dobro ohranjena lobanja in kosti spodnjih okončin. Sodeč po ohranjenih zobeh v sp. čeljusti, kjer so bili ohranjeni samo sekalci, vsa ostala čeljust pa atrofirana in zglajena, se da sklepati, da je bila v sarkofagu pokopana silno stara ženska. Na ženski spol preminule lahko sklepamo iz ohranjene verižice, ki jo je nosila ob vratu. Od prdatkov je imela le še steklen balzamarij in malo večjo stekleničko, ki sta ležali v enem vogalu sarkofaga.

O odkritju sta pisala Ljubljanski dnevnik 13. 11. 1978, 15 in Delo 14. 11. 1978, 7. — P. P.

V profilu prodnate terase za stavbo Komunalnega podjetja Ljubljana, prej Tlak (Na ježah — Stanežiče) se je odkrnil del zemeljskega sloja. Pri tem so se pokazale v profilu antične ostaline. O najdbi je javil Janez Sedej iz Sentvida. LRZSV je izvedel zaščitni izkop in ugotovil, da gre za dvojni pokop in sicer je bilo v žgan grob deloma pokopano še kasneje truplo. Od žganega pokopa je ostala, kot kaže, večina gradiva, žal močno poškodovanega tudi zaradi oranja, saj je globina grobne jame komaj 50 cm, skeletnega groba pa 45 cm. Od gradiva obeh

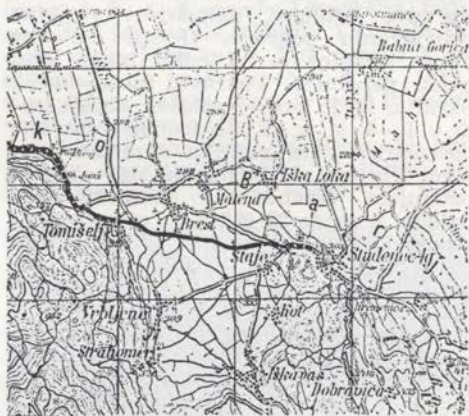
grobov se je ohranil samo keramični material, ki je v rastavriranju. — M. S.

STAJE, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — V avgustu in septembru 1979 smo v zvezi z zaščitnim sondiranjem na območju Vodarne Brest izkopali šest sond na trasi starega Tomišeljskega potu, prvotno rimske vicinalne ceste Ig—Vrhnika. Dve sondi smo zastavili na zemljišču antične nekropole pri Stajah. Rimsko vicinalno cesto smo našli v sondah 1—3 in 6, s. del. V vseh navedenih sondah smo odkrili tudi ostanke ustroja starega Tomišeljskega potu, novodobnega medvaškega kolovoza. V sondi 6, s. del, smo med rimsko cesto in novodobno potjo odkrili ostanke še enega, najverjetneje poznosrednjeveškega cestišča, kar se glede na znatno globino in stratigrafijo ujema s skupkom predmetov iz 14. do 15. stoletja, najdenih v južnem delu iste sonde, v plasti 4. Naj dodamo, da je bila po ustnem izročilu **Kuharjeva kapelica**, ob kateri smo zastavili sondo 6, zaobjubno sezidana pred okrog 300 leti, kar glede na obliko in način gradnje sicer porušenega kulturnega objekta ustreza dataciji nekam v 17. stoletje (v istem stoletju je bila zgrajena, morda celo obnovljena, poljska pristava Gradič Brest ali Ebenporthen). Prav možno je tudi, da je glede na izpričanost poznosrednjeveških najdb na prostoru sedanje kapelice stalo neko starejše, verjetno leseno znamenje.

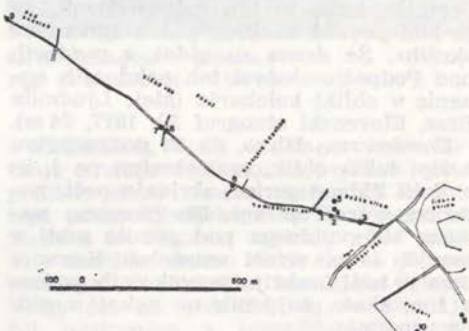
Sondi 4 in 5 na ledini **Baške ulice** sta negativni, s čimer je dokazano, da se rimska nekropola ni širila tako daleč proti SZ ob vicinalni cesti. Pripomniti moramo, da ležijo Baške ulice (isto ime velja tudi za odsek rimske vicinalne ceste Staje—Podgozd—Golo ob nagrobniku CIL III 3804 = 10731 = AIJ 134, vsekanem v živo skalo, z ljudskim imenom Stari dedec) že onstran Globokega potu, koder naj bi po izročilu še v fevdalnih časih tekla stara struga Iške, (cf. D. Vuga, VS 22, 1979, 331). Sonde 1—3, kjer je ugotovljena rimska vicinalna cesta proti SZ, ležijo torej že na l. bregu stare Iške in je tako razumljivo, zakaj onstran črte Staje—Zidana gorica antični Ižanci niso več pokopavali (sl. 82, 83).

V sondah 10 in 11 na območju antične nekropole na veliki družbeni njivi **Pungert** tudi nismo našli otipljivih sledov. Sonda 10 je negativna, medtem ko smo v sondi 11 v j.v. delu odkrili tlak iz rečnih oblic (bližina stare Iške!) in manj-

ših lomljencev. Glede na gl. tlaka (30—44 centimetrov pod površjem) je možno, da pripada rimski dobi, že zlasti, ker je položen na prvotni humus (plast 3). Tik nad tlakom, na s.sz. robu, smo našli odlomek železnega noža (plast 2). Zaradi omejenega obsega sondiranja izkopa ob tlaku nismo širili. — D. V.

Sl. 82 Staje — situacija ene od cest
Fig. 82 Staje — the situation of one of the roads

Sl. 83 Staje — situacija sond
Fig. 83 Staje — the situation of trenches

Med 12. in 14. majem 1979 smo v okviru zavarovalnih del pri obnovi ceste Jezero—Tomışelj—Brest—Ig sondirali na kraškem osamelcu **Zidana gorica** (parc. št. 1860 k. o. Studenec — Ig) pri Stajah pri Igu. Sonda 27 (4,0 × 2,5 m) izkopana na jv. vznožju vzeptine, je bila negativna. S sondo 28 (2,5 × 2,5 m) smo razkrili prostor sredi nasipa v obliki kolobarja s pr. 6—7 m in vi. do 80 cm na dnu vr-

tače v j. delu osamelca. V plasti temno rjave mastne zemlje je na gl. ca. 50 cm ležala iz apnenca izklesana rimska skrinja — pepelnica pravokotne oblike. Zunanje ploskve sten so nekoliko izbočene, prav tako dno, koti so zaobljeni. Mere: $106 \times 82 \times$ ca. 50 cm (vi. zaradi izbočenosti dna in teže objekta nismo izmerili natančno). V zg. ploskvah daljših sten sta dve vdolbini, namenjeni verjetno pritrditvi pokrova. Gornji del ene daljše stranice je bil odbit in je ležal poleg pepelnice. Pokrova nismo našli. Skrinja, ki je precej splošne oblike, sodi v 1.—3. st. n. št. Za točnejšo časovno opredelitev nam manjka spremno gradivo. Njegova odsotnost in lega objekta potrjujeta domnevo o drugotni legi najdbe. S sondo 29 ($8,2 \times 1,0$ m) smo presekali del nasipa v obliki kolobarja (pr. ca. 11 m), ležečega na s. pobočju že omejenjene vrtače. Odkrili smo peč za žganje apna. Apnenica, ki je bila odkopana le delno, je imela ohranjene ostanke zidanih temeljev. Na dnu je ležal sloj kompaktnega apna, pokrit z debelo plastjo drobirja. Točnejšo časovno opredelitev peči nam onemogoča odsotnost spremnega gradiva.

Apneničarstvo je stara dejavnost v vaseh pod Krimom. Starejši vaščani še pomnijo, kako so jim pripovedovali, da je bilo povsod naokrog polno apnenic v »koših«. Še danes so vidni v gozdovih nad Podpečjo sledovi teh nekdanjih apnenic v obliki kolobarja (glej: Ljudmila Bras, Slovenski etnograf 30, 1977, 74 ss).

Domnevamo lahko, da se pod ostalimi nasipi takih oblik, raztresenimi po j. in z. delu Zidane gorice, skrivajo peči, podobne zgoraj opisani. Ne poznamo namena zidu, vidnega pod gomilo prsti v manjši — v. vrtači osamelca. Neznana nam je tudi funkcija pravokotnih vsekov v živo skalo, najdenih na nekaj mestih po vzpetini.

Originalno terensko dokumentacijo sondiranja hranj NMLj. — Ma. B.

Odlomek stranice antične pepelnice (spomladi 1979 je bila raziskana na Zidani Gorici, glej poročilo M. Blažona) smo zaradi varnosti decembra istega leta prepeljali na dvorišče NMLj. Skrinja sama je do nadaljnjega ostala na najdišču, najverjetneje sekundarnem, kjer zaradi svoje velike teže ni ogrožena. V prihodnje bi jo kazalo prepeljati v lapidarij izžanskih spomenikov, ki je žal v sedanji obliki v cerkvi sv. Mihaela v Iški vasi nesprejemljiv. — D. V.

STARI TRG, XV, 10. — Od 8. 5. do 5. 6. 1978 smo nadaljevali z orientacijskim izkopom na trasi plinovoda Podloge—Ravne, kjer so pri izkopu jarka v letu 1977 rezali predvidoma tri rimske grobove na še nevidenem arheološkem terenu na parc. 226/3 k. o. Stari trg. V mejah strojno snete površine smo vzporedno ob trasi plinovoda razporedili štiri kvadrante v skladu z zapažanji nadzora pri izkopu jarka. Želeli smo omejiti tudi j. rob grobišča s prečno sondo (= sonda 2), orientirano S—J, s sondo 1 pa ugotoviti nadaljevanje grobišča proti potoku Dragi. Sledili smo močnemu padcu plasti od Z oziroma ZSZ proti V oziroma VJV. Kulturna plast variira v gl. 0,90—1,75 m (padec terena od 416,70—413,32) in leži na ilovici ali napolnivi plasti v db. 10—30 cm in vsebuje močno fragmentirano različno naselbinsko keramiko v glavnem iz sivo žgane in s peskom mešane gline, večinoma iz pomarkomanskega obdobja, kamor jo opredeljujejo tudi novci.

V profilu smo lahko sledili grobišču dalje proti Suhadolnici, približno smo locirali tri uničene grobove po plinovodu, štiri zidane okrogle oziroma ovalne oblike iz obdelanega peščenca, ki pa so bili izropani, po vsej verjetnosti še v antičnem času. Po grobni arhitekturi in ostankih keramičnih posod bi jih lahko uvrstili v čas 1. in 2. stoletja.

Od 10.—27. 7. 1978 smo delali na prezentaciji vsebinsko povezane arheološke enote temelja rimske grobnice in dveh tipičnih in dobro ohranjenih zidanih grobov (grob 1 in jaškasti grob 8 po Winklerju) na delu nekropole rimskega Colata, ki smo jo odkrivali v l. 1977.

Sl. 84 Stari trg — urejanje okolice prezentiranih rimskih grobnic

Fig. 84 Stari trg — the arranging of the surroundings of presented Roman sepulchres

Obnova je zahtevala dodatne spomeniško varstvene ukrepe, katerih izvedba je bila podprta z domačimi dejavniki (mladinska organizacija, Krajevna skupnost Stari trg, Kulturna skupnost Sl. Gradec, Skupščina občine, Cestno podjetje Maribor, pomoč krajanov) (sl. 84). Tehnični postopek prezentacije je vseboval več delovnih faz od dviga in čiščenja kamna do izkopov temeljev, njih utrjevanje in betoniranje ter vlaganje ročnih oblic v čimbolj realni obliki na osnovi načrtov in zapiskov. Enega od grobov smo morali zaradi zamakanja sosednjega potoka Drage dvigniti in ponovno rekonstruirati na suhem terenu ob j. grobni ograji. Ob izkopu za grob smo ob tem našli na mlajši človeški skelet. Po končanih delih so celotni teren tega grobišča splanirali mladinci. Predložili smo zasaditveni načrt tako, da kot »Arheološki park Colatio« predstavljajo stanje arheološke dediščine, kot smo jo prejeli le z neznatnimi posegi v okolje, in podčrtuje pomen spomenika. Park je povezan z rekreacijsko pedagoškimi nameni in ga bo mogoče v bodoče z najdbami dopolnjevati.

Podrobna obdelava bo predmet posebne študije.

Pri nadzoru za izkop kleti smo v bližini rimskega grobišča na parc. št. 223/7 k. o. Stari trg našli nepravilno ovalno oblikovan kamnit plato velikosti $3 \times 1,80$ m, na s. in j. stran od njega pa nabit gramoz. Plato je segal do gl. 40 cm in je verjetno predstavljal temelj grobnice. Zgrajen je bil iz večjih prodnatih kamnov, pod katerimi je ležala plast oblic, vmes pa nekaj debelozrnatega drobljivega marmorja.

V s. profilu stavbe (proti trasi plinovoda in rimskem grobišču) smo zasledili sledove rimske ceste, ki gre dalje med grobiščem proti naselju Colatio. — M. S. G.

STRANE pri Marezigah, IV, 4, Koper. — Na njivi Andreja Štoka iz Marezig, ki leži ob cesti proti Kavaličem, so našli glinaste tlačne ploščice in kose rimske opeke. Opeko je moč najti tudi med kamnjem ob robu njive. — E. B. T.

STREHOVCI, XX, 5, Lendava. — Z. od ceste Strehovci—Rankovci sta na travniku med njivami (parc. št. 1707 in 1711 k. o. Strehovci, last Franca Toplaka in Jozefa Gerenčera iz Strehovec) dve sploščeni in neobraščeni gomili. Gomila

1 je cela, pr. 10 m in vi. 0,5 m, gomila 2 je razkopana do polovice, pr. je 6 m, vi. 0,8 m. O najdbah ni nič znanega. Na nasprotni, v. strani iste ceste je na travniku z imenom **Vrtaši** (parc. 2344 k. o. Strehovci, last Vincij Varga, Strehovci 64) osamljena gomila. Pr. 12 m vi. 0,8 m. Sploščena je in neobraščena. V gozdu **Kiše**, v. od Bukovniškega jezera (parc. 1 k. o. Strehovci, družbena last) so vidne tri gomile. Gomila 1 je cela in meri v pr. 18 m in vi. 2 m, gomila 2 je ohranjena do polovice, meri v pr. 19 m, v vi. 1,5 m, gomila 3 pa je cela in meri v pr. 16 m in v vi. 1,5 m.

V bližini teh gomil je teren, ki mu pravijo domačini **Klošter**. V bližini se najde lončenina in stara opeka. — I. H. S.

Sl. 85 Strehovci — gomila 3

Fig. 85 Strehovci — barrow No 3

STUDENO, V, 12. — Na sv. robu kotanje za vasjo Studeno, ki jo ob s. robu prečka »stara rimska cesta« iz Razdrtega preko Ubeljskega in Studenega na Strnico in Planino, zapira prehod proti V, v strniško dolino nizek skalni greben, katerega vrh domačini imenujejo **Ostrog**. Večji del sz. pobočja, do vznožja, je bil odstranjen z izkoriščanjem kamnoloma v času med obema vojnama, pri tem je bilo porušeno tudi vrhnje sleme z osrednjim platojem, ki je bil umetno izravnani in utrjen z obrambnim jarkom. Sledovi v. dela te utrjene postojanke so še opazni, vendar meri ostanek platoja le še okrog 10 m po dl. Skalni lomi segajo prav do roba platoja, ni jasno, kako ši. je bilo sleme prvotno. Furlan iz Studenega se še spominja, da so ob delu v kamnolomu večkrat našli na stare predmete: lončenino, sulico, vendar najdbe niso ohranjene. Mesto najdb leži prav pod vrhom grebena, kjer so sledovi

utrdbe, zato menim, da je zrušen velik del utrdbe; po opisu sodeč je datacija morda antika in sicer bi utrdbo lahko interpretirali kot zaporo ceste pri Strmicci. Ob tem je treba upoštevati še rezultate letošnjih izkopavanj na Taboru, ki so pokazala, da tam ni sledov antične poselitve, zato je tudi treba korigirati vključevanje Tabora v Studenem v limes.

J. od kamnoloma oziroma v z. vznožju grebena z utrdbo na Ostrogu so v izročilu izpričane najdbe žganih grobov, najdbe so menda v muzeju na Dunaju ali v Trstu (nepreverjeno!). Lokacija se imenuje **Podostrog**, v bližini je stalni izvir (topografsko delo za PP, 1979). — N. O.

SARED, IV, 2. — Ob razvalinah cerkvice **sv. Jakoba**, ki stoje nad zaselkom Sv. Jakob pri Šaredih, so bili po pripovedovanju Franca Turjaka iz Baredov najdeni ostanki skeletnih grobov. Na platoju istega hriba z 273 m nadm. v. bolj na z. od cekve, je bil na ledini **Na groblji** najden glinast tlak, temeljni zidovi stavb in ostanki rimske opeke. Po najdbah sodeč gre za predel, naseljen v antiki in srednjem veku. — E. B. T.

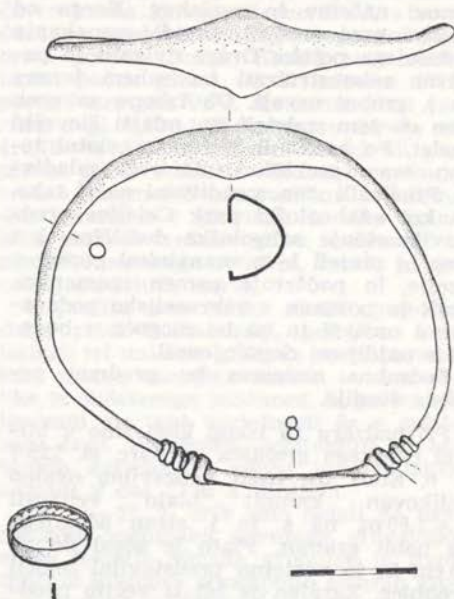
ŠKOCJAN, IV, 3. — Na vrhu hriba Škocjan na levi strani ceste, ki vodi iz Koprja proti Bertokom, so delavci Agrarie pri kopanju v vinogradu našli veliko opeke in zidove. Kosi opeke so še raztreseni po njivah. — E. B. T.

ŠMARJE, IV, 8, Koper. — Na platoju hriba **Poljane** sv. od Šmarij, kmetje pogosto najdejo rimsko opeko, keramiko in železne žblje. Na sv. strani tega platoja **Verščibošk** naj bi nekoč stala vas, od tod veliki kupi kamenja. Na nasprotni, jz. strani pri križišču starih cest Šmarje—Koštabona in Šmarje—Padna je baje stala cerkev **sv. Boštjana** in kraj imenujejo Boštjanovo. Našli naj bi tudi skeletne grobove.

Stara cesta, ki se pri razvalinah nekdanje ceste v v. delu Šmarij odcepi od ceste Šmarje—Pomjan in vodi proti Koprju, se imenuje Stara ali rimska cesta. Podatek je zanimiv za iskanje ceste via Flavia.

Na hribu **Grintavec**, 288 m nm. vi., se najdejo kosi rimske opeke in kamenja, po pripovedovanju domačinov ostanki starega naselja. Opeko najdejo tudi na j. pobočju hriba, na njivi Antona Glavina. V neposredni bližini je najdišče Stare njive pri Gažonu. — E. B. T.

ŠMARTNO POD ŠMARNO GORO, VIII, 33, Lj. — Šiška. — Poleti je LRZSV v okviru konservatorskih posegov na taboru na **Šmarni gori** opravil tudi sondažna izkopavanja na tem prostoru. Poleg ostankov taborskega kompleksa je bila najdena pod stopnico sz. vhoda antična bronasta zapestnica (votla z rombasto zakrivljenim osrednjim delom) ter srebrn ploščat ornamentiran prstan, po-bran v premetanih plasteh ob obzidju, sv. od prezbiterija. — M. S.

Sl. 86 Šmarna gora — bronasta zapestnica in srebrni prstan

Fig. 86 Šmarna gora — a bronze bracelet and a silver ring

ŠMARTNO, II, 9, Nova Gorica. — Leta 1978 so pri obnovi ceste Plave—Dobrovo v vasi Šmartno (**parc. št. 201 k. o. Šmartno**) presekali antično plast. Pri ogledu terena je bila v profilu 1,5 m nad nivojem ceste delno še vidna 5 cm db. sivorjava kulturna plast, v kateri so bili odlomki opeke, keramike in drobcji oglja. — B. Ž. T.

TOMIŠELJ, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Po izročilu domačinov vodi Rimska cesta od vznožja Krimskega pogorja, in sicer od ledine **Kravji most** (z. od nekdanjega zaselka **Podkraj**) naravnost po barjanski ravnini proti Lipam (seka parc.

št. 2073, 2018, 2014 itd. k. o. Tomišelj). Staro cestišče je ohranjeno kot nekoliko napeta, okrog 50 cm vi. in 5 m š. izboklina. Nasuto je iz srednje zrnatega proda in poteka v smeri približno SV—JZ, ne glede na sedanjo mrežo barjanskih jar-kov in kolovozov. Zaradi bližnje najdbe rimske podkve ob Šalčkovem štradonu (glej s. v. Lipe!) domnevamo, da gre za rimsko vicinalno cesto na Barju. Zelo verjetno imamo opraviti tudi s kmetijsko izrabo prej nedostopnega močvirja, ki so ga v antiki delno izsušili. — D. V.

TRBINC. — Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

TREBEŠE, III, 4, Koper. — Na njivi Franca Jožeta, ki leži na ledini **Stup** na **Hribu**, 402 m nm. vi. j. od Butarjev ob cesti Butari—Trebeše, je lastnik njive izkopal več rimskih kamnitih pepelnic z ogljem in majhnimi posodicami. Pokrov take kamnite posode, ki ga je shranil kmet, je sedaj v Pomorskem muzeju v Piranu.

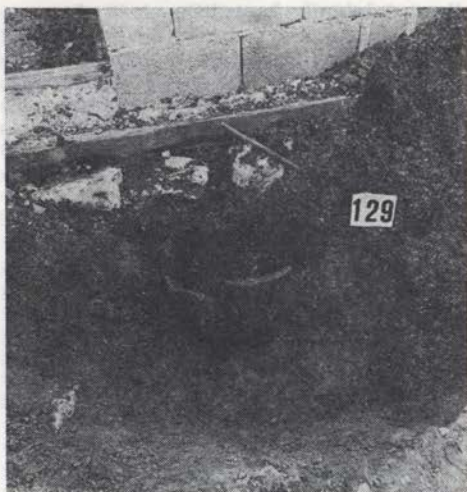
Na ledinah **Ravan** in **Stupanj**, ki ležita na **Hribu**, najdejo kmetje pri oranju njiv zidove in rimsko opeko, ki je še vedno raztresena med kamenjem ob robu njiv. Na istem hribu, le bolj s. na njivi Kozlovič Andreja in Ivana iz Butarjev, se menda najde tudi oglje. Opeka je raztresena po vsem hribu. — E. B. T.

TREBNJE, IX, 17. — Brez soglasja zaveda za spomeniško varstvo je bil prekopan teren za novo osnovno šolo sz. od današnjega zdravstvenega doma. Vseeno je LRZSV uspel izvajati arheološki spomeniški nadzor nad izkopi in pri tem zasledil na več mestih kose antične keramike. Na s. delu izkopišča pa se je tik pod površjem pojavila žganina z antično keramiko, ki je po natančnejšem pregledu pokazala, da gre verjetno za predhodno uničen antični kulturni sloj. — M. S.

TRNOVO. — Glej: Starejša železna doba.

ZANIGRAD, III, 1, Koper. — Po sz. pobočju hriba, na katerem stoji cerkvi-ca v Zanigradu, vodi v dolino pot, ki ji pravijo **Rimska cesta**. Pravijo, da se do-bijo sledovi te ceste tudi v dolini pod Podpečjo in Bezovico. — E. B. T.

ZAZID. — Glej: Prazgodovina — po-drobneje neopredeljivo.

Sl. 87 Trebnje (pristava) — rimski žgan grob
Fig. 87 Trebnje (a farm building) — an incinerated Roman grave

ZLOGANJE, IX, 14, Novo mesto. — Splomlani 1979 so odkrili pri planiranju hriba **Tičnica** v Zloganju blizu Škocjana na parc. št. 397/1 k. o. Dole, last **Mlakar Antona** iz Zloganja 2, žgane rimske grobove. Hitra intervencija arheološke ekipe **DM Novo mesto** je pripomogla, da grobišče ni bilo v še večji meri uničeno. V enomesečnem zaščitnem izkopavanju, ki ga je finansirala kulturna skupnost **Novo mesto**, je bilo odkritih 21 žganih rimskih grobov. Njihova tipologija zajema oblike od preprostih grobnih jam brez konstrukcije s pravokotnimi ali zaobljenimi vogali preko pravokotnih grobov s kamnito oblogo in zloženega kamenja

Sl. 88 Zloganje — kupolasta grobnica
Fig. 88 Zloganje — a cupola sepulchre

ali neobdelanih kamnitih plošč do zahtevnejše grajenih pravokotnih in okroglih grobov ter kupolastih grobnic z jaškastim vhodom (grob 6 in 11). Med grobnimi dodatki prevladujejo domače oblike keramičnih posod, kot so sivi lonci s cilindričnim in narebrnim ustjem in široke sklede. Grobi ročno izdelani lonci z metličastim ornamentom kažejo na

Sl. 89 Zloganje — rimska oljenka
Fig. 89 Zloganje — a Roman oil-lamp

staroselsko tradicijo, o keltskem poreklu prebivalstva pa govorita tudi dve hiša-

sti žari. Od fibul nastopa kolenčasti tip, najdena je bila tudi fibula v obliki delфина (gr. 9). Najdeni so bili štirje novci, ki so datirani od 1. pol. 1. st. do Avrelijana (270—275).

Prihodnje leto bomo z izkopavanjem sistematično nadaljevali. V Zloganju so namreč znane najdbe iz leta 1927, ko so pri gradnji kozolca v neposredni bližini sedaj odkritega grobišča, naleteli na rimske gradbene ostanke (zidovi, opeka, vodovodne cevi). Stare in nove najdbe skupaj kažejo, da je bila na področju vasi Zloganje verjetno neka manjša ruralna naselbina ali morda villa rustica, na hribu Tičnica pa njej pripadajoče grobišče.

Najdbe hrani DM v Novem mestu, inv. št. 1024—1086. — D. B.

VILIZAN, IV, 2. — Na morskem dnu je Degrassi zabeležil ostanke rimskega pristanišča.

Na polju v neposredni bližini in na samem mestu današnje opekarne, so našli rimsko opeko, ostanke stare peči, svinčene cevi in drugo.

Podatki o najdbah na celini so zelo skromni. Zaradi pomembnosti najdišča, ki kaže na rimski obrtniški kompleks, je treba predvideti sondažne raziskave na predelu od vznožja hriba do prve stanovajske hiše ob cesti Koper—Izola. — E. B. T.

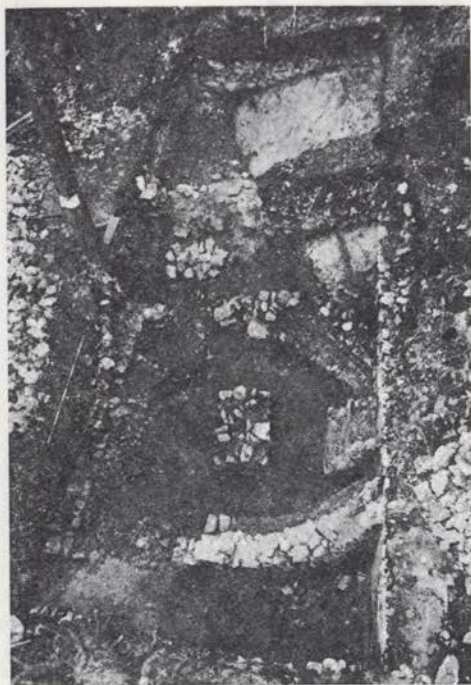
VINICA, IV, 2. — Na njivi Kaligarič Jožefa iz Izole, ki leži na hribu **Decima** j. od Vinice, je bil najden žgan grob v kamniti žari. Najdišče leži blizu Kaštelirja pri Dvorih nad Izolo in pripada zgodnjerrimskemu času. — E. B. T.

ZLEBIC — Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredelljivo.

POZNA RIMSKA DOBA IN PRESELJEVANJE LJUDSTVEV

AJDNA NAD POTOKI, VI, 7. — Arheološka terenska raziskovanja na kasnoantični naselbini — refugiumu na **Ajdni** (1048 m) nad vasjo Potoki, ko obsegala v letu 1978 v objektu VIII podaljšek arheološke topografske sonde iz 1976 (v izmeri $6,0 \times 4,50$ m v povprečni gl. 1,20 m). Izkop je potekal v skladu z večletnim načrtnim raziskovanjem te gorske naselbine. Izkopana jama je bila pod odstranjenim humusnim slojem, prepreženim s koreninami bukev (db. 0,50 m),

zapolnjena z ruševinami razpadlega zidu, ki je bil sestavljen iz lomljenega kamna, povezanega z malto. Z izkopano ruševino je bila ugotovljena š. sakralnega objekta (14 m), prezbiterij in sv. stranski prostor (B), ki je zapolnjen z živo skalo (v izmeri 3,70 in 3,40 m dl. ter š. 2,40 m). Prihod je bil iz prezbiterija. Odkriti, v del sakralnega prostora po načinu zidave z arhitekturnimi prvini v ohranjeni zasnovi sodi, v primerjavi s cerkvijo na Vranju, pred-

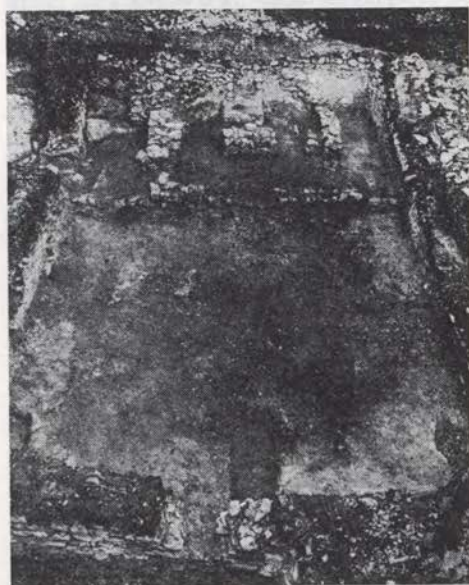

Sl. 90 Ajdna — v letu 1978 odkriti presbiterij
Fig. 90 Ajdna — the presbytery, discovered
in 1978

vsem pa Krnsko goro nad Gosposvetskim poljem, v kasnorimski čas (5. stol.). Znotraj prezbiterja je tlak oblikovan z maltnim estrihom, ki ni najboljše ohranjen. Ob j. in s. steni zidu so bili v sipu odpadlega ometa manjši kosi barvanega ometa v več intenzivnih tonih okra, tudi v zeleni ali modri barvni poslikavi v »secco« tehniki. Ohranjena vi. zidov je od 1 do 1,50 m na v. strani. Med slučajne najdbe v ruševini naj omenim del žrmlje iz kremenčevega konglomerata. Po izkopavanjih smo uredili provizorično zimsko zaščito s tem, da smo stene zidov prekrili z umetnim usnjem.

V septembru 1979 so se nadaljevala arheološka terenska dela na kasnoantični naselbini — refugiumu na Ajdni (glej VS 21, 1977, 195 in AV 29, 1978, 532). Letošnji izkop smo načrtovali v notranji del sakralnega prostora — objekt VIII, v ladjo in na zunanje z. obzidje ter na vhod. Pod humusno plastjo, prepredeno s koreninami (površinska plast db. 0,40 m),

so bili ruševinski ostanki zidov iz lomljenih skal, pod njimi pa ob vseh notranjih stenah nakopičena plast maltnega sipa s kosi odpadlega ometa, med njimi tudi barvnega. Večje število kosov je obarvanih v secco tehniki rdeče (so tudi niansirani) in tudi črno. Našli pa smo tudi ostanke ometa, ki imajo znak vrisanega posvetilnega križa. Z apnom beljeni deli izkazujejo večkratno beljenje. Odkrita notranja tlorisna zasnova sakralnega prostora izkazuje pravilno grajen trapez v notranji izmeri j. stranice zidu z 11,15 m, s. 9,90 m, v. in z. stranice s 6,80 m. Tlorisna oblika je pogojena s konfiguracijo terena oziroma s teraso, ki je nastajala s kamnolomom. Po longitudinalni osi je cerkev usmerjena bolj proti JV, proti vrhu Ajdne. V tretjina sakralnega prostora je 0,50 m privzdignjen prostor s podkvasito oblikovanim prezbiterijem. Glavni prihod pred menzo s hrambo relikviarija in k zidanemu prestolu, je bil v sredi po dveh stopnicah. Le deloma ohranjen estrih ob stenah nam nakazuje izdelavo tlaka. V. prostor (C), je vključen kot sz. pomožni stranski prostor cerkvenega kompleksa (kot zakristija) s stopničastim prehodom v ladjo. Velikost oziroma notranja povr-

Sl. 91 Ajdna — notranjost objekta VIII po izkopavanju 1979

Fig. 91 Ajdna — interior of object VIII after the excavations in 1979

dijskega prostora je bilo v različnih legah več ostankov keramičnih posod. Večinoma so rjavo sive barve, nekatere tudi opečnate. Na trebušastem delu je večkrat oblikovana valovnica ali vodoravne kanelure. Ohranjeni deli nakazujejo kroglasto obliko posod.

Izkopavanja in raziskovanja so omogočili Raziskovalna skupnost Slovenije, Temeljna kulturna skupnost Jesenice in TKS Kranj. Pri terenskih in strokovnih delih so sodelovali: konservator B. Sajovic in umet. zgodov. B. Jenčič, arheologi M. Sagadin, Janez Meterc, Lidija Ileršič, S. Ciglenečki, fotograf D. Holinski, inž. D. Prešern in drugi sodelavci GM v Kranju. — A. V.

CATEŽ OB SAVI. — Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredelljivo.

GONJAČE. — Glej: Novejše dobe.

GRADec PRI PRAPRETnem, XVI, 8, Laško. — V okviru raziskovalnih akcij, ki jih financira RSS, smo letos raziskovali poznoantično utrjeno naselbino **Gradec** pri Prapretnem. Namen akcij je bila predvsem izdelava natančnega geodetskega posnetka terena z vsemi danes na površini vidnimi stavbnimi objekti, ter sondiranje naselbine, saj njena stratiografija doslej ni bila jasna. Poleg tega smo skušali ugotoviti tudi lego poznoantičnega grobišča. Akcija je z manjšimi presledki trajala od 25. 9. do 15. 10. 1978. Pri delu sta sodelovala poleg podpisanege še študent arheologije Ivan Šprajc in geometer Igor Habjan.

1. sonda. Izkopali smo na jv. strani Gradca, na prostoru med ruševinama, označenima na skici v AV 26, 1975, 264 s številka 1 in 3. Kulturna plast je bila gl. 120 cm. Najdeni predmeti (številne črepinje, žindra, kosti, gumb iz steklene mase, fragment bronaste, trikotno oblikovane pločevine, del imbreksa), kažejo, da gre za povsem premešano plast, kar je verjetno posledica bližine obeh stavb in pripadajočih cistern. Najdena keramika pripada deloma prazgodovinskemu času, deloma obdobju pozne antike.

2. sonda. Na sz. strani je pokazala naslednjo sliko: okrog 70—90 cm db. plast z ostanki poznoantičnega materiala; šele v zadnjih 10 cm kulturne plasti smo našli na fragmente prazgodovinske keramike. Med najdbami v tej sondi je poleg številne poznoantične keramike treba omeniti tudi naslednje predmete:

folis cesarja Konstantina, bronast obesek oziroma našitek (vel. $2,7 \times 2,5$ cm), fragmente ustij steklenih kozarcev, več manjših kosov bronaste pločevine, železno iglo in železno žindro.

3. sonda. Izkopali smo jo v sv. vogalu objekta, označenega na prej omenjeni skici s št. 4. Plast ruševin je bila tu db. do 70 cm (pretežno lomljenci velikosti do 50 cm). Tik nad tlakom je bilo nekaj poznoantičnih črepinj in fragmenti stekla. Tlak je, kolikor je bilo mogoče ugotoviti zaradi majhne izkopane površine, sestavljen iz manjših lomljenecv in steptane ilovice. V kotu stavbe so bile najdene tudi popolnoma ohranjene žrmlje (pr. 40 cm), pod katerimi je bil tlak dvignjen nekako za 10 cm, torej nekakšen podstavek in obenem dokaz, da so žrmlje ležale v primarnem položaju. Med ruševinskimi kamenjem je bil najden tudi kos ploščato obdelanega kamna, velikosti 60×40 cm, ki je bil na eni strani polkrožno oblikovan. Morda gre za del okrogle mize (db. 10 cm).

Posebej zanimivo je dejstvo, da v tej sondi pod ruševino nismo našli plasti žganine, kot je to pri tovrstnih naselbinah že skoraj pravilo. Ali lahko iz tega potegnemo že tudi zaključek, da naselbina ni končala v ognju, za kar bi po drugi strani govorila tudi odlična ohranjenost ruševin? Na podlagi le ene majhne sonde danes ni mogoče povsem pritrtilno odgovoriti na to vprašanje.

Dve sondi smo izkopali tudi na **parc. št. 866** in 864 k. o. Marijina vas, na travniku, oddaljenem okrog 100 m od same naselbine, kjer smo iskali poznoantično grobišče. V obeh sondah je bila najdena kulturna plast, ki je pri eni segala celo 160 cm v gl. Izgleda, da gre za naplavljeno plast, saj je ležala sonda v prevalu med dvema vzpetinama. Najdene so bile posamezne črepinje (pretežno prazgodovinske) in oglje. Sledov poznoantičnega grobišča dosedaj nismo odkrili.

Na j. strani prej omenjenih parcel se nahajajo tri vzpetine, pr. okrog 15 m, ki predstavljajo, kolikor so umetne, najverjetneje prazgodovinske gomile. Na ta prostor se vežejo tudi pripovedke o zakopanem »zlato telu« in vraža, da na tem prostoru straži.

Zaradi geodetskega posnetka smo ves prostor temeljito očistili in pri tem ugotovili v glavnem isti tloris ruševin, kot je bil podan že na skici v AV 26 z nekaj korekturami, ki so bile mogoče zaradi boljše vidljivosti. Precej se je spremenila le celotna oblika naselbine (gre

pravzaprav bolj za trikoten tloris kot pa za enakomerno elipsasto podolžno obliko). Skica ruševin po geodetskem načrtu bo objavljena naknadno. — S. C.

HRUŠICA. — V času od 30. VII. do konca avgusta smo na Hrušici opravili nadaljevanje sistematičnih večletnih arheoloških raziskav. Dela je vodil Narodni muzej v Ljubljani v okviru akcije Kasnoantične utrdbe v Sloveniji, za katero daje finančna sredstva Raziskovalna skupnost Slovenije. Sodelovali so študenti PZE za arheologijo in strokovnjaki muzeja pod vodstvom Petra Petruja.

V letu 1979 smo izkopali celotno sondo XXXII, ter dve sondi (XXXVI, XXXIX) s podaljški njunih smeri s kvadranti vse do sedanje ceste, s čimer smo izkopali sedaj celoten predel severno od ceste in so zajele letošnje sonde preko 150 m².

Namen letošnjih razikovanj je bil odkriti temelje t. i. objekta E, ki je bil pri izkopavanju leta 1975-76 deloma odkrit in kot smo ugotovili zanj, da je bil močno poškodovan pri postavitvi cisterne in še posebej obeh peči za žganje apna, ki sta bili zgrajeni v zadnjih desetletjih IV. stoletja.

Objekt E je bil na s. zaključku komaj ugotovljiv, ker ga je na tem mestu močno poškodovala neka poprejšnja sonda (zelo verjetno delo W. Schmidta l. 1917). Osrednji zid, zgrajen iz lepih ploščatih lomljencev, se je nadaljeval skozi sondo XXXII in segel deloma v našo sondo XXVI. Izkopavanje zaklinkov j. od zidu, v prostoru do ceste, je pokazalo da se nanj navezuje tudi s te strani estrih, s čimer je jasno, da je to krilo stavbe segalo še bolj proti J in je zato tudi potek rimske ceste skozi trdnjavo ustrezno speljan.

Prostor s. od zidu je bil lepo tlakovan z estrihom, narejenim iz apnene malte, pomešane z drobirjem. Mestoma je bil v ta apneni estrih vložen drobir orehove velikosti, kar je dajalo videz mozaičnih tal. Nad estrihom smo dobili v močni kulturni plasti izredno število živalskih kosti od kapitalnega vepra do jelenjadi, bivolov, koz in ovac. Med keramiko prevladujejo temno sive in črne kuhinjske posode, nekaj je amfor ter kozarcev, značilne oblike III. stoletja.

Datacija objekta E je s temi drobnimi najdbami in tudi letos odkritim numizmatičnim gradivom dokaj trdno postavljena. Poleg depoja Galienovih novcev, odkritih 1975, smo tudi letos dobili kovance tega vladarja oz. njegovih na-

slednikov, tako Proba, Klavdija — Gotika in Avrelijana, s čimer je časovna opredelitev časa izgradnje objekta E v sredino III. stoletja dokončno potrjena.

Med ostalim numizmatičnim gradivom zastopajo odkriti novci vladarje IV. stoletja, kar kaže, da je bil objekt zares zrušen šele z izgradnjo obeh apnenih peči.

V s. predelu izkopa smo zadeli na nek nov objekt, imenovan objekt G, čigar temelji so bili sorazmerno slabo ohranjeni. Stavba je bila zgrajena iz lomljencev, vezanih z malto. V notranjosti tega prostora smo ugotovili nek tlak iz večjih lomljencev, zadelanih z malto, ki so tvorili očitno podlago za estrih tega prostora. Estrih sam je bil narejen tako, da so v apneno podlago vstavili drobir velikosti oreha. Tlorisno je ta objekt imel obliko kvadrata s kvadratnim ločenim prostorom v sz. vogalu. Časovna opredelitev izgradnje tega objekta je v tem trenutku samo okvirna in se opira na dejstvo, da so bile tu najdene izkopanine značilno poznorimske dobe, med njimi predvsem novci od Valensa do prehoda IV. v V. stoletje. Tako izgleda, da je objekt nastal v drugi polovici IV. stoletja in je tako najmlajši na Hrušici.

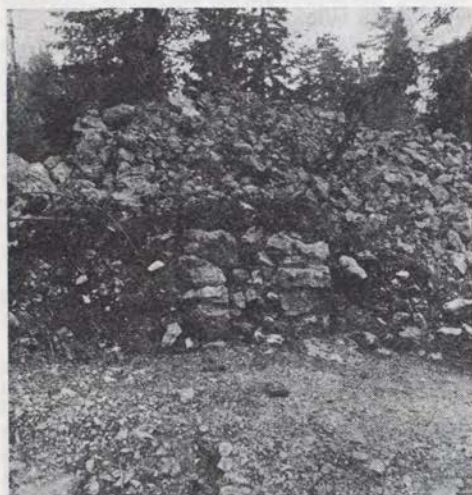
Presenetljiva najdba v tem objektu pa je bilo odkritje lončenine, pri kateri je na dnu vtisnjeno znamenje križa, značilnost, ki jo pripisuje prof. P. Korošec lončenini staroslovanskega časa iz srednjega veka, vendar je tu v zelo pozni antični plasti.

Glede na to, da so pri polaganju plinovoda v letu 1978, ko smo opravili zaščitna arheološka izkopavanja, morali spričo narave dela presekat j. krak rimskega zapornega zidu, smo dogovorno s konservatorko Nado Osmuk iz ZSV Nova Gorica to poškodbo letos popravili. Pritegnili smo posebnega zidarja ter konservirali presek zidu, in sicer tako že znanega obzidja j. od Hrušice, kakor tudi nov krak z. od Hrušice. Hkrati smo izvedli zaščitna konservatorska dela tudi na temeljih cerkve sv. Jederti, ki smo jo raziskali l. 1973-74 in zaplombirali velike poškodbe, nastale v obeh stolpih v prečnem obzidju.

V vseh sondah smo zadeli pod estrihom na žive skale, med katerimi je sterilna rjava rdeča ilovica, s čimer smo smatrali, da ostalih površin estriha ni potrebno razbijati. Prihodnjim raziskovalnim potrebam smo pustili kot kontrolni blok

0,5 m š. profil med sondami. Izloženo lončenino in osteološki material smo zakopali tik ceste v sondi XXXIX pri Bajčevi hiši, v bližini pod oznako 10 km. — P. P.

KALCE — LANIŠČE. — Pri kopanju trase plinovoda leta 1978 so z gradbenimi deli presekali in v celoti uničili del antičnega obrambnega obzidja, ki se vzpenja od Lanišča na vrh Srnjaka (sl. 93—95). Uničenega je bilo približno 20 m, ob razširjanju pristopnega koľovoza pa so obzidje tudi presekali. Dosedanja pot je namreč držala preko njega. Zaščitna dela je izvedel Narodni muzej iz Ljubljane.

Sl. 93 Kalce — poškodovani in očiščeni del obrambnega zidu na Lanišču

Fig. 93 Kalce — the damaged and cleared part of the defence wall at Lanišče

Poleg tega je bil poškodovan že prezentirani spomenik — stolp na Kalcah in sicer je bil zrušen jz. vogal kastela ter razmajani obe sosednji steni. Prav tako pa so bili deloma uničeni tudi kulturni sloji pred samim spomenikom kakor tudi terenski spomenik na odseku med trdnjavo in plinovodom.

LRZSV je v letu 1979 izvedel zaščitno akcijo na poškodovanem kastelu. Akcija je vsebovala naslednje delo. Porušiti je bilo treba del poškodovanega vogala zaradi ponovne sanacije v izmeri 2,50 m³. Nadalje je bilo odstranjenih še 6,15 m³

zidu na j. steni zaradi razpokanosti in nabreklosti. Pozidana sta bila stena in vogal v izmeri 9,65 m³. Izvedeno je bilo čiščenje in utrjevanje zgornje plasti na celotnem gornjem delu kastela ter plastificiranje gornjega dela zidu. Ker je bilo na silo odstranjenih 12 stebričev, so bili ti nadomeščeni z novimi, prav tako

Sl. 94 Kalce — poškodovana okolica antičnega zapor na Lanišču

Fig. 94 Kalce — the damaged surroundings of antique bars at Lanišče

Sl. 95 Kalce — poškodovani vogal stolpa

Fig. 95 Kalce — the damaged corner of a pillar

pa je bilo popravljenih in konserviranih tudi ostalih 18. Popravljen je bil obrambni zid, ki se navezuje na j. steno kastela, v površini 25 m². Ves teren okoli stolpa je bil očiščen zelenja in ruševin. Stroške zaščitnih izkopavanj je kril Petrol, TOZD Zemeljski plin, Stegne 5, Ljubljana, medtem ko naj bi stroške za popravilo kastela po najnovejših podatkih krila Zavarovalnica Sava in deloma izvajalec del na plinovodu, SPIE Batignolles. — M. S.

KANAL, II, 8, Nova Gorica. — Avgusta 1969 je Rahmo Dokaza iz Vrtojbe, ul. 9. septembra 138 našel v produ ob bregu Soče, pod bencinsko črpalko, železno puščično ost (sl. 96). Očitno gre za rečni nanos, saj je bila puščica tik pod površjem proda. — B. Ž. T.

KUČAR PRI PODZEMLJU. —

Velika poznoantična stavba na j. strani naselbine. — Tu je izkopaval J. Szombathy in skiciral tudi načrt, ki ne ustreza povsem dejanski podobi tlorisa zgradbe. Na terenu so bili pred izkopavanjem vidni jarki in nasipi ob izkopanih zidovih.

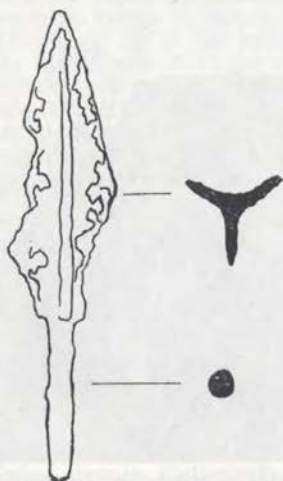
Dosedaj izkopani del stavbe ima tri prostore. V osrednjem prostoru (vel. ca. 11 × 8 m) smo našli diagonalno od SV do JZ potekajoč odvodni kanal in delno tudi tlak (estrih) samega prostora. Pod odtočnim kanalom smo prišli do pra-

zgodovinskega objekta — prostor, na eni strani omejen s skalami in na drugi z velikimi v zemljo zapičenimi lomljenci, ki tvorijo nekakšno apsidno. Znotraj tega prostora smo našli ognjišče, pokrito z velikim ploščatim lomljencem. V njem je prevladovala latenska keramika, zato bi lahko ta objekt datirali v to periodo.

V j. prostoru (vel. 11 × 3 m) smo našli na z. strani na dobro ohranjen estrih, medtem ko je bil ta na v. strani že demoliran in smo lahko ugotovili le še odvodni kanal, ki poteka ravno tako diagonalno in se na z. strani verjetno združuje s prej omenjenim v osrednjem prostoru.

Na v. strani stavbe smo izkopali 12 × 5 m velik prizidek, ki je bil zgrajen v tehniki suhega zidu. Tlaka tu ni bilo mogoče ugotoviti, verjetno je bil iz splane ilovice. Na vsem prostoru je bila zelo močna halštatska plast. Na j. strani se stavba navezuje na obrambni zid naselbine, o čemer priča v. zid osrednjega dela, ki se nadaljuje v smeri proti J in ga bomo dokončno izkopali šele v naslednji sezoni. Ravno tako se stavba nadaljuje na z. stran.

Na sz. strani sistematičnega izkopa, zunaj poznoantične zgradbe, smo našli na halštatsko ognjišče z izredno množino keramike, hišnega lepa in žindre. Poleg ognjišča je bil večji, v obliki ovala izoblikovan prostor, ki je bil tlakovan z manjšimi lomljenci.

Sl. 96 Kanal — puščična ost
Fig. 96 Kanal — the point of an arrow

Sl. 97 Podzemelj (Kučar) — osrednji prostor velike poznoantične stavbe na južni strani naselbine

Fig. 97 Podzemelj (Kučar) — the central room of a large late-antique building on the southern side of the settlement

Zanimivo je, da je poznoantična plast v zgradbi zelo tanka — kolikor o plastih sploh lahko govorimo. Stratigrafijo je na vsem prostoru uničil Szombathy, ki je tu sledil zidove.

V toku izkopavanj smo našli: dva rimska bronasta novca, železen srp, železno ključavnico in okovje vrat, žebelje, prazgodovinsko in poznoantično keramiko, žlindro, velike količine hišnega lepa, železen okov itd.

Pri nadaljnjem raziskovanju velike stavbe na j. strani naselbine (t. i. palače) smo poleg treh prostorov, odkritih lansko leto, ugotovili še tri prostore in sicer na z. in j. strani kompleksa. Zid je bil večinoma grajen z malto, le skrajni zidovi z. prostora so bili narejeni v tehniki suhega zidu. V prostoru, ki se z z. strani navezuje na osrednji del palače, smo odkrili zidano kurišče, veliko $2,3 \times 1,5$ m, ki je služilo za ogrevanje osrednjega dela zgradbe. V zvezi s tem smo raziskali tudi preostale ostanke ruševin v osrednjem delu in ugotovili, da imamo opravka s kanali za ogrevanje prostorov in ne z odvodnimi kanali, kot smo ob odkritju prvega domnevali prejšnje leto.

Na z. prostor je prislonej manjši prizidek, katerega z. stena je bila prekinjena in nekoliko zamaknjena.

V j. prostoru, ki sega vse do roba naselbine, smo našli na j. strani dvojen zid, ki je ohranjen v dl. 6 m. Njegova funkcija zaenkrat ni jasna.

Od j. prostora proti V smo sledili tudi obrambni zid naselbine, ki se razteza 14 m v dl. in nato nenadoma konča. Njegova š. znaša 70 cm, na zunanji strani pa smo odkopali tudi nekaj 50×60 cm velikih opornikov.

Od najdb je v palači poleg številne prazgodovinske keramike potrebno omeniti še dva železna noža, novce, nekaj fragmentov poznoantične keramike (tudi z valovnico in kolesastim križem na dnu) ter drobce stekla in ostanke opeke.

Jz. od palače smo odkrili temelje $6 \times 4,5$ m velikega obrambnega stolpa, ki smo ga pri sondiranju ugotovili že pred leti. Dł. zidov znaša 60 cm. J. stena na terenu ni ohranjena, kar lahko najverjetneje pripišemo močni eroziji, saj stoji objekt povsem na robu dvignjenega prostora. Najverjetneje iz istega razloga tudi nismo zasledili obrambnega zidu na tej strani.

Med omenjenim stolpom in palačo smo odkrili tudi tri peči za žganje apna,

ena pa je bila na njeni s. strani. Njihov premer znaša od 220—260 cm, zid je ohranjen v vi. še do 50 cm in š. 20—40 cm. V notranjosti smo na tlaku iz žgane ilovice našli ostanke oglja in tudi večje kose žganega apna. Pri dveh pečeh je bila v obodnem zidu vidna vhodna odprtina, pri eni še dodatna kamnita konstrukcija, ki je vhod zapirala.

V neposredni bližini zg. cerkve in v podaljšku njene v. stene smo v precejšnji gl. odkrili temelje manjšega objekta ($2,5 \times 2,7$ m), ki najverjetneje predstavlja ostanek manjše krstilnice. Na v. strani je notranjost močno poglobljena in smo našli tlak iz manjših ploščatih lomljencev, z. del je za ca. 0,5 m višji in predstavlja nekakšen podij, ki je slonel na večji živi skali. Vhod je bil na z. strani. Ves objekt je nameščen v manjšo kotanjo, ki jo na vseh straneh obdaja živa skala. Našli smo nekaj fragmentov opeke in drobce stekla.

Zunaj obzidja poznoantične naselbine, na j. strani, smo izkopali tudi manjši objekt, ki sodi v novejša obdobja. Ugotovili smo tloris kvadratnega stolpa s stranico 4,5 m, ki ima na j. strani $3,5 \times 7$ m veliko teraso. V stolpu smo odkrili tudi dobro viden opečnat tlak. Našli smo nekaj novejših keramike in mnogo opeke.

Stolp stoji na robu nasipa nekega okroglega zemljenega objekta, katerega funkcije ni bilo mogoče ugotoviti. Sonda, ki smo jo na nasipu naredili, je pokazala spodaj prazgodovinsko plast; ni mogoče reči, kdaj je bil nasip narejen, ker novejših najdb ni bilo. Najverjetneje se zdi, da je sočasen s stolpom. — S. C.

LOKA PRI ŽUSMU, XVI, 40, Šentjur. — Naslednje vrstice podajamo kot dopolnilo k zapisu o sarkofagu iz Loke pri Žusmu, objavljenem v VS 22, 290 s (D. Vuga, Loka pri Žusmu).

Sarkofag, ki je viden na Steletovi fotografiji, je otroški sarkofag, in sicer je bil dl. pribl. 80 cm. Izklesan je bil iz peščenca. Domačini ne vedo, kje in kdaj je bil izkopen, saj je ležal ob h. št. **Loka pri Žusmu 26** (kjer ga je fotografiral Stele), odkar pomnijo. Pred leti so odnesli sarkofag s seboj turisti iz Nemčije, tako da ostaja Steletova fotografija edini dokument o tej za Tinje in za zgodnjekrščansko arheologijo v Sloveniji pomembni najdbi.

Zvonko Hernaus, Loka pri Žusmu 26 je povedal, da so pred II. svetovno voj-

no našli še en večji sarkofag, v katerem so bile kosti, ogrlica, zapestnice in prstan. Našli so ga pri oranju na njivi **parc. št. 892/3 k. o. Loka pri Žusmu**. Med vojno je bil sarkofag odpeljan na Durnaj.

Mesto najdbe drugega sarkofaga tako nakazuje tudi samo lokacijo najdišča otroškega sarkofaga, ki ga je fotografiral Stele. Prej omenjena **parc. št. 892/3** leži namreč na j. delu prostora, ki se v literaturi večkrat omenja kot grobišče. — S. C.

OSREDEK PRI PODSREDI, XII, 17, Šmarje pri Jelšah. — Na hribu **Veliki vrh** (kota 698) smo pri topografskem ogledu ugotovili večji utrjeni prostor. Okopi so vidni okoli samega vrha, nato pa zaobjemajo velik del j. pobočja hriba. Tloris kaže trikotno obliko. Najbolje je okop ohranjen na vrhu in na jv. strani hriba. Na j. pobočju ter z. in v. od samega vrha so vidne umetno narejene terase, kjer lahko pričakujemo bivalne prostore. Pretežna večina najdene keramike je iz prazgodovinskega obdobja, nekaj fragmentov pa kaže tudi na ponovno poselitev v poznoantičnem času. Sledov zidovja na površini ni bilo mogoče opaziti. — S. C.

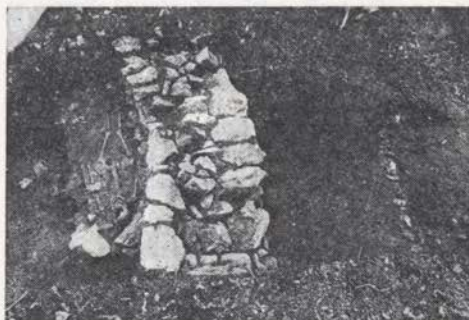
Sl. 98 Veliki vrh nad Osredkom pri Podsredi
Fig. 98 Veliki vrh above Osredek near Podsreda

PODMOLNIK. — Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredeljivo.

PODPEČ. — Glej: Neolitik in eneolitik.

PODTURN, IX, 16, Trebnje. — Poleti 1979 je bilo opravljeno problemsko sondiranje na hribu **Log** (**parc. št. 1293/36 k. o. Češnjice**) nad zaselkom **Šumeje** pri

Podturnu. Delo je bilo v srednjeročnem programu zgodnesrednjeveških problemskih sondiranj. Raziskave je financiral Inštitut za arheologijo SAZU, opravil pa

Sl. 99 Šumeje pri Podturnu — skelet ob poznoantičnem in prazgodovinskem zidu

Fig. 99 Šumeje near Podturn — a skeleton beside a late-antique and pre-historic wall

Sl. 100 Šumeje — poznoantična puščična ost
Fig. 100 Šumeje — a late-antique arrow point

Dolenjski muzej. Sondiranje je bilo opravljeno na podlagi Pečnikove omembe (IMK 14, 1904, 40 s), da je na »višini lepo stanovanje starih Slovanov«.

Dostop na hrib z v. strani pripelje do strmega okopa, ki spominja na prazgodovinski obrambni nasip z vhodom. Pot ob s. robu naselbine teče po še danes dobro vidnem, z malto grajenem zidu, ki se na z. robu strmo dvigne. J. del zidu je ohranjen v precej manjši dl. Izkopani sta bili dve sondi.

Sonda I je bila š. 2, dl. 13 m, potekala je v smeri S—J preko j. zidu. Po odstranitvi ruševinske plasti se je pokazal 80—90 cm db., z apneno malto grajen zid. Tik za njim na notranji strani naselbine smo našli na človeški skelet (sl. 99), pokopan brez krste in žal tudi brez pridatkov. Na zunanji strani zidu je bila odkrita sled pokonci postavljenega bruna — opornika; 2 m pred zidom se je pojavila vrsta kamenja, ki jo na podlagi obilice prazgodovinskih črepinj, ki so bile najdene v tej plasti, lahko opre-

delimo kot zid prazgodovinske hiše. Med najdbami sta bila tudi dva glinasta vijč-ka ter fragmenti posod, ornamentiranih z rebrom, na katerem so vtisi prstov.

Sonda II na sz. vogalu naselbine je bila odprta na prevoju obzidja. Odkrili smo vhod v naselbino. Na obodni zid sta bila prečno postavljena dva zidova. V nekdanji hodni površini smo našli tri-robo puščično ost (sl. 100), železen nož s trnom, fragmente zgodnesrednjeveške keramike in bronast novc, ki je datiran v 3.—4. st. n. št.

Na podlagi najdb lahko rečemo, da je bila na hribu Log nad Šumejem prazgodovinska naselbina v sklopu naselbin okoli Brezij pri Trebelnem (hrib je oddaljen le kakih 800 m zračne črte). Natančnejše podatke o časovni opredelitvi bi dalo izkopavanje gomile, ki leži v neposredni bližini naselbine. Težji naselitveni fazi sledi s slabo apneno malto grajen kasnoantični zid, pokop mrtveca za zidom pa je bil vsekakor opravljen v času, ko je zid stal ali je bil še dobro ohranjen. Posamezni detajli, kot so lega, usmeritev V—Z, položaj rok, ki so bile stegnjene ob telesu, kamnita plošča pod glavo, sledovi oglja ob nogah, kažejo na zgodnesrednjeveški čas.

Skelet je bil srednje dobro ohranjen in je pripadal moškemu, staremu okoli 70 let, ki je imel že nekatera starostna obolenja (skelet je analizirala tov. Marija Štefančič, Katedra za antropologijo, Ljubljana.)

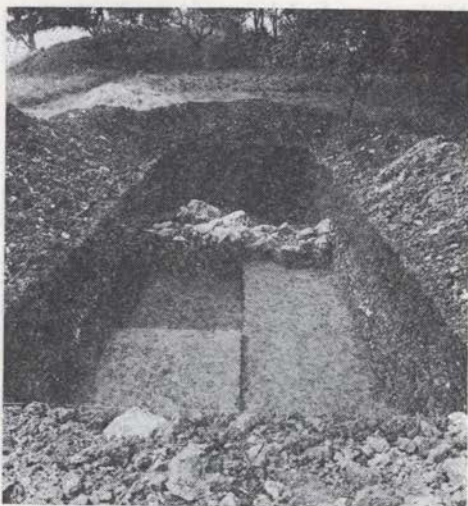
Najdbe in dokumentacijo o sondiranju hrani arheološki oddelek Dolenjskega muzeja. — D. B.

POLHOV GRADEC, VIII, 27, Lj. Vič-Rudnik. — **Polhograjska gora**. Izvedena je bila peta akcija v sklopu raziskovalne naloge »Poznoantične zapore na Slovenskem«. Akcija je bila zaradi pomanjkljivih finančnih sredstev precej okrnjena. Obsegala je predvsem nadaljevanje raziskovalnih posegov pri odkrivanju poznoantične poselitve na sedlu (sl. 101—103). Opravljeni so bili tudi geodetski posnetki sond in izkopnih polj na terenu. — M. S.

RODEZ. — Glej: Prazgodovina — podrobneje neopredeljivo.

SPODNJA HAJDINA. — Glej: Rimska doba.

STAJE, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Spomladi 1979 je NMLj, ob sodelovanju

Sl. 101 Polhograjska gora — izkop s poznoantičnimi in prazgodovinskimi sloji

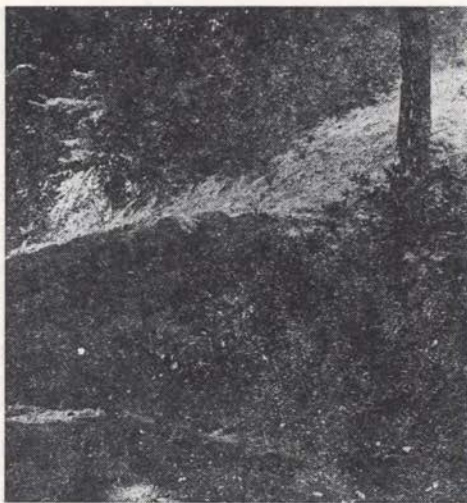
Fig. 101 Polhograjska gora — the excavation with late-antique and pre-historic layers

Sl. 102 Polhograjska gora — notranja fronta obrambnega zidu

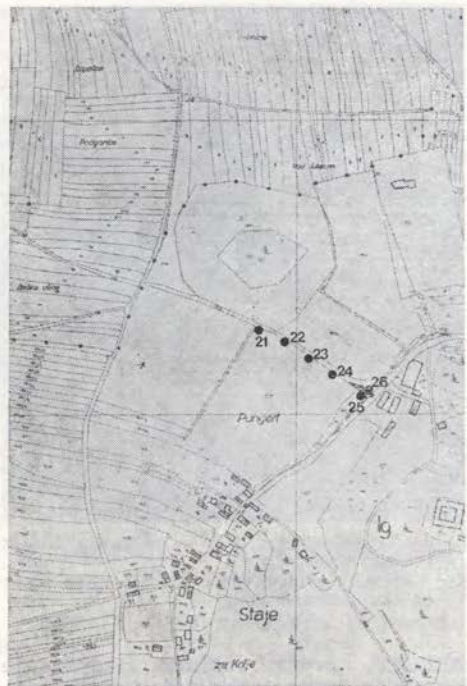
Fig. 102 Polhograjska gora — the inner front of the defence wall

ZSRSSV, izvedel zaščitno izkopavanje v zvezi z rekonstrukcijo krajevne ceste Ig—Jezero, in sicer na sv. robu ledine Pungert (del antične izžanske nekropole) in na razpotju Pri Marofu. Izkopanih je

Sl. 103 Polhograjska gora — del prezentiranega obrambnega zidu

Fig. 103 Polhograjska gora — a fragment of the presented defence wall

Sl. 104 Staje — situacija zavarovalnega izkopavanja

Fig. 104 Staje — the situation of the preservational excavation

bilo šest sond. Dodatno je bilo raziskano večje izkopno polje pod jz. krakom razpotja Pri Marofu (sl. 104). Arheološko pozitivna je le sonda 24, kjer je bil poleg posamičnih najdb (odlomek halštatske skledе, rimska lončenina in železnina, odlomka tegul) odkrit tudi poznorimski skeletni grob s prdatki (2. polovica do konec 4. stoletja) (sl. 105). V sondi 25 je bilo odkritih med novejšodobnim gradivom tudi nekaj rimskih ostalin, pripeljanih očitno med odpadno zemljo nekje z območja antične naselbine na Igu. Naključne najdbe iz sond 21, 26 in z izkopnega polja so novejšodobne. Izkopanine in dokumentacijo hranj NMLj. — D. V.

Sl. 105 Staje — poznorimski skeletni grob

Fig. 105 Staje — a late — Roman skeleton grave

SMARTNO, II, 9, Nova Gorica. — Ob sanacijskih delih na obzidju naselja Šmartno je bil v zidu srednjega stolpa v j. obzidju najden lepo ohranjen folis cesarja Constantina I. (313, Tic, RIC 3: določitev Peter Kos). Točnejše okoliščine najdbe niso znane, ker smo novc dobili od delavca štiri mesece kasneje, ko so bili zidovi že ponovno ometani. — N. O.

TRBINC. — Viljem Gracar p. d. pri Gracarju, Trbinc 11, rojen 1929, je povedal, da je bil na hribu **Kincelj** »grad še iz rimskih časov«. Ploščat vrh hriba, dodatno umetno izravnán, je poraščen z gozdom in je last Srečka Strajnarja p.

d. pri Činšku, Trbinc 6. Na s. koncu ploščadi so pred nekaj leti postavili vodni zbiralnik, na j. so vidne nekake grobljam podobne nizke izbokline (očitno gre za točko, ki je v dosedajni literaturi znana kot poznorimsko zatočišče, cf. ANSL, 215).

S. Strajnar, Trbinc 6, je povedal, da so na prostoru »britofa« nad lesenim križem, ledina V Trbincu, še pred Prvo svetovno vojno pri kopanju jam za »pevcarje« (mlade jablane) našli človeška okostja. Po izročilu naj bi bili tu pokopani »Rimljani« (cf. poročilo o najdbi poznohalštatskega groba na isti ledini v tej številki VS; pod: Starejša železna doba).

S. Strajnar je povedal, da se v dolini, pod »britofom« na ledini V Trbincu, še pozna »rimska cesta«.

S. Strajnar pomni, da je bil v vinogradu pri njihovi zidanici (stari okrog 200 let) najden »spomenik z napisom iz Kinclja, ki je zdaj v ljubljanskem muzeju« (CIL III 3913 — add. p. 1737, po ANSL, 215 izkopen leta 1848 na s. robu gozda na vrhu Trbinca, vzdian nato v hram kmeta Papeža in še kasneje prepepljan v tedanji Kranjski deželni muzej).

Franc Gracar, Trbinc 4, je povedal, da so v dolini pod Kincljem v strugi potoka našli nagrobnik, ki se je zakotalil navzdol z »gradu« (očitno rimski spomenik, verjetno izgubljen). — D. V.

ZGODNJI SREDNJI VEK

BODEŠČE, VI, 2, Radovljica. — Na parc. št. 1198, 1199 k. o. Ribno, ledina Dlesce, je 15.—17. 8. in 23.—27. 10. 1979 sondirala ekipa PZE za arheol. FF in IZA SAZU. Najdišče leži med bodeškimi njivami okrog 120 m sv. od vasi (Zgornje) Bodešče. Počiva na v. pobočju in vzhodju 25 m dl., 15 m š. in 2 m vi. ledeniške gomile. Ta leži na s. strani stare poti iz Spodnjih v Zgornje Bodešče. Tu je domačin Anton Mulej p. d. Marofar, Bodešče 11, leta 1937 ali 1938 našel pri kopanju peska človeško okostje, ki je ležalo v smeri Z—V. Da bi prostor zavaroval pred drugimi kopači, je na mesto najdbe zasadil oreh. Za omenjeni prostor ljudsko izročilo pripoveduje, da je tam zakopan zaklad, v neposredni bližini pa so že od nekdanj kresovali. Sondiranje je odkrilo staroslovansko grobišče, od katerega je bilo odkopanih 14 grobov s 15 skeleti. Grobovi so ležali v vrstah v smeri SZ—JV. Vkopani so bili plitvo v peščeno osnovo. Ker so ležali tudi pod njivo, je nekatere grobove oranje v zadnjih letih že nekoliko poškodovalo. Kot pridanke so imeli obsečnike karantanske in ketlaške kulturne skupine (po razdelitvi P. Korošec), nože in prstane; časovno pripadajo obdobju od konca 8. do druge polovice 10. st. Sonda, ki je ležala nekaj metrov v. od grobišča, je odkrila pod plastjo oranice izrazito plast gruščja, pod katero je spet zemlja in šele pod to jalova osnova. Verjetno nam je misliti na staro traso poti, ki je tu nekoč potekala bolj naravnost in ni delala ovinka kot danes. Pozneje jo je pokrila, kot tudi del grobišča, ista njiva. — Ti. K. in A.

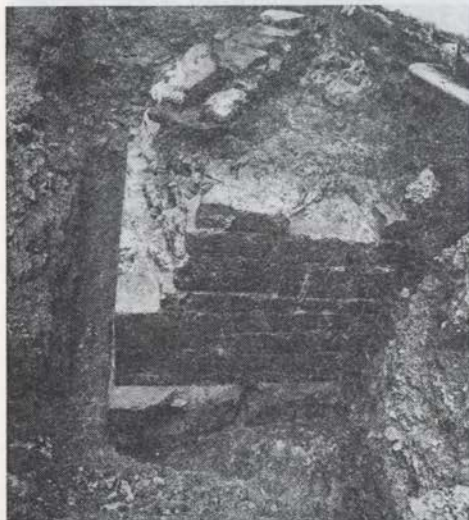
BRESTANICA, XII, 6, Krško. — V okviru programa sanacije in prezentacije grajske stavbe so bile izvedene na dvorišču tudi arheološke raziskave. Pri tem so bili med drugim odkriti zidni ostanki dveh objektov (sl. 106, 107). Njihova lega v strukturi obstoječe stavbe, način gradnje in drugi elementi dovoljujejo predpostavko, da pripada odkrita arhitektura še v čas pred 12. stoletjem, torej pred časovni termin med leti 1131

Sl. 106 Brestanica — temelj v zahodnem delu dvorišča

Fig. 106 Brestanica — the groundwork in the western part of the yard

in 1147, ko naj bi bila zgrajena romanska stavba na tem mestu. Morda jo smemo celo povezovati s historično letnico 895, ko je mogoče zaznati iz listine iz Ottinga na Bavarskem vest o obstoju objekta, verjetno grajskega značaja, na tem mestu. Vogal zidu v jz. delu dvorišča predstavlja najverjetneje ostanek strateško pomembnega objekta, medtem ko arhitekturi v levem vhodnem delu dvorišča ni mogoče opredeliti funkcije. — M. S.

Sl. 107 Brestanica — temelj v vzhodnem delu dvorišča

Fig. 107 Brestanica — the groundwork in the eastern part of the yard

DRAŠČA VAS, IX, 22, Grosuplje. — Leta 1975 je Jože Pečjak iz Drašče vasi 21 pri kopanju temeljev za hišo na parc. št. 2700/2 k. o. Smihel pri Žužemberku našel ročaj keramične posode skupaj z delom ustja. Predmet je bil oddan na OŠ Žužemberk in je verjetno izgubljen. Leta 1979 je pri zasipavanju vodovodnega jarka na isti parceli našel več fragmentov sive keramične posode, izdelane iz slabo prečiščene gline, ki jih je zavrzel, shranil pa je dno posodice s pečatom v obliki križa v okroglem polju. Predmet je shranjen v arheološkem odelku Dolenjskega muzeja. — D. B.

KOPER — BONIFIKA. — Učenec Andrej Kaluža iz Osnovne šole Pinka Tomažiča je prinesel v Pokrajinski muzej Koper l. 1978 odlomek iz apnenca,

okrašen s trotračno pleteninasto ornametiko. Klesarsko delo ni zaključeno. Mere: $0,12 \times 0,09 \times 0,06$ m. Slučajna najdba na terenu bivših koprskih solin, ki je bil v povojnem obdobju nasipan z materialom porušenih zgradb iz Kopra. — M. Z.

NOVA GORICA. — Na vrhu nizke vzpetine vzh. od zaselka Ščedne pri Solkanu in tik za današnjim gasilskim domom v Novi Gorici, ledinsko ime pri sv. Vidu, je ugotovljena lokacija stare cerkve sv. Vida, omenjene v Urbarju za Rihemberk iz l. 1485 (M. Kos: Urbarji Slov. Primorja, Lj. 1954, 187). Plato z ruševinami cerkvene stavbe je bil močno prizadet v času 1. svetovne vojne, ker je bil tu zgrajen velik zaklonski bunker, kasneje zasut. Spominjajo se ostankov zidov na tem terenu, prav tako je drobce malte in zdrobljene opeke tu in tam še opaziti.

Na jv. in v. robu platoja, preden se umetna ravnica prevesi v pobočje oziroma proti poti v Ščedne (stara pot sv. Vida), so ob rigolanju vinogradov v času po prvi svetovni vojni (okrog 1925 in 1929) odkopavali skeletne grobove s pridatki. Zlasti na jv. robu so bili grobovi izredno gl., grobne jame menda vsekane v lapornat peščenec z gl. 1,5 do 2 m. Najdbe iz grobov (omenjeni so obročki in prstani) niso ohranjene.

Morda odtod izvirajo staroslovanske najdbe iz okolice Gorice (P. Korošec: AV 7, 1956, 462). — N. O.

PODPEČ. — Glej: Neolitik in eneolitik.

PODTURN. — Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

PREDLOKA PRI ČRNEM KALU, III, 1, Koper. — Pomorski muzej »Sergej Mašera« v Piranu je v jeseni 1978 že tretjič nadaljeval z raziskavami starega skeletnega grobišča. Leta 1975 in 1977 je bil raziskan pretežni del grobišča z dobro dokumentiranimi grobovi 6.—8. st. ter staroslovanskimi grobovi 9.—11. st. (E. Boltin-Tome, Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem kalu in vprašanje kontinuitete naselja, Slovensko morje in zaledje I, 1/1977, 81; Arheološki pregled 17-19, 1975—1977; Varstvo spomenikov 21-22, 1977, 1978).

Septembra in oktobra 1978 so potekale raziskave ob robu že raziskanega dela

starega grobišča. Ob njegovi v., j. in z. strani je bilo izkopanih 6 kvadrantov 4×4 m ter 6 manjših sond (6×2 m). Njakej nismo našli na skeletne grobove ali njihove ostanke. Tudi drobnih arheoloških predmetov nismo našli. Zato upravičeno sklepamo, da se v to smer staro pokopališče ni širilo.

Razmeroma veliko skeletov smo našli v 8 m dl. in 2 m š. sondi, ki je bila izkopana na današnjem pokopališču ob jz. fasadi cerkve Janeza Krstnika. S tem letošnjim izkopom je dokončno raziskan ozek pas terena med cerkvijo in današnjim pokopališčem, ki je bil deloma raziskan že 1976. in 1977. leta.

Na razmeroma majhnem prostoru je bilo odkritih 30 skeletov, ki smo jih glede na njihovo lego ter grobni inventar skušali kronološko in deloma tudi etnično razporediti.

Prva skupina skeletov je ležala do 40 centimetrov pod površjem. Skeleti so bili deloma poškodovani, ohranjene kosti še kar dobro ohranjene. Sodeč po najdenih predmetih, ki so ležali v naročju in v zapetju, so ti skeleti (št. 73—86 in sk. 95) iz mlajšega srednjeveškega obdobja. Točneje jih še ni bilo mogoče datirati.

Pod to najmlajšo skupino skeletov je na plasti mastne črne zemlje ležalo 10 skeletov, ki pa so bili slabše ohranjeni; plast, na kateri so ležali, je bila temno siva in mastna. Pridatki so bili redki in še ti so ležali v sekundarnem položaju, kajti ugotovljeno je bilo, da so pri kopanju jarka za kamnit kanal, ki je prečkal sondo, deloma uničili kar 5 skeletov. Med najdbami je treba omeniti srebrn obroček ketlaškega tipa z odelbitvijo na konceh (D. Svoljšak-Knific T., Vipavska dolina, Situla 17, 1976; B. Bačić, Starohrvatsko groblje v Žminju, SP VI, Zagreb 1958; Jadranski zbornik III, Rijeka, Pula 1958), ki je verjetno ležal ob glavi precej poškodovanega skeleta ter obroček z ostanke ovite žice ob z zanko zaključenem koncu. Prav tak obroček je bil najden že preteklo leto in je analogen obročkom te vrste iz grobišča v Dvogradu v Istri (B. Marušič, Kasnoantičko i ranosrednjevekovno groblje kaštela Dvograd, *Histria Archeologica* I, 1970). Sodeč po teh in še drugih najdbah je ta plast grobišča pripadala staroslovanskemu delu grobišča 10.—11. st. Najstarejši skupini, še tudi staroslovanskih grobov sta pripadala verjetno grobova št. 100 in 101, ki sta ležala na sterilni

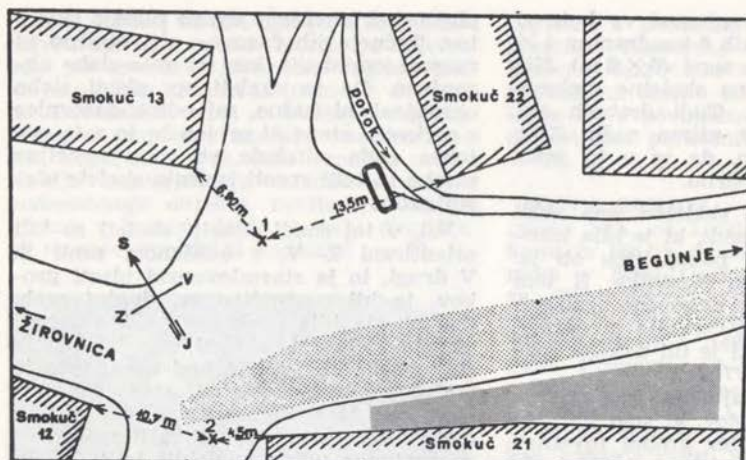
plasti pod omenjeno drugo plastjo skeletov. Točneje jih časovno niti etnično ni mogoče opredeliti, ker sta zelo slabo ohranjena. Da so skeleti sp. plasti slabo ohranjeni, ni čudno, saj odtok deževnice s cerkvene stene ni urejen in je zato odtočna voda odtekala ob robu temeljev stavbe in tudi sproti izpirala skelete starih grobov.

Vsi, v tej sondi odkriti skeleti so bili orientirani Z—V, z odklonom proti S. V drugi, to je staroslovanski plasti grobov, je bil ugotovljen en dvojni grob, dva pa sta bila prekopana s kasnejšimi vkopi. Nekateri skeleti so ležali tik cerkvenega zidu ali še pod njim; zato je možno, da bi skelete tega starega grobišča našli še v današnji cerkvi. Ker so cerkev večkrat adaptirali in ji pred drugo svetovno vojno poglobili tudi dno in utrdili temelje, so verjetno uničili tudi stare grobove.

Med raziskovalnimi deli so bile izkopane tudi sonde ob v. in sv. fasadi cerkve. V teh izkopih so bili najdeni mlajši grobovi, orientirani proti cerkvi. V eni uničenih grobnih jam je bil najden obsek z srebrnikom Franca Jožefa.

Kot vedno smo tudi to leto raziskovali po sistemu plankvadratne mreže s kvadranti 4×4 m. Odkriti grobovi so vneseni v posnetek v merilu 1:100 in 1:200. Profili, posamezni skeleti ter drugi detajli so zrisani v merilu 1:20. Najpomembnejše grobne najdbe so konservirali v konservatorski delavnici NM v Ljubljani. — E. B. T.

SMOKUČ, VI, 13, Jesenice. — Delavci podjetja Vodovod Jesenice so pri obnavljanju vodovoda v središču vasi Smokuč pri Žirovnici 6. avgusta 1979 našli na staroslovanski grob s keramičnim lončkom in bronastim prstanom. Ker je podjetje Vodovod opravljalo ta dela brez soglasja in vednosti Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju, so ves izkop opravili strojno in tako se skelet ni ohranil. Ležal je — po izjavah prič — v gl. 40—50 cm v smeri Z—V. Delavci so rešili le najdbe in o tem obvestili Zavod za spomeniško varstvo v Kranju. Ta je nato na predvideni trasi vodovoda severno od najdenega groba napravil sondo ($0,95 \times 1,20 \times 6,00$ m), ki pa je bila negativna. Ob kontroli ostalih zemeljskih del pa je bil nekoliko južneje najden še fragment podlahtnice s trakasto bronasto zapestnico (sl. 108).

Sl. 108 Smokuč — situacija najdišča

Fig. 108 Smokuč — the situation of the site

Še preden je bil Zavod za spomeniško varstvo v Kranju obveščen o teh delih, je bila obenem z obnovo glavne ceste skozi vas zamenjana tudi kanalizacija pod njo in tudi ob tej priliki je bilo — po pripovedovanju delavcev — uničenih precej grobov. Očitno je torej, da je bilo ob zadnjih komunalnih delih v Smokuču močno prizadeto staroslovansko grobišče, ki so ga registrirala poskusna izkopavanja Gorenjskega muzeja 1961. leta (A. Valič, Stroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju, Arheološki vestnik XIII do XIV, 1962—1963, p. 565 ss.).

Opis ohranjenih najdb:

1. keramični lonček, sivorjavo do črno žgan, glina je mešana z drobnim belim peskom; ustje je izvihano in vertikalno odrezano. Na ramenu vrezan ornament dvojne valovnice; dno je ravno; lonček je izdelan ali verjetneje dodelan na lončarskem kolesu: dimenzije: pr. dna 8,6 cm; pr. ustja 11,3 cm; pr. ramena 11,8 cm; vi. 10,4 cm.

NOVEJŠE DOBE

BABIČI, Koper. — Na hribčku pri vasi je stara cerkva **Sv. Ivana**, v njej so slabo ohranjene freske iz 14. stol., okolica pa more biti arheološko najdišče. — E. B. T.

2. bronast prstan tankega D-preseka, sklenjen z zakovico, pr. 2,2 cm; db. 1 mm; š. 2 mm;

3. trakasta bronasta zapestnica, sklenjena z zakovico; zunanja ploskev je ornamentirana z redkim nizom vertikalnih zalomljenih vrezov; pr. 6,2 cm; db. 1 mm; š. 6 mm;

Najdbe hrani Gorenjski muzej v Kranju. — Mi. S.

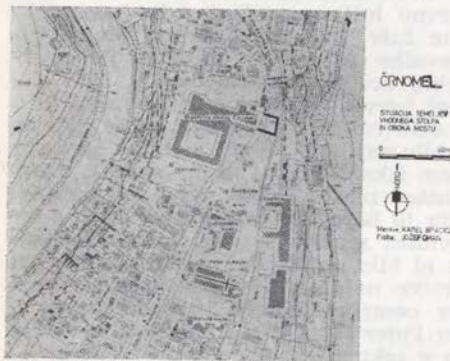
TRIBAN, IV, 3, Koper. — Na južnem pobočju Tribana, pod opuščeno cerkvijo Sv. Sebastijana, je Franc Špacapan, Dolga reber 2a, Žusterna, ob rigolanju našel 2 fragmenta iz apnenca, okrašena s pleteninasto ornamentiko. Prvi je danes vzidan v podporni zid ob hiši Strma pot št. 10 v Žusterni pri Kopru (mere: 0,22 × 0,31 m), drugega pa je najditelj podaril Pokrajinskemu muzeju za stalno zbirko. Mere 0,53 × 0,18 × 0,11 m. — Na najdbi je opozoril Andrej Kaluža, učenc Osnovne šole Pinka Tomažiča. — M. Ž.

BODEŠČE. Glej: Prazgodovina podrobneje neopredeljeno.

BREST. Glej: Rimska doba.

BUKOVICA. Glej: Rimska doba.

ČRNOMELJ. — Obnavljanje komunalnih napeljav skozi Črnomelj je na več mestih prizadelo arheološke plasti. Izkop jaška ob farni cerkvi je delno uničil skelet iz pokopališča. Ob gradu so naleteli na temelje verjetno vhodne-

Sl. 109 Črnomelj — situacija temeljev stolpa in mostu

Fig. 109 Črnomelj — the situation of the groundwork of the tower and the bridge

ga stolpa (sl. 109). Zid je bil dobro ohranjen v celotnem izkopu. Isti izkop je odkril tudi obok mostu pred porušenim stolpom. (Podatke je posredoval gradbeni tehnik Karel Bradica). — J. O.

ČENTUR, Koper. — Na s. strani vasi M. Čentur je kup ruševin. Pravijo, da je stala nekoč na tem kraju stara cerkva in da je bil blizu najden tudi skeletni grob. — E. B. T.

GOLEK pri Dragatušu. — Za sondiranje na tem mestu smo se odločili na podlagi topografskih podatkov (terenški zapisnik v arhivu IZA) in tipološke opredelitve objekta (S. Ciglencečki, K problemu kulturne in časovne opredelitve nekaterih utrjenih prostorov v Sloveniji, Arh. vestnik 29, Ljubljana 1978, 482 ss), ki je kazala na možno zgodnje-srednjeveško naselbino. Gre za štirioglat (18 × 23 m) umetno nasut plato, ki leži v poplavni ravnici tik ob Podturnskem potoku, vzhodno od mostu, čez katerega pelje pot iz Goleka v Podlog. Prostor je bil razen na JZ vogalu obdan z jarkom in nato še z zunanjim nasipom, ki je bil na J strani tik ob potoku podvojen še z enim nasipom. Celotno najdišče leži na

parceli št. 693 KO Golek, lastnik je Janez Gorše, Dragovanja vas 6. Sondiranje je trajalo od 19. 7.—23. 7. 1979. Izkopana je bila 18 m dolga in 1—2 m široka sonda, ki je potekala od osrednjega platoja objekta preko notranjega jarka in zunanega nasipa. Najdeni so bili ostanki dveh stanovanjskih hiš, številni odlomki lončenine, živalske kosti ter nekaj spon, pušična konica, prstan in del ostroge. Na podlagi najdb lahko podamo naslednjo razlago: gre za domačinsko utrdbo-pribežališče pred Turki, ki je nastala in živela najverjetneje v času med leti 1471—1483. Zgrajena je bila v poplavnem območju Podturnskega potoka. Osrednji plato štirioglate oblike je bil 0,5 m dvignjen nad normalno gladino talnice. Ob robu je potekala lesena palisada. Ob njej so na notranji strani slonele lesene hiše velike ca. 2 × 3 m. Imele so tlak iz nasutega gruča. Vhod v tabor je bil z JV strani. Utrdba je bila obdana z vodnim zarkom, širokim 2 m. Pribežališče je bilo najverjetneje opuščeno (izredna depulacija, neprimeren prostor zaradi pogostih poplav). — A. P.

GONJAČE v Brdih — na Miri. Arheološka lokaliteta s tem imenom, kjer naj bi po ljudskem izročilu stala cerkev sv. Helene, je bila evidentirana in ustrezno zavarovana že l. 1968., v okviru priprav za GUP Sob Nova Gorica (elaborat pripravila D. Svoltjšak in dr. P. Petru).

V izrednih popotresnih razmerah pa je bil v l. 1978 pripravljen v skrajšanem postopku zazidalni načrt brez vednosti spomeniške službe. Le tako se je lahko zgodilo, da je bil ob koncu l. 1978 izravnani večji del temena griča v terasaste platoje, primerne za pozidavo 14 stanovanjskih hiš. Intakten je ostal le skrajno SV ležeči del vrhnjega platoja (zaradi prenosa višinske kote, ki prav tako ni bil časovno usklajen z drugimi službami), tod pa je bilo slediti malto in nekaj malega ruševinske plasti. ZSV Gorica je zato zahteval na tem mestu kontrolno sondiranje, kar je z minimalnimi sredstvi omogočil Odbor za odpravo posledic potresa pri Sob Nova Gorica.

Sondiranje je imelo namen preveriti utemeljenost arheološke ocene najdišča in obstoječe stanje ohranjenosti — po strojnih izkopih. Ob omejenih sredstvih se je bilo treba odločiti za ustrezno omejen obseg dela; prilagodili smo se dimenzijam roba platoja, preostalega po

Sl. 110 Gonjače — pogled v izkop
Fig. 110 Gonjače — a view of the excavations

strojnem izkopu, po odkritju zidu pa smo sledili njegovi liniji in obsegu ruševinske plasti ob njem (sl. 110, 111).

Sonda: slabo ohranjen temeljni zidu iz večjih, le povpršno obdelanih blokov domačega lapornatega kamna. Večinoma je ohranjena le temeljna plast kamnov, tu in tam ležijo ostanki druge plasti. Zid poteka v smeri V—Z, vzdolž severnega roba prvotnega platoja vzpetine, skupna ohranjena dolžina je skoraj 14 m. Na obeh koncih je zid iztrgan, prečnih zidov ni bilo zaslediti, pač pa je na v. in z. zaključku videti večjo ruševinsko grobljo, a brez zanesljivih zidnih ostankov. Na zunanjem robu z. konca zidu in groblje so sledovi večjega kurišča, z mnogo pepela in nekaj oglja, ki prekriva tudi spodnjo vrsto kamnov v zidu, opazno pa je tudi sekundarno vkopavanje v ruševine na tem mestu. Povprečna db. zidu je 70 cm, vendar zaradi razmahanosti in sekundarne lege posameznih kamnov precej variira. Poudariti je treba, da je ohranjenost zidu izredno slaba, to pa zaradi slabe kvalitete kamna, ki na površini nezavarovan zelo hitro propada, kot tudi zaradi malokvalitetne malte, ki je skoraj docela izprana; le tu in tam, večinoma v ruševinski plasti poleg zidu, je bilo videti maltne drobce. Sedanje stanje ruševin je razumljivo, saj so bile pokrite le s

tanko plastjo rastlinja in humusa, večstoletna uporaba gradbenega materiala za bližnje naselje je najdišče docela osiromašila, dokončan pa je bil ta proces z zazidavo. Primerno skromna je bila tudi spremljajoča kulturna plast ob zidu in sicer: v z., obsežnejši ruševinski groblji je bilo poleg novca benečanskega kova najti še nekaj zeleno in večbarvno loščene lončenine in kose steklene čaše, kar vse kaže na poznosrednjeveško datacijo objekta (cerkve?). Nekaj kosov stenskega ometa, tudi sledovi barve, ob severni strani zidu in v v. delu ruševin, tudi kaže na to. V zidu je bilo najti kos tegule, sicer pa opeke na vsem izkopu skoraj nismo opazili. Ruševinska plast vzdolž notranje stranice zidu je borna in zelo plitva, tudi v ruševinski groblji na vzhodnem delu sonde ni bilo najdb. Pač pa so posebej zanimive najdbe treh kasnoantičnih novcev cesarja Honorija (opredelitev novcev Peter Kos), ki so bili sicer nedvomno v sekundarnem položaju, vendar dovolj blizu skupaj, da smemo domnevati (manjšo) depojsko novčno najdbo.

Skupaj s tegulo daje novčna najdba možnost, da je na vzpetini ležalo tudi antično najdišče, morda na odstranjenem delu platoja. Sledov o tem danes ni več, vendar so spremembe na griču tako velike, da izkopavanje ne prihaja več v poštev.

Za prikaz situacije smo zato povzeli geodetsko podlogo zazidalnega načrta, ki kaže prvotno stanje obsega platoja in obenem naša dokumentacija tudi kaže, zakaj nismo uspeli ugotoviti niti približnih dimenzij objekta, prav tako ne njegove funkcije in časa nastanka. Le kontinuiteta iz antike je dokaj zanesljiva in s tem dopolnjujemo sliko antične poselitve Goriških Brd.

Z dodatno, poskusno sondo na s. vznožju vrhnjega temena griča, z negativnim rezultatom, smo preverjali možnost obstoja grobišča ob cerkvi; po pripovedovanju sedanjih lastnikov novogradenj pri izkopih namreč zanesljivo niso nalleteli na skeletne ostaline. V ljudskem izročilu sicer pokopališče ob cerkvi sv. Helene ni potrjeno. — N. O.

GORIČICA. — Glej Neolitik in eneolitik.

IVANJE SELO PRI RAKEKU. — Sondiranje okoli pokopališča cerkve sv. Hieronima v Ivanjem selu pri Rakeku

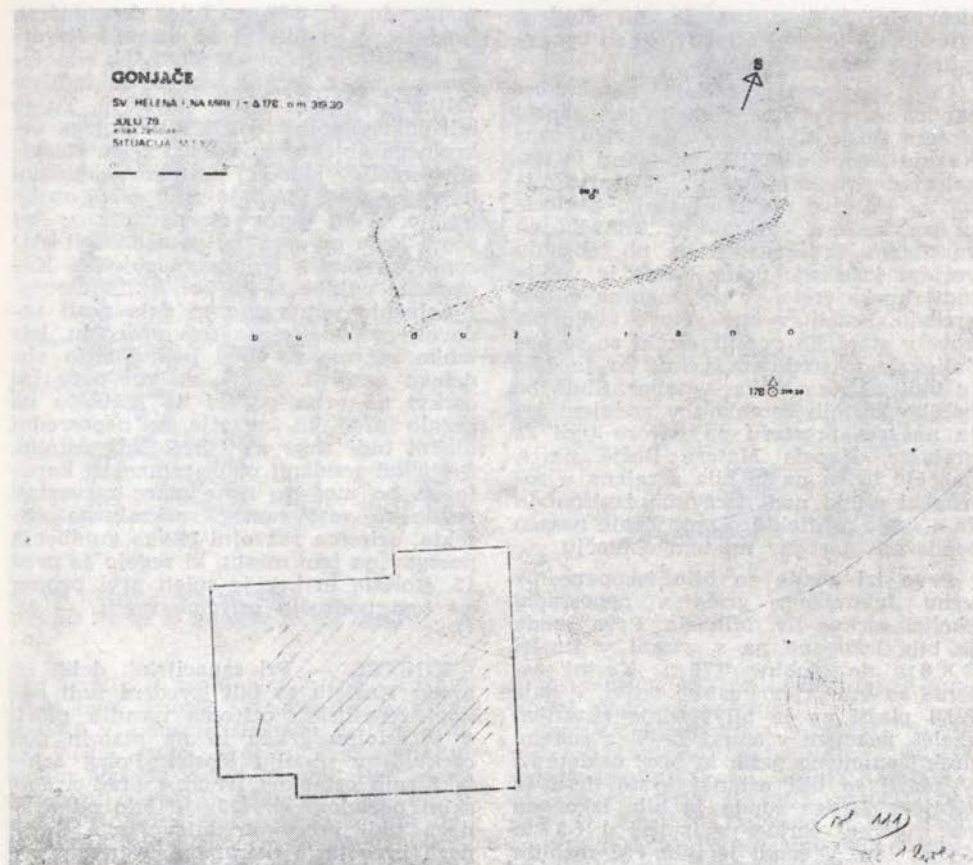

Fig. 111 Gonjače — the situation of the trench
Sl. 111. Gonjače — situacija sonde

(dela je izvedla Kraška muzejska zbirka IZRK SAZU v Postojni l. 1979 ob finansiranju RSS) so odkrila starejše pokope — skelete, ki so segali še pod temelje obstoječega sakralnega objekta. Skelete pa je časovno težje opredeliti, ker so bili brez pridatkov. Uporabo območja okolice cerkve sv. Hieronima pred obstoječo cerkvijo dokazuje tudi odkritje ovalnega obzidja, ki je izven današnjega pokopališkega zidu. Danes ni mogoče ugotoviti še vse podrobnosti okoli starosti tega obzidja kakor tudi ne njegovega pravega namena. Predpostavljamo pa, da je pripadal sakralnemu objektu, ki je verjetno tudi obstojal še pred tem, ki je iz 17. stoletja. Že sedaj pa lahko ugotovimo, da se struktura gradnje ob-

zidja razlikuje od podobnih poznosrednjeveških gradenj kot jih poznamo s cerkniškega območja. Tudi ni povsem neosnovana misel na močan vpliv antične tradicije, ki se je obdržala v pozne faze zgodnjega srednjega veka. To zadnje nam potrjujejo tudi fragmenti keramike, ki izpričujejo starejšo tradicijo in ne segajo preko 13. stoletja. — M. U.

JAKOVICA NA PLANINSKEM POLJU. — V času od 17.—31.7. 1978 je vršil Inštitut za raziskovanje kraša SAZU iz Postojne arheološka sondiranja na Jakovici, ki jih je financirala RSS preko Arheološkega inštituta SAZU v Ljubljani. Delo je vodila Mehtilda Urleb, na terenu je sodeloval še dr. M. Slabe ter

strokovni delavec muzeja, en študent arheologije ter pet dijakov, ki so opravljali vsa manualna dela.

Cilj sondiranja je bila neposredna okolica cerkve sv. Mihaela ter kapele Matere Božje na **Jakovškem griču**, ki s svojo lego, slučajnimi najdbami in nekaterimi drugimi sledovi, nakazuje misel na starejšo poselitev kraja. Situacija podružnične cerkve Sv. Mihaela na značilnem kraškem griču ob obrobju večjega kraškega polja, mimo je vodila tudi rimska cesta, je dominantna v tem predelu. Poselitev ima gotovo svoje osnove v starejših poselitvah, ki so se nadaljevale v srednjem veku, ko je bila tu tudi zavetna točka — tabor. Slučajne najdbe kostnih ostankov v zadnjem letu na tem prostoru pa govorijo tudi za grobišče. Kapela Matere Božje na s. pobočju hriba pa je bila zgrajena v romanski obliki nad naravnim izvirov in že s svojo arhitekturo opravičuje namen sondažnih posegov na tem območju.

Prve tri sonde so bile izkopane na vrhu Jakovškega griča v neposredni okolici cerkve Sv. Mihaela. Prva sonda je bila izkopana na s. strani v izmeri 2×3 m do globine 0,70 m. Kostni ostanki so bili pri vrhu bolj redki, v najnižji plasti pa je bil srednje ohranjen skelet, pokopan v smeri Z—V, z rokami prekrizanimi na prsih in brez pridatkov. V plasti so bili ostanki krste (lesa in žebljev). Druga sonda je bila izkopana na j. strani cerkve v izmeri $4 \times 2,5$ m do gl. 1 m. V sondi je bilo več razbitih človeških kosti, tik nad sterilno plastjo pa so bili slabše ohranjeni intaktni skeleti, ki so ležali v smeri V—Z. Niso imeli pridatkov, bili pa so ostanki krst (žebliji in les). Tretja sonda je bila izkopana izven cerkvenega obzidja v velikosti 2×1 m do gl. 0,30 m. V njej ni bilo kulturnih ostankov. Pri kapeli Matere Božje na severnem pobočju Jakovškega griča, ki je bila postavljena nad izvirov vode, so bile izkopane štiri sonde. Prva sonda je bila izkopana na s. strani kapele za apsidu v velikosti $2,7 \times 1,7$ m do gl. 1,3 m in je poleg temeljev starejše apside dala še več fragmentov keramike. Druga sonda je bila situirana pred vhom kapele na južni strani in je merila $3 \times 1,5$ m do gl. 0,60 m in ni dala posebnih rezultatov, ker so tu delali novejšo pot okoli oziroma mimo kapele. Tretja sonda je bila izkopana ob ladji cerkve na njeni vzhodni strani zraven dohoda k izvirov v velikosti $3,5 \times 3$

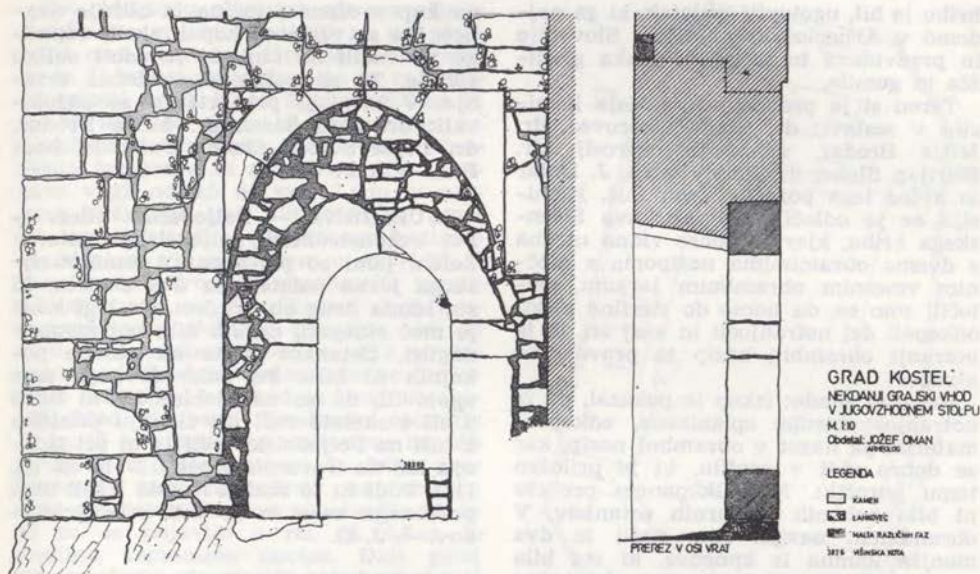
metre do gl. 0,90 m. Poleg keramičnih predmetov so bili tu še ostanki starejše arhitekture. Četrta sonda je bila izkopana na z. strani cerkve ob ladji v velikosti 6×2 m do gl. ca. 1,5 m. Tu so bili odkriti poleg temeljev sedanjega sakralnega objekta še ostanki dveh starejših temeljev zidu, ki se tako po globini kot po načinu gradnje med seboj razlikujejo. Tudi sama stratigrafija v tej sondi kaže na različne posege okoli oziroma na mestu sedanjega objekta. Keramične najdbe so tu bolj skromne.

Letošnja sondiranja so dala dosti zadovoljive podatke na tem področju, kar lahko rečemo že pred podrobnejšo obdelavo gradiva. Vemo, da pri podružni cerkvi na vrhu pokopi na grobišču ne segajo pred 15. stoletje, v neposredni bližini tudi sicer ni arheoloških ostalin. S štirimi sondami okoli romanske kapele pa bo moč do neke mere razvozlati gradbeno rast samega sakralnega objekta, oziroma razvojni cikel gradbenih posegov na tem mestu, ki segajo še pred 12. stoletje in kar je sploh prvi primer na tem področju oziroma regiji. — M. U.

KOSTEL. — Pri sanacijskih delih na gradu Kostelu so bili izvedeni tudi odkopi zemeljskih oziroma nasutih plasti v jv. stolu gradu in na platoju pod cerkvijo v naselju Kostel. Poleg arhitekturnih ostankov (vhod v grad z gotskim portalom sl. 112) je bilo odkopane tudi precej srednjeveškega drobnega inventarja (keramika, ostanki pečnice itd.). Ornamet nekaterih posod izpričuje čas 16. stoletja. — J. O.

KOZARNO — Zagrad. — Že pred leti ugotovljena arheol. lokaliteta, časovno sicer še neopredeljena, imenovana **Grad** nad Kozarnim (VS XII, 1969, 105) se pravzaprav deli v: **grad** kot najvišja točka slemena V logu, kjer je intenzivna obdelava vinogradov kulturne ostaline po vsej verjetnosti že povsem odstranila, in **zagrad** na robu JZ kraka istega slemenskega hrbta, na katerega se tudi naša opis v VS.

Arheološka lokaliteta je bila sicer zavarovana z obč. odlokom, kljub temu pa je bila močno poškodovana v januarju 1978 zaradi strojnega odkopa in izravnavanja platoja, kar naj bi služilo novim nasadom. ZSV Gorica je bil o tem prepozno obveščen, lahko smo dela le še zaustavili, vendar je škoda že storjena. Poprej še ohranjeno zidovje »stolpa«

Sl. 112 Kostel — grajski vhod

Fig. 112 Kostel — entrance to the castle

nad zemljo je sedaj popolnoma odstranjeno, med drugim odkopanim materialom na v. pobočju slemena je bilo opaziti nekaj napol obdelanih apnenčastih blokov, drugih najdb ni bilo. Pač pa so ohranjeni temelji zidanega objekta. V sredini in v SV delu platoja so bili sledovi kulturne plasti raznešeni na površini ok. 10×10 m, in sicer: močna žganina, kosi zelo kvalitetne malte in debelih plasti ometa, nekaj atipičnih kosov rdeče žgane keramike in kosi opek in tegul.

V danih razmerah je bil tedaj očiščen 2 m dolg kos zidu na površini, ki je bila s strojem gladko odrezana. Zid je bil grajen pravilno iz večjih blokov apnenca, na zunanji strani obdelanih, db. zidu 0,80 m.

S platoja je bila odstranjena ok. 0,60 do 0,70 m db. plast, zato sodim, da je bila višina uničenega zidu ok. 1 m.

S. stran platoja z ugotovljeno arhitekturo je zapirala večja skalna gmeta po vsej širini, vendar je sedaj znižana za najmanj pol metra. Onstran skale vstopa na plato oziroma na sedlo kolovoz iz vasi, ki se nato vzpne po slem. hrbtu proti gradu, ga obide na V in S in se priključi na cesto v Višnjevik. Funkci-

jo te naravne skalne zapore danes skoraj ni mogoče ugotoviti.

Časovna opredelitev lokalitete je še vedno problematična, vendar morda najdbe tegulnih kosov kažejo na starejšo osnovo. Ožja lokacija najdišča je: parc. št. 202 k. o. Dobrovo in leži izven novega nasada. Zavarovalna dela so nujna, prav tako dokumentacija. — N. O.

KOŽBANA v Brdih, Sv. Jurij. — Na mestu sedanje župne cerkve v Kožbani je po ljudskem izročilu stala nekaj manjša kapelica, posvečena istemu patronu in od katere je menda ohranjen lepi gotski portal v vohu današnje zakristije. Ob cerkvi je bilo baje tudi zelo staro pokopališče, kamor so nosili pokopavat iz širše okolice (»prva cerkev v Brdih«). Mesto grobišča je treba iskati ob južni steni današnje cerkve, kjer je zaradi kasnejše zidave najbrž uničeno in pa na prostoru manjšega vrta jugozahodno od glavne ladje. Najdbe niso znane. Morda srednji vek ali še starejše. — N. O.

LJUBLJANA, Šišenski hrib. — Mestni muzej iz Ljubljane je v avgustu 1978 leta opravil sondažna raziskovanja. Namen prvih raziskovanj na Šišenskem

hribu je bil, ugotoviti podatek, ki ga najdemo v Arheoloških najdiščih Slovenije in predvideva tu prazgodovinska gradišča in gomile.

Teren si je predhodno ogledala komisija v sestavi: dr. Stane Gabrovec, dr. Mitja Brodar, dr. Lojze Sercelj, dr. Marijan Slabe, dr. Peter Petru, J. Dular in avtor tega poročila Ivan Puš. Komisija se je odločila za raziskavo Šišenskega hriba, kjer je dobro vidna utrdba z dvema obrambnima nasipoma z močnim vmesnim obrambnim jarkom. Odločili smo se, da bomo do sterilne plasti odkopali del notranjosti in vsaj en, to je notranji obrambni nasip te pravokotne utrdbe.

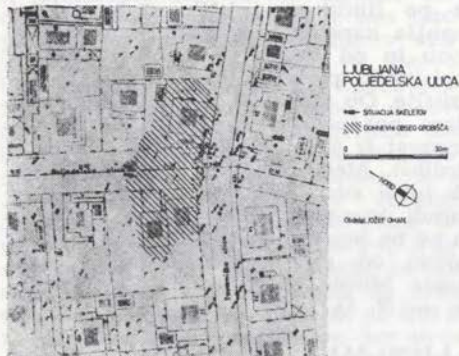
Rezultat sonde: izkop je pokazal, da je notranjost utrdbe splanirana, odkopani material pa nasut v obrambni nasip, kar se dobro vidi v profilu, ki je priložen temu poročilu. Na odkopnem predelu ni bilo nobenih kulturnih ostankov. V obrambnem nasipu smo našli le dva manjša kamna iz apnenca, ki sta bila sem prinesena, saj je tu teren izključno iz skrilja in njegovih preperin. Natančno smo pregledali tudi ostale tri utrdbe, ki se vlečejo od vzpetin nad Tivoljskim gradom proti Šišenskem hribu. Naredili smo tudi manjšo sondo na terasi pod Drenikovim vrhom. Kljub močni premetanosti plasti na samih utrdbah — tu so veliko kopali v obeh vojnah — nismo našli nobenih niti prazgodovinskih niti rimskih ali mlajših ostankov.

Zaključek: na Šišenskem hribu in ostalih gričih ni bilo prazgodovinskih gradišč. Tudi »prazgodovinska gomila« pri Mostecu ni gomila z grobovi ampak le

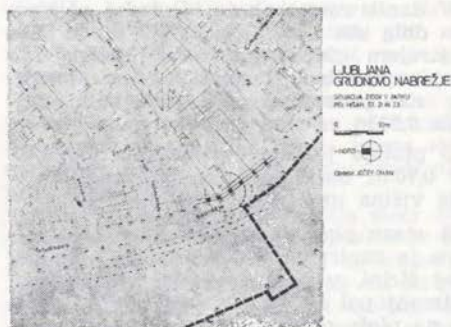
na kup zvožena jelovina iz bližnje okolice. Tu so verjetno kopali skril, odpadke pa vozili na kup, ki je dobil oblike gomile. To so pokazala sondažna vrtnanja. V komisiji pri vrtnanju so sodelovali: dr. Jaro Šašel, dr. Mitja Brodar, dr. Lojze Sercelj, Janez Dular in Ivan Puš. — I. P.

LJUBLJANA — Poljedelska ulica. — Pri rekonstrukciji poljedelske ceste v Zeleni jami so pri kopanju kanalizacijskega jarka naleteli na dva skeleta, ki sta ležala drug ob drugem. Po legi kosti je moč sklepati, da sta bila pokopana v naglici. Ostanek krste ali obleke pokojnih ni bilo. Po poizvedovanju smo ugotovili, da so na globini 1,50 m našli 3 ali 4 skelete tudi pri zidanju prizidka k hiši na Poljedelski cesti 14 in pri zidanju hiš na Tovarniški cesti 27 in 29 (sl. 113). Tudi tu so skeleti menda ležali brez posebnega reda in so bili brez pridakov. — J. O.

LJUBLJANA — Grudново nabrežje. — Pri kopanju jarka na Grudnovem nabrežju so pri hišah št. 21 in 23 naleteli na globini 1 m na šest zidov, ki so segali do gl. jarka (ca. 2 m). Debelejša zidova (eden db. 2 m, drugi 1,50 m) sta ostanka temeljev Vodnega stolpa, s katerim se je na tem mestu zaključevalo ljubljansko srednjeveško obzidje, medtem ko so ostali štirje temelji hiš št. 21 in 23, ki sta nekaj segali nekoliko bolj proti Ljubljanci (sl. 114). Profila kanala nista vsebovala kulturnih ostankov. Ruševinske plasti so na več mestih pretrgane zaradi kanala, ki je bil na tem mestu že prej. — J. O.

Sl. 113 Ljubljana (Poljedelska ul.) — situacija
Fig. 113 Ljubljana (Poljedelska street) — the situation

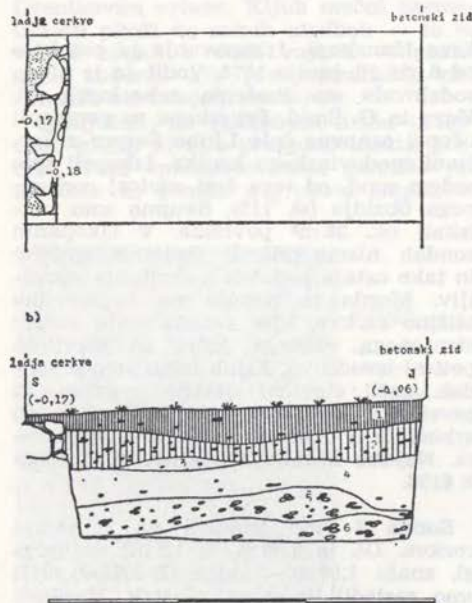

Sl. 114 Ljubljana (Grudnovno nabr.) — situacija
Fig. 114 Ljubljana (Grudnovno nabrežje) — the situation

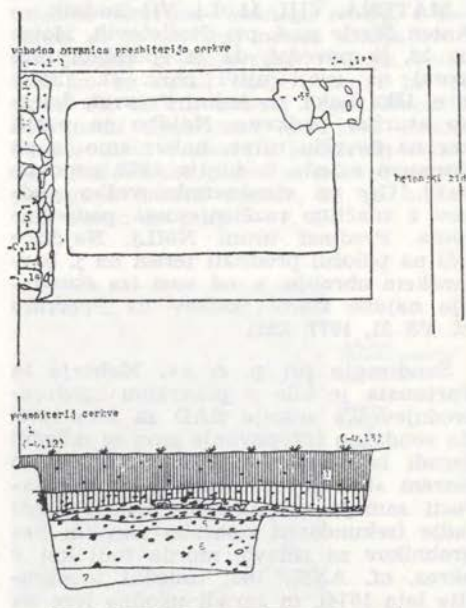
ležalo dvanajst novoveških železnih žebeljev (B 6030-B 6041). V plasti 2 smo odkrili: v gl. 25—30 cm odlomke lončenine iz prehoda poznega srednjega veka v novi vek (15.—16. stol.), in sicer navadnega kuhinjskega posodja, neloščene, izdelanega na vretenu, žganega sivo in sivo rjavo (B 6043-B 6047). Poznosrednjeveška lončenina je ležala plitvo pod vi. starejše ruše; očitno je, da je temelj cerkvene ladje precej starejši. Prvotna vi. ruše, plast 4, je še bolj gl. in se pričinja na isti vi. kot temelj ladje (morda čas zg. gotike). Beneški novc je očitno v zvezi z baročno obnovo cerkve leta 1692. Temelj ladje je izdelan iz nepravilnih, srednje velikih in večjih lomljenčev in je pomaknjen za ok. 30 cm od j. stene cerkve proti J. Zidava temelja je enakomerna, lepa. Vezivo je slaba apnena malta. Opis plasti v v. preseku sonde: 1) temno rjava zemlja, pomešana s kamenčki in koščki opeke; 2) droben prod, pomešan s temno rjavo zemljo; 3) rumeno rjava ilovica, pomešana s peščeno zemljo; 4) mastna rjava ilovna zemlja, prvotna vi. ruše; vmes kamenčki; 5) srednje zrnat prod, pomešan s svetlejšo rjavo zemljo; 6) siv pesek,

vmes srednje debeli prodniki in fina mivka (sl. 116).

V sondi 2, ki leži na v. strani cerkve, smo izkopali najdbe B 6048-B 6056. Sonda je dl. 3 m, š. 2 m; največja gl. znaša 1,16 m. V plasti 1, gl. ok. 15 cm, smo našli odlomke novoveške lončenine (18. do 19. stol.), tri novoveške železne želje in odlomek živalske kosti. V plasti 2, gl. ok. 40 cm, smo našli odlomke lončenine B 6054-B 6055 in živalsko koščico. Lončenina je navadna kuhinjska, žgana temno sivo do sivo rjavo in izdelana na vretenu. En odlomek ima na prehodu vratu v rame okras v obliki dvojne valovnice. Lončenina sodi v visoki srednji vek, pred 15. stol. V plasti 6, gl. 75 cm, smo našli najpomembnejši predmet — odlomek koliščarske lončenine B 6056. Odlomek je del trupa posode iz srednje dobro prečiščene gline, izdelane pristoročno, žgane dobro v sivo rjavi barvi. Verjetno je najdbo na ta prostor naplavila voda, ker drugih koliščarskih predmetov nismo odkrili. Najdbe iz sp. dela plasti 2 dokazujejo (plast namreč sega nekoliko pod temelje presbiterija), da so starejše od časa, v katerem so cerkev prezidovali in povečevali. Prvot-

Sl. 116 Matena — tloris in profil sonde 1
Fig. 116 Matena — the ground plan and the profile of trench No 1

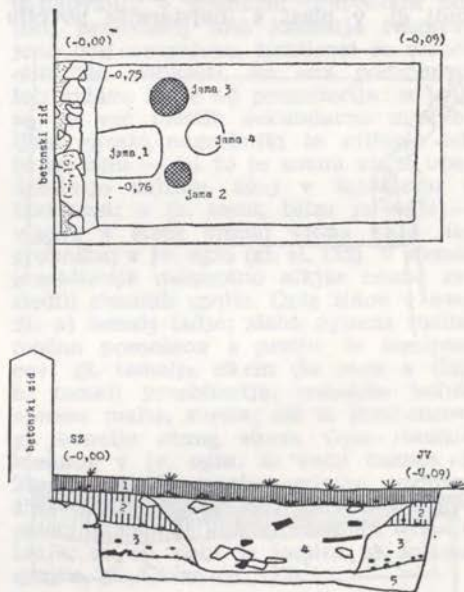
Sl. 117 Matena — tloris in profil sonde 2
Fig. 117 Matena — the ground plan and the profile of trench No 2

na vi. ruše je plast 5, torej v času pred gradnjo cerkve. Dejavnost v času zidave najstarejšega sakralnega objekta izpričujeta plasti 3 in 4 (nasutji iz lomljencev in drobnega proda). Opis plasti v s. preseku: 1) temno rjava zemlja, pomešana s kamenčki; 2) droben prod, močno pomešan s temno rjavo zemljo; 3) nasutje manjših lomljencev in prodnikov, vmes temno rjava zemlja; 4) droben redkejši prod; vmes mastna rjava ilovnata zemlja; 5) mastna ilovnata sivkasto rjava zemlja, prvotna ruša; 6) droben prod in pesek, vmes svetlejša rumeno rjava ilovnata zemlja; 7) svetlo sivo rjava ilovnata zemlja, močno pomešana z mivko (sl. 117).

Sondo 3 smo zastavili jv. od presbiterija cerkve, zunaj obodnega obzidja. Dl. je 3 m, š. 1,5 m; največja gl. znaša 80 cm. Edine najdbe iz te sonde so številne odpadnine (B 6057-B 6104), zakopane v veliki jami, plast 4. Gre za odlomke kuhinjske lončenine, boljšega loščenega posodja, celo krožnika s kitajsko motiviko, dveh pečnic, železja in koščkov živalskih kosti. Tipološko sodi gradivo v novi vek, od 17. do konca 19. stol.; v jamo je prišlo istočasno. Po pripovedovanju domačinov so na mestu sonde 3 po prvi svetovni vojni izkopali jamo za gašenje apna. Očitno so jamo kasneje uporabili za odlaganje odpadkov iz bližnjega Matenskega gradu (porušenega v potresu 1895, cf. VS 21, 1977, 332; ljudsko ime zanj je Gradič, nemško Höflain). Le tako je mogoče razložiti, kako so lahko časovno in tipološko različni predmeti hkrati prišli v zemljo. S sondo 3 smo zadeli tudi ob del kamnitega obodnega obzidja, kj je obdajalo cerkev. Po zidavi sodeč je nastalo verjetno v času obnove sakralne arhitekture leta 1692, kar morda potrjuje prav najdba beneškega novca ob zidu v sondi 1. V času med obema vojnama so prvotni kamniti zid delno podri in zgradili novega, betonskega, delno pa so kamnitega oblekli v beton. Posebnost sonde 3 so tudi štiri jame, vkopane v dno plasti 5 (sl. 118). Dve smo odprli in izkazalo se je, da sta zasuti s fino temno sivo rjavo zemljo; vmes smo našli drobce žganine. V jami 1 smo med zasutjem našli tudi srednje velik prodnik, ki je morda služil kot zagozda za bruno. Po vsem sodeč so bile jame izkopane kot ležišča za navpično stoječa bruna. Časovno niso opredeljive. Opis plasti v sv. preseku: 1) temno rjava zemlja z rušo, vmes pesek

in majhni kamenčki; 2) temno rjava zemlja; ruša v času, ko so naredili vkop za apneno jamo; 3) nekoliko svetlejša rjava zemlja, pomešana s kamenčki; starejša ruša; 4) vkop za apneno jamo, zasut s kamenjem, kosi opeke, zemljo in kulturnimi ostalinami — po letu 1925 (vendar še pred zadnjo vojno); 5) mastna sivkasto rjava ilovnata zemlja, prvotna ruša; pod to plastjo je srednje zrnat prod, rahlo pomešan z rjavo pečeno zemljo (sl. 118).

Sondo 4 smo izkopali na j. strani presbiterija. Dl. je 4 m, š. 1,5 m; največja gl. znaša 88 cm. V plasti 1, gl. 10–15 cm, smo našli naslednje predmete: sedem železnih novoveških žeb-ljev (B 6105-B 6111); dva odlomka novoveške kuhinjske lončenine, 17. stol. (B 6112-B 6113). V plasti 2, gl. 30 cm, smo našli: bakreno svetinjico (av. — Marija z detetom; rev. — božjepotna cerkev; z napisom; B 6114); odlomek novoveške kuhinjske lončenine (B 6118); železna žeblja (B 6115-B 6116) in železen okov (B 6117). Omenjeni predmeti so bili izgubljeni na hodni površini starejše ruše, v času baročne obnove cerk-

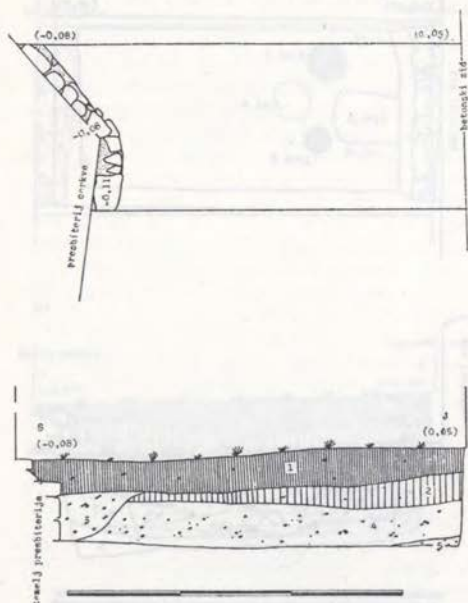

Sl. 118 Matena — tloris in profil sonde 3
Fig. 118 Matena — the ground plan and the profile of trench No 3

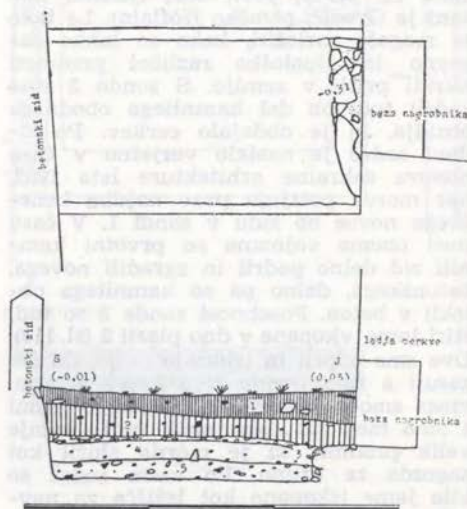
ve. V sami plasti 2 smo našli 40 cm gl.: odlomek trupa prazgodovinske posode, srednje db., žgane rdeče rjavo, prostoročno izdelane (B 6126); odlomke visoko in pozno srednjeveške kuhinjske lončene, žgane sivo in sivo rjavo (B 6119-B 6115); dva odlomka antične keramike, žgana sivo črno do sivo rjavo, izdelana na lončarskem vretenu (B 6120-B 6125a; odlomek B 6120 ima srednje db. stene in je del vratu in ramena posode; je dobro izdelan in na ramenu okrašen s poševno ležečimi žlebiči). Pri prazgodovinskem odlomku in obeh antičnih kosih gre verjetno za sekundarno lego, glede na bližino srednjeveške lončene. V plasti 3, v vkopu za temelj presbiterija, smo v gl. 58 cm našli poznosrednjeveški odlomek ustja lonca, izdelan dobro na lončarskem vretenu, žgan sivo; 15. stol. (B 6127). Omenjena najdba že lahko približno datira gradnjo presbiterija, saj je prišla v gradbeno jamo v času, ko so zid že postavili in izkopano jamo zasuli nazaj. Torej gre za poznogotsko prizidavo presbiterija, v katerega stenah so tudi sicer opazni sledovi zazidanih visokih, zgoraj koničastih oken. Pri vkopu je tudi lepo vidno, kako seka starejšo plast ruše (plast 2); vkopan je tudi gl. v plast 4 (najstarejše površje

zemljišča). Temelj presbiterija je nekoliko odmaknjen od stene, kot med stranicama je precej top; zidava temelja je manj skrbna kot pri ladji (iz večjih in manjših lomljenecv); vezivo je boljše, iz trdne apnene malte. Opis plasti v v. preseku sonde: 1) temno rjava zemlja, pomešana s kamenčki; 2) nekoliko svetlejša rjava zemlja, pomešana s kamenčki (nekdanja ruša); 3) vkop pri gradnji presbiterija (droben prod, pomešan z rjavo zemljo); 4) droben prod in pesek, vmes svetlo rjava peščena zemlja; svetlo siv droben prod in pesek (sl. 119).

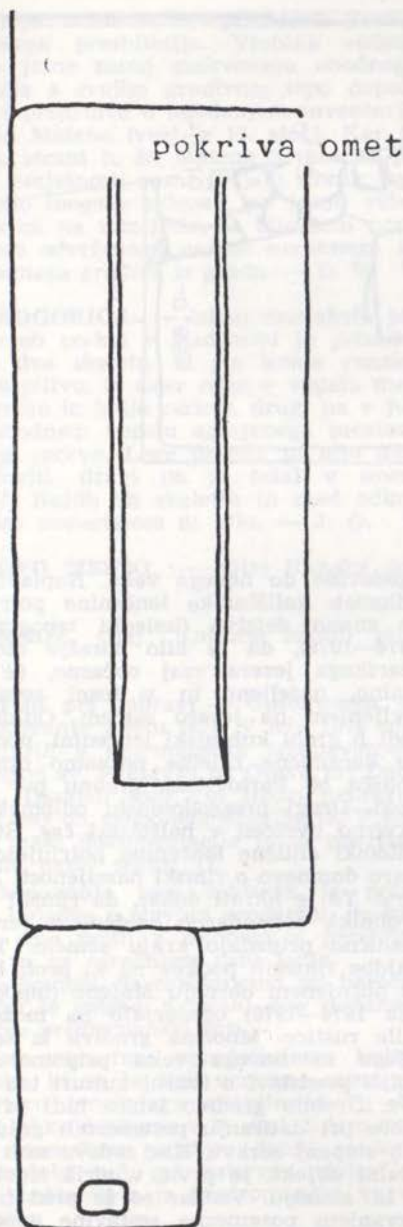
Sonda 5 leži na sz. oglu cerkve. Dl. je 2,5 m, š. 1,5 m; največja gl. znaša 70 cm. Edina najdba je železen žebelj iz plasti 5, gl. 70 cm; najden je bil tik ob temelju cerkvene ladje in je verjetno v zvezi z gradnjo najstarejše cerkve (izgubljen). S sondo smo očistili tudi bazo rimskega nagrobnika, vzdano v sz. ogel cerkve. Sam temeljni zid je za 30 cm odmaknjen od stene ladje. Sekundarno uporabljena baza je nekoliko odbita, je iz sivoga apnenca, močno izlizana; odprtina je zazidana, z opeko 19. ali 20. stol.; kamen je delno prekrival omet; mere: vi. 50 cm, dl. 90 cm, š. 68 cm (sl. 120). Glede plasti v v. delu sonde naj omenim, da je plast 3 (nasutje lomljenecv in koščkov opeke) verjetno v zvezi s poznogotsko obnovo cerkve. V plasteh 4 in 5 vidimo nekdanji starejši

Sl. 119 Matena — floris in profil sonde 4
Fig. 119 Matena — the ground plan and the profile of trench No 4

Sl. 120 Matena — floris in profil sonde 5
Fig. 120 Matena — the ground plan and the profile of trench No 5

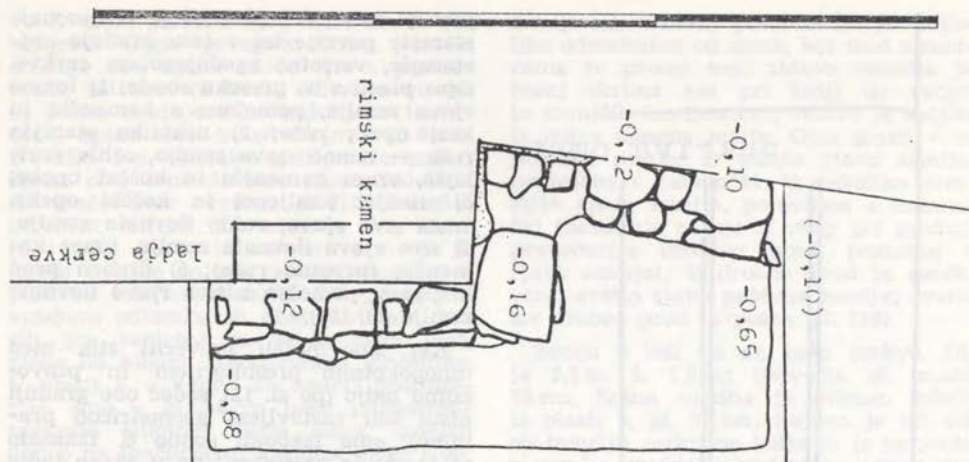

Sl. 121 Matena — detajl iz sonde 6
Fig. 121 Matena — a detail of trench No 6

površji ruše. Vrh plasti 5 je očitno najstarejše površje tal v času gradnje najstarejše, verjetno zgodnjegotske cerkve. Opis plasti v v. preseku sonde: 1) temno rjava zemlja, pomešana s kamenčki in kosi opek; ruša; 2) nekoliko starejša ruša — temno rjava zemlja, rahlo svetlejša, vmes kamenčki in koščki opeke; 3) manjši lomljenci in koščki opeke, vmes sivo rjava, rahlo ilovnata zemlja; 4) sivo rjava ilovnata zemlja, vmes kamenčki (prvotna ruša); 5) droben prod in pesek, pomešan s sivo rjavo ilovnato zemljo (sl. 120).

Ker smo hoteli preveriti stik med mnogokotnim presbiterijem in pravokotno ladjo (po sl. 121 sodeč obe gradnji nista bili zastavljeni geometrično pravilno), smo izkopal sondi 6. Izkazalo se je, da je presbiterij na v. steno ladje prislonjen. Pri prizidavi so na stiku poškodovali temeljni zid ladje in ga nato nadomestili z manj skrbno zidanim temeljem presbiterija. Obe gradnji se ločita druga od druge tudi po sestavi veziva: ladja je zgrajena iz slabše apnene malte, presbiterij iz boljše. Temeljni zid ladje je sezidan iz lepo plastovito razporejenih lomljencev, grobo oblikovanih v nekakšni pravokotni obliki; presbiterij ima kamenje razporejeno bolj neurejeno, lomljenci so raznih oblik in velikosti. Še ena podrobnost loči zidavo ladje od presbiterija: v ladji so na več mestih sekundarno uporabljeni rimski nagrobniki in njihovi deli (v sz. oglu — od tu je znana ara z upodobitvijo delfina, zdaj v lapidariju v Iški vasi; v jz. steni, blizu jz. ogla — visoko v steni komaj vidna baza nagrobnika; v jv. oglu (gl. sl. 122). V stenah presbiterija nasprotno nikjer nismo zasledili rimskih spolia. Opis zidov v sondi: a) temelj ladje; slaba apnena malta, močno pomešana s prstjo; iz lomljencev; gl. temelja 65 cm (še sega v tla); b) temelj presbiterija; nekoliko boljša apnena malta, svetla; zid iz lomljencev; gl. temelja okrog 40 cm. Opis rimskih kamnov v jv. oglu: a) večji kamen, š. 35 cm (ara ?); napis verjetno zazidan; žleb gl. 2 cm; zg. del kamna pokriva omet; b) manjši kamen, stoji na temelju ladje; na sp. delu je jamica za železno spojko, gl. 5,5 cm (sl. 122).

Sondi 7 smo zastavili v bližini jz. ogla cerkve. Dl. je 3 m, š. 1 m; največja gl. znaša 76 cm. V sondi nismo našli skeletnih grobov, pač pa zanimive drobne najdbe: v plasti 1, gl. 15 cm, novo-

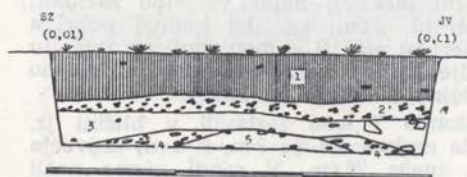
Sl. 122 Matena — tloris sonde 6

Fig. 122 Matena — the ground plan of trench No 6

veški železen žebelj (B 6129) in odlomek lončenine (B 6130); na plasti 3, gl. 50 cm, visoko — in poznosrednjeveško kuhinjsko lončenino, žgano sivo in sivo rjavo (B 6131–B 6133; izstopa B 6131 — odlomek ustja in trupa pokrova, na zunanji strani okrašen z vodoravnimi plastičnimi rebri in jamicami, vtisnjenimi z nohti). Posebno pozornost pritegnejo najdbe iz plasti 4 in 5, gl. 75 cm, inv. št. B 6134–B 6136. Kar dva odlomka iste posode sta antična (B 6136a); gre za dobro izdelano posodo, na hitrem lončarskem vretenu, žgano sivo rjavo. Ostali odlomki so iz visokega srednjega veka (sivo do sivo rjavo žgana kuhinjska lončenina, le B 6136b je žgan v rjavo rdeči barvi). Plasti 4 in 5 sta zelo stari, nekako iz visokega srednjega veka. Antična odlomka sta bila verjetno naplavljeni.

S sondiranjem pri matenski cerkvi nismo odkrili zgodnjersrednjeveških skeletnih grobov, zasledili pa smo tvarne priče dogajanja na tem prostoru od pra-

zgodovine do novega veka. Naplavljeni odlomek koliščarske lončenine potrjuje že znano dejstvo (izsledki topografije 1974–1978), da je bilo obrežje mostiščarskega jezera vsaj občasno, če ne stalno, naseljeno in v tesni zvezi z življenjem na jezeru samem. Odlomek sodi h grobi kuhinjski lončenini, podobne keramične izdelke poznamo npr. s kolišča ob Partovskem grabnu pri Iški Loki. Drugi prazgodovinski odlomek je okvirno uvrščen v halštatski čas. Štirje odlomki antične lončenine potrjujejo že staro domnevo o rimski naseljenosti Matene. To je hkrati dokaz, da rimski nagrobniki, sekundarno vzdani v cerkvi, resnično pripadajo kraju samem. Tudi najdbe rimskih podkev na s., proti barju obrnjenem obrobju Matene (topografija 1974–1978) opozarjajo na možnost ville rustice. Množina gradiva iz srednjega in novega veka pripomore k boljši predstavi o tvorni kulturi teh časov. Drobnost gradivo lahko tudi pripomore pri datiranju posameznih gradbenih stopenj cerkve. Kar zadeva sam sakralni objekt, je prvič v virih izpričan v 16. stoletju. Vendar so že pred izkopavanjem posamezne sestavine opozarjale na gotiko (šilasto zaključeni portal na j. strani ladje, Kristusov kipec nad njim, ostanki okroglega okrasa v fresko tehniki). Ladja cerkve je nedvomno starejša od presbiterija. Odlomek poznosrednjeveške lončenine (15. stol.) ob temeljnem zidu, v zasipu gradbene jame,

Sl. 123 Matena — profil sonde 7

Fig. 123 Matena — the profile of trench No 7

potrjuje domnevo o prizadevi pozno-gotskega presbiterija. Vsebina »odpadne« jame zunaj cerkvenega obodnega obzidja s svojim gradivom lepo dopolnjuje predstavo o nekdanjem inventarju gradu Matena (vsaj iz 17. stol.). Ker je na j. strani h. št. Matena 3 (Sterle) po vsej verjetnosti zasut grajski ribnik, kar bi bilo mogoče sklepati po jasno vidni vboklini na zemljišču, je bilo tam prav gotovo odvrženega največ nerabnega in odpadnega gradiva iz gradu. — D. V.

NADGORICA. — Izkop dreznajnih jaškov ob cerkvi v Nadgorici je prizadel tudi dva skeleta, ki sta ležala razmerno plitvo, in sicer eden v vogalu med zakrstijo in ladjo cerkve, drugi pa v jugozahodnem vogalu ograjenega prostora okrog cerkve. Lege prvega ni bilo moč ugotoviti, drugi pa je ležal v smeri Z—V. Najdb ob skeletih in med odkopanim materialom ni bilo. — J. O.

NOVO MESTO. — Glej Rimska doba.

ORMOŽ, Glej: Kultura žarnih grobišč.

OTOK pri Dobravi — Gutenwerth. — Izkopavanje v letu 1978. V letu 1978 smo zaključili s sistematskim izkopavanjem v cerkvi sv. Miklavža na Otoku pri Dobravi. Izkopali smo 4 m široki neprekopani pas ob zahodnem delu ladje. V okviru naše dokumentacije je ta površina dobila naziv sektor 11.

Izkopavanje tega sektorja je potrdilo izsledke o stavbni zgodovini, do katere smo prišli z izkopom v prezbiteriju in na osrednjem delu ladje.

To pomeni, da razlikujemo pri baročni cerkvi še gotsko, najmanj dve romanski in dve predromanski fazi.

Kot prvo fazo opredeljujemo kulturni objekt, ki se je širil verjetno samo na prostoru današnjega prezbiterija. Ta objekt lahko datiramo v 11. stol. S tem smo na slovenskem prostoru dobili en kulturni objekt več, pri katerem ugotavljamo kontinuiteto iz predromanike v romaniko.

Ta dejstva nam odpirajo nove poglede na proces nastajanja in razvoj kulturnih objektov in na cerkveno organizacijo na prehodu iz zgodnjega v visoki srednji vek.

Otoška cerkev vzbuja interes in pridobiva na tehtnosti še zaradi dru-

ge ugotovitve, da so temelji prve romanske cerkve gotovo postavljeni na starejša zidova, za katera ni dvoma, da sta bila ob obeh bregovih nekdanje struge, pristaniškega kanala. Verjetno gre za ostanke rimskega pristaniškega objekta, ki je nastal ob levem bregu nekdanje struge Krke. Rimskodobno starost temeljev današnje ladje dokazuje predvsem globina 209 cm, drugačna struktura zidave in predvsem dejstvo, da je znotraj obeh zidov od vode nanesen peščen zasip, ki sega v vse reže med kamni v zidu. Obenem pa se oba zidova z lici naslanjata na plast ilovice, ki nima nič skupnega z vodnim nasipom med obema zidovima.

Rimskodobno starost teh temeljev dokazuje tudi dejstvo, da je med temelji ladje in prezbiterija cezura. Lahko smo tudi ugotovili, da so v jv. zaključek j. temelja ladje vgrajeni rimskodobni, obdelani bloki peščenca. To dejstvo pričča, da je pri cerkvi sv. Miklavža treba računati z večjo starostjo, kot jo narekuje tipologija tlorisne situacije. Šele ob upoštevanju tega dejstva, postanejo razumljive velike dimenzije ladje in prezbiterija, malo pomembne pokopališke cerkve.

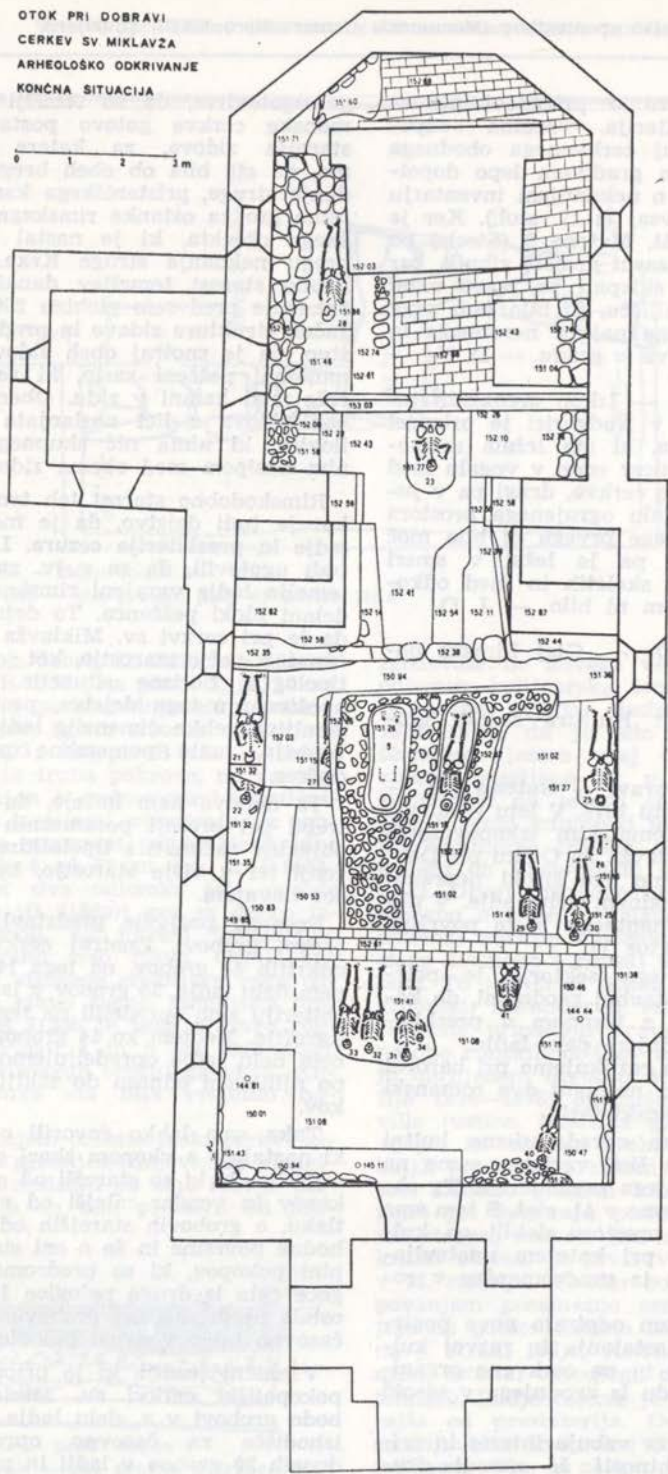
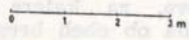
Ta dejstva nam kažejo, da bo poslej treba pri presoji posameznih kulturnih objektov računati s tipološkimi presenečenji ter z višjo starostjo, kot smo sicer navajeni.

Posebno poglavje predstavljajo v tej cerkvi grobovi. Znotraj cerkve je bilo odkritih 44 grobov, od tega 14 v zahodnem delu ladje. 30 grobov v ladji in prezbiteriju smo opredelili na temelju stratigrafije. Medtem ko 14 grobov v zahodnem delu ladje opredeljujemo predvsem po njihovem odnosu do zaključenih tlakov.

Tako smo lahko govorili o grobovih, ki nastajajo z vkopom skozi gotski tlak, o grobovih, ki so starejši od gotških pokopov in vendar mlajši od romanskega tlaku, o grobovih starejših od romanske hodne površine in še o eni starejši skupini pokopov, ki so predromanski, mogoče celo iz druge polovice 10. stol. Za ostale predromanske grobove dopuščamo časovno mejo v drugi polovici 11. stol.

V končni študiji, ki jo pripravljamo o pokopališki cerkvi sv. Miklavža, nam bodo grobovi v z. delu ladje služili kot izhodišče za časovno opredeljevanje drugih 30 grobov v ladji in prezbiteriju.

OTOK PRI DOBRAVI
 CERKEV SV MIKLAVŽA
 ARHEOLOŠKO ODKRIVANJE
 KONČNA SITUACIJA

Sl. 124 Otok pri Dobravi — situacija v cerkvi
 Fig. 124 Otok near Dobrava — the situation in the church

Še posebno bo treba posvetiti pozornost grobu 4 iz osrednjega dela ladje in grobu 44 iz z. dela ladje.

Poseben prispevek k stavbni zgodovini otoške cerkve so dale sonde — vrtime, ki smo jih naredili ob j. in s. steni ladje ter na osrednjem delu planuma 8. V stratigrafiji plasti pod planumom 8 je zanesljivo dokazan rečni zasip in dno rečne struge, kar ponovno dokazuje, da je razširjena substrukcija severne in južne stene starejša, saj rečni zasip izpolnjuje ves prostor med kamni temelja. Problem funkcije bomo obravnavali posebej.

S tem delom smo zaključili desetletje raziskav, prvo informativno fazo arheološkega odkrivanja.

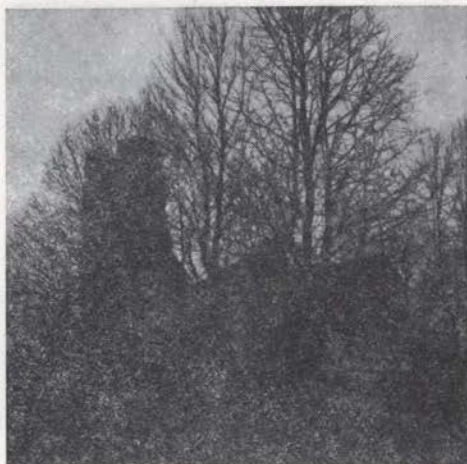
Posegi, ki smo jih opravili na terenu, omogočajo zaokroženo predstavo o naselbinski in kulturni podobi Otoka med 10. in 15. stoletjem. Manjkajo nam za zdaj še pričevanja o naselbinskem jedru, o nekaterih obrtnih dejavnostih ter s tem povezanih objektih. Našli pa smo 2300 kosov kovinskih predmetov, prek 10.000 keramičnih odlomkov, prekopali 2300 m² in naredili 20 vrтин. — V. Š.

PLANINICA, VIII, 25, Lj. Vič-Rvdnik. — Na robu samotne vasice visoko v Krimskem pogorju stoji porušena nekđ. p. c. sv. **Tomaža**, z romansko ladjo, polkrožno apsidno, pokrito s kamnitimi ploščami in mnogo mlajšim zvonikom (cerkvice prvič objavlja M. Zadnikar, Romanska arhitektura v Sloveniji (1959)). V zadnji vojni požgani spomenik močno propada in je v primerjavi z Zadnikarjevo fotografijo izpred dveh desetletij že praktično izgubljen, sl. 125. Po pripovedi učencev osnovne šole Preserje hranijo pri Jernejčkovih zvon, ki so ga rešili iz pogorišča cerkve. Kmet Srečko Mavec p. d. pri Jernejčku, Planinica 2, rojen 1932, ne pomni izročila o kakem »britofu« pri Sv. Tomažu.

Pač pa nam je S. Mavec povedal za ledino **Britof**, ki leži okrog 300 m sz. od cerkve, na travniškem pobočju, okrog 50 m jv. pod veliko naravno skalo, **Skala** imenovano. Zemljišče, last Mavčevih, obdaja zid iz zloženega kamnja. Prej je bila na Britofu njiva, zdaj svet uporabljajo kot senožet. Doslej na ledini niso še ničesar našli. — D. V.

PODMOLNIK. Glej: Prazgodovina podrobneje neopredeljivo.

PODPEČ. Glej: Neolitik in eneolitik.

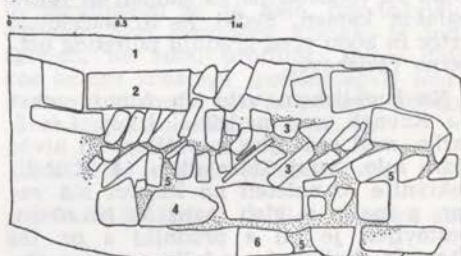
Sl. 125 Planinica — ruševine c. sv. Tomaža
Fig. 125 Planinica — the ruined church of St. Thomas

PREŽEK, stari grad nad Mihovim v Gorjancih. — Prvotni grad stari Prežek se omenja že leta 1228, po katastrofalnem potresu l. 1551 so lastniki grad opustili in sezidali novi grad Prežek, ki je ležal nedaleč starega gradu.

Stari grad Prežek je del utrdbenega sistema, ki je potekal med Hrvaško pokrajino Ljudevita Posavskega in Kranjsko. Za sondiranje pri komaj vidnih razvalinah smo se odločili, ker smo želeli izkopati tudi del profane arhitekture iz časa zgodnjega srednjega veka in ugotoviti, kakšen način zidanja so imele takšne stavbe v tem času.

STARI PREŽEK

sonda 1

Plasti i sondi 1

- 1 - kumbe
- 2 - temeljni ig. palčana do 70 x 40 cm
- 3 - temelji ig. temeljov slo. ostih v nazivju
- 4 - vešji temeljni do 75 x 40 cm
- 5 - stvobla zidila
- 6 - temeljni do 70 x 35 cm
- 7 - stv. malta

Sl. 126 Prežek (stari grad) — profil sonde 1
Fig. 126 Prežek (the old castle) — the profile of trench No 1

Izkopali smo tri sonde na najvišjem platoju, kjer je stal v 13. stol. grad: sonda 1 na z. delu platoja (sl. 126) sonda 2 na prekopu skozi severni del platoja in sonda 3 na severnem osrednjem delu prekopa na v. strani.

Sonda 1 v dolžini 4 m in š. 1 m je pomembna, ker nam njen južni profil kaže štiri gradbene faze, ki so med seboj povezane s sivo belo malto. Spodnji dve sta iz velikih, skoraj pravokotnih lomljenцев in spojeni z malto. Nad drugo fazo se v loku boči neko polnilo, ki daje videz nekega oboka izdelanega iz dveh vrst sivobelih lomljenцев, ki so poševno postavljeni drug na drugega, so ploščati in dobro prirejani (motiv ribje kosti). Na v. in z. se polnilo naslanja na večje lomljence in je vezano s sivo belo malto. Nad tem je plast večjih lomljenцев, ki ležijo preko polnila in so od njega ločeni s sivo belo malto. Zgornjo plast kamenja — lomljenцев pokriva 5—15 cm debela plast humusa.

Drugi dve sondi sta manj pomembni, ker kažeta le prerez skozi prekopani del platoja in v njih nismo našli na kakšen kompakten zid stare stavbe.

Na platoju, kjer je stal stari Prežek bi bilo treba s sondiranjem nadaljevati. — V. S.

PRERIGEL Glej: Prazgodovina podobneje neopredeljivo.

RAVNE NA KOROŠKEM. — Pri ogledu izkopov za vodovod v Tolstem vrtu na terenu nove stanovanjske cone »Reka graben«, kjer naj bi na parc. št. 461 ali 463 k. o. Tolsti vrh stal »kloster«, smo ugotovili dva vidna robova, pri izkopu za vodovod pa so skopali in rezali naložen kamen. Sedaj je tu načrtovan vrtec in bodo pred gradnjo potrebne ustrezne raziskave,

Na župnijskem vrtu ob župni cerkvi na Ravnah smo nadzirali izkop 1 m š. jarka, med sedanjim župniščem in bivšo staro šolo, sedaj Stara ulica 14. V liniji zakristije so našli na kamnit zid vezan z malto v glob. med 30 in 40 cm. Sestavljen je bil s prodniki s pr. do 40 cm in drobnimi prodniki oziroma oblicami. Po mnenju župnika gre po vsej verjetnosti ali za prvotno grobiščno pregrajo med otroškim delom pokopališča in popokališča odraslih ali za nekdanjo ograjo pokopališča. Drugih najdb ni bilo. — M. S. G.

RODEŽ. Glej: Prazgodovina podobneje neopredeljivo.

SELO pri Bledu. — Na parc. št. 173, 175/6 k. o. Selo ledina **Kopanovš**, je 18. do 21. 8. 1979 sondirala ekipa PZE za arheol. FF in IZA SAZU. Ledina leži j. od stare poti Selo-Ribno. Sestavljena je iz dveh ravníc s pr. 2,5 m. S., ki je porasla z gozdom, leži nekoliko višje od j. ki je travnik. Po pripovedi domačinov naj bi bilo na tem mestu nekoč kužno pokopališče. Na vsaki ravnici je bila izkopana po ena sonda. V s. je bil najden kremenov odbitek in še dva odlomka kremenca, sicer je bila negativna. V j., prav tako negativni sondi je bilo v plasti humosa nekaj odlomkov visokosrednjeveške lončenine. — Ti. K. in A. P.

Dne 18. 8. 1979 so bile sondirane tudi parc. št. 175/4, 176/8, 1980 k. o. Selo ledina **Za Hmecam**. Tu stoji znamenje ob vznožju grička **Hmecca** in ob stari poti Selo-Ribno. Po izročilu domačinov s Sela, bi morala na tem mestu stati cerkev sv. Štefan, a je bilo vedno znova vse, kar so čez dan sezidali, ponoči prestavljeno na Kupljenik, kjer je dandanašnji omenjena cerkev. Sonda, ki je bila izkopana nekaj metrov v. od znamenja, je bila negativna. J. del sonde, ki je segal tudi na j. stran omenjene poti, je v cestnem nasipu odkril odlomke visokosrednjeveške lončenine. — Ti. K. in A. P.

SPODNJA LIPNICA. — Gej: Rimska doba.

STAJE. — Glej: Rimska doba in Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

STUDENEC NA BLOŠKI PLANOTI. — Okoli cerkve **Sv. Petra** so bile izkopane tri sonde (izkopavanja je opravila Kraška muzejska zbirka IZRK SAZU v Postojni leta 1979, finansirala pa RSS), v nobeni ni bilo ostankov starejših gradenj. Prisotnost človeka v starejših obdobjih na tem prostoru pa kažejo fragmenti keramike iz sonde za prezbiterijem. Časovna opredelitev te keramike je neposredno vezana na tipološko opredelitev podobnega gradiva iz Cerknice in Starega trga. To pa kaže ponovno na to, da imamo tudi tu opraviti z nekim starejšim, predhodnim objektom. Tudi ljudsko izročilo govori o ne-

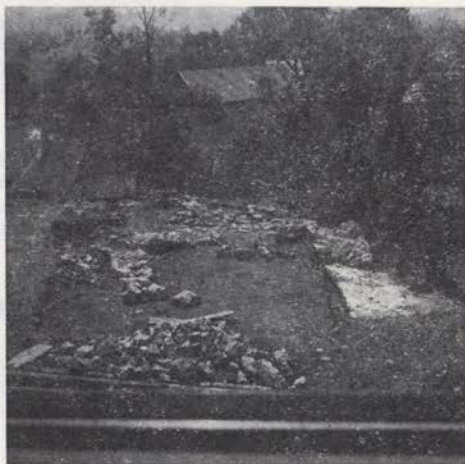
ki starejši cerkvi na Studencu, ki je bila posvečena sv. Justu. Od nje naj bi ostal le stranski oltar tega svetnika v sedanjni cerkvi. — M. U.

STUDENO NA BLOŠKI PLANOTI.

— Dve izkopani sondi (sondiranja je opravila Kraška muzejska zbirka IZRK SAZU v Postojni, l. 1979, finasirala RSS) v neposredni bližini cerkve sv. Janeza sta bili negativni, brez najdb. Področje okoli cerkve pa kaže na dvojno izravnavanje, primarno, ko je bila cerkev manjša in jo je še obdajalo obzidje, na katerega smo naleteli pri sondiranjih ter sekundarno, ko so cerkev povečali pri tem pa porušili obzidje in tako razširili in izravnali prostor okoli cerkve. Večfazno gradnjo sakralnega objekta pa kaže tudi povezava med ladjo in prezbiterijem, ki je starejši. — M. U.

STUDENO, Tabor, Postojna. — Poročali smo že o tem, kako je bila l. 1976 močno poškodovana arheološka lokaliteta na Taboru. Ob tem sta bili dve stranici utrdbe skoraj v celoti uničeni, v notranjosti pa dobri dve tretjini. V avgustu 1979 je ZSV Gorica začel tod z zavarovalnimi deli, namenjenimi predvsem preverjanju stanja ohranjenosti gradbenih ostalin in ugotavljanju preciznejše datacije spomenika; ob omejenih sredstvih (KSS in KS Postojna) smo delo opravili le delno in ga bo potrebno v letu 1980 dokončati, vendar smo na osnovi dosedanjega dela prišli do nekaj presenetljivih zaključkov: v ohranjenem delu zahodne tretjine platoja z utrdbo smo odkopali del stanovanjskih zidanih objektov, z obsežnim vhodom in z ognjiščem ob zunanji steni. Nekaj tipične srednjeveške lončenine je spremljalo to kulturno plast, v plasti prvotne hodne površine pa smo našli kos prazgodovinske keramike. Antične najdbe povsem manjkajo. V drugi časovni fazi je bil plato utrjen z močnim obodnim zidom, posebej močnim na s. strani, kjer je zapiral dohod na plato, na ostalih treh straneh se je prilagajal terenski konfiguraciji, na JZ vogalu pa je bil dodan polkrožni obrambni stolp; za novonastalo utrdbo je bil zgrajen tudi nov vhod.

Na osnovi dosedanjih rezultatov domnevamo, da so odkriti ostanki srednjeveškega dvora, ob koncu 15. stoletja. utrjenega v protiturški tabor. Detajlnejše poročilo bo sledilo po dokončanju izkopavanj. — N. O.

Sl. 127 Studeno (Tabor) — ostaline dvora in del s. tabornega obzidja

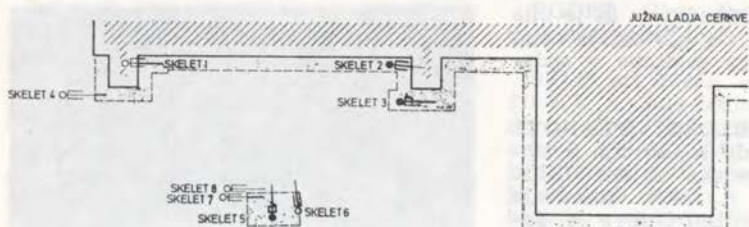
Fig. 127 Studeno (Tabor) — the remains of the castle and a fragment of the northern wall of the stronghold

SVIBNO. — V sedlu med cerkvijo s pokopališčem in vznožjem strme skalne stene, ki so na njej ruševine gradu, je bila tik pod skalami v poletju 1980 izkopana manjša jama za gradbeni material. V tem izkopu je videti, da je ob vznožju skalne stene pod približno 0,7 m debelim gruščnim in prstenim vrhnim slojem 0,3 m debela črna, prstena kulturna plast v kateri je zelo veliko keramike, rdeče in črne, dokaj porozne, mešane s peskom, vrtnene in močno profiliranih ustij. Sodili bi, da gre za plast odpadkov (z gradu?), mogoče nekako iz 13. stoletja. Med kamnitim gradivom, nabranem ob restavraciji cerkve in shranjenim za to delo, prevladujejo obtesani kosi lokalnega kamna, je tudi zglajen, na robu profiliran 0,8 m dolg kos belega zrnatega (pohorskega?) marmora; ta bi mogel biti še ostanek nekega rimskega spomenika. — I. M. C.

ŠAREDI. — Gej: Rimska doba.

ŠMARNA GORA. — Gej: Rimska doba.

ŠMARJE-SAP. — Pri izkopu drenažnih jarkov okrog cerkve v Šmarju je bilo ob j. ladji odkopanih poleg precej prekopanih tudi osem še kolikor toliko ohranjenih skeletov. Poleg železnih žebeljev, ki so ostanki krst, smo našli tudi

ŠMARJE-SAP
SITUACIJA SKELETOV
M. 1:100
Obdelal: JOŽEF OMAN
arheolog

Sl. 128 Smarje Sap — situacija skeletov
Fig. 128 Smarje Sap — the situation of skeletons

kovinske ostanke oblačil pokojnih in v treh primerih tudi religiozne simbolične predmete. — J. O.

TOMIŠELJ, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Spomladi 1979 smo izvedli zaščitno sondiranje vzdolž krajevne ceste na območju vasi. Skupno smo izkopalj šest sond (5—10). Edina pozitivna sonda (št. 6.), izkopana na **parc. št. 2303 k. o. Tomišelj**, na prehodu trdine v barski svet, je zanimiva zaradi sledov verjetnega ustroja stare ceste (drobno kamenje, pomešano z rjavo, nekoliko ilovnato zemljo) in najdbe odlomka železnega okova v njem (plast 4). Drobna najdba sicer nima analogij v gradivu iz arheoloških

obdobjih, vendar je glede na njeno lego v veliki gl. (70 cm pod površjem) možno, da gre za rimski čas. V izmetani zemlji iz iste sonde je bil najden tudi srebrnik s pr. 2,9 cm: Slezija, Liegnitz — Brieg, GEORG III, 1639—1664, XV — ica iz 1664 (določil dr. A. Jeločnik) (sl. 129). Novec potrjuje, da so traso antične vicinalne ceste po barskem obrobju na s.

Sl. 129 Tomišelj — novec (reverz)
Fig. 129 Tomišelj — a coin (reverse)

Sl. 130 Vučja gomila — cesta Obrancevci
Fig. 130 Vučja gomila — the road Obrancevci

vznožju Krimskega pogorja uporabljali tudi v novejših dobah. Ostale sonde so negativne. — D. V.

VUČJA GOMILA, Murska Sobota. — V gozdu **Obrancevci**, s. od Bogojine in z. od Bukovnice, parc. 1247 k. o. Vučja gomila družbena last, je bila nekoč stara naselbina z imenom **Obrancevci**. L. 1620 naj bi jo uničili Turki, prebivalci pa so

se preselili v Kuzmo in Vučjo gomilo. Teren je močno razgiban, posebno lepo je vidna nekdanja cesta skozi vas (sl. 130). — I. H. Š.

ZANIGRAD, Koper. — V danes opuščenem naselju stoji cerkvija s freskami, okoli je bilo pokopališče, mogoče že v zgodnjem srednjem veku ali prej. — E. B. T.

NEOPREDELJENO

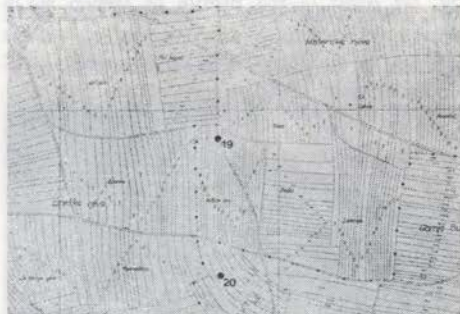
ANKARAN. — Italjanski ljubitelji arheologije so obvestili Pokrajinski muzej v Kopru o potopljenih pomolih v zalivu **Sv. Jerneja** med **Debelim** in **Tenkim rtičem** (»molere di Sant'Ilario«). Oglad 26. 5. 1979 (potapljači: arheolog Nuša Logar ter Ugo Fonda in Jani Sušteršič) je potrdil obstoj dveh pomolov iz lepo obdelanih kamnov, z dobro ohranjenimi robovi in polnitvijo med zunanji zidovi. Datacijo, ki jo podaja M. Peracca (Nuove epigrafe romana a Muggia d'Istria, Borgolauro II-III, N. 2-3, Muggia 1975-1976, 3-19) bo potrebno preveriti z izkopavanji na današnjem bregu in dopolniti z načrtom podvodnih objektov. — N. L. in M. Ž.

BREZOVICA, Koper. — Na njivah **Na merišču**, ki leže ob železniški progi so kupi kamenja. Kmetje so na teh njivah našli človeške kosti. Po pripovedovanju Andreja Majerja iz Loke, pa je stala na tem kraju nekdanj tudi cerkvica. Poleg teh njiv je kraj imenovan **Pod studenec**. Tudi tu so baje našli glinaste posode in drobne predmete, ki so zdaj izgubljeni. — E. B. T.

BONINI, Koper. — Na hribu **Ubald** v Boninih je nekdanj stala cerkev. V neposredni bližini in na kraju **Boškič** so našli tudi človeške kosti in tlak iz majhnih kamenčkov (po opisu sodeč bel mozaik). — E. B. T.

BREST, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Na barjanskem obrobju pred vasjo leži ledina **Otok**. Gre za terasasto izboklino na mokrotnem zemljišču, ki jo z bližnjo trdino povezuje ozek jezik suhih tal. Zaradi bližnjih najdb rimskih in srednjeveških podkev domnevamo, da gre za arheološko točko, saj tako ledina kot oblika zemljišča z jezičastim zemljenim

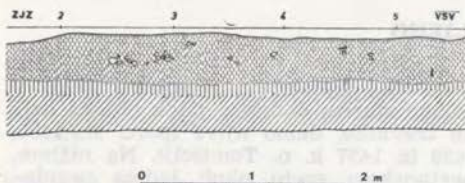
»mostom« izpričujeta prisotnost ljudi v nekem starem obdobju. Otok obsega delno travnike, delno njive (parc. št. 1435, 1436 in 1437 k. o. Tomišelj). Na nižjem, barjanskem svetu okoli ledine prevladujejo travniki.

Sl. 131. Brest — situacija sondiranja
Fig. 131 Brest — the situation of trenches

Aprila 1979 smo ob zaščitnih delih vzdolž krajevne ceste Ig—Jezero sondirali tudi v bližnji okolici. Dve sondi smo zastavili na Iškem vršaju jvv. od kapelice na razpotju za Mateno. Na površju velike družbene njive je namreč viden razoran star kolovoz, še nekoliko bolj proti J pa na letalskem posnetku zemljišča nekakšen svetel kolobar, s pr. 20—25 m. Sondo 19 smo izkopali na parc. št. 1688 k. o. Iška Loka, na ledini Kiška vas. Smer sonde je VSV—ZJZ, z azimutom 256°, dl. 8 m, š. 1 m, največja gl. 95 cm. Plasti v ssz. preseku: 1. peščena rjava zemlja, pomešana s prodrom; med 2,42 in 4,80 m je sled ustroja stare poljske poti, nasute iz srednje velikih prodnikov; 2. temno rjava zemlja, močno pomešana z drobnim peskom; 3. ilovnata rjava zemlja, pomešana s prodrom in drobnim peskom (sl. 132). S sondo smo

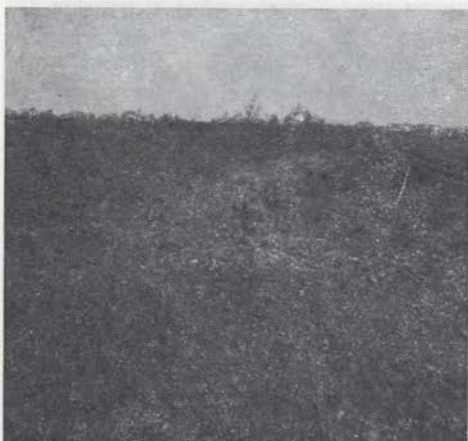
presekali traso stare poljske poti, ki je vodila iz Matene, mimo zidane kapelice pri križišču z Brško cesto (med Marofom pri Stajah in Brestom), nato presekal stari Tomišeljski pot (rimsko itinerarsko cesto Ig—Vrhnika), šla ob nekdanjem križu pri opuščeni gramoznici ob česti Staje—Vrbljene, malo naprej presekala Strahomerško pot (traso rimske vicinalne ceste Staje—Strahomer—Gorenji Ig, s priključitvijo na vicinalo iz Iške

Sl. 132 Brest — profil sonde 19

Fig. 132 Brest — the profile of trench No 19

vasi in s skupnim nadaljevanjem proti zapornemu obzidju pred Rakitno), obšla na z. strani osamelec Poljsko gorico in prišla v Iško vas pri zidanem znamenju ssz. od cerkve sv. Križa (vzidan rimski nagrobnik, cf. ANSl, 182; vzidani deli rimskih spomenikov in pepelnica, ugotovljeni med topografijo leta 1974 in 1979). Prvotna pot je ohranjena pravzaprav le še med Vrbljensko cesto in Iško vasjo, ves njen odsek na območju sedanjih družbenih njiv je pre-

Sl. 133 Brest — sledovi stare poti na ledini Kiška vas

Fig. 133 Brest — traces of the old road on the fallow field of Kiška vas

oran (nekoliko vstran od stare poti je izpeljan nov kolovoz, in sicer v., nakar jo seka in se pomakne na z. stran; sonda 19 je izkopana z. od sedanje poljske poti). Številna znamenja ob nekdanji poti med Mateno in Iško vasjo dokazujejo njeno starost, obenem njen pomen, saj gre za najbližjo povezavo med vasa. Glede na izpričane sledove antične poselitve tako v Mateni kot Iški vasi (cf. ANSl. 182 s; izkopavanje v Mateni leta 1978 je prav z najdbo odlomkov antične lončenine potrdilo obstanek vicusa) je verjetno, da je v isti smeri kot omenjena stara pot potekala tudi rimska vicinalna cesta, kot zveza med dvema naseljema na antičnem Ižanskem. Vendar bi glede na stratigrafijo in ob pomankanju drobnega arheološkega gradiva kazalo pripisati sledove poti v plasti I prej nekemu kasnejšemu času, morda vsaj novemu veku.

Sondo 20 smo izkopali na parc. št. 2040 k. o. Studenec—Ig, na ledini Na Ježi. Smer sonde je SSV—JZ, z azimutom 345°, dl. 20 m, š. 1 m, največja gl. 74 cm. Plasti v zsz. preseku: 1. temno rjava peščena zemlja; 2. rjava peščena zemlja, pomešana s peskom in srednje velikimi prodniki. Sonda je negativna. Svetli kolobar, viden na letalskem posnetku, je očitno prod, ki so ga z globokim oranjem s traktorji razvlekli po površju. Dokumentacijo o obeh sondah hrani NMLj. — D. V.

BRŽANI, Koper. — Na njivi Albina Tedeško (iz Bržanov — Pobegi 3) **Starri britof** ob cesti iz Bržanov v Porton so bili najdeni trije skeletni grobovi. Ob skeletu so našli železno orodje in uhane v obliki grozda. — E. B. T.

CEGLO v Brdih, Mrtvica. — Vzhodno od vasi, na končnem odrastku slemskega hrbta, ki se nad vasjo Ceglo odcepi od centralnega grebena in tako razveja gričevje na stiku furlanske nižine pod Vipolžami z dolino potoka Obliča. Skrajno jv. ležeči plato naj bi proizročil nosil »Staro cerkev«, pripadajočo samostanu v Berjaču, zaselku v bližini, pred vasjo Ceglo. Teren platoja je bil pred kratkim ponovno preoran za vinograd, ob tej priliki je bilo ob ogledu ugotovljeno precej sledov malte in zdrobljene opeke, vendar brez zanesljive datacije. Zidovja menda na tem mestu ni več opaziti. Za preverjanje bi bilo potrebno kljub temu sondirati. — N. O.

ČENTUR. — Pot, ki vodi iz Malega Centurja ob v. strani Malih njiv v dolino imenujejo domačini tudi **Rimska cesta.** — E. B. T.

DOL, Koper. — Ob stari poti, ki vodi iz Hrastovelj v Dol je pribl. 300 m pred vasjo ledina **Zabrgodec.** Pravijo, da je tam nekoč stala vas s cerkvijo. Kmetje najdejo na njivah kose opek in drobne predmete.

Na pobočju hriba, ki se večje jz. od Dola, je na hribu **Griže** ledina Skrajna groblja, kjer so veliki kupi kamenja. Domačini so tu našli opeko, oljenko in razne drobne predmete, ki so se sčasoma izgubili. Pravijo, da je bila tam nekoč stara vas. Kraj je zanimiv zaradi svoje lege. Leži nad dolino, ki vodi v Čičarijo in v Istro. — E. B. T.

GAŽON, Koper. — S. od vasi Gažon je hrib **Groblja** 269 nm. vi. Po pripovedovanju je nekoč tam stala vas. Ohranjeni so kupi kamenja in nekaj zidov. Drobni najdb nismo zasledili. Plato vrh hriba je obsežen in nudi lep pogled v dolino in prek naselja Olmo. Zaradi položaja je možno, da je bil hrib naseljen že v antiki ali še prej.

Na hribu **Nad Baredi** so veliki kupi kamenja in zidov. Baje so tu našli bele mozaične kamenčke. Danes je tod najti le rimsko in novejšo opeko.

Na njivi, ki leži ob križišču cest Gažon—Baredi—Izola z. od Gažona so baje našli več skeletov. Kraj se imenuje **Stari britof.**

Pribl. 100 m j. od poti Gažon—Izola je ledina **Pod orehom** ali Velike njive. Kmetje in pastirji so pogosto našli opeko in drobne bele kamenčke. Pravijo, da je tu nekoč stala cerkev. Na njivah in travniku so danes le še kupi kamenja. — E. B. T.

GLEM, Koper. — Blizu c. sv. Lazarja je med cestama iz Boršta v Glem njiva Antona Bržana iz Boršta. Na tej njivi je bil najden skeletni grob, prekrit s kamnitimi ploščami. Več o najdbi ni bilo mogoče izvedeti. — E. B. T.

GLOBODOL, IX, 7, Novo mesto. — Pri vasi je dolina **Malikovci**, ki ima amfiteatralno obliko in se konča z veliko kamnito steno, v. 5—7 m. Obseg doline je ok. 120 × 120 m. Sredi stene izvira iz votline majhen potoček. Po ljudskem izročilu so Malikovci dobili ime po »sve-

tišču«, ki naj bi ga v dolini imeli pogani.

V. od Globodola je po izročilu stala graščina, saj se gozd tam naokrog imenuje **V graščinah.** Ok. 20 min. hoda od kraja, kjer je stala graščina, je zasut vodnjak, ki je imel prej zunanji obod iz kamenja (v gozdu Antona Sluge; njegov oče je vodnjak porušil in uporabil kamenje za utrditev gozdne poti). Okrog vodnjaka naj bi nekaj stalo »mesto«.

Nad vasjo je strm skalnat breg, ki mu pravijo **Škratovec.** Po izročilu so v razpokah in votlinah med skalovjem prebivala bajeslovna bitja (sporočilo zgodovinskega krožka OŠ Mirna Peč, spomladi 1978). — D. V.

GORIČICA POD KRIMOM. Vič-Rudnik. — Matija Petelin p. d. pri Tišlerju, Goričica 5, je povedal, da vodi skozi vas **Stara pot** (sl. 134). Še danes jo uporabljajo kot kolovoz. — Nekoliko izven vasi, na jz. strani, na robu kraške vrtače prav nad ledino Bjetenca, je leta 1940

Sl. 134 Goričica — Stara pot

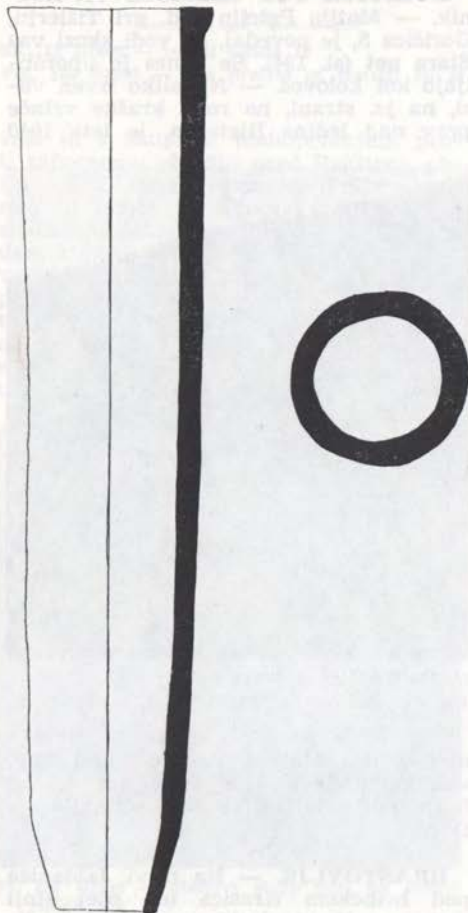
Fig. 134 Goričica — Stara pot

njegov oče Matevž Petelin našel štiri »turške podkve«, in sicer tik j. od Stare poti. Najdbe se niso ohranile. — D. V.

HRASTOVLJE. — Na njivi **Jablanica** pod hribčkom Krasica (na njej stoji cerkev v Hrastovljah) so našli več glinastih posod. — E. B. T.

IŠKA LOKA, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Na d. bregu Ižice je umetna izboklina z ledinskim imenom **Ajdovšček**, parc. št. 1284 k. o. Studenec — Ig, last Angele Kukavica z Iga. Izboklina leži okrog 40 m v. od Ižice, se dviga približno 2 m nad barjem, ima nepravilno podolgovato obliko in je na vrhu skoraj ravna. Ajdovšček na v. strani v polkrogu obdaja nekdanja umetna struga. Z izjemo samega vrha izbokline, kjer je njiva z rjavo ilovnato prstjo na površju, je ves okoliški svet travniški, barjanski. Domačini na izboklini ne pomnijo najdb, vendar gre zelo verjetno za postojanko iz arheoloških obdobj. — D. V.

JAZNE. — V marcu 1977 je Pisk Justin, Jazne 16, pri kopanju jarka, po

Sl. 135 Jazne — lončena cev
Fig. 135 Jazne — an earthen tube

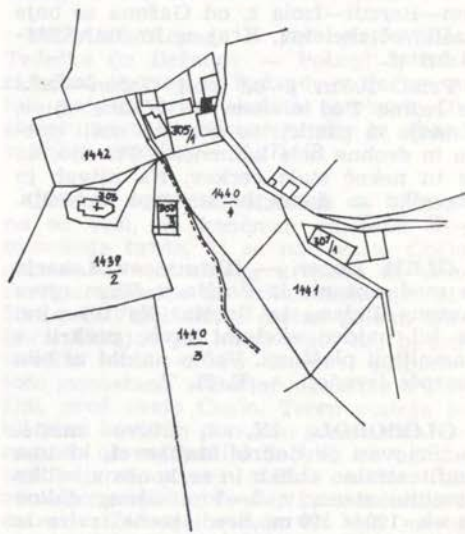
katerem je povezal njegov dom z novim vodovodom, speljanim iz studenca »pri mrzlici«, našel na prostoru med hišo št. 15 in skednjem, ki sodi k hiši št. 16, na parc. št. 305/1, k. o. Otalež, okoli 2,50 m globoko našel niz lončenih cevi. Pri kopanju je bila večina cevi uničenih, nepoškodovana se je ohranila le ena (sl. 135), to pa hrani Pisk Alfonz, ki biva v Cerknem.

Opis cevi: dobro rdečkasto žgana lončena cev iz prečiščene gline, na eni strani šiljasto zožena, na drugi strani ima izvihani rob. Dl. 39 cm, db. 8,5 do 4,5 cm, db. sten 1,2 do 0,5 cm.

Več odlomkov polomljenih cevi hrani Goriški muzej.

Okoli 10 m od odcepa hišnega vodovoda od glavnega vodovoda (proti hiši št. 16) so z izkopom vodnega jarka presekalj tudi steno in vogel neke stavbe, ki je bila do ohranjene višine zapolnjena z izrazito ruševino (kamenje, oglje, kosti, zemlja). Prav verjetno je, da je bila v to stavbo napeljana voda po lončenih ceveh iz bližnjega studenca, kjer je nekdanj stalo leseno korito (nasproti vhoda v hišo št. 15). Studenec je še danes živ, voda pa ni najboljša.

V ruševinah stavbe ni bilo ostalin, ki bi dopuščale časovno in kulturno opredelitev. Za cevi pa je primerjalno gradivo zelo blizu, čeprav cevi iz Jazen tistim na Loškem ozemlju niso povsem

Sl. 136 Jazne — položaj najdbe
Fig. 136 Jazne — the situation of the find

enake (prim. R. Brank, Rimski vodovodi na Loškem, Loški razgledi 20, 1973, 29; isti, Ob najdbah rimskega vodovoda nad Trnjem pri Stari Loki, Loški razgledi 23, 1976, 11). — D. S.

KAMBREŠKO, Rog (Kanalski Kolovrat). — Obsežni slemenski hrbet Kanalskega Kolovrata ima več stranskih odrastkov: eden od njih se izpod vasi Srednje položno spušča ob levem bregu Idrijce (tik ob državni meji) in se skrajno jugozahodno končuje v poudarjeni vzpetini, ki je naravno izredno zavarovana strateška točka. Manjši, umetno izravnani plato na skrajnem koncu hrbita je dostopen edino preko sedla s kmetijo Lašček, vendar dostop na sam vrh brani visoka naravna skalna stena, skozi katero vodi ozek, umetno ustvarjen prehod. Površinskih najdb ni zaslediti, vendar je treba poudariti, da so na tem platuju ruševine večje kmetije z vsemi poslopji in da je vse zelo močno zaraščeno, zato nepregledno, na robovih platoja pa je močno prekopano z vojaškimi jarki (sedanje in prve vojne). Ljudsko izročilo v zvezi z Rogom omenja prve naseljence na Kambreškem — menda so se imenovali Lašček, kar kaže na potencialno arheološko sumljivo lokacijo, morda refugijskega značaja. Časovno nedoločljivo. — N. O.

KAVALIČI, Koper. — Na hribu **Kortina** nad vasjo so našli kmetje škropilniku podobno kamnito posodo (mogoče rimsko pepelnico), kose opek in ostanke keramičnih posod. Med ogledom terena nismo našli ničesar. — E. B. T.

KORITA, IX, 2, Trebnje. — Na parcu Toneta Šparovca iz Korit so našli »star denar, ogrlice, sponke, bodalo in motiko«. Del najdb so oddali v muzeju v Ljubljani (po poročilu zgodovinskega krožka OŠ Zužemberk, spomladi 1978; Z bregov Krke IX 3, 1977-78, 2). — D. V.

KORTINA nad Rižano, Koper. — Na hribu Na **stnicah**, na čigar pobočju leži ledina Na **kanelcah**, leže kosi stare opeke. Hrib je precej zaraščeni, tako da podatkov ni bilo mogoče preveriti. — E. B. T.

KOŠTABONA, Koper. — Ob stari cesti, ki vodi iz Koštabone v Šmarje je kraj **Sv. Helena**. Pravijo, da je tam sta-

la cerkva in da so ob razvalinah našli tudi skelete. — E. B. T.

LABORJE, Koper. — Na kraju **Orešje** ob poti iz Laborja v Hrpelje najdejo kmetje pri kopanju kose opeke. Obdelano kamenje pa je na kupih ob njivah. Pravijo, da je bila tu stara vas in cerkev sv. Martina. — E. B. T.

KUBED, Koper. — Na v. pobočju hriba Varda nad vasjo so na kraju, imenovanem **Na Gmajni** pri oranju našli veliko opeke. Tudi na Vardi, na ledini **Rodno brdo**, ki leži na pobočju proti Mohoreču pa naj bi bilo nekoč naselje. Na njivah najdejo opeko in kupe kamenja. — E. B. T.

LJUBLJANA, Karlovški most. — Ob vzdolžnem koncu starega Karlovskega mostu so v avgustu 1979 izkopali na prostoru med starim mostom in novim usekom za dolensko progno globok presek (do 5 m) za kolektor. Pri tem so razkrili profil zemeljskih plasti. Več zaporednih cestnih nasutij je bilo moč razbrati predvsem na severni strani v podaljšani črti mostu. V gl. 1 m je bila naložena plast lomljenca. Vse to moramo šteti za novodobna trasiranja začetka starega odcepa Hradskega ceste. Ob teh nasutjih je bil na njihovi južni strani prerezan v gl. 2—3 m debel temelj iz podpeškega lomljenca, verjetno kletni zid ene od hiš pri mostu. Še dajl proti j. od tega zidu pa je bilo videti dve debelejši cestni nasutji širine okrog 6 m, eno nad drugim. Obe nasutji sta bili v podaljšku linije mostu na vzhod.

Z ozirom na Dolensko cesto pred rekonstrukcijo sta obe cestišči še nekoliko dislocirani v smeri proti Golovcu. Ob spodnjem od njiju je bilo moč slediti 0,6 m debelo zasutje občestnega jarka. Spodnje cestišče pa se je vendar končalo že na gl. 1,6 m, tako bi tudi v njih najbrž ne mogli iskati arheološkega sledu. — I. M. C.

LOKA, Koper. — Na hribu **Maklav**, ki leži med Predloko in Loko, je nekdanja stala cerkva. Na parcu 879/3, 4 in 899 k. o. Loka so baje našli kmetje tudi skeletne grobove. — E. B. T.

MAREZIGE. — V **Barkolah** z. od zaselka Bržani pri Marezigah so na njivi Matije Bržana našli človeške kosti. Pravijo, da je bilo tam pokopališče. Poleg te

parcele je kup kamenja, poraščen z grmičjem. Tam naj bi stala cerkev. — E. B. T.

MATENA. — Anton Sterle, Matena 13, je povedal, da je njegov ded našel v 80. letih 19. stoletja na ledini **Vrbovec** dva lonca. Svet je last A. Sterleta in obsega parc. 1358 in 1357 k. o. Iška Loka, j. od ceste Matena—Brest.

Marjan Furlan, Brest 41, je povedal, da so v »marostu« pri Mateni vidni navpično zabiti koli. — D. V.

MIREN. Glej: Rimska doba.

MIRNA PEČ. — Nad železniško progo Ljubljana—Novo mesto se dviga hrib **Sv. Ana** ali **Gradišče**. Po izročilu naj bi bila tu rimska utrdba, ki naj bi varovala »rimsko cesto«, vidno nad sedanjo železnico. Na Gradišču naj bi bilo zakopano »zlato tele«.

Malo pod Gradiščem je široka njiva **Britof** (last Kaferletovih). Po izročilu naj bi bili tu »rimski grobovi« (sporočilo zgodovinskega krožka OŠ Mirna Peč, 1978). — D. V.

MODIJAN pri Vinici, Izola. — Pri hiši Jožeta Babiča, Modijan 30, so kupi kamenja, kjer se najdejo kosi rimske opeke. 200—300 m bolj v. na njivi parc. št. 9103 k. o. Izola so bili najdeni temeljni zidovi. Na površini je najti posamezne kose rimske opeke. Te njive imenujejo **Na robu**. — E. B. T.

MOHOREČ, Koper. — Na grublicah na **Golem hribu** je poleg kupov kamenja tudi stara opeka. Na kraju je sondiral V. Šribar — E. B. T.

NOZNO v Brdih. Sv. Peter in Pavel. — Podolgovat hrib s strmimi pobočji, na l. bregu Belskega potoka v s. delu Goriških Brd, je za ta predel osrednja strateška lokacija in zapira prehod od SV v dolino Kožbanskega potoka in dalje v Furlanijo. Na skrajnem v. delu slemenškega hrbta, že pod vrhom, stoji cerkvičica s pokopališčem: v. rob tvori vi. in močan podporni zid, ki je vsaj istočasen, če ne starejši od objekta. Z njim daje vzpetina od v. strani videz utrjene postojanke, dasi na j. strani, kjer bi bil obrambni sistem na položnejšem delu pobočja še prav tako potreben, o njem ni zanesljivih sledov med recentnimi kamnitimi grobljami.

Na pokopališču so pri kopanju jam menda že naleteli na »obročke«, vendar so jih ponovno zakopali. Morda gre za staroslovansko grobišče ali tudi utrdbeno postojanko. — N. O.

PLANINICA. Glej: Novejše dobe.

POBEGI, Koper. — Na njivi, ki leži ob 1. fasadi nekdanje cerkvice **Sv. Mihaela** na dvorišču zapuščene graščine so našli v koreninah starega oreha več glinastih posod. Pri cerkviči je bilo nekoč tudi pokopališče. — E. B. T.

PODPEČ, Lj. Vič-Rudnik. — Maja 1979 sta Milan Harter in Janez Svete, Ljubljana, pri potapljanju v strugi Ljubljani, 60 m po toku navzdol od železniškega mostu, odkrila čoln izdolbenec. — D. V.

PODPEČ, Koper. — Na ledini **Na kontradah** pod vasjo najdejo kmetje pogosto opeko, star denar, glinasto posodo in drobne predmete. Ob njivah so kupi kamenja. Domačini pravijo, da je tam stala nekoč cerkev in stara vas. — E. B. T.

POMJAN. — Pri kapelici ob cesti iz Pomjana v Fierogo je stala nekoč cerkvičica **sv. Štefana**. V njeni neposredni bližini so baje našli tudi skeletne grobove. — E. B. T.

POPETRE. — Koper. Na jv. pobočju Hriba s 415 nm. vi. je kraj **Na Fratah**. Na njivah se menda pogosto najdejo kosi opeke, raztreseni med kamenjem. — E. B. T.

PREDLOKA. — Ob desni strani ceste Rižana—Črni kal—Ljubljana in ob cesti, ki se odcepi proti Hrastovljam na kraju **Na kanelcah** so našli človeški skelet, ki je imel okrog vratu okrogel obesek. Predmete so baje odnesli v koprski muzej. Pribl. 2000 m dalje proti Črnemu kalu pa so baje našli posodo z ogljem.

Na njivi parc. 944/4 k. o. Loka, last Ivana Cergolja, je lastnik pri kopanju za vinograd našel veliko opeke in malte. Njiva leži za zadružnimi hišami v Predloki v neposredni bližini ledine Zardin. — E. B. T.

PREVALJE pod Krimom. — Avgusta 1979 sta potapljača M. Harter in J. Svete našla ob izlivu **Šivčevega grabna** v Ljubljani odlomek človeške lobanje,

značilno temno rjavo obarvane od šote. Najdbo hrani NMLj. — D. V.

FRIDVOR, Koper. — Na Bardeh pri Pridvoru so našli veliko jamo, prekrito z opeko, 100 m bolj j. pa opeko in rdeče pečeno keramiko. — E. B. T.

PRILESJE pri Plavah. S prelaza Vrh-hovlje na robu Goriških Brd se v soško dolino spušta več slemenskih hrbtov, ki z razvejanostjo posameznih odrastkov še prispevajo k veliki razgibanosti strmin na d. bregu Soče od Plavi navzdol, dokler ne pridejo v skalne stene s. pobočja Sabotina. Na enem od teh slemenskih hrbtov, ki se jz. od cerkve sv. Ahaca v Prilesju strmo spusti do Soče, je na sredini približno oblikovano širše sedlasto teme, na katerem so ruševine večjega zidanega objekta vidne v močno zaraščeni groblji. Sledovi malte na robu kažejo zelo izprano vezivo, vendar je zaradi izredne oddaljenosti od bivališč moč domnevati sorazmerno dobro ohranjenost temeljnih zidov. Celoten obseg groblje meri od 50—60 m, v vi. do 2,5 m. Opaziti je tudi precej lomljencev belega kamna, ki je tod na flišnem terenu tuj material.

Ledinsko ime za plato je Gradec, ljudsko izročilo pripoveduje o gradu, kaj posebnega ni bilo zaslediti. Kopanja ali najdb, kot kaže, ne pomnijo.

Lokacija je naravno izredno dobro zavarovana, dostop je možen le preko sedla in položnejšega pobočja proti vrhu slemena, imenovano Ipleno, jz. od Vrhovelj. Dodatnega obrambnega sistema ni opaziti. — N. O.

PUČE, Koper. — Za vasjo stoji na parceli Matija Ambrožiča iz Puč velika groblja. Domačini pravijo, da je tam stala cerkev. — E. B. T.

RAČJE SELO, Trebnje. — Franc Gracar, Trbinc 4, je povedal, da vodi čez Račje selo proti JV na Trebnje »rimska cesta« s širokim in tlakovanim cestiščem. Na drugo stran, proti SV, se po njej pride na Mirno. — D. V.

ROČINJ. — Med Avčami in Ročinjem dela Soča precejšen ovinek in na bregu s tem oblikuje nekakšen pomol, dobro zavarovan z dveh strani in iz jv. strani na polovico. Ledinsko ime **Na hracu** je dalo povod za detajlnejše preverjanje, dasi v ljudskem izročilu ni zaslediti ni-

česar zanimivega. Dostop na tako oblikovani pomol sicer precej visoke ročinjske terase je zavarovan z okopom iz prodnikov, po strukturi in zunanji obliki podobnim onemu na gradišču pod Avčami (V gradah). Okop je ohranjen v vi. še poldrugi meter in v dl. ok. 22 m, sp. š. je ok. 7—8 m. Sedanjí prehod skozi okop je v v. polovici, nadaljevanje proti rečnemu bregu tod ni povsem zanesljivo. Površina terase zunaj okopa je v celoti obdelana, medtem ko je znotraj okopa in na rečnem bregu le travnik. Zanesljivih površinskih najdb ni, tudi o starejših ni bilo moč izvedeti kaj zanesljivega. Glede na samo lego ob prehodu v doblarsko soško sotesko obstoji možnost utrjene postojanke. Casovno nedoločljivo.

V jz. delu sedanjega vaškega pokopališča, v bližini obstoječe mrliške veže, so pred leti odkopali in do kraja odstranili ostanke zidane grobnice z obokom, ki so jo prvič odkrili pred desetletji. Opis same najdbe je nezanesljiv, ker so bili ob sekundarnem odkopu ostanke že v zelo slabem stanju; prav tako niso znani podatki o osteoloških ostalinah in pridatkih. Ožja lokacija najdbe je zasedena z recentnimi grobovi, zato morebitne sonde pridejo v poštev le ob mrliški vežici in izven pokopališkega zidu. Casovno nedoločljivo. — N. O.

SERJUČE, VIII, 23, obč. Domžale. — Ledina **Na Gradu** leži na položnem gričku nad zaselkom **Hrastje** pri Serjučah. Svet se na V spušta v vrtačo Breznicar, na S in Z vodi v polkrog okoli hriba evropska pešpot E6, na j. strani pod kolovozom pa je ledina z vrtačo, ki ji pravijo Na Roven. V. in s. obrobje hriba prekriva tako tanka plast zemlje, da tu ne raste niti trava. Na s. koncu raste nizko grmičevje in star hrast. Na sredini hriba je star sadovnjak. Na j. strani nad kolovozom je v grmovju veliko kamnitih grobelj. Na hribu ni sledu o kakih ruševinah »gradu« (po poročilu Leona Lavriča, zgodovinski krožek OŠ Jurij Vega, Moravče, decembra 1978). — D. V.

STAJE, VIII, 11, Lj. Vič-Rudnik. — Po izročilu je na **Marofu** ob nekdanjem graščinskem vrtu »kužni britof«, kjer so že večkrat našli človeške lobanje. Neopredeljeno skeletno grobišče leži na sv. strani vrtnega zidu, na ravnem prodnatem površju (parc. št. 1857 k. o. Studenec—Ig). Na površju iz rjave peščene zemlje nismo zasledili ničesar. Verjetno sega na to zemljišče tudi antična nekro-

pola, katere del smo z zaščitnim sondiranjem locirali nekoliko južneje, na cestno razpotje pri Marofu. — D. V.

SOČERGA. — Pri kopanju jam za borovce pri zaselku Seki na ledini **Bravnici** so baje našli skelete s sulicami in meči. — E. B. T.

STOLNIK, Kamnik. — Janez Krivic iz Stolnika hrani nekaj »turških podkev«. — D. V.

TOPOLOVEC, Koper. — Na ledini **Skoji**, ki leži ob cesti proti Pavličem so našli oglej, star denar in rdeče pečeno lončeno posodo.

Pri cerkvi **Sv. Jeronima** v samem Topolovcu je bilo baje pokopališče. Tu sa našli precej starega denarja. Širši prostor okrog sedaj skoraj povsem porušene cerkvice obdajajo ostanki močnih zidov. — E. B. T.

TRBINC. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

TREBEŠE, Koper. — Pod glavno cesto, ki vodi iz Trebeš na Gradin, leži na strmem pobočju hriba jama **Fenet**. Pravijo, da so v njej našli kosti in kose keramike. Vhod v jamo je bil, kot kaže, kasneje delno zazidan. — E. B. T.

TRIBAN, Koper. — Pri hiši Marije Santin so našli veliko človeških kosti. Blizu je stala cerkva **sv. Boštjana**, od katere so zdaj le ruševine. — E. B. T.

TRUŠKE, Koper. — Na njivi **Križni drev** ob poti iz Trušk v Boršt se najde opeka in zidovje. Tod naj bi bilo staro naselje s cerkvico.

Blizu, ob cesti iz Turšk v Boršt je ledina **Mačji hrib** ali Marišče. Tudi tod naj bi nekoč stala cerkva. Na polju najdejo kupe kamenja in opeke. — E. B. T.

VELIKA VAS, Domžale. — Pod vasjo, ob Močen potoku, leži hrib Gradišče, obdan z gozdom. Domačini pravijo, da je tu stal »kamnit grad«. Starejši še pomnijo, da so se kot otroci igrali po njegovih ruševinah. Kasneje so kamenje uporabili za zidavo hiš v Veliki vasi. Prostor nekdanjega »gradu« običajno imenujejo **Marjelovo Gradišče** (po sporočilu Sabine Mrčun in Martine Videgar, zgodovinski krožek OŠ Jurij Vega, Moravče, decembra 1978). — D. V.

ZABAVLJE, Koper. — Na obsežnem platoju hriba **Varda** so našli baje veliko opeke in razne druge predmete. Točno mesto ni znano. — E. B. T.

ŽARŠČINA pri Zapotoku (Kanalski Kolvrat). — Ob topografskem delu za PP v Novi Gorici smo naleteli na zanimivo ljudsko izročilo o »stari cerkvi« in »žegnu« pod vasjo. Ob stari poti iz Žarščine v Zapotok, na robu obdelovalnih teras, stoji nizka kamnita groblja manjših dimenzij, precej zarasla z grmovjem (tu naj bi po izročilu stala cerkev). Nekaj deset metrov nižje na pobočju, znotraj nizkega kamnitega zidu, naj bi ležala pripadajoče pokopališče — na »žegnu«. Ljudsko izročilo povezuje oboje s prvimi naseljenci. Časovno nedoločljivo. — N. O.

ZIRI, VII. — Nedaleč z. od Žirov leži vhod v **Maršotno jamo**, kat. št. JZS 2078, koordinate 5430,68/5101,86. Jernej Lenček, kaplan v Zireh, jo omenja že leta 1858 (J. Lenček, Žirovski svet, Slovenski Romar; Koledar v poduk in kratek čas za leto 1858, 104 s) kjer pravi: »Votlinski prostor v skalnatem berdu pod cerkvijo Sv. Ane na Ledinici, v katerem je nekdanj v spominu tukaj ohranjena divja ter kervoželjna ženska 'Maršota' bivala in v tisti luknji, kakor pravijo Maršotni jami, svoje zaklade varovala. Ko so pred leti že lakomniki in radovedneži hotli v ti jami Maršotnih zakladov poiskati in vzdigniti, so namesto njih železno škrinja in zelenega psa ugledali. Se ve, da tako ljudska govornica sporočuje. V ti jami se je pa v naslednjih letih toliko zasulo, da je ni lahko preiskovati.»

Po tem izročilu bi lahko sklepali na prazgodovinsko najdišče v jami. Morda bi »železna škrinja in zeleni pes« govornila za kovinsko-dobna obdobja (eventualno je možna tudi rimska doba ali pa še mlajša obdobja).

Maršotno jamo šteje Leben (F. Leben, Arheološke jamske postaje na Gorenjskem, Naše jame 17, 1975, 95s) med potencialne arheološke jamske objekte. — D. J.

ŽUPANČIČI, Koper. — Ob d. bregu Pinjevca pod naseljem Župančiči so bile na njivi **Na senožeti** last Albina Peroša najdene tri s kamenjem obložene jame, v njih pa posoda s pepelom. — E. B. T.

NEGATIVNO

ČEPLJE. — Leta 1977 so skozi poljanske vasi napeljevali vodovod in pri kopanju jarka so v sadovnjaku Franca Šubica iz Čepelj 11, našli več fragmentov prazgodovinske keramike. Na podlagi teh najdb, najdbe poznobronastodobnega Depoja Debeli vrh nad Predgradom in ker tudi »Arheološka najdišča Slovenije« navajajo v topografskem območju XI/6 nekaj arheoloških točk v neposredni okolici vasi, sem se odločila za sondažo izkopavanja. Raziskovanje sta omogočila SAZU — Inštitut za arheologijo in Kulturna skupnost Kočevje.

Kopali smo v sadovnjaku z ledinskim imenom Vrt, parc. št. 593, k. o. Čeplje. V pobočje sadovnjaka, ki se spušča proti z., smo naredili dve sondi, dimenzij 2×10 m. Sondi sta bili druga od druge odaljeni 9,60 m, skopani pravokotno na traso vodovoda in sta jo tudi presekali. Prvo zg. sondo, ki nam je dala dosti fragmentov keramike, ki je pretežno vsa najdena okoli trase vodovoda, smo skopali v gl. 80 cm do 100 cm. Sonda je bila negativna in je keramika prišla sem najverjetneje z nanosom zemlje od drugod. Od kod so zemljo v sadovnjak napeljali nam lastnik Šubic ni vedel povedati, ker ni prvotni lastnik posestva.

Ravno tako negativna je bila druga sonda, ki je dala le par keramičnih fragmentov; čista glina se je pojavila že v gl. 50–60 cm. Sondažna izkopavanja v vasa Čeplje so trajala od 6. VIII.—12. VIII. 1979. Teren sta si ogledala tudi Slavko Ciglencečki in Janez Dular, Inštitut za arheologijo SAZU. Slednji je siveoval zasutje sond in premik na hrib Spaho. — M. H. M.

JEZERO. Glej: Rimska doba.

LEGEN. — Zaradi bližine prazgodovinskih gomil na Legnu, smo nadzirali izkop garaže na parc. št. 73/12 k. o. Slovenj Gradec. Pod gozdno rušo 0,30 cm db. leži sivorumena peščena plast močno pomešana z gruščem in večjim kamenjem, v globino 1,10 m pa se nadaljuje siva peščena ilovica pomešana z drobnim kamenjem. Gradnja pade izven predvidevanje gomile, ki je s kultivacijo zemljišča že močno prizadeta. — M. S. G.

NOVO MESTO. Glej: Rimska doba.

PTUJ. — Od 5. 2. do 12. 2. 1979 smo nadzorovali izkopišče za gradnjo inter-

nega odelka Splošne bolnišnice »dr. Jožeta Potrča«, na delu parc. št. 503 in 504 k. o. Ptuj. Na omenjenem izkopišču smo do gl. 1 m zaznamovali veliko poznejših posegov, ki so bili zelo obsežni. Ti so nastali zaradi raznih ozemljitev in napeljav raznih priključkov. Naselbinskih sledov nismo ugotovili niti do globine 4 m. — B. J.

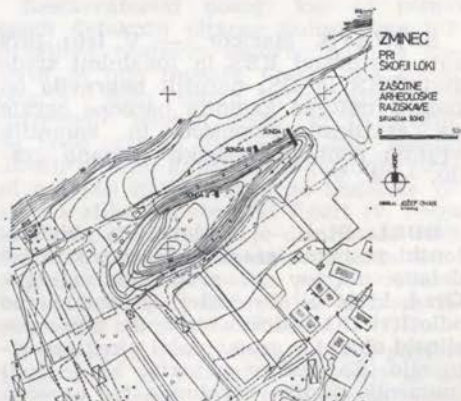
SELO pri Bledu. — Na parc. št. 176/3 k. o. Selo je 21. 8. 1979 sondirala ekipa PZE za arheol. FF in IZA SAZU. Prostor sondiranja je bil vrh skalnega grička Hmeca, ki leži med Dobro goro in Ribensko goro. Izkopani sta bili dve manjši sondi, ki sta bili negativni. — Ti. K. in A. P.

STAJE. Glej: Rimska doba.

ŠENTJERNEJ na Dolenjskem, hipodrom. — Ko so leta 1939 kopali oziroma ravnali prostor za hipodrom v Šentjerneju, so po izročilu Rajka Ložarja Ložarjati na žgane grobove, ki jih je ta pripisal Slovanom. Ker bi bil žgani slovanski grobovi edinstvena najdba evropskega pomena, smo se odločili narediti na prostoru hipodroma nekaj sond in z njimi potrditi Ložarjevo hipotezo o žganih slovanskih grobovih.

Izkopali smo tri sonde neposredno ob leseni tribuni, kjer je prostor videti najbolj nenačet, 15 m severneje od tekmovalne steze.

Vse tri izkopane sonde so se izkazale kot negativne. V njih nismo našli nobe-

Sl. 137 Zminec — položaj sond
Fig. 137 — Zminec — the situation of trenches

nih kulturnih ostalin. Ugotovili smo le sterilno plast brez kakršnihkoli ostalin.

Izgleda, da je na vsem osrednjem delu hipodroma posneta zgornja humozna plast in da na tem prostoru ni pričakovati kulturnih ostalin. Če so te bile, so jih z zemeljskimi deli uničili.

Izkope bi bilo treba narediti še na širšem delu hipodroma in na prostoru za leseno tribuno na j. strani hipodroma in za zemeljskim nasipom ob njej, kjer izgleda, da je humozna plast še v prvotni legi.

Sele takrat bomo lahko podali dokončno mnenje o Ložarjevi hipotezi o žganih

slovanskih grobovih na tem prostoru. — V. S.

TOMIŠELJ. Glej: Novejše dobe.

ZMINEC pri Škofji loki. — Nova cesta v Poljansko dolino se na trasi skozi Zminec dotika domnevne arheološke lokalitete (ANSI, 1975, 174). Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo je v okviru zakonskih določil izvedel na tem mestu tri sondažne izkope, ki pa so bili v arheološkem smislu negativni. — J. O

UMETNOSTNI IN URBANISTIČNI SPOMENIKI

- A. A. — Aleš Arih, ZSV Maribor
 J. M. — Janez Mikuž, ZSV Maribor
 I. B. — Ivan Bogovič, ZSRS
 VNKD Ljubljana
 A. V. — Andreja Volavšek,
 ZSV Maribor
 M. T. — Marjan Teržan
 ZSV Maribor
 P. Š. — Polonca Štefanac,
 ZSV Maribor
 I. S. — dr. Ivan Stopar,
 ZSV Celje

BELTINCI, M. Sobota. — Ker je **graščina** ostala prazna in je vprašanje namembnosti tega kulturnega spomenika, je dal Zavod predlog, da se grad usposobi za kulturni dom. Ker kraj potrebuje dvorano, smo predlagali, da bi jo sezidali na mestu nekdanjega z. trakta, ki so ga podrli takoj po zadnji vojni. — J. M.

BETNAVA, Maribor. — V letu 1979 smo s sredstvi KSS in lokalnimi sredstvi (TKS in OS) naročili **popravilo** ob požaru uničene kamnite baročne ograje na grajskem stopnišču in kamnitih vratnih podbojev viteške dvorane gradu. — A. V.

BORL, Ptuj. — Izdelali smo arhitektonski posnetek **gradu** kot osnovo za izdelavo načrtov za gradbeno sanacijo. Grad, ki je bil že doslej ogrožen, je po odločitvi DO Haloški biser, da zapre gostinski objekt v gradu, zašel v kritično situacijo. Za rešitev objekta, ki je tudi spomenik ljudske revolucije ter uvrščen v 1. kategorijo, je potrebna akcija najširše družbene skupnosti. — J. M.

ČRNEČE, Dravograd. — Izdelali smo spomeniškovarstvena navodila za prenovno stavbo »**Kloster**«, št. 26 iz 17. stol. Stanovanjska skupnost je v letu 1979 obnovila dimnike.

Župni upravitelj je dal prenoviti notranjščino ž. c. sv. **Andreja**, ki je v osnovi iz 13. stol., vendar kasneje (gotika, barok, klasicizem) večkrat predelana. Nove barve smo določili na osnovi sondiranja ometov in beležev. To delo je opravil restavrator M. Teržan. — J. M.

DRAVOGRAD. — Izdelali smo navodila za prenovno zunanjščino nekdanje **proštije**, Koroška 12. Na tistem delu, ki je iz 17. stol., smo obnovili šivane robove po vzorcu, katerega smo našli pod novjšim ometom.

Stanov. skupnost je zahtevala soglasje za rušenje zapuščenega **Robindvora**, gradiča iz 15. stol. Soglasja nismo dali ker je prevladalo mnenje, da je objekt mogoče sanirati. Pripravili smo predlog za saniranje in ga predložili SOB Dravograd.

Pripravili smo spomeniškovarstvena izhodišča s preizkusom izrabe že več let opuščene romanske cerkve, p. c. sv. **Vida**, za večnamensko dvorano. Funkcija je primerna zaradi centralne lege objekta in zadovoljive kapacitete. V preteklem letu je bila s sredstvi KSS in Kult. sk. Dravograd popravljena streha nad prezbiterijem.

Za oltarje, ki so deponirani v župnišču, smo določili, da jih je treba deponirati v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in jih postopno restavrirati. — J. M.

DRVANJA, Lenart. — Kmetijski kombinat iz Lenarta je zaprosil ZSV Maribor za soglasje za rušitev in razprodajo gradbenega materiala **gradiča** iz zač. 20. stol. Stavba je močno dotrajana, vendar stoji sredi nepozidane doline in tvori s spremljajočimi objekti kvaliteten ansambel. — A. V.

FALA, Maribor. — Po dopisu KS Ruše in zapisniku o stanju stanovanj na falksem **gradu** smo izdelali spomeniško-varstveni program izrabe prostora na celotnem gradu s tem, da se prostor nameni stanovanjem, gostinstvu in družbenim organizacijam. — M. T.

FRAM, Maribor. — Imetnik **Ž. c. sv. Ane** bo s soglasjem ZSV Maribor prekril cerkveno streho z opeko, zvonik pa z bakrom. — A. V.

GOMILA, Ormož. — Izdelali smo navodila za prenovu baročne **kapelice**. Predpisali smo način izdelave ometa, beleža in obliko strehe. Zahtevali smo odstranitev podivjanih grmovnic v neposredni bližini kapelice, ker ogrožajo objekt. — J. M.

GORNJA RADGONA. — ZSV Maribor je sodeloval v komisiji za določitev najnujnejših vzdrževalnih posegov na **gradu**, iz katerega se je šola izselila in nima primerne namembnosti. Predvsem je treba prekriti streho, zasteklit okna in sanirati škodo, ki je nastala z zamrznitvijo vodovodnih cevi. Opozorili smo ELRAD, da zateka ob anteni RTV Ljubljana. Napako so odpravili.

ZSV Maribor je sodeloval v komisiji za določitev najnujnejših vzdrževalnih del na **starem špitalu**, v katerem je tudi muzej NOB. Ta dela zajemajo predvsem dela na strehi in v kleti, treba pa bo misliti tudi na zamenjavo neprimernih oken in popravilo fasad, ki morajo biti gladke in ne obrzganane. — A. V.

GRAD, M. Sobota. — Obravnavali smo predlog ureditve prezbiterija **Ž. c. Marijinega** vnebovzvetja za novo liturgijo ter dali podrobna navodila za izdelavo izvedbenega načrta. — J. M.

HAJDINA, Ptuj. — Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za prenovu fasade **župnišča**. Pri ogledu smo ugotovili, da so na značilni poznobaročni stavbi večdelna okna že zamenjana z dvodelnimi, kar je precej spremenilo značaj stavbe. — J. M.

HOČE, Maribor. — Kmetijskemu kombinatu na **Glaserjevem trgu** je ZSV Maribor dal navodila za obnovo zunanjsčine, pri čemer je treba korigirati ves izložbeni pas. Poenotiti je treba obliko izložb, ki naj bo pokončna, odstraniti keramično oblogo ob nekaterih izložbah in rekonstruirati omet z vodoravnimi stičnicami. — A. V.

HOČE—REKA, Maribor. — Ob cesti, ki jo namerava regulirati Cestno podjetje, stojita dve **kapelci** in **znamenje**. Ob delu bodo eno prestavili. — A. V.

JAKOBSKI DOL V SLOV. GORICAH, Maribor. — Na vlogo lastnika je ZSV Maribor dal navodila za obnovo skromne secesijske zunanjsčine zgradbe, **župnišča**.

Lastnica **kužnega znamenja** je s soglasjem ZSV Maribor obnovila križ ob vaški cesti. — A. V.

JERUZALEM, Ljutomer. — Delo v p. c. **Žalostne matere** božje je potekalo 1. 10. do 13. 10. 1979.

Glavni oltar s konca 17. stol. s kasnejšimi dodatki je močno razpadel zaradi črvojednosti in ptičjih iztrebkov v gornjem delu. Vsa oltarna kulisa je sestavljena samo z lesenimi klinčki, ki pa so se zaradi posedanja in premikov razmajali ter izpadli oziroma polomili. Tako so se oltarna kulisa in lesene figure na svojih mestih obdržale samo zaradi svoje lastne teže, ki pa je bila minimalna, saj je od nekaterih figur ostala samo polhromacija na do konca izjednem lesenem skeletu.

Restavratorski poseg: ker se nismo smeli dotakniti oltarne kulise, smo bili prisiljeni postaviti delovne odre, s katerih je bilo mogoče doseči obe strani oltarja v vseh višinah. Druga faza je bila utrjevanje lesenih delov, ki so grozili, da bodo zgrmeli na tla. Ko smo zasilno utrdili oltarno kuliso, smo z zadnje strani natopili najbolj kritične angelske figure z atike ter stranski figuri sv. Petra in Pavla. Tretja faza je demontaža vseh figur in premakljivih delov oltarja. Utrjevanje in impregnacija se je vršila v banjcah na tleh. Obenem so bile vse figure tudi površinsko očiščene.

Prilepili in utrdili smo tudi vse polomljene dele, ki so bili v zakrstiji in za oltarjem. Četrta faza je ponovna montaža vseh delov in dokončna utrditev in pritrditev vseh delov in dokončna utr-

ditev in pritrđitev vseh figur in ornamentov.

stvariran na ZSRS Ljubljana, restavrator Miha Pirnat l. 1974. Okvir je v zelo slabem stanju, sedaj močno prepariran.

Enako je bila restavrirana tudi centralna **oltarna slika**, tako da je sedaj v dobrem stanju. Oljna slika v otiki oltarja je v zelo slabem stanju in bi jo bilo treba v naslednji fazi restavrirati.

Nekoliko v boljšem stanju sta levi in desni **stranski oltar**. Tudi ta dva smo popolnoma razstavili, utrdili in dokrpali polomljene dele, ki so ležali ob oltarju. Preparirali smo kuliso, ornamentiko in vso figuraliko. Antependija sta bila ob istem času restavrirana (l. 1974 M. Pirnat). Okvirji antependija pa so v izredno slabem stanju. Sedaj smo jih konservirali in razpadajoče dele utrdili z dvo-komp. xylamonom.

Prižnica: lesena osnova je še dokaj zdrava. Le reliefne kompozicije in figura na baldahinu so močno oguljene ter delno polomljene. Zato smo jih konservirali in očistili ptičjih odpadkov in debele naslage prahu in ostankov beležev.

Zaradi višine in dostopnosti so bili tudi tu potrebni delovni odri.

Tudi leseno ogrodje oltarja v **Anini kapeli**, ki je nastalo v 2. četrtini 18. stol. je dokaj dobro ohranjeno. Zato je bilo treba les samo preparirati s xylamonom, demontirane figure in centralno oltarno sliko pa tudi detajlno očistiti. Nadomestili smo nekaj ohranjenih odlomljenih delov, ki so ležali za oltarjem in po poličkah na sprednji strani. Zadnja faza je bila zopet montaža figuralike in ornamentov, detajlno čiščenje in podiranje delovnih odrov.

Konservirali smo tudi lesene dele na **koru**, vse razen orgel. Les je še dovolj zdrav, pri impregnaciji pa je možnost, da instrument spremeni kvaliteto tona.

V ladji in prezbitoriju so impregnirane tudi vse klopi.

Z vednostjo ž. upravitelja smo odstranili s sten štiri fotografije svetih podob ter v stilu neogotike iz kartona in lesnih črno pobarvano kapelico, ki je stala v levem stranskem oltarju, na mestu tabernaklja. Vse te predmete smo depoinirali v zakrstijo, kjer smo razstavili in konservirali tudi obe omari za plašče in predalnik.

Nadaljevanje obnove: sondiranje notranjih sten in ponovno beljenje, ker sedanja kombinacija bele in modre nikakor ne odgovarja. Delo smo izvršili v

12 dneh 1 restavrator in 3 pomočniki (študentje). — M. T.

KRONSKA GORA, Dravograd. — Sredstvi KSS in župnije je bil popravljen del kritine na zvonikih **p. c. sv. Petra**. Za kritino je bil uporabljen baker. J. M.

LAPORJE, Slovenska Bistrica. — ZSV Maribor je izdal lastniku spomeniško varstvena navodila za obnovo zunanjščine **župnišča**. Okna morajo ostati deljena, dvodelna, ki se odpirajo navzven, fasada pa gladka, barvana v dveh tonih. — P. Š.

LEŠE, Prevalje. — Delo v **p. c. sv. Ane** je potekalo med 9. 7. in 25. 7. — nadaljevanje iz lefa 1978. V tem času smo do kraja očistili fresko, na kateri je naslikan Pohod treh kraljev. V kotu ob slavoloku so bili ometi močno zasi-gani in izprana vsa gornja barvna plast, Ohranila se je samo risba s sepio.

Opravili smo 10 m² retuš in očistili kasnejše doslikave in preslikave. Na j. steni je bilo potrebno sneti kasnejši belež, tako da smo v celoti ohranili mišje sivo podlago. Retuširan je tudi spodnji in zgornji ornamentalni pas. Ker so se pokazale še dodatne razpoke in pod njimi praznina med ometoma in osnovno plastjo, smo bili prisiljeni dodatno injicirati in utrjevati omete. Vsa površina je bila zaščiten s silikonskimi utrjevalci.

Sonde na v. strani prezbitorija so odkrile letnice 1563 in 1548. Na s. strani ob oltarju smo odkrili fresko, ki pokriva zid do vi. 175 cm in je vi. ca. 200 cm, v. 150 cm, kjer jo prereže okno v prezbitoriju. V sondi je vidna figura, glava, draperija.

Delo še ni dokončano zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. — M. T.

LJUTOMER. — Konservator za kulturno krajino je sodeloval s projektantsko službo glede oblikovanja individualnih objektov pri obravnavanju **urbaniščnega** načrta in pri razvojnem programu Banovec. — P. S.

LOVRENC NA POHORJU, Maribor. — ZU Maribor je ZSV Maribor izdal soglasje za adaptacijo **pokopališke zgradbe** in ureditev okolja pod pogojem, da bo stavba imela proporce avtohtone arhitekture. — A. V.

MARIBOR, okolica. — Konservator za kulturno krajino je sodeloval na sejah oziroma lokacijskih razpravah in ogledih ter pri oblikovanju pogojev za gradnjo **objektov družbenega pomena**: šole, mejni prehod Šentilj, hitra cesta skozi Maribor, zazidalni načrti, dom RTV Maribor, odlagališče smeti, regulacija nekaterih cest in drugih komunalnih naprav in objektov, razvoj Pohorja, ureditev Treh ribnikov, RTV naprave, pokopališče, melioracije, črpalna elektrarna itd.

Obraunaval je gradivo za izdelavo izhodišč **prostorskih planov**.

Sodeloval je pri projektiranju organizirane individualne in usmerjene gradnje s finanserji organ. oz. službami družbenopolitične skupnosti glede oblikovanja objektov. — P. Š.

MARIBOR. — Imetnik p. c. sv. **Alojzija** je pričel obnavljati cerkveno zunanjščino. V letu 1979 je bila obnovljena v. dvoriščna fasada. Barvni ton je določen s sondiranjem (roza-bela). Žal ni prišlo do predelave oken, ki niso dovolj členjena. Popravljen je ostrejši in zamenjana strešna kritina (bobrovec).

Lastnik ž. c. sv. **Magdalena** je v cerkvi položil nov kamniti tlak, sivo-beli kvadrati, vel. 40 × 40, položeni na diagonalo. Motijo nizke stenske obloge in povsem izenačen nivo v vsej cerkvi.

SIS za komunalno in cestno dejavnost smo dali načelno soglasje za namestitev smetnjakov po načrtu ing. arh. Mächti-ga.

Skupina arhitektov pri ZUM Maribor je izdelala predlog talne ureditve **Graj-skega trga**. Predlog ni bil sprejet in urbanistična komisija in ISOS Maribor je imenoval delovno skupino za pripravo izhodišč za natečaj za mestno opremo, v kateri sodeluje tudi ZSV Maribor.

Prav tako je urbanistična komisija imenovala strokovno komisijo, ki spremlja projektiranje zgradbe IMOS na **Glav-nem trgu**, v kateri sodeluje tudi ZSV Maribor.

Glavni trg 7. — Investitorju Pokrajin-skemu arhivu je ZSV Maribor predpisal navodila za obnovo dvoriščnih fasad nekdanjega jezuitskega samostana, ki so bile že ob prejšnjih adaptacijah deloma pokvarjene. Ohranjena je fasadna členitev z maltastimi venci in okvirji, poslikava je dvobarvna.

Lastniku hiše **Gregorčičeva 20** je ZSV Maribor dovolil nadzidavo stavbe, ki je

za nadstropje nižja od sosednjih. Pod-strešni venec historične fasade naj se prenese za nadstropje, na fasado dozi-danega nadstropja pa naj se prenesejo arhitektonski detajli obstoječe fasade.

Ob preureditvi trgovskega lokala **Go-sposka 18** je ZSV Maribor izdal pogoje za fasadni napis.

Staninvest je zaprosil ZSV Maribor za navodila za obnovo fasad **Gospodka 24**. S sondiranjem smo ugotovili, da gre za tri hiše, ki so v 19. stoletju dobile skupno fasado. Ob obnovi so fasade barvno ločene. Foto Japlju smo priporočali iz-vesek, ki ponazarja dejavnost.

Gospodka 29. — ZSV Maribor je opo-zoril Staninvest na večje poškodbe na kritini te kvalitetne arhitekture 1. polo-vice 18. stoletja. Predlog Kreditne ban-ke Maribor, da bi predelala notranjščino. je ZSV zavrnil, ker je stavba tudi v notranjščini še neokrnjena in kvalitetna (štukatura, stopnišče z nišami).

Staninvest je obnovil hišno zunanjšči-no **Gospodka 34**. Po navodilih ZSV Ma-ribor je bila prenovljena strešna kriti-na, fasade, izložbena okna in vrata. Kri-tina na stolpcih nad fasadnim pomolom je pločevinasta v obliki lusk. Stavbno pohištvo je leseno, narejeno po vzorcu dotrajanega, fasada barvana s chromo-silno barvo v oker tonih. Nameščena sta tudi nova napisala založbe Obzorja in Ci-stilnice, za kar je izdelal načrte grafik Boris Kos.

Jadranska 5. — Fotografu je ZSV Ma-ribor izdal negativno mnenje na predlo-ženi osnutek za izvesek in priporočal tako oblikovanega, da bo ponazarjal de-javnost.

Staninvest je s soglasjem ZSV Mari-bor zamenjal izložbena okna po načrtih že pred leti zamenjanih na levi polovici fasade **Jurčičeva 6**.

Lastniku lokala v s. krilu stavbe **Kneza Koelja 2** je ZSV Maribor dal soglasje za prebarvanje izložbenega vhoda s pogo-jem, da barvo prilagodi drugim izložbe-nim odprtinaam na stavbi.

Gasilsko društvo namerava obnoviti zunanjščino poznobaročne hiše **Koroška 12**, v kateri ima svoje prostore. ZSV Ma-ribor je izdelal navodila. Pri obnovi je

treba zamenjati nekatera okna, ki so bila naknadno vzdana in nimajo prvotne oblike.

Ob preureditvi gostinskega lokala **Koroška 20** je Staninvest zamenjal tudi izložbena okna. Po navodilih ZSV Maribor so ostale odprtine nespremenjene, okviri leseni.

ZSV Maribor je pisмено opozoril lastnika hiše **Koroška 22** na škodo, ki nastaja zaradi malomarno vzdrževane vodovodne instalacije in kanalizacije.

Koroška 24. — Staninvestu je ZSV Maribor izdal smernice za preново poznogotske hiše, ki pa je imela močno predelano fasado. Rekonstruiran je gotski omet, odprte konzole pomola in po načrtih ing. arh. Z. Reberca vzdane izložbe v okenskih oseh I. nadstropja, medtem ko so bili od zadnje adaptacije po vsej širini prizemnih prostorov.

Linhartova 14. — Staninvest Maribor je zaprosil ZSV Maribor za navodila za obnovo fasad hiše iz drugega desetletja tega stoletja. Obnovili so jih v prvotni obliki — v kombinaciji gladkega ometa in obrizga.

Na vlogo stanovalcev **Mladinska 45** je ZSV Maribor izdal soglasje za provizorično pregraditev notranjega kvalitetnega stopnišnega prostora enodružinske meščanske vile 20. stoletja s pogojem, da montaža začasnih predelnih sten ne bo poškodovala lesenih opazev, tal in stropa.

Nekdanja kavarna v mestnem parku. — Na vlogo sedanjega uporabnika, mestnega akvarija, je ZSV Maribor predpisal obnovo zunanjščine. Zaradi nove namembnosti in pičlih sredstev za obnovo so odstranili zasteklitev. Ohranjena so le poglobljena polja. S fasade je odstranjen obrizg in gladka fasada belo pobarvana.

Nadaljevali smo z obnovo in prezentacijo mestnega obzidja, in sicer na z. strani ob **minoritskem kompleksu**. Zaradi predvidenega letnega odra v minoritskem dvorišču smo obzidje rekonstruirali, da bo kasneje možna montaža strešne ponjave.

ZSV Maribor je dal spomeniškovarstvena izhodišča za javni natečaj za kompleks Turist hotela, pri čemer naj se

ohranijo kvalitetnejše stavbe ob **Partizanski cesti**.

Agrokombinatu, **Partizanska 6**, je ZSV Maribor izdal soglasje za adaptacijo lokalov s pogojem, da korigirajo izložbene odprtine.

Partizanska 12. — ZSV Maribor je izdal soglasje za dograditev Zdravstvenega doma. Projekt je izdelal ing. Klemenčič.

ZSV Maribor je Staninvestu izdal navodila za obnovo fasade **Partizanska 17** z bogatim neobaročnim okrasjem, ki ga je treba ohraniti oz. deloma rekonstruirati.

Za obnovitvena dela **Poštna 2**, ki jih je opravil Staninvest, je ZSV Maribor dal spomeniškovarstvena izhodišča, korigirati je bilo treba izložbeni pas, zlasti na fasadi, ki meji na Glavni trg. Odstranjeni so iz fasade segajoči okviri iz umetnega kamna in pokončne izložbene odprtine postavljene v okenske osi I. nadstropja. Barvni ton fasade je določen s sondiranjem.

Za istega investitorja so bila dana izhodišča za obnovo zunanjščine **Poštne ul. 4**. Ing. arh. Jazarevičeva je napravila načrte za nove, lesene izložbene okvire, fasadna poslikava pa je izvedena na podlagi sond v kombinaciji bele in roza barve.

Po obnovi uličnih fasad **Prešernova 2, 4** v l. 1978 je Staninvest l. 1979 obnovil dvoriščne fasade. Barvo gladkih ometov je ZSV Maribor določil po sondiranju (svetlo zeleno in oker), leseni hodniki pa so prebarvani z rjavim sandolinsom.

Na vlogo lastnika **Pristaniška 8** je ZSV Maribor dovolil vzdavo vrat namesto okna in namestitev izveska.

ZSV Maribor je pisмено opozoril OS Maribor na okvare na strehi, žlebovih in pločevinasti čebulasti strehi zvonika starega **Rotovža**.

PTT namerava obnoviti fasade historične poštne zgradbe **Slomškov trg 10**. ZSV Maribor je predpisal obnovo v sedanji obliki z ohranitvijo vseh arh. členov. Zavodov restavrator je izdelal popis potrebnih del na fasadni plastiki in kamnitih figurah, ki jih je treba predvsem očistiti in utrditi.

Slomškov trg 13. — ZSV Maribor je lastniku prizemnih prostorov v levi polovici hiše dal soglasje za preureditev oken v vhodne odprtine. Doslej stanovanjski prostori bodo trgovski lokali.

Konstruktorju Maribor je ZSV Maribor dovolil prezidavo balkona na dvoriščni strani hiše **Slomškov trg 16 c.**

Slomškov trg 20. — Na vlogo Škofijskega ordinariata Maribor je ZSV Maribor izdal spomeniškovarstvene smernice za nadzidavo dvoriščne stavbe, ki se mora gabaritno in oblikovno podrediti pozidavi na severni strani Slovenske ulice.

Investitorju Staninvest **Slovenska 4** je ZSV Maribor določil način obnove zunanjsčine, na kateri je treba predvsem spremeniti izložbene odprtine, ki segajo preko dveh okenskih osi.

V **Slovenski 8**, popravljalnici glasbil je ZSV Maribor izdal soglasje za namestitev izveska, oblikovanega iz pozavne in napisa.

ZSV Maribor je dal Staninvestu navodila za obnovo zunanjsčine **Slovenska 13**. Ohranjena je vsa fasadna členitev, izložbene odprtine pa korigirane z lesenimi okviri. Po sondiranju je določena enobarbna poslikava v svetlem okviru.

ZSV Maribor je dovolil rušitev zgradb **Slovenska 27, 29** zaradi gradnje SNG po načrtu ing. arh. Kocmuta. Stavbi sta bili mlajši. Št. 29 je imela neobaročno fasado.

Strossmajerjeva 17. — ZUM Maribor je ZSV Maribor izdal soglasje k načrtu za preureditev križišča Slovenska—Strossmajerjeva in za ureditev podhoda na vogalni stavbi nekdanjega samostana šolskih sester s pogojem, da investitor v podhodu uredi manjše trgovske lokale.

Titova 21. — Po naročilu Staninvesta smo na osnovi ohranjenih originalnih načrtov in sondiranja barvnih plasti določili način obnove in barvanja fasad z rožnato in belo barvo. Iz parkovnega vrta, ki obdaja stavbo, naj bi stanovalci odstranili provizorične garaže.

Vetrnjska 5. — Agrokombinatu je ZSV Maribor predpisal pogoje za adaptacijo prodajnega lokala v hiši iz 1. pol. 18.

stoletja, v kateri naj bi bila prva mari-borska pivnica. Ohraniti je treba kamnit portal z vratnicami in ga očistiti premazov ter utrditi, v notranjščini pa ohraniti ometane oboke.

ZSV Maribor je izdal soglasje za gradnjo novega doma upokojeencev, za katerega je izdelal načrte ing. arh. B. Pečenko, Staninvestu pa soglasje za namestitev svetlobnih teles za javno razsvetljavo v Cankarjevi ulici. Podjetje Jeklotehna, ki je pred leti zgradilo veleblagovnico Merkur med Vetrinjsko ulico in mestnim obzidjem, je zaprosilo za dozidavo na severni strani Ulice ob jarku. Ker je nekdanj tu stalo gospodarsko poslopje **Vetrinjskega dvorca** in ker bi predvidena zgradba zaprla pogled v funkcionalno dvorišče Merkurja, je ZSV Maribor soglašal s pogojem, da bo stavba le dvoetažna, s strmo opečno dvokapnico.

Staninvest je predložil ZSV Maribor v soglasje načrte za adaptacijo dvoriščnega krila te stavbe **Vetrinjska 30**, ki jih je izdelal Komunaprojekt. Prostori so namenjeni gostinski dejavnosti. Stavbna lupina in notranja območna konstrukcija sta ohranjeni, v zahodnem delu fasade je vzidan baročni polkrožni kamnit portal s porušene hiše **Partizanska 43**.

Vodnikov trg 3b. — Investitorju Visoki tehniški šoli v Mariboru je ZSV dovolil rušitev stavbe pod pogojem, da deponira kamen za obnovo mestnega obzidja, ker je bila hiša verjetno grajena iz materiala porušenega mestnega obzidja. — A. V.

Na vlogo lastnika **Vojašniška 6** je ZSV Maribor izdelal navodila za obnovo zunanjsčine hiše, ki jo je lastnik delno že prejšnje leto neprimerno obnovil. Tudi letos navodila ni upošteval. Odstranil je železne lopute na podstrešnih oknih, namesto gladkega ometa napravil obrizg in vzdolž vzhodne fasade zgradil balkon, ki sloni na salonitnih ceveh.

Na dvoriščih minoritskega samostana, **Vojašniški trg 2a, b, c**, so si stanovalci postavili 8 provizornih garaž, med katerimi je bila ena v neposredni bližini starega hrasta za Sodnim stolpom. V njej si je lastnik napravil jašek za popravilo avtomobilov in poškodoval hrastove korenine. Zaradi ogroženosti drevesa zaradi olj in bencina in okolja kulturnega spomenika, je na predlog ZSV Maribor inšpekcijska služba OS Maribor zahtevala odstranitev vseh garaž.

Staninvest je predložil ZSV Maribor načrt konsolidacije **Žički prehod 5**, ki ga je izdelal v. g. t. J. Požauko. Stavba ni bila v celoti podkletena in deloma brez temeljev. Konsolidacija je opravljena, zunanjščino s secesijsko fasado pa obnavljajo. Na podstrešju je ZSV Maribor zaradi razporeditve stanovanjskih prostorov dovolil vzidati dodatno okno, po obliki enako obstoječima.

Zidovska 4b — Na komaj prenovljeni zunanjščini prizidka k sinagogi je novi najemnik zamenjal na šest polj deljena okna z enokrnlnimi. ZSV Maribor je zahteval vzpostavitev prvotnega stanja.

Zidovska 6. — ZSV Maribor je novemu uporabniku kletnih prostorov ZKO dal navodila za sanacijo in ureditev razstavnega prostora. Odstranjena so talna nasutja do prvotnega nivoja in tla potlakovana z opeko. Odstranjene so tudi mlajše predelne stene.

ZSV Maribor je na vlogo Fotokluba priporočal OS Maribor, da odda **Židovski stolp** v uporabo Fotokluba za razstavišče. Fotoklub je že pričel z urejanjem notranjščine. — A. V.

MOSTJE, Ptuj. — ZSV Maribor je sodeloval pri prestavitvi spomenika in pripravil naravovarstvena izhodišča za hortikulturno ureditev okolja v **novem spomeniškem parku.** — A. A.

MURSKA SOBOTA. — Izdelali smo izhodišča za prenovo dvoriščnih fasad **gradu**, kjer smo najprej predvideli odpiranje arkad v I. nadstropju. Ker zaradi premajhnih finančnih sredstev to ni bilo izvedljivo, smo se odločili za prezentacijo arkad tako, da smo barvno ločili ostenje in arkade, ki so nakazane v temnejšem tonu. Rezultat je zadovoljiv. Za barvanje fasad je izvajalec uporabil silikonske barve.

Izdelali smo navodila za prenovitev stavbe **Titova št. 9** iz začetka 20. stoletja. — J. M.

MURSKA SOBOTA, občina. — Delavci ZSV so sodelovali pri izdelavi prostorskega plana za občino Murska Sobota. Z urbanistične karte smo vnesli vse najpomembnejše kraje in objekte iz časa NOB. — A. A.

NEGOVA, Gornja Radgona. — V letu 1979 so bili izdelani načrti za ureditev sanitarij v **gradu**, v delu pa so načrti za vodovodno in električno instalacijo. Opravljena so utrjevalna dela na temeljih zahodnega renesančnega prizidka in saniran in s steno povezan opornik ob severni grajski steni. V ostrešju gospodarskega poslopja smo ugotovili hišno gobo in dali navodila za nujno sanacijo. — A. V.

ORMOŽ. — Za skupščino Ormož, ki ima v **gradu** svoje prostore, smo izdelali izhodišča za ureditev vhoda in stopnišča ter arkadnih hodnikov v 1. nadstropju. Posredovali smo jih projektantu.

Izdelali smo ovrednotenje ambientov in stavbnega fonda, ker bo služilo urbanistom za izdelavo ureditvenega načrta **mestnega središča.** Pri tem smo posvetili posebno pozornost uličnemu in zazidalnemu rastru, gabaritom in poteku nekdanjega mestnega obzidja, katerega lokacija sega v prazgodovino.

Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za rušenje in rekonstrukcijo **Vrazove 2**, stavbe iz 19. stoletja. Projektant je ing. arh. Dušan Moškon. — J. M.

PAMEČE, Slovenj Gradec. — Ob ogledu s škodlami krite gotске **podružne cerkve** smo ugotovili, da je strešina v slabem stanju. Župnega upravitelja smo opozorili, da je treba kritino čimprej obnoviti. — J. M.

PEKRSKA GORCA, Maribor. — Ker je dovoz k **cerkvi** zaprla pred leti zgrajena smučarska skakalnica, je SIS za komunalno in cestno dejavnost predložila načrt za izgradnjo z opornim zidom, ki pa ga je zaradi pogleda z juga treba korigirati. — A. V.

PESNIŠKI DVOR, Maribor. — V **kapelec** z baročnim kipom sv. Nepomuka, ki jo je pred leti že podrl avtomobil, se je leta 1979 ponovno zaletel avtomobil tako silovito, da jo je porušil in povsem uničil tudi kamniti kip. — A. V.

PREVALJE, Ravne na Koroškem. — Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za prenovo zunanjščine **ž. c. Marije na Jezeru**, kjer je cerkve neoromanska, zvonik pa romanski z baročno kapo. Medtem, ko smo za cerkev predvideli ob-

novitev obstoječega ometa, smo za zvonik predpisali tanek zaglajen omet, ki sledi neravninam zidu. Izvajalec se navodil ni držal in je zvonik sedaj ometan z izravnalnimi baročnim ometom. — J. M.

PRIHOVA, Slov. Bistrica. — V letu 1980 namerava lastnik obnoviti zunanjščino ž. c. **MB**. Po ogledu in delnem sondiranju je ZSV Maribor izdal navodila za obnovo, ki naj upošteva obe obdobji, v katerih je cerkev nastala. Ves omet je apnen, tenak in glajen. Poslikava je poznogotska v rjavo rdeči barvi in baročna, črna. — A. V.

PTUJ. — Za kare 9 (Prešernova, Canrkarjeva, Vošnjakova in Jadranska) — **mestno jedro**, smo izdelali projektni preizkus izrabe danih prostorov za sodobna stanovanja z vsemi standardi in poslovneprostore. Nosilec naloge je bila zavodova zunanja sodelavka ing. arh. Marlena Kiker.

Zavodov zunanji sodelavec v. g. t. Jože Požauko je sodeloval pri izdelavi novih temeljev z. stene **gradu**, ki se je pogrezala.

Pri odkopavanju s. fasade hiše **Graj-ska ulica** smo našli tanek omet, fugiran v sistemu plastenja. Prav takega smo našli na fasadi na Prešernovi ulici. Iz tega lahko sklepamo, da je celotna stavba nastala v istem času, to je konec 13. ali v začetku 14. stol.

Restavratorska skupina našega zavoda je pod vodstvom restavratorja V. Gojkoviča obnovila štukirano fasado iz časa okrog leta 1900, na **Krempljevi št. 1**. Za barvanje so uporabili silikonske barve.

Izdelali smo navodilo za preново obrtniškega lokala v **Krempljevi 4**. Pri tem je bila izvedena korekcija vhoda v lokal, ki se je sedaj harmonično vključil v fasadno kompozicijo.

Dali smo navodila za ureditev zlatarske delavnice v **Krempljevi 10**.

Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za lociranje in postavitve kotlovnice centralnega ogrevanja v **Murkovi 1**.

Dovolili smo zamenjavo vrat lokala v **Murkovi 3**, vendar s pripombo, da je

rešitev samo začasna in da je potrebno zaradi valorizacije objekta zamenjati oziroma popraviti celotni izložbeni pas te kvalitetne renesančne arhitekture.

Delavci Zavoda pripravljajo spomeniškovarstvena in naravovarstvena izhodišča za parkovno ureditev opuščenega **pokopališča** v Ptuj.

Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za ureditev cerkvenega okolja ž. c. sv. **Ožbolta** in sanacijo ostankov obzidja.

Župnemu upravitelju smo dali navodila za obnovo poškodovanega **znamenja** na Potrčevi cesti.

Po preureditvi ulične fasade na **Prešernovi 4** v letu 1978, smo v letošnjem letu opravili zaščito pred vlago. Izvedena je bila celotna horizontalna izolacija po metodi vrtnanja in zalivanja s silikoni. Zadnjo steno, ki sega v hrib, smo odkopali do temeljev (ca. 5 m) horizontalno izolirali s silikoni, vertikalno pa z bitumnom ter uredili drenažo z odvodnjavanjem preko dvorišča.

Železne vezi med pevsko emporo in fasadno steno v **proštiški cerkvi**, ki sta bili zgrajeni v različnih zgodovinskih obdobjih, so bile poddimenzionirane in so popustile. Zamenjali smo jih z močnejšimi in dobro sidranimi. Obenem smo zaprli tudi fuge na zahodni fasadi, ki so ostale odprte ob zadnjih obnovitvenih delih.

V kapeli **Žalostne matere božje** je restavratorska ekipa Zavoda, pod vodstvom restavratorja V. Gojkoviča restavriral stropne slike iz 18. stoletja ter dvoje oljnih slik. Kapela je bila ob tej priložnosti prebarvana, oltar z gotško Pieta pa očiščen.

Istočasno je restavrator sondiral zahodno emporo. Ugotovil je več plasti fragmentarno ohranjenih poslikav. Dostop do sten je otežkočen zaradi orgelnih omar.

Narejen je bil tudi natančen arhitektonski posnetek objekta.

Restavratorska ekipa Zavoda je očičila nekatere fasadne elemente iz kamna na stavbi **Trg mladinskih delovnih brigad 4 in 5**. Delala je pod vodstvom restavratorja V. Gojkoviča, ki je na podlagi sond določil barve fasad. Za barvanje so bile uporabljene silikonske barve. — J. M.

RAKIČAN, M. Sobota. — Dom oskrbovancev se je iz graščine preselil v nove prostore. Graščina je tako ostala brez uporabnika in ji zaradi tega grozi propad. Kljub prizadevanju ni bilo mogoče najti novega uporabnika. — J. M.

RAVNE, občina. — Delavci zavoda so sodelovali pri izdelavi **prostorskega plana** za občino Ravne. Označili so vse pomembne kraje in objekte, ki so ohranili svojo zgodovinsko pričevalnost. — A. A.

RUŠE, Maribor. — Nadaljevali smo restavriranje obokanega stropa ladje ž. c. **Matere božje**. Utrdili, kitali in retuširali smo 4 medaljone. To je približno 5 m² ter ostrugali 70 m² barvnih plasti. Delo se je predčasno končalo, ker v letu 1979 nismo dobili od KSS finančnih sredstev. Tako je vsa dela financiral Zupnijski urad Ruše. — M. T.

SELNICA OB DRAVI, Maribor. — Ostrešje na ž. c. sv. **Marjete** je dotrajano. V gradbeni tehniki J. Požauko je napravil načrt in spisek lesa za novo. ZSV Maribor je vloga za zbiranje lesa priporočil pri OS Maribor. — A. V.

SELO, M. Sobota. — Potem, ko smo v letu 1978 rekonstruirali ansosid romanske **rotunde**, p. c. sv. Nikolaja, in jo pokrili z arhivsko izpričanimi »šintli«, smo v letu 1979 nadaljevali s prezentacijskimi deli na zunanjšini po konceptu, katerega smo pripravili v Zavodu Maribor, ob sodelovanju Zavoda SRS za spomeniško varstvo (ing. arh. Nataša Šumi in dr. Marijan Zadnikar). Floris ostrešja je prispeval višji gradbeni tehnik Jože Požauko.

Nekdanjo kupolasto pločevinasto kritino, ki se stilno ni skladala s spomenikom, smo zamenjali s stožčasto streho, pokrito s šintli, vrh katere stoji zvonik kvadratnega florisa, ki je prav tako obit s šintli.

Nad portalom, ki je bil rekonstruiran že ob prenovi v petdesetih letih, smo rekonstruirali romansko okno, katerega smo oblikovali tako, kot so oblikovana originalna okna na objektu. Na osnovi najdenih konzol smo obnovili nadstrešek nad portalom.

Celotno zunanjščino smo ometali s tankim, z zemeljskimi barvami rahlo toniranim ometom, ki pušča vidno pečeno strukturo zidave. Izdelan je bil na osnovi prvotnega oziroma najstarejšega ometa, katerega smo našli najbolj ohranjenega na tistem delu fasade, kjer je

bil prizidan v 19. stoletju zvonik. Te ostanke je bilo moč najti še tudi drugod po fasadi.

Ob tej priložnosti je bil utrjen tudi talni zidec, tako, da je sedaj zunanost dokončno prezentirana.

Celotni vtis, ki ga stavba danes daje, je zadovoljiv, čeprav bi bilo pri delu morda potrebno bolje paziti na nekatere detajle (npr. šintli so nekoliko predolgi, zvonik je nekoliko preveč masiven). Prav tako ni po načrtu izdelan križ na vrhu zvonika, ampak je nekoliko poenostavljen. Izdelal ga je namreč vaški kovač tako, kot pač zna. Za kaj več pa ni bilo sredstev, ki so jih že tako težko zbrali Kulturna skupnost Slovenije, Kulturna skupnost Murska Sobota in Škofijski ordinariat v Mariboru. — J. M.

SEVNICA. — Sistematična obnovitvena in prezentacijska dela na sevniškem **gradu** teko že nekaj let. Pri tem so pred časom odkrili freske v nekdanji grajski kašči, tako imenovani Lutrovi kleti, ki so imele zaradi svoje izjemnosti takoj širok odmev. Odkrivanje že evidentiranih fresk v jv. grajskem stolpu se je medtem zavleklo in jih je bilo šele 1978 mogoče v celoti odkriti in restavrirati. Opus, ki je zdaj pred nami, sodi v vrh zgodnjebaročnega svetnega slikarstva na Slovenskem.

Sevniški grad izvira v jedru iz 12. ali 13. stol., vendar je šele v obdobju renesanse dobil današnje podobo; s 4 trakti so obdali notranje dvorišče, na vogalih pa pozidali 4 okrogle stolpe. Zdi se, da je okrogla oblika teh stolpov kar klicala po reprezentančni funkciji in najbrž ni naključje, da so v enem izmed njih že zgodaj uredili kapelo. Reprezentančnim namenom je pač rabila tudi soba v 2. nadstr. jv. stolpa, kjer so zdaj odkrile freske. Prostor je pravilno okrogel, členi ga dvoje globokih okenskih niš in vratna odprtina. Poslikane so vse ometane površine, tudi okenska ostenja. Slikarija je povsod skoraj povsem ohranjena — večja uničena površina je samo ob vhodnih vratih, kjer so zaradi lončene peči prebili steno za dimnik — in harmonično dopolnjuje prostor, ki ga opredeljuje že lesen renesančni strop, ki počiva na močnem prečniku. Tla so pokrita z običajnim parketom.

Okenske niše imajo v kompoziciji prostora in slikarije funkcijo cezur, saj delijo steno na tri relativno samostojna poslikana polja. Sv. polje, ki ga na eni strani zamenjujejo vrata, na V pa oken-

ska niša, je slikar izbral za alegoriji Jese-
seni in Zime. Prizor Zime je zaradi
prebitega zidu skoraj povsem uničen,
tako da je od vsega ohranjenih le nekaj
fragmentov. V pokrajini, ki je levo od
vrat, zamenjuje kompozicijo do stropa
segajoče krošnjato drevo. Vidni so os-
tanci konstrukcije neke lesene arhitek-
ture, po vsem videzu ute; v njej gori
ogelj, s katerega se vzdigujejo gosti
oblaki dima. Osrednji alegorični prizor je
povsem uničen.

V smeri proti oknu se kompozicija pre-
lije v skupino s favnom in dekletom.
Par sedi na travnatem obronku. Favn-
Bakh je z levico objel dekle, z desnico pa
oklepa sulico, ovito z vinsko trto. Desno
nogo je skrčil podse, levo pa izprožil
naprej. Njegovo moško, mišičasto telo
ogrnja široko, rdeče, v vetru plahuta-
joče ogrinjalo, ki mu ovije ledja in pade
prek leve noge. Glavo, okrašeno z grozd-
jem, je nagnil proti dekletu, ki skuša
nasloniti svoje lice na njegovo ramo.
Tudi dekle, obrnjeno v polprofilu proti
gledalcu, je oblečeno v razkošno plahu-
tajoče oblačilo, ki ji je zdrsnilo raz levo
stran prsi, tako da jih prekriva le še
prosojna tančica. Desnico si je položila v
naročje, v levici drži z vinom napolnje-
no kupo. Levo od para je košara, napol-
njena z jesenskimi sadeži, na tleh pa je
razsuto grozdje, jabolka, breskve in
hruške. Bakhantski prizor, poln življenjs-
ke moči in prekipevajoče vedrine. Ob
oknu je spet košato drevo, ki je tokrat
ovito z vinsko trto. Vrhnji del kompozici-
cije zapolnjuje nebo z oblaki.

Prizora na jugovzhodni strani stolpa
med obema oknom sta posvečena ale-
gorijama Pomladi in Poletja. Če gremo z
leve proti desni, je tu najprej alegorija
Poletja. Sredi žitnega polja, med drev-
jem, ki se šibi pod obilno bero češenj,
je posedla žena, oblečena v dolgo, modno
obleko in ogrnjena v rdeč plašč. Glavo
ima okrašeno z žitnimi klasi, ki so pre-
krili bogastvo njenih las. V levici drži
šopek cvetja, z desnico pa pridržuje šal,
ki ji je zdrsnil raz prsi. Goli vrat ji
poudarja tesno oprijeta biserna ogrlica,
ki jo dopolnjuje dvoje bisernih venčkov
— uhanov. Ob nogah lepotice se smu-
četa operutničena amoreteta, ki se poigra-
vata z žitnimi klasi.

Tudi žena, ki predstavlja alegorijo Pom-
ladi, je sedla na travo, tako da je z
alegorijo Poletja v kompozicijskem kon-
trapostu. Obleka komaj zakriva polnost

in mehko bujnost njenega ženskega, zgo-
raj napol razgaljenega telesa. Glavo ji
pokriva cvetlična krona, biserna ogrlica
se ji je odpela in se ji napol spustila med
nedri, lagodno zleknjena desnica pridr-
žuje venec iz rožnih cvetov. Čeprav se z
lahnim nasmeškom obratuje h gledalcu, je
iztegnila levico k amoretoma, ki ji z des-
ne prinašata šopek cvetja.

Kompozicija v z. delu stene je najmo-
gočnejša. Gre za prizor z domače sloves-
nosti v grajskem parku. Ozadje oblikuje
kulisa klasicistične arhitekture s stopni-
šči, balkoni, terasami in vodnjaki, osred-
nji prizor pa je sestavljen iz treh kompo-
zijskih enot. Desna skupina obvladuje
skoraj polovico celotnega polja. Tu so
muzikanti, ki so se zbrali h gosposkemu
koncertu. Domača gospa je sedla k špi-
netu. Prsti se ji poigravajo na obeh kla-
viaturah, glavo pa je koketno obrnila na-
zaj, k osrednji kompozicijski skupini. Na
naslonjaku njenega stola se je nagnil
muzikant, ki poigrava na flavto, na špi-
net sta se naslonila fantiča s piščalkama.
Cisto v ospredju, na skrajni desni, sta
muzikanta z gamba in violo. Gambist
sedi na stolu, instrument je stisnil med
kolena, na tleh pred njim so razgrnjene
note, Ob njem stoji plemiško oblečen ig-
ralec na violo, z očmi uprtimi v note na
tleh. Šest zavzetih muzikantov se je krož-
no razvrstilo ob špinetu, pod špinetom
pa se je zleknil mlad možki, ki mu ve-
sele glasbe očitno ni dosti mar. Z des-
nico si je podprl glavo, v levici drži sko-
delico z jagodami. Že po preprostejši ob-
leki se razločuje od plemiških muzikan-
tov, drugačen pa je tudi izraz na njego-
vem obrazu — nekam šegavo zamišljen
je, a oči so žive in zro naravnost v gled-
dalca. Gre za slikarjev avtoportret?

Preostali skupini sta plemiška para,
Ob muzikantih sta posedla plemič in
plemkinja, oba v značilnih baročnih no-
šah. Odprla sta zvezek z notami, vendar
se zdi, da njun pogovor ne velja glashi.
In v levem kotu — dvojica, ki se je
umaknila na samo, je na glasbo očitno že
čisto pozabila. Zveni ji le še od nekje
daleč iz ozadja, kot tiha spremljava gal-
lantnega prizora. Dekle, napol s hrbotom
obrnjena proti gledalcu, je prepustila le-
vico kavalirju, ki jo je pričel kleče na
tleh vroče poljubljati — zdi se, da smo
pred enim izmed prizorov, kakršne poz-
namo z Watteaujevih platen.

Pri poslikavi ostenij okenskih niš se je
slikar odločil za vsebinsko nevtralne, de-
korativne teme. V okenskih parapetih je

naslikal krajine, v ostenjih so na piedestalih čebri z jabolki, na obočnih prekladah se poigravajo oblaki.

Avtor fresk ni signiral s svojim podpisom, a tudi nobenega drugega dela zaenkrat ne poznamo na naših tleh, ki bi ga lahko pripisali isti roki. Vendar pa je stil te slikarije kakor tudi noša upodobljenih figur za svoj čas tako značilna, da nastanek fresk lahko precej natanko postavimo v čas okoli l. 1700, čas, ki ga v evropski umetnosti zaznamuje okus Ludvika XIV. Profana slikarska dela iz tega časa so pri nas redka, malone izjemna, in v tem je tudi poseben pomen novo odkritih fresk.

Restavratorsko delo pri odkrivanju, čiščenju in prezentaciji fresk je opravil restavrator Viktor Povše. Potrebna je bila posebna tehnika odkrivanja, saj freske niso bile prekrita le s plastmi beleža, ampak so si zapovrstjo sledili sloji krede, kleja, tapet in beležev. Zlasti zamudno je bilo odstranjevanje ostankov kleja, ki je proniknil globoko v barvani omet. Z decentno retušo poškodovanih mest se je restavratorju posrečilo, da je poustvaril avtentično baročno atmosfero prostora, naša umetnostna dediščina pa se je obogatila za pomemben slikarski spomenik. — I. S.

SLOVENJ GRADEC. — Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča ter korekcijo prtiličnega pasu obeh fasad na **Glavnem trgu št. 29/31.**

Župni upravitelj je pri ZSV zaprosil za spomeniškovarstvena izhodišča prenove notranjščine **ž. c. sv. Elizabete.** Pri oblikovanju izhodišč, kjer sta sodelovala dr. Marijan Zadnikar in dr. Sergej Vrišer, je prevladalo mnenje, da je kljub srednjeveškemu izvoru glavna kvaliteta prostora baročna oprema, ki je bila doslej zaradi neprimerne poslikave premalo valorizirana. Zaradi tega je bila večina novejših poslikav odstranjena, ves prostor je bil prebarvan belo, s temnejšim tonom so bili poudarjeni arhitektonski členi. Ob tej priložnosti je bila cerkev na novo elektrificirana in posamezni oltarji ter prižnica osvetljeni z reflektorji.

Pri sondiranju so se na severni strani pokazali fragmenti stenskih slik (15. stol.), katerih pa nismo prezentirali, ampak zaradi ohranitve enovitosti prostora pustili pod ometom. — J. M.

SLOVENSKA BISTRICA. — V letu 1979 je SO imenovala odbor za ureditev

gradu, v katerem so predstavniki Kulturne in Stanovanjske skupnosti, OS itd. Dogovorjeno je bilo, da se pospeši izse-ljevanje strank in prostorj namenijo za društvene in podobne namene. Nekaj prostorov v I. nadstropju so letos izpraznili, vendar je še vedno pereč problem dveh strank, ki nenehno povzročata škodo (vodovod, zamakanje stropov itd.).

Za obnovo fasade **hotela Planina** je dal navodila ZSV Maribor na podlagi sondiranja. Stavba iz začetka 20. stol. je pobarvana v oker barvi s silikonskimi barvami. Za adaptacijo in prizidek k stavbi je imetnik predložil projekt, s katerim pa ZSV Maribor ni soglašal, ker je bila predvidena fasada oblikovana tako, da so bile preveč poudarjene horizontale.

ZSV Maribor je na podlagi sond izdelal barvno študijo za hiši **Kolodvorska 1 in 2.** Žal pri izvedbi niso upoštevali navodil. Tako ostreje na hiši št. 1, ki so ga v celoti zamenjali, ni pravilno oblikovano, čeprav je ohranjen naklon in opečna strešna kritina. Okna so zamenjali z novimi, ki se odpirajo navznoter, barvni toni pa niso taki, kot smo jih predpisali.

Lastnik hiše v **Ozki ulici št. 5** je zaprosil za rušitev obstoječe stavbe za nadomestno gradnjo. ZSV Maribor je zaradi dotrajanosti stavbe dovolil to porušiti. Pogoj za gradnjo nadomestne je, da bo hiša podolžnega tlorisa z smerjo slemen na v ulični smeri, da bo prizemna, s stro-mo streho dvokapnico in krita z opeko. Projektant je pogoje upošteval.

ZSV Maribor je dal spomeniškovarstvena izhodišča za ureditev **Ozke ulice** in grajske okolja in soglasja za ureditev semaforiziranega križišča Titova cesta—Kolodvorska ulica.

ZSV Maribor je Stanbiroju izdal soglasje za preureditev prizemnega prostora na **Partizanski 14,** v zlatarsko delavnico in prodajalno. Pogoj je, da se ohrani le ena odprtina in ta spremeni v vrata.

Podjetju Zarja je ZSV Maribor dal spomeniškovarstvena izhodišča za preureditev lokala na **Trgu svobode št. 7.** Pogoj za prenovitvena dela je ureditev celotnega prizemlja, pri čemer je treba izložbene odprtine postaviti v okenske osi 1. nadstropja in znova namestiti hišni vhod v srednjo fasadno os. — A. V.

STARŠE, Maribor. — ZSV Maribor je dal KS navodila za obnovo **stebrnega znamenja**, ki je bilo pred nekaj leti podfundirano. — A. V.

STOPERCE, Ptuj. — Izdelali smo spomeniškovarstvena izhodišča za ureditev ž. c. sv. **Antona**, po novih liturgičnih načelih ter prenove notranjščine (tlaki, barve sten, konzerviranje oltarjev). — J. M.

STUDENICE, Slov. Bistrica. — Z. urad je zaprosil za soglasje za postavitve stopnice do slavoločne stene in zvišanje enega dela prezbiterja ž. c. **Treh kraljev**. ZSV Maribor je izdal soglasje s pogojem, da se tla dopolnijo z enakim kamnitim tlakom kot je obstoječi. — A. V.

SVEČINA, Maribor. — Na vlogo Kmezijske zadruge je ZSV Maribor izdal soglasje za adaptacijo **grajskih hlevov** pod pogojem, da ostane lupina zgradbe nespremenjena s strmo opečno dvokapnico. — A. V.

ŠENTJANŽ NAD DRAVČAMI, Radlje ob Dravi. — Tudi leta 1979 smo nadaljevali z odkrivanjem fresk v p. c. sv. **Janeza**. Odkriti so vsi prizori Poklona Treh kraljev na s. steni in Janezove legende na j.

Odkrivati smo pričeli tudi obočna rebra in okenska ostenja. Slikarji smo utrdili.

V delu je tudi renesančna slika, o pl. **Janezovo obglavljenje**. Opravljena je rentoalaža. — A. V.

ŠENTJANŽ NA SUHEM VRHU, Radlje ob Dravi. — Po navodilih v. g. t. **Jožeta Požauka** so bili zavarovani pred leti odkopani temelji j. ladijske stene p. c. sv. **Janeza**. Izdelan je arh. posnetek na podlagi katerega bo tov. Požauko izdelal sanacijski načrt stavbe, ki jo je treba konsolidirati. — A. V.

ŠENTILJ, Maribor. — Imetnik bo s soglasjem ZSV Maribor na novo prekril streho ž. c. sv. **Ilja** s temno sivim avstrijskim eternitom. Kritje bo dvojno. — A. V.

STATENBERG, Slovenska Bistrica. — s sredstvi KSS in TKS Slovenska Bistrica je bil izdelan arhitektonski posnetek **gradu**. Zavodova sodelavka arh. Lazarevičeva je napravila preizkus uporabe

gradu za gostinske namene Certusa. Projekt izrabevsebuje tudi idejni projekt ureditve okolja, ki ga je izdelal ing. arh. Vardjan. — A. V.

TRIJE KRALJI V SLOVENSKIH GO-RICAH, Lenart. — V preteklem letu smo nadaljevali s prezentacijskimi deli v **notranjščini**.

Opravljeno je bilo nekaj zidarskih del v s. ladiji, sneli smo baročno fresko v prezbitteriju in z restavriranim, pred letom ukradenim krilom kompletirali gotski oltar z Jesejevo trto. — A. V.

TURNIŠČE, Lendava. — Zaradi urejanja okolice tovarne Planika so prestavili **stebrno znamenje**. Delo je bilo opravljeno pod nadzorom restavratorja V. Gojkoviča, ki je ob tej priložnosti utrdil kamen z estrom silicijeve kisline. — J. M.

V stari ž. c. se je od 1971 dalje zvrstilo leto za letom več obnovitvenih del. Brez povezave s stenskiimi slikami je bila odstranitev božjega groba v apsidi in betonskega tlaka v prezbitteriju. V apsidi je znova odprto okence in 3 vdolbine, deloma obnovljene po najdenih ostankih. Rekonstruirana je tudi prvotna baza bifore. Nad polvencem v polkupoli sta odprti vdolbini, po vsej verjetnosti bezi nekdanjega prečnega tramiča. Ob sedanjih vratih sta odkrita in prezentirana robova nekd. prehođa v staro zakrstijo. V j. steni v prezbitteriju so bila vrata v novo zakrstijo, v z. delu pa je polkrožna, nekoliko šilasta niša z visoko bazo. Med sondiranjem smo zadeli na ostanke nekd. lokov, ki smo jih po sklepu strok. komisije obnovili in dobili nekd. sedilije, pod novejšimi plastmi pa našli še venec oziroma zidec in baze 3 sedilij, z deloma odprto nišo torej 3 velike sedilije in eno manjšo v z. delu. Tako smo tudi zaprl prehod v zakrstijo nove cerkve. V v. traveji te stene smo odkrili vrh prvotnega gotskega okna, verjetno bifore.

V ladiji je bila odstranjena novejša menza ob s. steni, kjer je nekoč stal prvotni oltar. Niši v s. in j. steni v v. delu sta zazidani, ker smo v njih zasledili ostanke gotskih vdolbin, ki sta sedaj rekonstruirani. Odstranjena je zazidava v niši, slepem oknu na slavoločni steni. Sredi slavoločne stene tik pod stropom je odprtina, ki so jo nekoč zazidali, da je danes ne moremo odpreti, ker na njej sloni del strešne konstrukcije.

Dela na stenskih slikah:

Kot je znano iz literature, je bila cerkev poslikana v štirih obdobjih. Za prvi dve poslikavi ni podatkov o njunem nastanku, drugi dve pa sta s konca 14. stol.

Čeprav podatki še niso v celoti obdelani, lahko trdimo, da je bila cerkev (prezbiterij) prvotno le ometan s trdnejšo malto (ostanki sinopij), nato je bila prebeljena in šele potem prvič poslikana na slabem ometu.

V ladji je odkrit fragment poslikave nad j. menzo. Poslikava je nepravilne oblike in se kompozicijsko ne sklada z okolno starejšo slikarico.

Naše delo je zasnovano tako, da prevladuje dokumentarnost nad estetiko. Razvoj poslikave in arhitekture je bil heterogen in zapleten. Poleg tega cerkev ne služi več kulturnim namenom, zato je dokumentarna prezentacija popolnoma upravičena.

Temeljito sondiranje v začetku del je bila podlaga za vse poznejše odločitve. S poslikanih površin smo odstranili vse nebitvene recentne plasti ometov in beležev. Neposlikane površine smo praviloma očistili do trdne podlage. Razrahljane poslikane omete smo utrdili, vendar ne popolnoma. Tudi barvna plast, ki je bila ponekod ogrožena, je utrjena. Nekaj fragmentov poslikave je snetih in konserviranih. Na originalno lokacijo sta vrnjena dva fragmenta s slavoločne stene v prezbiteriju. Drugi fragmenti bodo prezentirani muzejsko na praznih, neposlikanih površinah v ladji. To so ostanki prizora ob srednji konzoli na j. steni prezbiterija (območje sedilij), Zadnja večerja (slavoločna stena v ladji), ostanki Sv. Krištof z j. fasade ladje ter sončna ura z iste fasade. Fragmenti so iz različnih obdobjih.

Za popolno dokončanje bi potrebovali vsaj še petino že porabljenih sredstev. Potreben bi bil ponoven temeljit pregled celote ter ob tem potrebne dopolnitve ali korekcije. Tudi dokumentacijo bi bilo treba dopolniti. Drobljenje sredstev na več let je strokovno in finančno slabo in povzroča organizacijske in tehnične težave pa tudi materialno izgubo, ki dosega do 20 odstotkov vloženi sredstev.

Nekaj besed velja spregovoriti tudi o dekorativnem ometu, ki smo ga uporabili za prekritje praznih, neposlikanih površin. Te površine so bile očiščene do trdne podlage in ometane z močnejšo apneneno-peščeno malto z nekoliko apnenega kazeina in mlete opalske breče. Plast te malte izravnava (ne po-

vsem) očiščene površine in tvori zaporni tampon, ki vpija vlago iz zidov, vendar je ne transportira v celoti proti površju. Dodatek kazeina ni visok. Ko je bil ta omet deloma osušen, smo nanj nanесли tenko plast dekorativnega ometa. Ta omet je lahko slikanemu okolju primerno obarvan. Nanaša se ne preveč vlažen in se zagladi, da iztisnemo čimveč vode. S tem preprečimo pokanje zaradi zmanjševanja volumna. Čez čas (1—3 ure) mu ostrgamo povrhnjico, tako dobimo enakomerno hrpavo površino, ki razpršuje svetlobo, dobimo v prostoru novo likovno kvaliteto, vendar vkomponirano v prostor. Takšen omet učinkuje kot povezovalni faktor večplastne poslikave.

Dokumentacija je bila v Turnišču solidno zastavljena. Pred posegom je narejen grafični prikaz poslikave v merilu. Zaradi čedalje manjših sredstev sem moral ustrezno skrbiti tudi dokumentiranje. Za tako pomembne spomenike bi kazalo ustrezno razširiti obseg dokumentiranja posegov in za to zagotoviti potrebna sredstva.

Namembnost prostora — cerkev ne služi več prvotnemu namenu, zato je smotno njen obstoj obogatiti s kulturnim programom. To je tudi želja oziroma namen Kulturne skupnosti Lendava. Ob tem je potrebno vso pozornost posvetiti nadaljnji skrbi za vzdrževanje spomenika, ki je pomemben tako za nas kot tudi za sosednjo Madžarsko. Z ustreznim programom bi zaživel enakovredno tudi sam prostor s svojimi arhitekturnimi in slikarskimi značilnostmi.

Nadaljna skrb mora biti posvečena, razen nekaterim detajlom v notranjosti, predvsem obnovi zunanjščine, vsekakor pa rednemu vzdrževanju strehe in ustreznih ureditvi zvonika. — I. B.

VODRANCI, Ormož. — Izdelali smo navodila za prenovo klasicistične kapele na polju v. od vasi. Zaradi zaščite baročnega Marijinega kipa smo predpisali povečanje kovanih železnih vrat. — J. M.

VUMPAH, Maribor. — Novi uporabnik ostalin, **gradu Vurberg**. Turistično društvo Vurberg je pričelo z obnovo zgradbe in odstranjevanja ruševin. Obnova zunanjščine je potekala pod zavodnim nadzorom. Ometali so dvoriščne fasade z glajenim apnenim ometom iz puconskega peska. V obzidnem stolpu je rekonstruiran vhod v nadstropju V g. t. Jože Požauko je na podlagi fotog. in mer, ki jih je bilo

še možno povzeti, izdelal načrt za rekonstrukcijo zunanjega stopnišča. Ohranjena stavba je v celoti na novo prekrita z bobrovcem. — A. V.

VUHRED, Radlje ob Dravi. — Zaradi gradnje ceste je ZSV Maribor izdal soglasje za prestavitev **kapelice** s kipom Janeza Nepomuka ob mostu sredi vasi. — A. V.

UZENICA, Radlje ob Dravi. — V notranjščini **župnišča** se je pojavila hišna goba. ZSV Maribor je opozoril lastnika na nevarnost, da se goba razširi in priporočal takojšnjo sanacijo. — A. V.

ZAGRAD, Ravne na Koroškem. — Ko je bila pred leti (1969) dana lokacija za širitev tovarne lesovine in lepenke, je bilo v pogojih Zavoda zapisano, da novi objekt ne sme segati na področje **znamenja**, ki je kulturni spomenik.

Kasneje se je tovarna toliko razširila, da se je znamenje znašlo za tovarniško ograjo in v letošnjem letu postalo ovira za nadaljnji razvoj tovarne. Zaradi tega je prišel predlog za prestavitev. Odobrili smo novo lokacijo, neposredno na levem bregu Meže. — J. M.

ETNOLOŠKI SPOMENIKI

GRADIŠČE V SLOVENSКИH GORICAH, Lenart. — Na vlogo lastnika je ZSV Maribor izdelal spomeniškovarstvena vodila za obnovo fasade in preureditev gostinskih in prodajnih prostorov v **stavbi št. 43** s historično fasado. Odprtine v izložbenem pasu je treba zožiti in jih namestiti v okenske osi I. nadstropja. — A. V.

KAPELSKI VRH, Gornja Radgona. — ZSV Maribor je izdal soglasje za adaptacijo stare **gostilne št. 1**. Stavba mora ohraniti gmoto s streho dvokapnico, krito z opeko in razporeditev oken. Ob obnovi fasad je treba te izvesti z gladkim ometom. — A. V.

KICAR, Ptuj. — Delavci zavoda smo obiskali **rojstno hišo** narodnega heroja **Jožeta Lacka** v Kicarju in se s sedanjimi lastniki dogovorili, da mora hiša obdržati svojo avtentično podobo. — J. M.

KOTLJE, Ravne na Koroškem. — Delavci zavoda so opravili spomeniškovar-

ZGORNJA LOŽNICA, Slovenska Bistrica. — Imetnik **ž. c. sv. Venčeslava** namerava zamenjati strešno kritino. Če bo mogoče nabaviti škrl, naj se stara kritina preloži in dopolni. Če škrla ne bo mogoče dobiti, naj se kombinira z opeko ali dvojno kritino s temno sivimi salonitnimi ploščami. — A. V.

ZG. VIŽINGA, Radlje ob Dravi. — Na vlogo lastnika je ZSV Maribor izdal spomeniškovarstvene smernice za prenovno **p. c. sv. Ilija**, notranjščine, ki hrani kvalitetni baročni veliki oltar iz 1. četrtine 18. stol.

ŽETALE, Ptuj. — Župni upravitelj je zaprosil pri ZSV za navodila in soglasje za ureditev notranjščine **ž. c. sv. Mihaela**. Pri sondiranju v prezbiteriju smo odkrili delno poškodovano zakramentalno omarico pravokotne oblike z reliefnim krogovičjem v šilastoločni luneti. Krogovičje, ki se le delno vidi, je pokrito z ometom. Na njem je freska Kristusa, ki vstaja iz groba. Fresko bomo sneli in prezentirali, krogovičje pa očistili. Dotrajani tlak iz peščenca je bil zamenjan z belim istrskim kamnitim tlakom po vzorcu starega tlaka. Prebelili so tudi stene. — J. M.

stveno valorizacijo in izdelali načrte za postavitev **Prežihove bajte**. Ta je postala pomemben etnološki in kulturnozgodovinski spomenik, posvečen pisatelju, borcu in revolucionarju Prežihovem Vorancu. — A. A.

LOVRENC NA POHORJU, Maribor. — Bidermajerska **stavba št. 3** je bila obnovljena po navodilih ZSV Maribor. Ohranjena so deljena okna, kamnita portala, kamnite klopi ob vhodu itd. — A. V.

MUTA, Radlje ob Dravi. — Na lastnikovo **št. 1** vlogo je ZSV Maribor dal spomeniškovarstvena navodila za obnovo poznobaročne kmečke hiše, ki naj ohrani kamnit portal, obliko oken, gladko fasado in z opeko krito strmo streho. — A. V.

NEGOVA, Gornja Radgona. — K šoli so prizidali telovadnico, ki s svojo maso izstopa iz **vaške silhuetne**. Načrte je izdelal Projektivni biro iz Murske Sobote. ZSV Maribor je zahteval spremembo položne strehe, krite s salonitnimi ploščami.

Objekt je krit s strmo dvokapnico na čop z bobrovcem.

V kraju zidajo tudi novo **trgovsko hišo**. Po smernicah ZSV Maribor je stavba prizemna, krita s strmo streho dvokapnico na čop in z bobrovcem ter se dobro vklaplja v podobo vasi. — A. V.

PREVALJE, Ravne na Koroškem. — Izdali smo soglasje in navodila za prenovo desnega trakta nekdanje **Ahacove gostilne** — Center št. 32, kvalitetne klasičistične arhitekture. V stavbi je potrebno ohraniti vse arhitekturne elemente, kot so oboki, fasadna členitev itd. — J. M.

SELNICA OB DRAVI, Maribor. — Kmetijska zadruga Ruše je obnovila v. fasado enonadstropne **hiše št. 45** iz 19. stol., po navodilih ZSV Maribor. Ohranjena je vsa členitev, fasada je gladka in barvana v dveh tonih. — A. V.

STREHOVSKE GORICE, Lendava. — ZSV je izdelal spomeniškovarstvena izho-

dišča za obnovo **Trajbarjeve zidanice** v Strehovskih goricaх ter opravil potreben nadzor pri izvajanju del. — A. A.

ŠMARTNO, Slovenska Bistrica. — Tu di tu je v lokacijski razpravi gradnja **nove šolske zgradbe** sodeloval ZSV Maribor. Ker bo nova šolsko poslopje stalo v neposredni bližini vaškega naselja, je sprejet pogoj, da se bo nova arhitektura podredila kmečki. — A. V.

TINJE, Slovenska Bistrica. — ZSV Maribor je sodeloval v lokacijski razpravi o gradnji **nove šole**, ki bo stala v neposrednem okolju starega vaškega jedra. Zaradi tega je pogoj oblikovanje zgradbe skladno s staro kmečko arhitekturo. — A. V.

TURNIŠČE, Lendava. — ZSV Maribor je sodeloval pri ureditvi **čevljarskega muzeja** (tehniški spomenik) v Turnišču. — A. A.

ZGODOVINSKI SPOMENIKI

CEZANJEVCI, Ljutomer. — Delavci ZSV so sodelovali pri **hortikulturni** ureditvi osrednjega spomenika **NOB** v Cezanjecih. — A. A.

ČREŠNJEVCI, Gornja Radgona. — Delavci ZSV so opozorili na nujnost obnove **rojstne hiše** znanega slavista Petra Danjka. — A. V.

DRAVOGRAD. — Delavci ZSV Maribor sodelujejo pri izdelavi osnutka družbenega **dogovora** o zaščiti, vzdrževanju in obnovi spomenikov ljudske revolucije. — A. A.

DUH NA OSTREM VRHU, Maribor. — Delavci ZSV so sodelovali v akciji **Kozjak 79** in izdali potrebno soglasje za postavitev doprsnega **kipa** Nikole Hečimoviča. — A. A.

Delavci Zavoda so si ogledali porušeno **Selovo domačijo** in o tem obvestili družbenopolitične institucije. — A. A.

GORNJA RADGONA. — ZSV Maribor je odklonil dograditev KB do neposredne bližine spomenika **NOB**. — A. V.

Delavci ZSV Maribor smo pregledali stanje **spomenikov** ljudske revolucije in

predlagali obnovo napisov na nekaterih spominskih ploščah.

ZSV Maribor je sodeloval pri obnovi **razstavnih prostorov** NOB v Gornji Radgoni. — A. A.

HOČE, Maribor. — ZSV Maribor je opravil nadzor pri prestavitvi spomeniško zaščitene **grobnice** dr. Glazerja na hoškem pokopališču. — A. A.

KOTLJE, Ravne. — Delavci zavoda so sodelovali pri postavitvi novega spomenika Prežihovemu Vorancu na Preškem vrhu. **Spomenik** je delo akad. kiparja Stojana Batiča. — A. A.

LENART. — ZSV Maribor je sodeloval pri pripravi osnutka družbenega **dogovora** o zaščiti, vzdrževanju in obnovi spomenikov ljudske revolucije in delavskega gibanja v občini. — A. A.

LENDAVA. — Delavci ZSV Maribor so skupaj z delavci Gradbenika obnovili fasado ter izdelali ornamentiko na zgradbi bivše **tiskarne Ljudske pravice**. — A. A.

Konservator za kulturno krajino je obravnaval traso električne napeljave v **Lendavskih goricaх** (z ogledom). Izdelal

je ovrednotenje in predlog za kulturno-krajsko varovanje širšega območja **Strehovskih goric**. — P. S.

LJUTOMER. — ZSV Maribor je sodeloval pri izdelavi osnutka družbenega dogovora o zaščiti, varovanju in obnovi spomenikov ljudske revolucije in delavskega gibanja. — A. A.

LOVRENC NA POHORJU, Maribor. — ZSV Maribor je sodeloval pri določitvi lokacije za odkritje nove **spominske plošče** na osnovni šoli v Lovrencu. — A. A.

MARIBOR. — ZSV Maribor je skupaj s strokovnjaki zavoda za raziskavo materiala pregledal stanje **Kidričevega spomenika** in pripravil program obnove.

ZSV Maribor je pripravil skupaj s profesorjem Tihcem, akademskim kiparjem in livarjem program dokončne ureditve **osrednjega spomenika** ljudske revolucije v Mariboru.

Delavci ZSV so izdelali spomeniškovarstvena in naravovarstvena izhodišča za ureditev **ruskega grobišča** ob gradnji hitre ceste skozi Maribor.

ZSV Maribor je sklical **posvetovanje** o vzdrževanju in obnovi obstoječih spomenikov ljudske revolucije in delavskega gibanja v občini Maribor.

Pod nadzorom ZSV Maribor so delavci mariborskega gradbenega podjetja Konstruktor obnovili fasado na **Sodnih zapori**, restavrirali žare ter uredili okolje.

ZSV Maribor je izdelal spomeniškovarstvena izhodišča za postavitev spominskega **obeležja NOB** pri OS Maks Durjava.

Opravljen je bila dodatna **evidenca** novjših spomenikov NOB in ljudske revolucije.

Delavci ZSV sodelujejo pri ohranitvi **Titove celice** v starojugoslovanskih zapori na desnem bregu Drave. — A. A.

MIKLAVŽ PRI MARIBORU. — ZSV Maribor je izdelal spomeniškovarstvena izhodišča za postavitev novega **spomenika NOB** pred osnovno šolo v Miklavžu. — A. A.

NEGOVA, Gornja Radgona. — Konservator za kulturno krajino ZSV Mari-

bor je opravil v zvezi z individualno gradnjo in gradnjo v središču Negove nekaj terenskih ogledov, oblikoval mnenje in pogoje za **zazidavo**. — P. S.

NOVA VAS, Ptuj. — Delavci smo si ogledali **Lackovo domačijo** (spomenik NOB) in Novi vasi in nakazali smernice za njeno ohranitev. — A. V.

ORMOŽ, občina. — V letu 1979 smo delavci ZSV Maribor obiskali vse **spomenike ljudske revolucije** v občini Ormož in ugotovili, da so v dobrem stanju in primerno vzdrževani. — A. A.

OSANKARICA, Slov. Bistrica. — ZSV je sodeloval pri sprejemanju družbenega dogovora o urejanju in vzdrževanju **spominskega parka** na Osankarici. — A. A.

PTUJ. — ZSV je sodeloval pri izdelavi osnutka družbenega dogovora o zaščiti, varovanju in vzdrževanju spomenikov ljudske revolucije. — A. A.

Zavod je že pred leti predlagal preureditev poslopja **Prešernova 37** — nekdanjih zaporov, ki ima vse značilnosti spomenika ljudske revolucije, za potrebe zbirke ljudske revolucije Pokrajinskega muzeja v Ptuju. Kljub že sprejetemu programu so nekatere organizacije in strokovnjaki dvomili v uporabnost prostorov za muzejske potrebe. Zaradi tega je zavod pripravil projektni preizkus s spomeniškovarstvenimi izhodišči. Pri tem se je pokazalo, da uporabna površina celo nekoliko presega neposredne potrebe ter da je dovolj prostora za kustose, arhiv in knjižnico. S predlagano izrabo bo zgodovinski spomenik dobil primerno funkcijo, obenem pa bodo zaporniške celice (v eni od njih je umrl narodni heroj Jože Lacko), vključene v obhod zbirke kot avtentični spomenik ljudske revolucije. — J. M.

RADLJE OB DRAVI. — Delavci Zavoda so izdelali posnetek stanja **Župankove domačije**, ki je pomemben avtentični spomenik NOB v radeljski občini. — A. A.

Delavci zavoda sodelujejo pri izdelavi idejnega osnutka za postavitev **osrednjega spomenika** v Radljah. — A. A.

RAVNE NA KOROŠKEM. — Delavci zavoda so izdelali spomeniškovarstvena izhodišča (posnetek obstoječega stanja,

predlog prenove, vrsta materialov, predračun) za obnovo **Kefrovega mlina**, v katerem sta bili II. in III. konferenca SKOJ in opravili nadzor nad celotno prenovo mlina ter ureditve okolja. — J. M.

ZSV Maribor je sodeloval pri izdelavi osnutka družbenega **dogovora** o zaščiti, varovanju in obnovi zgodovinskih spomenikov v občini Ravne. — A. A.

ROGOZA, Maribor. — ZSV Maribor je pripravil skupaj z osnovno šolo Miklavž in krajevno skupnostjo obnovo treh **zemljank**, ki so bile pomembne postojanke v času NOB. — A. A.

RUŠE, Maribor. — ZSV Maribor je sodeloval pri izbiri lokacije za postavitev **spominskih obeležij** na treh Pohorskih kmetijah, ki so imele pomembno vlogo v času NOB. — A. A.

SLOVENJ GRADEC. — Delavci Zavoda so si ogledali **Pavčkove bolnice** nad Slovenj Gradcem in ugotovili, da je treba iz varstvenih razlogov posamezne barake zakleniti, ključ pa shraniti pri najbližjem kmetu. Tako bi obiski nekdanje bolnice potekali organizirano še naprej, vendar brez nevarnosti za inventar in same objekte.

ZSV Maribor je sodeloval pri izdelavi prostorskega plana za občino Slovenj

Gradec. Označili smo kraje in objekte, ki so zgodovinskega pomena. — J. M.

SLOVENSKA BISTRICA, občina. — ZSV Maribor je sodeloval pri izdelavi dokumentacije o stanju **grobov in grobišč** borcev NOV na področju bistriške občine.

ZSV Maribor je sodeloval pri izdelavi osnutka družbenega **dogovora** o zaščiti, varovanju in obnovi spomenikov ljudske revolucije in delavskega gibanja. — A. A.

SRECE, Slov. Bistrica. — Delavci Zavoda so si ogledali **spomenik padlim** pri Sagadjinovi domačiji in obvestili OS Sl. Bistrica, da je treba spomenik čimprej obnoviti. — A. V.

STARŠE, Maribor. — ZUM Maribor je ZSV Maribor izdal soglasje za **pokopališko zgradbo** in ureditev okolja. Stavba mora imeti razmerja panonske hiše, streha opečno kritino. — A. V.

VUHRED, Radlje ob Dravi. — ZSV Maribor je s svojimi strokovnimi nasveti sodeloval pri postavitvi **spomenika NOB** v Vuhredu. — A. A.

ZGORNJA POLSKAVA, Slov. Bistrica. — Delavci ZSV so skupaj s študenti Pedagoške akademije iz Maribora obnovili **spomenik talcev** v Gaju. — A. A.